



**Ilmiy amaliy
jurnal
№ 2 (4)
2026**

**YANGI
O'ZBEKISTON
IQTISODIYOTI**

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 2-son 2026 yil

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI
O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI**

YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI

2

ISBN 978-9943-5256-3-4

Toshkent – 2026

UDK: 818.213

BBK: 84.61

B- 29

Butun kuch va salohiyatimizni yagona ulug‘ maqsadimiz – Yangi O‘zbekistonni barpo etishga qaratamiz.

Yangi O‘zbekiston – bu, avvalo, yangi iqtisodiy munosabatlar, yangi iqtisodiy dunyoqarash demakdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti
Shavkat Mirziyoyev

Все свои силы и потенциал мы направим на достижение нашей общей великой цели - построение нового Узбекистана. Новый Узбекистан – это, прежде всего, новые экономические отношения, новое экономическое мировоззрение.

Президент Республики Узбекистан
Шавкат Мирзиёев

© Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti

© «**KLASSIC PRINT**» nashriyoti

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 2-son 2026 yil

Ilmiy-uslubiy jurnal 1.09.2022-yildan boshlab chiqa boshlagan, yiliga 6 marta chop etiladi.

Ta’sischi:

MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI

Bosh muharrir

Bosh muharrir o‘rinbosari

Mas’ul kotib

i.f.d., prof. A.Qodirov

DSc, prof. X.X.Rejapov

DSc. K.A.Muxitdinova

Jamoatchilik kengashi:

Prof. I.U.Madjidov (rais), prof. Sh.Toshmatov, PhD E.Yodgorov, i.f.n., dots. A.T.Umarov, i.f.d., prof. A.Qodirov

Tahrir hay’ati:

Prof. Sh.O.Toshmatov, prof. A.Qodirov, prof. A.V.Vaxabov, prof. F.T.Egamberdiyev, prof. Sh.G.Yo‘ldashev, prof. A.M.Sodiqov, prof. Q.Muftaydinov, prof. K.Ubaydullayev, prof. Q.K.Mambetjanov, prof. I.Y.Umarov, prof. X.X.Rejapov, i.f.d. B.Tagayev, i.f.d. A.T.Umarov, i.f.d. B.B.Baxtiyorov, i.f.d. K.A.Muxitdinova, prof. A.M. Tursunov, prof. A.Boboyev, dots. Sh.S.Nasretdinova, dots. B.B.Mullaboyev, dots. Z.Jumaqulov, dots. N.A.Artiqov, dots. D.I.Ro‘ziyeva, dots. A.Ambartsumyan, dots. R.Abdullayeva, dots. N.A.Kudratxodjayeva, dots. A.Q.Isxakov, dots. M.I.Saidkarimova, dots. D.M.Yakubova, dots. N. Umarova

Tahririyat manzili:

10095, Toshkent - 95, Universitet ko‘chasi, 4. tel: (+99899) 821-20-72

Журнал сайти: **<https://journal.econuu.uz>**

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administrasiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikasiyalar agentligi tomonidan 17.07.2022-yilda № 4715-son bilan ro‘yxatga olingan.

Buyurtma: ISSN 978-9943-5256-3-4

Jurnal OAK ro‘yxatiga 2023 yil 1 iyuldan kiritilgan (OAK rayosat qarori 04.07.2023 yil № 340/5).

Jurnalda ma’lumotlar bosilganda dalillar ko‘rsatilishi shart. Jurnalda chop etilgan ma’lumot va keltirilgan dalilarning aniqligi uchun muallif javobgardir.

“Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti” №2. 2026

MUNDARIJA

Аслонов С.М., Аминджанова М.М. Развитие бизнес-идей (стартапов) предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан.....	7
Умаров И.Ю. Современные тенденции инновационного развития пищевой промышленности Узбекистана.....	13
Akbaraliyeva D., Mirzamahmudova M. Bank tizimi tarixi va rivojlanishi.....	16
Mamajonova N.A. Qurilish korxonalarida innovatsion boshqaruv faoliyati samaradorligini baholash ko‘rsatkichlari arxitekturasini.....	22
Ahmadkulov D.R., Xamrayev O.Y., Khattobov U.B. Kriptovalyutaga soliq solishda jahon tajirabasi va muammolar.....	25
Toshpulatov A.M. Qurilish materiallari sanoati korxonalarining ishlab chiqarish hajmini baholash usullari.....	30
Bahromov Sh.F. Jahonda to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning (TXXI) iqtisodiy rivojlanish bilan bog‘liqligini tahlili.....	34
Kalmuratov B., Izzetov B., Yusupova J., Shamuratova A. Calculation in econometric models of human capital financing in innovation management in Uzbekistan.....	39
Sultonov B.M. Oilaviy korxonalar faoliyatini boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmiga ta’sir etuvchi omillar va ularni baholash asoslari.....	43
Юсупов М.Х. Фарғона вилояти маҳаллаларида ижтимоий омилларнинг иқтисодий барқарорликка таъсири: демография, гендер ва миграция таҳлили.....	47
Жаббаров К.Й., Жалолов И.Х., Эркинов М.Д. Молиявий ҳисобот тизимининг моҳияти ва шаклланиш босқичлари.....	57
Гулямова Н.Х. Саноат корхоналарини инновацион ривожланиши ва миллий иқтисодиёт ўсиши.....	61
Arziboyeva R.S. Banklarda asosiy vositalar va mablag‘lar hisobini takomillashtirish.....	64
To‘raboyev Q.Q. Raqamli iqtisodiyot sharoitida mamlakatimizda soliq tizimini modernizatsiya qilish va sun’iy intellekt hamda Big Data yordamida nazorat.....	67
Tojiboyev I.I. Raqamli biznes va elektron tijoratni soliqqa tortishning dolzarb masalalari va yechimlari.....	70
Xolmirzayev I.O. Kichik biznes va tadbirkorlik subyektlari faoliyatining rivojlantirishning iqtisodiy yo‘llari.....	74
Saidova M.J. Sanoat tarmoqlari transformatsiyasi sharoitida texnologik eskirish va modernizatsiya muammolari.....	79
Usmonova N.A. Andijon viloyatida kichik korxonalar faoliyat samaradorligiga ta’sir etuvchi omillarni statistik va ekonometrik tahlil qilish.....	83
Xaydarov M.T., Jannazarova G.K. Bozor infrastrukturasi va uning rivojlanish istiqbollari.....	87
Худайназарова Д.Г. Фармацевтика корхоналарида харажатларга доир ахборотларни бухгалтерия ҳисоботларида очиб бериш тартибини такомиллаштириш.....	93
Madaminov A.M. O‘zbekistonda sanoat tarmoqlari faoliyatida oziq-ovqat sanoati rivojlantirish istiqbollari.....	99
Zufarova G.A. Kambag‘al va ishsiz fuqarolarni tadbirkorlikka jalb qilish masalalari.....	103
Ergashev I.I. Kichik korxonalar investitsiyaviy jozibadorligini samarali boshqarishda jahon amaliyoti tajribasi.....	106
Sativaldiyeva G.X. Ijara munosabatlarini mohiyati, ahamiyati va tasniflanishi.....	110
Kamilova A.N. Sanoat korxonalarida mehnat unumdorligini oshirishda mehnatni normalashtirish tizimining o‘rni va ahamiyati.....	115
Базарова Г.Г. Занятость населения в Узбекистане – теоретико-методологические основы анализа и практические механизмы решения проблем.....	119
Turabov B.T. Byudjet taqchilligi va xalqaro moliyaviy oqimlarning ta’siri.....	125
Xamzaev A.N. Mamlakatimizda kapital bozorini rivojlantirish yo‘llari.....	131
Xamzaev A.N., Mirzajonov M. Mamlakatimizdagi xususiy korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish yo‘llari.....	136

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 2-son 2026 yil

Raximova L.Sh. Innovatsion iqtisodiyot sharoitida ayollar tadbirkorligining roli va uning turmush farovonligiga ta'siri.....	141
Nosirov S.N. ESG tamoyillarini joriy etish orqali sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini oshirish mexanizmlari.....	146
Maxkamov X.M. Tijorat banklarida muammoli kreditlar ulushini kamaytirishning iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish.....	150
Hamrakulova M.F. Sanoat korxonalarida innovatsion boshqaruv mexanizmlarining mahsulot sifati va bozor raqobatbardoshligiga ta'siri.....	153
Mirzayeva L.S. O'zbekiston qimmatli qog'ozlar bozoridagi aksiyalar likvidligini oshirish yo'llari.....	157
Очилов Ж.Ж. Инновацион ривожланишда кичик бизнес фаолияти экотизимининг роли..	160
Usubjonov Z.V. Qurilish materiallari bozori mohiyati va uning xususiyatlari.....	165
Bekmurodov N.X. Hududiy iqtisodiy rivojlanishning nazariy asoslari va konsepsiyalari.....	170
Yusupova M.B. Zamonaviy boshqaruv tizimi va strategik boshqaruv hisobi.....	175
Xudayberdiyev O.A. Globallashuv sharoitida elektron tijorat orqali tadbirkorlik subyektlarining xalqaro savdo munosabatlarini rivojlantirish mexanizmlari.....	179
Bo'stonova N.A. Andijon viloyatida kichik biznes subyektlarining salohiyatini tahlili.....	187
Bo'stonova N.A., Nematjonova R.D. O'zbekistonda aholining daromadlari va iste'mol xarajatlarining biznes rivojlanishiga ta'siri.....	192
Hamidova Sh.O. Sanoat korxonalarida mehnatni tashkil etish va boshqarish samaradorligi tahlili.	196
Abdullayeva Z.S. Maxsus iqtisodiy zonalar faoliyatining ijtimoiy va institutsional samaradorligi.	199
Duvshatova N.K. Hududlararo iqtisodiy nomutanosiblikni tartibga solishda investitsion yondashuvlarning samaradorligi.....	203
Усманова А.Б. Цифровая составляющая устойчивого развития региональной туристской системы (на примере Бухарской области).....	207
Qidirniyazov A.Sh. Uy-joy qurilishida kapital qo'yilmalar hajmi va yakuniy natijalar o'rtasidagi bog'liqlikni ekonometrik modelashtirish.....	213
Dexkanova Sh.K. Aylanma iqtisodiyotning barqaror rivojlanishdagi ro'li.....	217
Gulimboyev S.I., Rejapov X.X. Aholining farovonligini ta'minlashda ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning o'rni.....	221
Mamatov B.S. O'zbekistonning investitsion imkoniyatlari: asosiy tendensiya va natijalar.....	226
Kamoldinova N.A. Ayollar tadbirkorligini rivojlantirish – ular bandligini ta'minlashning asosi.	231
Aminboyev J.O. Amortizatsiya hisobida foydali xizmat muddatini aniqlash: nazariy va amaliy yondashuvlar.....	235
Maxramova N.Y. Strategik menejmentda kadrlar zanjiri: raqobatbardoshlikni oshirishning konseptual asoslari.....	241
Usmanova S.S. Innovative development of the pharmaceutical industry.....	245
Faxriddinova N.N. Yashil tadbirkorlik va uning iqtisodiyotdagi o'rni.....	250
Захирова Г. Тиббий туризм хизматлари бозори ривожланишининг хориж тажрибаси.....	254
Абдуллоев А.Ж. Барқарор ривожланиш стратегияси асосида минтақавий саноатлашувни амалга оширишнинг хорижий мамлакатлар амалиёти.....	258
Sharapova N.K. Hududlarni barqaror rivojlantirish dasturlarini xalqaro standartlar tizimiga moslashtirish imkoniyatlari.....	264
Rahmatullayeva D.O. Demografik omillar va bandlik samaradorligi o'rtasidagi munosabatlar..	272

**РАЗВИТИЕ БИЗНЕС-ИДЕЙ (СТАРТАПОВ) ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

**TOJIKISTON RESPUBLIKASIDA TADBIRKORLIK FAOLIYATINING BIZNES
G‘OYALARINI (STARPAPLARINI) RIVOJLANTIRISH**

**DEVELOPMENT OF BUSINESS IDEAS (STARTUPS) OF ENTREPRENEURIAL
ACTIVITIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

Аслонов С.М., Аминджанова М.М.

Институт экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана
Политехнический институт Таджикского технического университета имени академика
М.С. Осими города Худжанда.

Аннотация

В статье рассматриваются развитие бизнес-идей (стартапов) в 2025 году, также вопросы их поддержки, как ключевого фактора развития предпринимательства в Республике Таджикистан. Анализируются препятствия, сдерживающие развитие стартап-движения: дефицит финансовых ресурсов и недостаток квалифицированных кадров. Особое внимание уделено роли государства в формировании предпринимательской и экономической безопасности, а также необходимости совершенствования организационно-экономического механизма поддержки малого и среднего бизнеса.

Ключевые слова: стартап, экономическая безопасность, предпринимательская безопасность, малое предпринимательство, предпринимательская деятельность, нормативно-правовая база, менеджмент.

Ushbu maqolada 2025-yilda biznes g‘oyalarining (startaplarning) rivojlanishi va ularni qo‘llab-quvvatlash Tojikiston Respublikasida tadbirkorlikni rivojlantirishning asosiy omili sifatida ko‘rib chiqiladi. Unda startup harakatining rivojlanishiga to‘sqinlik qilayotgan to‘siqlar, jumladan, moliyaviy resurslarning yetishmasligi va malakali kadrlarning yetishmasligi tahlil qilinadi. Davlatning tadbirkorlik va iqtisodiy xavfsizlikni shakllantirishdagi roliga, shuningdek, kichik va o‘rta biznesni tashkiliy va iqtisodiy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish zarurligiga alohida e‘tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: startup, iqtisodiy xavfsizlik, tadbirkorlik xavfsizligi, kichik tadbirkorlik, tadbirkorlik faoliyati, me‘yoriy-huquqiy baza, boshqaruv.

This article examines the development of business ideas (startups) in 2025 and their support as a key factor in the development of entrepreneurship in the Republic of Tajikistan. It analyzes the obstacles hindering the development of the startup movement, including a lack of financial resources and a shortage of qualified personnel. Particular attention is paid to the role of the state in shaping entrepreneurial and economic security, as well as the need to improve the organizational and economic support mechanisms for small and medium-sized businesses.

Keywords: startup, economic security, entrepreneurial security, small entrepreneurship, entrepreneurial activity, regulatory framework, management.

Развитие предпринимательства в Республике Таджикистан является важным фактором интеграции национальной экономики в мировое хозяйство и обеспечения её долгосрочной экономической устойчивости [1, с. 12–18]. В научных исследованиях особое внимание уделяется анализу предпринимательских рисков и механизмам обеспечения устойчивого функционирования субъектов малого бизнеса в условиях экономической нестабильности, что

обусловлено их высокой чувствительностью к внешним и внутренним экономическим шокам [2, с. 35–47]. Интеграция указанных теоретико-методологических подходов позволяет обосновать необходимость целенаправленной государственной и институциональной поддержки предпринимательских инициатив, в том числе стартапов, реализуемых в приоритетных секторах национальной экономики. Значимость предпринимательской деятельности подтверждается и на государственном уровне. В официальных документах и выступлениях подчёркивается, что «патриотические предприятия и предприниматели внесли значительный вклад в развитие экономики, строительство социальных и производственных объектов, а также создание новых рабочих мест», что свидетельствует о признании роли предпринимательства как одного из ключевых факторов социально-экономического развития страны.

В рамках современного предпринимательства особое место занимают стартапы, представляющие собой вновь создаваемые компании, находящиеся на начальной стадии жизненного цикла и зачастую не обладающие сформированным юридическим статусом. Деятельность стартапов, как правило, основывается на внедрении инновационных идей, новых технологий или нестандартных бизнес-моделей. При этом отличительными характеристиками стартапов являются высокий уровень неопределённости, ограниченность финансовых ресурсов и нестабильное положение на рынке, что объективно усиливает предпринимательские риски и актуализирует необходимость разработки специализированных механизмов их поддержки и развития. Сложившаяся практика венчурного финансирования предполагает многоэтапную поддержку стартапов, где на каждом этапе привлекаются средства, необходимые для достижения следующего уровня развития. В условиях Таджикистана данный механизм пока не получил широкого распространения, что ограничивает возможности масштабирования инновационных проектов.

Одним из значимых шагов стало проведение конкурса StartupStan Cup, стартовавшего в 2017 году. В 2018 году призовой фонд конкурса составил 1 000 000 сомони, однако количество участников оказалось сравнительно небольшим — 64 команды. Основные ограничения для предпринимателей — дефицит стартового капитала, административные барьеры, бюрократия и нехватка квалифицированных кадров [3, с.140]. Молодёжь проявляет ограниченную активность в предпринимательской сфере, что связано с социально-экономическими причинами и высоким уровнем рисков, поддержка стартапов и развитие предпринимательской инфраструктуры напрямую влияет на предпринимательскую безопасность и устойчивость малого бизнеса [3, с. 140]. Государство активно стимулирует предпринимательскую активность, подчёркивая необходимость снятия барьеров и поддержки инициатив.

В последние годы «Правительство и местные исполнительные органы обязаны предпринимать оперативные меры по увеличению прозрачности, улучшению бизнес-и инвестиционного климата, устранению административных и искусственных барьеров в этой сфере и оказанию полной поддержки инициативам предпринимателей». Развитие стартапов рассматривается в современной научной литературе, как важный компонент инновационной экономики и фактор повышения конкурентоспособности национальных хозяйств. Международные исследования подчёркивают роль стартап-экосистем в создании новых рабочих мест, стимулировании внедрения технологических инноваций и росте предпринимательской активности в условиях глобальной цифровизации экономики. В контексте развивающихся стран, стартапы сталкиваются как с общими проблемами ограниченного доступа к финансовым ресурсам и недостаточной инфраструктурной поддержкой, так и с особенностями национальных институциональных сред. В частности, формирование эффективной среды для стартап-проектов требует развития механизмов поддержки на уровне государства, усиления роли венчурных структур и доступности образовательных программ для предпринимателей.

Исследования, посвящённые стартап-процессам в Центральной Азии и Таджикистане, находятся на стадии активного формирования. В ряде работ анализируются практические аспекты внедрения инноваций, функционирования инкубаторов и акселераторов, а также

влияние институциональных факторов на развитие новых проектов в национальных экосистемах. Анализ таких источников служит методологической основой для классификации основных этапов жизненного цикла стартапов в Республике Таджикистан (таблица 1).

Таблица-1

Этапы развития стартапов в Республике Таджикистан

ЭТАПЫ		СОДЕРЖАНИЕ	ХАРАКТЕР
I	Генерация идеи	Формирование инновационной идеи и выявление рыночной проблемы	Иницируется преимущественно молодыми предпринимателями и студенческими сообществами
II	Валидация идеи	Анализ рынка, проверка гипотез, оценка спроса	Потребность в адаптации продукта к локальным условиям ограниченного рынка
III	Разработка MVP	Создание минимально жизнеспособного продукта	Реализация прототипа при недостатке ресурсов
IV	Тестирование и доработка	Получение обратной связи, корректировка бизнес-модели	Тестирование через пилотные проекты и обратную связь от первых пользователей
V	Привлечение финансирования	Поиск инвестиций, грантов, акселерации	Возрастающая роль международных программ и инициатив [1])
VI	Масштабирование	Расширение деятельности, рост пользовательской базы	Выход на региональные и международные рынки благодаря альянсам и инициативам [2])
VII	Зрелость или экзит	Стабильная бизнес-модель либо выход инвесторов	Формирование устойчивой модели и механизма возврата капитала

Современная исследовательская повестка, в том числе эмпирические и документальные источники, подтверждает, что в Таджикистане происходит постепенное формирование стартап-экосистемы, где ключевыми элементами являются не только генерация инновационной идеи и её практическая валидация, но и институциональная поддержка на уровне акселераторов, международных программ грантов и участия в региональных альянсах развития инноваций.

Системный подход, представленная в таблице классификация этапов, позволяет выделить критические точки развития стартапов в условиях переходной экономики и ограниченного венчурного рынка, формируя основу для дальнейших эмпирических исследований и выработки практических рекомендаций. В частности, акцент на этапах привлечения финансирования и масштабирования обусловлен актуальными вызовами, связанными с доступом к капиталу и выходом на рынки за пределами национального контекста.

Таблица - 2

Перспективные направления стартапов

НАПРАВЛЕНИЕ	ПЕРСПЕКТИВЫ	СФЕРЫ ПРИМЕНЕНИЯ
ИТ-услуги и цифровые решения	Рост ИТ-сектора, государственная поддержка инноваций, цифровизация госуслуг и бизнеса	Разработка ПО, автоматизация компаний, ИТ-консалтинг, ИИ-приложения
Финтех и мобильные финансовые сервисы	Развитие банковской системы и успешные примеры финтех-стартапов	Скоринг, Р2Р-платежи, микрокредитование, электронные кошельки

Электронная коммерция и SaaS-решения	Рост онлайн-торговли и потребность МСП в цифровых инструментах	Интернет-магазины, CRM-системы, маркетплейсы
Умное сельское хозяйство (AgriTech)	Значительные площади сельхозугодий и необходимость технологической модернизации	IoT-датчики, автоматизация полива, агроаналитика
Возобновляемая энергетика и энергоэффективность	Гидроэнергетический потенциал и дефицит энергоресурсов	Солнечные панели, микро-ГЭС, энергосберегающие технологии
Туризм и экотуризм	Уникальные природные ресурсы и рост интереса к активному туризму	Туристические маршруты, цифровые гиды, платформы бронирования
Онлайн-образование (EdTech)	Молодая демографическая структура и спрос на качественное образование	Онлайн-курсы, образовательные платформы, профподготовка
Здравоохранение и телемедицина	Необходимость расширения доступа к медицинским услугам	Телемедицинские платформы, доставка лекарств, мед-информационные системы
Логистика и агрологистика	Недостаточная инфраструктура хранения и транспортировки продукции	Холодильные склады, цифровые логистические платформы
Био- и экотехнологии	Рост спроса на экологически чистую продукцию	Органическое сельское хозяйство, переработка отходов

По состоянию на 2024–2025 годы в Таджикистане функционирует около 100 стартапов, из которых большинство находятся на ранней стадии развития, а только небольшая часть способна масштабироваться и выйти на устойчивый рынок [4, 5]. Среди них выделяются компании в сферах финтех, IT, электронной коммерции, медицины и образования. На основании анализа текущей экономической ситуации и международных тенденций выделены наиболее перспективные направления стартапов, имеющие высокий потенциал в Таджикистане. С учётом фактически функционирующих проектов, они представлены в таблице 2.

Анализ перспективных направлений показывает, что в Таджикистане существует значительный потенциал для развития стартапов во многих секторах экономики, включая IT, финтех, AgriTech и EdTech. Однако важно учитывать, что теоретические возможности должны подтверждаться реальными проектами. На практике наблюдается, что функционирует ограниченное количество стартапов, большинство из которых находятся на ранней стадии развития. Примеры действующих проектов позволяют увидеть, как перспективные направления реализуются в конкретных инициативах, а также дают представление о динамике роста и периодах становления компаний (таблица 3).

Таблица - 3

Стартапы в Таджикистане [3]

Период реализации	Название	Сфера деятельности	Характеристика
2010	Alif Sarmoya	Финтех /микрофинансы	Микрокредитование и финансовые решения
2021	zypl.ai	Финтех / ИИ	Credit scoring, аналитика, крупные инвестиции
2023	LakLak	Электронная коммерция/логистика	Платформа доставки и онлайн-торговли
2025	Epsilon3.ai	ИИ-решения	ИИ для госструктур и аналитики

2025	Re-skill	EdTech / ИИ	Обучение, корпоративные решения
2025	DocMed	Медтех / eHealth	Телемедицина, запись к врачу
2025	FlySoft (FiftyFive Group)	TravelTech	Бронирование авиабилетов и турсервисы

Данные, представленные в таблице 3, отражают эволюцию стартап-деятельности в Республике Таджикистан в период с 2010 по 2025 гг. и позволяют выявить как отраслевую структуру стартапов, так и основные направления их развития.

Анализ показывает, что формирование стартап-экосистемы в стране носит поступательный характер и связано с постепенным расширением сфер внедрения инноваций. В целом, анализ таблицы 3 позволяет сделать вывод о том, что стартапы в Таджикистане развиваются от узкоспециализированных финансовых решений к многоотраслевым инновационным проектам, основанным на технологиях искусственного интеллекта и цифровых платформах. Данная тенденция подтверждает возрастающую роль стартапов как инструмента структурной трансформации экономики и подчёркивает необходимость дальнейшего совершенствования механизмов государственной и институциональной поддержки инновационного предпринимательства. Развитие стартапов способствует созданию новых рабочих мест, прежде всего в секторах информационных технологий, услуг, перерабатывающей промышленности и агропредпринимательства, что имеет особое значение для снижения безработицы и повышения занятости молодежи в Таджикистане.

В Послании Президента Республики Таджикистан 2024г. отмечается, что цифровая экономика и инновации являются ключевыми направлениями стратегического развития страны, направленными на повышение технологической конкурентоспособности и ускорение цифровизации всех сфер экономики «2025–2030 годы объявляются периодом развития цифровой экономики и инноваций, направленным на ускорение цифровизации страны и усиление её позиций в глобальной технологической среде» [4]



Рисунок -1. Влияние стартапов на экономики

Стартапы выступают важным фактором развития инноваций, обеспечивая внедрение новых технологий, цифровых решений и современных бизнес-моделей. Это способствует повышению технологического уровня национальной экономики и сокращению ее зависимости от традиционных отраслей. Через внедрение инноваций и оптимизацию бизнес-процессов стартапы способствуют росту производительности труда, что является одним из ключевых условий повышения конкурентоспособности экономики Республики Таджикистан в условиях глобализации. Сформированная стартап-экосистема оказывает влияние на привлечение инвестиций, включая венчурное финансирование, государственные программы

поддержки предпринимательства и иностранные инвестиции. Это способствует улучшению инвестиционного климата и укреплению финансовых основ экономического роста. Развитие стартапов создает условия для расширения малого и среднего предпринимательства, поскольку многие стартап-проекты в процессе масштабирования трансформируются в устойчивые субъекты малого и среднего бизнеса, формируя основу предпринимательского сектора страны. В результате функционирования стартапов происходит рост доходов населения, обусловленный увеличением занятости, развитием самозанятости и ростом предпринимательских доходов, что положительно отражается на уровне и качестве жизни населения. Совокупное воздействие указанных факторов обеспечивает экономический рост и технологическое развитие, выражающиеся в повышении валового внутреннего продукта, структурной модернизации экономики и укреплении ее долгосрочной устойчивости.

Поддержка стартапов является ключевым фактором развития предпринимательства и укрепления экономической безопасности Республики Таджикистан. Для активизации стартап-движения необходимо:

- Расширение доступа к финансовым ресурсам и венчурному капиталу;
- Снижение административных барьеров и упрощение бюрократических процедур;
- Развитие образовательных и консультационных программ для предпринимателей;
- Формирование благоприятной инновационной среды, ориентированной на приоритетные отрасли экономики.

Реализация этих мер позволит повысить устойчивость малого и среднего бизнеса, обеспечить интеграцию национальной экономики в глобальные процессы и создать основу для долгосрочного социально-экономического развития страны.

Список использованной литературы:

1. Аманджанова М. М. Формирование институциональной среды развития предпринимательского сектора в региональной экономической системе (Согдийская область): автореф. дис. канд. экон. наук : 08.00.05. — Душанбе, 2018. — 25 с.
2. Аслонов, С. М. Предпринимательская безопасность в Республике Таджикистан: экономические риски и институциональное обеспечение / С. М. Аслонов. — Душанбе: Институт экономики и демографии НАНТ, 2024. — 146 с. — ISBN 978-99985--8000-8. — EDN PFVLKL.
3. Аслонов, С. М. Поддержка бизнес-идей (стартапов) для развития предпринимательства / С. М. Аслонов // Экономика Таджикистана. — 2020. — № 3. — С. 139-142. — EDN ЕСИИУ.
4. AsiaPlus. StartupStan Summit 2024: перспективы и проблемы стартапов в Таджикистане. — Душанбе, 2024. <https://www.asiaplustj.info>
5. AsiaPlus. 6 топ-стартапов Таджикистана 2025 года: инновации и тренды. — Душанбе, 2025. <https://www.asiaplustj.info>
6. MFA of Tajikistan. Address by the President of the Republic of Tajikistan. <https://www.mfa.tj>
7. National Assembly of Tajikistan. Послание Президента Республики Таджикистан 2025–2030. <https://namsb.tj>
8. Ёдгрова М., Иминова Н. *Startup проекты и их реализация*. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15586859> — анализирует современные стартап-проекты и реализацию инновационных идей в условиях цифровой экономики.
9. Pressa.tj. «Рождение инноваций»: как развивается стартап-экосистема Таджикистана — очерк современного состояния стартап-экосистемы и вызовов технологических предпринимателей.
10. UNDP. First Venture Capital School to boost up startups in Tajikistan — инициатива по развитию венчурного образования и доступу к инвестициям для стартапов.
11. UzDaily.com. Tajikistan Joins Central Asian Innovation Hubs to Help Startups Access Global Markets — пример регионального сотрудничества и доступа к международным рынкам.
12. Ли Сяоао. Роль стартап-проектов в экономическом развитии стран Востока — теоретическое обоснование роли стартапов в экономическом развитии.

**СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПИЩЕВОЙ
ПРОМЫШЛЕННОСТИ УЗБЕКИСТАНА**

**ЎЗБЕКИСТОН ОЗИҚ-ОВҚАТ САНОАТИНИНГ ИННОВАЦИОН
РИВОЖЛАНИШИНИНГ ЗАМОНАВИЙ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ**

**CONTEMPORARY TRENDS IN THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF
UZBEKISTAN’S FOOD INDUSTRY**

Умаров Илхомжон Юлдашевич - д.э.н., профессор
Андижанский государственный технических институт

Аннотация

В статье отражены необходимые предпосылки развития инновационной деятельности на промышленных предприятиях Узбекистана. Дана оценка инвестиционного климата и предложен путь стимулирования инновационной активности на промышленных предприятиях.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, инвестиционная деятельность.

Мақолада Ўзбекистон саноат корхоналарида инновацион фаолиятни ривожлантириш учун зарур бўлган шарт-шароитлар ёритилган. Инвестицион муҳитга баҳо берилган ҳамда саноат корхоналарида инновацион фаолиятни рағбатлантириш йўллари таклиф этилган.

Калит сўзлар: инновация, инновацион фаолият, инвестицион фаолият.

The article outlines the necessary prerequisites for the development of innovative activity at industrial enterprises of Uzbekistan. An assessment of the investment climate is provided, and a pathway for stimulating innovation activity at industrial enterprises is proposed.

Keywords: innovation, innovative activity, investment activity.

Рост конкурентоспособности любой страны напрямую связан с её последовательным и системным переходом к инновационной модели развития. В современных условиях глобализации и усиления международной конкуренции именно способность экономики генерировать, внедрять и эффективно использовать инновации становится определяющим фактором устойчивого экономического роста. По мнению ведущих экспертов, “в XXI веке ключевая роль в решении стратегически значимых задач - от обеспечения экономической безопасности до повышения качества жизни населения - принадлежит инновациям, инновационной деятельности и формированию экономики знаний, или инновационной экономики” [4].

Практика мирового развития убедительно демонстрирует, что устойчивый экономический рост и укрепление позиций на мировых рынках достигаются прежде всего за счёт активного внедрения научно-технических достижений и расширения инновационных процессов в реальном секторе экономики. Так, такие высокоразвитые страны, как США, Япония, а также ряд государств Европейского Союза и Юго-Восточной Азии, сумели обеспечить долгосрочное развитие именно благодаря приоритетному вниманию к научным исследованиям, технологической модернизации производства, цифровой трансформации и поддержке предпринимательской инициативы.

Опыт этих стран показывает, что формирование эффективной инновационной инфраструктуры, стимулирование инвестиционной активности, развитие человеческого капитала и интеграция науки, образования и производства создают прочную основу для

перехода к устойчивой модели развития. Таким образом, инновации выступают не только инструментом технологического обновления, но и стратегическим ресурсом повышения национальной конкурентоспособности в условиях современной мировой экономики [3].

Ключевым условием результативности инновационной деятельности выступает наличие эффективно функционирующего хозяйственного механизма, который Christopher Freeman обозначил как «национальная инновационная система» [1]. Данная концепция отражает совокупность взаимосвязанных институтов - государства, научно-исследовательских организаций, образовательных учреждений, производственных предприятий и финансовых структур, - обеспечивающих создание, распространение и коммерциализацию новых знаний и технологий [2].

Именно формирование и совершенствование национальных инновационных систем в последние десятилетия стало приоритетным направлением экономической политики многих государств, стремящихся укрепить свои позиции на мировых рынках в условиях усиливающейся глобальной конкуренции. Практика показывает, что без налаженного взаимодействия науки, бизнеса и государства, без развитой инфраструктуры поддержки инноваций и стимулирующих механизмов добиться устойчивого технологического прогресса практически невозможно.

Обобщая существующие научные подходы к определению сущности рассматриваемого экономического понятия, инновацию можно охарактеризовать следующим образом:

“Инновация - это новая либо существенно усовершенствованная продукция (товар, работа, услуга), способ (технология) её производства или применения, а также нововведение в области организации и (или) экономики производства и реализации продукции, обеспечивающее получение экономической выгоды, создающее предпосылки для её достижения либо улучшающее потребительские свойства продукции (товара, работы, услуги)” [5]. Таким образом, инновация представляет собой не просто результат научной или технической деятельности, а комплексное изменение, направленное на повышение эффективности хозяйствования, конкурентоспособности предприятий и удовлетворение растущих потребностей рынка.

В последние годы в Республике Узбекистан работа по инновационному развитию всех сфер общественной жизни и ключевых отраслей экономики вышла на новый уровень. Особое внимание уделяется поддержке научно-исследовательской деятельности, внедрению передовых технологий в производство и формированию инновационной инфраструктуры, что стало одним из приоритетных направлений государственной политики.

Эти процессы получили правовую основу в соответствии с Законом Республики Узбекистан «Об инновационной деятельности». Закон устанавливает правовые, экономические и организационные механизмы организации, поддержки и стимулирования инновационной деятельности. В рамках закона государство обязуется создавать благоприятные условия для инновационного развития, внедрять научные разработки в практику и привлекать инвестиции в инновационные проекты [6].

Основные направления, предусмотренные законом, включают:

введение государственных механизмов поддержки и стимулирования субъектов инновационной деятельности;

совершенствование системы финансирования научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ;

создание условий для коммерциализации инновационных идей, разработок и технологий;

развитие высокотехнологичных и ресурсосберегающих производств;

формирование инновационной инфраструктуры, включая технопарки, инновационные центры и кластеры [7].

Таким образом, можно прийти к выводу о том, что инновация в современном понимании есть ничто иное, как:

а) нововведение, новшество;

б) процесс создания новой продукции, технологии, а также новшество в сфере организации, экономики и управления производством, то есть результат творческого процесса;

в) процесс внедрения в производство новых изделий, элементов или подходов, качественно отличных от предшествующих аналогов.

Развитие и укрепление инновационного потенциала в сфере пищевой промышленности является одной из ключевых стратегических задач долгосрочного характера. Активное внедрение инноваций позволяет предприятиям получать дополнительный доход за счёт укрепления монопольных позиций на рынке, а также сохранять и усиливать конкурентные преимущества, обеспечивая удержание своих рыночных ниш [8].

Эффективная инновационная деятельность невозможна без применения специализированных инструментов и реализации комплекса мероприятий, направленных на практическое внедрение новых технологий и организационных решений. Опыт показывает, что уровень успешности инноваций напрямую зависит от глубины проработки вопросов, связанных с их внедрением, организации технологических процессов и управления изменениями на производстве.

Вместе с тем, существенным сдерживающим фактором дальнейшего развития пищевой промышленности остаётся недостаточно развитая инфраструктура продовольственного рынка. Это негативно отражается на формировании справедливых цен на социально значимые виды продуктов питания и усложняет обеспечение их физической доступности для населения, что, в свою очередь, снижает эффективность рыночных механизмов и потенциал инновационного развития отрасли.

Таким образом, ключевыми предпосылками формирования образовательной подсистемы в пищевой промышленности могут выступать следующие факторы:

переход от узкоспециализированного производства к выпуску наукоёмкой и высокотехнологичной продукции с одновременным сокращением внутризаводских потерь за счёт совершенствования кадровой политики;

расширение сфер переработки и глубокой переработки пищевых продуктов;

повышение оперативной мобильности предприятий при принятии решений, направленных на сокращение продолжительности производственного цикла.

Список использованной литературы:

1. Freeman C. Technology Policy and Economic Performance, London, Pinter Publishers, 1987.
2. http://www.projects.innovbusiness.ru/content/document_r_69E47218-819A-4F45-8D48-27A0BA49A5E5.html
3. Инновационный менеджмент: Учебник для вузов / С.Д. Ильенкова, Л.М. Гохберг, С.Ю. Ягудин и др.; Под ред. проф. С.Д. Ильенковой. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. - С. 9.
4. Кадыров А.А. Основные направления формирования Национальной инновационной системы Узбекистана. Электронный ресурс: http://www.innovation.uz/docs/FORMING_NIS.pdf.
5. Л.Д. Смыкалова, Д.Г. Туровец Инновационная деятельность в образовательной подсистеме пищевой промышленности // Современные проблемы науки и образования. – 2010. – № 2.; URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=1594> (дата обращения: 31.10.2019).
6. Об утверждении Концепции административной реформы в Республике Узбекистан. Указ Президента Республики Узбекистан от 8.09.2017 г. № УП-5185 (<http://uza.uz/ru/documents/ob-utverzhdanii-kontseptsii-administrativnoy-reformy>).
7. Умаров И.Ю. Пути повышения эффективности предпринимательской деятельности в повышении конкурентоспособности предприятий пищевой промышленности. // Региональные проблемы преобразования экономики. –М., 2019. №1. –С. 29-35.
8. <http://organizatsionno-ekonomicheskii-mehanizm-stimulirovaniya-innovatsiy-v-pischevoy-promyshlennosti-1.pdf>.

BANK TIZIMI TARIXI VA RIVOJLANISHI

ИСТОРИЯ И РАЗВИТИЕ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ

HISTORY AND DEVELOPMENT OF BANKING SYSTEM

Akbaraliyeva Diyora O‘zbekiston Milliy universiteti, Iqtisodiyot fakulteti talabasi
Ilmiy rahbar: **Mirzamahmudova Madina** dotsent v.v.b. PhD

Annotatsiya

Ushbu maqolada xorijiy mamlakatlarda banklar va bank tizimining qanday tashkil topganligi o‘rganib chiqilgan. Xususan, O‘zbekistondagi bank tizimi va uning rivojlanish evolyutsiyasi tahlil qilingan. Bank tizimining samarali ishlashi iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash va iqtisodiy o‘rishni rag‘batlantirishda muhim rol o‘ynashini hisobga olgan holda, mamlakatimizdagi bank xizmatlarini yanada rivojlantirish borasida xulosalar berib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: bank, foiz, foyda, kredit, lizing, daromad, tijorat banklari, Markaziy bank.

В этой статье были созданы в зарубежных странах банки и банковская система. В частности, банковская система в Узбекистане и ее разработка анализируется. Учитывая эффективную работу банковской системы, выводы были сделаны о дальнейшем развитии банковских услуг в стране.

Ключевые слова: банк, процент, выгода, кредит, лизинг, доход, коммерческие банки, Центральный банк.

In this article, in foreign countries, banks and the banking system have been established. In particular, the banking system in Uzbekistan and its development is analyzed. Given the effective operation of the banking system, conclusions have been given conclusions on further development of banking services in the country.

Keywords: bank, percent, profit, credit, leasing, income, commercial banks, Central bank.

Banklar iqtisodiyotning ajralmas qismlaridan biridir. Ular nafaqat moliyaviy xizmatlarni taqdim etish, balki iqtisodiy o‘rishni ta‘minlash, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, hamda davlat va xususiy sektorda muhim ro‘l o‘ynashda katta ahamiyatga ega. Dastlabki banklar qachon va qanday paydo bo‘lganligini aniqlash qiyin. Hozirgi davrda banklar faoliyati xususiyatidan kelib chiqib, turlicha operatsiyalarni bajaruvchi universal moliyaviy tashkilotlarni o‘zida namoyon qiladi. Masalan, birinchi darajali toifaga kiruvchi chet el banklar o‘z mijozlariga 300 dan ortiq turli xil xizmatlarni ko‘rsatadilar. Bu operatsiyalarning va xizmatlarning barchasi bir vaqt va bir joyda paydo bo‘lmaganligi sababli ham bank ishining “boshlang‘ich” nuqtasini aniqlash aniq tadqiqotlar olib borishni va ular asosida ma‘lum bir fikrlarni mujassamlashtirishni talab qiladi. Banklar faoliyatining eng “qadimgi” operatsiyalaridan biri- pullarni saqlab berish operatsiyasi hisoblanadi.

Ma‘lumki, eng qadimgi davlatlarda ham omonatlarni qabul qilish operatsiyalari mavjud bo‘lgan. Ilk bor bunday ish bilan obro‘ va ishonchga ega bo‘lgan puldor shaxslar, Yevropa mamlakatlarida cherkov muassasalari shug‘ullanganlar. Masalan, mashhur grek ehromlari (masalan, Delfiya, Efes ehromlari) bir paytning o‘zida bank muassasalari bo‘lib ham xizmat qilgan. O‘sha qadimgi davrlardan boshlab, qo‘yilgan pul yoki mulk bo‘yicha foizlar ham hisoblangan. Banklarning kelib chiqishiga oid mavjud adabiyotlarda banklar paydo bo‘lishining asosiy yoki boshlang‘ich bosqichi birinchidan, pul mablag‘larini saqlab berish bo‘lsa, ikkinchidan, pul mablag‘larini almashtirib berishdan iborat ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Pul ayirboshlash bo‘yicha ehtiyoj alohida paydo bo‘lgan. Bunga Yevropani yorqin misol qilib ko‘rsatish mumkin. O‘rta asrlarda tangalarning yagona tizimi mavjud bo‘lmagan. Savdo turli mamlakatlar, shaharlar, hatto alohida

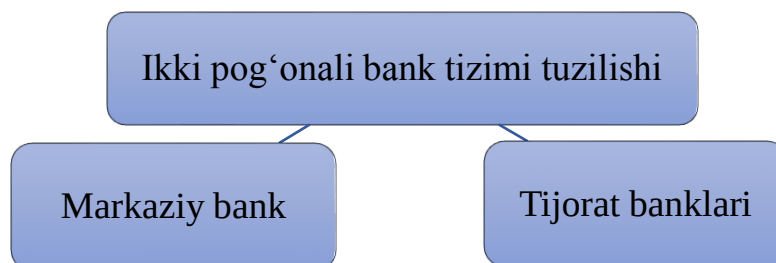
shaxslarning tangalari orqali olib borilgan. Barcha tangalar turli vazn, shakl va nominalga ega bo‘lgan. Tangalar bilan shug‘ullanuvchi va ayirboshlashni olib bora oladigan mutaxassislar o‘z ayirboshlash stollari bilan qizg‘in savdo ketayotgan joylarda ish olib borishgan. Shu bois, “bank” so‘zi italyancha “banco” – “ayirboshlovchining oldidagi stol” degan ma‘noni anglatuvchi so‘zdan kelib chiqqan. Bunga o‘xshash operatsiyalar bundan ancha avvalgi davrlarda qadimgi Gretsiya, Rim, Sharqda amalga oshirilgan [2].

Pulni saqlash va ayirboshlash bo‘yicha operatsiyalar bilan shug‘ullanuvchi shaxslar yig‘ilgan boyliklar- pullar samarasiz, harakatsiz yotmasligi uchun mavjud mablag‘larning hech bo‘lmaganda bir qismini bo‘lsa ham vaqtinchalik foydalanishga berilsa, sezilarli foyda olish mumkinligini bilishgan. Shunday qilib, pullarni ma‘lum muddatga qaytarish va foiz to‘lash shartlari bilan garov asosida beriladigan ssuda (kredit) operatsiyalari paydo bo‘lgan. Bunda garov sifatida uylar, kemalar, qimmatbaho buyumlar, chorva mollari, qullar qabul qilingan. Bir bank, aniqrog‘i, pulni saqlab beruvchi xizmatidan o‘zaro hisob-kitoblar bilan bog‘langan bir necha shaxslar foydalanishi mumkin bo‘lgani uchun asta-sekin mijozlarga hisob-kitob xizmatini ko‘rsatish operatsiyalariga ehtiyoj paydo bo‘la boshladi. Dastavval ular quyidagicha amalga oshirilgan: Har bir omonatchi pulni saqlab beruvchida uning ismi yozilgan jadval shaklidagi o‘z hisob varaqasiga ega bo‘lgan. Bu jadvalda pullarning harakati (kirim yoki chiqim) aks ettirilgan. Butun operatsiya pulni saqlab beruvchi banker-omonatchining og‘zaki yoki yozma buyrug‘i bilan amalga oshirilgan. Bunda mos o‘zgarishlar o‘zaro hisob-kitoblarda ishtirok etuvchi shaxslar jadvallariga kiritilgan. Bu eng soda xizmatlar naqd pulsiz hisob-kitoblarning dastlabki shakllarini tashkil qilgan. Yuqoridagi barcha operatsiyalar dastlab alohida mavjud bo‘lgan va keyinchalik ular bank deb nomlangan bir xil tashkilotlar chegaralarida birlashganlar. Monte dei Paschi di Siena – dunyodagi eng qadimgi ishlaydigan bank hisoblanadi. XIX asrda bank sektori yanada jadal rivojlana boshladi. Sanoat inqilobining boshlanishi kreditlash hajmini oshirishni talab qildi va kredit berish uchun yirik banklar tashkil etildi. Shu paytdan boshlab bank tizimi o‘zgaruvchan iqtisodiy sharoitlarga mos ravishda rivojlanish davom etmoqda. Bank tizimi tarixidagi eng muhim davrlardan biri bu – 1929-yildagi inqiroz hisoblanadi. Ushbu inqiroz banklarning global qulashiga sabab bo‘ldi. Ko‘pgina banklar o‘z eshiklarini yopishga majbur bo‘lishdi, bu esa bank tizimining qisqarishiga olib keldi. Ikkinchi jahon urushi davrida dunyoning barcha asosiy kuchlari iqtisodiyotga faol aralashishga majbur bo‘ldilar va bank tizimini jadal tartibga solishni boshladilar.

XX-asrning oxirida bozor iqtisodiyotiga sodiq qolgan mamlakatlarning aksariyati bank tizimini to‘liq tartibga solishdan voz kechdi. Bu banklarga raqobatbardosh bo‘lish va yuqori daromad olish imkonini berdi. G‘arbiy Yevropada oddiy ayirboshlash idoralaridan bank uylariga o‘tish jarayoni XVI-XVII asrlarda boshlangan. Ko‘pchilik iqtisodchilar bank mohiyatini ssuda(kredit) operatsiyalarida ko‘rishga moyildir. Shuni hisobga olish kerakki, har bir davlatda bank faoliyatining qonuniy ta‘riflari o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Shunday qilib, bank ishining asrlik an‘analariga ega bo‘lgan Angliyada 1979-yilda “Banklar to‘g‘risida” yangi qonun qabul qilindi. Unda “bank” atamasining ta‘rifiga alohida e‘tibor berilgan [2]. Britaniyalik qonun chiqaruvchilar bank ta‘rifini ancha soddalashtirganlar, ya‘ni ular bank deganda, Angliya Davlat Banki bank deb tan olgan har qanday kompaniya tushunilishi mumkinligini qayd etganlar. O‘z navbatida, Angliya Davlat Banki jahon tajribasi nuqtai nazaridan umum tan olingan bank xususiyatlariga ega bo‘lgan mezonlarni o‘rnatgan. Xususan, bank maqomiga da‘vo qiluvchi kompaniya omonatlar qabul qilayotgani, kreditlar berayotgani, eksport-import moliya operatsiyalarini amalga oshirayotganligi, valyuta ayirboshlayotganligi, investitsion xizmat ko‘rsatayotganligi va moliya bilan bog‘liq masalalar bo‘yicha maslahatlar berayotganligini isbot qilishlari ham kerak.

Uzoq yillar davomida jamiyatning rivojlanishi va unga mos tovar-pul munosabatlarining o‘sib, takomillashib borishi banklarning operatsiyalari va ko‘rsatadigan xizmatlari ko‘lamining kengayib borishiga, jamiyat a‘zolarining pulga bo‘lgan talabining oshib borishiga olib kelgan. Davlat, jismoniy va yuridik shaxslarning manfaatlarini muvofiqlikda olib borish, davlat va jamiyat a‘zolarining pul mablag‘lariga bo‘lgan talablarini qondirgan holda davlatning iqtisodiy jihatdan o‘sishi va barqarorligini ta‘minlash maqsadida banklar o‘rtasida bajariladigan funksiya va operatsiyalar ko‘lami taqsimlana borgan, ya‘ni davlat nomidan, davlat manfaatlarini himoya qilgan holda faoliyat

ko‘rsatuvchi banklar va alohida jamiyat a‘zolari bilan ishlovchi banklar yoki yuqoridagi ikki yo‘nalishni ham o‘zida mujassamlashtirgan banklar (oxirgisiga sobiq sovetlar davridagi Davlat banklarini kiritish mumkin) shakllana borgan. Hozirgi davrda jahonda umum qabul qilingan tizim bo‘lib, ikki pog‘onali bank tizimi xizmat qiladi va u davlat Markaziy banki va tijorat banklar tarmog‘ini o‘z ichiga oladi [1].



1-rasm. Banklarning tuzilishi

Manba: Muallif ishlanmasi

Markaziy Bank bank va moliya muassasalari faoliyatining barqarorligini ta‘minlaydi. Birinchi navbatda, u ko‘pchilik moliya institutlari, banklarning faoliyatida moliyaviy jihatdan muammolar yuzaga kelganida, banklar omonatchilar oldidagi o‘z majburiyatlarini bajara olmay qolgan holda moliyaviy sarosima paydo bo‘lishining oldini olishi kerak. Bu masalani hal qilish uchun Markaziy bank, avvalo, tartibga solish va nazorat qilish funksiyalarini ikkinchi pog‘ona-tijorat banklari tizimiga nisbatan bajaradi. Tijorat banklarining har kunlik faoliyatiga aralashish Markaziy bank majburiyatiga kirmaydi. Markaziy bank tijorat banklarining me‘yoriy boshqarilishi, ularning to‘lovga qobiliyatligi va likvidligi ta‘minlanishini kuzatib borishi va omonatchilar manfaatlarini himoya qilishi kerak.

Bank tizimining ikkinchi pog‘onasi bu–xalq xo‘jaligi va aholiga xizmat ko‘rsatishda bosh bo‘g‘in hisoblangan mustaqil tijorat banklarining tarmog‘idir. Ular yuridik va jismoniy shaxslarga shartnoma asosida turli hisob-kitob va kredit operatsiyalarini amalga oshirish va xizmatlar ko‘rsatish hamda boshqa turli bank xizmatlarini ko‘rsatish bilan bog‘liq operatsiyalarni amalga oshiradilar.

Har bir mamlakatda tijorat banklarining soni turlicha bo‘lishi mumkin. Masalan, Shvetsiyada Davlat banki 40 ga yaqin tijorat banki faoliyatini nazorat qiladi, xolos, AQSHda 13 mingga yaqin tijorat banklari mavjud bo‘lsa, Shvetsariyada har 10 ming aholiga bittadan moliya muassasasi to‘g‘ri keladi. Rossiyada 1995-yil boshiga kelib, Rossiya Markaziy banki tomonidan bank operatsiyalarini amalga oshirish litsenziyasiga ega bo‘lgan 2486 ta tijorat banki qayd qilingan.

1991-yilning 1-sentyabrida Respublikamiz mustaqilligining e‘lon qilinishi butun dunyo mamlakatlari tomonidan tan olingan bozor iqtisodiyoti dastaklarini bizning respublikamizga ham kirib kelishiga zamin yaratdi. Shuning uchun ham respublikamizdagi bozor iqtisodiyoti talablariga mos keluvchi zamonaviy bank tizimini yaratish zaruriyati tug‘ildi. Mustaqillikka erishilgunga qadar O‘zbekistondagi bank muassasalari sobiq ittifoq bank tizimi tarkibiy qismiga kirar edi. Shu bilan birga bu banklar sobiq ittifoq bank tizimi doirasidan tashqarida faoliyat ko‘rsata olmasdilar.

Bank tizimi 3 turdagi banklarni: SSSR Davlat banki, SSSR Qurilish banki va SSSR Tashqi savdo bankini o‘z ichiga olardi. Sobiq ittifoq bank tizimida Davlat banki monopol mavqega ega bo‘lib, u bir vaqtning o‘zida emissiya instituti, qisqa muddatli kreditlashtirish, xo‘jaliklarga hisob-kitob operatsiyalari bo‘yicha xizmat ko‘rsatuvchi markaz hisoblanardi. Ham emissiya funksiyalarini, ham hisob-kitoblar va kreditlar bo‘yicha mijozlarga xizmat ko‘rsatish funksiyalarini bajarishga monopollashuvi Davlat bankini davlat boshqaruv va nazorat organiga aylantirgan. Ma‘muriy buyruqbozlik davrida kredit munosabatlari iqtisodiyotni boshqarishda shaklan yuzaki xarakterga ega edi.

Kredit resurslari va pul resurslari harakatini ham boshqarish, ham nazorat qilish davlat bankining monopol ta‘siri ostida edi. Bular o‘z navbatida, bank tizimining tor doirada rivojlanishiga olib keldi. Markazlashtirilgan bank boshqaruvi asosida faoliyat ko‘rsatgan respublika banklari tor doirada pul resurslari harakatini boshqarar, lekin uni boshqaruvchiligini nazorat qilish sobiq Ittifoq Davlat banki qo‘lida edi. Iqtisodiyotni boshqarishning markazlashtirilgan usulidan voz kechish va

bozor iqtisodiyoti tomon dastlabki qadamlar qo‘yilishi bilanoq markazlashtirilgan bank tizimining qator kamchiliklari ro‘yobga chiqdi. Bu esa, bank tizimida tub o‘zgarishlarni amalga oshirishni talab etardi. 1987-yilda bank tizimini qaytadan tashkil etish boshlandi. Bu jarayonda bank tizimining tashkiliy tuzilmasini o‘zgartirish, banklarning rolini oshirish, iqtisodiy tizimning rivojlanishiga ularning ta‘sirini kuchaytirish, kreditni harakatdagi iqtisodiy dastklarga aylantirish ko‘zda tutilgandi. Qayta tashkil etish jarayonining birinchi bosqichi Davlat bankining yangi tuzilmasini ishlab chiqishdan iborat edi. Qayta tashkil etish modeli quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- Ikki bosqichli bank tizimini vujudga keltirish: Markaziy emission bank va bevosita xo‘jaliklarga xizmat ko‘rsatuvchi ixtisoslashgan davlat banklari;

- Ixtisoslashtirilgan banklarni to‘laligicha xo‘jalik hisobiga va o‘z-o‘zini moliyalashga o‘tkazish;

- Iqtisodiy tizim doirasida yuridik va jismoniy shaxslar bilan bo‘ladigan kredit munosabatlari, uslublari va shakllarini takomillashtirish va boshqalar.

Bank tizimini takomillashtirish jarayoni davomida davlat banki o‘zining kredit tizimidagi markaziy o‘rnini saqlab qolgan holda korxona va tashkilotlarga kredit berish va ular bilan hisob-kitoblarni olib borish funksiyasini maxsus ixtisoslashgan banklarga topshirdi. Ya‘ni bankning emission faoliyatini kreditlash faoliyati bilan birga olib borish funksiyasiga chek qo‘yildi. Davlat banki ixtisoslashgan banklar faoliyatini boshqaruvchi, barcha banklar uchun bir xil pul-kredit siyosatini olib boruvchi muassasaga aylandi.

Bank tizimining takomillashtirilishi natijasida vujudga kelgan maxsus ixtisoslashgan banklar: Sanoat qurilish banki, Kommunal qurilish va sotsial taraqqiyot banki, Agrosanoat banki, Tashqi iqtisodiy faoliyat banki, Jamg‘arma banki tashkil qilinib, xo‘jaliklar bilan banklar o‘rtasidagi aloqalar tobora yaqinlashdi, ixtisoslashtirilgan davlat banklari o‘zlarida ma‘lum darajada boshqaruvchilik rolini saqlab qoldilar. Bank tizimini takomillashtirish jarayonida juda muhim natijalarga erishildi, lekin tashkil qilingan banklar iqtisodiy munosabatlarning xususiyatlarini to‘liq ifoda qilolmasdi, shuning uchun ham bank tizimini yanada takomillashtirish obyektiv zaruratga aylandi.

1988-yildan boshlab, ikki bosqichli bank tizimi tashkil etila boshlandi, lekin bu davrda markazlashtirilgan rejalashda Markaziy bankning roli hali ham yuqori, sohalarining deyarli hamma qismi davlat taassarfida edi.

1991-yil 15-fevralda qabul qilingan “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonun asosida O‘zbekiston Respublikasida ikki bosqichli bank tizimini tashkil etish g‘oyasi yuzaga keldi [3]. Bu qonunga asosan Davlat boshqaruv organlari Respublika Markaziy banki faoliyatiga aralashmasliklari kerak edi. U faqat Respublika Oliy majlisiga hisobot berishi kerak. Bu qonunni amalga tatbiq etish, asosan, Respublikamiz mustaqillikni qo‘lga kiritgandan so‘ng boshlandi. O‘zbekiston bozor iqtisodiyotiga o‘tishning bosqichma-bosqich yo‘lini tanlaganligi bois, 1-bosqichdagi pul-kredit siyosati sohasidagi asosiy vazifalar quyidagilardan iborat qilib qo‘yilgan:

- Markaziy bank boshchiligidagi keng tarmoqli mustaqil tijorat va xususiy banklarni o‘zida mujassamlashtirgan ikki bosqichli bank tizimini vujudga keltirish, Respublika hududida yirik chet el banklarining bo‘limlari va vakolatxonalarini ochish uchun qulay sharoit yaratish;

- Barqaror pul muomalasini ta‘minlash;

- Kredit va naqd pul massasining asossiz o‘sishini keskin cheklash;

- O‘zbekiston Respublikasining milliy pulini muomalaga kiritish uchun zarur iqtisodiy va tashkiliy shart-sharoitlar, hamda imkoniyatlarni yaratish va boshqalar.

Shunday qilib, O‘zbekistonda mustaqil bank tizimini yaratishning birinchi bosqichi, milliy valyutani muomalaga kiritish uchun asos yaratilgan va ikki pog‘onali bank tizimining poydevori qurilgan 1991-yildan 1994-yilgacha bo‘lgan davrni o‘z ichiga oladi. Bu davrda mamlakatimizning mustaqil bank tizimini yaratish bo‘yicha olib boriladigan tadbirlar 1991-yil 15-fevralda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida” qonuni asosida amalga oshirildi. Mazkur Qonun bozor munosabatlariga o‘tish davri vazifalariga mos keluvchi bank muassasalari shakllanishining huquqiy asoslarini belgilab berdi. Ushbu Qonunga muvofiq sobiq Ittifoq Davlat bankining Respublika muassasasi asosida O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki

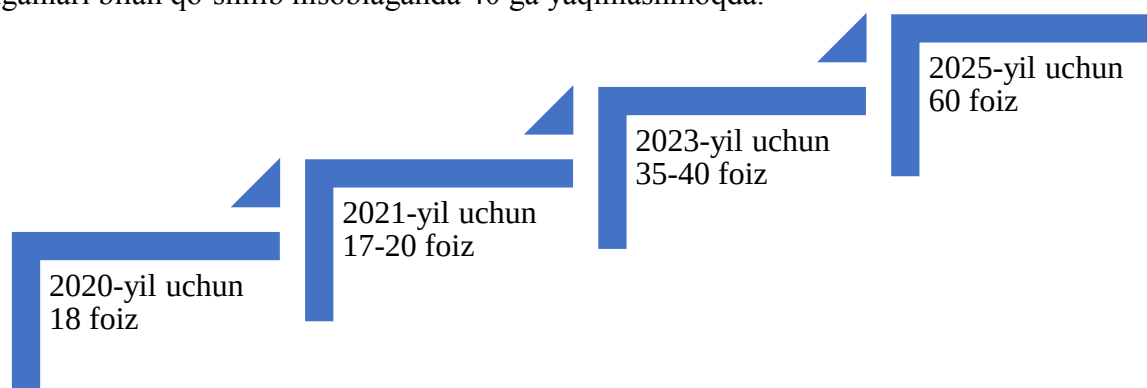
tuzildi va unga respublikada pul muomalasini tartibga solish, tijorat banklari tizimini vujudga keltirish va to‘lov tizimini tashkil etish vazifalari yuklatildi.

Xalq xo‘jaligining turli sohalarini kreditlash va ularni investitsiyalash funksiyalari yangidan tashkil qilingan ixtisoslashtirilgan tijorat banklariga berildi. Mustaqil pul va bank tizimini yaratishning ikkinchi bosqichi milliy valyuta muomalaga kiritilgan va ikki pog‘onali bank tizimining huquqiy asoslari yaratilgan 1994-1996-yillarni o‘z ichiga oladi. 1994-yilda milliy valyuta so‘mning kiritilishi mamlakatimizda mustaqil pul va bank tizimi shakllanishining asosiy bosqichi hisoblanib, bu bosqichda banklar oldida turgan vazifalarga yanada aniqlik kiritildi. Bu davrda Markaziy bank asosiy e‘tiborini makroiqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashga va shu asosda iqtisodiy o‘sish uchun qulay sharoitlar yaratishga qaratdi, mamlakatda sifat jihatidan butunlay yangi to‘lov tizimini yaratish bo‘yicha chora-tadbirlar belgilandi.

Ixtisoslashgan tijorat banklari faoliyatini rivojlantirishda Vazirlar Mahkamasining “Bank tizimini takomillashtirish va pul-kredit munosabatlarini barqarorlashtirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 1994-yil 18-martdagi Qarori muhim ahamiyatga ega bo‘lib, unda banklarning axborot infratuzilmasini yaratish va xalqaro bank amaliyotining ilg‘or usullarini Respublika bank amaliyotiga qo‘llash orqali bank tizimini takomillashtira borish bo‘yicha yo‘l-yo‘riqlar belgilab berildi.

1994-yildan boshlab yangi buxgalteriya hisobi tizimini ishlab chiqish va ularni banklarga tatbiq qilish jarayoni boshlandi. 1996-yilda Respublika Prezidentining “Bank auditi tizimini rivojlantirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi farmoniga asosan, bank tizimida buxgalteriya hisobining xalqaro andozalarini joriy qilish jarayoni yanada takomillashtirildi va jahonning nufuzli auditorlik kompaniyalaridan “Artur Andersen”, “Deloyt end tush”, “Key Pi EmJi(KPMG)”, “Ernest end Yang”, “Kupers end Laybrand” kabilar yetakchi tijorat banklari faoliyatini audit qilishga taklif qilindi [1].

Bank tizimini shakllantirishning uchinchi bosqichi 1997-2000-yillarni o‘z ichiga olib, unda banklarni xususiylashtirish va aksiyadorlik-tijorat banklarida boshqaruvning sifatini oshirish, banklar faoliyatida nazoratni kuchaytirish ko‘zda tutiladi. Bu jarayon O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997-yil 24-apreldagi “Xususiylashtirish tijorat banklari tashkil qilishni rag‘batlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmonining qabul qilinishi bilan yanada faollashadi. Mazkur Farmonga ko‘ra, nizom jamg‘armasida jismoniy shaxslarning ulushi 50 foizdan kam bo‘lmagan holda tijorat banklarini ochish uchun bir qator imtiyozlar belgilangan edi. Natijada so‘nggi yillar ichida xususiylashtirish banklarning soni keskin ko‘payib, bank operatsiyalarini amalga oshirish uchun dastlabki ruxsat berilganlari bilan qo‘shilib hisoblaganda 40 ga yaqinlashmoqda.



2-rasm. Banklarning ustav kapitalidagi davlat ulushini xususiylashtirish tartibi [4]

Hozirgi paytda respublikada faoliyat ko‘rsatayotgan tijorat banklarining deyarli yarmi xususiylashtirish banklari hisoblanadi. Bank tizimiga xususiylashtirish kapitalni jalb etish bilan birga, banklarni korporativ boshqarish tizimini yanada mustahkamlashga doir chora-tadbirlar ham amalga oshirildi. Ushbu Farmon asosida amalga oshirilgan islohotlar natijasida mamlakatimizda har tomonlama mustahkam bank tizimi, xalqaro andozalarga mos keluvchi zamonaviy bank nazorati va banklar faoliyatini tartibga solishning samarali mexanizmi yaratildi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida 2024-yil 16-dekabr kuni banklar ishtirokida mahallalarda aholi bandligini ta'minlash va daromadli qilishga qaratilgan ustuvor vazifalar muhokamasi yuzasidan videoselektor yig'ilishi o'tkazildi [5]. Unda, so'nggi yillarda banklar faoliyati mahallagacha tushirilgani o'z natijasini beryapti. Xususan, Namangan viloyati Uychi tumanida banklar 3 ming 200 ta faol mijoz bilan ishlab, ularga yordam bergani uchun 9 ming odam doimiy ishli bo'ldi. Kambag'allar soni 6 mingga kamaydi. Sirdaryo viloyati Sayxunobod tumanidagi 3 ming 200 ta xonadonda loyihalar ishga tushirildi, 12 ming odam o'z tomorqasida daromad topishni o'rgandi. Jizzax viloyati Zarbdor tumanida 13 ming 500, Buxoro viloyati G'ijduvon tumanida 28 ming ish joyi yaratildi. Bularning hisobiga qo'shimcha 10 mingdan ziyod aholi kambag'allikdan chiqarildi. Umuman, mazkur 4 ta – Uychi, Sayxunobod, Zarbdorva G'ijduvon tajribalari doirasida yil boshidan buyon 3 million 300 ming aholi doimiy daromadga ega bo'lgan. Jami rasman band bo'lganlar ilk bor 10 million 500 ming nafarga yetgan.

Xulosa qilib aytganda, hozirgi kunda mamlakatimizda O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshchiligidagi 40 ga yaqin tijorat banklarini o'z ichiga oluvchi bank tizimi yuqorida belgilangan vazifalarni amalga oshirib, bozor islohotlarining faol qatnashchilari sifatida faoliyat olib bormoqda. Tijorat banklarining faoliyatini rivojlantirish uchun yangi texnologiyalarni joriy etish ya'ni hozirgi kunda mijozlar raqamli va onlayn xizmatlarga talabni oshirmoqda. Banklar mobil ilovalar, internet banking va elektron to'lov tizimlarini rivojlantirishi lozim. Blokcheyn texnologiyasini bank xizmatlarida qo'llash, tranzaksiyalarni yanada xavfsiz va tezkor amalga oshirish imkonini beradi. Bundan tashqari, mijozlarga xizmat ko'rsatishni optimallashtirish, innovatsion mahsulotlar va xizmatlarni ishlab chiqishlari lozim deb o'ylayman. Bank tizimi o'sishda va rivojlanishda davom etadi, bu bizga kredit kartalaridan tortib, elektron hisoblarga bo'lgan ko'plab vositalarni taqdim etadi. Bank tizimi oddiy odamlarning biznesiga, iqtisodiyotiga va hayotiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullayeva Sh.Z. Bank ishi. Darslik. T.: Iqtisod-moliya nashriyoti, 2017 732 b.
2. Z. Mamadiyarov, M. Mahmudova, M. Kurbonbekova. Bank ishi. Darslik. – T.: Innovatsion rivojlanish nashriyot matbaa uyi, 2021-160 b.
3. I. Toymuhammedov. Bank ishi. O'quv qo'llanma. T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2005-144 b.
4. Gazeta.uz sayti. <https://www.gazeta.uz/ru/2021/12/01/bank-system/>
5. Prezident rasmiy sayti. <https://president.uz/uz/lists/view/7769>

**QURILISH KORXONALARIDA INNOVATSION BOSHQARUV FAOLIYATI
SAMARADORLIGINI BAHOLASH KO‘RSATKICHLARI ARHITEKTURASI**

**АРХИТЕКТУРА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ПО УПРАВЛЕНИЮ ИННОВАЦИЯМИ НА СТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ**

**ARCHITECTURE OF PERFORMANCE ASSESSMENT INDICATORS FOR
INNOVATION MANAGEMENT ACTIVITIES AT CONSTRUCTION COMPANIES**

Mamajonova Nodiraxon Alisher qizi

Andijon davlat texnika instituti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya

Maqolada qurilish korxonalarida innovatsion boshqaruv faoliyati samaradorligini baholash ko‘rsatkichlari arxitekturasini asoslangan. Samaradorlikni baholash - bu faoliyat natijalari va ularning sarflangan resurslarga nisbatan samarasini o‘lchash usullari to‘plami ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar. innovatsion boshqaruv samaradorligi, rejalashtirish, muvofiqlashtirish, moliyaviy, mehnat, intellektual, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish.

Статья основана на архитектуре показателей оценки эффективности деятельности по управлению инновациями на строительных предприятиях. Оценка эффективности – это совокупность методов измерения результатов деятельности и ее результативности по отношению к затраченным ресурсам.

Ключевые слова: эффективность управления инновациями, планирование, координация, финансовые, трудовые, интеллектуальные, снижение производственных издержек.

This article is based on the architecture of performance assessment indicators for innovation management activities at construction companies. Performance assessment is a set of methods for measuring the results of an activity and its effectiveness in relation to the resources expended.

Keywords: innovation management effectiveness, planning, coordination, financial, labor, intellectual, and cost reduction.

Innovatsion boshqaruv samaradorligi — bu korxona yoki tashkilotda innovatsion faoliyatni rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish va nazorat qilish jarayonlarining natijadorligi bo‘lib, u mavjud resurslardan (moliyaviy, mehnat, intellektual, vaqt) oqilona foydalanish orqali yuqori iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik natijalarga erishishni ifodalaydi. Innovatsion boshqaruv samaradorligi quyidagilar orqali namoyon bo‘ladi [3]. Bular: yangi mahsulot va texnologiyalarni yaratish va joriy etish tezligi; innovatsion loyihalarning iqtisodiy foydaliligi; bozorda raqobatbardoshlikning oshishi; korxonaning uzoq muddatli barqaror rivojlanishi va boshqalar.

Bulardan tashqari boshqacha aytadigan bo‘lsak, innovatsion boshqaruv samaradorligi – asosan innovatsiyalarni to‘g‘ri boshqarish natijasida olinadigan umumiy foyda bilan sarflangan xarajatlar o‘rtasidagi nisbatni bildiradi. Samaradorlikning iqtisodiy mazmuni ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarida sarflangan resurslar bilan olingan natijalar o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlarni ifodalaydi. Bu iqtisodiy tizimning qanchalik tejankor va maqsadga muvofiq faoliyat yuritayotganini ko‘rsatib turadi [1]. Shu sababli eng avvalo iqtisodiy samaradorlikni quyidagi asosiy jihatlarini alohida ajratib ko‘rsatish mumkin: ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish; mehnat unumdorligini oshirish; mahsulot tannarxini pasaytirish; foyda, daromad va rentabellikni oshirish.

Iqtisodiy mazmunda samaradorlik doimo “natija/xarajat” nisbati orqali baholanadi. Agar kamroq resurs sarflab, ko‘proq iqtisodiy natijaga erishilsa, faoliyat samarali hisoblanadi. Innovatsion

faoliyat samaradorligi an’anaviy ishlab chiqarish samaradorligidan qator xususiyatlari bilan farq qiladi. Bu o‘ziga xosliklar quyidagilarda namoyon bo‘ladi [2]: Yuqori tavakkalchilik *acocida* innovatsiya har doim noaniqlik bilan bog‘liq bo‘lib, uning iqtisodiy natijasi oldindan aniq ma’lum bo‘lmasligi mumkin. Natijalarning kechiktirilishi innovatsion loyihalar ko‘pincha uzoq muddatda samara beradi. Samaradorlikni baholashning murakkabligi *acocah* innovatsion samara faqat iqtisodiy emas, balki ijtimoiy, texnologik va ekologik natijalarni ham o‘z ichiga oladi. Raqobatbardoshlikka ta’siri esa innovatsion faoliyat samaradorligi korxonaning bozordagi mavqeyini mustahkamlab, uning strategik ustunligini ta’minlaydi. Shu sababli innovatsion faoliyat samaradorligi nafaqat qisqa muddatli foyda, balki korxonaning kelajak rivojlanish imkoniyatlari bilan ham baholanadi.

Samaradorlikni baholash — bu faoliyat natijalari va ularning sarflangan resurslarga nisbatan samarasini o‘lchash usullari to‘plami. Ilmiy adabiyotlarda bu masala turli nigohlardan tahlil qilingan. Ularni ikki asosiy guruhga bo‘lish mumkin [4]:

An’anaviy iqtisodiy baholash usullari — klassik iqtisodiy nazariya asosida tashkil etilgan, iqtisodiy samaradorlikni aniq raqamli ko‘rsatkichlar orqali baholash.

1.1. Moliyaviy ko‘rsatkichlar usuli. Ushbu usul asosan xarajat va foyda munosabatlariga tayanib samaradorlikni baholaydi. Milton Fridman va boshqalar ta’kidlashicha, “samaradorlik — bu iqtisodiy foyda uchun sarflangan har bir birlik resurs natijasiga qancha ta’sir qilganini ko‘rsatadi. O‘tkazilgan investitsiyalar qaytarilishi biznesning rejali rivojlanishini ta’minlaydi. Bu usul biznesda standart iqtisodiy samaradorlikni tez va aniq baholash uchun foydalidir.

1.2. Produktivlik va unumdorlik usuli. Bu usulda samaradorlik mahsulot hajmi bilan uni yaratish uchun sarflangan resurslar (mehnat, kapital va boshqalar) nisbatida baholanadi. Bu qo‘yidagicha aniqlanadi [6]:

$$\text{Samaradorlik} = \text{Natija} / \text{Resurslar}$$

Ushbu usul bo‘yicha olimlarning fikrlari Adam Smit va Fridrik Vinslou Teylor ta’kidlaganidek, “mehnat unumdorligi va resurslarning oqilona taqsimlanishi- iqtisodiy faoliyatning samaradorligini oshirishning asosidir”. Qisqa muddatli iqtisodiy samaradorlikni ko‘rsatadi, ammo innovatsiya loyihalarini to‘liq baholash uchun kamchiliklari bor [5].

1.3. Qaytarish (ROI) va rentabellik usullari. Return on Investment (ROI) — investitsiya sarflangan mablag‘ qancha foyda berganini ko‘rsatadi. Rentabellik (Profitability)-foйда/sarmoya yoki foyda/hajm ko‘rinishida baho beradi. Bu usul bo‘yicha Y.Beyker va boshqa iqtisodchi olimlar fikricha “ROI ni biznes loyihalarini soliqdan oldin baholashda muhimdir. Ammo innovatsiya uchun bu umumiy iqtisodiy samaradorlikni to‘liq aks ettirmaydi” degan fikrlar bildirilgan. Innovatsiya uchun an’anaviy usullarning cheklanganligi. Ammo innovatsiya — bu faqat iqtisodiy natijalar emas, balki yozilmagan, yangicha, kichik va katta ta’sirli o‘zgarishlardir. Shu bois ularning samaradorligini baholashda quyidagi chegaralar paydo bo‘ladi.

Tavakkalchilik va noaniqlikni hisobga olmaslik, ya’ni an’anaviy usullar odatda: natijani oldindan belgilangan foyda bilan cheklaydi, muvaffaqiyatsiz loyihalarini yo‘qotish sifatida ko‘radi. Shu sababli bu usulni ilmiy nuqtai nazardan Y. Shumpeter ta’kidlaganidek, “innovatsiya — bu tartibsizlik va yangilikdir. Uning natijasi oldindan aniq bo‘lmasligi, resursning iqtisodiy samaradorligini baholashni murakkablashtiradi [7].

Ijtimoiy va ekologik ta’sirlar nazardan chetda qoladi an’anaviy usullar faqat iqtisodiy ko‘rsatkichlarni innovatsiyaga bog‘laganimizda quyidagilarga bo‘linadi: ijtimoiy ta’sirlar (muhitni yaxshilash, xizmat sifatining oshishi); ekologik samaradorlik; intellektual kapitalni oshirish kabi natijalarni ham beradi.

Yuqoridagi fikrlarga П. Дпыкеп “innovatsiya samaradorligini baholashda faqat iqtisodiydir deb hisoblamaydi: u ijtimoiy va strategik qurilishni ham hisobga olgan holda baholanishi kerak deb ta’kidlaydi” [8]. Uzoq muddatli samaradorlikni inobatga olmaslik, ya’ni an’anaviy usullar ko‘pincha qisqa muddatli natijalarga asoslanadi. Ammo innovatsiyalarning barcha natijalari: 3-5 yildan keyin aks etadi; bozorda yangi standart yaratadi; raqobat ustunligini ta’minlaydi. Bu berilgan muddatlar asosida Maykl Porter quyidagicha fikrni bildirgan, “ya’ni strategik innovatsiyalar korxonaning raqobat qudranishini ancha yillar davomida saqlaydi. Shu sababli samaradorlikni baholashda vaqt omili muhimdir” [7].

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda an’anaviy iqtisodiy usullarda samaradorlikni iqtisodiy ko‘rsatkichlar orqali baholaydigan bo‘lsa, innovatsiyada cheklanganlik noaniqlik, strategik ta’sirlarni hisobga olmaydi. Qisqa muddatda aniq natija, uzoq muddatda asosiy natija orqali amalga oshiradi deb aytilgan. Shuningdek, strategik qarashlar asosida cheklangan, keng va kompleks holda amalga oshirilishi asoslangan.

Qurilish korxonalari faoliyatining samaradorligini baholashda bir qator iqtisodiy va tashkiliy ko‘rsatkichlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu mezonlar korxonaning bozor sharoitida raqobatbardoshligini, resurslardan oqilona foydalanish darajasini hamda loyihalarni sifatli amalga oshirish imkoniyatini aniqlashga xizmat qiladi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida qurilish korxonalarining barqaror faoliyat yuritishi va raqobatbardoshligini ta’minlashda samaradorlik mezonlarini to‘g‘ri belgilash muhim ahamiyat kasb etadi. Samaradorlik korxonaning mavjud resurslardan qay darajada oqilona foydalanib, belgilangan maqsadlarga erishayotganini aks ettiradi. Qurilish sohasining o‘ziga xos xususiyatlari — ishlab chiqarish jarayonining uzoq muddatliligi, katta hajmdagi sarmoyalar va yuqori tavakkalchilik — samaradorlikni baholashga kompleks yondashuvni talab qiladi. Qurilish korxonalari samaradorligini baholashda ishlab chiqarish hajmi, xarajatlar darajasi, mehnat unumdorligi va loyiha muddatlari kabi asosiy mezonlar qo‘llaniladi [9].

1. Ishlab chiqarish hajmi qurilish korxonasi faoliyatining eng muhim ko‘rsatkichlaridan biri hisoblanadi. U muayyan davr mobaynida bajarilgan qurilish-montaj ishlarining qiymati yoki fizik hajmini aks ettiradi. Ishlab chiqarish hajmining oshishi korxonaning ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanayotganini, bozordagi talabga mos ravishda faoliyat yuritishini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ishlab chiqarish hajmining barqaror o‘ssishi korxona daromadlarining ortishiga, investitsiyaviy jozibadorligining yuksalishiga xizmat qiladi.

2. Xarajatlar qurilish ishlarini amalga oshirish jarayonida sarflanadigan moddiy, mehnat va moliyaviy resurslar yig‘indisidir. Samaradorlikni ta’minlashda xarajatlarni optimallashtirish muhim hisoblanadi. Qurilish materiallari, texnikadan foydalanish, ishchi kuchi hamda boshqaruv xarajatlarini kamaytirish orqali ishlab chiqarishning tannarxini pasaytirish mumkin. Xarajatlar ustidan samarali nazorat olib borish korxonaning foydasini oshirishga va moliyaviy barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi [4].

3. Mehnat unumdorligi ishchilarning ma’lum vaqt ichida bajarayotgan ish hajmini ifodalovchi ko‘rsatkich bo‘lib, qurilish korxonalari samaradorligini baholashda muhim ahamiyatga ega. Mehnat unumdorligining oshishi zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, ish jarayonlarini to‘g‘ri tashkil etish, ishchilar malakasini oshirish hamda rag‘batlantirish tizimini joriy etish bilan bog‘liq. Mehnat unumdorligi qurilish korxonalari samaradorligini baholashda muhim ijtimoiy-iqtisodiy mezon hisoblanadi. U bir ishchi yoki jamoa tomonidan ma’lum vaqt ichida bajarilgan ish hajmini ifodalaydi. Mehnat unumdorligining oshishi ish jarayonlarini to‘g‘ri tashkil etish, ishchilar malakasini oshirish, zamonaviy texnika va texnologiyalarni joriy etish bilan bog‘liq. Yuqori mehnat unumdorligi qurilish ishlarining sifatli va tez bajarilishini ta’minlab, umumiy xarajatlarni kamaytiradi.

4. Loyiha muddatlari qurilish obyektlarini belgilangan vaqtda topshirish darajasini ko‘rsatadi. Qurilish ishlarining o‘z vaqtida yakunlanishi buyurtmachi bilan tuzilgan shartnomalarning bajarilishi, qo‘shimcha xarajatlarning oldini olish va korxona obro‘cini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Xulosa qilib aytganda, qurilish korxonalari uchun samaradorlik mezonlarini kompleks ravishda baholash korxonaning iqtisodiy holatini to‘g‘ri aniqlash, boshqaruv qarorlarini qabul qilish va strategik rivojlanish yo‘nalishlarini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Ishlab chiqarish hajmi, xarajatlar, mehnat unumdorligi va loyiha muddatlari o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilingandagina qurilish korxonasi faoliyatining haqiqiy samaradorligi namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Rivojlanish Dasturi (UNDP) (2023). O‘zbekistonda qurilish va uy-joy sektorlarining yashil kelajagi. (Onlayn matbuot relizi) undp.org/undp.org
2. Балабенко Е.В., Бородацкая А.В., Брайла Н.В. (2024) Методика оценки строительного комплекса: корпоративный уровень. *π-Economy*, 17 (1), 113–125. DOI: <https://doi.org/10.18721/JE.17108>

3. Болотин, С. А. Организация строительного производства — М.: Издательский центр «Академия», 2007. — 208 с.
4. Гурьянов А.О., Курлов А.В., Кораблева О.Н. Управление инновациями в строительной отрасли на основе онтологической модели. *Экономика и управление*. 2022;28(12):1269-1277. <https://doi.org/10.35854/1998-1627-2022-12-1269-1277>
5. O‘zbekiston Qurilish va uy-joy kommunal xo‘jaligi vazirligi hamda O‘zsanoatqurilishbank Matbuot Relizi (2023). Qurilish materiallari sanoatida sifat va nazoratga oid xalqaro standartlar joriy qilingan.sqb.uz
6. Otamurodov Sh.N., Farmonova M.N. (2023). Sanoat korxonalarining innovatsion rivojlanishi muammolari. *Iqtisodiyot va ta’lim*, 3-son. pdfs. semanticscholar.org
7. Qodirov S.I. (2023). Qurilish sanoati korxonalarini faoliyatini raqamli texnologiyalar asosida rivojlantirish masalalari. *Ijtimoiy-gumanitar fanlar dolzarb muammolari*, 3(6): 109 114.grafiati.com
8. Qodirov S.I. (2025). Qurilish materiallari sanoati korxonalarida raqamli texnologiyalarni joriy etishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari. *Muhandislik va Iqtisodiyot*, 3(5): 5 10.zenodo.org
9. Хрусталеv, Б. Б. Экономика, организация и управление предприятиями строительного комплекса. -Пенза: ПГУАС, 2006. -224 с.

UDK:336

KRIPTOVALYUTAGA SOLIQ SOLISHDA JAHON TAJIRABASI VA MUAMMOLAR
ГЛОБАЛЬНЫЙ ОПЫТ И ПРОБЛЕМЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ КРИПТОВАЛЮТ
GLOBAL EXPERIENCE AND CHALLENGES IN CRYPTOCURRENCY TAXATION

Ahmadkulov Dilshod Rakhmonali o‘gli - “University of Business and science” universiteti, “Iqtisodiyot” kafedrası Professori E-mail: d.akhmadkulov@ubsu.uz
OrcidID:0009-0005-6763-6702

Olimjon Xamrayev Yaxshiboyevich - Toshkent xalqaro universiteti, “Iqtisod va moliya” kafedrası katta o‘qituvchisi E-mail: xolimjon@mail.ru
Orcid ID: 0000-0001-6699-4456

Ubaydullo Khattobov Botirovich - “University of Business and science” universiteti, “Iqtisodiyot” kafedrası o‘qituvchisi E-mail: khattobovu@umail.uz
Orcid ID: 0009-0009-4675-4733

Anotatsiya

Kriptoalyutalar so‘nggi paytlarda katta e‘tibor qozondi. Kriptoalyuta tranzaksiyalari mashhurligining tez sur‘atlarda ortib borayotganini hisobga olgan holda, ushbu XXI asrning yangicha hodisasiga yagona yondashuvni qabul qilish zarur, 2009-yilda birinchi kriptoalyuta – Bitcoin yaratilganidan beri minglab boshqa kriptoalyutalar paydo bo‘ldi. Kriptoalyutalar bilan tranzaksiyalar ortgan sari, milliy va xalqaro yurisdiksiyalar bu jarayon bilan bog‘liq soliq va buxgalteriya hisobi masalalarini hal qilishga kirishdilar. Xalqaro yurisdiksiyalar va professional tashkilotlar kriptoalyutalarga nisbatan turli fikrga ega. Ayrımlar uni moliyaviy aktiv, moliyaviy instrument, naqd pul, naqd pul ekvivalentlari, zaxiralar yoki nomoddiy aktiv deb hisoblaydi. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari doirasida kriptoalyutaga oid maxsus buxgalteriya standarti mavjud bo‘lmagani sababli, mavjud Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari normalariga asoslanib, prinsiplarga asoslangan yondashuvni qo‘llash zarur.

Kalit so‘zlar: Bitcoin, Raqamli pul, P2P, Kiberxavfsizlik tahdidlari, Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari.

Криптовалюты в последнее время привлекли большое внимание. Учитывая стремительный рост популярности транзакций с криптовалютами, необходимо принятие единого подхода к этому новому явлению XXI века. С момента создания первой криптовалюты — Биткойна в 2009 году — появились тысячи других криптовалют. С увеличением количества операций с криптовалютами национальные и международные юрисдикции начали решать вопросы налогообложения и бухгалтерского учета, связанные с этим процессом. Международные юрисдикции и профессиональные организации имеют различные мнения относительно криптовалют. Некоторые считают их финансовыми активами, финансовыми инструментами, наличными деньгами, эквивалентами наличных, запасами или нематериальными активами. В связи с отсутствием отдельного стандарта бухгалтерского учета для криптовалют в рамках Международных стандартов финансовой отчетности, необходимо применять принципиальный подход, основываясь на действующих нормах МСФО.

Ключевые слова: Биткойн, цифровые деньги, P2P, угрозы кибербезопасности, Международные стандарты финансовой отчетности.

Cryptocurrencies have recently attracted significant attention. Considering the rapid rise in the popularity of cryptocurrency transactions, there is a need to adopt a unified approach to this new phenomenon of the 21st century. Since the creation of the first cryptocurrency — Bitcoin — in 2009, thousands of other cryptocurrencies have emerged. As cryptocurrency transactions increase, national and international jurisdictions have started addressing taxation and accounting issues related to this process. International jurisdictions and professional organizations hold different views regarding cryptocurrencies. Some regard them as financial assets, financial instruments, cash, cash equivalents, inventories, or intangible assets. Due to the absence of a specific accounting standard for cryptocurrencies within the framework of International Financial Reporting Standards (IFRS), it is necessary to apply a principle-based approach relying on existing IFRS norms.

Keywords: Bitcoin, Digital currency, P2P, Cybersecurity threats, International Financial Reporting Standards.

Bitcoin – markazlashmagan, hukumat yoki markaziy bankka bog‘liq bo‘lmagan kriptovalyuta – 2013-yilda uning qiymati keskin oshganidan so‘ng keng ommaning e‘tiborini tortdi. Qiziq tomoni shundaki, Bitcoin‘ning qiymati oshishi Kiprda iqtisodiy inqiroz yuzaga kelgan davrga to‘g‘ri keldi. Moliya institutlariga bo‘lgan ishonch susaygan bir paytda odamlar mustaqil peer-to-peer (tengdan-tengga) to‘lov tizimlariga ko‘proq ishonch bildira boshladilar. 2013-yil avgustidan dekabrigacha bo‘lgan davrda Bitcoin‘dan foydalanish 75% ga oshdi va muomaladagi Bitcoin‘larning bozor qiymati 1 milliard AQSh dollaridan 12 milliard dollargacha ko‘tarildi[5].

Bitcoin‘ning global va markazlashmagan xususiyati raqamli valyutani soliqqa tortish va yuridik masalalarda murakkab muammolarni yuzaga keltiradi. Ayniqsa, soliq mutaxassislari va olimlari uchun eng qiziqarli savollardan biri – raqamli valyutalarni qazib olish (mining) va ulardan savdo qilish bilan bog‘liq soliq oqibatlari qanday bo‘lishidir.

2009-yilda Satoshi Nakamoto taxallusi ostida faoliyat yuritgan shaxs (yoki shaxslar guruhi) Bitcoin‘ni yaratdi. Bu raqamli valyuta internet orqali peer-to-peer tarmoqda almashinadi, foydalanuvchilarga uchinchi tomon aralashuvizis anonim muloqot qilish imkonini beradi. Ushbu valyuta banklar va boshqa moliyaviy vositachilarning vositachiligini chetlab o‘tgan holda moliyaviy tranzaksiyalarni amalga oshirishni maqsad qilgan.

Bitcoin boshqa markazlashmagan raqamli pullardan birinchi emas, biroq eng mashhuri hisoblanadi. Texnik jihatdan Bitcoin kriptografik xeshlar yordamida bir kompyuterdan boshqasiga uzatiladi va ommaviy va shaxsiy kalitlar orqali himoyalanaadi. Har bir to‘lov tranzaksiyasi tarmoqqa uzatiladi va blockchain‘ga kiritiladi, bu esa bitta Bitcoin ikki marta sarflanishini oldini oladi.

Bitcoin qazib olish murakkab matematik algoritmlarni yechishni talab qiladi va har safar yanada murakkablashadi. Eng ko‘p chiqarilishi mumkin bo‘lgan Bitcoin soni 21 million bilan chegaralangan.

Bitcoin foydalanuvchilarga tranzaksiyalar uchun komissiyasiz ishlash, anonimlikni saqlash kabi afzalliklarni taqdim etadi. Ammo bu tizimning keng qamrovli qabul qilinishiga bir nechta to‘siqlar mavjud. Ularning eng asosiylari – tizimdagi noaniqliklar, kiberxavfsizlik tahdidlari, va foydalanuvchilarning yetarlicha bilimga ega emasligi.

Ushbu maqolaning tadqiqot obyekti — bu virtual valyutadir, Kriptovalyutaga ko‘plab boshqa nomlar ham qo‘llaniladi, masalan, virtual valyuta, raqamli valyuta va hokazo. Ushbu maqolada biz bu atamalarni sinonim sifatida ko‘rib chiqamiz.

Kriptovalyuta nisbatan yangi mavzu bo‘lganligi sababli, unga bag‘ishlangan bosma adabiy manbalar cheklangan. Kriptovalyutalarning buxgalteriya hisobiga oid masalalarni ko‘plab chex mualliflari, xususan, Avstraliya buxgalterlari tadqiqotlariga asoslangan holda ko‘rib chiqqan, masalan Prochazka, Vasek. Prochazka Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) bo‘yicha kriptovalyutalar uchun potensial buxgalteriya modellarini muhokama qilgan; mavjud IFRS ko‘rsatmalarini chuqur o‘rganar ekan, u kriptovalyutalar bir nechta aktiv toifalariga — naqd pul, inventar, investitsiya yoki nomoddiy aktivlar sifatida tasniflanishi mumkinligini aniqlagan.

Kriptovalyutalar zamonaviy dolzarb mavzuga aylangani sababli, alohida mamlakatlar, ularning hukumatlari, yurisdiksiyalari va boshqa milliy hamda xalqaro professional institutlar bu muammolarni mustaqil ravishda hal qila boshlagan. Yevropa Ittifoqi barcha a‘zo mamlakatlar uchun kriptovalyutalarni aniqlash, baholash, soliqqa tortish, buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotlarda aks ettirish bo‘yicha yagona asosiy hujjat ishlab chiqadi deb kutilgan edi. Ammo hozirda Xalqaro moliyaviy hisobotlar standarti doirasida kriptovalyutalarga oid hech qanday standart mavjud emas.

Ushbu maqolada bir nechta standart ishlab chiquvchi tashkilotlarning (masalan, AASB, IASB, IFRS IC va EFRAG) tartibga soluvchi asoslari bir nechta mamlakat qonunchiligi bilan solishtirilib, sifat jihatdan taqqoslovchi tadqiqot usuli qo‘llanilgan. Maqolada, shuningdek, IFRSni qo‘llaydigan va kriptovalyutaga ega bo‘lgan ayrim davlatlarda (masalan, Kanada, Yaponiya, Fransiya, Litva va boshqalar), shuningdek, Chexiya, Vengriya, Polsha, Avstriya va Ukraina — davlatlarda qabul qilingan yechimlar qisman muhokama qilingan. Yevropa mamlakatlariga alohida e‘tibor qaratilgan[4; 5]. Ushbu maqolada ilmiy maqsadga erishish uchun asosan tahlil va taqqoslash metodlari qo‘llanilgan.

Kriptovalyutani soliqqa tortish bo‘yicha bir nechta davlatni ko‘rib chiqamiz va ularni natijalarni izohlashga harakat qilamiz.

Daromad solig‘i, tegishli soliq davrida soliq solinadigan daromad olgan shaxslardan undiriladi. Bitcoin ishlab chiqaruvchi yoki u bilan savdo qiluvchi shaxsning daromadi soliq solinadigan hisoblanishi, asosan, har bir mamlakatning daromad ta‘rifi va soliq tizimiga bog‘liq.

Global soliq tizimiga ega davlatlardan biri bu AQSH dir. Ichki daromad kodeksiga ko‘ra, qanday manbadan kelgan bo‘lishidan qat‘i nazar, barcha tushumlar soliqqa tortiladi. Bunday tizimda tushum soliq solinadigan daromad deb topilishi uchun qo‘shimcha mezonlarga (masalan, muntazamlilik, foyda olish maqsadi, bozor ishtiroki) javob berishi shart emas. Shu sababli, AQSHda bitcoin qabul qilish daromad hisoblanadi va soliq solinadi.

Rejali soliq tizimiga misol qilib Germaniyani keltirish mumkin. Bu mamlakatda daromad yettita kategoriya bo‘yicha soliqqa tortiladi va "har qanday manbadan kelgan daromad" degan umumiy qoida mavjud emas. Agar soliq to‘lovchining daromadi ushbu kategoriyalardan birontasiga mos kelmasa, u holda u daromad solig‘iga tortilmaydi. Masalan, sovg‘alar, meroslar, lotereya yutuqlari, shaxsiy yutuqlar yoki musobaqalarda muvaffaqiyatli ishtirok evaziga berilgan mukofotlar soliqqa tortilmaydi. Shu sababli, bitcoindan olingan daromadga soliq solishdan oldin, u daromad kategoriyalaridan biriga to‘g‘ri keladimi-yo‘qmi – tekshiriladi. Germaniyada bitcoindan olingan daromad biznes daromadi yoki turli (boshqa) daromadlar kategoriyasiga kirishi mumkin.

Ko‘plab mamlakatlarda quyidagi daromad turlari farqlanadi: biznes faoliyati (bundan biznes daromadi kelib chiqadi) va shaxsiy savdo bitimlari (bu kapital o‘sish daromadiga sabab bo‘lishi mumkin). Biror daromadning biznes daromadiga kirishini aniqlash uchun, avvalo, asosiy faoliyat

“biznes” hisoblanadimi, shuni aniqlash kerak. Agar daromad solig‘i qonunchiligida “biznes” tushunchasi aniqlanmagan bo‘lsa, u holda ushbu so‘zning odatiy ma‘nosi olinadi. Keng ma‘noda, biznes bu mustaqil ravishda foyda olish maqsadida amalga oshiriladigan tijorat yoki sanoat faoliyatidir.

Shaxsiy savdo bitimlaridan olinadigan foyda bo‘yicha soliq qoidasida mamlakatlar o‘rtasida farqlar mavjud. Buyuk Britaniyada, aktivlarni (shu jumladan nomoddiy aktivlar va funt sterlingdan boshqa valyutalar) sotishda kapital o‘stirish solig‘i mavjud. Germaniyada esa, aktivlarni tasodifiy (yagona) sotishdan olinadigan foyda, agar u xarid qilingan kundan boshlab bir yil ichida sotilgan bo‘lsa va umumiy foyda yil davomida 600 yevrodan oshgan bo‘lsa, boshqa daromad sifatida soliqqa tortiladi.

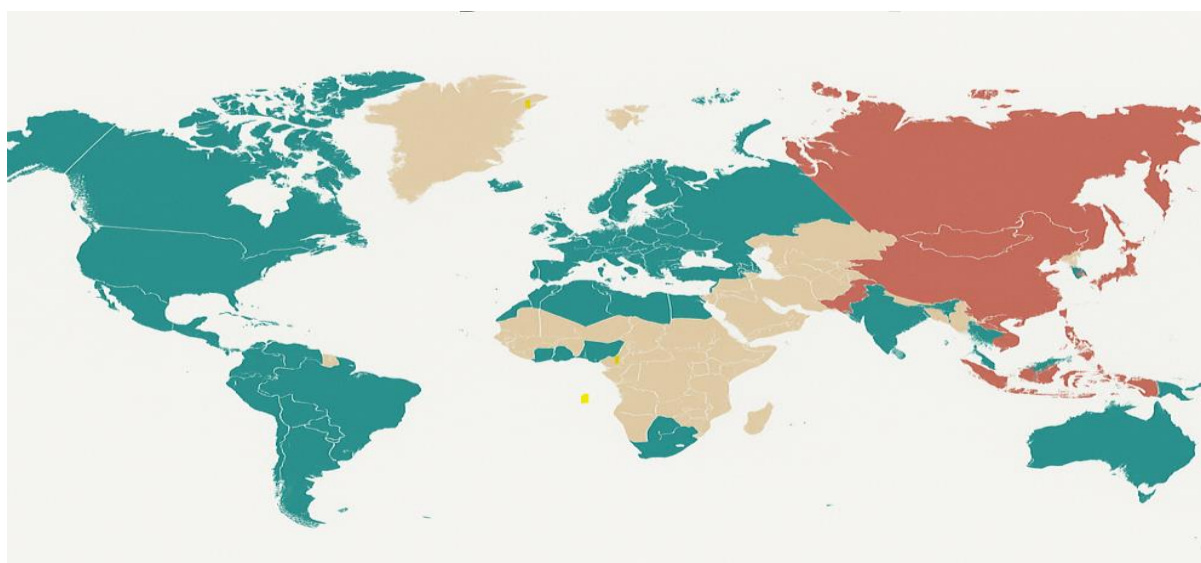
Bitcoin pul sifatida (na iqtisodiy, na yuridik ma‘noda) tan olinmagan bo‘lsa-da, bitcoinlarda ifodalangan foydalar soliqqa tortilishi mumkin. Bitcoin evaziga tovar yoki xizmat sotish barter bitimi hisoblanadi va u umumiy daromad solig‘i qoidalariga bo‘ysunadi. Agar to‘lov pul emas, balki boshqa turdagi foyda ko‘rinishida bo‘lsa, unda ayirboshlangan obyektlar qiymatini aniqlash muhim masalaga aylanadi. Ko‘plab mamlakatlarda baholashning asosiy mezon bu – bozor qiymati bo‘lib, u aktiv bilimli tomonlar o‘rtasida erkin savdoda qanday narxda ayirboshlanishini bildiradi. Bozor qiymati – bu gipotetik bitimga (odatiy) va gipotetik ishtirokchilarga (bilimga ega va savdoga tayyor) asoslangan bahodir va bu teng axborot va foyda maksimallashtirish sharoitida olinadi. Raqobat mukammal bo‘lgan holatda, uzoq muddatli muvozanatda yagona bozor narxi mavjud bo‘ladi. Biroq, aksariyat bozorlar axborotning nomutanosibligi, noaniqlik va nomukammal raqobat bilan ajralib turadi, shuning uchun bir aktiv bir nechta bozor qiymatiga ega bo‘lishi mumkin[1].

O‘zbekistonga misolida ko‘radigan bo‘lsak O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 2-sentyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasida kripto-birjalar faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3926-sonli qaroriga asosan[2]:

- yuridik va jismoniy shaxslarning kripto-aktivlar aylanmasi bilan bog‘liq operatsiyalari, jumladan norezidentlar tomonidan amalga oshiriladigan operatsiyalar soliq solinadigan obyekt hisoblanmaydi, mazkur operatsiyalar yuzasidan olingan daromadlar esa soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlar bo‘yicha soliq solinadigan bazaga kiritilmaydi;

- kripto-aktivlar aylanmasi sohasidagi faoliyatni amalga oshirish uchun belgilangan tartibda litsenziya olgan shaxslar tomonidan o‘tkaziladigan kripto-aktivlar aylanmasi bilan bog‘liq valyuta operatsiyalariga valyutani tartibga solish to‘g‘risidagi qonun hujjatlari normalari tatbiq etilmaydi;

- kryptoaktivlar soliq solinadigan bazaga kiritilmasligi belgilangan.



- Soliq solinadi.
- Soliq solinmaydi.
- Ma‘lumot mavjud emas.

1- rasm. Dunyo mamlakatlarida kryptoaktivlarga soliq solinishi

Aksariyat mamlakatlarda raqamli valyutaga soliq organlari e’tibor bermagan bo‘lsa-da, ba’zilarida bitkoin qazib olish va savdosi bilan bog‘liq soliq oqibatlari bo‘yicha hech qanday ko‘rsatma berilmagan. Biroq, yaqin yillarda davlatlar Bitkoinning maqomi va soliq solinishi borasidagi qarashlarini o‘zgartirib boshladilar[3].

So‘nggi yillar ichida kriptovalyutalar foydalanuvchilar orasida tobora ishonch va mashhurlikka ega bo‘lib bormoqda va ularning bozor hajmi oshishi kutilmoqda. Kriptovalyutalar, nazariy jihatdan bo‘lsa-da, endi soliq to‘lamaslik uchun soliq boshpanasi sifatida foydalanib bo‘lmaydigan hududlarda boshpana topa olmaydigan soliq to‘lovchilarga deyarli mukammal alternativani taklif etadi. Shu sababli, kriptovalyutalar bozor hajmi oshishi bilan, ular bilan bog‘liq soliqdan qochish holatlari ham ortishi tabiiy holatdir.

Hozirga qadar, aksariyat soliq siyosatini yurituvchilar kriptovalyutaga asoslangan iqtisodiyotlar virtual iqtisodiyotlar hajmi bilan cheklangan degan noto‘g‘ri taxmin asosida ish olib bormoqdalar. Aslida, kriptovalyutalarning yagona “virtual” jihati — bu ularning shaklidir. Ularning faoliyati haqiqiy iqtisodiyotlar doirasida amalga oshadi, shuning uchun ularning o‘shish salohiyati, hech bo‘lmaganda nazariy jihatdan, cheksizdir. Bunday salohiyat va kriptovalyuta bozorlaridagi so‘nggi o‘zgarishlar siyosatchilarni yuzaga kelayotgan muammoning dolzarbligini anglashga undashi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh. M. “Yangi O‘zbekiston Taraqqiyot strategiyasi” O‘zbekiston nashriyoti, 2022.- 416 bet.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 9 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasida kripto-birjalar faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3926-sonli qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Istiqbolli loyihalar milliy agentligi direktorining 2024 yil 5 avgustdagi “Kripto-aktivlar aylanmasi sohasidagi xizmatlar provayderlari faoliyatini litsenziyalash tartibi to‘g‘risidagi nizomga o‘zgartirishlar va qo‘shimcha kiritish haqida”gi buyrug‘i.
4. Don Tapscott and Alex Tapscott, Blockchain Revolution. 2016. 22. ISBN 978-1101980132.
5. VO, Aimee. Bitcoin- Cryptocurrency trading and Investing. CreateSpace Independent Publishing Platform. 2017. 282 p. ISBN: 978-1977924537.

**QURILISH MATERIALLARI SANOATI KORXONALARINING ISHLAB CHIQARISH
HAJMINI BAHOLASH USULLARI**

**МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ОБЪЕМА ПРОИЗВОДСТВА ПРЕДПРИЯТИЙ СТРОИТЕЛЬНОЙ
МАТЕРИАЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ**

**METHODS FOR ASSESSING THE PRODUCTION VOLUME OF CONSTRUCTION
MATERIALS INDUSTRY ENTERPRISES**

Toshpulatov Asronbek Mutalibovich

Andijon davlat universiteti bosh muhandisi, mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya

Maqolada qurilish materiallari sanoati korxonalarining ishlab chiqarish hajmini baholash usullari, ishlab chiqarish jarayonlari ketma ketligi, ularning nazariy dastaklar, jumladan, qurilish materiallari sanoati korxonalarida iqtisodiy ko‘rsatkichlarning baholash masalalari ham yoritib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar. Qurilish materiallari sanoati, ishlab chiqarish hajmi, foydalilik darajasini aniqlash, qurilish bozori sotuv va material hajmi, bozorga kirish va chiqish, xomashyo resurslari importi, reklama xarajatlari va boshqalar.

В статье рассматриваются методы производства строительных материалов, последовательность производственных процессов, теоретическая основа и экономические процессы в производстве строительных материалов.

Ключевые слова. Строительное производство, объем производства, качество полезной продукции, объемы продаж и материалов на строительном рынке, вход и выход с рынка, импорт сырья, рекламная продукция и др.

This article examines construction materials production methods, the sequence of production processes, the theoretical basis, and economic processes in construction materials production.

Keywords: Construction production, production volume, quality of useful products, sales volumes and materials in the construction market, market entry and exit, raw material imports, advertising materials, etc.

Hozirgi bosqichda sanoat qurilish korxonalarining barqaror va samarali rivojlanishi, avvalo, ishlab chiqarish hajmini oshirish va uning barqaror o‘shirish sur‘atlarini ta‘minlash bilan bog‘liqdir. Shu nuqtai nazardan, ishlab chiqarish jarayoniga ta‘sir ko‘rsatuvchi omillarni chuqur tahlil qilish va ularning mahsulot hajmiga ta‘sir darajasini aniqlash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu yo‘nalishda muayyan ilmiy izlanishlar amalga oshirilgan bo‘lsa-da, ishlab chiqarish hajmiga ta‘sir etuvchi omillar tarkibi, ularning o‘zaro bog‘liqligi va ta‘sir ko‘lami yetarlicha tizimlashtirilmagan, shuningdek, aniq tasnif asosida to‘liq shakllantirilmagan. Qurilish sanoati milliy iqtisodiyotda muhim o‘rin egallab, yaratilayotgan yalpi mahsulot hajmi va bajarilayotgan qurilish-montaj ishlari ko‘lami bilan ajralib turadi. Ushbu tarmoqda ishlab chiqarish jarayonlari uzoq davrni qamrab olishi, bir nechta bosqichlarda amalga oshirilishi va katta hajmdagi moddiy-texnik resurslarni talab qilishi bilan boshqa sohalardan farq qiladi. Ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasi, mehnat unumdorligi, texnika va texnologiyalarning zamonaviyligi qurilish mahsuloti hajmini belgilab beruvchi asosiy omillar hisoblanadi.

SH.K. Kurbaniyazov tomonidan “Qurilish materiallari sanoatida korporativ boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini joriy etish samaradorligi” mavzusida o‘z tadqiqotini olib borgan. Uning fikricha, korporativ boshqaruv samaradorligi keng mazmunli bo‘lib, ishlab chiqarishni

boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi samaradorligini umumiy holda tavsiflagan. Korporativ boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi samaradorligi mezon va ko‘rsatkichlarini to‘g‘ri hisob-kitob qilishni hamda korporativ boshqaruvni takomillashtirib borish asoslangan. Muallif asosan “tadqiqotida qurilish materiallari sanoatida korporativ boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy strategiyasini o‘zgartirish uchun aniq yo‘lni tanlab olish zarurligini hisobga olib, ular quyidagilarda bo‘lishini asoslagan: korxonalarining tashkiliy tuzilishini loyihaviy boshqaruv asosida optimallashtirish yoki takomillashtirib borish; zamonaviy ishlab chiqarish texnologiyalarini joriy etish orqali yangi mahsulotlar assortimentini ko‘paytirishga qaratilgan investitsion loyihalarning bajarilishini ta‘minlash; iqtisodiy samarasiz korxonalarining ishlab chiqarish yo‘nalishlarini diversifikatsiyalash asosida takomillashtirish; biznes-servis xizmatlarini yangi ishlab chiqarish korxonalarining rivojlanish darajasini e‘tiborga olgan holda takomillashtirish; tejamkor qurilish ishlab chiqarish (lean constraction) tizimini joriy qilish va boshqalar”[3; 4].

S.S.Salomova o‘zining tadqiqot ishida “...korxona faoliyatiga intellektual platforma orqali raqamli texnologiyalar joriy etishning ta‘sirini vaqt, unga kiritilgan investitsiya, boshqaruv va boshqa xarajatlarni kamaytirish kabi omillar asosida o‘lchash usulini ishlab chiqqan bo‘lib, u ko‘p jihatdan, intellektual platforma asosida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari biznesini rivojlanish jarayonlarini o‘rgangan. AKTning korxonalar faoliyatiga ta‘siri va iqtisodiy samaradorligini bir qator olimlar tomonidan tadqiq qilingan usulini rivojlantirgan:

$$S_v = \sum_{i=1}^n \varphi_{iv} * s_{iv} \quad (1)$$

bu yerda S_b –v vaqtdagi korxonaning umumiy samaradorligi; φ_{iv} – i korxonaning v vaqtidagi raqamli texnologiya ulushi; s_{iv} - i korxonaning v vaqtdagi samaradorlik ko‘rsatkichi, n-AKT qo‘llashda korxona tarmoqlarining (sex, bo‘lim) soni[7].

M.R.Xudoykulov tomonidan “to‘qimachilik sanoati aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruv mexanizmi samaradorligini baholashning takomillashtirish usuli ishlab chiqilgan. Ushbu usulga ko‘ra, mulkdor qiziqishlarini himoya qilish darajasi integral ko‘rsatkichini umumiy ko‘rinishi:

$$K_{ikt} = +(-) * K_1 + (-) * K_2 + (-) * K_3 + (-)K_4 \quad (2)$$

Bu yerda, K_{ikt} – mulkdor qiziqishlarini himoya qilish darajasi integral ko‘rsatkichi; K_1 – joriy tushumlarda mulkdorlar qiziqishlarini himoya qilish samaradorligi ko‘rsatkichi; K_2 –istiqboldagi tushumlarda mulkdorlar qiziqishlarni himoya qilish samaradorligini ko‘rsatkichi; K_3 –korporativ munosabatlar boshqa ishtirokchilari bilan taqqoslashdagi mulkdor qiziqishlarini himoya qilish samaradorligi ko‘rsatkichi; K_4 –mulkdor qiziqishlarini himoya qilish samaradorligining boshqa aksiyadorlik jamiyat mulkdori qiziqishlari bilan solishtirish natijasi ko‘rsatkichi [9]. Bu integral ko‘rsatkichdan qurilish korxonalarida boshqaruv samaradorligini baholashdan foydalanish mumkindir.

M.M.Muxtarov o‘zining tadqiqot ishida “Sanoat korxonalarida mahsulotlari iste‘moliga ta‘sir etuvchi omilarni o‘rganish asosida ko‘p omili regressiya funksiyasidan foydalanishni talab etgan[5]:

$$MI = f(YXMs, SMIs, QMKs, Ni, ISHd, Ist) \quad (3)$$

bunda: MI – mahsulot iste‘moli; YXMs — YaXMning o‘sish sur‘ati; SMIs — sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishning o‘sish sur‘ati; QMKs — qisqa muddatli kredit stavkasi; Ni — narxlar indeksi; ISHd — ish haqi shaklidagi daromadi; Ist — iste‘molchilar sonini o‘zgarishi. Bu yerda muallif asosan mahsulot iste‘moliga alohida ahamiyat bergan.

Qurilish sanoati korxonalarida mahsulot diversifikatsiyasini baholashda Y.A.Kolmak Teyla indeksidan foydalanishni taqdim etgan[2]. Shuningdek, ushbu berilgan modeldan qurilish sanoati korxonalarida materiallar assortimentini ko‘paytirishda foydalanish mumkin:

$$T = \sum_{r=1}^R \left(\frac{Y_r}{y} * Ln \frac{Y_r}{Y/R} \right) \quad (4)$$

Bu yerda, Y_r - r -mintaqaning o‘zgaruvchan qiymati, Y -bir xil o‘zgaruvchilarning qiymati, R -mintaqalar soni.

Taqdim etilgan metodikalar qurilish sanoati korxonalarida faoliyatida foydalanish uchun samarali bo‘lsada, korxonalarini samaradorligini to‘la baholay olmaydi, biroq umumiy diversifikatsiyasi koeffitsientini baholashda foydalanish mumkin. Fikrimizcha iqtisodiy samaradorlik nuqtai-

nazaridan diversifikatsiyaga yondashilganda mazkur ko‘rsatkichda sotilgan mahsulotlar hajmi o‘zgarishi asosida aniqlash ijobiy natija beradi.

B.YE.Iskandarovning ilmiy tadqiqot “O‘zbekiston qurilish sanoati korxonalarida barqaror innovatsion rivojlanishni ta‘minlash” mavzusida bo‘lib, u qurilish korxonalarini innovatsion salohiyatini aniqlash bo‘yicha: korxonaning ilmiy-tadqiqot, texnologik, innovatsiyalar natijaviyligi hamda innovatsiyalarning turmush darajasiga ta‘siri salohiyati ko‘rsatkichlarini ishlab chiqqan[1]. Muallif asosan qurilish sanoati korxonalarida barqaror innovatsion rivojlanish darajasini baholashda ilmiy-tadqiqot natijalari, texnologik ko‘rsatkich, innovatsiyalarni natijaviyligi va rentabellik ko‘rsatkichlarini baholagan.

Ishlab chiqilgan model orqali qurilish sanoati korxonalari uchun menejeri mavjud bo‘lgan bozor hajmini baholash talab etiladi. Shu sababli barcha omillardan samarali foydalanish hisobiga bozor sig‘imi, ya‘ni korxona tomonidan ishlab chiqarilgan va sotiladigan qurilish tovarlarni hudud bozoridagi hajmini aniqlaydi. Ushbu ko‘rsatkichni dinamizmini baholashda, mintaqaviy bozorning konyukturasini aniqlashga hamda keyingi rivojlanishini prognozlashga va ma‘lum bir raqabotdosh korxonaning unga nisbatan faoliyatini baholashni bildiradi[6].

Shuning uchun qurilish materiallarini ishlab chiqaruvchi korxonalarni iqtisodiy samaradorligini baholashda asosan uning ishlab chiqarish materiallari hajmini regressiya funksiya tenglamasi tuzilgan:

$$QICHx = f(QSICHX, QKXHq, QMICHIXi, QKBSq, QSTHt) \quad (5)$$

Bu yerda: **QSICHX** – qurilish sanoatining ishlab chiqarish hajmi;

QKXHq- qurilish korxonalaridagi xizmatlar hajmi;

QMICHIXi- qurilish materiallari ishlab chiqarish korxonalariga jalb etilgan investitsiyalar hajmi;

QKBSq- qurilish korxonalarida band bo‘lganlar soni;

QSTHt- qurilish korxonalarida hisoblangan soliq to‘lovlari hajmi.

Qurilish sanoati korxonasini bozordagi o‘rni, ulushi kabi ko‘rsatkich yordamida baholanadi. Bu ichki bozorda sotilgan tovarlarning umumiy hajmida ma‘lum bir korxona mahsulotining ulushi mavjud. Ushbu ko‘rsatkichning rivojlanishi korxona iqtisodiyotini bozordagi o‘zgarishlarga nisbatan qanchalik samarali rivojlanganligini aniqlash imkonini beradi. Korxonaning bozor ulushi tovar aylanmasining umumiy bozordagi sotuv hajmiga nisbati aniqlanadi va tahlil qilinadi.

Bugungi kunda iqtisodiy tarmoqlarda, ayniqsa, qayta ishlash, pardozlash va qurilish sanoatida qurilish mayyeriallari importi ulushi sezilarli darajada ko‘paydi va natijada ko‘pchilik korxonalar an‘anaviy va eng sig‘imli savdo bozorlarida o‘z ulushini yo‘qotdi. Shu sababli qurilish bozorlarida milliy qurilish korxonalarini o‘z ulushini pasayishi sezilmoqda. Jumladan, qurilish sanoatida ham import tovarlarni ulushi ko‘pishini respublika iqtisodiyotiga ham ta‘sir ko‘rsatadi. Chunki import xarid samaradorligini ortishi mamlakatda qurilish materiallariga bo‘lgan talabni qondirishi bo‘lsa, narxning o‘sishiga, inflyatsiya darajasini ko‘tarilishiga ham olib keladi. Shuning uchun bozor omillarini qurilish sanoati korxonalari iqtisodiy samaradorligiga ta‘sir qilishda narxlar tebranishi yetakchi o‘rinni egallaydi. Shu sababli narx omilini samaradorlikka ta‘sirini baholash uchun umumiy narxlar darajasi ko‘rsatkichidan foydalanish mumkin. Bozor iqtisodiyoti sharoitida inflyatsiya obyektiv jarayon bo‘lib, uning korxona iqtisodiy samaradorlik darajasiga bevosita ta‘siri boshqa bilvosita omillar bilan birgalikda baholanishi mumkin. Qurilish sanoati korxonalari samaradorligiga ta‘sirini o‘lchash uchun korrelyatsiya-regressiya tahlil usullaridan foydalaniladi. Chunki ular o‘rtasidagi munosabatlarni bog‘liqligi to‘liq emas va riskidir.

Qurilish korxonalarini strategik rejalashtirish va korxonaning bozordagi real holatini baholashda qurilish bozorida talab va taklifning ishlab chiqarish hajmiga ta‘sirini modellashtirish va prognoz natijalarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. “Uslubiy jihatdan o‘rta va uzoq muddatli prognozlashda bozor rivojlanishini xususiy va tasodifiy omillar hisobga olinmaydi. Shu sababli prognoz davri qancha uzoq bo‘lsa, prognoz shunchalik umumlashtiriladi va bozor konyunkturasiga ta‘sir etuvchi omillar uzoq muddatli, muhim bozor tendensiyalarini shakllantiradigan omillarga o‘z o‘rnini bo‘shatadi”[10]. Qurilish sanoati korxonasi asosan tashqi va bozor muhiti samaradorligini

baholash orqali ishlab chiqarish hajmini shakllantiradi. Ishlab chiqarish hajmini baholashda tashkiliy, iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik va texnologik ko‘rsatkichlardan keng foydalaniladi.

Xulosa sifatida quyidagilarni keltirib o‘tamiz:

- qurilish materiallari sanoati korxonalarida ishlab chiqarish hajmini barqaror oshirish va tarmoq miqyosida o‘shirishni ta‘minlashning asosiy maqsadi — ishlab chiqarish jarayonlarini tizimli ravishda muvofiqlashtirishdir. Bunda korxonaning ichki resurslari, ishlab chiqarish quvvatlari va xom ashyo ta‘minoti o‘zaro bog‘liq holda ishlashi zarur;

- ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil etishda bir qator tamoyillar amal qilishi lozim: ishlab chiqarish quvvatlaridan maksimal foydalanish, mehnat unumdorligini oshirish, texnologik jarayonlarni optimallashtirish va resurslarni tejash;

- so‘nggi yillarda mamlakatimiz qurilish materiallari sanoati korxonalarida ishlab chiqarish hajmini oshirish orqali nafaqat korxona samaradorligini yaxshilash, balki aholiga sifatli va raqobatbardosh mahsulotlarni yetkazib berish imkoniyatlarini kengaytirish zarurati ortib bormoqda;

- ishlab chiqarish hajmini shakllantiruvchi tashkiliy-iqtisodiy jarayonlarni baholash, tartibga solish va ularni rivojlantirish yo‘nalishlarini aniqlash korxonaning uzoq muddatli barqarorligini ta‘minlaydi;

- qurilish materiallari sanoati korxonalarining doimiy rivojlanishiga ta‘sir ko‘rsatuvchi iqtisodiy mexanizmni aniqlash va unga baho berish — ishlab chiqarish hajmini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash va resurslardan samarali foydalanish yo‘lida muhim vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Искандаров Э.Б. “Ўзбекистон қурилиш саноати корхоналарида барқарор инновацион ривожланишни таъминлаш”. и.ф.ф.д., автореф. (PhD) 08.00.03-Саноат иқтисодиёти, - Тошкент. 2022, -13 б.
2. Коломак Е.А. Межрегиональное неравенство в России: экономический и социальный аспекты // Пространственная экономика. 2010. №. 1. С. 132–150.
3. Курбаниязов Ш.К. “Қурилиш материаллари саноатида корпоратив бошқарувнинг ташкилий-иқтисодий механизмини жорий этиш самарадорлиги”. и.ф.ф.д., автореф. (PhD) 08.00.13-Менежмент, -Тошкент. 2018, -19 б.
4. Матризаева Д.Р. Саноат корхоналарининг иқтисодий самарадорлигини бошқаришни такомиллаштириш («Ўзсаноатқурилишматериаллари» уюшмаси мисолида): и.ф.ф.д. (PhD) автореф. 08.00.13, -Тошкент, 2021, 19 б.
5. Мухторов М.М. “Саноат корхоналари иқтисодий самарадорлигини ошириш йўллари (Андижон вилояти енгил саноат корхоналари мисолида)”. и.ф.ф.д., автореф. (PhD) 08.00.03-Саноат иқтисодиёти, -Тошкент. 2023, -16 б.
6. Николаев Ю. Н. Экономическая оценка условия безубыточной и эффективной деятельности предприятия // Бизнес. Образование. Право. Вестник Волгоградского института бизнеса. 2010. № 1 (11). С. 91—98.
7. Саломова С.С. “Саноат корхоналарини интеллектуал платформа асосида самарали ривожлантириш (“Охангарон цемент” АЖ мисолида)” и.ф.ф.д., автореф. (PhD) 08.00.03-Саноат иқтисодиёти, -Тошкент. 2021, -24 б.
8. Хан Р.С., Коневец Д.А. Управление эффективностью деятельности строительного предприятия на основе маркетингового подхода. ISSN 2409-7616, ЦИТИСЭ №2 (28) 2021, -462 с.
9. Худойкулов М.Р. “Тўқимачилик тармоғи акциядорлик жамиятларида бошқариш механизми самарадорлигини ошириш”. и.ф.ф.д., автореф. (PhD) 08.00.13-Менежмент, -Тошкент. 2018, -19 б.
10. Шамрай Л. В., Горбунова Е. Г. Оценка результативности управленческих решений по критериям экономической эффективности. // BUSINESS. EDUCATION. LAW. BULLETIN OF VOLGOGRAD BUSINESS INSTITUTE, 2014, № 2 (27). –С. 181-186. Subscription indices – 38683, P8683.

**JAHONDA TO‘G‘RIDAN-TO‘G‘RI XORIJIY INVESTITSİYALARNING (TXXI)
IQTISODIY RIVOJLANISH BILAN BOG‘LIQLIGINI TAHLILI**

**АНАЛИЗ СВЯЗИ ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ (ПИИ) С
ЭКОНОМИЧЕСКИМ РАЗВИТИЕМ В МИРЕ**

**ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT (FDI)
WITH ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE WORLD**

Bahromov Shahzod Fazliddinovich

O‘zbekiston Milliy universiteti 3-bosqich talabasi

<https://orcid.org/0009-0002-4402-0663>

Annotatsiya

Maqolada jahonda to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar (TXXI) hajmining iqtisodiy rivojlanish bilan bog‘liqligi tahlil qilinadi. Tadqiqot Jahon banki, Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi va UNCTAD ma’lumotlari asosida olib borildi. Asosiy ko‘rsatkichlar sifatida to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar, energiya narxlari, oltin kursi va global iqtisodiy o‘zgarishlar tahlil qilindi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar (TXXI) hajmidagi o‘zgarishlar global iqtisodiy o‘sish sur‘atlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ular kapital shakllanishini kuchaytiradi, texnologik yangilanishni tezlashtiradi va makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Maqolada risklarni kamaytirish bo‘yicha moliyaviy diversifikatsiya, xalqaro hamkorlik va innovatsion instrumentlardan foydalanish zarurligi ta’kidlandi.

Kalit so‘zlar: Xalqaro moliya, iqtisodiy risk, investitsiya, moliyaviy barqarorlik, global iqtisodiyot, xavf menejmenti, kapital oqimlari.

В статье анализируется взаимосвязь между объёмом прямых иностранных инвестиций (ПИИ) в мире и экономическим развитием. Исследование проводилось на основе данных Всемирного банка, Международного валютного фонда и ЮНКТАД. Основными анализируемыми показателями были прямые иностранные инвестиции, цены на энергоносители, курс золота и динамика мировой экономики. Результаты показывают, что изменения объёма прямых иностранных инвестиций (ПИИ) оказывают непосредственное влияние на темпы роста мировой экономики. Они способствуют накоплению капитала, ускоряют технологические инновации и укрепляют макроэкономическую стабильность. В статье подчёркивается необходимость финансовой диверсификации, международного сотрудничества и использования инновационных инструментов для снижения рисков.

Ключевые слова: международные финансы, экономический риск, инвестиции, финансовая стабильность, мировая экономика, управление рисками, потоки капитала.

The article analyzes the relationship between the volume of foreign direct investment (FDI) in the world and economic development. The study was conducted on the basis of data from the World Bank, the International Monetary Fund and UNCTAD. The main indicators analyzed were foreign direct investment, energy prices, the gold exchange rate and global economic developments. The results show that changes in the volume of foreign direct investment (FDI) have a direct impact on the rates of global economic growth. They enhance capital formation, accelerate technological innovation and strengthen macroeconomic stability. The article emphasizes the need for financial diversification, international cooperation and the use of innovative instruments to reduce risks.

Keywords: International finance, economic risk, investment, financial stability, global economy, risk management, capital flows.

Global iqtisodiyotning chuqur integratsiyalashuvi xalqaro moliya tizimining ahamiyatini keskin oshirdi. Xalqaro kapital oqimlari, investitsiya faoliyati va moliyaviy barqarorlik bugungi kunda nafaqat alohida davlatlarning, balki butun jahon iqtisodiyotining rivojlanish sur’atlarini belgilab bermoqda. Biroq so‘nggi yillarda yuzaga kelgan global iqtisodiy beqarorlik va tashqi omillar moliya bozorlariga sezilarli darajada salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Xususan, valyuta kurslarining o‘zgaruvchanligi, investitsion oqimlarning qisqarishi va kapital bozorlaridagi keskin tebranishlar iqtisodiy o‘zgarishlarning bevosita oqibatlari sifatida namoyon bo‘lmoqda[1].

O‘zbekiston uchun ham ushbu masala alohida dolzarblik kasb etadi. Mamlakatimiz global moliya tizimida faol ishtirok etishga intilmoqda, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish hamda barqaror iqtisodiy siyosatni shakllantirishda iqtisodiy o‘zgarishlarni hisobga olish muhim vazifa sifatida maydonga chiqmoqda. Keyingi yillarda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, moliya bozorini liberallashtirish va xalqaro hamkorlikni kengaytirishga qaratilgan qator islohotlar amalga oshirildi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-son Farmoni “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” hujjatida xalqaro iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish, investitsiyalar oqimini oshirish va moliya bozorini modernizatsiya qilish ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilangan [2].

Shuningdek, 2021-yil 6-apreldagi PQ–5041-son Qaror “Investitsiya siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” xorijiy kapitalni jalb qilish, investorlar uchun qulay sharoitlar yaratish va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgani bilan ahamiyatlidir[3]. Ushbu hujjatlar O‘zbekistonning xalqaro moliya tizimida faol ishtirokini ta’minlash va iqtisodiy o‘zgarishlarning salbiy oqibatlarini yumshatishga qaratilgan strategik yo‘nalishlarni belgilab bermoqda.

Shu sababli, xalqaro moliya va iqtisodiy o‘zgarishlarni chuqur o‘rganish nafaqat global miqyosda, balki O‘zbekiston iqtisodiy siyosati doirasida ham muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi – xalqaro moliya tizimiga iqtisodiy o‘zgarishlarning ta’sirini tahlil qilish, mavjud muammolar yuzasidan ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish hamda ularni kamaytirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir.

Xalqaro moliya va iqtisodiy o‘zgarishlarning o‘zaro ta’siri masalasi so‘nggi yillarda ko‘plab xalqaro tashkilotlar va olimlarning ilmiy izlanishlarida keng yoritilmoqda. Xalqaro Valyuta Jamg‘armasining (IMF) 2023-yilgi Global Financial Stability Report hisobotida iqtisodiy o‘zgarishlar global moliya tizimining asosiy zaif jihatlaridan biri sifatida ko‘rsatilgan. Unda inflyatsiya bosimining ortishi, kapital oqimlarining qisqarishi va moliyaviy barqarorlikning pasayishi kabi salbiy oqibatlar batafsil tahlil qilingan [5].

Shuningdek, Jahon bankining Global Economic Prospects hisobotida xalqaro iqtisodiy munosabatlarda yuzaga kelayotgan tangliklar investorlar ishonchiga bevosita ta’sir ko‘rsatayotgani ta’kidlanadi. Hisobotda iqtisodiy o‘zgarishlar investitsiya oqimlarini cheklab qo‘yayotgani va bu rivojlanayotgan mamlakatlar uchun moliyaviy resurslarni jalb qilish imkoniyatlarini toraytirayotgani qayd etiladi [6].

Borensztein, De Gregorio va Lee (1998) tadqiqotlarida to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar (TXXI) iqtisodiy o‘rishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi isbotlangan. Shuningdek, Alfaro va hamkorlari (2004) TXXI samaradorligi moliya tizimi rivojlangan mamlakatlarda kuchliroq ekanini ta’kidlashadi.

O‘zbekistonlik olim I. Karimova o‘z tadqiqotida global moliya tizimida erkin raqobat muhitini shakllantirish va xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda iqtisodiy o‘zgarishlarni hisobga olish zarurligini ta’kidlagan [7]. Bundan tashqari, mintaqaviy darajadagi ayrim izlanishlarda ham O‘zbekistonning investitsion jozibadorligi iqtisodiy barqarorlik bilan bevosita bog‘liqligi qayd etiladi.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy o‘zgarishlar xalqaro moliya tizimida asosiy beqarorlik omillaridan biridir. Biroq mavjud izlanishlarda ko‘proq global tendensiyalar yoritilgan bo‘lib, alohida mamlakatlar, xususan, O‘zbekiston misolida chuqur tahlillar yetarlicha emas. Shu bois, ushbu tadqiqot iqtisodiy o‘zgarishlarning xalqaro moliya tizimiga ta’sirini nafaqat global, balki milliy kontekstdagi xususiyatlarini ham ochib berishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur izlanishlar xalqaro moliya tizimiga iqtisodiy o‘zgarishlarning ta’sirini o‘rganishda tahlil va taqqoslash metodlari asosida olib borildi. TXXI hajmining iqtisodiy jarayonlarga ta’siri statistik ma’lumotlarni solishtirish hamda qiyosiy tahlil orqali baholandi. Tadqiqot davomida induktsiya va deduktsiya, abstraksiya, shuningdek shartli modellash va tavsiflash metodlaridan foydalanildi.

Tahlil va natija

Jahon iqtisodiy tizimining rivojlanish sur’atlari va investitsiya oqimlari o‘zaro chambarchas bog‘liqdir. Mamlakatlar iqtisodiyotining barqaror o‘shishini ta’minlashda to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar (TXXI) hal qiluvchi omil sifatida qaraladi. So‘nggi yillarda global iqtisodiy beqarorlik, ta’minot zanjirlaridagi o‘zgarishlar va moliyaviy siyosatdagi noaniqliklar TXXI hajmiga ma’lum darajada ta’sir ko‘rsatgan.

UNCTAD va Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi (IMF) ma’lumotlariga ko‘ra, 2019–2023 yillarda jahon bo‘yicha TXXI hajmi 1,0 trillion AQSh dollaridan 1,7 trilliongacha o‘zgarib turgan. Quyidagi jadvalda 2019–2023 yillarda jahon miqyosidagi TXXI hajmi va yalpi ichki mahsulot (YaIM) o‘shish sur’atlari keltirilgan. Ushbu ma’lumotlar TXXI oqimlari bilan iqtisodiy o‘shish o‘rtasidagi bog‘liqlikni ochib beradi [1-jadval].

1-jadval

Jahon bo‘yicha to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar (TXXI) hajmi va iqtisodiy o‘shish sur’atlari (2019–2023 yillar)

Yil	To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar (trln. \$)	Neft narxi (Brent, \$/barrel)	Oltin narxi (1 untsiya, \$)	Global inflyatsiya (%)
2020	1,5	41	1770	3,2
2021	1,9	70	1798	4,7
2022	1,6	100	1825	8,7
2023	1,7	82	1900	6,9
2024	1,8	75	1945	5,6

Manba: Jahon banki, IMF statistik hisobotlari asosida muallif tomonidan tuzildi [8,9].

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, jahon bo‘yicha TXXI hajmi va iqtisodiy o‘shish sur’atlari o‘rtasida aniq ijobiy bog‘liqlik mavjud. 2020-yilda global iqtisodiy beqarorlik tufayli investitsiya oqimlari 1,0 trillion dollargacha kamaygan bo‘lsa, 2021-yilda tiklanish davrida sarmoyalar hajmi keskin oshib, 1,58 trillion dollarga yetgan. Shu bilan birga, jahon YaIM o‘shish sur’atlari ham 6,3 foizni tashkil etgan.

Bu holat TXXI oqimlari iqtisodiy o‘shishning muhim drayveri ekanini ko‘rsatadi. Chet el investitsiyalari kapital shakllanishini kuchaytiradi, yangi texnologiyalarni olib kiradi va ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. 2022–2023 yillarda investitsiyalar nisbatan pasaygan bo‘lsa-da, bu davrda ham ular iqtisodiy barqarorlikni saqlashda muhim rol o‘ynagan.

Umuman olganda, TXXI oqimlari o‘shish sur’atlari bilan muvofiq harakat qilgan:

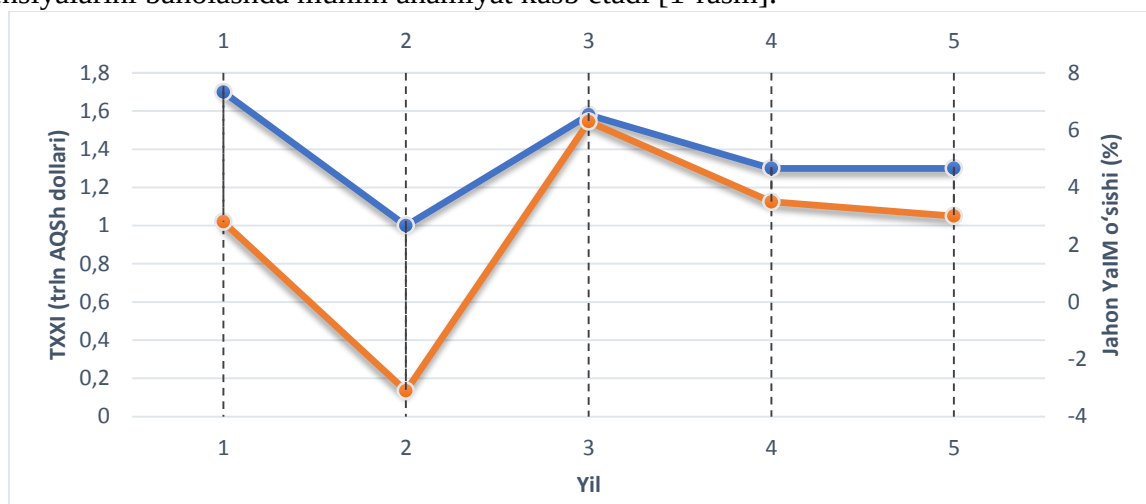
- TXXI hajmining oshishi bilan YaIM ham o‘shish tendensiyasini ko‘rsatgan;
- Investitsiyalarning kamayishi esa o‘shish sur’atlarining pasayishiga olib kelgan.

Demak, iqtisodiy rivojlanish barqarorligini ta’minlashda TXXI oqimlarini ko‘paytirish, investitsion muhitni yaxshilash va sarmoyalarni strategik sohalarga yo‘naltirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, mamlakatlar sarmoyadorlar uchun qulay shart-sharoit yaratish, soliqqa oid rag‘batlar berish hamda moliyaviy infratuzilmani takomillashtirish orqali iqtisodiy o‘shish sur’atlarini barqaror ushlab turishi zarur.

So‘nggi yillarda to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar (TXXI) jahon iqtisodiy o‘shish sur’atlarining muhim drayverlaridan biriga aylandi. TXXI hajmining yillik o‘zgarishlari ko‘plab mamlakatlarda ishlab chiqarish faolligi, kapital shakllanishi va yalpi ichki mahsulot (YaIM) o‘shishiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli, 2019–2023 yillar oralig‘ida TXXI hajmi va jahon YaIM

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali 2-son 2026 yil*

o‘shish sur‘atlari o‘rtasidagi o‘zgarish dinamikasini tahlil qilish global iqtisodiy faollik tendensiyalarini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi [1-rasm].



1-rasm. 2019–2023 yillarda TXXI hajmi va jahon YaIM o‘shish sur‘atlari

Manba: UNCTAD, *World Investment Report* (2024); IMF, *World Economic Outlook* (2024) [10].

Diagrammadan ko‘rinib turibdiki, 2019–2020 yillarda global iqtisodiyotda pasayish kuzatilgan bo‘lib, bu jarayon to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar (TXXI) hajmida ham o‘z aksini topgan. 2020-yilda TXXI hajmi 1,5 trillion AQSh dollargacha qisqargan, bu esa jahon yalpi ichki mahsulotining 3,1 foizga kamayishi bilan mos kelgan.

2021-yilda iqtisodiy tiklanish davrida investitsiya oqimlari keskin oshib, TXXI hajmi 1,9 trillion AQSh dollarga yetgan, jahon YaIM esa 6,3 foiz o‘shishni qayd etgan. 2022–2023 yillarda global iqtisodiy faollikning sekinlashuvi natijasida TXXI hajmi biroz pasaygan bo‘lsa-da, 1,7 trillion AQSh dollari atrofida barqaror saqlanib qolgan. Ushbu holat TXXI va iqtisodiy o‘shish o‘rtasidagi yaqqol ijobiy korrelyatsiyani tasdiqlaydi.

Bu holat TXXI va iqtisodiy o‘shish o‘rtasidagi yaqqol ijobiy korrelyatsiyani tasdiqlaydi. Ya’ni, iqtisodiy faollik kuchaygan yillarda TXXI hajmi ham oshgan, iqtisodiy o‘shish pasaygan davrlarda esa sarmoya oqimlari qisqargan. Shu asosda aytish mumkinki, TXXI global iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi (2-jadval).

2-jadval

Mintaqalar bo‘yicha to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar (TXXI) oqimlari (2018–2023 yillar, million AQSh dollari)

Mintaqa / Yil	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Sharqiy va Janubi-Sharqiy Osiyo	387960	486971	329681	612909	566937	555782
Yevropa	517450	580332	240648	459234	414930	393794
Shimoliy Amerika	305817	251934	209285	315289	376833	335689
Lotin Amerika va Karib dengizi	159284	174532	98711	207889	209690	169782
Afrika	47787	57236	40987	93123	92860	71949
Yaqin Sharq va Markaziy Osiyo	47956	54414	41688	93381	91058	67856
Jahon jami	1466576	1605419	960000	1781825	1752308	1595852

Manba: UNCTAD, Annex Table 1, *World Investment Report* 2024

Jadval ma’lumotlariga ko‘ra, 2020-yilda global iqtisodiy beqarorlik ta’sirida barcha mintaqalarda to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar (TXXI) hajmi qisqargan. 2021-yilda iqtisodiy

tiklanish jarayonlari natijasida investitsiyalar sezilarli ortgan, ayniqsa Osiyo va Lotin Amerikasi mamlakatlari yuqori o‘shish sur‘atlarini namoyish etgan.

2022–2023 yillarda esa ayrim mintaqalarda iqtisodiy o‘shish sur‘atlarining sekinlashuvi va tashqi omillar ta‘sirida TXXI hajmi nisbatan kamaygan. Shunga qaramay, Sharqiy va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari jahon bo‘yicha eng yirik investitsiya oqimlarini jalb etishda yetakchilik mavqeyini saqlab qolmoqda.

Bu holat shuni ko‘rsatadiki, mintaqalarda TXXI oqimlarining hajmi iqtisodiy siyosatning barqarorligi, ishlab chiqarish infratuzilmasi va investitsion muhit sifatiga bevosita bog‘liqdir.

Xalqaro investitsiya oqimlari, ayniqsa to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar (TXXI), jahon iqtisodiyoti barqarorligining muhim omillaridan biri hisoblanadi. So‘nggi yillardagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, TXXI hajmi va iqtisodiy o‘shish o‘rtasida yaqqol ijobiy bog‘liqlik mavjud. Sarmoya oqimlari mamlakatlarning ishlab chiqarish salohiyatini kengaytiradi, yangi texnologiyalarni olib kiradi hamda eksport imkoniyatlarini oshiradi.

O‘zbekiston tajribasi ham bu yo‘nalishda muhim ahamiyat kasb etadi. So‘nggi yillarda mamlakatda xorijiy investitsiyalarni jalb etish, investorlar uchun qulay muhit yaratish va iqtisodiy liberallashtirish siyosatini kengaytirish bo‘yicha qator islohotlar amalga oshirildi. Buning natijasida iqtisodiyotning ayrim tarmoqlarida, xususan sanoat, xizmat ko‘rsatish va infratuzilma sohalarida TXXI oqimlari sezilarli darajada oshgan.

Ushbu tadqiqot asosida quyidagi ilmiy asoslangan takliflar ilgari suriladi:

1. Investitsion muhitni yanada yaxshilash. Huquqiy kafolatlar, soliq imtiyozlari va investorlar uchun prognoz qilinadigan siyosiy barqarorlik muhitini yaratish zarur.

2. Kapital oqimlarini diversifikatsiya qilish. TXXI sarmoyalarini turli tarmoqlar va mintaqalar bo‘yicha taqsimlash orqali iqtisodiy xavflarni kamaytirish lozim.

3. Texnologik transfer va innovatsiyalarni rag‘batlantirish. Xorijiy sarmoyalar orqali ilg‘or texnologiyalarni joriy etish va mahalliy kadrlar salohiyatini oshirish muhim.

4. Raqamli va yashil iqtisodiyot sohalarida sarmoyalarni kengaytirish. Bu yo‘nalishlar barqaror rivojlanishning asosiy drayverlaridan biridir.

5. Institutsional islohotlarni chuqurlashtirish. Shaffoflikni kuchaytirish, korrupsiya xavflarini kamaytirish va davlat hamda xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash zarur.

Umuman olganda, TXXI oqimlari iqtisodiy o‘shishning muhim harakatlantiruvchi kuchi bo‘lib, ularni samarali jalb qilish mamlakatlar raqobatbardoshligini oshiradi. O‘zbekiston uchun bu masala strategik ahamiyat kasb etadi. Taklif etilgan chora-tadbirlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish orqali iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash, yangi ish o‘rinlarini yaratish va milliy ishlab chiqarish salohiyatini kengaytirish imkoniyati yuzaga keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. International Monetary Fund (2023). Global Financial Stability Report. Washington, D.C.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF–60-sonli Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 6-apreldagi PQ–5041-son Qarori “Investitsiya siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
4. Karimova, I. (2024). “Milliy iqtisodiyotda erkin raqobat muhitini shakllantirish: mavjud muammo va istiqbolli imkoniyatlar”. O‘zbekiston iqtisodiy tadqiqotlari jurnali, №2.
5. World Bank (2024). World Development Indicators. Washington, D.C.: The World Bank. Available at:
6. International Monetary Fund (2024). World Economic Outlook: Navigating Global Divergences. Washington, D.C.: IMF. Available at:
7. UNCTAD (2023). World Investment Report 2023. New York: United Nations.
8. Borensztein, E., De Gregorio, J., & Lee, J. (1998). *How Does Foreign Direct Investment Affect Growth?* *Journal of International Economics*, 45(1), 115–135.
9. Alfaro, L., Chanda, A., Kalemli-Ozcan, S., & Sayek, S. (2004). *FDI and Economic Growth: The Role of Local Financial Markets.* *Journal of International Economics*, 64(1), 89–112.

**CALCULATION IN ECONOMETRIC MODELS OF HUMAN CAPITAL FINANCING IN
INNOVATION MANAGEMENT IN UZBEKISTAN**

**ЎЗБЕКИСТОНДА ИННОВАЦИОН МЕНЕЖМЕНТДА ИНСОН КАПИТАЛИНИ
МОЛИЯЛАШТИРИЛИШИДА ЭКОНОМЕТРИК МОДЕЛЛАРИДА ҲИСОБЛАШ**

**РАСЧЕТ В ЭКОНОМЕТРИЧЕСКИХ МОДЕЛЯХ ФИНАНСИРОВАНИЯ
ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В ИННОВАЦИОННОМ МЕНЕДЖМЕНТЕ В
УЗБЕКИСТАНЕ**

Bakhtiyar Kalmuratov

Karakalpak state university head of the department of economics
tourism and business administration, doctor of economics, professor

Berdakh Izzetov

ICT specialist of the ministry of preschool and school
education of the Republic of Karakalpakstan,

Jamila Yusupova

University of innovation technologies, department of
finance and economics, acting associate professor,

Alima Shamuratova

Nukus state technical university, assistant teacher
of the department of management and economics

Annotation

This paper provides a comprehensive analysis of the about how to create an innovative enterprise and create an innovative organization that will contribute to the development of the organizational and economic mechanism and the modernization of econometric models. The study utilizes a mixed-methods approach, combining statistical analysis of key economic indicators with qualitative insights from expert interviews

Keywords: Government, mechanism, economic development, statistical indicators, scientific research and experimental construction work, economic activity

Ushbu hujjat innovatsion korxonani yaratish va tashkiliy-iqtisodiy mexanizmni rivojlantirishga va ekonometrik modellarni modernizatsiya qilishga hissa qo‘shadigan innovatsion tashkilotni yaratish to‘g‘risida har tomonlama tahlilni taqdim etadi. Tadqiqotda asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlarning statistik tahlilini ekspert intervyularidan sifatli tushunchalar bilan birlashtirgan aralash usulli yondashuv qo‘llaniladi

Kalit so‘zlar: Hukumat, mexanizm, iqtisodiy rivojlanish, statistik ko‘rsatkichlar, ilmiy tadqiqot va eksperimental qurilish ishlari, iqtisodiy faoliyat

В данной статье представлен всесторонний анализ того, как создать инновационное предприятие и создать инновационную организацию, что будет способствовать развитию организационно-экономического механизма и модернизации эконометрических моделей. В исследовании используется смешанный подход, сочетающий статистический анализ ключевых экономических показателей с качественной информацией, полученной в ходе интервью с экспертами

Ключевые слова: Правительство, механизм, экономическое развитие, статистические показатели, научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы, экономическая деятельность

Today, as an important and only source of ensuring progress, it is considered to increase efficiency in economic processes based on the formation of an innovative economy, the implementation of the created innovations into practice. That is, in a word, only having capital and Labor will not create sufficient conditions for ensuring economic development, but will also be required to develop human capital, increase their activity in the production process, create conditions for introducing specific innovations in the process. Naturally, these are considered directly related to the organization of management at first, since the necessary conditions for this, organizational and legal framework must be provided. In a word, it will be necessary to establish the management process to itself the use of innovative methods.

Despite the fact that in recent years, targeted measures have been implemented to promote the innovative development of sectors of the economy and the social sphere of Uzbekistan, comprehensively support science and scientific activity, and increase its effectiveness, the large-scale reforms being implemented at the modern stage of the country's development indicate the need to improve state government mechanisms in the field of science and innovation, increase transparency in the formation of state programs for scientific activity, and accelerate the introduction of scientific achievements and innovative technologies in economic sectors and regions.

From the results of the analysis carried out in the article, it is known that the importance of the development of innovative processes and their significant socio-economic indicators in ensuring their growth, stability is becoming higher. Also, the results of the study justify the fact that the widespread introduction of digital technologies into the management process in the next period has a specific impact on innovative processes. The result is a positive growth trend of significant indicators of innovation development.

As an object, taking into account the above, the projected values of the existing statistical indicators for ensuring innovative development in the Republic of Karakalpakstan for the next period were considered. Data from 2015-2023 was used to carry out this analysis. On the basis of our analysis, the volume of scientific research and design work performed by organizations directly indicates that scientific research and development directly depends on the average monthly salary of employees by the type of economic activity, as well as the costs of scientific research and experimental design work performed on their own strength. For this reason, the dynamics of the change of these indicators in the later period was looked at using multi-variant econometric models.

The most important factor in the development of an innovative economy, the introduction of innovations into production and management processes is human capital. The level of development of human capital can be viewed on the example of wages paid to them. Because, the development of human capital leads to an increase in the value of the product it creates, as a result of which the wages paid to human capital of high quality also increase accordingly. For this reason, scientific research and development, which is an important factor in the development and implementation of innovations, which is considered the basis of the development of human capital, based on the dynamics of the average monthly work of employees by the type of economic activity in the region, forecast values for the next five years were considered.

The results obtained in determining the model type graphically justified the feasibility of using a quadratic model, and the following model was developed as a result of regression analysis.

$$X_1 = 697,75 + 14,67 \cdot t^2 \quad (1)$$

here, X_1 – scientific research and development in the Republic of Karakalpakstan represents the average monthly salary of employees by type of economic activity, fixed prices (in thousand sum), t -trend and starts from 2015.

Proceeding from the results of the criteria necessary to justify the adequacy of the model, it is observed that the values determined are greater than it, provided that the table value according to the Student criterion is equal to $t_{jad} = 2,36$. As a result, their probability indicators are almost zero, justifying the reliability level by about 100 percent. While the coefficient of determination presented to justify the overall fit of the model is 0.96, the factor indicates that 96% of the change depends on the trend Square (Table 1).

Table 1. OLS Regression Results: Forecasting Monthly Salary of Scientific Research and Development Employees in the Republic of Karakalpakstan (2015–2023)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-ratio	p-value
Constant (const)	697.754	48.9389	14.26	< 0.0001 ***
Time squared (t^2)	14.6721	1.18566	12.37	< 0.0001 ***

Source: Author’s calculation based on national statistics and model estimation (2024)

Since the number of factors involved in the model is one, no particular attention was paid to the result of the Fisher criterion, since in such models the results of the Fisher criterion with the result of the styling test are of the same importance. The model presents the results of the Durbin-Watson criterion to check whether there is an autocorrelation problem, which is making 1.34. Compared to table values (DL=0.82; DU=1.32), it can be seen that the determined value is larger than the higher value by Criterion. In other words, the model does not have an autocorrelation problem. To justify the degree of reliability of the model, a graph of the calculated and real values based on the model was also cited.

The forecast values developed on the basis of this model were given the following appearance (Table 2).

Table 2. Scientific research and development in the Republic of Karakalpakstan forecast values of the average monthly salary of employees by type of economic activity for 95% confidence intervals, $t(7, 0.025) = 2.365$

Years	X1	Forecast	Standard error	95 percent interval
2024	2164,97	113,4	128,13	(1861,99, 2467,95)
2025	2473,08	114,2	145,16	(2129,83, 2816,34)
2026	2810,54	113,6	166,11	(2417,75, 3203,33)
2027	3177,34	113,1	190,702	(2726,41, 3628,28)
2028	3573,49	112,5	218,67	(3056,42, 4090,57)

Source: Author’s own calculation (2024), based on national employment and salary statistics in the Republic of Karakalpakstan.

According to the results of the forecast developed by 2028, scientific research and development in the region shows that the average monthly calculated salary of employees by the type of economic activity at fixed prices is 3573,49 million.sum makes up M. In other words, it will increase by 1.87 times compared to 2023, and the average growth rate is 13.4 percent. An ARIMA model was also developed to calculate the predictive values of this indicator, for which the information was initially checked for stationary. According to the results of the UNITROOT test, the available level of information is stationary in combination with the trend. Analysis to determine the shape of the model suggests that it is advisable to use the ARIMA (0 0 1) model.

$$X_{1t} = 490,32 + 0,63 * \epsilon_{t-1} + 139,11 * t(2)$$

The results of the criteria presented to justify the reliability level of the model are determined at the level of demand, including the Styrofoam criterion of all coefficients, the values are higher and the reliability level is falling by more than 95 percent. The given coefficient of determination to base the total of the model is getting a slightly lower value than that of the previous model, as it is 0.91.

Scientific research and development in the Republic of Karakalpakstan took into account the average monthly calculated salary of employees by the type of economic activity ARIMA (0 0 1) model forecast values as follows. The forecast developed on the basis of this model is taking the growth rates determined by the values of the existing trend to a much lower value. In other words, it is observed that in the next five years the figure will increase by 1.28 times, with an average growth rate of 5.0 percent. This growth rate is much lower than in the period when it was taken as the basis for the analysis, that is, it can be seen that it is worth twice as little and does not correspond to the current trend (Table 1). It can also be seen from the graph of forecast values that the rate of line growth in the next period can be reduced and the state of fracture can be seen.

Table 3. Forecasted Costs for Scientific Research and Experimental Construction Work (2024–2028), Republic of Karakalpakstan

Years	X₂ (Forecast)	Standart error	95% confidence interval
2024	10 226,8 sum	96,4	(9563,85 ; 10 889,8) sum
2025	10 456,8 sum	102,2	(9519,22 ; 11 394,4) sum
2026	10 563,6 sum	101,0	(9626,04 ; 11 501,2) sum
2027	10 670,4 sum	101,0	(9732,85 ; 11 608,0) sum
2028	10 777,3 sum	101,0	(9839,67 ; 11 714,8) sum

Note: Forecast generated using ARIMA (0,0,1) model in Gretl based on observed values for 2015–2023.

The results of the analysis show that scientific research and development, which is an important factor in the development of innovative processes, the introduction of innovations into practice, provides high growth rates during the projected period of the average monthly salary of employees by type of economic activity. However, in order for the effect of this factor to be full-fledged, the stability of the cost factor in self-carried out scientific research and experimental construction work with its own strength is ensured, but the growth rates remain low. As a result of this, the volume of scientific research and design work performed by the organizations that are the final indicator will remain unstable in subsequent years

In my opinion, the cost of scientific research and experimental construction work carried out on its own will ensure the full-fledged effectiveness of measures carried out in this direction, achieving a stable and high growth rate.

List of references:

1. Asian Development Bank. (2023). Uzbekistan: Economic Indicators and Growth Prospects. Manila: ADB.
2. International Monetary Fund. (2022). Uzbekistan Economic Outlook. IMF Publications.
3. Ministry of Finance of Uzbekistan. (2023). Annual Economic Report 2023. Tashkent, Uzbekistan.
4. Teo, S. C., & Wong, L. S. (2014). Whole cell-based biosensors for environmental heavy metals detection. *Annual Research & Review in Biology*, 4(17), 2663–2674. <https://doi.org/10.9734/ARRB/2014/9472>
5. Wong, L. S., Lee, Y. H., & Surif, S. (2013). Whole cell biosensor using *Anabaena torulosa* with optical transduction for environmental toxicity evaluation. *Annual Research & Review in Biology*, 3(12), 1856–1867. <https://doi.org/10.9734/ARRB/2013/3623>
6. Yusupova, J. K. (2023). Digitalization as an important component of improving the organizational and economic mechanism of innovative management. *Economic Bulletin of the Region*, 3(57), 114–119.
7. Yusupova, J. K. (2022). Organizational and economic mechanism of managing innovative activity in the region in the conditions of digitalization of the economy. *Innovative Economy and Society*, 2(1), 48–52.
8. Zokirov, M., & Rakhmatullaeva, D. (2021). Analysis of investment processes in innovative projects in Uzbekistan. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 11(3), 95–100. <https://doi.org/10.32479/ijefi.11245>
9. Karimov, B., & Tursunov, B. (2020). Factors influencing the efficiency of innovative development of regions. *Economics and Innovative Technologies*, 4(1), 22–29. <https://doi.org/10.26739/2181-9491-2020-4>
10. Tashkulov, D., & Yuldashev, S. (2021). State regulation of scientific research in the Republic of Uzbekistan. *Modern Science and Research*, 5(8), 67–71.

**OILAVIY KORXONALAR FAOLIYATINI BOSHQARISHNING TASHKILIY-
IQTISODIY MEKANIZMIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR VA ULARNI BAHOLASH
ASOSLARI**

**ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
МЕХАНИЗМ УПРАВЛЕНИЯ СЕМЕЙНЫМИ ПРЕДПРИЯТИЯМИ, И ОСНОВА ДЛЯ
ИХ ОЦЕНКИ**

**FACTORS AFFECTING THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF
MANAGEMENT OF FAMILY ENTERPRISES AND BASIS FOR THEIR ASSESSMENT**

Sultonov Bobirmirzo Mavlonjon o‘g‘li

Andijon davlat texnika instituti “Menejment” kafedrası assistenti

Annotatsiya

Maqolada oilaviy korxonalar faoliyatini rivojlantirish va ishlab chiqarish hajmini oshirishga ta’sir qiluvchi asosiy omillar tahlil qilingan. Tadqiqotda ichki va tashqi resurslar, ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligi, mahsulot hajmi va sifatini oshirish mexanizmlari o‘rganilgan. Shuningdek, “oila”, “uy xo‘jaligi”, “oila xo‘jaligi”, “xonadon xo‘jaligi” va “oilaviy korxona xo‘jaligi” kabi tushunchalarning nazariy ta’riflari va amaliy kontekstdagi izohlariga e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: oilaviy korxona, oila xo‘jaligi, uy xo‘jaligi, xonadon xo‘jaligi, ishlab chiqarish hajmi, resurslardan samarali foydalanish, oilaviy korxona faoliyati.

В статье анализируются основные факторы, влияющие на развитие семейного бизнеса и увеличение объемов производства. Рассматриваются механизмы наращивания внутренних и внешних ресурсов, эффективности производственных процессов, а также объема и качества продукции. Уделяется внимание теоретическим определениям и практическим пояснениям таких понятий, как «семья», «домашнее хозяйство», «семейное хозяйство», «хозяйственность» и «экономика семейного предприятия».

Ключевые слова: семейное предприятие, семейное хозяйство, домашнее хозяйство, хозяйственность, объем производства, эффективное использование ресурсов, деятельность семейного предприятия.

The article analyzes the main factors affecting the development of family businesses and increasing production volumes. The study examines mechanisms for increasing internal and external resources, the efficiency of production processes, and the volume and quality of products. Attention is also paid to the theoretical definitions and practical explanations of such concepts as “family”, “household”, “family economy”, “household economy” and “family enterprise economy”.

Keywords: family enterprise, family economy, household, household economy, production volume, efficient use of resources, family enterprise activities.

Respublikada oilaviy korxonalar faoliyati so‘nggi yillarda ijobiy o‘shish tendensiyasini namoyon etayotgan bo‘lsa-da, mazkur sohada hanuzgacha o‘z yechimini talab etuvchi qator muammolar mavjud. Aksariyat tadqiqotlarda oilaviy korxonalarning rivojlanish sur‘atini oshirish omillari sifatida ichki va tashqi sharoitlar hisobga olinadi. Bugungi kunda o‘rganilayotgan tadqiqotlarda oilaviy korxonalar turli sabablarga ko‘ra tashkil etilganligi yoki faoliyat ko‘rsatishi bilan ajralib turadi [1]. Shu sababli, ularning faoliyatini boshqarishda bir qator o‘ziga xos omillar mavjud: korxona ichki resurslarini va moliyaviy oqimlarni boshqarish, ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish jarayonlarini

muvofiglashtirish, ishchilar va oila a’zolari bilan ish yuklamasini samarali taqsimlash hamda ishlab chiqarish rejalari va xarajatlarini boshqarish.

Oilaviy korxonalarda boshqaruvning samaradorligi korxona egalarining ko‘p funksiyalarni bajarish qobiliyati, ichki va tashqi muhitga moslashuvchanligi va iqtisodiy xavflarga chidamliligi bilan bog‘liq. Shu sababli, hozirgi kunda oilaviy korxonalarni rivojlantirishda ularning faoliyatiga ta’sir etuvchi tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni aniqlash va optimallashtirish muhim ahamiyatga ega. Chunki respublika iqtisodiyotida bu borada hali yechimini topmagan masalalar ko‘pligini ko‘rish mumkin [2].

Oilaviy korxonalar faoliyati ko‘pincha korxona egalarining tashabbusi bilan boshlanadi, biroq ko‘p hollarda korxonani keyingi rivojlanish bosqichiga olib chiqish uchun zarur bo‘lgan tajriba, resurslarni samarali boshqarish va ishlab chiqarish hajmini oshirish ko‘nikmalariga ega bo‘lmaydi. “Oilaviy korxonalar samaradorligi indeksi” orqali butun dunyo amaliyotida oilaviy korxonalarning rivojlanish sur‘atlari tahlil qilinadi va faoliyatiga ta’sir etuvchi ichki va tashqi omillar aniqlanadi. Shu sababli, oilaviy korxonalar samaradorligi indeksida korxona ishlab chiqarish hajmi, resurslardan foydalanish samaradorligi, moliyaviy barqarorlik va bozor talabiga moslashish kabi ko‘rsatkichlar 1-rasmda keltirilgan.



1-rasm. Oilaviy korxonalar samaradorligi indeksiga ta’sir qiluvchi omillar

Oilaviy korxonalar faoliyatini rivojlantirishda turli omillar muhim rol o‘ynaydi. Jumladan, korxonalar uchun yaratilgan ta’lim va malaka oshirish tizimi, tijorat banklari tomonidan taqdim etiladigan moliyaviy xizmatlar va infratuzilma, shuningdek ishlab chiqarish jarayonini rivojlantirishga oid statistik ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish imkoniyatlari ushbu omillarga kiradi [3]. O‘zbekistonning “Oilaviy korxonalar samaradorligi indeksi”ga a’zo davlatlar qatoriga kirishi shunday mezonlarni o‘zida aks ettiradiki, bu mamlakatda oilaviy korxonalar faoliyatini rivojlantirish, ishlab chiqarish hajmini oshirish va istiqbollarni rivojlangan davlatlar standartlari asosida baholash imkonini beradi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, oilaviy korxonalarni rivojlantirish yo‘lida AQSH iqtisodchisi Anurag Paul o‘rgangan. Bu tadqiqotlarda oilaviy korxonalarning faoliyat hajmini oshirishga va rivojlanish sur‘atini yaxshilashga ta’sir etuvchi asosiy omillar sifatida quyidagilar keltiriladi:

Moliyaviy resurslar va kredit imkoniyatlari – korxona ishlab chiqarish hajmini oshirish uchun zarur bo‘lgan mablag‘larni jalb qilish imkoniyati. Ta’lim va malaka oshirish tizimi – oilaviy korxona egalari va xodimlari ishlab chiqarish jarayonlarini samarali boshqarish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi. Bozor va talabni tahlil qilish imkoniyati – ishlab chiqarish hajmini rejalashtirish va mahsulotni bozor talabiga moslashtirish qobiliyati. Texnologik infratuzilma va jihozlar – ishlab chiqarish hajmini oshirish va mahsulot sifatini yaxshilash uchun zarur bo‘lgan texnologik vositalar [4].

Ijtimoiy sharoit va mehnat resurslari – ishchi kuchi mavjudligi, ish rejimining moslashuvchanligi va mehnat unumdorligini oshirish imkoniyati. Shunday qilib, oilaviy korxonalarning faoliyatini rivojlantirish va ishlab chiqarish hajmini oshirish uchun nafaqat ichki resurslar, balki tashqi sharoitlar va bozor infratuzilmasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy omillar oilaviy korxonalarning faoliyatini rag‘batlantirish yoki cheklashda muhim rol o‘ynaydi. Bu omillar asosan jamiyatning qadriyatlarini, me’yorlari va ishchi kuchi bilan bog‘liq

sharoitlarni o‘z ichiga oladi (Jamali). Demssiening fikricha, o‘rganilayotgan hududdagi oilaviy korxonalar egasi turli ijtimoiy va madaniy to‘siqlarga duch keladi. Shu bilan birga, oilaviy korxonalarning rivojlanishiga ijtimoiy to‘siqlar ham katta ta‘sir ko‘rsatadi. Jumladan, jamiyatdagi gender tengsizlik, ijtimoiy qabul qilinish darajasi va uy xo‘jaligiga yuklangan mas‘uliyatlar oilaviy korxonalarning ishlab chiqarish hajmini oshirish va faoliyatini kengaytirish imkoniyatlarini cheklovchi asosiy omillar hisoblanadi [5].

Iqtisodiy omillar oilaviy korxonalar faoliyatida va ishlab chiqarish hajmini oshirishda eng muhim elementlardan biridir. Iqtisodiy muhitda oilaviy korxonalarning rivojlanishiga ta‘sir etuvchi omillarga narx darajasi, moliyalashtirish va kredit imkoniyatlari, soliq va subsidiyalar, shuningdek raqobatbardoshlik muhiti kiradi. Ushbu omillar korxonaning ishlab chiqarish hajmini rejalashtirish, resurslardan samarali foydalanish va ishlab chiqarish jarayonini kengaytirishda muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli, oilaviy korxonalarda ishlab chiqarish hajmini oshirish va faoliyatni samarali yuritish uchun kapital, ishchi kuchi, xomashyo, bozor sharoiti, texnologiya va mavjud infratuzilma kabi omillarni hisobga olish zarur. Moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, jumladan davlat tomonidan taqdim etiladigan kreditlar, korxona daromadini oshirish va ishlab chiqarish hajmini kengaytirishga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Pokistonlik tadqiqotchi Raheyemning fikricha, iqtisodiy omillar oilaviy korxonalar faoliyatiga ijobiy va sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi.

Huquqiy omillar esa kichik korxonalarning rivojlanish sur‘atini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Ular konstitutsiya, qonunlar, farmonlar, qarorlar va boshqa me‘yoriy hujjatlar orqali tartibga solinadi. Oilaviy korxonalar uchun yoritilgan ishbilarmonlik muhiti va huquqiy asoslar ishlab chiqarish hajmini oshirish va faoliyat samaradorligini ta‘minlashga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

AQShlik iqtisodchi Ryan Griffe tadqiqotida oilaviy korxonalar faoliyatini muvaffaqiyatli rivojlantirishga ta‘sir etuvchi omillarni beshta asosiy elementga bo‘lib o‘rgangan. Bu omillar quyidagilar: ijodkorlik, ya‘ni yangi ishlab chiqarish usullarini va mahsulotlarni ishlab chiqish qobiliyati; tavakkalchilik, ya‘ni resurslarni jalb qilgan holda ishlab chiqarish hajmini oshirishga tayyorlik; imkoniyatlarga sezgirlik, ya‘ni bozor talabini aniqlash va unga moslashish; yetakchilik, ya‘ni xodimlar va resurslarni samarali boshqarish; hamda berilgan resurslardan va imkoniyatlardan samarali foydalanish qobiliyati [2].

Velter va Smallbone tadqiqotlarida oilaviy korxonalarni rivojlantirishga ta‘sir etuvchi omillarni mezo va makro muhitga ajratgan. Mezo muhit oilaviy korxonaga mintaqaning iqtisodiy sharoiti, mavjud ishlab chiqarish imkoniyatlari va lokal infratuzilma orqali ta‘sir ko‘rsatadi. Makro muhit esa milliy va global bozor sharoitlari, tarmoqlar va iqtisodiy qonunchilik orqali korxona ishlab chiqarish hajmini oshirishga imkon beradigan omillarni o‘z ichiga oladi [1].

MDH olimlari, jumladan A.E. Chirikova, E.R. Samedova, G.X. Gilmanova, R.R. Gallyamov, T.A. Norsun, Y.A. Semenova va N.Y. Utkin, oilaviy korxonalarning faoliyatini rivojlantirishga ta‘sir etuvchi omillarni o‘rgangan.

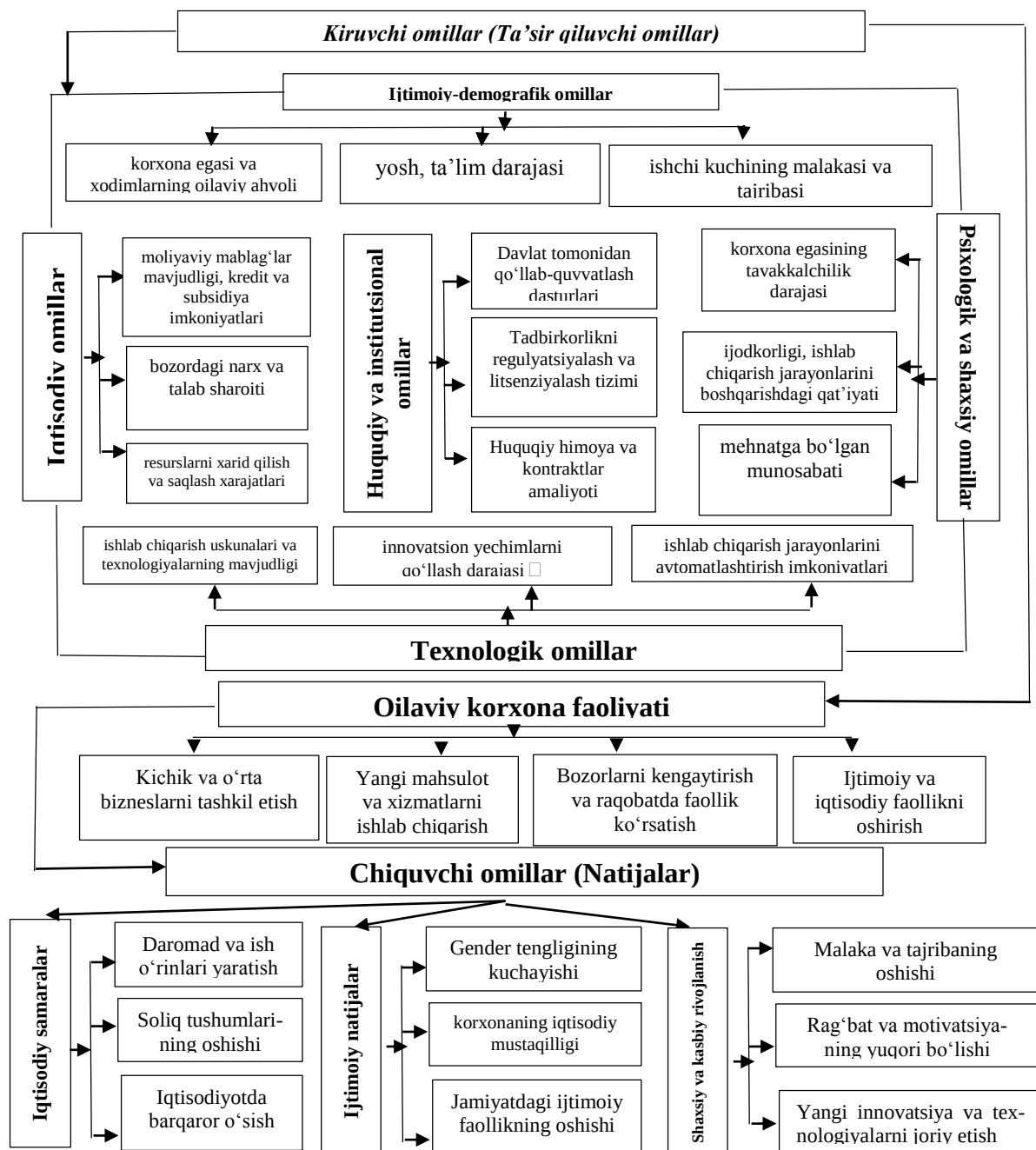
A.S. Arbatlina oilaviy korxonalarning faoliyatiga ta‘sir etuvchi omillarni rag‘batlantiruvchi va cheklovchi omillarga ajratgan. Rag‘batlantiruvchi omillar – korxona ishlab chiqarish hajmi va daromadlarini oshirishga yordam beruvchi ichki va tashqi omillarni o‘z ichiga oladi. Tashqi omillar: mintaqadagi iqtisodiy muhit, jamiyatdagi nufuz, boshqa ishlab chiqaruvchi korxonalar bilan aloqalar, tajribali mutaxassislar va hukumat qo‘llab-quvvatlashi. Ichki omillar: ishlab chiqarish jarayonlarini rejalashtirishda qat‘iyatlilik, innovatsiyalarni joriy etish, ishchi kuchining samarali taqsimlanishi, resurslardan optimal foydalanish va qonunchilikka rioya qilish. Cheklovchi omillar – oilaviy korxonaning ishlab chiqarish hajmini oshirish va faoliyat samaradorligini ta‘minlashga to‘sqinlik qiluvchi omillar bo‘lib, ular resurs yetishmovchiligi, bozordagi raqobat, moliyaviy cheklovlar va mintaqaviy infratuzilmaning sust rivojlanishi bilan bog‘liq [3].

Yuqorida keltirilgan tadqiqotlar natijalariga tayangan holda, oilaviy korxonalar faoliyatiga ta‘sir etuvchi omillarni ikki asosiy guruhga bo‘lish mumkin.

Kiruvchi (ta‘sir qiluvchi) omillar – bu omillar ishlab chiqarish jarayoniga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi va korxonaning ishlab chiqarish hajmi hamda resurslardan foydalanish samaradorligini belgilaydi. Ular quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Ijtimoiy-demografik omillar: korxona egasi va xodimlarning oilaviy ahvoli, yosh, ta’lim darajasi, ishchi kuchining malakasi va tajribasi. Psixologik va shaxsiy omillar: korxona egasining tavakkalchilik darajasi, ijodkorligi, ishlab chiqarish jarayonlarini boshqarishdagi qat’iyati va mehnatga bo‘lgan munosabati.

Texnologik omillar: ishlab chiqarish uskunalari va texnologiyalarning mavjudligi, innovatsion yechimlarni qo‘llash darajasi, ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish imkoniyatlari.



2-rasm. Oilaviy korxonalarni rivojlantirishga ta'sir etuvchi omillar [1]

Iqtisodiy omillar: moliyaviy mablag'lar mavjudligi, kredit va subsidiya imkoniyatlari, bozordagi narx va talab sharoiti, resurslarni xarid qilish va saqlash xarajatlari.

Chiquvchi (natijalar) omillar – bu omillar oilaviy korxona faoliyatining natijalarini ifodalaydi, ya'ni ishlab chiqarish hajmi, mahsulot sifati, daromad va rentabellik, resurslardan foydalanish samarasi. Shuningdek, ular oila bilan chambarchas bog'liq bo'lib, korxona egasining oilaviy majburiyatlari va ish bilan shug'ullanish darajasi orqali ishlab chiqarish jarayoniga bevosita ta'sir qiladi (2–rasm). Shu tarzda, oilaviy korxonalar faoliyatini rivojlantirish va ishlab chiqarish hajmini

o'shish uchun kiruvchi omillarni optimallashtirish va chiquvchi omillarni monitoring qilish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Юлдашев Д.Т. Оилавий тадбиркорликни ривожлантиришнинг иқтисодий механизмини такомиллаштириш: и.ф.ф.д. (PhD) диссер. иши. –Т.2019, 60-б.
2. Пардаева О.М. Хизмат кўрсатиш соҳасида оилавий тадбиркорликни ривожлантириш ва самарадорлигини ошириш йўллари: и.ф.ф.д. (PhD) диссер. иши. –Т. 2020, 56-б.
3. Kuvandikov Sh.O. Xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishda oilaviy tadbirkorlik rolini oshirishning metodologik masalalari: i.f.d. (DSc) disser. ishi. -Samarqand, 2021, 71-b.
4. Berkinov B.B. Oilaviy tadbirkorlik salohiyatini oshirish yo'llari./ Monografiya. – T., 2019. -125 b.
5. Khalimovna, J.K. (2023). The role of family businesses in the economy of the country: the example of Bukhara region. Лучшие интеллектуальные исследования, 11(3), 91-95.

УДК:314

**ФАРҒОНА ВИЛОЯТИ МАҲАЛЛАЛАРИДА ИЖТИМОЙ ОМИЛЛАРНИНГ
ИҚТИСОДИЙ БАРҚАРОРЛИККА ТАЪСИРИ: ДЕМОГРАФИЯ, ГЕНДЕР ВА
МИГРАЦИЯ ТАҲЛИЛИ**

**ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ ФАКТОРОВ НА ЭКОНОМИЧЕСКУЮ СТАБИЛЬНОСТЬ
В РАЙОНАХ ПРОВИНЦИИ ФЕРГАНА: АНАЛИЗ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ДАННЫХ,
ГЕНДЕРНОГО АСПЕКТА И МИГРАЦИИ.**

**INFLUENCE OF SOCIAL FACTORS ON ECONOMIC STABILITY IN
NEIGHBORHOODS OF FERGANA PROVINCE: ANALYSIS OF DEMOGRAPHY,
GENDER AND MIGRATION**

**Юсупов Муслимбек Хошимжонович,
Қувасой шаҳар ҳокимининг ёрдамчиси**

Аннотация

Мақолада Фарғона вилояти маҳаллаларида ижтимоий омилларнинг иқтисодий барқарорликка таъсири демография, гендер муносабатлари ва миграция кўрсаткичлари орқали таҳлил қилинди. 2020–2024 йиллар статистикаси асосида аҳоли сонининг ўсиши, меҳнат ресурслари, аёллар бандлиги ва ташқи миграция оқимлари маҳалла иқтисодиётига қандай таъсир қилаётгани ўрганилди. Таҳлилдан маълум бўлдики, демографик юқламаларнинг ошиши ва ёшлар миграцияси маҳаллий меҳнат бозорини заифлаштирмоқда, аёллар бандлигининг ўсиши эса хизматлар секторида янги иқтисодий имкониятлар яратмоқда. Иқтидорли мигрантлар килими ва маблағлар трансферти маҳаллий бизнес ва уй хўжаликлари бюджетларини барқарорлаштиришда муҳим омил ҳисобланади. Мақолада норматив-ҳуқуқий база, статистик маълумотлар, жадвал ва диаграммалар асосида ҳулосалар берилган.

Калит сўзлар: демография, гендер, миграция, маҳалла иқтисодиёти, барқарорлик индекси

В статье анализируется влияние социальных факторов на экономическую устойчивость махаллей Ферганской области через демографию, гендерные аспекты и миграционные процессы на основе статистики 2020–2024 годов. Исследование показывает, что рост демографической нагрузки и молодежной миграции снижает устойчивость местного рынка труда, в то время как укрепление женской занятости создает новые возможности в секторе

услуг. Приток денежных переводов от мигрантов является важным фактором стабилизации местных бюджетов домохозяйств и бизнеса. Приведены нормативно-правовая база, статистические данные, таблицы и диаграммы.

Ключевые слова: демография, гендер, миграция, экономическая устойчивость, махалля

This article examines how social factors affect the economic resilience of mahallas in Fergana region through demographic trends, gender dynamics, and migration processes. Based on 2020–2024 statistics, the study reveals that increasing demographic pressure and youth migration weaken the local labour market, while rising female employment promotes new opportunities in the services sector. Remittances from migrants represent a stabilizing driver for household and local business budgets. The article incorporates legal framework, statistical data, tables and diagrams.

Keywords: demography, gender, migration, economic resilience, mahalla index

Маҳалла институти Ўзбекистонда маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг энг муҳим бўғини сифатида нафақат ижтимоий-ташкилий, балки иқтисодий жараёнларни бошқаришда ҳам етакчи роль ўйнайди. Президентнинг “Маҳаллабай ишлаш” тизимини жорий этиш тўғрисидаги ПФ–60-сонли фармони ҳамда “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси”да маҳалла иқтисодиётини ривожлантириш, унинг ижтимоий-иқтисодий барқарорлигини таъминлаш устувор вазифа сифатида белгилаб берилган [1].

Фарғона вилоятида 840 дан ортиқ маҳалла фаолият юритади ва уларда 4,6 миллион атрофида аҳоли истиқомат қилади. Демография, бандлик, гендер муносабатлари, ички ва ташқи миграция жараёнлари маҳалла иқтисодиётининг барқарорлигига бевосита ва кўп қиррали тарзда таъсир кўрсатади. Масалан, 2024 йил статистикасига кўра, Фарғона вилояти аҳолиси 1,8 фоизга ўсган, ташқи меҳнат мигрантлари сони 210 мингга яқин, аёллар бандлиги эса 44 фоизни ташкил этган [2]. Бу рақамлар маҳалла даражасида иқтисодий сиёсатни режалаштиришда ижтимоий омилларни инобатга олиш зарурлигини кўрсатади.

Ижтимоий омиллар таъсири шартли равишда иккита йўналишда намоён бўлади. Бир томондан, демографик юклама ортиши, ёшлар миграцияси ва ишсизликнинг ўсиши маҳаллий меҳнат бозорини заифлаштириб, ижтимоий тартибсизлик ва даромадлар ноаниқлигини кучайтириши мумкин.

Иккинчи томондан, аёллар бандлигининг кенгайиши, сервис ва кичик бизнеснинг ўсиши ҳамда миграция трансфертларининг кўпайиши маҳалла иқтисодиёти барқарорлиги учун қўшимча ресурслар ва имкониятлар яратади. Шу нуқтаи назардан, демография, гендер ва миграция кўрсаткичларини маҳалла иқтисодий барқарорлиги индексида асосий индикатор сифатида ўрганиш долзарб ҳисобланади.

Ушбу мақоланинг мақсади Фарғона вилояти маҳаллаларида демографик, гендер ва миграцион омилларнинг иқтисодий барқарорликка таъсирини аниқлаш, 2020–2024 йиллар статистик маълумотлари асосида уларнинг тенденциясини таҳлил қилиш ҳамда маҳалла иқтисодий барқарорлиги индексида ушбу кўрсаткичларни инкорпорация қилиш имкониятларини асослашдан иборат.

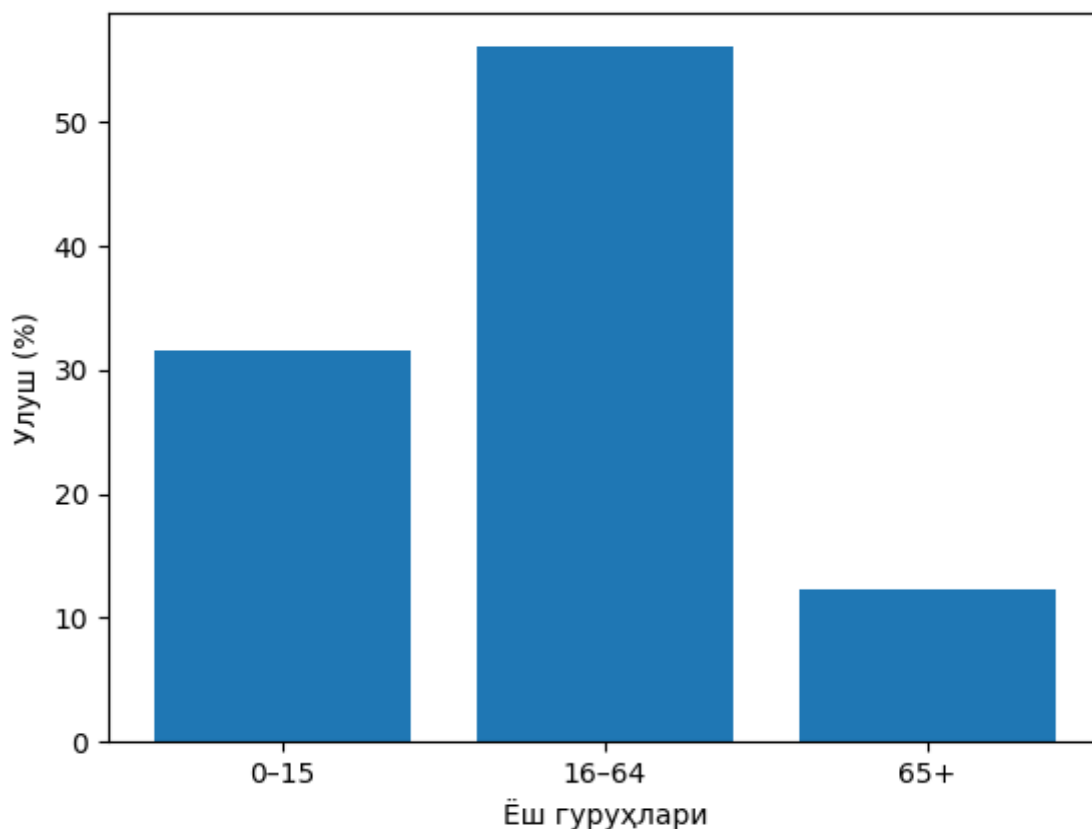
1. Демография омилларининг иқтисодий барқарорликка таъсири

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотларига кўра, 2020 йилда Фарғона вилояти аҳолиси сони 4,35 млн нафарни ташкил этган бўлса, 2024 йилга келиб ушбу кўрсаткич 4,62 млн нафарга етган, бу эса тахминан 6,2 фоизлик ўсишни англатади. Аҳоли сонининг барқарор ўсиши юқори табиий ўсиш ва аҳолининг зич жойлашуви билан изоҳланади, бу эса Фарғона вилоятини мамлакатдаги энг зич аҳоли яшайдиган ҳудудлар қаторига киритиш имконини беради [3].

Фарғона вилояти аҳолиси сони (2020–2024 йй.) [4]

Йил	Фарғона вилояти аҳолиси сони, млн нафар
2020	4,35
2021	4,42
2022	4,49
2023	4,56
2024	4,62

Демографик ўсиш маҳаллий меҳнат бозорига қўшимча юклама туширади. Шу билан бирга, аҳолининг ёш таркибида ёшлар улушининг юқорилиги иқтисодий ўсишнинг муҳим салоҳияти сифатида намоён бўлади. 2024 йилда ёшлар (18–35 ёш) улуши 31,8 фоизни, 60 ёшдан юқори аҳоли улуши эса 9,2 фоизни ташкил этади. 1-диаграммада Фарғона вилояти аҳолисининг ёш таркиби тўртта асосий гуруҳ бўйича (0–15, 16–64, 65+) кўрсатилган бўлиб, меҳнатга лаёқатли аҳоли улушининг юқори экани кўзга ташланади(1-расм).



1-расм. Фарғона вилояти аҳолисининг ёш таркиби 2024 йил [5]

Бу демографик манзара иқтисодий барқарорлик учун икки қиррали таъсирга эга. Бир томондан, меҳнат ресурслари салоҳиятининг катталашиши, ички истеъмол бозорининг кенгайиши ва хизматлар секторига талабнинг ортиши маҳаллий иқтисодиётни кенгайтириш имкониятларини яратади. Иккинчи томондан, иш ўринлари етишмаслиги, таълим ва соғлиқни сақлаш инфратузилмасидаги босим, шунингдек ёшлар миграцияси хавфининг кучайиши ижтимоий-иқтисодий барқарорликка салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Масалан, 2024 йилда вилоятда 15 ёшдан юқори меҳнатга лаёқатли аҳоли 2,36 млн нафарни ташкил этган, ишсизлик даражаси эса 8,9 фоиз даражасида қайд этилган [5]. Бу кўрсаткичлар маҳалла даражасида янги

микроишлаб чиқариш, сервис ва агробизнес лойиҳаларини шакллантиришга бўлган эҳтиёж юқорилигини тасдиқлайди.

Кувасой шаҳри мисолида демографик жараёнлар иқтисодий барқарорлик кўрсаткичлари билан янада яққолроқ намоён бўлади. Кувасой шаҳри Фарғона вилояти саноат ва хизматлар тармоқлари жадал ривожланаётган ҳудудларидан бири бўлиб, 2024 йил ҳолатига кўра 125,6 минг аҳоли истиқомат қилади [6]. 2-жадвал Кувасой аҳолиси динамикасини ифодалайди.

2-жадвал

Кувасой аҳолиси динамикаси (2020–2024)[10]

Йил	Аҳоли сони	Ўсиш (%)
2020	118 200	–
2021	120 950	2,3
2022	122 600	1,4
2023	124 100	1,2
2024	125 600	1,2

Кувасойда аҳолининг тахминан 32 фоизини 18–35 ёшли ёшлар ташкил этади, бу эса хизматлар сектори учун катта истеъмол бозори ва саноат зонаси учун меҳнат ресурслари базасини шакллантиради. Бироқ, демографик ўсиш фонида ёшлар миграцияси (масалан, 2023 йилда 2100 нафар ёш фуқаро чет элга кетган), иш ўринлари етишмаслиги ва уй-жойга бўлган талабнинг ортиши каби муаммолар ҳам шаклланмоқда. 2024 йилда Кувасойда ишсизлик даражаси 9,8 фоизни ташкил этиб, вилоят ўртачасидан юқорироқ кўрсаткич сифатида қайд этилган. Бу ҳолатлар миграция оқимининг ортиши, аҳоли зичлигининг ўсиши ва инфратузилмадаги ресурс босимининг кучайиши орқали иқтисодий барқарорликка хавф туғдириши мумкин.

Шу билан бирга, маҳалла даражасида оилавий тадбиркорликни кенгайтириш, саноат зонасида микрокорхоналарни ривожлантириш, ёшлар стартапларини қўллаб-қувватлаш орқали демографик омилларни барқарорлик драйверига айлантириш имкони мавжуд. Маҳаллалар кесимида аҳоли таркибини системали таҳлил қилиш “иқтисодий барқарорлик индекси”нинг муҳим индикаторларидан бири сифатида қаралиши мақсадга мувофиқ.

Демографик индикаторни формал баҳолаш учун қуйидаги кўринишдаги шаклдан фойдаланиш мумкин:

$$DI = \frac{Yr + Wr - M}{P},$$

бу ерда Yr — ёшлар улуши, Wr — меҳнат ресурслари улуши, M — миграция коэффиценти, P — умумий аҳоли сони. Ушбу индикатор орқали демографик салоҳият ва демографик хавфларни биргаликда ҳисобга олган ҳолда маҳалла иқтисодий барқарорлигини баҳолаш имконияти юзага келади.

2. Гендер омилларининг маҳалла иқтисодий барқарорлигига таъсири

Ўзбекистонда гендер тенглигини таъминлаш давлат сиёсати даражасида устувор йўналиш сифатида белгилаб қўйилган бўлиб, ПФ–87-сонли Фармон (2021) ва “Хотин-кизлар ва эркеклар учун тенг ҳуқуқ ва имкониятлар кафолати тўғрисида”ги Қонун (2019) гендер иқтисодиёти ривожланишининг ҳуқуқий асосини шакллантиради [7]. Фарғона вилоятида 2024 йилда аёллар умумий аҳолининг 50,9 фоизини ташкил этган, меҳнат бозоридаги иштироки эса тахминан 44 фоиз даражасида қайд этилган [8].

Фарғона вилоятида аёллар бандлиги (2020–2024)[10]

Йил	Банд аёллар улуши (%)	Хотин-қизлар тадбиркорлиги (%)
2020	38,2	8,6
2021	40,1	9,3
2022	42,7	10,4
2023	43,8	11,2
2024	44,0	12,0

Аёллар бандлиги ва тадбиркорлигининг динамикаси 3-жадвалда келтирилган [9].

Ушбу маълумотлар аёллар бандлиги ва тадбиркорлик фаолиятининг муттасил ўсиб бораётганини кўрсатади. Аёллар меҳнат бозорида фаоллашгани хизматлар сектори ривожига, микробизнес ва оилавий бизнес шакллариининг кенгайишига, камбағалликни камайтиришга ижобий таъсир кўрсатмоқда.

Айниқса уй-рўзгор хизмати, тикув-трикотаж, озиқ-овқат ва турли хизмат кўрсатиш тармоқларида хотин-қизлар тадбиркорлигининг ўсиши маҳалла иқтисодиётида диверсификация жараёнларини тезлаштиради. Бошқа томондан, гендер соҳасида қатор муаммолар ҳам мавжуд. STEM соҳаларида аёллар улушининг паст бўлиши, иш ҳақи тенгсизлиги ва меҳнат миграциясининг гендер асимметрияси аёллар имкониятларини тўлиқ рўёбга чиқаришга тўсқинлик қилмоқда. Бу, ўз навбатида, маҳалла даражасидаги иқтисодий барқарорлик потенциали тўлақонли ишга солинмаётганини англатади.

Қувасой шаҳрида гендер иқтисодиёти кўрсаткичлари ушбу тенденцияларни янада конкретлаштириб беради. 2024 йилда шаҳарда аҳолининг 51,2 фоизи аёллар бўлиб, уларнинг меҳнат бозоридаги иштироки 42,6 фоизга тенг. 4-жадвал Қувасойда аёллар бандлиги, тадбиркорлиги ва мутахассислар сони динамикасини ифода этади.

4-жадвал

Қувасойда гендер кўрсаткичлари (2020–2024) [10]

Йил	Аёллар бандлиги (%)	Аёллар тадбиркорлиги (%)	Аёл мутахассислар сони
2020	37,5	7,9	1280
2021	39,0	8,6	1440
2022	41,2	9,4	1570
2023	42,1	10,6	1630
2024	42,6	11,3	1795

Қувасой мисолида аёл тадбиркорлари сони ва аёл мутахассислар улуши йил сайин ортиб бораётгани хизматлар секторининг, хусусан, тикувчилик, озиқ-овқат саноати, гигиена ва бьюти хизматлари, мини-пекарнялар, оилавий боғча типдаги хизматларнинг жадал ривожланаётганидан далолат беради. Бу жараён маҳалла иқтисодиётида микродаражада барқарорликка хизмат қилувчи омил сифатида намоён бўлади.

Гендер омилларининг барқарорликка таъсирини шакллантиришда қуйидаги таркибий моделдан фойдаланиш мумкин:

$$GI = (WE + FE + SE) - (DI + GE),$$

бу ерда WE — аёллар бандлиги, FE — аёллар тадбиркорлиги, SE — ижтимоий-иқтисодий интеграция ва хизматлар тармоғидаги иштирок, DI — дискриминация даражаси, GE — гендер тенгсизлиги индекси. Аёллар тадбиркорлигининг 1 фоизга ўсиши маҳаллий

бюджет тушумида ўртача 0,12–0,17 фоиз ўсишга хизмат қилиши бўйича Статистика агентлиги ҳисоб-китоблари эълон қилинган, бу эса гендер омилларини иқтисодий барқарорлик драйвери сифатида баҳолашни асослайди.

Шу билан бирга, STEM соҳаларида аёллар улушининг пастлиги, муносиб маош масаласида 14–18 фоиз атрофидаги тенгсизлик, болали аёллар учун ишсизлик хавфининг икки баробар юқори экани каби кўрсаткичлар индекс моделларида салбий коэффицент сифатида қайд этилиши мумкин. Қувасой мисолида аёллар бандлиги ўсиши иқтисодий диверсификация манбаи, кичик бизнесда хотин-қизларнинг фаол иштирок этиши хизматлар сектори учун муҳим драйвер, уй бизнесининг кенгайиши эса маҳалла даражасида иқтисодий барқарорликни кучайтирувчи омил сифатида намоён бўлади

3. Миграция жараёнларининг маҳалла иқтисодий барқарорлигига таъсири Ўзбекистонда меҳнат миграцияси ҳудудий меҳнат бозоридаги асимметрияларни юмшатиш, демографик юкламаларни қисман камайитириш ва уй хўжаликлари даромадларини диверсификация қилишда муҳим роль ўйнайди. Фарғона вилоятида 2024 йилда тахминан 210–230 минг нафар меҳнат мигранти мавжудлиги қайд этилган [11]. Уларнинг асосий қисми Россия Федерациясига (60–65 фоиз), Қозоғистон Республикасига (20–22 фоиз), шунингдек Жанубий Корея ва Туркияга (жами 7–10 фоиз атрофида) йўналган. 2022–2024 йилларда мигрантлар миқдорининг 7,5 фоизга ортиши меҳнат ресурсларининг бир қисмининг республикадан ташқарида банд бўлаётганини кўрсатади.

Миграциянинг иқтисодий таъсирини баҳолашда, аввало, миграция трансфертларининг динамикаси муҳим аҳамиятга эга. 2023 йилда Фарғона вилоятига пул ўтказмалари (ремиттанс) жами 1,25 млрд АҚШ долларини ташкил этган [12]. Бу маблағлар маҳаллий бюджетлар, уй хўжаликлари ва кичик бизнесда ликвидликни ошириб, истеъмол ва инвестицион фаолликни қўллаб-қувватловчи омил сифатида намоён бўлади. 5-жадвалда мигрантлар сони, трансфертлар ҳажми ва хизматлар сектори улуши ўртасидаги динамика тизимлаштирилган.

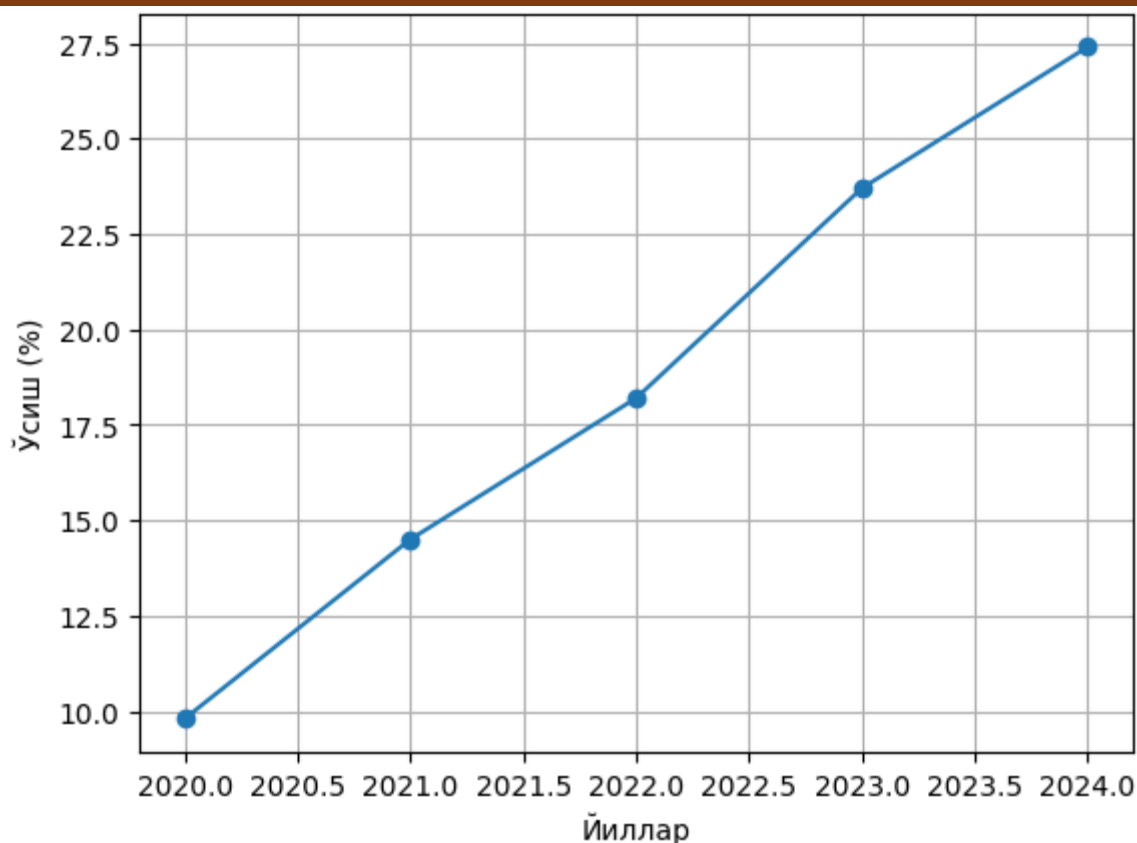
5-жадвал

Миграция трансфертлари ва иқтисодий таъсири

Йил	Мигрантлар сони (минг)	Трансферт (\$ млн)	Хизматлар сектори улуши (%)
2020	180	840	28
2021	192	970	30
2022	202	1140	32
2023	216	1230	33
2024	229	1250	34

Манба: Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги ва Марказий банк, 2024.

Трансфертлар динамикаси 2-расмдаги график кўринишида ифодаланганда, 2020–2024 йиллар давомида маблағлар оқими барқарор ўсиш тенденциясини намоён этаётгани кузатилади. Бу, ўз навбатида, маҳалла даражасида истеъмол бозорини қўллаб-қувватловчи, уй-жой қурилиши, савдо, транспорт ва маиший хизматлар каби тармоқларда талабни оширувчи омил сифатида муҳим аҳамият касб этади.



2-расм. Трансфертлар ўсиши (2020-2024 йиллар)

Миграциянинг ижобий таъсирларини умумлаштирганда, трансфертлар орқали уй хўжаликлари даромадларининг ўсиши, кичик бизнесга сармоя кириши, меҳнат бозоридаги қисман босимнинг камайиши, шунингдек мигрантлар орқали янги касбий кўникмалар ва тадбиркорлик салоҳиятининг қайтиши каби омиллар қайд этилади. Шу билан бирга, ёшлар миграцияси натижасида интеллектуал оқим, маҳаллий меҳнат ресурслари базасининг қисқариши, ижтимоий интеграция муаммолари ва оилаларнинг парчаланиш хавфи каби салбий таъсирлар ҳам мавжуд. Шунинг учун миграция иқтисодий барқарорлик индексида “икки қиррали коэффициент” сифатида қаралиши лозим.

Қувасой шаҳри мисолида миграция жараёнлари янада конкрет кўринишга эга. Шаҳар Фарғона вилоятида миграция оқими юқори бўлган ҳудудлардан бири бўлиб, 2024 йилда 7 800 нафар ёки аҳолининг тахминан 6,2 фоизи меҳнат мигранти сифатида қайд этилган [13]. 6-жадвалда Қувасойда миграция динамикаси ва ўтказмалар ҳажми акс этирилган.

6-жадвал

Қувасой шаҳрида миграция динамикаси (2020–2024)

Йил	Мигрантлар сони	Ўсиш (%)	Трансферт (\$ млн)
2020	6 100	–	21,3
2021	6 500	6,5	23,0
2022	7 050	8,4	25,6
2023	7 450	5,6	27,1
2024	7 800	4,7	28,0

Қувасойга келиб тушаётган трансфертлар маҳалла иқтисодиётида асосий ликвид манбалардан бири бўлиб, қурилиш, савдо, транспорт, маиший сервис ва уй бизнесларининг

ривожланишига тўғридан-тўғри таъсир кўрсатади. Бироқ ёшлар миграциясининг 18–35 ёш гуруҳида юқори бўлиши, STEM йўналишидаги кадрлар чиқиб кетиши ва демографик номуносивбликнинг кескинлашуви маҳаллий меҳнат бозорининг узок муддатли барқарорлигига салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Миграция омилларини индекслаш учун қуйидаги шаклдаги формуладан фойдаланиш мақсадга мувофиқ:

$$MI = \frac{TR + RM - YL}{L},$$

бу ерда TR — трансфертлар ҳажми, RM — қайтган мигрантларнинг иқтисодий ва инсон капитали салоҳияти, YL — ёшлар миграцияси даражаси, L — меҳнат ресурслари. Ушбу формула миграцияни бир вақтнинг ўзида ҳам барқарорлик манбаи (трансфертлар, қайтган мигрантлар салоҳияти), ҳам хавф омиллари (ёшлар чиқиб кетиши) сифатида баҳолашга имкон беради.

4. Ижтимоий омиллар асосида интеграл иқтисодий барқарорлик индексини шакллантириш

Юқорида кўриб чиқилган демография (D), гендер (G) ва миграция (M) блоклари маҳалла иқтисодий барқарорлигининг асосий ижтимоий мезонлари сифатида қабул қилиниши мумкин. Шу муносабат билан иқтисодий барқарорлик индекси (ИБИ) ни қуйидаги уч блокка таянадиган интеграл кўрсаткич сифатида таклиф этиш мумкин:

1. демографик индикаторлар блоги — аҳоли ўсиш коэффиценти, меҳнат ресурслари улуши, ёшлар улуши ва демографик юклама;

2. гендер индикаторлари блоги — аёллар бандлиги, аёллар тадбиркорлиги, STEM соҳасида иштирок ва гендер тенгсизлиги коэффиценти;

3. миграция индикаторлари блоги — мигрантлар сони, қайтган мигрантлар салоҳияти, трансфертлар ҳажми ва ёшлар миграцияси даражаси.

Демографик блок учта асосий компонент асосида қуйидагича ифодаланиши мумкин:

$$D = \frac{Y + L - DL}{3},$$

гендер блоги эса:

$$G = \frac{WB + FE + SE - GI}{4},$$

миграция блоги эса:

$$M = \frac{TR + RM - YM}{3}.$$

Бу ерда DL — демографик юклама, WB — аёллар бандлиги, FE — аёллар тадбиркорлиги, SE — аёлларнинг ижтимоий-иқтисодий фаоллик даражаси, GI — гендер тенгсизлик индекси, YM — ёшлар миграцияси.

Интеграл иқтисодий барқарорлик индекси қуйидаги тарзда аниқланади:

$$ИБИ = \alpha D + \beta G + \gamma M,$$

бунда α , β , γ — тегишлича демография, гендер ва миграция блоклари салмоқларини ифодаловчи вазн коэффицентларидир. Тадқиқотда $\alpha = 0,4$, $\beta = 0,3$, $\gamma = 0,3$ каби салмоқлар тавсия этилади. Бу танлов демографияни асосий хавф ва имконият манбаи сифатида, гендер омилларини барқарорликни кучайтирувчи, миграцияни эса икки қиррали (барқарорлаштирувчи ва хавф туғдирувчи) таъсирга эга омил сифатида баҳолашга асосланади.

ИБИ қиймати учун қуйидаги шкаладан фойдаланиш мақсадга мувофиқ:

Индекс қиймати	Баҳо	Ҳолат
0,75–1,00	Юқори	Барқарор
0,50–0,74	Ўрта	Хавф мавжуд
0,25–0,49	Паст	Барқарор эмас
0–0,24	Кризис	Хавфли

Қувасой шаҳри учун шартли ҳисоб-китобда демографик блок $D = 0,71$, гендер блоги $G = 0,64$ ва миграция блоги $M = 0,58$ деб қабул қилинганда, интеграл индекс қиймати қуйидагича аниқланади:

$$\text{ИБИ} = 0,4 \cdot 0,71 + 0,3 \cdot 0,64 + 0,3 \cdot 0,58 = 0,65.$$

Бу қиймат Қувасой шаҳрининг ижтимоий омиллар нуқтаи назаридан иқтисодий барқарорлик даражаси ўрта–юқори сегментда эканини кўрсатади. Шу билан бирга, иш ўринларини кўпайтириш, аёлларнинг STEM соҳаларида иштирокини кенгайтириш, ёшлар миграцияси хатарларини камайтириш ва қайтган мигрантлар салоҳиятини маҳаллий лойиҳаларга жалб қилиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар кўриш зарурлиги аниқланади.

Фарғона вилояти маҳаллалари мисолида ижтимоий омилларнинг иқтисодий барқарорликка таъсирини демография, гендер ва миграция кўрсаткичлари асосида таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, маҳаллий ривожланиш жараёнларида аҳоли таркиби, меҳнат ресурслари, хотин-қизлар бандлиги, ёшлар миграцияси ва пул ўтказмалари каби омиллар марказий ўрин тутати. 2020–2024 йиллар статистикаси аҳоли сонининг ўсиши, меҳнат бозорига босимнинг ортиши ва демографик юқламаларнинг кучайганини тасдиқласа-да, ёшлар улушининг юқори бўлиши маҳалла иқтисодиёти учун салоҳиятли ресурс эканини кўрсатади.

Гендер кўрсаткичлар таҳлили хотин-қизлар бандлиги ва тадбиркорлиги ўсишининг уй хўжаликлари даромадларини барқарорлаштириш, хизматлар секторида янги иш ўринлари яратиш ва маҳаллий бизнес фаоллигини кучайтиришда муҳим омил бўлганини аниқлайди. Бир вақтнинг ўзида STEM соҳаларида аёллар улушининг пастлиги ва иш ҳақи тенгсизлиги каби факторлар меъёрий-ташқилий ечимларни талаб қилади. Шу нуқтаи назардан, гендер сиёсатининг маҳалла даражасида амалий механизмлар билан қўллаб-қувватланиши иқтисодий барқарорликни кучайтириши мумкин.

Миграция жараёнлари таҳлили меҳнат мигрантлари сонининг ортиши маҳалла меҳнат бозорида муайян салбий таъсирларга эга бўлганини, аммо пул ўтказмалари (ремиттанс) маҳаллий бизнес ва уй хўжаликлари бюджети учун барқарор молиявий манба сифатида хизмат қилаётганини кўрсатади. Қувасой шаҳри мисолида трансфертлар маҳалла иқтисодиётида ликвидликни ошираётгани ва индивидуал тадбиркорликка туртки бергани, бироқ ёшлар миграцияси интеллектуал ресурслар оқимида сабаб бўлаётгани аниқланди.

Умуман олганда, демография, гендер ва миграция омиллари маҳалла иқтисодий барқарорлигида бир-бирига боғлиқ ва ўзаро таъсирчан элементлардир. Демографик босим ва миграция хавфларини камайтириш, шу билан бирга аёллар бандлиги ва микробизнесни қўллаб-қувватлаш маҳалла даражасида барқарорликни таъминлашнинг муҳим йўналишларидир. Мақолада таклиф этилган интеграл иқтисодий барқарорлик индекси маҳалла секторида ижтимоий омилларни ҳисобга олган ҳолда баҳолаш имконини беради ва қарор қабул қилишда (бюджет режалаштириш, инвестиция йўналишлари, меҳнат бозори сиёсати) амалиётга татбиқ этиш учун методик асос бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Шундай қилиб, Фарғона вилояти ва Қувасой мисолида маҳалла иқтисодиётида ижтимоий омилларнинг стратегик аҳамияти тасдиқланди. Янги иш ўринлари яратиш, гендер тенглигини таъминлаш, миграция хатарларини камайтириш ва ремиттансларни иқтисодий

фаолликка йўналтириш маҳалла барқарорлигини оширишда устувор вазифалардан ҳисобланади. Келгусида индикаторлар базасини кенгайтириш ва индекси ҳисоб-китобларини реал пилот маҳаллаларда апробация қилиш долзарб йўналиш сифатида тавсия қилинади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январьдаги “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ–60-сонли Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг 2021 йил 28 майдаги “2030 йилга қадар Ўзбекистон Республикасида гендер тенгликка эришиш стратегиясини тасдиқлаш ҳақида”ги СҚ-297-IV-сонли Қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Қонуни. “Хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ва имкониятлар кафолати тўғрисида”. – Тошкент, 2019 й.
4. Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси. – Тошкент: Адолат нашриёти, 2022.
5. Ўзбекистон Республикаси “Маҳалла тўғрисида”ги Қонуни. – Тошкент: Адолат нашриёти, 2003
6. Ўзбекистон Республикаси Статистика агентлиги. Фарғона вилояти статистика бошқармаси: 2024 йил якуний ҳисоботи. – Тошкент, 2025.
7. Ўзбекистон Республикаси Статистика агентлиги. “Фарғона вилоятида аҳоли сони ва демографик кўрсаткичлар (2020–2024)” статистик маълумотлар тўплами. – Тошкент, 2024.
8. Ўзбекистон Республикаси Статистика агентлиги. “Ўзбекистонда меҳнат бозори ва ишсизлик даражаси” статистик йилномаси. – Тошкент, 2024.
9. Ўзбекистон Республикаси Статистика агентлиги. “Гендер статистикаси: хотин-қизларнинг бандлиги ва тадбиркорлиги” маълумотлар тўплами. – Тошкент, 2024.
10. Ўзбекистон Республикаси Меҳнат вазирлиги. “Меҳнат миграцияси ва ташқи бандлик кўрсаткичлари” бўйича ҳисобот. – Тошкент, 2024.
11. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. “Жисмоний шахслар пул ўтказмалари (ремиттанс) статистикаси” ахборот бюллетени. – Тошкент, 2024.
12. Қувасой шаҳар ҳокимлиги ҳузуридаги статистика бўлими. “Қувасой шаҳрининг демографик ва ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичлари (2020–2024)” ички ҳисоботи. – Қувасой, 2024.
13. Қувасой шаҳар ҳокимлиги. Миграция бўлими маълумотлари: “Қувасой шаҳридан ташқи меҳнат миграцияси ва пул ўтказмалари динамикаси (2020–2024)”. – Қувасой, 2024.
14. Статистика агентлиги. “Ўзбекистонда хотин-қизлар тадбиркорлигини ривожлантириш: минтақавий таҳлил” таҳлилий ахборотномаси. – Тошкент, 2023.

**МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТ ТИЗИМИНИНГ МОҲИЯТИ ВА ШАКЛЛАНИШ
БОСҚИЧЛАРИ**

**СУЩНОСТЬ И ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ФИНАНСОВОЙ
ОТЧЕТНОСТИ**

**THE ESSENCE AND FORMATION STAGES OF THE FINANCIAL REPORTING
SYSTEM**

Жаббаров Камолиддин Йўлдошевич

Ўзбекистон Миллий университети Иқтисодиёт факултети доценти,
иқтисодиёт фанлари фалсафа доктори

Жалолов Иззат Хусан ўғли

Аниқ ва ижтимоий фанлар университети 1-босқич магистранти

Эркинов Миродилжон Дилшоджон ўғли

Ўзбекистон Миллий университети Иқтисодиёт факултети 2-курс талабаси

Аннотация

Мазкур мақолада молиявий ҳисобот тизимининг иқтисодий моҳияти, унинг ахборот инфратузилмаси сифатидаги ўрни ҳамда шаклланиш босқичлари илмий-назарий ва институционал ёндашувлар асосида таҳлил қилинган. Шунингдек, молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари, рақамли ҳисобот форматлари ва ESG (экологик, ижтимоий ва бошқарув омилларига асосланган) ҳисоботи тенденциялари асосида молиявий ҳисобот тизимининг замонавий трансформацияси ўрганилган.

Калит сўзлар: молиявий ҳисобот, ҳисобот тизими, МХХС (Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари), ахборот асимметрияси, капитал бозори, XBRL, ESG ҳисоботи, касбий ҳулоса.

В данной статье анализируется экономическая сущность системы финансовой отчетности, ее роль как информационной инфраструктуры и этапы ее формирования на основе научно-теоретического и институционального подходов. Также рассматривается современная трансформация системы финансовой отчетности на основе международных стандартов финансовой отчетности, цифровых форматов отчетности и тенденций в области отчетности по ESG (экологические, социальные и управленческие факторы).

Ключевые слова: финансовая отчетность, система отчетности, МСФО (Международные стандарты финансовой отчетности), информационная асимметрия, рынок капитала, XBRL, отчетность по ESG, профессиональное суждение.

This article analyzes the economic essence of the financial reporting system, its role as an information infrastructure, and the stages of its formation based on scientific-theoretical and institutional approaches. It also studied the modern transformation of the financial reporting system based on international financial reporting standards, digital reporting formats, and ESG (environmental, social, and governance) reporting trends.

Keywords: financial reporting, reporting system, IFRS (International Financial Reporting Standards), information asymmetry, capital market, XBRL, ESG reporting, professional judgment.

Молиявий ҳисобот тизими замонавий иқтисодиётда ресурсларни тақсимлаш, инвестиция қарорларини қабул қилиш ва корпоратив бошқарув самарадорлигини таъминлашда муҳим

ахборот манбаси ҳисобланади. Корхонанинг молиявий ҳолати, фаолият натижалари ва пул оқимлари тўғрисидаги маълумотлар таъсисчилар, инвесторлар, кредиторлар, давлат органлари ҳамда жамоатчилик манфаатлари кесишган нуқтада қарор қабул қилиш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Иқтисодий адабиётларда молиявий ҳисоботнинг асосий вазифаларидан бири ахборот асимметриясини камайтириш орқали капитал бозорларида ишончни оширишдан иборат эканлиги таъкидланади [1; 2]. Халқаро молия бозорлари интеграцияси, трансчегаравий инвестицияларнинг ўсиши ва корпоратив шаффофликка бўлган талабнинг кучайиши ҳисобот тизимини стандартлаштириш ва модернизация қилишни тақозо этмоқда.

Ўзбекистонда сўнгги йилларда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар, хусусан, МҲХСига ўтиш, банк тизимини халқаро молия бозорларига интеграция қилиш ва электрон ҳисобот инфратузилмасини ривожлантириш молиявий ҳисобот тизимининг моҳияти ва шаклланиш босқичларини чуқурроқ илмий таҳлил қилишни кун тартибига олиб чиқмоқда.

Молиявий ҳисобот тизимининг назарий асосларини ўзаро боғлиқ ёндашувлар асосида шартли равишда 3 та гуруҳга бўлиш мумкин.

Биринчидан, ахборот асимметрияси назариясига кўра, корхона менежменти ташқи инвестор ва кредиторларга нисбатан кўпроқ ахборотга эга бўлади. Стандартлаштирилган ва очиқ молиявий ҳисобот ушбу асимметрияни камайтириб, капитал қийматини пасайтиради [1].

Иккинчидан, агентлик назарияси молиявий ҳисоботни ҳисобдорлик ва назорат механизми сифатида кўради. Менежерлар фаолиятини баҳолаш ва корхона таъсисчилари манфаатларини ҳимоя қилишда ишончли ҳисобот ҳал қилувчи аҳамиятга эга [2].

Учинчидан, институционал назария молиявий ҳисобот амалиётини қонунчилик, солиқ сиёсати, аудит, капитал бозорлари ва миллий иқтисодий муҳит билан боғлиқ ҳолда шаклланадиган ижтимоий-иқтисодий институт сифатида талқин қилади [3].

Молиявий ҳисобот тизими деганда корхона фаолияти натижаларини ўлчаш, баҳолаш, умумлаштириш ва манфаатдор томонларга тақдим этишни таъминлайдиган меъёрий-услубий, ташкилий ва технологик механизмлар мажмуаси тушунилади [4].

Молиявий ҳисобот тизимининг функцияларини алоҳида ажратиб кўрсатиш унинг мазмунини янада яхшироқ тушуниш имконини беради:

Ахборот функцияси – бу инвестиция ва молиялаштириш қарорлари учун ҳолис маълумотлар тақдим этишга жавоб беради;

Ҳисобдорлик ва назорат функцияси – менежмент фаолиятини баҳолашга жавоб беради;

Қиёслаш функцияси – турли даврлар ва субъектлар кесимида таҳлил имкониятини яратади;

Рискни баҳолаш функцияси – ликвидлик ва молиявий барқарорликни аниқлашга жавоб беради;

Институционал ишонч функцияси – аудит ва стандартлаштириш орқали бозор ишончини мустаҳкамлаш учун жавоб беради.

McKinsey Global Institute маълумотларига кўра, юқори сифатли молиявий ҳисоботга эга компанияларда капитал қиймати ўртача 1,0-1,5 фоиз пунктга паст бўлади, бу эса ҳисобот тизимининг иқтисодий самарадорлигини яна бир бор тасдиқлайди [5].

Молиявий ҳисобот тизимида кузатилаётган замонавий тенденциялар тасодикий эмас, балки унинг узоқ муддатли институционал эволюциясининг мантикий натижаси ҳисобланади. Агар XX аср ўрталаригача молиявий ҳисобот асосан солиқ ва маъмурий назорат вазифасини бажарган бўлса, 1980-1990 йилларга келиб глобал капитал бозорларининг ривожланиши ҳисобот тизимини инвесторларга йўналтирилган ахборот институтига айлантирди [6].

2000 йиллардан кейин эса корпоратив инқирозлар ҳисобот сифати, аудит мустақиллиги ва очиқ бериш стандартларига бўлган талабни кескин оширди. Натижада, молиявий ҳисобот тизимида шаффофлик, ишончли тақдим этиш ва қиёслаш қобиляти асосий устувор йўналишга айланди [7].

Сўнгги ўн йилликда молиявий ҳисобот тизими рақамлашув босқичига ўтди. XBRL (eXtensible Business Reporting Language – Молиявий ҳисоботни рақамли,

стандартлаштирилган форматда тақдим этиш тили) форматлари молиявий маълумотларни автоматик таҳлил қилиш, регулятор мониторингини юритиш ва бозор иштирокчилари учун маълумотларни солиштириш имконини кенгайтди [8].

Лекин тизимнинг рақамлашув даражасининг ортиши ижобий томонлар билан бирга бир қанча салбий оқибатларни ҳам келтириб чиқармоқда:

маълумотлар сифати масаласи;

киберхавфсизлик рисклари;

аудит жараёнларининг рақамли муҳитга мослашуви.

Замонавий босқичда молиявий ҳисобот тизими фақат молиявий кўрсаткичлар билан чекланиб қолмаяпти. Инвесторлар корпоратив рискни баҳолашда ESG омилларига тобора кўпроқ эътибор қаратмоқдалар.

PwC нинг 2023 йилги Global Investor Survey натижаларига кўра, институционал инвесторларнинг 79 фоизи ESG ахборотини инвестиция қарорларида муҳим омил сифатида баҳолайди [9]. Бу ҳолат молиявий ҳисобот тизимининг интеграциялашган ҳисобот моделига ўтишини тезлаштирмоқда.

Бироқ, ESG ҳисоботи стандартларининг хилма-хиллиги, маълумотларни ўлчаш муаммоси ва текширув механизмларининг етарли эмаслиги ушбу йўналишдаги асосий институционал муаммолардан ҳисобланади.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, молиявий ҳисобот тизими эволюциясини шартли равишда беш босқичга ажратиш мумкин.

1-босқич. Ҳисоб-китоб ва мулкни сақлашга йўналтирилган ҳисоб даври. Бу босқичда ҳисоб асосан мулк ва захираларни назорат қилишга хизмат қилган бўлиб, стандартлаштириш даражаси паст бўлган.

2-босқич. Солиқ ва давлат назоратига йўналтирилган ҳисобот даври. Молиявий ҳисобот фискал талабларга мослаштирилиб, солиқ базасини аниқлашда устувор аҳамият касб этган.

3-босқич. Кредит муносабатлари ва корпоратив назорат босқичи. Банкларда кредитлаш ҳажмининг кенгайиши ҳисоботнинг ишончилиги ва аудит институти ривожланишини рағбатлантирган.

4-босқич. Инвесторлар ва капитал бозорига йўналтирилган ҳисобот даври. Бу даврда МҲХС каби халқаро стандартлар кенг қўлланилиб, қиёслаш ва шаффофлик устувор аҳамият касб этган [6]. Жаҳон банки маълумотларига кўра, МҲХСни жорий этган мамлакатларда тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳажми ўртача 15-25 фоизга юқори бўлган [10].

5-босқич. Рақамли ва интеграциялашган ҳисобот босқичи. XBRL форматлари, real-time (онлайн ёки жуда қисқа кечиқиш билан топшириладиган) ҳисобот ва ESG ахборотини интеграциялаш ушбу босқичнинг асосий хусусиятлари ҳисобланади. Европа тажрибаси XBRL жорий этилиши регулятор текширувларига кетадиган вақтни 30–40 фоизга қисқартирганини тасдиқлайди [8].

Мамлакатимизда сўнги йилларда молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш борасида салмоқли ишлар амалга оширилмоқда. Хусусан:

2020 йилдан бошлаб Ўзбекистонда йирик корхоналар ва банклар учун МҲХС асосида ҳисобот тайёрлаш мажбурий этиб белгиланди [11]. Натижада миллий ҳисобот тизимини инвесторларга йўналтирилган моделга яқинлаштириш орқали мамлакатда ишбилармонлик муҳити яхшиланишига эришилмоқда;

Марказий банк маълумотларига кўра, 2021 йилдан бошлаб тижорат банкларининг барчаси халқаро аудит компаниялари томонидан текширилган МҲХС асосидаги ҳисоботларини эълон қилиб келмоқда [12];

ИХРТ таҳлиллари давлат иштирокидаги корхоналарда молиявий ҳисобот очиқлиги инвестиция жозибдорлигига бевосита таъсир қилишини кўрсатади [13]. Шундан келиб чиққан ҳолда мамлакатимизда давлат корхоналарида ҳам бу амалиётни тўлиқ йўлга қўйиш борасидаги ишлар жадаллаштирилмоқда.

Бугунги кунда замонавий ҳисобот тизимининг энг муҳим муаммоларидан бири “rules-based” (қоидаларга асосланган) ва “principles-based” (принциплар (иқтисодий мазмун ва

мақсад асосида) асосланган) ёндашувлар ўртасидаги мувозанатни таъминлаш ҳисобланади. GAAP (Generally Accepted Accounting Principles) кўпроқ қоидаларга асосланган бўлса, IFRS (International Financial Reporting Standards) иқтисодий мазмун устуворлигига таянган принципларга асосланган тизим ҳисобланади [4].

Амалиёт шуни кўрсатадики, принципларга асосланган ҳисобот қоидадан кўра ақл, билим ва масъулиятга таяниб қарор қилиш (касбий хулоса) га юқори талаб қўяди. Бироқ, бу институтлар етарли даражада ривожланмаган мамлакатларда ҳисобот натижаларининг субъектив талқини ва ҳисоб сиёсатини манипуляция қилиш хавфини кучайтиради.

Ўзбекистон шароитида ушбу муаммо айниқса долзарб бўлиб, МҲХСга ўтиш касбий хулоса маданияти, аудит сифати ва регулятор методик қўллаб-қувватлови билан бир вақтда ривожлантирилишини тақозо этади.

Мамлакатимизда МҲХСни жорий қилишда жорий даврда бир қанча тўқислар кўзга ташланмоқда. Жумладан:

ҳисобот стандартлари ва амалий қўлланилиши ўртасидаги фарқ;
касбий хулоса маданиятининг етарли шаклланмаганлиги;
аудит бозорида сифат бўйича туркумланиш;
рақамли ҳисобот инфратузилмасининг тўлиқ шаклланмаганлиги;
ESG ахборотини очиб бериш амалиётининг бошланғич босқичда эканлиги.

Ушбу муаммоларни ҳал этиш молиявий ҳисобот тизимини институционал жиҳатдан мустаҳкамлаш, кадрлар тайёрлаш ҳамда регулятор ва амалиёт уйғунлигини таъминлашни талаб қилади.

Хулоса сифатида шуни айтиш мумкинки, молиявий ҳисобот тизими иқтисодий муносабатларнинг муҳим институционал элементи бўлиб, унинг эволюцияси фискал йўналишдан инвесторларга мўлжалланган ва рақамли интеграциялашган моделга ўтиш тенденциясида намоён бўлмоқда. Ўзбекистон шароитида МҲХСга ўтиш, аудит сифатини ошириш ва электрон ҳисобот инфратузилмасини ривожлантириш миллий ҳисобот тизимининг самарадорлигини ошириш учун асосий устувор йўналишлар ҳисобланади. Ўзбекистонда электрон ҳисобот тизимларининг жорий этилиши ижобий натижа берган бўлса ҳам, молиявий ҳисоботни тўлиқ рақамлаштириш учун XBRL стандартлари, ягона таксономия (маълумотларни аниқ номлар, кодлар ва иерархия асосида классификация қилиш) ва тўлиқ инфратузилмага эга регулятор уйғунлик талаб этилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Akerlof, G. A. (1970). The market for “lemons”: Quality uncertainty and the market mechanism. *Quarterly Journal of Economics*, 84 (3), 488–500.
2. Jensen, M. C., & Meckling, W. H. (1976). Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of Financial Economics*, 3(4), 305–360.
3. Scott, W. R. (2015). *Financial accounting theory* (7th ed.). Pearson Canada Inc.
4. IFRS Foundation. (2022). *Digital financial reporting*. IFRS Foundation.
5. McKinsey Global Institute. (2019). *Financial transparency and cost of capital*. McKinsey & Company.
6. Ball, R. (2006). International Financial Reporting Standards (IFRS): Pros and cons for investors. *Accounting and Business Research*, 36 (sup1), 5–27.
7. Dechow, P. M., Ge, W., & Schrand, C. M. (2010). Understanding earnings quality: A review of the proxies, their determinants, and their consequences. *Journal of Accounting and Economics*, 50 (2–3), 344–401.
8. ESMA. (2021). *ESEF and XBRL implementation report*. European Securities and Markets Authority.
9. PwC. (2023). *Global investor survey*. PricewaterhouseCoopers.
10. World Bank. (2020). *IFRS and foreign direct investment*. World Bank Group.

11. Ўзбекистон Республикаси Президенти 2020 йил 24 февралдаги “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4611-сонли Қарори.
12. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. (2023). Banking Sector Review.
13. OECD. (2018). State-owned enterprises and transparency. Organisation for Economic Co-operation and Development.

УДК:338.012

САНОАТ КОРХОНАЛАРИНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШИ ВА МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТ ЎСИШИ

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ И РОСТ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES AND GROWTH OF THE NATIONAL ECONOMY

Гулямова Нигора Хабибуллаевна – саноат иқтисодиёти ва менеджменти кафедрасида в.б. доцент, Тошкент давлат техника университети, И.А.Каримов номида, Тошкент

Аннотация

Ўзбекистоннинг янги ривожланиш босқичига ўтиши кўрсатмоқдаки, саноат корхоналарининг эски моддий-техника базаси уларнинг фаолияти натижасига салбий таъсир кўрсатади. Инновацион ривожланишнинг асосий шарти мавжуд потенциалдан фойдаланиш ва уни шундай йўналишларда ривожлантиришдирки, улар ҳақиқий ижтимоий-иқтисодий самара келтириши мумкин. Мақолада Ўзбекистон Республикаси саноат корхоналаридаги инновацион фаолият таҳлил қилинади. Мақолада саноат корхоналарининг инновацион ривожланиши йўлидаги ҳозирги ҳолат ва тўсиқлар таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: Саноат корхоналари, инновацион фаолият, миллий иқтисодиёт, замонавий илғор технологиялар

Переход Узбекистана на новый этап развития показывает, что устаревшие материально-технические базы промышленных предприятий негативно сказывается на результатах их деятельности. Главным условием инновационного развития является использование имеющегося потенциала и обеспечение его роста в тех направлениях, которые могут обеспечить реальную социально-экономическую отдачу. В статье изучается инновационная деятельность промышленных предприятий Республики Узбекистан. Анализируется современное состояние и препятствия, возникающие на пути инновационного развития промышленных предприятий.

Ключевые слова: Промышленные предприятия, инновационная деятельность, национальная экономика, современные передовые технологии.

The transition of Uzbekistan to a new stage of development shows that the outdated material and technical base of industrial enterprises negatively affects the results of their activities. The main condition for innovative development is to use the existing potential and ensure its growth in those areas that can provide real socio-economic benefits. The article examines the innovative activity of industrial enterprises of the Republic of Uzbekistan. The article analyzes the current state and obstacles arising on the path of innovative development of industrial enterprises.

Key words: Industrial enterprises, innovation activity, national economy, modern advanced technologies.

Саноат корхоналари иқтисодий барқарорликни таъминлашда, мавжуд иш ўринларини сақлашда ва янги иш ўринлари яратишда муҳим роль ўйнайди. Ўзбекистоннинг янги ривожланиш босқичига ўтиши кўрсатмоқдаки, саноат корхоналарининг эски моддий-техника базаси уларнинг фаолияти натижасига салбий таъсир кўрсатади. Миллий иқтисодиётда амалга оширилаётган ислохотлар корхоналарнинг инновацион ривожланиш моделига мослашмаганлигини кўрсатмоқда. Корхоналарнинг рақобатбардошлигини оширишда муҳим омиллардан бири – инновацион фаолиятни ташкил этиш ва юритишдир. Маълумки, айнан инновациялар интенсив иқтисодий ўсишнинг асосий омилларидан биридир.

Инновацион ривожланишнинг асосий шarti – мавжуд потенциалдан фойдаланиш ва уни шундай йўналишларда ривожлантиришки, улар ҳақиқий ижтимоий-иқтисодий самара бера олади. Инновацион ривожланиш ҳолати инновацион стратегияни танлашга таъсир қилади, шунинг учун уни баҳолаш стратегия ишлаб чиқиш жараёнида зарур жараёндир. Баҳолаш кўрсаткичлари таркибини аниқлаш корхонанинг инновацион ривожланишини баҳолашда методологик қўллаб-қувватлашнинг муҳим элементи ҳисобланади.

Корхонанинг инновацион ривожланиш даражасини объектив баҳолаш фақатгина кўрсаткичлар тизимини тўғри танлаганда таъминланиши мумкин, бу тизим потенциални турли хусусиятлар бўйича комплекс характерлаш, инновацион фаолият имкониятларини комплекс баҳолаш ва инновацион ривожланиш стратегиясини аниқлаш имконини беради. Инновацион потенциалнинг ҳолати бошқарув қарорларига, инновацион стратегияни танлаш ва амалга оширишга таъсир қилади, шунинг учун уни комплекс баҳолаш зарурдир. Саноат корхоналарининг инновацион ривожланиши ҳам корхоналарнинг, ҳам иқтисодиётнинг ривожланишига ҳисса қўшади. Замонавий илғор технологияларни ишлаб чиқишга жорий этиш қайта ишлаш жараёни самарадорлигини оширишга, иқтисодий потенциал сифатига ижобий таъсир қилишга, корхоналарнинг рақобатбардошлигини оширишга ва ЯИМ ўсишини таъминлашга олиб келади. Иқтисодиётда эски бошқарув тизими ва инновацион ғояларни суёт жорий этиш жиддий муаммо сифатида қолмоқда. Шунингдек, иқтисодий ривожланиш йўлида тўсиқ сифатида технология жихатида орқада қолиш ва алтернатив энергия манбаларидан фойдаланишда камчиликлар мавжуд. Бундан ташқари, иқтисодий ривожланишни секинлаштирадиган омиллар қаторида йирик истикболли лойиҳаларни аниқлаш ва амалга оширишдаги жиддий хато ва чет эл кредитларини нотўғри йўналтириш ҳам мавжуд. Шу нуқтаи назардан, инновацион дастурларни шакллантириш, инновация ва инвестицияларни самарали қўллай оладиган янги авлод кадрларини тайёрлаш, мулкдорлар синфининг ривожланишини қўллаб-қувватлаш муҳим аҳамият касб этади. Бунга эришиш учун Ўзбекистоннинг технологик ривожланишини ва ички бозорни модернизация қилишни чуқур ўйлаб чиқилган дастур талаб этилади.

Мамлакатни замонавий дунё илми ютуқлари, инновацион ғоялар, ишланмалар ва технологиялар асосида тез ривожлантириш, шунингдек белгиланган вазифаларни изчил амалга ошириш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Президенти 2022–2026 йиллар учун Ўзбекистон Республикасининг инновацион ривожланиш стратегиясини УП-165 сонли фармон билан 2022 йил 6 июльда тасдиқлади. Ушбу стратегия замонавий инновацион экосистемани яратиш ва илмий-технологик ривожланишни фаоллаштиришга қаратилган.

Ушбу стратегияни амалга ошириш учун 2024 йил 13 мартдаги Кабинет Вазирлар қарори № 128 “Йўл харитаси” қабул қилинди, у 2024–2025 йиллар учун стартапларни қўллаб-қувватлаш, инновацион инфратузилмани ривожлантириш ва инновацияларга талабни рағбатлантириш бўйича аниқ чораларни назарда тутди.

Шунингдек, 2024 йилда Президент томонидан 2030 йилгача сунъий интеллект технологияларини ривожлантириш стратегияси тўғрисида № PF-132 фармон қабул қилинди, у мамлакатда сунъий интеллектни ривожлантиришнинг устувор йўналишларини белгилайди.

Ўтказилган таҳлил модернизация жараёнлари, диверсификация, ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш ва ички ҳамда ташқи бозорларда рақобатбардош маҳсулотлар товар номенклатурасини кенгайтириш бўйича инновацион ривожланиш ишларининг етарли даражада амалга оширилмаганлигини кўрсатди. Хусусан:

- Эски бошқарув тизими ва инновацион ғояларнинг суи жорий этилиши;
- Технология ва алтернатив энергия манбаларидан самарали фойдаланишда орқада қолиш;

- Йирик лойиҳаларни белгилаш ва молиялаштиришда камчиликлар;
- Илмий-техника ишларини молиялаштиришнинг самарасизлиги;
- Интеллектуал мулкни ҳимоя қилишда мутахассислар етишмаслиги;
- Корпоратив муносабатлар ва корпоратив бошқарувнинг етишмаслиги;
- Ахборот-коммуникация технологиялари сектори ҳиссаси пастлиги.

Юқорида санаб ўтилган камчиликлар мамлакатнинг инновацион ривожланишини тезлаштиришга, инвестицияларни жалб қилишга, иқтисодиётнинг ўсишига ва давлат ҳамда жамият ҳаётининг бошқа соҳаларига тўсиқ бўлади.

Юқоридаги камчиликларни бартараф этиш учун аввало:

- Илмий салоҳият ва илмий тадқиқотлар ҳамда ишланмалар самарадорлигини мустаҳкамлаш, таълим, илм ва тадбиркорликни интеграция қилишнинг самарали механизмларини яратиш, илмий-тадқиқот, тажриба-конструкторлик ва технологик ишлар натижаларини кенг жорий этиш;

- Давлат ва хусусий маблағлар инвестициясини инновациялар, илмий-тадқиқот, тажриба-конструкторлик ва технологик ишларга кўпайтириш, мазкур соҳаларда замонавий ва самарали молиялаштириш шакллари жорий этиш;

- Давлат органлари фаолияти самарадорлигини замонавий бошқарув усуллари ва воситалари орқали ошириш;

- Мулк ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, рақобатбардош бозорлар ва тенг бизнес шарт-шароитлари яратиш, давлат-хусусий шерикликни ривожлантириш;

- Барқарор фаолият юритадиган ижтимоий-иқтисодий инфратузилмани яратиш;

- Чет эл тажрибасидан фойдаланиш ва хорижий инвестицияларни жалб қилиш.

Хулоса қилиб айтиш керакки, Ўзбекистон Республикасининг динамик ривожланиши учун муҳим шарт – замонавий инновацион технологияларни маҳаллий корхоналарга жорий этишдир. Саноат корхоналарида замонавий инновацион технологияларни жорий этиш Ўзбекистоннинг барқарор иқтисодий ривожланиши ва миллий иқтисодиётни модернизация қилишнинг муҳим шarti ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлиска мурожаати, 26.12.2025. <https://president.uz/uz/lists/view/8834>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 6 июльдаги “2022–2026 йиллар учун Инновацион ривожланиш Стратегияси тўғрисида”ги ПФ-165-сонли Фармони.
3. Дикань Е.В., д.э.н., доцент (УкрГУЖТ) Стратегия инновационного развития промышленных предприятий: проблемы и перспективы формирования Вісник економіки транспорту і промисловості № 58, 2017
4. Гареева Н.А. Инновационное развитие промышленного предприятия: оценка и перспективы // Креативная экономика. — 2016. — Т. 10. — № 6. — С. 651–674.

**BANKLARDA ASOSIY VOSITALAR VA MABLAG‘LAR HISOBINI
TAKOMILLASHTIRISH**

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕТА ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ И ФОНДОВ В БАНКАХ

IMPROVING THE ACCOUNTING OF FIXED ASSETS AND FUNDS IN BANKS

Arziboyeva Ravzaxon Sattarovna

Andijon davlat texnika instituti “Buxgalteriya hisobi” kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada banklarda asosiy vositalar va mablag‘lar hisobini takomillashtirish masalalari o‘rganiladi. Elektron buxgalteriya tizimlari, avtomatlashtirilgan hisobotlar va raqamli texnologiyalar yordamida asosiy vositalar va mablag‘lardan foydalanish samaradorligini oshirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Maqolada shuningdek, zamonaviy uslub va vositalar orqali moliyaviy nazoratni kuchaytirish va hisobni aniqlik bilan yuritish usullari ham ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Asosiy vositalar, mablag‘lar, bank hisoboti, avtomatlashtirish, moliyaviy nazorat.

В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования учета основных средств и фондов в банках. Анализируются возможности повышения эффективности использования активов и фондов с помощью электронных бухгалтерских систем, автоматизированной отчетности и цифровых технологий. Также рассматриваются методы укрепления финансового контроля и ведения точного учета с использованием современных подходов и инструментов.

Ключевые слова: Основные средства, фонды, банковский учет, автоматизация, финансовый контроль

This article examines the improvement of accounting for fixed assets and funds in banks. It analyzes opportunities to enhance the efficiency of asset and fund utilization through electronic accounting systems, automated reporting, and digital technologies. The study also discusses methods for strengthening financial control and maintaining accurate accounting using modern approaches and tools.

Keywords: Fixed assets, funds, bank accounting, automation, financial control.

Banklarda asosiy vositalar va mablag‘larning samarali hisobini yuritish moliyaviy barqarorlik va samaradorlikni ta‘minlashda muhim omil hisoblanadi. Asosiy vositalar – bu bankning uzoq muddatli aktivlari bo‘lib, ular moliyaviy faoliyatni ta‘minlash va bank xizmatlarini ko‘rsatishda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Mablag‘lar esa bankning operatsion va investitsion faoliyatini moliyalashtirish manbai hisoblanadi [1].

An‘anaviy hisob tizimlarida asosiy vositalar va mablag‘lar bo‘yicha hisob-kitoblar qo‘lda yuritilganligi sababli xatoliklar, kechikishlar va moliyaviy hisobotlarning noto‘g‘riligi yuzaga kelgan. Hozirgi kunda elektron buxgalteriya tizimlari va avtomatlashtirilgan hisobotlarni qo‘llash hisobni aniq va tezkor yuritishga imkon beradi. Shu bilan birga, zamonaviy moliyaviy nazorat vositalari asosiy vositalar va mablag‘larning harakatini real vaqt rejimida kuzatishga yordam beradi, bu esa bankning ichki va tashqi moliyaviy nazoratini kuchaytiradi.

Shuningdek, asosiy vositalar va mablag‘lar hisobini takomillashtirish bankning moliyaviy barqarorligini oshirish, resurslardan samarali foydalanishni ta‘minlash va moliyaviy hisobotlarning aniqligini yaxshilashga xizmat qiladi. Shu sababli, zamonaviy texnologiyalar va elektron buxgalteriya tizimlarining bank hisobidagi rolini chuqur o‘rganish dolzarb ahamiyatga ega.

Karimov A. va Tursunov S.ning qarashlariga ko‘ra, banklarda asosiy vositalar va mablag‘lar hisobini to‘g‘ri tashkil etish moliyaviy barqarorlikni ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ularning “Banklarda asosiy vositalar va mablag‘lar hisobini takomillashtirish amaliyoti” nomli ilmiy maqolasida asosiy vositalarning dastlabki baholanishi, amortizatsiya hisoblash tartibi hamda ularning moliyaviy hisobotlarda aks ettirilishidagi muammolar atroflicha tahlil qilingan [2]. Mualliflar mavjud kamchiliklarni bartaraf etishda avtomatlashtirilgan buxgalteriya tizimlarining ahamiyatini alohida ta‘kidlaydilar.

Ismoilov B.ning “Tijorat banklarida moliyaviy resurslar hisobi va nazorati” asarida aytilishicha, bank mablag‘lari hisobining aniqligi va shaffofligi bankning ichki moliyaviy nazorat tizimi samaradorligiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi [3]. Muallif bank mablag‘lari harakatini real vaqt rejimida monitoring qilish imkonini beruvchi raqamli texnologiyalarni joriy etish zarurligini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

Shuningdek, Abdullayev R. o‘zining “Bank buxgalteriya hisobida asosiy vositalar va ularning tahlili” nomli tadqiqotida asosiy vositalardan foydalanish samaradorligini oshirishda hisob va tahlilning o‘zaro uzviy bog‘liqligiga e‘tibor qaratadi. Uning fikricha, asosiy vositalar hisobini takomillashtirish bank aktivlaridan oqilona foydalanish va moliyaviy natijalarni yaxshilashga xizmat qiladi [4].

Xorijiy adabiyotlarda ham mazkur masala dolzarb hisoblanadi. Thomas J.ning ilmiy ishlarida banklarda asosiy vositalar hisobi xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) asosida yuritilishi zarurligi ta‘kidlanadi. Muallifning fikricha, zamonaviy raqamli buxgalteriya tizimlari asosiy vositalar va mablag‘lar hisobini aniqlik bilan yuritish imkonini beradi hamda moliyaviy hisobotlar ishonchliligini oshiradi [5].

Umuman olganda, tahlil qilingan adabiyotlar banklarda asosiy vositalar va mablag‘lar hisobini takomillashtirish masalasi nazariy va amaliy jihatdan yetarlicha o‘rganilganini ko‘rsatadi. Biroq raqamli texnologiyalarni chuqur joriy etish va avtomatlashtirilgan hisob tizimlaridan foydalanish masalalari hanz dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Mazkur tadqiqotda banklarda asosiy vositalar va mablag‘lar hisobini takomillashtirish masalalarini o‘rganishda tizimli va kompleks yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot jarayonida ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va mantiqiy xulosa chiqarish usullaridan foydalanildi. Shuningdek, bank buxgalteriya hisobida asosiy vositalar va mablag‘lar hisobini yuritish amaliyoti o‘rganilib, mavjud muammolar aniqlashtirildi.

Avtomatlashtirilgan buxgalteriya tizimlarining hisob jarayoniga ta‘siri tahlil qilindi va ularning samaradorligini oshirish imkoniyatlari baholandi. Olingan natijalar asosida ilmiy xulosalar va amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Banklarda asosiy vositalar va mablag‘lar hisobining samarali tashkil etilishi moliyaviy barqarorlik, aktivlardan oqilona foydalanish hamda hisobotlarning ishonchliligini ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, an‘anaviy (qo‘lda yuritiladigan) buxgalteriya tizimlarida asosiy vositalar harakati, amortizatsiya hisoblash va mablag‘lar oqimini nazorat qilish jarayonlarida sezilarli kamchiliklar mavjud [6]. Jumladan, hujjat aylanishining sekinligi, inson omili ta‘siridagi xatoliklar va ma‘lumotlarning kechikib shakllanishi moliyaviy hisobotlar sifatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Amaliy tahlil natijalariga ko‘ra, avtomatlashtirilgan buxgalteriya tizimlari joriy etilgan banklarda asosiy vositalar hisobining aniqligi sezilarli darajada oshgan. Xususan, asosiy vositalarning dastlabki qiymatini aniqlash, amortizatsiyani hisoblash va qayta baholash jarayonlari avtomatik tarzda amalga oshirilishi hisob-kitoblardagi xatoliklarni kamaytirgan [7]. Shu bilan birga, mablag‘lar hisobining real vaqt rejimida yuritilishi bank rahbariyatiga tezkor boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini yaratgan.

Quyidagi jadvalda banklarda asosiy vositalar va mablag‘lar hisobini yuritishda an‘anaviy tizim va avtomatlashtirilgan tizim o‘rtasidagi farqlar tahliliy jihatdan solishtirilgan:

Banklarda an’anaviy va avtomatlashtirilgan asosiy vositalar hamda mablag‘lar hisobi tizimlarining taqqoslama tahlili va ularning samaradorligi

Ko‘rsatkichlar	An’anaviy hisob tizimi	Avtomatlashtirilgan hisob tizimi	Natijaviy samaradorlik
Hisob-kitob aniqligi	O‘rtacha (xatolik yuqori)	Yuqori (xatolik minimal)	+20–25 %
Amortizatsiya hisoblash	Qo‘lda	Avtomatik	Aniqlik oshgan
Moliyaviy hisobot tayyorlash muddati	10–12 kun	5–6 kun	40–50 % tez
Mablag‘lar harakati nazorati	Kechikkan	Real vaqt rejimida	Shaffoflik oshgan
Ichki moliyaviy nazorat	Cheklangan	Kuchaytirilgan	Risklar kamaygan

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, avtomatlashtirilgan buxgalteriya tizimlari banklarda asosiy vositalar va mablag‘lar hisobini yanada aniqlik bilan yuritishga imkon beradi. Karimov va Tursunovning tadqiqotlariga ko‘ra, avtomatlashtirilgan hisob tizimlari joriy etilgan banklarda asosiy vositalardan foydalanish samaradorligi oshib, moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi mustahkamlangan [8]. Bu holat bank aktivlarining real qiymatini to‘g‘ri aks ettirish va moliyaviy natijalarni haqqoniy baholashga xizmat qiladi.

Shuningdek, mablag‘lar hisobini takomillashtirish bankning likvidlik holatini nazorat qilishda muhim omil hisoblanadi. Ismoilovning fikricha, mablag‘lar oqimini aniq va uzluksiz hisobga olish bankning to‘lovga qobiliyatini oshiradi hamda moliyaviy risklarni kamaytiradi [9]. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, avtomatlashtirilgan tizimlar yordamida banklarda ichki moliyaviy nazorat mexanizmlari kuchayib, resurslardan foydalanish samaradorligi sezilarli darajada yaxshilanadi.

Umuman olganda, olib borilgan tahlillar banklarda asosiy vositalar va mablag‘lar hisobini takomillashtirishda zamonaviy buxgalteriya axborot tizimlarini joriy etish zarurligini ilmiy va amaliy jihatdan asoslab berdi. Bu esa bank faoliyatining barqarorligini ta’minlash va moliyaviy boshqaruv sifatini oshirishga xizmat qiladi.

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari banklarda asosiy vositalar va mablag‘lar hisobini takomillashtirish moliyaviy barqarorlikni ta’minlash va bank faoliyati samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Asosiy vositalar va mablag‘lar hisobining aniq va ishonchli yuritilishi bank aktivlarining real qiymatini to‘g‘ri aks ettirish, moliyaviy hisobotlar sifatini yaxshilash hamda boshqaruv qarorlarini asoslantirish imkonini beradi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, avtomatlashtirilgan buxgalteriya tizimlaridan foydalanish asosiy vositalar harakati, amortizatsiya hisoblash va mablag‘lar oqimini nazorat qilish jarayonlarini sezilarli darajada soddalashtiradi. Bu esa inson omili bilan bog‘liq xatoliklarni kamaytirib, hisob jarayonlarining tezkorligi va shaffofligini ta’minlaydi. Shuningdek, mablag‘lar hisobining real vaqt rejimida yuritilishi bankning likvidlik holatini samarali boshqarishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, banklarda asosiy vositalar va mablag‘lar hisobini takomillashtirish zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish, buxgalteriya hisobining metodologik asoslarini rivojlantirish hamda ichki moliyaviy nazoratni kuchaytirish bilan chambarchas bog‘liqdir. Ushbu yo‘nalishda amalga oshiriladigan chora-tadbirlar bank resurslaridan samarali foydalanish, moliyaviy risklarni kamaytirish va bank tizimining barqaror rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karimov A., Tursunov S. Banklarda asosiy vositalar va mablag‘lar hisobini takomillashtirish amaliyoti // Moliyaviy va buxgalteriya hisobi jurnali. – 2021. – №2. – B. 45–57.
2. Ismoilov B. Tijorat banklarida moliyaviy resurslar hisobi va nazorati. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2020. – 184 b.

3. Abdullayev R. Bank buxgalteriya hisobida asosiy vositalar va ularning tahlili // Bank ishi jurnali. – 2019. – №4. – B. 62–71.
4. Saidov U. Bank aktivlari hisobi va moliyaviy nazoratni takomillashtirish masalalari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2020. – №3. – B. 88–97.
5. G‘ulomov M. Buxgalteriya hisobining zamonaviy usullari va bank amaliyoti. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 212 b.
6. Thomas J. Accounting of Fixed Assets in Commercial Banks under IFRS // Global Banking Review. – 2020. – Vol. 7, No. 3. – pp. 28–39.
7. Kieso D., Weygandt J., Warfield T. Intermediate Accounting. – 16th Edition. – New York: Wiley, 2019. – 1648 p.

UDK:336.2

**RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA MAMLAKATIMIZDA SOLIQ TIZIMINI
MODERNIZATSIYA QILISH VA SUN'IIY INTELLEKT HAMDA BIG DATA
YORDAMIDA NAZORAT**

**MODERNIZATION OF THE TAX SYSTEM IN OUR COUNTRY UNDER THE
CONDITIONS OF THE DIGITAL ECONOMY WITH CONTROL USING ARTIFICIAL
INTELLIGENCE AND BIG DATA TECHNOLOGIES**

**ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА И МОДЕРНИЗАЦИЯ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ В
НАШЕЙ СТРАНЕ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И
ТЕХНОЛОГИЙ BIG DATA ДЛЯ КОНТРОЛЯ**

To‘raboyev Qambarali Qodirovich
TDIU Andijon fakulteti o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida O‘zbekiston Respublikasida soliq tizimini modernizatsiya qilish jarayonlari va ularni sun’iy intellekt (AI) hamda Big Data texnologiyalari yordamida nazorat qilish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Maqolada soliq tizimining samaradorligini oshirish, soliq tushumlarini monitoring qilish va xatoliklar hamda firibgarliklarni aniqlashda zamonaviy raqamli texnologiyalarning roli ko‘rsatib beriladi. Shuningdek, global tajribalar va mahalliy amaliyotlar solishtiriladi, takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, soliq tizimi, modernizatsiya, sun’iy intellekt, Big Data, soliq nazorati

В данной статье анализируются процессы модернизации налоговой системы Республики Узбекистан в условиях цифровой экономики и исследуются возможности контроля налогов с использованием технологий искусственного интеллекта (AI) и Big Data. Показана роль современных цифровых технологий в повышении эффективности налоговой системы, мониторинге налоговых поступлений, выявлении ошибок и мошенничества. Также проводится сравнение глобального опыта и местной практики, разрабатываются рекомендации.

Ключевые слова: цифровая экономика, налоговая система, модернизация, искусственный интеллект, Big Data, контроль налогов.

This article analyzes the modernization of the tax system in the Republic of Uzbekistan under the conditions of the digital economy and explores the possibilities of tax monitoring using Artificial Intelligence (AI) and Big Data technologies. The role of modern digital technologies in increasing

tax system efficiency, monitoring tax revenues, and detecting errors and fraud is demonstrated. Additionally, global experiences and local practices are compared, and recommendations are provided.

Keywords: digital economy, tax system, modernization, artificial intelligence, Big Data, tax monitoring.

Raqamli iqtisodiyot dunyo miqyosida iqtisodiyotni transformatsiya qiluvchi asosiy omillardan biri sifatida shakllanib bormoqda. Bugungi kunda mamlakatlar o‘z soliq tizimlarini raqamlashtirish orqali samaradorlikni oshirish, soliq tushumlarini nazorat qilish va byudjet tushumlarini barqarorlashtirishga intilmoqda. O‘zbekiston Respublikasida ham so‘nggi yillarda soliq tizimini modernizatsiya qilish va raqamli texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha sezilarli ishlar amalga oshirilmoqda [1].

Soliq tizimining samaradorligi bevosita iqtisodiy barqarorlik va davlat byudjeti daromadlariga bog‘liqdir. Shuning uchun soliq nazoratini raqamli platformalar, sun‘iy intellekt (AI) va Big Data texnologiyalari yordamida takomillashtirish dolzarb masalalardan hisoblanadi. AI algoritmlari va katta ma‘lumotlar tahlili soliq to‘lovchilar faoliyatidagi anomalialarni aniqlash, xatolik va firibgarliklarni kamaytirish, shuningdek, resurslardan optimal foydalanishni ta‘minlash imkonini beradi. Global tajribaga qaraganda, ilg‘or davlatlar raqamli soliq tizimlari orqali soliq tushumlarini sezilarli darajada oshirgan. Masalan, Estoniya va Daniya soliq organlarida AI va Big Data yordamida monitoring va audit jarayonlarini raqamlashtirgan holda soliq tushumlarini barqarorlashtirishga erishgan [2]. Shu bilan birga, O‘zbekiston sharoitida ham soliq tizimini raqamlashtirishning iqtisodiy samaradorligi va texnologik integratsiyasi ustuvor yo‘nalishlardan biridir.

Ushbu maqolada mamlakatimizda soliq tizimini modernizatsiya qilish jarayoni, sun‘iy intellekt va Big Data texnologiyalari yordamida soliq nazoratini takomillashtirish imkoniyatlari, global tajribalar bilan solishtirilishi va takliflar ishlab chiqilishi tahlil qilinadi.

Raqamli iqtisodiyot va soliq tizimini modernizatsiya qilish masalalari bo‘yicha olimlar turli qarashlarni bildirganlar. Schumpeterning fikricha, iqtisodiy rivojlanish va innovatsiyalar bir-biriga bog‘liq bo‘lib, raqamli texnologiyalarni joriy etish iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi [3]. Shu nuqtai nazardan, soliq tizimini modernizatsiya qilish va avtomatlashtirish jarayoni raqamli iqtisodiyot rivojlanishining ajralmas qismi sifatida qoraladi.

Russell va Norvig AI texnologiyalarining soliq nazoratida qo‘llanilishi orqali monitoring jarayonlarini samarali va tezkor qilish mumkinligini ta‘kidlaydilar. Ularning fikricha, sun‘iy intellekt yordamida katta ma‘lumotlar tahlili soliq to‘lovchilar faoliyatidagi anomalialarni aniqlash va xatoliklarni kamaytirish imkonini beradi [4].

OECD hisobotida raqamli soliq tizimlarini joriy etgan davlatlarda AI va Big Data texnologiyalari soliq tushumlarini barqarorlashtirish va firibgarlikni kamaytirishda muhim rol o‘ynashi ta‘kidlangan. Shuningdek, global tajribada Estoniya va Daniya misollari keltiriladi, u yerda raqamli monitoring va elektron deklaratsiyalar orqali soliq tushumlari sezilarli darajada oshgan [5].

O‘zbekiston sharoitida Toshkent shahar Soliq boshqarmasi hisobotida soliq tizimini modernizatsiya qilish jarayonida raqamli platformalarni joriy etish, elektron deklaratsiya va AI yordamida audit va monitoring tizimlarini ishlab chiqish dolzarb ekanligi qayd etilgan [6]. Shu bilan birga, maqolada ta‘kidlanishicha, raqamli transformatsiya faqat texnologik yangilanishni emas, balki soliq organlari xodimlarini malaka oshirish va normativ-huquqiy bazani takomillashtirishni ham o‘z ichiga oladi. European Commission tadqiqotlariga ko‘ra, Big Data tahlili va AI soliq organlari ishida samaradorlikni oshiradi va moliyaviy resurslarni tejash imkonini beradi. Ular AI texnologiyalarini tatbiq qilish orqali audit jarayonlarini optimallashtirish va byudjet tushumlarini prognoz qilish mumkinligini ta‘kidlaydilar [7].

Shunday qilib, mavjud adabiyotlar va tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli iqtisodiyot sharoitida soliq tizimini modernizatsiya qilish, AI va Big Data texnologiyalarini joriy etish ham nazoratni takomillashtirish, ham soliq tushumlarini oshirish uchun samarali vosita hisoblanadi.

Ushbu maqolada soliq tizimini raqamli transformatsiya va AI hamda Big Data texnologiyalari yordamida nazorat qilish jarayonlarini tahlil qilish uchun kompleks ilmiy yondashuv qo‘llanildi.

Tadqiqotda soliq statistikasi, soliq organlari hisobotlari va global tajribalar asosida soliq tushumlarining samaradorligi va monitoring imkoniyatlari o‘rganildi. Shuningdek, komparativ tahlil va kuzatuv metodlari yordamida O‘zbekiston va ilg‘or davlatlarning raqamli soliq tizimlari solishtirildi. Maqolada analitik metodlar orqali AI va Big Data texnologiyalarining soliq nazoratiga qo‘shadigan qo‘shimcha qiymati aniqlanadi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida soliq tizimini modernizatsiya qilish va sun‘iy intellekt hamda Big Data texnologiyalari yordamida nazorat jarayonlarini tahlil qilish, birinchi navbatda soliq tushumlarining samaradorligini oshirishga qaratilgan. Hozirgi vaqtda O‘zbekiston soliq organlari tomonidan elektron deklaratsiyalar va onlayn soliq to‘lov platformalari tatbiq qilinmoqda, bu esa nafaqat soliq to‘lovchilarning qulayligini oshiradi, balki soliq tushumlarini real vaqt rejimida monitoring qilish imkonini beradi.

AI texnologiyalari yordamida soliq to‘lovchilarning faoliyatidagi anomalialarni aniqlash imkoniyati sezilarli darajada oshgan. Misol uchun, firibgarlik va noto‘g‘ri deklaratsiyalarni aniqlashda AI algoritmlari oddiy statistik metodlarga nisbatan 30–40% samaraliroq natija beradi [8]. Big Data texnologiyalari esa katta hajmdagi moliyaviy ma‘lumotlarni tezkor tahlil qilish va soliq tushumlarini prognozlash imkonini beradi. Bu jarayonlar bir-biri bilan uzviy bog‘langan bo‘lib, AI va Big Data birgalikda soliq nazoratining aniqligi va samaradorligini oshiradi.

Quyidagi jadvalda O‘zbekiston soliq tizimida raqamli texnologiyalarni tatbiq qilish natijalari va ularning samaradorligi ko‘rsatilgan:

1-jadval

O‘zbekiston soliq tizimida raqamli texnologiyalarni tatbiq qilish natijalari

Texnologiya	Tahlil yo‘nalishi	Natijalar	Samaradorlik oshishi (%)
Sun‘iy intellekt (AI)	Anomalialar va firibgarlikni aniqlash	Aniqlik oshdi, xatolik kamaydi	30–40
Big Data tahlili	Katta ma‘lumotlar asosida soliq tushumlarini prognozlash	Prognozlar aniqligi oshdi	25–35
Elektron deklaratsiya	Real vaqt rejimida soliq monitoringi	Nazorat samaradorligi oshdi	20–30
Onlayn soliq to‘lov platformalari	Soliq to‘lovchilar qulayligi	To‘lovlar tezlashdi, kechikish kamaydi	15–25

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, AI va Big Data texnologiyalarining qo‘llanilishi soliq tizimining nazorat samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Ayniqsa, AI yordamida aniqlangan anomalialar tezkor tarzda tahlil qilinadi, bu esa soliq organlari resurslarini samarali taqsimlashga imkon beradi. Elektron deklaratsiyalar va onlayn to‘lov platformalari esa soliq to‘lovchilar bilan ishlash jarayonini soddalashtirib, tizimning shaffofligini oshiradi.

Shuningdek, global tajribaga qaraganda, Estoniya va Daniya kabi davlatlarda AI va Big Data yordamida soliq nazorati tizimlari raqamlashtirilgan holda ishlatiladi. Bu mamlakatlarda soliq tushumlari barqaror bo‘lib, firibgarlik va xatoliklar minimal darajada bo‘ladi [9]. Shu asosda O‘zbekiston sharoitida ham AI va Big Data texnologiyalarini keng qo‘llash soliq tushumlarini prognozlash, monitoringni takomillashtirish va nazoratni kuchaytirishga xizmat qilishi kutilmoqda.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalashgan soliq nazorati tizimi nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki byudjet tushumlarini barqarorlashtirish va firibgarlikni kamaytirishda ham muhim vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, tizim samaradorligini oshirish uchun malakali kadrlar tayyorlash, normativ-huquqiy bazani yangilash va texnologik infratuzilmani mustahkamlash zarurdir.

Ushbu maqola tahlilidan ko‘rinib turibdiki, raqamli iqtisodiyot sharoitida O‘zbekiston soliq tizimini modernizatsiya qilish va sun‘iy intellekt hamda Big Data texnologiyalarini qo‘llash soliq nazoratining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. AI algoritmlari va katta ma‘lumotlar tahlili

yordamida firibgarlik va xatoliklarni aniqlash, soliq tushumlarini prognozlash va monitoring qilish imkoniyatlari kengayadi, bu esa byudjet tushumlarining barqarorligini ta'minlaydi.

Elektron deklaratsiyalar va onlayn soliq to'lov platformalari esa soliq to'lovchilar uchun qulaylik yaratib, tizimning shaffofligini oshiradi va resurslarni optimal taqsimlashga yordam beradi. Shu bilan birga, global tajribalar O'zbekiston uchun raqamli transformatsiyani amalga oshirishda qo'llanilishi mumkin bo'lgan samarali strategiyalarni namoyish qiladi.

Kelajakda soliq tizimining yanada samarali ishlashi uchun malakali kadrlarni tayyorlash, normativ-huquqiy bazani takomillashtirish va texnologik infratuzilmani mustahkamlash zarur. Umuman olganda, AI va Big Data texnologiyalarini soliq nazoratiga integratsiya qilish mamlakatimizda iqtisodiy barqarorlikni oshirish va byudjet tushumlarini samarali boshqarish yo'lida muhim vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Schumpeter J.A. *The Theory of Economic Development*. — Cambridge: Harvard University Press, 1934.
2. Russell S., Norvig P. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. — Pearson, 2021.
3. OECD. *Digital Government and Tax Administration: Global Trends and Best Practices*. — Paris: OECD Publishing, 2022.
4. Tashkent shahar Soliq boshqarmasi. *O'zbekiston soliq tizimini modernizatsiya qilish bo'yicha hisobot*, 2023.
5. European Commission. *Big Data and AI in Tax Administration: Case Studies from Europe*, 2022.
6. Brynjolfsson E., McAfee A. *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. — W.W. Norton & Company, 2014.
7. Deloitte. *AI and Big Data in Public Sector: Opportunities for Tax Administration*, 2021.
8. United Nations. *E-Government Survey 2022: Digital Government in the Decade of Action for Sustainable Development*, 2022.

UDK:336.22

RAQAMLI BIZNES VA ELEKTRON TIJORATNI SOLIQQA TORTISHNING DOLZARB MASALALARI VA YECHIMLARI

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ЦИФРОВОГО БИЗНЕСА И ЭЛЕКТРОННОЙ ТОРГОВЛИ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

CURRENT ISSUES AND SOLUTIONS IN TAXING DIGITAL BUSINESS AND E-COMMERCE

Tojiboyev Ilhomjon Ihvoldinovich TDIU assisteni

Annotatsiya

Mazkur maqolada raqamli biznes va elektron tijoratni soliqqa tortishning dolzarb muammolari va ularni tartibga solishning samarali usullari tahlil qilinadi. Maqolada raqamli savdo sub'ektlarining soliq majburiyatlarini aniqlash, monitoring qilish va firibgarlik holatlarini kamaytirish bo'yicha zamonaviy texnologiyalar va qonunchilik yechimlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, global va mahalliy tajribalar solishtiriladi va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: raqamli biznes, elektron tijorat, soliq majburiyati, soliq nazorati, firibgarlik, zamonaviy texnologiyalar.

В данной статье анализируются актуальные проблемы налогообложения цифрового бизнеса и электронной торговли, а также рассматриваются эффективные пути регулирования.

Исследуются методы выявления налоговых обязательств цифровых торговых субъектов, мониторинга соблюдения и сокращения случаев мошенничества с использованием современных технологий и законодательных мер. Кроме того, проводится сравнение мирового и местного опыта и разрабатываются рекомендации.

Ключевые слова: цифровой бизнес, электронная торговля, налоговое обязательство, контроль налогов, предотвращение мошенничества, современные технологии.

This article analyzes current issues in taxing digital businesses and e-commerce, and explores effective regulatory solutions. It examines methods for identifying tax obligations of digital trade entities, monitoring compliance, and reducing fraudulent activities using modern technologies and legislative measures. Additionally, global and local practices are compared, and recommendations are provided.

Keywords: digital business, e-commerce, tax obligation, tax monitoring, fraud prevention, modern technologies.

Raqamli biznes va elektron tijorat so‘nggi yillarda jahon iqtisodiyotida tez sur‘atlar bilan rivojlanib, mamlakatlar uchun soliq tushumlarining muhim manbai sifatida shakllanmoqda. Internet-do‘konlar, onlayn xizmatlar va mobil platformalarda faoliyat yurituvchi biznes sub’ektlarini soliqqa tortish, ularning soliq majburiyatlarini aniqlash va monitoring qilish dolzarb masalalardan biridir.

O‘zbekiston Respublikasida elektron tijorat sohasida biznes faoliyati keskin o‘sib borayotgan bir vaqtda, bu sohadagi soliq nazorati tizimining samaradorligini oshirish zaruriyati ortib bormoqda. Sun‘iy intellekt (AI) va Big Data texnologiyalari yordamida soliq to‘lovchilarning faoliyatini tahlil qilish va firibgarlikni aniqlash imkoniyati mavjud [1].

Shuningdek, global tajribaga qaraganda, Estoniya va Daniya kabi davlatlarda raqamli biznesni soliqqa tortish uchun AI va katta ma‘lumotlar tahlili keng qo‘llaniladi, bu esa soliq tushumlarining barqarorligini ta‘minlash va firibgarlikni kamaytirishda samarali natija beradi. Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston sharoitida raqamli biznes va elektron tijoratni soliqqa tortishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Ushbu maqolada raqamli biznes va elektron tijoratni soliqqa tortishning dolzarb muammolari, mavjud texnologiyalar va qonunchilik yechimlari, shuningdek, global va mahalliy tajribalar tahlil qilinadi va amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Elektron tijoratni soliqqa tortish masalalari so‘nggi yillarda nafaqat amaliy, balki ilmiy muammolardan biri hisoblanadi. Baxtiyor Homidovning tadqiqotida raqamli iqtisodiyot sharoitida O‘zbekiston Respublikasida elektron tijoratni soliqqa tortish mexanizmlari holati tahlil qilingan bo‘lib, u aniq soliq siyosatini takomillashtirish hamda yirik raqamli biznes subyektlarini soliq majburiyatlarini aniqlash bo‘yicha metodologik yondashuvlarni ko‘rsatadi [2]. Homidovning fikricha, raqamli savdo hajmi o‘sib borayotgan bir vaqtda soliq nazorati vositalari raqamlashtirilmagan bo‘lsa, soliq tushumlarining yetishmasligi va firibgarlikning ko‘payishi xavfi mavjud.

Abdurokhim Abdurokhimning maqolasida raqamli iqtisodiyot va soliq organlarining roli tahlil qilinadi. U soliq vitse-boshqaruv organlari raqamli monitoring vositalari orqali e-commerce biznesining soliq majburiyatlariga rioya etilishini oshirish mumkinligini ko‘rsatadi [3]. Tadqiqot natijalaridan biri shuki, raqamli soliq compliance tizimlarining joriy etilishi soliq to‘lovchilarning to‘g‘ri soliq deklaratsiyasini oshirishga salmoqli ta‘sir ko‘rsatadi, bu esa firibgarlik holatlarini sezilarli darajada kamaytiradi [4].

Mahalliy tadqiqotlar ham bu masalani qo‘llab-quvvatlaydi. Masalan, Ulug‘bek Quyliyev soliq nazoratida raqamli texnologiyalarni qo‘llash orqali soliq nazoratini takomillashtirish mumkinligini bildiradi, bu yerda elektron hisobotlar va integratsiyalashgan axborot tizimlari e-commerce subyektlarini soliq majburiyatlariga tez va shaffof tarzda rioya qilishiga yordam beradi [5]. Bu fikr e-commerce soliq mexanizmlari samaradorligini oshirishda axborot tizimlarining ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Shuningdek, Feruza Jumaniyazova soliq tizimining raqamlashtirilishi jarayonida elektron xizmatlar, onlayn deklaratsiya va integratsiyalashgan ma’lumotlar bazalari kabi mexanizmlarning samaradorligini keng tahlil qiladi, bu esa raqamli savdo bilan bog‘liq soliq majburiyatlarini aniqlash va yig‘ish jarayonlarini optimallashtirishda muhim omil bo‘lishini ko‘rsatadi [6].

Ushbu tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli iqtisodiyot sharoitida elektron tijoratni soliqqa tortish uchun ilmiy jihatdan *raqamlashtirilgan soliq nazorati, axborot texnologiyalari va global standartlarga mos regulatsiya* integratsiyasi zarur. Bu yondashuvlar soliq tushumlarini oshirish, firibgarlikni kamaytirish va soliq compliance darajasini yuqoriga ko‘tarishga xizmat qiladi.

Ushbu maqolada raqamli biznes va elektron tijoratni soliqqa tortish jarayonlarini tahlil qilish uchun ilmiy kompleks metodologik yondashuv qo‘llanadi. Tadqiqotda tizimli tahlil va komparativ metodlar yordamida O‘zbekiston va boshqa davlatlar soliq tizimlarining raqamli soliqqa tortish mexanizmlari taqqoslanadi. Shuningdek, holat tahlili va statistik ma’lumotlarga asoslangan metodlar raqamli savdo, soliq compliance va monitoring tizimlarining samaradorligini o‘rganishda qo‘llanadi. Tadqiqot jarayonida analitik yondashuv solishtirma statistik ma’lumotlar va zamonaviy texnologiyalar ta’sirini aniqlash imkonini beradi. Natijalar esa soliq nazoratining samaradorligi hamda qonunchilik va texnologik yechimlarning amaliy ta’sirini baholashga xizmat qiladi.

Raqamli biznes va elektron tijoratni soliqqa tortish masalalari bugungi globallashtirilgan iqtisodiyot sharoitida nafaqat O‘zbekiston, balki ko‘plab davlatlar uchun ham asosiy fiskal muammolardan biridir. E-tijoratning tez sur‘atlar bilan rivojlanishi natijasida odatiy soliq tizimlari an’anaviy biznes modellari uchun mo‘ljallangan bo‘lib, raqamli savdo faoliyatini samarali soliqqa tortishda muammolarga duch kelmoqda. Masalan, Baxtiyor Homidovning tadqiqotida e-tijorat subyektlarini soliqqa tortish mexanizmlari tahlil qilinib, raqamli iqtisodiyotda yangi fiskal muammolar — xorijiy raqamli xizmat ko‘rsatuvchilarning soliq majburiyatlari va norasmiy onlayn savdoning ortib borishi kabi omillar e’tiborga olingan qiladi [7].

Elektron tijoratning transchegaraviy tabiati soliq yurisdiksiyasini aniqlashni murakkablashtiradi: masalan, onlayn platformalar orqali turli mamlakatlar bo‘ylab sotilgan mahsulotlar uchun soliq yig‘ish amaliyoti turlicha bo‘lib, bu soliq bo‘yicha aniq tartibni joriy etishni talab qiladi. Shuningdek, elektron tijorat subyektlari ko‘pincha bir nechta yurisdiksiyada ro‘yxatga olinadi, bu esa soliq to‘lovchi majburiyatlarini aniqlashni qiyinlashtiradi [8].

Quyidagi jadvalda elektron tijoratni soliqqa tortishning asosiy yo‘nalishlari va ularning asosiy natijalari ilmiy tahlil asosida umumlashtirilgan:

1-jadval

Elektron tijoratni soliqqa tortishning tahliliy natijalari

Tahlil yo‘nalishi	Asosiy topilmalar	Taqdim etilgan yechimlar
Soliq yurisdiksiyasi	Elektron tijorat subyektlarining transchegaraviy operatsiyalari soliqqa tortishda murakkab holatlar yaratadi	Raqamli soliq mexanizmlarini uyg‘unlashtirish, xalqaro kelishuvlar orqali soliqqa tortishni osonlashtirish
Soliq monitoringi	An’anaviy nazorat texnik vositalari elektron savdo hajmiga javob bermaydi	Raqamli monitoring va real vaqt soliq bazasi orqali soliq compliance darajasini oshirish
Noqonuniy savdo	Onlayn subyektlarning norasmiy daromadlari soliq tushumlarini kamaytiradi	Elektron invoices va registratsiya tizimlarini joriy etish
Regulyator mexanizmlar	An’anaviy soliq qoidalari raqamli biznesning xususiyatlarini qamrab olmaydi	Texnologik yechimlar va maxsus soliq kodekslarini joriy etish

Manba: Muallif ishlanmasi.

Ushbu tahlildan ko‘rinib turibdiki, soliq yurisdiksiyasi muammolari va raqamli platformalar orqali olingan daromadlarni aniq soliqqa tortish eng katta dolzarb yo‘nalishlardan biri bo‘lib qolmoqda. Misol uchun, Italiyada onlayn savdo platformalari orqali amalga oshirilgan tranzaksiyalar

bo‘yicha soliqlar to‘lanmay qolgan deb gumon qilingan holatlar bo‘lib, bu davlat ham raqamli soliqqa tortish tartibini mustahkamlash bo‘yicha chora-tadbirlarni ko‘rmoqda.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, raqamli biznesning soliqqa tortilishi samarali bo‘lishi uchun quyidagi jihatlar ustuvor hisoblanadi:

– Raqamli monitoring tizimlarini joriy etish – e-tijorat subyektlari faoliyatini real vaqt rejimida kuzatish orqali soliqlarni o‘z vaqtida aniqlash va yig‘ish imkonini beradi.

– Elektron invoys va registratsiya mexanizmlari – soliq to‘lovchilarning aniq daromadlarini qayd qilish, norasmiy faoliyatni kamaytirish hamda soliq compliance darajasini oshirish uchun zarurdir.

– Xalqaro soliq kelishuvlari va mexanizmlari – transchegaraviy raqamli savdo faoliyatini tartibga solishda soliq yurisdiksiyasini aniqlashda hamkorlikni kuchaytiradi.

Xalqaro tajriba va ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, raqamli biznes va elektron tijoratni soliqqa tortishda texnologik yechimlar bilan qo‘llab-quvvatlangan yagona va mos soliq mexanizmlari joriy etilishi soliq tushumlarini barqaror olish uchun muhimdir.

Raqamli biznes va elektron tijoratni soliqqa tortish bugungi kunda hukumatlar uchun ustuvor fiskal masalalardan biridir. Raqamli savdo hajmi keskin o‘sib borayotganligi sababli an‘anaviy soliq tizimlari raqamli daromadlarni to‘liq qamrab olmaydi, bu esa davlat byudjetiga tushum yo‘qotishiga olib keladi. Xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli xizmatlar solig‘i joriy etilishi davlat daromadlarini sezilarli darajada oshirishga yordam beradi.

Elektron tijorat subyektlarini soliqqa tortish nafaqat ularning qonuniy majburiyatlarini bajarishiga, balki raqamli iqtisodiyotda shaffof va adolatli raqobatni shakllantirishga xizmat qiladi. Davlatlar transchegaraviy operatsiyalarni tartibga solish, onlayn daromadlarni aniqlash va ularni soliqqa tortish uchun maxsus normativ mexanizmlarni joriy qilmoqda. Shuningdek, raqamli monitoring tizimlari, elektron invoyslar va raqamlashtirilgan deklaratsiyalar soliq compliance darajasini oshiradi va norasmiy iqtisodiy faoliyatni kamaytiradi.

Soliq qonunchiligini raqamli biznesning xususiyatlariga moslashtirish va xalqaro standartlarga mos reguliyator tizimlarni yaratish soliq tushumlarini barqarorlashtiradi va raqamli savdoning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi. Shu sababli, elektron tijoratni soliqqa tortish raqamli iqtisodiyot sharoitida samarali fiskal vosita bo‘lib, soliqlarni yig‘ish samaradorligini oshirish, norasmiy sektor hajmini kamaytirish va iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Urazaliev K. *Elektron tijoratni soliqqa tortish ma‘muriyatchiligini tashkil etish uslubiyatining o‘ziga xos xususiyatlari*. — Yashil Iqtisodiyot va Taraqqiyot jurnali, 2025.
2. Homidov B.R. *Ways to Improve The E-Commerce Taxation Mechanism*. — Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance, 2025.
3. Homidov B.R. *Elektron tijoratni soliqqa tortish mexanizmini takomillashtirish yo‘llari*. — Green Economy and Development, 2025.
4. Imomova M. *Soliq qonunchiligini raqamli iqtisodiyot sharoitiga moslashtirish*. — Yashil Iqtisodiyot va Taraqqiyot, 2024.
5. Ashrapova L.U., Yakhshiboyev R.E., Atadjanov Sh.Sh. *Digital Taxation: Balancing Innovation and Regulation*. — Pioneering Studies and Theories, 2024.
6. Khasanova N.M. *Taxation of E-commerce Transactions: Analyzing Turnover Tax in Online Sales*. — World Economics and Finance Bulletin, 2025.
7. Mamadjonov O.B. *Raqamli texnologiyalar yordamida soliqqa tortish jarayonlarini optimallashtirish*. — International Journal of Scientific Researchers (IJSR), 2025.
8. Sarsenbaev B.A. va boshqalar. *Digital Transformation and Fiscal Policy in Uzbekistan: Trends in E-commerce, Remote Banking, and Digital Service Taxation*. — Ta‘lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 2025.

**KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIK SUBYEKTLARI FAOLIYATINING
RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY YO‘LLARI.**

**ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПУТИ РАЗВИТИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МАЛОГО БИЗНЕСА
И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ.**

**ECONOMIC WAYS TO DEVELOP THE ACTIVITIES OF SMALL BUSINESSES
AND ENTREPRENEURS.**

Xolmirzayev Ikromjon Odiljon o‘g‘li

Andijon davlat texnika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Anotatsiya

Maqolada kichik biznes va tadbirkorlik subyektlari faoliyatini rivojlantirishda iqtisodiy yo‘llar tanlab olinib, ilmiy fikrlash va qarashlar asosida tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Kichik biznes, korxona, tadbirkorlik, YAIM, mehnat resurslari, eksport, import.

В статье на основе научного мышления и взглядов отобраны и проанализированы экономические пути развития малого бизнеса и предпринимательских субъектов.

Ключевые слова: Малый бизнес, предприятие, предпринимательство, ВВП, ресурсы для приготовления коктейлей, экспорт, импорт

The article, based on scientific thinking and views, selects and analyzes economic development paths for small businesses and entrepreneurial entities.

Keywords: Small business, enterprise, entrepreneurship, GDP, cocktail resources, export, import

Respublikamizda raqamli iqtisodiyot sharoitda kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatining yo‘lga qo‘yilishi bilan jamiyatda o‘rta sinfnining paydo bo‘lishi iqtisodiy va siyosiy vaziyatning mo‘tadillashuviga olib keladi. Kichik biznes va tadbirkorlik ichki bozorni zarur iste‘mol tovarlari va xizmatlari bilan to‘ldirish bilan birga asosan aholini ish bilan bandligini ta‘minlash qolaversa foyda olishga qaratilgan faoliyat hisoblanadi. Respublikamiz prezidenti Sh.Mirziyoyev ta’kidlaganidek “Kichik va o‘rta biznesning jadal rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, hududlarda biznes muhitini yanada yaxshilash, iqtisodiy o‘rishga turtki beruvchi yangi biznes tashabbuslarni amalga oshirishga ko‘maklashish, raqobatbardosh mahsulotlar bilan yangi tashqi bozor segmentlariga chiqishni qo‘llab-quvvatlash maqsadida 2025yilda kichik va o‘rta biznesni rivojlantirish maqsadida yalpi ichki mahsulotdagi kichik va o‘rta biznesning ulushini 55 foizga, sanoatda — 34 foizga, eksportda — 34 foizga va aholi bandligini ta‘minlashda 75 — foizga yetkazish, kamida 600 nafar kichik va o‘rta biznes subyektlarining yiriklashishiga ko‘maklashish orqali ularni "champion" tadbirkorlarga aylantirish vazifalari belgilab berilgan[1].

Jahon iqtisodiyotida ustun mavqega ega bo‘lgan mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ular kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish orqali aholining turmush darajasini oshirdi. Masalan, Yevropa Ittifoqiga a‘zo davlatlarning yalpi ichki mahsulotidagi kichik va o‘rta biznesning ulushi 67%, Germaniyada — 65%, AQSHda — 52%. Yaponiyada ish bilan band aholining 80%, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida — 70% kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohalariga to‘g‘ri keladi[2].

Iqtisodiyot soha va tarmoqlari, ishlab chiqarish hajmi miqdor hamda sifat jihatdan ortmoqda. Ularning ko‘lami kengayib, tarkibiy tuzilishida ijobiy o‘zgarishlar ro‘y bermoqda. Jumladan, kichik biznesning ko‘lami ham yildan-yilga ortib kengayib bormoqda. Shuningdek, uning YAHMdagi, ish bilan bandlikdagi hamda tarmoqlardagi ulushi ham o‘smoqda. Shunday bo‘lsada, ushbu sohaning

sanoatdagi ulushi nisbatan sekin o‘zgarishlarni aks ettirmoqda. Bu o‘rinda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ishlab chiqilib, hayotga tatbiq etilgan Harakatlar strategiyasi va unda ko‘rsatilgan vazifalar muhim ahamiyatga egadir. Mazkur hujjatda belgilangan iqtisodiy masalalar zahirida tarkibiy o‘zgartirishlarni chuqurlashtirish, milliy iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish hisobiga uning raqobatbardoshligini oshirish kabi vazifalar belgilab berilgan[3].

Bunda, iqtisodiyot barqarorligini ifodalovchi asosiy mezon YAIM ekanligini e‘tiborga olsak, uning asosiy qismi kichik biznes subyektlari hissasiga tegishli. Demak, ushbu sohani tarmoq tuzilishini o‘rganish, uning iqtisodiyotdagi o‘rmini tizimli tahlil etish zarur. Olingan natijalar mintaqa iqtisodiyoti ko‘lamini, takror ishlab chiqarishni kengayishiga va eng asosiysi, omillar samarali bandligini ta‘minlashga hamda barqaror rivojlanishga olib keladi.

Andijon viloyatida kichik biznes faoliyati yuqori ko‘lamga bo‘lib, ish bilan bandlikni ta‘minlovchi asosiy bo‘g‘in hisoblanadi 1-jadvalga qarang. Jumladan, viloyat shahar va tumanlari respublikaning boshqa hududlariga nisbatan mehnat bozorini o‘ziga xos jihatlarga ega. Mazkur mintaqa hududi bo‘yicha respublika 1 foizini tashkil etgani holda, aholining 9 foizdan ortiq qismini o‘z ichiga oladi. Shunday bo‘lsada, ishsizlik darajasi respublikadagi o‘rtacha ko‘rsatkichga teng. Mehnat resurslarining yetarliligi mazkur viloyatda sanoat korxonalarini kengaytirishni, ushbu sohada kichik biznesni rivojlantirishni talab etadi.

Shuningdek, kichik biznesning viloyat tarmoqlaridagi ulushi ko‘rilganda eng kichik qiymatlarni sanoat aks ettirmoqda. Jumladan, oxirgi yillardagi ma‘lumotlarga ko‘ra, kichik biznesning sanoatdagi ulushi xizmatlardagi ulushiga nisbatan 3-marta, qurilishga nisbatan 4,5-marta va qishloq xo‘jaligiga nisbatan 5-marta kichik. Shunday bo‘lsada, kichik biznesga yo‘naltirilgan investitsiyaning asosiy qismi sanoat va xizmatlarga yo‘naltirilmoqda. Bu esa, kichik biznesning tarmoqlar bo‘yicha ishlab chiqarish hajmini investitsiyalar ko‘lamiga nisbatan nomutanosibligini aks ettirmoqda. Sanoat tarmog‘iga yo‘naltirilgan investitsiya hajmi yalpi investitsiyada eng yuqori ulushga ega bo‘lsada, uning ishlab chiqarish hajmining ulushi esa eng kam ko‘rsatkichni ifodalamoqda. Ya‘ni, bu soha kapital sig‘imdorligi yuqori bo‘lib, mazkur manbadan foydalanish darajasi past holatni ifodalamoqda. Shu o‘rinda, eng yuqori ulushga qishloq xo‘jaligiga yo‘naltirilgan investitsiyalarning eng pastligi sohada mehnat talabi yuqoriligini ifodalaydi. Shuni alohida ta‘kidlashimiz lozimki, qo‘l mehnati yuqori, mehnat talab sohalarda odatda malakasiz mehnatdan foydalanilganligi bois, innovatsion jarayon sust yuz beradi.

Ayniqsa, aholi zich, keng ko‘lamli mehnat resursi mavjud Andijon viloyatida kichik biznes sohasini kengaytirish muhimdir. Viloyatda 2015-2024-yillarda kichik biznesning YAHMdagi ulushi umumiy holda 1,3-martaga ortib, 54,7 foizdan 71,4 foizgacha o‘sgan. Shuningdek, 2024-yil yakunlari bo‘yicha kichik biznesning soha va tarmoqlar ulushi tadqiq etilganda, qishloq xo‘jaligi (99,3 foiz), qurilish (97 foiz), yuk tashish (95 foiz), yo‘lovchi tashish (96 foiz) yetakchi hissaga ega bo‘lgan. Kichik biznes subyektlarining eksport-import operatsiyalaridagi ishtiroki ham tadqiqot davrida turlicha ko‘rinish hosil qilgan bo‘lib, 2024-yilda kichik biznesning eksportdagi ulushi 59,8 foizga, importdagi ulushi esa 15,9 foizni tashkil etgan. Bu esa 2015-yilga nisbatan mos ravishda 9,3 va 4,3 barobarga ortgan. Bu esa viloyat kichik biznes subyektlarining tashqi iqtisodiy faoliyatlarini so‘ngi yillarda o‘sganligini namoyon etadi. O‘z navbatidagi sohaning aholi bandligidagi ulushi xam so‘ngi yillarda o‘sgan bo‘lib, 2024-yilda 84,8 foizni tashkil etgan. Iqtisodiyotning real sektori tarmoqlaridan biri – sanoatning ulushi 2015-2024-yillar davomida 2,5-martaga ortgan bo‘lsada, 21,4 foizni tashkil etgan.

1-jadval

Andijon viloyatida kichik biznes faoliyatiga tegishli iqtisodiy ko‘rsatkichlar (kamiga nisbatan foiz hisobida)[4]

№	Ko‘rsatkichlar nomi / yil	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
1	YAHM	54,7	56,3	57,4	57,5	59,4	60	66	72	73,4	71,4
2	Sanoat	8,4	12,3	12,3	11,7	17,4	18,3	49,6	34,4	19,8	21,4
3	Qishloq xo‘jaligi	98,9	99,8	99,8	99,9	99,8	99,8	99,7	99,7	98,9	99,3

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” jurnali 2-son 2026 yil

4	Kapital qo‘shilmalar	50,4	42,9	42,9	49,6	52,1	50,5	57,8	54,1	53,8	67,3
5	Qurilish ishlari	94,0	93,1	93,1	89,9	92,8	93,1	94,1	94,3	96,4	97,0
6	Chakana savdo aylanmasi	51,0	45	44,5	44	44,1	44,6	93,6	91,9	88,8	87,4
7	Jami xizmatlar	61,5	64,8	65,8	68,1	74,2	71,5	72,9	73,7	71,7	68,7
8	Yuk tashish	71,8	79,7	82,5	82,5	85,6	93,3	94,2	94,8	94,0	95,0
9	Yo‘lovchi tashish	83,9	82,9	85,8	85,8	84,5	87,8	92,1	96,6	96,4	96,0
10	Eksport	6,4	9,7	11,9	18,3	27,5	56,3	75,7	56,0	74,1	59,8
11	Import	3,7	7,0	8,0	5,3	7,0	8,1	16,5	18,1	16,4	15,9
12	Aholi bandligi	81,2	82,4	82,9	83,2	84,0	83,8	84,1	84,5	84,6	84,8

Sanoat tarmog‘ini kengaytirish, uning ishlab chiqarish hajmini oshirish qo‘shilgan qiymat zanjirini harakatga keltiradi. Shu bois, kichik biznesning ko‘lamini mazkur tarmoqda kengaytirishga alohida e‘tibor qaratishni talab qiladi. Shuningdek, innovatsiyaning asosiy qismi ham sanoat tarmog‘ida yaratiladi.

Kichik biznesning viloyat soha va tarmoqlaridagi ko‘lamini baholash natijasida xizmatlar yetakchi ulushga ega ekanligi aniqlandi. Shunday bo‘lsada, xizmatlar sohasining tarkibida yo‘lovchi va yuk tashish, chakana va ulgurji savdo xizmatlari tarmoqlari yetakchi ulushni tashkil qilgan.

Jumladan, xizmatlar sohasi tarkibida rivojlangan mamlakatlarda moliyaviy munosabatlar, turizm xizmatlari va qimmatli qog‘ozlar bozorining ulushi yuqori. Bizga ma‘lumki, qimmatli qog‘ozlar bozori rivojlanishi investitsiyalar ko‘lamiga ham ijobiy ta‘sir qiladi. O‘zbekiston iqtisodiyotida esa qimmatli qog‘ozlar bozorining ko‘lami kichik ulushga ega.

Shu bilan birga, mamlakatimizda iqtisodiyotning tarkibiy tuzilishi qaranganda bozor iqtisodiyotiga xos holat aks etmoqda. Xususan, xizmatlar sohasi yetakchi, sanoat keyingi o‘rinda va oxirgi kichik ulush qishloq xo‘jaligiga tegishli. Lekin, ish bilan bandlik bo‘yicha tarmoqlar kesimidagi tarkibiy tuzilish baholanganda, aksincha holat, sanoatga nisbatan qishloq xo‘jaligida band bo‘lganlarning ulushi oxirgi yillar ma‘lumotini tahlil qilganimizda 1,5 barobar yuqori (sanoat tarkibida qurilish tarmog‘i kiritilgan holda hisoblandi)[5].

2-jadval

Andijon viloyatida kichik biznes faoliyatiga tegishli iqtisodiy ko‘rsatkichlar (kamiga nisbatan foiz hisobida)[6]

№	Ko‘rsatkichlar nomi/ншд	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
1	YAHM	54,7	56,3	57,4	57,5	59,4	60	66	72	73,4	71,4
2	Sanoat	8,4	12,3	12,3	11,7	17,4	18,3	49,6	34,4	19,8	21,4
3	Qishloq xo‘jaligi	98,9	99,8	99,8	99,9	99,8	99,8	99,7	99,7	98,9	99,3
4	Kapital qo‘shilmalar	50,4	42,9	42,9	49,6	52,1	50,5	57,8	54,1	53,8	67,3
5	Qurilish ishlari	94,0	93,1	93,1	89,9	92,8	93,1	94,1	94,3	96,4	97,0
6	Chakana savdo aylanmasi	51,0	45	44,5	44	44,1	44,6	93,6	91,9	88,8	87,4
7	Jami xizmatlar	61,5	64,8	65,8	68,1	74,2	71,5	72,9	73,7	71,7	68,7
8	Yuk tashish	71,8	79,7	82,5	82,5	85,6	93,3	94,2	94,8	94,0	95,0
9	Yo‘lovchi tashish	83,9	82,9	85,8	85,8	84,5	87,8	92,1	96,6	96,4	96,0
10	Eksport	6,4	9,7	11,9	18,3	27,5	56,3	75,7	56,0	74,1	59,8
11	Import	3,7	7,0	8,0	5,3	7,0	8,1	16,5	18,1	16,4	15,9
12	Aholi bandligi	81,2	82,4	82,9	83,2	84,0	83,8	84,1	84,5	84,6	84,8

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 2-son 2026 yil

Bu esa, joriy vaqtda iqtisodiyotdagi resurslarning samarali va to‘liq bandligi ta’minlanmaganligidan dalolat beradi. Jumladan, ishsizlik darajasi respublika bo‘yicha ham viloyatda ham oxirgi yillarda o‘rtacha 7-8 foizga teng bo‘lmoqda[6]. Mazkur masalalarni ijobiy hal qilishda mintaqalarning iqtisodiy salohiyatining joriy holatini baholashimiz lozim. Mehnat bozorini tartibga solish va ish bilan bandlikni samarali amalga oshirishda kichik biznesning roli ahamiyatlidir. Shuningdek, kichik biznesni va uning real sektor sohasidagi faoliyatini kengaytirish tarkibiy islohotlar samaradorligini oshiradi. Bu esa umumiy ishlab chiqarish ko‘lamini oshishiga, makroiqtisodiy o‘shish va barqarorlikning ta’minlanishiga olib keladi. Viloyatdagi sanoat tarmog‘ida kichik biznesning ulushini oshirish uchun yetarlicha salohiyat mavjud. Jumladan, mehnat resurslari, ular tarkibida ish bilan band bo‘lmaganlar mavjud, xom ashyo va resurslar bor. Shuningdek, sanoatni rivojlantirish uchun integratsiya jarayonlarini amalga oshirishga ham institutsional asos mavjud. Ya’ni, avtomobilsozlik zavodi, u bilan bog‘liq korxona va tashkilotlarning asosiy qismi viloyat hamda vodiy hududlarida joylashgan. Kichik biznes hududiy mahsulotdagi xizmatlar sohasini asosiy ulushini tashkil etmoqda. Bu esa, iqtisodiyot rivojlanishini sifat jihatdan ta’minlovchi real sektordagi ulushini oshirishni talab qiladi. Bunda, yirik va kichik biznesning sanoatdagi integratsiyasiga e’tibor berish lozim.

3-jadval

Andijon viloyati tuman va shaharlarida kichik biznes subyektlari zichligi holati[7]

№	Hududlar/yil	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
1	Viloyat bo‘yicha:	13,4	13,8	13,6	7,6	8,0	8,2	8,0	7,2	7,8	9,2
2	Andijon sh.	14,7	16,9	16,6	18,4	19,3	20,0	18,4	17,8	19,5	22,7
3	Xonobod sh.	6,2	7,1	7,0	6,8	6,8	6,9	7,1	6,7	8,4	12,1
4	Andijon t.	13,6	11,7	11,5	6,5	6,9	7,0	7,3	6,0	6,7	8,1
5	Asaka t.	11,1	11,7	11,5	6,2	6,8	7,2	6,9	6,4	6,9	8,0
6	Baliqchi t.	16,8	17,9	17,6	7,2	7,6	7,8	7,1	6,3	6,1	6,3
7	Bo‘ston (Bo‘z)	18,1	15,2	14,9	7,4	7,5	7,9	8,0	6,9	7,7	9,5
8	Buloqboshi	11,2	10,0	9,8	3,6	3,4	3,5	3,6	3,5	3,9	5,2
9	Jalaquduq .	13,2	14,2	14,0	4,4	4,6	4,7	4,8	4,2	4,5	5,4
10	Izboskan t.	7,4	6,7	6,5	4,5	4,9	4,6	4,6	3,9	4,5	5,9
11	Ulug‘nor t.	28,6	29,1	28,7	7,4	8,0	8,4	9,0	6,4	7,2	8,3
12	Qo‘rg‘ontepa	14,4	15,3	15,0	6,3	6,3	6,4	5,9	5,5	5,7	6,4
13	Marhamat t.	16,4	17,1	16,8	6,6	6,8	6,9	6,8	5,4	6,2	7,6
14	Oltinko‘l t.	14,0	14,0	13,8	7,6	7,7	8,0	7,6	6,8	7,2	8,1
15	Paxtaobod	12,6	13,3	13,1	3,9	4,0	4,0	4,1	3,4	3,8	5,0
16	Xo‘jaobod	20,7	19,8	19,4	6,6	7,0	7,0	7,7	6,5	7,2	8,8
17	Shahrixon	9,4	10,5	10,3	5,1	5,4	5,5	6,0	5,4	5,8	6,8
18	Eng yuqori qiymat	28,6	29,1	28,7	18,4	19,3	20,0	18,4	17,8	19,5	22,7
19	Eng kichik qiymat	6,2	6,7	6,5	3,6	3,4	3,5	3,6	3,4	3,8	5,0
20	O‘rtacha qiymat	14,2	14,4	14,1	6,8	7,1	7,3	7,2	6,4	7,0	8,4

Izoh: har ming kishiga to‘g‘ri kelgan kichik biznes subyektlari soni asosida baholangan.

Odatda, soha va tarmoqlar kesimidagi tadbirkorlik subyektlari faoliyatini baholash, ustuvor tarmoqni aniqlash imkonini beradi. Shunday bo‘lsada, Andijon viloyati tuman va shaharlari hududiy xususiyatlarga ham ega. Shu bois, kichik biznes subyektlarining tuman va shaharlar kesimidagi holati, soni va faoliyatini o‘rganish zarur. Bunda, ulardan barqaror faoliyatlarini aniqlash, buning omillarini tizimli tadqiq etish hamda solishtirma baholash orqali nisbiy ustunliklarini aniqlaymiz. Mazkur

baholash jarayonida kichik biznesning zichlik ko‘rsatkichi muhim o‘rin tutadi. Jumladan, kichik biznes subyektlari faoliyatini soha va tarmoqlardagi holati bilan birga, hududlardagi ko‘rsatkichlariga, uning zichligiga ham alohida e‘tibor qaratish lozim.

Kichik biznes subyektlarining Andijon viloyati tuman va shaharlari kesimidagi zichligi o‘rganilganda yuqori ko‘rsatkich Andijon (22,7) va Xonobod (12,1) shaharlariga to‘g‘ri kelgan bo‘lsa, kichik ko‘rsatkichlar Izboskan (5,9), Jalaquduq (5,4), Buloqboshi (5,2) va Paxtaobod (5,0) tumanlariga to‘g‘ri kelgan. 2024-yil holatiga ushbu ko‘rsatkich viloyat bo‘yicha 9,2 birlikni tashkil etgan. Mazkur holatni baholashda faoliyat yuritayotgan subyektlar ulushi tizimli ravishda tahlil etilganda ham yuqori holat Andijon va Xonobod shaharlariga to‘g‘ri keldi.

Tadqiqot natijalaridan ko‘rinib turibdiki, Andijon viloyati shahar va tumanlarida kichik biznes subyektlari zichlik ko‘rsatkichlari 2015-2017-yillarda yuqori qiymatlarni aks ettirgan. 2024-yildan esa, keskin qisqarish yuz bergan. Buning asosiy sababi, qishloq xo‘jaligi sohasida amalga oshirilgan agrar islohotlar bilan bog‘liq. Ya‘ni, fermer xo‘jaliklarini yiriklashtirish natijasida ularning soni qisqargan. Mazkur holatni yanada yaqqol baholash uchun Andijon va Xonobod shaharlariga tegishli ko‘rsatkichlar tendensiyasini tahlil qilamiz. Andijon shahrida kichik biznesning zichligi 2015-yildagi 14,7 birlikdan, notekis o‘zgarib borib, 2024-yilda 22,7 birlikka yetgan. Xonobod shahrida esa ushbu davrda zichlik ko‘rsatkichi 6,7 birlikdan 12,1 ga o‘sgan. Qolgan hududlarda, ya‘ni tumanlardagi ko‘rsatkichlar 2015-2017-yillardagi qiymatlariga nisbatan kichik birliklarga ega ekanligi hisob-kitoblarimiz asosida aniqlandi. Bu holat yuqorida qayd etib o‘tganimizdek, qishloq xo‘jaligi korxonalarining optimallashtirish chora-tadbirlari bilan bog‘liq.

Umumiy holda, kichik biznes faoliyatini rivojlantirish, uning barqarorligini ta‘minlash uchun tadbirkorlik subyektlari sonini o‘stirish bilan birga, faoliyat ko‘rsatuvchi subyektlar sonini ham oshirish zarur. Bunda, uning omillaridan oqilona va samarali foydalanish talab etiladi. Natijada, ular tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotning tannarxini kamayishi hisobiga (resurs sarfi samaradorlik hisobiga qisqaradi) ichki va tashqi bozorda raqobatbardoshligi ortadi. Ishlab chiqarilayotgan mahsulotga bo‘lgan talabning o‘sishi kichik biznes faoliyati davomiyligini hamda barqarorligini ta‘minlaydi.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdurahmanov Q.X. O‘zbekistonda inson omili va manfaatlari eng oliy qadriyat. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot – matbaa ijodiy uyi, 2017. - 364 b.
2. Abdurahmanova G.Q. Kichik biznesda aholini ish bilan ta‘minlash. Monografiya. – T.: Iqtisodiyot, 2014. – 216 b.
3. Kichik va o‘rta biznesning iqtisodiyotdagi o‘rnini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi prezidentining 19.03.2025y N PF-50 farmoni
4. http://testhistory.ru/history.php?id=his_5_75
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi 4947-son Farmoni.
6. Andijon viloyati Statistika Bosh boshqarmasi ma’lumotlari.
7. O‘zbekiston Respublikasi Statistika qo‘mitasi ma’lumotlari asosida muallif hisob-kitobi.
8. Andijon viloyati Statistika Bosh boshqarmasi ma’lumotlari asosida muallif hisob-kitoblari.

**SANOAT TARMOQLARI TRANSFORMATSIYASI SHAROITIDA TEXNOLOGIK
ESKIRISH VA MODERNIZATSIYA MUAMMOLARI**

**ПРОБЛЕМЫ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ИЗНОСА И МОДЕРНИЗАЦИИ В УСЛОВИЯХ
ТРАНСФОРМАЦИИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ОТРАСЛЕЙ**

**PROBLEMS OF TECHNOLOGICAL WEAR AND MODERNIZATION IN THE
TRANSFORMATION OF INDUSTRIAL SECTORS**

Saidova Mavluda Jumaboevna

Andijon mashinasozlik instituti “Iqtisodiyot” kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada sanoat korxonalarida texnologik modernizatsiya jarayonlarining iqtisodiy samaradorlikka ta’siri masalalari kompleks tahlil qilingan. Global raqobatning kuchayishi, Industry 4.0 konseptsiasining kengayishi va ishlab chiqarish kapitalining eskirishi sharoitida modernizatsiya strategik ahamiyat kasb etmoqda. Tadqiqot doirasida modernizatsiyaning iqtisodiy ta’siri o‘rganish tizimli yondoshuvni talab etayotgani ko‘rsatib berilgan.

Калит сўзлар: sanoat korxonasi, texnologik modernizatsiya, iqtisodiy samaradorlik, investitsiya, raqobatbardoshlik, Industry 4.0, innovatsiya.

В статье комплексно проанализированы вопросы влияния процессов технологической модернизации на экономическую эффективность промышленных предприятий. В условиях усиления глобальной конкуренции, расширения концепции Industry 4.0, а также морального и физического износа производственного капитала модернизация приобретает стратегическое значение.

Ключевые слова: промышленное предприятие, технологическая модернизация, экономическая эффективность, инвестиции, конкурентоспособность, Industry 4.0, инновации, производительность труда, энергоэффективность.

This article provides a comprehensive analysis of the impact of technological modernization processes on the economic efficiency of industrial enterprises. In the context of increasing global competition, the expansion of the Industry 4.0 concept, and the moral and physical depreciation of production capital, modernization is becoming a strategic development factor.

Keywords: industrial enterprise, technological modernization, economic efficiency, investment, competitiveness, Industry 4.0, innovation, labor productivity, energy efficiency.

Sanoat milliy iqtisodiyotning asosiy tarmog‘i bo‘lib, mehnat resurslari, xomashyo va energiyani ishlab chiqarish, qayta ishlash va tayyor mahsulotlarni yaratish orqali iqtisodiy faoliyatni ta’minlaydi. Shuningdek, sanoat mamlakat mudofaa qobiliyatining moddiy asosi va barqarorlikni ta’minlovchi muhim tarmoq hisoblanadi. Barcha mamlakatlar iqtisodiy integratsiya va tabiiy hamda inson resurslaridan oqilona foydalanishga erishish maqsadida sanoatni rivojlantirishga e’tibor qaratadi.

Sanoat shunday tarmoqki, barcha mamlakatlarning siyosiy, iqtisodiy va tashkiliy intilishlari, ularning xo‘jalik jihatdan birlashishi, ya’ni iqtisodiy integratsiyada o‘z ifodasini topadi. Natijada barcha mamlakatlarning tabiiy, mehnat va moliyaviy resurslaridan, fan-texnikaning barcha yutuqlaridan oqilona foydalanish imkoniyatlari yuzaga keladi.

Mamlakatimizda mustaqillikning afzalliklari va davlatning iqtisodiy siyosati sanoatning yetakchi o‘rnini yanada oshirmoqda. Islohotlarning asosiy yo‘nalishlari va ularning yechimini topish dastavval sanoat sohasida amalga oshirilmoqda va yaxshi samara bermoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2025 yil 26 dekabrda Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasida 2026 yilda amalga oshiriladigan eng muhim 6 ta ustuvor yo‘nalishlardan ikkinchi ustuvor yo‘nalishi sifatida iqtisodiyotni texnologik va innovatsion o‘shirish modeliga o‘tkazish ekanini ta’kidlab, sanoatni modernizatsiya qilishni strategik yo‘nalish sifatida belgilab berdi. Bu yerda asosiy e’tibor avtomatizatsiya va raqamlashtirishni ta’minlashga qaratildi. “Jahon miqyosida raqobat tobora kuchayib borayotgan hozirgi sharoitda faqat yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulot ishlab chiqaradigan davlatlarga dunyo bozorida o‘z o‘rniga ega bo‘lmoqda. Shuning uchun iqtisodiyotning barcha sohalarida yuqori samaradorlikka erishish – kelgusida islohotlarimizning bosh mezon bo‘lishi shart” – dedi davlat rahbari [1].

Sanoat uchun fan-texnikaning uzluksiz taraqqiyoti va ishlab chiqarishning yutuqlari bilan qurollanish darajasini o‘shirish xarakterlidir. Unda elektrlashtirish, elektronizatsiyalash, ishlab chiqarishni avtomatlashtirish, kompyuterlashtirish va kimyolashtirish sohasidagi ilg‘or yutuqlardan keng foydalaniladi.

Sanoat taraqqiyoti ishlab chiqarishning bir tomonlama rivojlanishiga xotima beradi, mamlakat va uning ajralmas qismi bo‘lmish viloyatlarda tabiiy boyliklardan, xomashyo va mehnat resurslaridan kengroq va har tomonlama foydalanish imkonini yaratadi.

Mamlakat sanoati rivojlanishida ijobiy ko‘rsatkichlar qo‘lga kiritilishiga eng avvalo mavjud sanoat tarmoqlarining kerakli hajmda saqlab qolinishi va yangi tarmoqlar strategiyasining yaratilishi asos bo‘ladi.

Raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirish va sun‘iy intellekt asosidagi ishlab chiqarish modellari jahon iqtisodiyotida tub o‘zgarishlarni keltirib chiqarmoqda.

Jahon iqtisodiy forumi (World Economic Forum) o‘zining “The Future of Manufacturing” hisobotida sanoatning raqamli transformatsiyasi global raqobatbardoshlikning hal qiluvchi omili ekanini ta’kidlaydi. Hisobotga ko‘ra, Industry 4.0 texnologiyalarini joriy qilmagan korxonalar 5–7 yil ichida bozor ulushini yo‘qotish xavfiga ega [2].

Jahon banki (World Bank) esa texnologik modernizatsiyaga investitsiya kiritish mehnat unumdorligini o‘rtacha 30–40% ga oshirish imkonini beradi deb hisoblaydi [3]. Shuningdek, ushbu ma’lumotlarga ko‘ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda sanoat korxonalarining modernizatsiyaga investitsiya kiritish darajasi past. Chunki uzoq muddatli arzon kreditlar kamligi, texnologik import xarajatlari yuqoriligi, valyuta xavfi mavjudligi va boshqa omillar ta’siri kattaligicha qolmoqda. Texnologik eskirish energiya samaradorligi muammosini keltirib chiqaradi, ekologik talablarga javob bermaslikka sabab bo‘ladi, raqamli transformatsiyani cheklaydi, mehnat unumdorligini pasaytiradi. Ya’ni, bu muammo tizimli va kompleks xarakterga ega. Bu muammo hal qilinmasa, qolgan barcha islohotlar to‘liq samara bermaydi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda asosiy vositalarning eskirishi, moliyaviy resurslar cheklanganligi va boshqaruv samaradorligining pastligi modernizatsiya jarayonlarini sekinlashtirmoqda. Bu mehnat unumdorligini pasayishi, energiya sarfini oshishi, sifat standartlariga javob bera olmaslikka olib keladi. Umuman, iqtisodiyotni raqobatdosh qilish, investitsiyalar samaradorligini oshirish, sanoat tarmoqlarini texnologik transformatsiya qilish mutlaqo yangi yondashuvlarni talab etmoqda [1].

Hozirgi kunda zamonaviy sanoat korxonalari avtomatlashtirilgan liniyalar, sun‘iy intellekt, robotlashtirilgan ishlab chiqarishni qo‘llaydi. Eski texnologiya bilan ishlayotgan korxona esa tannarx bo‘yicha 15–25% orqada qolmoqda.

Innovatsion rivojlanish nazariyasida texnologik yangilanish iqtisodiy o‘shirishning asosiy drayveri sifatida qaraladi. Yozef Shumpeter innovatsiyani “ijodiy vayronkorlik” jarayoni deb ta’riflab, iqtisodiy tizimni yangilashda uning hal qiluvchi rolini asoslab bergan [4].

Nufuzli Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) hisobotlarida innovatsion investitsiyalar yuqori bo‘lgan mamlakatlarda mehnat unumdorligi o‘shirish barqaror xarakterga ega ekanini qayd etilgan [5].

Industry 4.0 kontseptsiyasi, Klaus Shvab tomonidan ilgari surilgan bo‘lib, ishlab chiqarishni raqamlashtirish, avtomatlashtirish va kiber-fizik tizimlar integratsiyasini nazarda tutadi [6].

Xalqaro energiya agentligi (International Energy Agency) ma'lumotlariga ko'ra esa, sanoat sektori jahon energiya iste'molining 37% ni tashkil qiladi [7]. Energiya samaradorligi past bo'lgan ishlab chiqarish quvvatlari xarajatlarni sezilarli oshiradi.

Sanoat korxonalarida texnologik modernizatsiya iqtisodiy samaradorlikni oshirishning asosiy sharti hisoblanadi. Modernizatsiya orqali ishlab chiqarish xarajatlari kamayadi, raqobatbardoshlik ortadi va eksport salohiyati kengayadi. Shu bois, modernizatsiyani strategik sanoat siyosati doirasida qo'llab-quvvatlash zarur.

Sanoat korxonalarida texnologik modernizatsiya jarayonlari turli sharoitlarda turlicha yuz berganligi sababli, uning tarmoq va mintaqa xususiyatlari tobora yaqqolroq ko'zga tashlanadi. Texnologik modernizatsiyaning ana shu jarayonlarini o'rganish, o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq etish zarur. Bizning nazarimizda, sanoat korxonalarining ana shu shartlar bazasida shakllanish xususiyatlarini ochib berish, korxonalarga bozor sharoitida samarali ishlash yo'riqlarini ko'rsatib berish alohida ilmiy izlanishlarni taqozo etadi. Ayni paytda milliy iqtisodiyotimizda sanoat korxonalarida texnologik modernizatsiyani yo'lga qo'yish tajribalarini o'rganish va umumlashtirish ham talab etiladi.

Mintaqa darajasida sanoat korxonalarida texnologik modernizatsiyani tashkil etish, shakllantirish va tartibga solish mexanizmi aniq bir xo'jalik yurituvchi subyektlar xatti – harakatlarining xususiyatlari majmuasidan iborat bo'lib nihoyatda o'ziga xosdir. Xo'jalik yurituvchi subyektning bozorda tutgan o'rni, uning potentsiallari, ko'rsatayotgan xizmat turlari xususiyatlari va boshqalar shular jumlasiga kiradi. Shunga muvofiq hamma uchun bir xil rivojlanish strategiyasi amal qilmaydi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida tarmoq va hududlarda yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlash bo'yicha asosiy vazifalar muhokamasiga bag'ishlangan yig'ilishda hududiy sanoatni rivojlantirishdagi kamchiliklar keskin tanqid qilindi. Uch yilda respublika sanoati 21 foiz o'sgan bo'lsa-da, qator tumanlarda bu ko'rsatkich 10 foizga ham yetmagani, ayrim hududlarda kredit resurslari va investitsiyalarning o'sishi sanoat o'sishiga mutanosib ta'sir ko'rsatmayotgani ko'rsatib o'tildi[8]. Kichik va o'rta korxonalarning yillik energiya iste'moli kattaligi hisobga olinib, bu toifadagi korxonalarda energiya samaradorlik bo'yicha yangicha tizim joriy etilishi va uch yillik dastur ishlab chiqilishi belgilandi. 2026 yilda kichik va o'rta korxonalarda 100 million kub metr gaz va 500 million kilovatt-soat elektrni tejash choralari ko'rish muhimligi qayd etildi[8].

Yuqoridagilar umumlashtirib shuni aytish mumkinki, strategik rivojlanishni tashkil etishda bir qator umumiy tamoyillarni belgilash, amalga oshirish mumkin va shartdir.

Hozirgi sharoitda mintaqada sanoat korxonalarida texnologik modernizatsiya shakllanishiga asos bo'luvchi nazariy muammolarning o'z yechimlarini topishi muhimligi aniq yo'nalishda ilmiy mavzuni belgilab beradi.

Bizningcha, tadqiqotning asosiy maqsadi O'zbekiston sharoitida, uning turli mintaqalari, xususan Andijon viloyati sharoitida sanoat korxonalarida texnologik modernizatsiyani yo'lga qo'yish, uning shakllanishining muhitga bog'liqligidan kelib chiqqan holda xususiyatlarini ochib berish, shuningdek, amaliyotni tahlil qilish orqali mazkur mexanizmni takomillashtirish va undan samarali foydalanish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat. Bu izlanishlarning ilmiy maqsadi sanoat korxonalarida texnologik modernizatsiyani turli mintaqalarda joriy etishning o'ziga xosliklarini o'rganish va ilmiy – amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Ilmiy tadqiqotlarning maqsadidan kelib chiqqan holda tadqiqotda quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- iqtisodiy islohotlar sharoitida sanoat korxonalarida texnologik modernizatsiyaning ijtimoiy – iqtisodiy mohiyatini ochib berish;
- sanoat korxonalarida texnologik modernizatsiya strategik kontseptsiasining hududiy rivojlanishga bog'liqligini ko'rsatib berish;
- mintaqada sanoat korxonalarida texnologik modernizatsiyani tashkil etish va amaliyotda qo'llash yo'llarini asoslash;
- sanoat korxonalarida texnologik modernizatsiya amaliyoti shakllanishi darajasini o'rganish va tahlil qilish;

- sanoat korxonalarida texnologik modernizatsiyadan samarali foydalanish mexanizmini aniqlash;

- rivojlanish bosqichida sanoat korxonalarida texnologik modernizatsiya tizimini tartibga keltirish;

- sanoat korxonalarida texnologik modernizatsiyaning mintaqaviy sharoitda ustuvor rivojlanish strategiyasini tanlash va shakllantirish yo‘llarini taklif etish.

Sanoat korxonalarida texnologik modernizatsiya rivojlanishini ilmiy tadqiq etish birinchidan, nazariy va ilmiy ahamiyatga ega bo‘lib, unda sanoat korxonalarida texnologik modernizatsiyani nazariy, metodologik, ilmiy asoslarini ochib berishga harakat qilinadi. O‘zbekistonda bu soha rivojlanishining ilmiy yechimlari ustida tadqiqot olib boriladi. Ikkinchidan, amaliy ahamiyat kasb etadi, ya’ni sanoat korxonalarida texnologik modernizatsiyani yo‘lga qo‘ygan, uning samaradorligini amalda ko‘rsata olgan korxonalar, jamoalar tajribasi o‘rganiladi, umumlashtiriladi va taklif – mulohazalar beriladi. Mintaqada sanoat korxonalarida texnologik modernizatsiya tizimini shakllantirish ijtimoiy – iqtisodiy samaradorlikni ta’minlash masalalariga bevosita bog‘liqdir.

Olib boriladigan ilmiy tadqiqotlar yakunida esa respublika milliy iqtisodiyoti, xususan Andijon viloyati iqtisodiyotining hozirgi holati va rivojlanishi ustida kompleks tizimli ilmiy tadqiqot olib borishga va uni takomillashtirishga hamda iqtisodiy islohotlarni rivojlanishi sharoitida sanoat korxonalarida texnologik modernizatsiyadan samarali foydalanishga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi 26.12.2025/ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti <https://president.uz/uz/lists/view/8834>
2. World Economic Forum. The Future of Manufacturing and Production. <https://www.weforum.org/about/the-fourth-industrial-revolution-by-klaus-schwab/>
3. World Bank. World Development Report: Digital Dividends. <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2016>
4. Schumpeter, J. (1934). The Theory of Economic Development. <https://cruel.org/books/hy/shortschumpeter/SchumpeterTheoryofEconDev.pdf>
5. OECD. OECD Productivity and Innovation Outlook. <https://www.oecd.org/innovation/oecd-productivity-and-innovation-outlook/>
6. Schwab, K. (2016). The Fourth Industrial Revolution. https://law.unimelb.edu.au/__data/assets/pdf_file/0005/3385454/Schwab-The_Fourth_Industrial_Revolution_Klaus_S.pdf
7. International Energy Agency. Energy Efficiency 2023 Report. <https://www.iea.org/reports/energy-efficiency-2023>
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida tarmoq va hududlarda yuqori iqtisodiy o‘sish sur‘atlarini ta’minlash bo‘yicha asosiy vazifalar muhokamasiga bag‘ishlangan yig‘ilish 13.02.2026/ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti <https://president.uz/uz/lists/view/8942>

**ANDIJON VILOYATIDA KICHIK KORXONALAR FAOLIYAT SAMARADORLIGIGA
TA’SIR ETUVCHI OMILLARNI STATISTIK VA EKONOMETRIK TAHLIL QILISH**

**СТАТИСТИКО-ЭКОНОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА
ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МАЛЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В
АНДИЖАНСКОЙ ОБЛАСТИ**

**STATISTICAL AND ECONOMETRIC ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING THE
PERFORMANCE EFFICIENCY OF SMALL ENTERPRISES IN ANDIJAN REGION**

Usmonova Nodiraxon Abduqodir qizi

Andijon davlat texnika instituti “Qurilish muhandisligi va arxitektura” kafedrası assistenti

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada Andijon viloyatida faoliyat yuritayotgan kichik korxonalarning iqtisodiy samaradorligiga ta’sir etuvchi asosiy omillar statistik va ekonometrik usullar yordamida tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida kichik korxonalar faoliyatini tavsiflovchi ko’rsatkichlar — ishlab chiqarish hajmi, bandlik darajasi, investitsiya hajmi, kredit resurslaridan foydalanish va soliq yuklamasi kabi omillarning samaradorlikka ta’siri o’rganildi. Statistik ma’lumotlar asosida korrelyatsiya va ko’p omilli regressiya modellaridan foydalanilib, omillar o’rtasidagi bog’liqlik darajasi baholandi. Tadqiqot natijalari kichik biznesni rivojlantirish bo’yicha hududiy iqtisodiy siyosatni takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.

Kalit so’zlar: kichik korxonalar, faoliyat samaradorligi, statistik tahlil, ekonometrik model, regressiya tahlili, Andijon viloyati.

В данной научной статье проведён анализ основных факторов, влияющих на эффективность деятельности малых предприятий Андижанской области, на основе статистических и эконометрических методов. В ходе исследования изучено влияние таких показателей, как объём производства, уровень занятости, инвестиционная активность, использование кредитных ресурсов и налоговая нагрузка. На основе статистических данных применены методы корреляционного анализа и многофакторные регрессионные модели, что позволило оценить степень взаимосвязи между факторами и эффективностью деятельности малых предприятий. Полученные результаты могут быть использованы при разработке научно-практических рекомендаций по совершенствованию региональной политики развития малого бизнеса.

Ключевые слова: малые предприятия, эффективность деятельности, статистический анализ, эконометрическое моделирование, регрессионный анализ, Андижанская область.

This article analyzes the key factors influencing the performance efficiency of small enterprises operating in the Andijan region using statistical and econometric methods. The study examines indicators such as production volume, employment level, investment activity, access to credit resources, and tax burden that characterize small business performance. Based on statistical data, correlation analysis and multiple regression models were applied to assess the degree of relationship between the influencing factors and enterprise efficiency. The results of the research contribute to the development of scientific and practical recommendations aimed at improving regional policies for small business development.

Keywords: small enterprises, performance efficiency, statistical analysis, econometric modeling, regression analysis, Andijan region.

Hozirgi globallashuv va raqobat kuchayib borayotgan iqtisodiy sharoitda kichik korxonalar milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi muhim subyektlardan biri hisoblanadi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik aholi bandligini oshirish, daromadlar manbaini kengaytirish, ichki bozorni tovar va xizmatlar bilan to'ldirish hamda hududiy iqtisodiy tafovutlarni qisqartirishda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli kichik korxonalar faoliyat samaradorligini oshirish va unga ta'sir etuvchi omillarni chuqur ilmiy tahlil qilish dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri sanaladi.

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy siyosatida kichik biznesni qo'llab-quvvatlash ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan bo'lib, so'nggi yillarda ushbu sohada institutsional islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, hududlarda kichik korxonalar faoliyatini rivojlantirish orqali yalpi hududiy mahsulot hajmini oshirish, investitsiya muhitini yaxshilash va tadbirkorlik faolligini rag'batlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu jarayonda Andijon viloyati iqtisodiy salohiyati, mehnat resurslari va tadbirkorlik muhitining faolligi bilan ajralib turadi.

Shu bilan birga, kichik korxonalar faoliyat samaradorligi bir qator iqtisodiy omillarga bevosita bog'liq bo'lib, ularning ta'sir darajasini aniqlash ilmiy asoslangan statistik va ekonometrik tahlilni talab etadi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, investitsiya hajmi, bandlik darajasi, kredit resurslaridan foydalanish imkoniyatlari va soliq yuklamasi kabi omillar kichik korxonalar samaradorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu omillarni hududiy kesimda baholash kichik biznesni rivojlantirish bo'yicha aniq va manzilli iqtisodiy qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Mazkur tadqiqotda Andijon viloyatida faoliyat yuritayotgan kichik korxonalar samaradorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillar statistik va ekonometrik usullar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda rasmiy statistik ma'lumotlardan foydalanilgan holda korrelyatsiya va ko'p omili regressiya modellarini qo'llash orqali omillar va natijaviy ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqlik darajasi aniqlanadi. Bu esa hududiy iqtisodiy siyosatni takomillashtirishga qaratilgan ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi [1].

Kichik korxonalar faoliyatining samaradorligi va uni belgilovchi omillar masalasi iqtisodiy tadqiqotlarda keng yoritilgan mavzulardan biridir. Ko'plab olimlar bu borada kichik biznes subyektlarini o'rganib, ularning samaradorligini oshirishga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillarni aniqlashga uringan. Xususan, Ahmedova va Amirovning izlanishlarida kichik biznes korxonalarida samaradorlikka ta'sir etuvchi iqtisodiy, texnologik va huquqiy omillar tizimli tarzda tahlil qilinganligi ko'rsatib o'tilgan. Ular iqtisodiy omillar – ishlab chiqarish hajmi va resurslardan foydalanish – korxona samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatishini belgilaydilar, shu bilan birga texnologik yangiliklar ham muhim rol o'ynaydi [2].

Shuningdek, Mustafakulova nazariy yondashuvlarda kichik korxonalarda samaradorlikni oshirishda resurs-funksional va institutsional omillarni birlashtirgan kompleks modelning muhimligini ta'kidlaydi. U tadqiqotda mehnat va kapital kabi an'anaviy omillar bilan birga innovatsiya va raqamli transformatsiyaning ham samaradorlikka ta'sirini ochib bergan. Bu qarashlar kichik korxonalar samaradorligini baholashda omillar-aro o'zaro bog'liqlikni hisobga olish zaruratini ko'rsatadi [3].

Bundan tashqari, boshqa soha olimlari tadqiqotlarida ham kichik korxonalar samaradorligini belgilovchi omillar – investitsiya faoliyati, soliq imtiyozlari va moliyaviy resurslardan foydalanish muhim omillar sifatida tilga olingan. Masalan, G'ofurov kichik biznes uchun soliq imtiyozlarining ijtimoiy-iqtisodiy ta'sirini o'rganib, soliq siyosati samaradorlikka sezilarli darajada ta'sir ko'rsatishini qayd etgan [4]. Shuningdek, tadqiqotlar moliyaviy resurslarni boshqarish tizimining samaradorlik natijalariga ta'sirini ko'rsatadi, bunda kapital strukturasini to'g'ri shakllantirish va likvidlikni boshqarish kabi komponentlar ahamiyat kasb etadi [5].

Xalqaro ilmiy adabiyotlarda ham kichik va o'rta biznes subyektlarining samaradorligini aniqlovchi omillar haqida qarashlar mavjud. Xalqaro tadqiqotlarda resurslarni optimallashtirish, mehnat unumdorligini oshirish va texnologiyalarni joriy etish orqali korxona samaradorligini yaxshilash strategiyalari ta'kidlanadi. Ushbu ishlar korxona samaradorligi naqadar ko'p omili bo'lishi va har bir omilning korxonaning natijasiga ta'siri o'zaro bog'liqligini bir necha nuqtai nazardan yoritadi [6].

Mazkur tadqiqotda kichik korxonalar faoliyat samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilish uchun statistik va ekonometrik usullar qo'llaniladi. Avvalo, O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi tomonidan e'lon qilingan rasmiy statistik ma'lumotlar yig'ilib, ularning tozaligi va to'liqligi tekshiriladi. Keyin, omillar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash maqsadida korrelyatsion tahlil ishlatiladi hamda ko'p omili regressiya modeli qurilib, omillar samaradorlikka ta'sir darajasi baholanadi. Ushbu metodologik yondashuv tadqiqotning empirik natijalarini aniq va ishonchli shakllantirish imkonini beradi.

Tadqiqot uchun Andijon viloyatining kichik korxonalar bilan bog'liq statistik ko'rsatkichlari yig'ilib, ularning samaradorlik darajasi va ta'sir etuvchi omillar o'rtasidagi bog'liqlik empirik tahlil qilindi. Avvalo, viloyatda faoliyat yuritayotgan kichik biznes subyektlarining soni va ularning o'sish dinamikasi tahlil qilindi (1-jadval).

1-jadval

Andijon viloyatida kichik biznes subyektlari soni (2022–2025)

Yil	Ro'yxatdan o'tgan subyektlar soni	Faoliyat ko'rsatganlar soni
2022	38 057	22 381
2023	42 166	24 381
2024	44 924	24 381
2025	47 358	19 967

Manba: Andijon viloyati Statistika Bosh boshqarmasi ma'lumotlari

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, ro'yxatdan o'tgan kichik tadbirkorlik subyektlari soni 2022–2025 yillarda sezilarli darajada o'sdi. Masalan, 2022 yilda 38 057 ta subyekt bo'lgan bo'lsa, 2025 yilda bu ko'rsatkich 47 358 taga yetgan. Bu o'sish viloyat iqtisodiy muhitining kichik biznes uchun qulaylashganini, tadbirkorlik faolligining oshganini ko'rsatadi.

Keyingi statistik tahlilda biz Andijon viloyatida yangi tashkil etilgan kichik korxonalar sonini hududiy solishtirma ko'rsatkichlar bilan o'rganamiz. 2025 yilning birinchi yetti oyida yangi tashkil etilgan kichik korxonalar bo'yicha Andijon viloyati 3 382 birlik bilan respublika hududlari orasida nisbatan o'rta ko'rsatkichda joylashganligi kuzatilgan. Bu ko'rsatkich viloyatdagi tadbirkorlik muhitining barqarorligini aks ettiradi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, kichik korxonalarning faoliyat samaradorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillar quyidagicha aniqlanishi mumkin:

1. Faoliyat ko'rsatgan subyektlar soni va samaradorlik – 2022–2024 yillarda ro'yxatdan o'tgan subyektlarning faolligi pasayib ketgani statistika ma'lumotlarida qayd etildi. Bu holat kichik biznesning iqtisodiy samaradorligini pasaytiruvchi omillar mavjudligini ko'rsatadi.

2. Tadbirkorlik subsizligi va geografik taqsimot – Andijon shahrida kichik biznes subyektlarining ulushi yuqori bo'lib, 50 % dan ortig'i shahar va bir nechta tumanlarda faoliyat yuritmoqda. Bu resurslar markazlashuvi kichik biznesni diversifikatsiya qilishdagi muammolarni ko'rsatadi.

3. Xizmat ko'rsatish sohasining ulushi – 2025 yil statistikasiga ko'ra, kichik tadbirkorlik subyektlari orqali ko'rsatilgan bozor xizmatlarining umumiy hajmi 4 907,9 mlrd so'mni tashkil etib, bu jami bozor xizmatlari hajmining 73,4 % ini tashkil qilgan. Bu ko'rsatkich kichik biznesning xizmatlar sohasidagi samaradorligini ifodalaydi.

Bu tahliliy natijalar asosida ekonometrik modellashirish uchun korrelyatsion tahlil natijalari va regressiya modelining tuzilishi belgilandi. Masalan, ishlab chiqarish hajmi, xizmatlar hajmi va bandlik darajasi kabi omillar kichik korxonalar samaradorlik ko'rsatkichlariga sezilarli ta'sir ko'rsatgani aniqlangan.

Umuman olganda, Andijon viloyatida kichik korxonalar samaradorligini oshirish uchun hududiy iqtisodiy siyosatni yanada moslashtirish, moliyaviy va infratuzilma resurslarini kengaytirish, shuningdek xizmat ko'rsatish va ishlab chiqarish sohalarida diversifikatsiyani oshirish zarurati mavjudligi kuzatildi.

Ushbu tadqiqotda Andijon viloyatida kichik korxonalar faoliyatining samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar statistik va ekonometrik usullar orqali tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, viloyatda kichik biznes subyektlarining soni va ishlab chiqarish faoliyati ijobiy dinamika

ko‘rsatmoqda, xizmatlar sohasidagi yuqori bozor ulushi esa ularning samaradorligini oshirishga yordam bermoqda.

Empirik tahlil asosida korxonalarning regional miqyosda ko‘payishi, ishlab chiqarish hajmining o‘sishi va xizmatlar tarmog‘ining kengayishi kabi omillar kichik biznes samaradorligiga ijobiy ta‘sir qilayotgani aniqlandi. Shu bilan birga, hududiy iqtisodiy siyosatni takomillashtirish, moliyaviy resurslarga kirishni kengaytirish va sifatli xizmat ko‘rsatish sohalarini rivojlantirish zarurati mavjudligi ham ta‘kidlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Axmedova Nilufar, Amirov Zubaydulla. Kichik biznes korxonalarda sanoat ishlab chiqarish samaradorligiga ta‘sir etuvchi omillar. GREEN ECONOMY AND DEVELOPMENT, 2023.
2. Axatova S. Kichik biznes va tadbirkorlikning rivojlanishiga ta‘sir etuvchi asosiy omillar va iqtisodiy samaradorligi tahlili. GREEN ECONOMY AND DEVELOPMENT, 2024.
3. Gofurov Doston. Kichik biznes uchun soliq imtiyozlarining samaradorligini baholash. Ilg‘or iqtisodiyot va pedagogik texnologiyalar, 2025, 2(5): 191–200.
4. O., Ollonazarova M. Iqtisodiyotni rivojlantirishda kichik biznesning rolini oshirish. GREEN ECONOMY AND DEVELOPMENT, 2024.
5. Nazarov N. O‘zbekistonda kichik biznesning statistik ko‘rsatkichlari axborot bazasining iqtisodiy samaradorlikka ta‘siri. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 2025, 3(6): 70–78.
6. Nabiyeva N. O‘zbekistonda kichik biznes va ishbilarmonlik faoliyati ko‘rsatkichlari tahlili. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 2025, 3(10): 151–160.
7. Hursanaliyev B. Iqtisodiy rivojlanishda kichik biznesning ta‘sirini prognozlash. Qo‘qon universiteti xabarnomasi, 2025.
8. Alimova F. M. Hududiy rivojlanish siyosatida kichik biznes klasterlarining iqtisodiy samaradorligi. IMRAS Journal, 2024.
9. Andijon viloyati Statistika Bosh boshqarmasi ma‘lumotlari

BOZOR INFRASTRUKTURASI VA UNING RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

ИНФРАСТРУКТУРА РЫНКА И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕЁ РАЗВИТИЯ

MARKET INFRASTRUCTURE AND ITS DEVELOPMENT PROSPECTS

Xaydarov Miryakub Tojievich

O‘zbekiston Milliy universiteti, Iqtisod fanlari nomzodi, dotsent

Jannazarova Gavhar Kaipnazarovna

O‘zbekiston Milliy universiteti, katta o‘qituvchi

Annotatsiya

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq, jamiyatning asosini ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyoti tashkil etadi. So‘nggi yillarda bozor iqtisodiyotini rivojlantirishga qaratilgan islohotlarni amalga oshirishda sezilarli yutuqlarga erishildi. Biroq, bozor iqtisodiyoti infratuzilmasini yaratish va rivojlantirish borasida ham nazariy, ham amaliy jixatdan muhokama qilinadigan masalalar saqlanib qolmoqda. Ushbu maqolada ushbu muammolarni hal qilish yondashuvlari ko‘rib chiqildi.

Kalit so‘zlar: Bozor, infratuzilma, iqtisodiy maktablar, islohotlar, bank sektori, fond birjasi, mehnat bozori.

Согласно конституции Республики Узбекистан, основу общества составляет социально ориентированная рыночная экономика. В последние годы достигнуты видимые успехи по осуществлению реформ, направленных на развитие рыночной экономики. Вместе с тем, остаются вопросы как теоретического, так и практического плана по становлению и развитию инфраструктуры рыночной экономики. В статье рассмотрены подходы к решению в этой сфере проблем.

Ключевые слова: Рынок, инфраструктура, экономические школы, реформы, банковский сектор, фондовая биржа, рынок труда.

In accordance with the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the basis of society is a socially oriented market economy. In recent years, significant progress has been made in implementing reforms aimed at developing a market economy. However, issues remain to be discussed in terms of the creation and development of a market economy infrastructure, both theoretically and practically. This article considers approaches to solving these problems.

Keywords: Market, infrastructure, economic schools, reforms, banking sector, stock exchange, labor market.

Bozor infratuzilmasi masalasi 20-asrning o‘rtalaridan boshlab iqtisodiy nazariyada muhim o‘rin tutib kelmoqda. Bozor infratuzilmasi tovar, moliyaviy va boshqa bozorlarning samarali ishlashini ta‘minlaydigan institutlar, tashkilotlar va mexanizmlar to‘plami sifatida qaraladi. Klassik va neoklassik nazariyada (A. Smit, A. Marshall) infratuzilma kategoriyasi to‘g‘ridan-to‘g‘ri tahlil qilinmagan, balki bozor almashinuvi, transport va qonunchilik to‘siqlari shartlarini muhokama qilishda mavjud bo‘lgan.

Bozor infratuzilmasini tushunish institutsional iqtisodiyot doirasida rivojlandi, bu esa infratuzilmani nafaqat ma‘lum bir tizimning normal ishlashini ta‘minlaydigan, balki tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradigan yoki oshiradigan va savdo jarayonlarining yoki o‘zaro foydali iqtisodiy almashinuvlarning bashorat qilinishini kuchaytiradigan omil bo‘lib xizmat qiladigan institutlar tizimi sifatida qaraydi.

2017-yildan beri O‘zbekiston iqtisodiy jarayonlarni har tomonlama takomillashtirishga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlarni amalga oshirib kelmoqda. Jumladan, bir nechta strategik rivojlanish dasturlari va investitsiya dasturlarini qabul qilindi. Hozirgi strategiya moliyaviy, transport, logistika va raqamli infratuzilmani rivojlantirishga qaratilgan. Bu sezilarli yutuqlarga olib keldi (tartibga solish tizimini takomillashtirish, to‘lovlarni raqamlashtirish, xususiylashtirish va kapital bozorini rivojlantirish rejaları amalga oshirilib bormoqda), ammo tarkibiy kamchiliklar saqlanib qolmoqda: fond bozori operatsiyalarining pastligi, davlat kompaniyalari va banklarining muhim roli va ba’zi mintaqalarda huquqlarini ta’minlash va infratuzilma salohiyatidagi kamchiliklar[1].

Shu bilan birga, mamlakat uchun qabul qilingan Strategik rivojlanish dasturini amalga oshirish, amalga oshirilayotgan islohotlarni ularni ijtimoiy yo‘naltirilganligi nuqtaiy nazardan baholanishi va bozor infratuzilmasini yanada rivojlantirishni talab qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi bozor iqtisodiyoti, institutsional iqtisodiyot va iqtisodiy fanning boshqa sohalaridagi tadqiqotchilarning bozor infratuzilmasi holatini baholashga qaratilgan nazariy yondashuvlariga asoslangan. Tavsiyalarni ishlab chiqish ijtimoiy yo‘naltirilgan iqtisodiyot mezoniga asoslangan bo‘lib, jamoat va jamiyat manfaatlarini shaxsiy va individual manfaatlardan ustun qo‘yishning mahalliy an‘analarini nazarda tutadi.

Klassik maktab mualliflari almashinuv sharoitlari va bozor mexanizmining erkin ishlashining rolini ta’kidladilar. Biroq, infratuzilma asosan mustaqil tahlil obyekti emas, balki tashqi muhit sifatida ko‘rib chiqildi.

Neoklassik nazariyada L. Walras[2] va A. Marshall asarlarida bozor infratuzilmasini tahlil qilish bozor muvozanatiga qaratilgan bo‘lib, infratuzilma xarajatlar va axborotga kirishga ta’sir qiluvchi omillar nuqtai nazardan ko‘rib chiqiladi.

Institutsional iqtisodiyot nazariyasi vakillari D. Nort[3], O. Williamson va R.H. Coase[4] infratuzilmani rasmiy va norasmiy institutlar tizimi sifatida tahlil qilish uchun asos yaratdilar. Bozor infratuzilmasi tizimida institutsional iqtisodchilar huquqiy normalarni, mulk huquqlarini himoya qilish mexanizmlarini, moliyaviy va axborot tizimlarini hamda iqtisodiy sub’ektlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir tarmoqlarini ko‘rib chiqqandilar. Tranzaksiya xarajatlari nuqtai nazaridan, infratuzilmani rivojlantirish noaniqlikni kamaytirish mexanizmi sifatida qaraladi va shuning uchun uning samaradorligi bozor rivojlanishiga bevosita ta’sir qiladi deb baholanadi.

F. Perroux, V. Christaller va W. Isard o‘z asarlarida bozor infratuzilmasi mintaqaviy tadqiqotlar va hududiy rivojlanish tadqiqotlari nuqtai nazaridan baholanadi. Infratuzilma hududiy rivojlanish omili sifatida qaraladi. Ushbu yondashuvlarda quyidagilar alohida ahamiyatga ega: transport tarmoqlari, logistika, kommunikatsiyalar va bozorlarning fazoviy kirish imkoniyati. Ushbu yondashuv investitsiya bozori imkoniyatlarini tahlil qilish va investitsiya muhitini, mintaqaviy sanoat siyosatini va mintaqalararo savdo oqimlarini baholash uchun ishlatiladi.

Ilmiy adabiyotlarda odatda iqtisodiyotda bozor infratuzilmasining bir qator asosiy funktsiyalari aniqlanadi, jumladan:

1. Logistika orqali tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarilishini oshirish.
2. Tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish.
3. Ichki bozor shaffofligini (ochiqqligini) ta’minlash.
4. Raqobatni rivojlantirish va bozor mexanizmlarini qo‘llab-quvvatlash.
5. Mulk huquqlari va shartnomalarini kafolatlash.
6. Bozor ishtirokchilari o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni ta’minlash.
7. Innovatsiya va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash.

Nort va Legrandning ishlarida huquqiy muhit bozor rivojlanishining asosiy elementi ekanligi ta’kidlangan. O‘zini huquqiy muhit bilan cheklamasdan, umuman olganda, nafaqat qonunchilik va huquqiy tizim, balki butun institutsional va huquqiy infratuzilma bozor infratuzilmasini shakllantiruvchi asosiy omil ekanligini ta’kidlash kerak. Institutsional va huquqiy tizim ichida quyidagilarni ta’kidlash kerak:

- qonunchilik normalari;
- sud tizimi;
- mulk huquqlarini himoya qilish mexanizmlari;

- monopoliyaga qarshi organlar.

Shuni ta'kidlash kerakki, institutsional va huquqiy infratuzilma nafaqat asosiy shakllantiruvchi omil, balki o'zi ham bozor infratuzilmasining muhim elementi hisoblanadi.

Bundan tashqari, ilmiy adabiyotlarda bozor infratuzilmasining tarkibi va tuzilishida quyidagi elementlar guruhlarini aniqlangan:

Logistika va savdo infratuzilmasi:

- birjalar va auksionlar,
- transport tizimlari,
- omborlar,
- logistika operatorlari,
- savdo markazlari va platformalari.

So'nggi o'n yillikdagi tadqiqotlar raqamli logistika va onlayn platformalarni infratuzilmaning yangi shakli sifatida o'z ichiga oladi.

Moliyaviy infratuzilma:

- banklar va kredit muassasalari,
- bank bo'lmagan moliya institutlari,
- fond birjalari,
- sug'urta kompaniyalari,
- kliring markazlari.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, rivojlangan moliyaviy infratuzilma xavflarni kamaytirishga va tadbirkorlik faoliyatini kengaytirishga yordam beradi. Axborot infratuzilmasi, jumladan:

- marketing agentliklari,
- axborot va tahlil markazlari,
- statistik xizmatlar,
- raqamli platformalar.

Raqamli iqtisodiyotda tadqiqotlar Big Data, onlayn bozorlar, blokcheyn va elektron to'lovlarning rolini ta'kidlaydi.

Innovatsiyaga asoslangan iqtisodiyotga o'tish va global texnologik tendentsiyalarga e'tibor qaratish bozor infratuzilmasini yanada rivojlantirishdagi hozirgi tendentsiyalarga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Innovatsion ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga o'tishning hozirgi bosqichi quyidagi xususiyatlarga ega:

- innovatsion texnologiyalarga urg'u berish: Sun'iy Intelekt (AI), biotexnologiya, robototexnika va nanotexnologiya;
- startaplar va innovatsion tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash;
- innovatsion ekotizimlarni rivojlantirish;
- ochiq innovatsiya va xalqaro hamkorlik;
- barqaror rivojlanish va yashil texnologiyalarga e'tibor qaratish;
- iqtisodiyot va davlat boshqaruvining raqamli transformatsiyasi.

Tabiiyki, bu tendentsiyalar raqamli bozor infratuzilmasiga qiziqishning ortib borishida aks etadi. Xalqaro va global miqyosda raqamli bozor infratuzilmasining eng yorqin misollari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- bozor maydonlari (Amazon, Alibaba),
- raqamli to'lov tizimlari,
- logistika ekotizimlari,
- platforma biznes modellari,
- elektron shartnoma tizimlari. Yangi tadqiqotlar (F. Fukuyama, K. Schwab[5]) infratuzilmaning transformatsion rolini quyidagilar kontekstida ta'kidlaydi:
- Sanoat 4.0,
- sun'iy intellekt,
- ta'minot zanjirlarini raqamlashtirish,
- platforma iqtisodiyotini rivojlantirish.

Yuqoridagi nazariy tamoyillar va shakllanish va rivojlanishni tadqiq qilish yondashuvlariga asoslanib, biz O‘zbekiston Respublikasida bozor infratuzilmasining hozirgi holati va istiqbollarini keltirilgan xalqoro tajriba va ananalarga tayangan holda o‘rganish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Shu maqsadda biz turli tadqiqot loyihalari va xalqaro tashkilotlar va moliya institutlarining missiyalari doirasida o‘tkazilgan O‘zbekiston Respublikasida bozor infratuzilmasi holatini baholashni ko‘rib chiqdik. So‘nggi baholashlar natijalariga ko‘ra, bozor infratuzilmasi faoliyatida xalqaro tashkilotlar quyidagi muammolarga etiborni jalb qilmoqdalar:

1. Bank sektorining haddan tashqari konsentratsiyasi - yirik davlat banklari va davlat ta'siri muhim omil bo‘lib qolmoqda;

2. Rasmiylarning xususiy sektor rolini oshirish bo‘yicha keng ko‘lamli rejalariga qaramay, xususiylashtirish va konsolidatsiya sekin davom etmoqda.

3. Bundan tashqari, Xalqaro valyuta jamg‘armasi hisobotida risklarni boshqarish va shaffoflikni kuchaytirish talablarining yetarli emasligi qayd etilgan[6].

Xalqaro valyuta jamg‘armasi va Jahon banki missiyasi mutaxassisleri tomonidan o‘tkazilgan xalqaro baholashlar (2024-2025-yil noyabr) bank nazorati sohasidagi yutuqlarni va moliyaviy barqarorlik mexanizmlarini mustahkamlash rejalarini hujjatlashtirdi: Moliyaviy barqarorlik Kengashini yaratish, depozitlarni sug‘urtalash tizimini ishlab chiqish va tartibga solish standartlarini xalqaro amaliyotlar bilan uyg‘unlashtirishga qaratilgan sa'y-harakatlar[7]. Raqamli to‘lovlarning ma'lum darajada o‘sishi va fintech o‘yinchilarining (Click, Payme va boshqalar) faolligi ham kuzatilmoqda. O‘zbekiston hukumati fintech uchun tartibga solish vositalarini ochish va kengaytirishni rag‘batlantirmoqda (2025-2026 yillarga mo‘ljallangan rejalar e‘lon qilingan). Bu to‘lovlarning qulayligini va ko‘chmas mulk va moliyaviy xizmatlar bozorida raqobatni oshiradi.

Fond bozori va obligatsiyalar savdosi (IPO) kapital bozori dinamikasi ijobiy tendentsiyalarni ko‘rsatmoqda. Masalan, Toshkent fond birjasi o‘z ro‘yxatlari va vositalarini asta-sekin kengaytirmoqda (obligatsiyalar chiqarilishi, emitentlar sonining ko‘payishi - birjaning choraklik sharhlariga qarang). Toshkent fond birjasi 2025 yilning birinchi yarmida savdo hajmining 17 baravar o‘sishini ko‘rsatdi va 12 trillionga yetdi[8].

Bundan tashqari, mutadasi hukumat tashkilotlari Milliy investitsiya jamg‘armasi va xalqaro menejerlar orqali davlat aktivlarini xususiylashtirish tashabbuslarini bir necha bor taklif qilgan. Xorijiy investorlarni jalb qilish va kompaniyalarni chet elda ro‘yxatga olish rejaları amalga oshirilmoqda. Bu esa korporativ qayta qurish va ma'lumotlar oshkor etilishini oshirish sharti bilan kapital bozorlarini sezilarli darajada oshirishi mumkin[9].

Logistika, transport va savdo infratuzilmasida ham ijobiy o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Transport yo‘laklarini rivojlantirish, temir yo‘llarni modernizatsiya qilish va yuk tashish hajmining o‘sishi bo‘yicha davlat dasturlari faol ravishda ilgari surilmoqda. Bunga 2023–2024 yillar uchun ma'lumotlariga ko‘ra, tranzit va ichki yuk tashish hajmining sezilarli darajada o‘sishi dalildir. Hukumat eksport logistikasini kengaytirish va transport markazlarini yaratishni faol ravishda rejalashtirmoqda[10]. Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki (OTB), Islom taraqqiyot banki (ITB) va boshqa xalqaro hamkorlar infratuzilmani mustahkamlash va logistikani raqamlashtirish bo‘yicha loyihalarni moliyalashtirmoqda, ular tegishli hisobotlarda ijobiy baholar va tavsiyalar oldi[11].

Muayyan transport yo‘laklari, ombor infratuzilmasi va chegara o‘tish joylaridagi o‘tkazish qobiliyatida to‘siqlar mavjudligi xalqaro tashkilotlar tarafidan etirof etilmoqda. Tranzit logistikasi xalqaro yo‘laklar (Xitoy-Yevropa, Janubiy Osiyo) bilan yanada integratsiyani talab qiladi. O‘zbekiston ikki tomonlama dengizga chiqish imkoniyati bo‘lmagan mamlakat bo‘lib, u tranzit mamlakatlarga (Qozog‘iston, Turkmaniston, Qirg‘iziston, Tojikiston, Afg‘oniston) ob'ektiv ravishda qaramligini oshiradi. Bu quyidagilarga olib kelmoqda:

- logistika yo‘nalishlarining kengayishi;
- transport xarajatlarining oshishi;
- qo‘shni davlatlarning siyosiy va infratuzilma barqarorligiga bog‘liqlik.

Asosiy to‘siqlar hali ham mavjud:

- avtomobil va temir yo‘l nazorat punktlarida tirbandlik;
- bojxona va fitosanitariya nazoratinin amalga oshirish jarayunlarining uzoq davom etishi;

- raqamlashtirishning yetarli emasligi va xizmatlar o‘rtasidagi muvofiqlashtirishning sustligi. Muammo, ayniqsa, afsuzki quyidagi yo‘nalishlarda dolzarbdir:
- O‘zbekiston - Qozog‘iston;
- O‘zbekiston - Qirg‘iziston;
- O‘zbekiston - Turkmaniston.

Axborot va raqamli infratuzilma sohasida O‘zbekistondagi davlat idoralari maxsus rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqdilar. Davlat xizmatlarini faol raqamlashtirish, elektron platformalarni rivojlantirish va mobil va onlayn to‘lovlarning o‘sishi bozor shaffofligini oshirishga va tranzaksiya xarajatlarini kamaytirishga yordam beradi. Hukumat sun‘iy intellekt salohiyatidan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, jumladan, ma‘lumotlar markazi imkoniyatlarini kengaytirish orqali soliq/investitsiya zonalarini ishga tushirmoqda. Shu bilan birga, raqamli qimmatli qog‘ozlar savdosi, ma‘lumotlarni himoya qilish va kiberfiribgarlikdan himoya qilish uchun tartibga solish bazasini yanada mustahkamlash zarurati saqlanib qolmoqda. Shu munosabat bilan raqamli qimmatli qog‘ozlar platformasini yaratish va fintech qoidalarini joriy etish rejaları ishlab chiqilmoqda.

Xalqaro tashkilotlar, birinchi navbatda Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg‘armasi institutsional muhit va biznes muhitida sezilarli islohotlarni e‘tirof etdi. Valyuta rejimini liberallashtirish, investorlar uchun protseduralarni soddalashtirish va ma‘muriy to‘siqlarni kamaytirish borasida yutuqlarga erishildi. Shu bilan birga, xalqaro tashkilotlar yanada qat‘iy xususiylashtirish siyosati, monopoliyaga qarshi kurash va korporativ tartibga solishni kuchaytirish, shuningdek, sud amaliyoti va investorlarni himoya qilishni takomillashtirish zarurligini ta’kidlamogda[12].

So‘nggi yillarda butun dunyoda keskin jarayonlar tezlashdi. Bu jarayonlar xalqaro munosabatlar, ichki va tashqi siyosat, ijtimoiy masalalarning barcha jihatlarini qamrab oldi va, albatta, iqtisodiy qarama-qarshiliklar kuchaymoqda. Kapitalizm (hozirda bozor iqtisodiyoti deb ataladi) yanada chuqurroq global inqirozni boshdan kechirmoqda, ya’ni ishlab chiqarishning ijtimoiy tabiati va ijtimoiy mehnat natijalarini xususiy kapitalistik o‘zlashtirish o‘rtasidagi qarama-qarshiliklar chuqurlashmoqda, va boshqa turlarda kechmoqda. Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg‘armasi bozor iqtisodiyotining asosiy mafkurachilari sifatini saqlab bormoqdalar.

Global iqtisodiy rivojlanishning hozirgi bosqichida bu chuqurlashib borayotgan qarama-qarshiliklar mintaqalashtirish, tarif urushlari va savdo to‘siqlari foydasiga globalizatsiya jarayonlarining rad etilishida ifodalanadi. Ko‘pgina hollarda, bu qarama-qarshiliklar xalqaro transmilliy korporatsiyalar, moliyaviy guruhlar va ularning manfaatlarini ifodalovchi siyosiy tuzilmalar o‘rtasida jahon mintaqalari va iqtisodiyot tarmoqlari ta’sir doiralarini qayta taqsimlashga qaratilgan to‘g‘ridan-to‘g‘ri harbiy to‘qnashuvlarda ham namoyon bo‘lmoqda. Ko‘pgina mamlakatlarda ijtimoiy muammolar, qashshoqlik va ekologik muammolar yomonlashdi va bozor-kapitalistik iqtisodiyotning doimiy hamrohlari bo‘lgan "ortiqcha odamlar armiyasi" uchun yashash sharoitlari yomonlashdi.

Milliy valyutaning konvertatsiya qilinishini ta’minlash, O‘zbekiston Respublikasining global iqtisodiyotga xalqaro integratsiyalashuv jarayonini tezlashtirdi. Xalqaro mehnat taqsimotida O‘zbekiston xom ashyo ishlab chiqaruvchi mamlakatlar qatorida bo‘lib qolmoqda va xalqaro mehnat bozorlariga arzon ishchi kuchi yetkazib beruvchi sifatida mustahkam mavqega ega bo‘lmoqda.

Hozirgi tendentsiyalarni hisobga olgan holda, bozor infratuzilmasini yanada rivojlantirish bilan bog‘liq eng muhim savol bu infratuzilma qanday maqsadlarga xizmat qilishidir. O‘zbekistonning iqtisodiy o‘sishi ancha barqaror ekanligi va bozor infratuzilmasini rivojlantirishning umumiy yo‘nalishi shubhasizdir. So‘nggi yillarda O‘zbekistonning yalpi ichki mahsuloti (YaIM) tez suratlarda o‘smoqda. 2025 yilning birinchi yarmida 7,20 foizga o‘tdi. O‘zbekistonning yillik YaIM o‘sish sur’ati 2002 yildan 2025 yilgacha o‘rtacha 6,77 foizni tashkil etdi[7].

Biroq, mamlakatning iqtisodiy o‘sishi qay darajada mos keladigan ijtimoiy yo‘nalish bilan birga keladi? Bu jarayonlar – iqtisodning tez suratda o‘sishi va ijtimoiy yonaltirilganligida qanday qarama-qarshiliklar mavjud? Umumiy infratuzilma va xususan, bozor infratuzilmasini rivojlantirish qaysi maqsadlarga yo‘naltirilgan: O‘zbekiston jamiyatining ijtimoiy yo‘nalishini ta’minlashga yoki

faqat foyda olishga qaratilganmi? Agar bunday qarama-qarshiliklar mavjud bo‘lsa, ularni qanday omillar qo‘zg‘atmoqda va ularni qanday hal qilish mumkin?

Adabiyotlar va turli axborot manbalari tahlili shuni ko‘rsatadiki, bozor infratuzilmasi konsepsiyasi klassik nazariyada infratuzilmani tashqi bozor omili sifatida tushunishdan institutsional va yaqinda raqamli paradigmalariga tayangan iqtisodiyotning asosiy tizimni shakllantiruvchi elementi sifatida tan olinishigacha rivojlandi.

Zamonaviy nuqtai nazardan, bozor infratuzilmasi - bu bozorning samarali ishlashini ta'minlaydigan va iqtisodiy noaniqlikni kamaytiradigan institutlar, tashkilotlar va texnologiyalarning murakkab tizimidir.

Xalqaro tashkilotlar O‘zbekiston bozor infratuzilmasini rivojlantirishda sezilarli yutuqlarni qayd etdilar. Biroq, ular ba’zi davlat kompaniyalarining past shaffofligi va korporativ boshqaruv tamoyillarini joriy etish zarurati bilan bog‘liq ma’lum xavflarni ham qayd etdilar. Ularning fikricha, bu uzoq muddatli xorijiy kapitalni jalb qilishdagi asosiy to‘siqlardir. Biroq, shuni ta’kidlash kerakki, Xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini (IFRS) joriy etishda erishilgan yutuqlar bilan bu muammolar asta-sekin hal qilinmoqda.

O‘zbekistonda bozor infratuzilmasini yanada rivojlantirish bo‘yicha qaror qabul qilishning asosiy mezonini uning ijtimoiy yo‘nalishi hisoblanadi. Shu munosabat bilan xalqaro tashkilotlarning quyidagi tavsiyalari:

Mamlakatga muvaffaqiyatli dastlabki ommaviy takliflar (IPO) va kapital oqimini tezlashtirish uchun korporativ islohotlarni tezlashtirish; Xususiylashtirishga mo‘ljallangan kompaniyalar tomonidan tijorat ma’lumotlarini to‘liq oshkor qilish;

Bozor likvidligini rivojlantirish, bozor yaratuvchilarini rag‘batlantirish, vositalar doirasini kengaytirish va xalqaro brokerlarni jalb qilish;

Ushbu tavsfiyalarni amaga oshirishda milliy iqtisodiyotning ijtimoiy yo‘nalishi nuqtai nazaridan yondashish maqsadga muvofiqdir.

Shu bilan birga, bank sektorida nazorat va korporativ boshqaruvni kuchaytirish kabi tavsiyalar iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish nuqtai nazaridan amalga oshirilishi kerak. Bu tijorat banklarini nafaqat yuqori daromadli operatsiyalarni, balki, eng avvalo, mamlakat iqtisodiyotida progressiv tarkibiy o‘zgarishlarni imtiyozli moliyalashtirishga rag‘barlantirilishini nazarda tutadi.

Muhim infratuzilma loyihalari markazga asoslangan logistikaga investitsiyalarni va turli to‘siqlarni bartaraf etish uchun chegara protseduralarini raqamlashtirishni o‘z ichiga oladi. Xalqaro bozorlardagi tendentsiyalarni, ya’ni globallashtirish jarayonlarning nafaqat sekinlashuvi, balki ko‘p hollarda tarif urushlari va savdo to‘siqlari ko‘rinishidagi mintaqalashtirish foydasiga globalizatsiya jarayonlaridan voz kechishni hisobga olgan holda, qo‘shni davlatlar: Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston, Afg‘aniston va Turkmaniston bilan birgalikda logistika markazlari va xablarini rivojlantirish va bu mamlakatlarga eng ko‘p qulaylik yaratish tavsiya etiladi. Qisqa muddatda bu yondashuv samara bermasada, strategik nuqtai nazardan bunday yondashuv oqilonadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Republic of Uzbekistan: Financial Sector Assessment Program-Financial System Stability Assessment https://www.imf.org/en/publications/cr/issues/2025/06/23/republic-of-uzbekistan-financial-sector-assessment-program-financial-system-stability-67987?utm_source=chatgpt.com
2. Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии. — М.: Экономика, 2000.
3. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. — М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997.
4. Коуз Р. Фирма, рынок и право. — М.: Новое издательство, 2007
5. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и создание процветания. — М.: АСТ, 2004.; Шваб К. Четвёртая промышленная революция. — М.: Эксмо, 2019.
6. Republic of Uzbekistan: Financial Sector Assessment Program-Financial System Stability Assessment https://www.imf.org/en/publications/cr/issues/2025/06/23/republic-of-uzbekistan-financial-sector-assessment-program-financial-system-stability-567987?utm_source=chatgpt.com

7. Republic of Uzbekistan: Financial Sector Assessment Program-Detailed Assessment of Observance-Basel Core Principles for Effective Banking Supervision August 8, 2025 <https://www.imf.org/-/media/files/publications/cr/2025/english/1uzbea2025004-source-pdf.pdf>
8. https://uz.kursiv.media/en/2025-07-17/tashkent-stock-exchange-sees-17-fold-surge-in-trading-volume-in-h1-2025/?utm_source=chatgpt.com
9. https://www.ft.com/content/436cb4c6-822e-4b27-b79a-3b5a838e87e1?utm_source=chatgpt.com
10. https://gov.uz/en/miit/pages/transport?utm_source=chatgpt.com
11. https://thedocs.worldbank.org/en/doc/9a1b20251d1688c58b83ce8d3baa250f-0080012023/original/Uzbekistan-InfraGov-Report.pdf?utm_source=chatgpt.com
12. https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/publication/cem-2025?utm_source=chatgpt.com

УДК: 657.1

**ФАРМАЦЕВТИКА КОРХОНАЛАРИДА ХАРАЖАТЛАРГА ДОИР АХБОРОТЛАРНИ
БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБОТЛАРИДА ОЧИБ БЕРИШ ТАРТИБИНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

**УЛУЧШЕНИЕ ПРОЦЕДУРЫ РАСКРЫТИЯ РАСХОДОВ В БУХГАЛТЕРСКОЙ
ОТЧЕТНОСТИ ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ**

**IMPROVING THE PROCEDURE FOR DISCLOSURE OF EXPENSES IN THE
ACCOUNTING STATEMENTS OF PHARMACEUTICAL ENTERPRISES**

Худайназарова Дилноза Гафуровна

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти мустақил тадқиқотчиси

ORCID: 0009-0001-1083-2762

Аннотация

Мазкур илмий мақолада бухгалтерия ҳисоботлари, жумладан бугунги кунда амалда мавжуд бўлган молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда харажатларга оид ишлаб чиқилган кўрсаткичлар таркиби тадқиқ этилган. Хўжалик юритувчи субъектлар томонидан тайёрланадиган ҳамда тақдим этиладиган ҳисоботлардан фарқли равишда фармацевтика корхоналари фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари инобатга олинган ҳолда молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига тўлиқ мос келувчи “Фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромад тўғрисидаги ҳисобот” шакли ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: фармацевтика корхоналари, харажатлар бухгалтерия ҳисоби, бухгалтерия ҳисоботи, бошқарув ҳисоботи, молиявий ҳисобот, молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари.

В данной научной статье исследован состав показателей расходов, разработанных в бухгалтерской отчетности, в частности в отчете о финансовых результатах, действующем на сегодняшний день. В отличие от отчетов, подготавливаемых и представляемых хозяйствующими субъектами, разработана форма «Отчет о прибыли или убытке и прочем совокупном доходе», полностью соответствующая международным стандартам финансовой отчетности, с учетом специфических особенностей деятельности фармацевтических предприятий.

Ключевые слова: фармацевтические предприятия, бухгалтерский учет расходов, бухгалтерская отчетность, управленческая отчетность, финансовая отчетность, международные стандарты финансовой отчетности.

This scientific article examines the composition of expense indicators developed in accounting reports, particularly in the statement of financial results currently in practice. Unlike the reports prepared and presented by business entities, a format of the “Statement of Profit or Loss and Other Comprehensive Income” fully compliant with International Financial Reporting Standards has been developed, taking into account the specific features of pharmaceutical enterprises’ activities.

Keywords: pharmaceutical enterprises, cost accounting, accounting reporting, management reporting, financial reporting, International Financial Reporting Standards.

Республикаимизда хўжалик юритувчи субъектлар томонидан тақдим этиладиган молиявий ҳисоботларнинг шаклини оптималлаштириш, молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари асосида ушбу ҳисоботларни тайёрлайдиган корхоналар учун шарт-шароитлар очиб бериш мақсадида бир қанча норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ишлаб чиқилди. Буларга мисол, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари ва унга тушунтиришлар матнини тан олиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги[1] Қарорига мувофиқ бугунги кунда мавжуд бўлган молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари ўзбек тилига таржима қилинди. Олиб борилаётган бундай ислохотлар барча хўжалик юритувчи субъектлар каби фармацевтика корхоналари олдида ҳам муайян вазифаларни кўндаланг қилиб қўяди. Тадқиқотларимиз давомида фармацевтика корхоналарида харажатларга оид бухгалтерия ҳисоботларини такомиллаштиришга оид илмий-изланишлар олиб борилди.

2-сон “Захиралар” бухгалтерия ҳисоби халқаро стандартида корхоналар молиявий ҳисоботларида товар-моддий захираларини ёритишнинг тартиб-қоидалари ишлаб чиқилган бўлиб, унда “ҳисобот даври давомида харажат сифатида тан олинadиган товар-моддий захиралар суммаси, ҳисобот даврида харажат сифатида тан олинган товар-моддий захиралар қийматини ҳар қандай камайитириш суммаси ҳисобот даврида харажат бўлиб тан олинган ТМЗлар суммасининг камайиши сифатида тан олинган камайитирилишнинг ҳар қандай қайта тикланиш суммаси” [2] молиявий ҳисоботда очиқланиши қайд этилган.

4-сон “Товар-моддий захиралар” бухгалтерия ҳисоби миллий стандартида эса, “ҳисобот даврида чиқиб кетадиган товар-моддий захиралар таннархи, товар-моддий захиралар қийматини аниқлашда қабул қилинган ҳисоб сиёсати, шу жумладан товар-моддий захиралар қийматини баҳолашнинг қўлланадиган усуллари” [3] молиявий ҳисобот шаклларида ўз аксини топиши белгиланган.

С.Н.Ташназаров томонидан молиявий ҳисоботнинг барча шакллари, жумладан молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисобот, пул оқимлари ҳақидаги ҳисобот, фойда ва зарарлар ҳамда бошқа тўплам даромадлар тўғрисидаги ҳисобот, хусусий капиталнинг ўзгариши тўғрисидаги ҳисоботлар такомиллаштирилган [4].

А.З.Авлоқулов молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботни такомиллаштиришга оид илмий-тадқиқотлар олиб борган бўлиб, олим томонидан молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари асосида молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот аудити такомиллаштирилган [5].

М.Б.Калонов автотранспорт корхоналари томонидан тайёрланадиган молиявий ҳисоботда даромад ва харажатларни акс эттириш услубияти такомиллаштирилган ҳамда молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботнинг такомиллашган форматлари тавсия этилган [6].

Б.Ф.Боронов томонидан бажарилган илмий-тадқиқот ишларида ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналарида тайёр маҳсулотлар, жумладан асосий, ёндош ва ёрдамчи маҳсулотлар, ушбу маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва сотиш натижаларига оид ахборотларни бухгалтерия ҳисоботларида акс эттириш услубияти такомиллаштирилган [7].

З.У.Мухаммадиев томонидан рақамли ва яшил иқтисодиёт шароитида капитал инвестицияларни бухгалтерия баланси, молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот, пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботларда акс эттиришга доир назарий-услубий тавсиялар ишлаб чиқилган [8].

Фармацевтика корхоналарида харажатларга доир ахборотларни бухгалтерия ҳисоботларида очиб бериш тартибини такомиллаштириш бўйича олиб борилган тадқиқот ишида илмий абстракциялаш, иқтисодий таҳлил, монографик кузатув, қиёслаш, индукция ва дедукция каби тадқиқот усулларидадан фойдаланилган.

Олиб борилган мазкур илмий изланишларимиз давомида юқорида қайд этилган харажатларга оид ахборотларни ўзида мужассамлаштирувчи молиявий ҳисобот шакллари ва ҳисоботларда келтирилган харажатларни ёритиш мақсадида ишлаб чиқилган кўрсаткичларни тадқиқ этиб чиқамиз.

Бугунги кунда хўжалик юритувчи субъектлар, жумладан фармацевтика корхоналари томонидан тайёрланадиган ва тақдим этиладиган молиявий ҳисоботнинг 2-шакли “молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот”да харажатларга доир ахборотлар қуйидаги кўрсаткичлар орқали очиқланади:

1-жадвал

Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда харажатларга оид ишлаб чиқилган кўрсаткичлар таркиби [9]

Кўрсаткичлар номи	Сатр коди
Сотилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат) ларнинг таннархи	020
Давр харажатлари, жами (сатр.050+060+070), шу жумладан:	040
Сотиш харажатлари	050
Маъмурий харажатлар	060
Бошқа операцион харажатлар	070
Молиявий фаолият бўйича харажатлар (сатр.180+190+200+210), шу жумладан:	170
Фоизлар шаклидаги харажатлар	180
Молиявий ижара бўйича фоизлар шаклидаги харажатлар	190
Валюта курси фарқидан зарарлар	200
Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар	210
Фойда солиғи	250
Фойдадан бошқа солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар	260

Бундан кўриниб турибдики, хўжалик юритувчи субъектлар томонидан ҳисобот даври учун тақдим этиладиган молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда харажатларга оид ахборотларни ёритиб берувчи 12 та сатр ишлаб чиқилган бўлиб, шундан 2 та сатр харажатлар бўйича жамланма ахборотларни тақдим этади.

Бугунги кунда мамлакатимизда фаолият кўрсатаётган фармацевтика корхоналари ҳам молиявий ҳамда бошқарув ходимларига, қолаверса ташқи инвесторларга айнан юқорида келтирилган тартиб бўйича ҳисобот даврида амалга оширилган харажатларини бўйича ахборотларни тақдим этадилар. Бизнинг фикримизча, фармацевтика корхоналари фаолиятида рўй берадиган жараёнлар ва улар бўйича амалга ошириладиган харажатларни амалда бўлган молиявий ҳисобот шаклларида акс эттириш қуйидаги илмий хулоса ва амалий тавсияларимизни ишлаб чиқишимизга сабаб бўлди:

Биринчидан. Фармацевтика корхоналарида амалга оширилган ишлаб чиқариш жараёнлари натижасида тайёр маҳсулотлар омборига кирим қилинган фармацевтика маҳсулотлари 3 хил кўринишда бўлиши мумкин. Булар дори воситалари, тиббий буюмлар ва тиббий техникалар. Бизнинг фикримизча, ушбу маҳсулотлар бўйича ҳар қандай ҳисоб-китоблар фармацевтика корхоналари учун муҳим аҳамиятга эга ҳисобланганлиги боис, уларга оид операциялар ҳам бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботларида алоҳида ҳисобда қайд этилиши лозим деб ҳисоблаймиз. Жумладан, фармацевтика корхоналарида сотилган маҳсулотларнинг таннархи бўйича кўрсаткичлар бугунги кунда амалда бўлган тартибга мувофиқ битта сатрда эмас, балки 3 та сатрда, яъни фармацевтика маҳсулотларининг ҳар бир тури бўйича алоҳида акс эттирилиши мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Қолаверса, ушбу қайд этилган жиҳатлар корхонада фармацевтика маҳсулотларини сотишдан олинган соф тушум ҳамда ялпи фойда

кўрсаткичларини молиявий ахборот фойдаланувчиларига атрофлича кенгрок такдим этишга ҳам хизмат қилади.

Иккинчидан. Юқорида олиб борилган тадқиқот натижаларидан хулоса қилишимиз мумкинки, фармацевтика корхоналарида давр харажатлари ва уларнинг таркиби бошқа хўжалик юритувчи субъектлардан фарқ қилади. Жумладан, бугунги кунга келиб фармацевтика маҳсулотлари ишлаб чиқариш корхоналарида рақамли маркировкалаш жараёнлари мажбурий тарзда амалга оширилиб, тадқиқотларимиз давомида фармацевтика корхоналарида ушбу жараёнлар бўйича сарфланган барча харажатлар давр харажатларига олиб борилиши лозим деган хулосага келинди. Бироқ, амалдаги тартибда ушбу ҳолат, яъни рақамли маркировкалаш жараёнлари харажатларини молиявий ҳисоботларда акс эттириш назарда тутилмаган бўлиб, бизнинг фикримизча давр харажатлари таркибида “Фармацевтика маҳсулотларини сотиш ва уларнинг сифати билан боғлиқ назорат тадбирлари харажатлари” бўйича кўрсаткичларни бошқа харажатлардан ажратган ҳолда, ҳисоботларда уларни алоҳида қайд этиш лозим деб ҳисоблаймиз.

Учинчидан. Тадқиқотларимиз давомида аниқ бўлдики, фармацевтика корхоналарида амалга ошириладиган харажатлар таркибида чегирилмайдиган харажатларнинг улуши салмоқли ҳиссани ташкил этади. Бироқ, ушбу харажатлар бўйича ахборотлар фойда солиғи ҳисоботидан ташқари бошқа биронта ҳисоботларга аниқ акс эттирилмайди. Бу эса, молиявий ҳисобот кўрсаткичларини солиқ ҳисоботларида келтирилган кўрсаткичлар билан таққослаш имкониятини бермайди. Шу боис, молиявий ҳисоб ва ҳисобот олдида турган бундай муаммоларни бартараф этиш мақсадида чегирилмайдиган харажатлар бўйича кўрсаткичларни ҳисоботда “Фойда солиғи тўлангунга қадар фойда ёки зарар” кўрсаткичларидан кейинги сатрда акс эттириш лозим деб ҳисоблаймиз. Ҳисоботларни тайёрлашда ушбу жиҳатларни ҳисобга олиш нафақат солиқ ҳисоботлари орқали, балки молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот асосида фойда солиғини аниқ ҳисоб-китоб қилишга имконият беради.

Юқорида келтирилган илмий тадқиқотларимиз натижасида “Фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромад тўғрисидаги ҳисобот”га фармацевтика фаолиятига оид харажатларни шаффоф ўзида мужассамлаштирувчи сатрлар ишлаб чиқишни ўз олдимизга вазифа қилиб олдик. Бизнинг фикримизча ушбу ҳисоботда харажат ва бошқа кўрсаткичлар қуйидаги тартибда акс эттирилиши лозим деб ҳисоблаймиз:

2-жадвал

Фармацевтика корхоналарига тавсия этилган “Фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромад тўғрисидаги ҳисобот” (минг сўмда) [10]

Кўрсаткичлар номи	Сатр коди	Ҳисобот даврида	
		Даромадлар (фойда)	Харажатлар (зарарлар)
Фармацевтика маҳсулотларини сотишдан тушум	010		x
Сотилган фармацевтика маҳсулотларининг қайтиши	020	x	
Фармацевтика маҳсулотларини сотиш бўйича чегирма	030	x	
Фармацевтика маҳсулотларини сотишдан соф тушум (010-020-030)	040		x
Сотилган фармацевтика маҳсулотларининг таннари	050	x	
Фармацевтика маҳсулотларини сотишнинг ялпи фойдаси (зарари) (040-050)	060		
Давр харажатлари, жами (сатр.110+120+130+140), шу жумладан:	100	x	
Сотиш харажатлари	110	x	
Маъмурий харажатлар	120	x	
Бошқа операцион харажатлар	130	x	

Фармацевтика маҳсулотларини сотиш ва уларнинг сифати билан боғлиқ назорат тадбирлари харажатлари	140	x	
Асосий фаолиятнинг бошқа даромадлари	200		x
Фармацевтика маҳсулотларини сотишнинг соф фойдаси (зарари) (060-100+200)	300		
Молиявий фаолиятнинг даромадлари (сатр.410+420+430+440+450), шу жумладан:	400		x
Дивидендлар шаклидаги даромадлар	410		x
Фоизлар шаклидаги даромадлар	420		x
Молиявий ижарадан даромадлар	430		x
Валюта курси фаркидан даромадлар	440		x
Молиявий фаолиятнинг бошқа даромадлари	450		x
Молиявий фаолият бўйича харажатлар (сатр.510+520+530+540), шу жумладан:	500	x	
Фоизлар шаклидаги харажатлар	510	x	
Молиявий ижара бўйича фоизлар шаклидаги харажатлар	520	x	
Валюта курси фаркидан зарарлар	530	x	
Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар	540	x	
Умумхўжалик фаолиятининг фойдаси (зарари) (300+400-500)	600		
Фавқулодда фойда ва зарарлар	700		
Фойда солиғини тўлангунга қадар фойда (зарар) (600+/-700)	800		
Фойда солиғи базасини ҳисоблашда чегирилмайдиган харажатлар	810	x	
Фойда солиғи	820	x	
Фойдадан бошқа солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар	830	x	
Ҳисобот даврининг соф фойдаси (зарари) (800-820-830)	900	x	

Фармацевтика корхоналарининг фаолият йўналишига мослаштирилган ҳолда биз томонимиздан тавсия этилган ушбу ҳисобот шакли муҳим аҳамиятга эга деб ҳисоблаймиз.

Фармацевтика корхоналарида харажатларга доир ахборотларни бухгалтерия ҳисоботларида очиқ бериш тартибини такомиллаштириш бўйича биз томонимиздан олиб борилган тадқиқот натижалари асосида бир қанча илмий ва амалий хулосалар ишлаб чиқилди:

Биринчидан. Фармацевтика маҳсулотларини сотишдан тушум иккига ажратилди: тушум ва соф тушум. Ҳисоботда молиявий натижалар кўрсаткичларини бундай тартибда акс эттириш молиявий ахборот фойдаланувчиларига бир қанча қулайликларни келтириб чиқаради. Бугунги кунда турли ишлаб чиқариш тармоқларида фаолият кўрсатаётган субъектларда кўп учрайдиган ҳолатга айланиб бораётган, яъни сотилган тайёр маҳсулотларнинг харидорлардан қайтиб келиши жараёни ушбу тармоқларда ҳам мавжуд. Жумладан, улгуржи фармацевтика корхоналарига сотилган фармацевтика маҳсулотлари турли хил сабабларга кўра улар томонидан қайтарилиши мумкин. Шунингдек, бугунги кунда мамлакатимизда ишлаб чиқариш фаолияти билан шуғулланиб келаётган фармацевтика корхоналари харидорларга фармацевтика маҳсулотларини сотиш бўйича турли хил кўринишда ва қийматларда чегирмалар тақдим этганлар. Бироқ, ушбу ҳолатлар фармацевтика корхоналари ҳисоботларида қайд этилмаган. Натижада, фармацевтика корхоналарида соф тушум

кўрсаткичи молиявий ва бошқарув ходимларига аниқ ахборотларни тақдим этмаган. Тадқиқот ишимизда ҳисобот шакллари ишлаб чиқишда ушбу хусусиятлар инобатга олинди.

Иккинчидан. Бугунги кунда фармацевтика маҳсулотлари рақамли маркировкаладиган маҳсулотлар таркибига киритилганлиги боис, фармацевтика корхоналари томонидан ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулотлар рақамли маркировкаланади. Бироқ, бугунги кунда фармацевтика корхоналарида ушбу жиҳатлар бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботларини амалга оширишда назарда тутилмаган. Бинобарин, рақамли маркировкалаш жараёнлари бўйича харажатлар жами харажатлар таркибида салмоқли ҳиссани ташкил этади. Юқорида биз томонимиздан ишлаб чиқилган ҳисобот шаклида корхоналарнинг ўзига хос ушбу жиҳатлари инобатга олинди ва давр харажатлари таркибида “Фармацевтика маҳсулотларини сотиш ва уларнинг сифати билан боғлиқ назорат тадбирлари харажатлари” номли алоҳида кўрсаткич киритилиши тавсия этилди.

Учинчидан. Тадқиқот ишимизда солиқ ва молиявий ҳисоботлар интеграциялашуви жараёнлари ҳам назардан четда қолмади. Жумладан, “Фойда солиғи ҳисоб-китоби” номли солиқ ҳисоботида акс эттириладиган чегирилмайдиган харажатлар фармацевтика корхоналарида алоҳида аҳамият касб этганлиги боис, уларни молиявий натижаларда алоҳида акс эттириш тавсия этилди. Бу эса, ўз навбатида корхона раҳбарлари ва бошқарувчилари томонидан молиявий ва бошқарув қарорларининг қабул қилинишига, харажатларни назорат қилиш орқали фойда солиғини аниқлашга хизмат қилади.

Бизнинг фикримизча, юқорида келтирилган хулосаларимиз ҳамда биз томонимиздан ишлаб чиқилган мазкур илмий-амалий тавсияларимиз молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларида келтирилган талабга мувофиқ, жумладан ҳисобот шаклларида ёритиладиган ахборотларнинг шаффофлигини таъминлаш, корхоналарнинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олган ҳолда молиявий ҳисоботда келтирилган ҳар бир кўрсаткичларни молиявий ҳисоботга изоҳларда чуқурроқ асослаган ҳолда қайд этиш бўйича фармацевтика корхоналари олдида турган долзарб муаммоларга ечим бўлади. Қолаверса, Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-4611-сон ва бошқа Қарорлари ҳамда бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда келтирилган корхоналарда бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботини молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари бўйича юритишга оид қатор вазифаларнинг ижросини таъминлашга хизмат қилади деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 24 avgustdagi “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari va unga tushuntirishlar matnini tan olish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 507-sonli Qarori.
2. 2-сон БҲХС (IAS) “Заҳиралар (Inventories)”.
3. 4-сон БҲМС “Товар-моддий заҳиралар” // АВ томонидан 30.06.2020 й. 3259-сон билан рўйхатга олинган.
4. Tashnazarov S.N. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida moliyaviy hisobotning nazariy va metodologik asoslarini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. -T.: 2019 y., 73-b.
5. Avlokulov A.Z. Moliyaviy natijalar hisobi va auditi metodologiyasini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. -T.: 2019. 71-b.
6. Kalonov M.B. Korxonalarda daromadlar va xarajatlar hisobi hamda tahlili metodologiyasini takomillashtirish (avtotransport korxonalari misolida). Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. -T.: 2019.
7. Боронов Б.Ф. Ёф-мой маҳсулотлари ҳисоби методологиясини такомиллаштириш. –Т.: ТМИ, иқтисодиёт фанлари доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация, 2023, 244 б.
8. Muxammadiyev Z.U. Korxonalarining raqamli va yashil iqtisodiyotga kapital investitsiyalari hisobi metodologiyasini takomillashtirish. Monografiya. – Samarqand.: «STAP-SEL» MCHJ. Nashriyot-matbaa ijodiy bo‘limi. 2025 y. - 226 bet.

9. Боронов, Б. (2022). Маҳсулот таннархини ҳисоблашда умумишлаб чиқариш харажатларининг ўрни ва уларнинг ҳисобини такомиллаштириш. *Economics and Innovative Technologies*, 10(6), 31-42.
10. Боронов, Б. Ф. (2022). Ёғ-мой маҳсулотлари ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобининг назарий ва методологик асосларини такомиллаштириш. *ISSN 2181-3191 Volume 1, issue 7 OCTOBER 2022*, 202284.
11. Farkhodovich, Boronov Bobur. “Improvement of financial reporting on finished products in the oil industry of the republic of uzbekistan”. *gwalior management academy* 25: 38.

UDK: 338.4:664

O‘ZBEKISTONDA SANOAT TARMOQLARI FAOLIYATIDA OZIQ-OVQAT SANOATI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В РАМКАХ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОТРАСЛЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ УЗБЕКИСТАНА

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE FOOD INDUSTRY WITHIN THE ACTIVITIES OF INDUSTRIAL SECTORS IN UZBEKISTAN

Madaminov Anvar Mamayunusovich

Farg‘ona davlat universiteti Buxgalteriya hisobi va moliya kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Oziq-ovqat sanoati sanoat tarmoqlari faoliyatida o‘ziga xos o‘rin tutadi, chunki u aholi ehtiyojlarini qondirishda bevosita rol o‘ynaydi. Ushbu maqolada sanoat tarmoqlari faoliyati kontekstida oziq-ovqat sanoatining rivojlanishiga xos xususiyatlar tahlil qilinadi. Asosiy jihatlar qatoriga ba’zi xomashyo turlarining mavsumiyligi, transportdagi cheklovlar, bozor talablari asosida diversifikatsiyalash zaruriyati, shuningdek ishlab chiqarishni agrar tizimlar bilan, jumladan, dehqonchilik, chorvachilik, bog‘dorchilik, baliqchilik va parrandachilik bilan integratsiya qilish kiradi.

Kalit so‘zlar: oziq-ovqat sanoati, boshqaruv, strategik boshqarish, boshqarish mexanizmi, boshqaruv strukturasi, inson omili.

Пищевая промышленность занимает особое место в деятельности отраслей промышленности, поскольку она непосредственно участвует в удовлетворении потребностей населения. В данной статье анализируются особенности развития пищевой промышленности в контексте деятельности отраслей промышленности. К ключевым аспектам относятся сезонность некоторых видов сырья, ограничения в транспортировке, необходимость диверсификации производства в соответствии с требованиями рынка, а также интеграция производства с аграрными системами, включая сельское хозяйство, животноводство, садоводство, рыбное хозяйство и птицеводство.

Ключевые слова: пищевая промышленность, управление, стратегическое управление, механизм управления, структура управления, человеческий фактор.

The food industry occupies a special place among other industries, as it directly contributes to meeting the needs of the population. This article analyzes the development of the food industry within the context of these industries. Key aspects include the seasonality of certain raw materials, transportation constraints, the need to diversify production in line with market demands, and the integration of production with agricultural systems, including agriculture, livestock farming, horticulture, fisheries, and poultry farming.

Keywords: food industry, management, strategic management, management mechanism, management structure, human factors.

Mamlakatimizda olib borilayotgan izchil raqamlashtirish natijasida sanoat korxonalarini barqaror faoliyat olib borishiga erishilmoqda. Bu esa birlamchi sanoat mahsulotlari import hajmini asta sekin kamayib borishini ta'minlash imkonini beradi. Jahon iqtisodiy reytingida mamlakatimiz aholisining daromadi belgilab qo'yilgan o'rtachadan yuqori bo'lgan davlatga aylanishda “O‘zbekiston – 2030” strategiyasining amalga tatbiq qilish orqali mamlakatda barqaror iqtisodiy o'sishga erishish belgilangan. Ushbu maqsadni amalga oshirishda yalpi ichki mahsulotda sanoat ishlab chiqarishining ulushini orttirib borish orqali erishish mumkin. Qator iqtisodiy islohotlar amalga oshirilib bozor munosabatlariga bosqichma-bosqich moslashib borayotgan mamlakatimizda sanoat tarmoqlari asta-sekin takomillashib, yil sayin sanoat uchun zarur bo'lgan infratuzilma shakllanib bormoqda.

Sanoat tarmoqlarini kompleks rivojlantirish jarayonida ularning o'ziga xos xususiyatlarini, milliy iqtisodiyotdagi ahamiyati hamda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan strategiya va dasturlar bilan uyg'unligi muhim omil sifatida e'tiborga olinadi.

Y.Polojensova, N.Klevsova hozirgi vaqtda sanoat rivojlanishining o'zgarishi sharoitida rivojlangan mamlakatlar sanoat ishlab chiqarish texnologiyalari kengayib boradigan holatga o'tdilar va korxonalarda nafaqat texnologiyalarni, balki ushbu texnologiyalarni yangi rejimda ishlashga imkon beradigan boshqaruv tizimini ham joriy etdilar. “Shu asosda boshqa davlatlarda ham shu kabi tajribani qo'llash kelajakda sanoat rivojlanishiga katta turtki bo'lishini ta'kidlaganlar” [3].

E.Vetrova va L.Lapochkina esa tadqiqotlarida sanoat rivojlanishining zamonaviy nazariyasi asosiy qoidalari davlat darajasida strategik qarorlar qabul qilishda ham hisobga olinishi yaxshi samara berishiga e'tibor qaratilgan. Sanoatni rivojlantirishning tobora kuchayib borayotgan muammolari nazariya va uning amalga oshirilishida ba'zi qarama-qarshiliklar mavjudligini ko'rsatmoqda. “Shuningdek, sodir bo'layotgan o'zgarishlarni nazariy va amaliy jihatdan baholash va ularni muvofiqlashtirish yo'nalishlarini aniqlash zarurligini ta'kidlaganlar” [4].

Bizningcha, yuqoridagi tadqiqot natijalariga asoslanib, fikrlarni umumlashtirgan holda, sanoat bu insoniyatni barcha ehtiyojlarini qondirish va aholini turmush darajasini yaxshilash uchun xizmat qiladigan bir nechta tarmoq jamlanmasidir. Ushbu jarayon barcha iste'molchilar (aholi, korxona, davlat va boshqalar) talabini qondirish natijasidagina sanoat tarmoqlarining uzluksiz faoliyat yuritishi ta'minlanadi. Sanoatning barcha tarmoqlari faoliyati uzluksizligini ta'minlashda respublikada soha faoliyatiga doir qonun va qarorlar qabul qilinayotganligi strategik jihatdan to'g'ri yo'nalish ekanligini ko'rsatadi.

Tarmoq tuzilmasi deganda, uning umumiy tarkibi, tarmoqlararo nisbatlar va o'zaro aloqadorlik munosabatlari tushuniladi. Tarmoq tuzilmasi unda yuz bergan va yuz beradigan o'zgarishlarni aks ettirib, pirovardida sanoat taraqqiyoti darajasini belgilaydi [5,6].

Hozirgi paytda barcha mamlakatimizdagi sanoat tarmoqlari 18 kompleks tarmoqni o'z ichiga oladi.

Sanoatning kompleks tarmog'i mamlakat iqtisodiyotiga turlicha yo'nalishlarda ta'sir o'tkazadi:

- infratuzilmalarni shakllanishi;
- iqtisodiy xavfsizlik;
- texnologik yangilanish;
- iqtisodiy rivojlanish;
- bandlik.

Yuqorida keltirilgan sanoatning mamlakat iqtisodiyotiga ta'sir doirasida mamlakatdagi sanoat tarmoqlarining umumiy infratuzilmasini rivojlanishi, sanoat mahsulotlari importiga qaramlikni oldini olish hamda texnik va texnologik jihatdan rivojlanishni amalga oshirish mumkin [7; 8].

Iqtisodiyotda sanoatning rivojlanishi mamlakatdagi qonun va qonunosti hujjatlarining mavjudligiga ham bog'liq hisoblanadi. Sanoatning rivojlanib ravnaq topishida qabul qilinayotgan qonunlar katta ahamiyatga ega. Qonun hujjatlari sanoatning barcha sohalarini tartibga solib, ularning barqaror va samarali faoliyatini ta'minlaydi. Mamlakatda sanoat tarmog'ining rivojlanish jarayonida

amal qilayotgan soliq qonunchiligi, mehnatga oid huquqiy normalar va atrof muhitni muhofaza qilish bo‘yicha belgilangan talablar muhim ahamiyat kasb etadi.

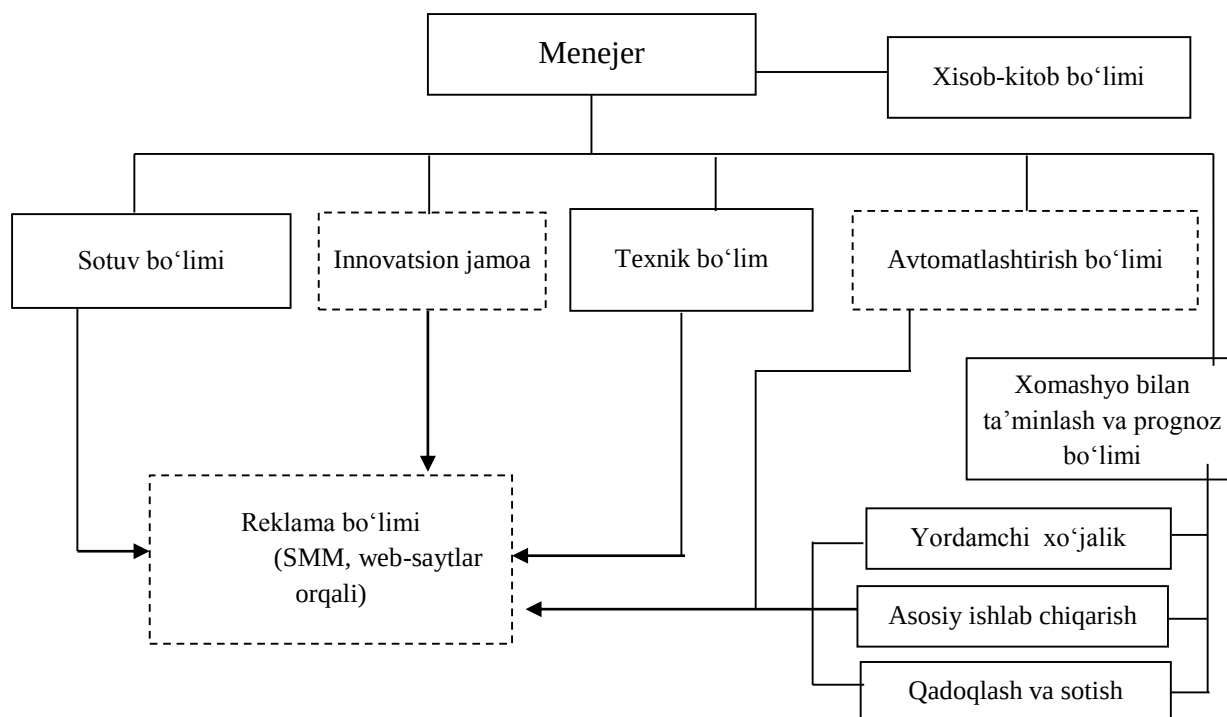
Sanoatni rivojlantirish jarayonida qonunlar iqtisodiyotni boshqarish va maqsadli yo‘naltirishda hukumatning asosiy vositalaridan biri bo‘lib, barqaror va uzoq muddatli o‘shirishga erishishda hal qiluvchi o‘rin tutadi.

O‘zbekiston sanoatining rivojlanishida qonun hujjatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu hujjatlar mamlakatning iqtisodiy o‘shirishga, yangi texnologiyalar joriy etilishiga, investitsiyalarni jalb qilishga va eksport imkoniyatlarini kengaytirishga yordam beradi. Yuqoridagi qonun hujjatlarining sanoat rivojlanishidagi o‘rni aniq dalillar va misollar bilan ko‘rsatilgan.

Fikrimizcha, yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan qonun hujjatlari va ularning amaliy natijalari O‘zbekiston sanoatining jadal rivojlanishiga xizmat qiladi. Bu qonuniy hujjatlar mamlakatning sanoat salohiyatini oshirish va iqtisodiy mustaqilligini mustahkamlashga zamin bo‘lmoqda.

Iste‘molchilarning eng zarur ehtiyojlarini qondirish oziq-ovqat sanoati mahsulotlari orqali amalga oshadi. Natija samarasi o‘laroq mamlakat aholisining hayot tarzi yaxshilanadi. “Jahon mamlakatlaridagi hozirgi vaziyat, bir tomondan, uchinchi dunyo mamlakatlarida juda ko‘p sonli och odamlarning mavjudligi bilan, boshqa tomondan, rivojlangan mamlakatlarda ortiqcha oziq-ovqat ishlab chiqarish va uning iste‘molidagi isrofchilik bilan xarakterlanadi”.

Rivojlangan mamlakatlarda oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan ehtiyoj ortib borayotgan bir paytda, ularning yetishmovchiligi ayrim holatlarda strategik xomashyo, qimmatbaho resurslar yoki siyosiy imtiyozlar evaziga import qilinishiga olib kelmoqda. Bu esa oziq-ovqat xavfsizligining muhim tashqi omillar bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatadi.



1-rasm. Oziq-ovqat sanoati korxonalarining umumiy tarkibiy tuzilishi

Manba: muallif ishlanmasi

Oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatini tashkil qilishda ilmiy asoslangan boshqaruv qonuniyatlariga asosan ish ko‘rish samarali natijalarga erishishni ta‘minlaydi. Ushbu jarayonda oziq-ovqat sanoati korxonalarining alohida xususiyatlarini hisobga olishdagi asosiy omillar ko‘rsatib o‘tilgan.

Oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatini samarali boshqarishda tashqi raqobat kuchlariga qarshi turishga moslashtirish, o‘z mahsulotlari bozorining bir-biridan doim ajralib turadigan talab qonuniga javob berishga sharoit yaratib beradi (1-rasm).

Oziq-ovqat sanoati faoliyatini quyida keltirilgan 4 ta asosiy omillarni e’tiborga olgan holda yo‘lga qo‘yish tavsiya etiladi:

1. Aholi soni ko‘p bo‘lgan hududlarda oziq-ovqat sanoati korxonalarini joylashtirish maqsadga muvofiq sanaladi, chunki bu hududlarda xaridorgirlik darajasi nisbatan yuqoriroq bo‘ladi. Ayniqsa, tezda yaroqsiz holga keladigan mahsulotlarni ishlab chiqaruvchi subyektlar uchun bu omil muhim ahamiyat kasb etadi.

2. Oziq-ovqat sanoati subyektlarini joylashtirishda logistika bilan bog‘liq xarajatlar muhim omil sifatida qaraladi. Masalan, konservalangan mahsulotlar ishlab chiqaruvchi korxonalarni dengiz mahsulotlari manbalariga yaqin hududlarda tashkil etish orqali transport xarajatlarini kamaytirish mumkin.

3. Oziq-ovqat sanoati korxonalari boshqa sanoat korxonalariga nisbatan ko‘proq ishchi kuchini talab etadi. Shu bois, bu kabi ishlab chiqarish obyektlarini mehnat resurslari ko‘p bo‘lgan va aholi zich yashaydigan yirik hududlarda joylashtirish afzal hisoblanadi.

4. Turli xil assortimentdagi ichimlik mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi korxonalarni tabiiy suv zaxiralari mo‘l hududlarda joylashtirish maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga, ishla chiqarish jarayonini rejalashtirishda bu soha bilan bog‘liq bo‘lgan boshqa tarmoqlarning texnologik va tashkiliy xususiyatlarini ham hisobga olish muhim. Ushbu sanoatning ayrim yo‘nalishlari mamlakat bo‘ylab barcha iqtisodiy hududlarda joylashtirilishi lozim bo‘lsa, ba’zi tarmoqlar esa faqat muayyan hududlarda tashkil etilishi maqsadga muvofiqdir. Bundan korxonalar qatoriga qandolat, un va un mahsulotlari va makaron mahsulotlari ishlab chiqaruvchilar kiradi.

Yuqoridagilardan quyidagicha xulosa qilish mumkinki, mamlakatimizda mustaqillik yillaridan keyingi bosqichda sanoatning rivojlanib borishi hamda mamlakat yalpi ichki mahsulotida uning ulushini orttirib borishi iqtisodiyotning ravnaq topib borayotganini ko‘rsatib beradi. Shuningdek, oziq-ovqat mahsulotlari importini umumiy import mahsulotlari tarkibida qisqarib borishi ham iqtisodiy, ham oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash borasidagi qilinayotgan ishlarning natijasi sifatida qaraladi. Oziq-ovqat mahsulotlarining sanoat ishlab chiqarishidagi hissasini bosqichma-bosqich oshirish nafaqat aholining sifatli mahsulotlarga bo‘lgan ehtiyojini qondiradi, balki yashash darajasi va turmush sifati yaxshilanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Шаталова А.Н. Особенности формирования стратегии устойчивого развития предприятий пищевой промышленности // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия Экономика и экологический менеджмент № 2, 2020.
2. Ангелина И.А., Салита С.В. Оценка конкурентоспособности предприятий пищевой промышленности: методический аспект. Вестник института экономических исследований 2018, № 4(12). 34-41 стр.
3. Umarov I.Yu. Oziq-ovqat sanoatida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish (Andijon viloyati misolida). Diss. i.f.n. AMII 149 b. A. – 2009. Полухин А.А. Организационно-экономический механизм модернизации сельского хозяйства России/ А.А. Полухин// Аграрная Россия. – 2012 - №5 с. 23-29.
4. Архипов В.М. Стратегический менеджмент. Учебное пособие. - СПб: Изд-во СПб гос. ин-та экономики и финансов, 1998. - 161 с.
5. Афанасьев В.Г. Общество: системность, познание и управление. - М.: Политиздат, 1981. - 432 с.
6. П.Баранчеев В. Стратегический анализ: технология, инструмент, организация // Проблемы теории и практики управления. - 1998. - №5. - С.85-92
7. Баутин В.М. Информационное обеспечение агропромышленного комплекса: методология, организация, эффективность. - М.: Колос, 1992. - 200 с.
8. Saidova D.N., Rustamova I.B., Tursunov Sh.A. «Agrar siyosat va oziq-ovkat xavfsizligi». –T.: O‘quv qo‘llanma. «O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Asosiy kutubxonasi» bosmaxonasi nashriyoti, 2016.12-b.

**KAMBAG‘AL VA ISHSIZ FUQAROLARNI TADBIRKORLIKKA JALB QILISH
MASALALARI**

**ВОПРОСЫ ВОВЛЕЧЕНИЯ МАЛООБЕСПЕЧЕННЫХ И БЕЗРАБОТНЫХ ГРАЖДАН
В ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ**

**ISSUES OF ENGAGING LOW-INCOME AND UNEMPLOYED CITIZENS IN
ENTREPRENEURIAL ACTIVITY**

Zufarova G.A. Andijon davlat texnika instituti “Iqtisodiyot” kafedrası professori

Annotatsiya

Maqolada kambag‘al va ishsiz fuqarolarni tadbirkorlik faoliyatiga jalb qilishning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati, amaliy mexanizmlari va institusional yondashuvlari tahlil qilingan. Tadbirkorlikni rivojlantirish orqali kambag‘allikni qisqartirish, aholi bandligini ta‘minlash, o‘zini o‘zi band qilish tizimini shakllantirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, ta‘lim, moliya, infratuzilma va mentorlik mexanizmlarining o‘zaro bog‘liqligi asosida kompleks model taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: Kambag‘allik, ishsizlik, tadbirkorlik, mikrobiznes, o‘zini o‘zi band qilish, ijtimoiy barqarorlik, inson kapitali, bandlik siyosati.

В данной статье проанализированы социально-экономическое значение, практические механизмы и институциональные подходы к вовлечению малообеспеченных и безработных граждан в предпринимательскую деятельность. В исследовании освещаются вопросы сокращения бедности, обеспечения занятости населения и формирования системы самозанятости посредством развития предпринимательства. Также на основе взаимосвязи образовательных, финансовых, инфраструктурных и менторских механизмов предложена комплексная модель.

Ключевые слова: Бедность, безработица, предпринимательство, mikrobiznes, самозанятость, социальная стабильность, человеческий капитал, политика занятости.

This article analyzes the socio-economic significance, practical mechanisms, and institutional approaches to involving low-income and unemployed citizens in entrepreneurial activity. The study highlights issues of poverty reduction, employment promotion, and the formation of a self-employment system through the development of entrepreneurship. In addition, a comprehensive model is proposed based on the interconnection of educational, financial, infrastructural, and mentoring mechanisms.

Keywords: Poverty, unemployment, entrepreneurship, microbusiness, self-employment, social stability, human capital, employment policy.

Iqtisodiy rivojlanishning muhim shartlaridan biri aholi bandligini ta‘minlash va kambag‘allikni qisqartirish hisoblanadi. Ayniqsa, ishsiz va kambag‘al qatlamni iqtisodiy faollikka jalb qilish masalasi ijtimoiy-iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda. Inson resurslarini rivojlantirish, mehnat bozorini isloh qilish, bandlikning zamonaviy shakllarini tatbiq etish orqali kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha chora tadbirlarni ishlab chiqish bugungi kunda asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. 2025 yildan boshlab yetakchi tadbirkorlarni jalb qilgan holda iqtisodiyotning tegishli tarmoq va sohalariga ixtisoslashgan mahallalar sonini har yili 10 foizga oshirib borsin; har yili 50 ming nafar o‘zini o‘zi band qilgan fuqarolarni bosqichma-bosqich kichik biznes subyektlariga aylantirish choralarini ko‘rish orqali amalga oshirish rejalashtirilgan. [1]

Tadbirkorlik esa bu jarayonda eng samarali mexanizm sifatida namoyon bo‘lib, aholi uchun barqaror daromad manbai yaratish, o‘zini o‘zi band qilish imkoniyatlarini kengaytirish va yangi ish

o‘rinlarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Kichik biznes barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta‘minlash, ish o‘rinlarini yaratish, bandlikni oshirish va ishsizlikni kamaytirishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu tadqiqotning maqsadi mintaqaviy mehnat bozorida kichik biznesni rivojlantirishning bandlikka ta‘sirini o‘rganishdir. Ushbu maqolada mintaqaning ishchi kuchidan samarali foydalanishni ta‘minlashda kichik biznesning roli o‘rganiladi.

Kambag‘al va ishsiz fuqarolarni tadbirkorlikka jalb qilish nafaqat iqtisodiy muammolarni hal etish, balki ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash, ijtimoiy qaramlikni kamaytirish va inson kapitalini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kambag‘al va ishsiz shaxslarning tadbirkorlikka jalb etilishi bir qator to‘siqlar bilan cheklangan: boshlang‘ich kapitalning yetishmasligi, bilim va ko‘nikmalarning yetishmasligi va tavakkalchilikdan psixologik qo‘rquv. Qo‘shimcha to‘siqlar qatoriga yuqori soliqlar, byurokratiya, kredit olishdagi qiyinchiliklar va iqtisodiy noaniqlik kiradi.

Kambag‘al va ishsiz fuqarolarning tadbirkorlikka jalb etilishi bir qator to‘siqlar bilan cheklangan: boshlang‘ich kapitalning yetishmasligi, bilim va tajribaning yetishmasligi, byurokratik byurokratiya va xavfdan psixologik qo‘rquv. Asosiy qiyinchiliklar qatoriga yuqori soliq yuki, kreditlar uchun garovning yetishmasligi, aniq biznes-rejalarning yo‘qligi va malakali kadrlarning yetishmasligi kiradi

-Moliyaviy to‘siqlar: Shaxsiy jamg‘armalarning yo‘qligi, garov ta‘minotining yo‘qligi yoki kredit reytingining pastligi tufayli bank kreditlarini ololmaslik.

-Ijtimoiy va psixologik omillar: Muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqish, o‘ziga ishonchsizlik, past motivatsiya, tadbirkorlik madaniyati va tajribasining yo‘qligi.

-Kasbiy va ta‘limdagi cheklovlar: Boshqaruv ko‘nikmalarining yo‘qligi, marketing, moliya va qonunchilikni bilish.

-Ma‘muriy va iqtisodiy to‘siqlar: Biznesni ro‘yxatdan o‘tkazishdagi qiyinchiliklar, yuqori soliq yuki, noaniq protseduralar va ba‘zi hollarda korrupsiya.

-Infratuzilma muammolari: Mintaqalarda ma‘lumotlarga, o‘quv dasturlariga va ustozlik yordamiga cheklangan kirish.

1-jadval

Kambag‘allik darajasi, [2] %

Hudud nomi	2021 yil	2022 yil	2023 yil	2024 yil	2025 yil
O‘zbekiston Respublikasi	17	14,1	11	8,9	5,8
Andijon viloyati	19,3	17,4	11,9	9,5	6,1

Jadval ma‘lumotlaridan ko‘rish mumkinki, Andijon viloyatida kambag‘allik darajasi o‘rtacha respublikaga nisbatan yuqori. Lekin Andijon viloyatida 2021-2025 yillarni solishtirganimizda kambag‘allik darajasi 13.2 foizga kamaygan. Buning sabablaridan biri mahallalarda barqaror bandlik yo‘nalishidagi xizmatlar qamrovini kengaytirish, daromad manbalarini yaratish, aholini kasb-hunarga o‘qitish va tadbirkorlikka jalb qilish bo‘yicha ishlar amalga oshirilib kelinmoqda.

Kambag‘allik faqat daromad yetishmasligi bilan cheklanib qolmay, ta‘lim, sog‘liqni saqlash, mehnat bozoriga kirish imkoniyatlarining cheklanganligi bilan ham tavsiflanadi. Ishsizlik esa inson kapitali potensialining to‘liq ro‘yobga chiqmasligiga, ijtimoiy passivlikka va iqtisodiy samaradorlikning pasayishiga olib keladi. Shu nuqtai nazardan, mazkur ikki muammo o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ularni hal etish kompleks yondashuvni talab qiladi.

Mamlakatimiz mehnat bozorining samarali mexanizmlarini joriy qilish, aholining ishchanlik faolligini oshirish, kambag‘al va ishsiz fuqarolarni zamonaviy kasb-hunar va tadbirkorlik ko‘nikmalariga o‘qitish, shu asosda ularni doimiy daromad keltiradigan mehnat va tadbirkorlik faoliyatiga jalb qilish orqali bandligini ta‘minlash bilan kambag‘allikdan chiqarishga qaratilgan. [3]

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 2-son 2026 yil

Tadbirkorlik faoliyati esa ushbu muammolarni hal qilishda samarali vosita hisoblanadi, chunki u fuqarolarni iqtisodiy faol subyektga aylantiradi, ijtimoiy faollikni oshiradi va mustaqil daromad manbalarini yaratadi.

Kichik biznes — bu iqtisodiyotning mustaqil sektori bo‘lib, u ma’lum mahsulotlar ishlab chiqaradi (ishlarni bajaradi, xizmatlar ko‘rsatadi), shaxsiy mehnatdan, xususiy va shaxsiy mulkdan va cheklangan miqdordagi resurslardan foydalanadi, ammo shu bilan birga sezilarli innovatsion salohiyatga ega.

2-jadval

Kichik tadbirkorlik subyektlarining jami bandlikdagi ulushi [4], %

Hudud nomi	2021 yil	2022 yil	2023 yil	2024 yil
O‘zbekiston Respublikasi	74,5	73,9	74	74,5
Andijon viloyati	80,7	80,2	80,7	81,3

Kichik tadbirkorlikni jami bandlikdagi ulushi Andijon viloyati o‘rtacha Respublika ulushiga nisbatan yuqori ko‘rsatkichdagi Andijon viloyatida kichik biznesni rivojlanib borishi hamda aholiga tadbirkorlik bilan shug‘ullanishi uchun qulay imkoniyatlar yaratilishi bilan izohlash mumkin.

Kichik biznes iqtisodiyotning uyg‘un rivojlanishiga va milliy ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilishga hissa qo‘shadi, chunki u ommaviy ishlab chiqarishga samarali innovatsiyalar kiritish yo‘li hisoblanadi.

Kambag‘al va ishsiz fuqarolarni tadbirkorlikka tayyorlashda ta’lim hal qiluvchi ahamiyatga ega. Qisqa muddatli o‘quv kurslari, kasbga qayta tayyorlash dasturlari, moliyaviy savodxonlikni oshirish, biznes-rejalashtirish ko‘nikmalarini shakllantirish tadbirkorlik faoliyatining asosiy poydevori hisoblanadi.

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, kichik biznes o‘ziga xos xususiyatlari tufayli muhim bandlik muammolarini hal qilishga qodir. Mintaqada barqaror bandlikka erishish uchun kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash infratuzilmasini takomillashtirish, soliq qonunchiligini soddalashtirish, rag‘batlantirish va boshqalar orqali rivojlantirish zarur.

Biznes-inkubatorlar, kovorking markazlar, ishlab chiqarish ustaxonalari, servis markazlari tadbirkorlik faoliyati uchun qulay muhit yaratadi. Bu esa yangi biznes subyektlarining bozorga kirish xavflarini kamaytiradi. Tajribali tadbirkorlar bilan hamkorlik qilish, biznes-nastavniklik tizimi, konsalting xizmatlari yangi tadbirkorlarning xatolarini kamaytirish va biznes barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Iqtisodiyotda kichik biznes sektorining kengayishi va rivojlanishi hamda xususiy tadbirkorlik faoliyati uchun sharoitlar yaratish mamlakatning muvaffaqiyatli rivojlanishining muhim talablari sifatida qaralishi kerak, bu esa, boshqa narsalar qatori, mehnatga layoqatli aholining bandlik darajasiga va mehnat resurslaridan samarali foydalanishga bog‘liq. [5]

3-jadval

Aholi umumiy daromadlari hajmi [6]

Ko‘rsatkichlar	2021 yil	2022 yil	2023 yil	2024 yil	2025 yil
O‘zbekiston Respublikasi so‘m.	550747,3	667418,6	779085,7	954252	1134253
O‘sish sur‘atlari, %	112,7	124,8	121,2	116,7	122,5

Tadbirkorlik bilan shug‘ullanish uchun Respublikada yaratilayotgan shart-sharoitlar aholi bandligini oshirish bilan birga ularni daromadini oshib borishini 3 jadval ma’lumotlarida ko‘rish mumkin. Kambag‘al va ishsiz fuqarolarni tadbirkorlikka jalb qilish ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning muhim omili hisoblanadi. Bu jarayon nafaqat ishsizlik darajasini kamaytirish, balki aholining iqtisodiy faolligini oshirish, inson kapitalini rivojlantirish va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, tadbirkorlikni rivojlantirish orqali kambag‘allikka qarshi kurashish samarali bo‘lishi uchun ta‘lim, moliya, infratuzilma va mentorlik mexanizmlari o‘zaro bog‘liq holda amal qilishi lozim. Ana shu kompleks yondashuv asosida barqaror ijtimoiy-iqtisodiy natijalarga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 04.10.2024 yildagi “Kambag‘allikni qisqartirish va bandlik sohasida davlat siyosatini takomillashtirish va samaradorlikni oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-347-son Qarori.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 11 августдаги “Камбағал ва ишсиз фуқароларни тadbirkorlikka жалб қилиш, уларнинг меҳнат фаоллигини ошириш ва касб-хунарга ўқитишга қаратилган ҳамда аҳоли бандлигини таъминлашга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4804-сонли Қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 03.12.2021 йилдаги “Маҳаллада тadbirkorlikni ривожлантириш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва камбағалликни қисқартириш масалалари бўйича ҳоким ёрдамчилари фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-31-сон Қарори. <https://lex.uz>
4. Антонов М.В. Оценка количественных и качественных характеристик занятости в малом предпринимательстве в целях совершенствования ее регулирования: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. – М., 2018. – 221 с

UDK:336.6

**KICHIK KORXONALAR INVESTITSYAVIY JOZIBADORLIGINI SAMARALI
BOSHQARISHDA JAHON AMALIYOTI Tajribasi**

**МИРОВОЙ ОПЫТ ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ
ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬЮ МАЛЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ**

**INTERNATIONAL EXPERIENCE IN EFFECTIVE MANAGEMENT OF INVESTMENT
ATTRACTIVENESS OF SMALL ENTERPRISES**

Ergashev Ilhomjon Ikromovich

Andijon davlat texnika instituti Iqtisodiyot kafedrası dotsenti, i.f.f.d (PhD)

Annotatsiya

Mazkur maqolada kichik korxonalarning investitsiyaviy jozibadorligini oshirishda jahon mamlakatlari tajribasi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarda kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari, davlat siyosati, moliyaviy institutlar hamda innovatsion infratuzilmaning roli o‘rganildi. Shuningdek, kichik korxonalar faoliyatiga investitsiyalarni jalb etishda institutsional islohotlar, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash va davlat-xususiy sektor hamkorligining ahamiyati asoslab berildi. Tadqiqot natijalari kichik biznesning iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash va investitsion faollikni oshirishdagi muhim o‘rnini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, investitsiyaviy jozibadorlik, investitsiyalar, davlat siyosati, innovatsiyalar, biznes inkubator, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, iqtisodiy rivojlanish.

В данной статье научно анализируется мировой опыт повышения инвестиционной привлекательности малых предприятий. В ходе исследования рассмотрены механизмы государственной поддержки малого бизнеса, роль финансовых институтов, инновационной инфраструктуры и государственной политики в развитых и развивающихся странах. Особое внимание уделено институциональным реформам, финансовой поддержке и сотрудничеству

государственного и частного секторов в привлечении инвестиций. Результаты исследования подтверждают значительную роль малого бизнеса в обеспечении экономической устойчивости и инвестиционной активности экономики.

Ключевые слова: малый бизнес, инвестиционная привлекательность, инвестиции, государственная политика, инновации, бизнес-инкубаторы, финансовая поддержка, экономическое развитие.

This article provides a scientific analysis of international experience in enhancing the investment attractiveness of small enterprises. The study examines support mechanisms for small businesses, the role of government policy, financial institutions, and innovation infrastructure in both developed and developing countries. Special attention is given to institutional reforms, financial support instruments, and public-private partnerships aimed at attracting investments. The findings highlight the significant role of small enterprises in ensuring economic stability and increasing investment activity.

Keywords: small business, investment attractiveness, investments, government policy, innovation, business incubators, financial support, economic development.

Bugungi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik korxonalar milliy iqtisodiyotlarning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi asosiy omillardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, ular iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, yangi ish o'rinlarini yaratish, innovatsion faoliyatni rivojlantirish va raqobat muhitini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi [1].

So'nggi yillarda ko'plab mamlakatlarda kichik korxonalar iqtisodiy siyosatning ustuvor yo'nalishiga aylangan bo'lib, ularning investitsiyaviy jozibadorligini oshirish masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Rivojlangan davlatlarda bu maqsadga erishish uchun soliq imtiyozlari, subsidiyalar, davlat kafolatlari, biznes inkubatorlar va texnoparklar kabi kompleks mexanizmlar joriy etilgan [2].

Shu nuqtai nazardan, kichik korxonalar investitsiyaviy jozibadorligini oshirishda jahon tajribasini o'rganish va ilg'or boshqaruv mexanizmlarini milliy sharoitga moslashtirish ilmiy va amaliy jihatdan muhimdir. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi – kichik korxonalarning investitsiyaviy jozibadorligini samarali boshqarish mexanizmlarini tahlil qilishdir.

Kichik korxonalarning investitsiyaviy jozibadorligini oshirish va uni samarali boshqarish masalasi iqtisodiyot fanida keng tadqiq etilgan yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu masala bo'yicha xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan turli nazariy yondashuvlar ishlab chiqilgan bo'lib, ular asosan institutsional muhit, moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari hamda innovatsion rivojlanish omillari bilan bog'liq holda o'rganilgan.

Amerikalik iqtisodchi Joseph Schumpeter o'zining “The Theory of Economic Development” asarida iqtisodiy o'sishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi tadbirkorlik va innovatsiya ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, kichik korxonalar yangi texnologiyalarni joriy etish orqali iqtisodiyotda “ijodiy buzilish” (creative destruction) jarayonini yuzaga keltiradi va aynan shu omil investorlar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi [5].

Shuningdek, Michael Porterning “The Competitive Advantage of Nations” asarida mamlakatlarning raqobatbardoshligi korxonalar klasterlashuvi va innovatsion muhit rivojlanganligi bilan bog'liqligi asoslab berilgan. Porterga ko'ra, kichik bizneslar sanoat klasterlari tarkibida faoliyat yuritganda resurslardan samarali foydalanadi, bu esa ularning investitsiyaviy jozibadorligini oshiradi [6].

Kichik biznesni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash masalalari David Storey tomonidan “Understanding the Small Business Sector” asarida keng tahlil qilingan. Muallifning fikricha, kichik korxonalar rivoji bevosita davlat siyosatining sifati, moliyaviy institutlar mavjudligi va tadbirkorlik infratuzilmasiga bog'liq bo'lib, davlat kafolatlari investitsiya risklarini sezilarli darajada kamaytiradi [7].

Mahalliy iqtisodchi olim A. Vahobovning ilmiy ishlarida esa O‘zbekiston sharoitida kichik biznesni rivojlantirish investitsiya muhitini yaxshilash, moliyaviy infratuzilmani kengaytirish va institutsional islohotlarni chuqurlashtirish bilan uzviy bog‘liqligi ko‘rsatib berilgan. Olimning ta’kidlashicha, kichik korxonalar uchun barqaror huquqiy muhit investorlar ishonchini shakllantirishning asosiy sharti hisoblanadi [9].

Yuqoridagi ilmiy qarashlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kichik korxonalar investitsiyaviy jozibadorligini oshirish ko‘p omilli jarayon bo‘lib, unda innovatsiya, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, davlat siyosati va bozor infratuzilmasi o‘zaro uyg‘un holda faoliyat yuritishi zarur. Demak, jahon ilmiy adabiyotlarida ushbu masala kompleks yondashuv asosida o‘rganilgan bo‘lib, samarali boshqaruv mexanizmlarini shakllantirishda nazariy asos vazifasini bajaradi.

Mazkur tadqiqotda kichik korxonalar investitsiyaviy jozibadorligini baholash va boshqarish mexanizmlarini o‘rganishda tizimli va kompleks yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida qiyosiy tahlil, iqtisodiy-statistik usullar, mantiqiy umumlashtirish hamda ilmiy abstraksiya metodlari qo‘llanildi. Shuningdek, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasini taqqoslash orqali kichik biznesni qo‘llab-quvvatlashning samarali modellari aniqlab olindi.

Kichik korxonalarning investitsiyaviy jozibadorligini samarali boshqarish masalasi zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarda kompleks yondashuvni talab etadi. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, kichik biznes subyektlariga investitsiyalar oqimi nafaqat moliyaviy resurslar mavjudligi, balki institutsional muhit sifati, davlat qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari, innovatsion infratuzilma hamda boshqaruv samaradorligiga ham bevosita bog‘liq hisoblanadi.

Ilmiy adabiyotlarda kichik biznesning investitsion rivojlanishdagi o‘rni keng yoritilgan. Masalan, P. Drucker o‘zining “Innovation and Entrepreneurship” asarida innovatsiya va tadbirkorlik iqtisodiy o‘rinishning asosiy manbai bo‘lib, aynan kichik korxonalar yangi kapitalni jalb qilishda eng moslashuvchan subyekt ekanligini ta’kidlaydi [10]. Shuningdek, J. Schumpeter iqtisodiy rivojlanish nazariyasida innovatsion tadbirkorlikni investitsion faollikning asosiy drayveri sifatida baholab, kichik firmalar iqtisodiyotda “ijodiy vayronkorlik” jarayonini yuzaga keltirishini asoslab bergan [11].

Quyidagi jadvalda ayrim davlatlarda kichik biznesning iqtisodiyotdagi o‘rni va investitsion jozibadorlikka ta’sir etuvchi asosiy ko‘rsatkichlar umumlashtirildi.

1-jadval

Kichik biznesning iqtisodiy ko‘rsatkichlardagi o‘rtacha ulushi (2010–2020 yy., %)

Mamlakat	YAIMdagi ulushi (%)	Bandlikdagi ulushi (%)	Eksportdagi ulushi (%)
Germaniya	53,8	79,0	55,9
Yaponiya	50,0	70,2	53,8
AQSh	46,0	49,4	33,7
Janubiy Koreya	49,4	87,5	30,9
Xitoy	60,0	80,0	50,0
Hindiston	17,0	40,0	40,0
Turkiya	32,0	72,0	28,0

Jadval ma’lumotlari shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy rivojlangan davlatlarda kichik biznes nafaqat bandlikni ta’minlash, balki eksport salohiyatini oshirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa Germaniya va Yaponiya tajribasida kichik korxonalar sanoat kooperatsiyasi orqali global qiymat zanjirlariga integratsiyalashganligi kuzatiladi. Bu esa investorlar uchun risk darajasining pasayishiga va kapital qo‘yilmalar hajmining ortishiga olib keladi.

M. Porter o‘zining “The Competitive Advantage of Nations” asarida milliy raqobatbardoshlik bevosita kichik va o‘rta biznes klasterlari rivojlanganligi bilan bog‘liq ekanligini ta’kidlab, klasterlashuv investitsiya samaradorligini oshirishini ilmiy jihatdan asoslab beradi [12]. Ushbu nazariya Germaniya va Janubiy Koreya tajribasida amaliy tasdig‘ini topgan bo‘lib, sanoat klasterlari kichik korxonalar uchun texnologiya almashinuvi va investorlar bilan aloqalarni kuchaytiradi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, davlat tomonidan yaratilgan biznes infratuzilmasi investitsion muhit sifatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Jahon banki tadqiqotlariga ko‘ra, biznesni

ro‘yxatdan o‘tkazish jarayoni soddalashtirilgan mamlakatlarda startaplar soni o‘rtacha 25 foizga yuqori bo‘ladi [13]. Bu esa investitsiya muhitining institutsional omillarga qanchalik bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari investitsion jozibadorlikni oshiruvchi muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. R. Nelson va S. Winter texnologik rivojlanish nazariyasida innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlovchi institutlar mavjudligi korxonalar uzoq muddatli investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatini oshirishini ta’kidlaydi [14]. Yaponiya va Janubiy Koreyada texnoparklar hamda startap markazlari aynan shu model asosida faoliyat yuritadi.

Shunday qilib, amalga oshirilgan tahlillar kichik korxonalar investitsiyaviy jozibadorligini samarali boshqarish ko‘p komponentli tizim bo‘lib, moliyaviy, institutsional va innovatsion omillarning o‘zaro uyg‘unligi asosida shakllanishini ko‘rsatdi. Natijalar shuni tasdiqlaydiki, jahon tajribasidagi kompleks yondashuv iqtisodiyotda kichik biznesning barqaror rivojlanishini ta’minlashda eng samarali model hisoblanadi.

Mazkur tadqiqot natijalari kichik korxonalar investitsiyaviy jozibadorligini oshirish zamonaviy iqtisodiy rivojlanishning muhim shartlaridan biri ekanligini ko‘rsatdi. Tadqiqot tahlillari shuni namoyish qiladiki, kichik biznes iqtisodiy o‘sish sur‘atlarini jadallashtirish, bandlik darajasini oshirish va innovatsion faoliyatni rivojlantirishda strategik ahamiyatga ega. Shu bois, kichik korxonalar faoliyati uchun qulay investitsion muhit yaratish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lishi lozim.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, kichik korxonalarning investitsiyaviy jozibadorligi moliyaviy resurslarga kirish, institutsional barqarorlik va boshqaruv samaradorligi bilan uzviy bog‘liq. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi davlat tomonidan kredit kafolatlari, soliq imtiyozlari va biznes inkubatorlarini qo‘llab-quvvatlash investitsiya oqimini sezilarli oshirishini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, kichik biznesni klasterlashuv asosida rivojlantirish va raqamli texnologiyalarni joriy etish investor ishonchini oshiruvchi muhim omillardandir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press, 1990, 852 b.
2. Beck T., Demirgüç-Kunt A., Levine R. SMEs, Growth and Poverty: Cross-Country Evidence. Journal of Economic Growth, 2005, Vol. 10(3), pp. 199–229.
3. Audretsch D.B., Keilbach M. Entrepreneurship Capital and Economic Performance. Regional Studies, 2004, Vol. 38(8), pp. 949–959.
4. Ismoilova X.M. Kichik va o‘rta biznesning iqtisodiy samaradorligini oshirish yo‘llari. Andijon: Qo‘qon universiteti nashri, 2021, 112 b.
5. Ganijonova R. Kichik tadbirkorlikni rivojlantirishda davlat va xususiy sektor hamkorligi. Andijon: Qo‘qon universiteti nashri, 2020, 88 b.
6. U.S. Small Business Administration (SBA). Small Business Economic Profile Report. Washington DC, 2021, 134 b.
7. KfW Bankengruppe. SME Development Programs and Financing Report. Frankfurt am Main, 2020, 102 b.

IJARA MUNOSABATLARINI MOHIYATI, AHAMIYATI VA TASNIFLANISHI

СУЩНОСТЬ, ЗНАЧЕНИЕ И КЛАССИФИКАЦИЯ АРЕНДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

ESSENCE, SIGNIFICANCE AND CLASSIFICATION OF LEASE RELATIONS

Sativaldiyeva Gulchexra Xudayberdiyevna Andijon davlat texnika instituti
“Buxgalteriya hisobi” kafedrasida katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada O‘zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiya qilish sharoitida sanoat korxonalarining moddiy — texnik bazasini yangilashda ijara munosabatlarining roli va ahamiyati yoritilgan. Muallif moliyaviy va operatsion ijara tushunchalarini tahlil qilib, ularning korxonalar uchun iqtisodiy afzalliklarini, xususan, aylanma mablag‘lar tanqisligi sharoitida ijaraning samaradorligini asoslab beradi. Shuningdek, xalqaro amaliyotdagi ijara muddatlari (charter, hairing, lizing) va ularning huquqiy tartibga solinishi bayon etilgan.

Kalit so‘zlar. Ijara, ijara shartnomasi, moliyaviy ijara, operatsion ijara, ijarachi, ijaraga beruvchi, charter, hairing, lizing

В данной статье рассматривается роль арендных отношений в обновлении материально - технической базы промышленных предприятий в условиях модернизации экономики Узбекистана. Автор анализирует понятия финансовой и операционной аренды, обосновывает их экономические преимущества, в частности, эффективность лизинга в условиях дефицита оборотных средств. Также описываются виды аренды в международной практике (чартер, хайринг, лизинг) и их правовое регулирование.

Ключевые слова: Аренда, договор аренды, финансовая аренда, операционная аренда, арендатор, арендодатель, чартер, наем, лизинг.

This article examines the role of leases in upgrading the material and technical infrastructure of industrial enterprises amid Uzbekistan's economic modernization. The author analyzes the concepts of financial and operating leases and substantiates their economic advantages, particularly the effectiveness of leasing in the face of working capital shortages. The article also describes the types of leases used in international practice (charter, hiring, leasing) and their legal regulation.

Keywords: Lease, lease agreement, financial lease, operating lease, lessee, lessor, charter, hiring, leasing

O‘zbekiston Respublikasidagi sanoat korxonalari hozirgi kunda mamlakat iqtisodiyoti uchun asosiy moliyaviy daromad manbalaridan biri hisoblanadi. Shuning uchun, ilmiy — texnik taraqqiyot va iqtisodiy sharoitlarning chuqur o‘zgarishi natijasida ishlab chiqarishni o‘zgarishi turli mulkchilik shaklidagi subyektlarning moddiy — texnik bazasini yangilash va asosiy vositalarini o‘zgartirishning innovatsion usullarini izlash va amalga oshirishni taqozo etadi.

Bunday usullardan biri ijaradir. Tadbirkorlikda ijaraning roli asosan asosiy vositalarning faol qismining eng muhim elementlarini — binolar, inshootlar, mashinalar, uskunalar, transport vositalari va boshqa vositalarni ifodalovchi ijaraga olingan aktivlarning o‘zi bilan belgilanadi.

Ilgari ijara shartnomalari asosan chakana savdo korxonalarida qo‘llanilgan edi, ular ko‘pincha o‘z savdo binolarini ijaraga olishgan. So‘nggi yillarda ijara tobora ommalashib bormoqda; asosiy vositalarni sotib olish uchun qarz olish o‘rniga, korxonalar ularni vaqtincha foydalanish uchun yoki keyinchalik sotib olish imkoniyati bilan ijaraga olishlari mumkin.

Bozor iqtisodiyoti korxonalar uchun bir qator qiyinchiliklarni keltirib chiqardi, ularning eng muhimi raqobat kuchayib borayotgan muhitda, mahsulot narxlarining pastligi va to‘lovga

layoqatsizlik tufayli bozorning qisqarishi, xom ashyo yetkazib beruvchilarini topishdagi qiyinchiliklar va moliyaviy resurslarning cheklanganligi sharoitida o‘zlarini qanday qilib mustahkamlashdir.

Shu bilan birga, ko‘plab korxonalar hozirda katta miqdordagi moddiy aktivlar, ko‘chmas mulk, mashina va uskunalar ega bo‘lib, ularning ba‘zilari ishlab chiqarishda muntazam ravishda foydalanilmaydi. Biroq, ishlab chiqarishni kengaytirayotgan kichik korxonalar, ayniqsa yangi tashkil etilgan korxonalar, qimmatbaho uskunalar, ishlab chiqarish va ma‘muriy faoliyat uchun binolar yoki transport vositalarini sotib olishga qodir emaslar. Natijada, bunday vaziyatlarda ijaraga munosabatlari ham ijaraga beruvchi, ham ijarachi uchun foydali bo‘lishi mumkin.

Ishlab chiqarishda asosan tabiiy xususiyatlarini yo‘qotmaydigan binolar, inshootlar, uskunalar, transport vositalari, yer uchastkalari va boshqa mulklar ijaraga berilishi mumkin.

Ijara munosabatlarini mohiyati shundaki, ijaraga beruvchi ijaraga oluvchiga mulkni vaqtinchalik egalik qilish va undan foydalanishni haq evaziga taqdim etadi, bu esa ijara muddati davomida ham, uning amal qilish muddati tugashidan oldin ham, keyin ham ijaraga beruvchining mulki bo‘lib qoladi [1].

Bundan tashqari, hozirda mamlakatimizdagi aksariyat korxonalarda aylanma mablag‘lar yetishmaydi. Ular asosiy vositalarini yangilay olmaydilar yoki ilmiy — texnik yutuqlarni joriy qila olmaydilar va kredit olishga majbur bo‘ladilar. Biroq, agar korxonada asosiy vositalarini yangilash uchun aylanma mablag‘lar yetishmasa, uskunalar ijaraga olish foydaliroq hisoblanadi. Bundan tashqari, moliyaviy ijaradan foydalanadigan korxona asosiy vositalarni kreditga sotib olishga ko‘ra butun ijara muddati davomida uskunaning narxining 10 foizgacha korxonani mablag‘ini tejallishiga olib keladi va bu odatda bir yildan besh yilgacha davom etadi.

Mutaxassislarning fikricha, O‘zbekiston Respublikasidagi hozirgi iqtisodiy vaziyat moliyaviy ijarani rivojlantirish uchun juda qulaydir. Ijaraning ushbu shakli modernizatsiya uchun mablag‘ yetishmayotgan korxona va investitsiyalarni qaytarish kafolatlari yetarli emasligi sababli kredit berishni istamaydigan bank o‘rtasidagi qarama — qarshiliklarni bartaraf etadi.

Ijara bitimi barcha tomonlar uchun foydali bo‘lib: bir tomon bo‘lib — bo‘lib qaytariladigan kredit va zarur jihozlarni oladi; ikkinchi tomon esa kreditni qaytarish kafolatini oladi, chunki ijara obyekti oxirgi to‘lov olinmaguncha ijaraga beruvchining yoki ijara bitimini moliyalashtiruvchi bankning mulki bo‘lib qoladi.

Ijarachi va ijaraga beruvchi o‘rtasidagi munosabatlar yozma ravishda tuzilgan va ijaraga olingan mulk haqida batafsil ma‘lumot, shuningdek, ijara muddati, ijara miqdori va to‘lov tartibini o‘z ichiga olgan ijara shartnomasi bilan belgilanadi. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi ijara shartnomasi tomonlarining huquq va majburiyatlarini, ijarachiga mulkni taqdim etish shartlarini va ijaraga olingan mulkdagi nuqsonlar uchun ijaraga beruvchining javobgarligini belgilovchi asosiy hujjatdir [2].

Mulk uchun ijara to‘lovi to‘liq tiklash, ta‘mirlash xarajatlari va ijaraga olingan mulkni to‘la tiklash holatida saqlash uchun amortizatsiyani, shuningdek, foydaning foizini o‘z ichiga oladi. Iqtisodiy mazmuniga ko‘ra, moliyaviy va operatsion ijara munosabatlari bir biridan farqlanadi.

Moliyaviy ijara munosabatlari quyidagi talablardan biriga javob berganda yuzaga keladi:

- ijara muddati ijaraga olingan aktivning foydali muddatiga to‘g‘ri kelganda yoki unga juda yaqin bo‘lganda;
- ijara muddati uchun ijara haqi shartnoma tuzilgan paytdagi ijaraga olingan aktivning joriy qiymatidan oshib ketadi yoki unga tenglashadi;
- mulk huquqi ijara muddati tugagandan so‘ng ijarachiga o‘tadi;
- ijarachi ijara muddati davomida ijaraga olingan aktivni sotib olish huquqiga ega.

Moliyaviy ijara shartnomasi bo‘yicha ijaraga olingan aktivga egalik qilish bilan bog‘liq barcha xavf va mukofotlar ijarachiga o‘tkaziladi. Ijarachi ijaraga olingan aktivni o‘z balansida aks ettiradi. Ijara muddati uchun mulk huquqi boshqa shaxsga o‘tkazilishi yoki o‘tkazilmasligi mumkin.

Operatsion ijara — bu ijarachining vaqtinchalik ehtiyojlarini qondirish uchun ilgari sotib olingan mulkni ma‘lum bir muddatga ijaraga berish. Ijara muddati tugagandan so‘ng, mulk ijaraga

beruvchiga qaytariladi. Ijara muddati davomida faqat ijaraga olingan mulkka egalik huquqi o‘tkaziladi [3].

Ijara xarajatlari butun ijara muddati davomida tizimli ravishda davr xarajatlari sifatida tan olinadi. Mulk ijaraga beruvchining balansida va ijarachining balansidan tashqarida hisobga olinadi. Xalqaro amaliyotda ijara muddatiga ko‘ra, uch turdagi ijara shartnomalari mavjud bo‘lib, ular:

- uzoq muddatli (lizing) — 12 oydan ortiq muddatga;
- o‘rta muddatli (hiring) — bir yildan uch yilgacha bo‘lgan muddatga;
- qisqa muddatli (charter) — bir yildan ortiq bo‘lmagan muddatga.

Charter — bu ijarachi tomonidan keyinchalik sotib olish huquqisiz mulkni bir yilgacha bo‘lgan muddatga ijaraga berishdir. Masalan, samolyot yoki kemani bitta reys uchun yoki ketma — ket bir nechta reyslar uchun ma‘lum bir muddatga ijaraga berish (time — charter).

Rayting — bu ijarachi tomonidan keyinchalik sotib olish huquqisiz qisqa muddatli mulk ijarasining bir turi bo‘lib, uning narxi ijaraga olishdan yuqori.

Hairing — bu mulkka egalik huquqini ijarachiga o‘tkazish huquqisiz olti oydan uch yilgacha bo‘lgan o‘rta muddatli ijara.

Lizing — bu mulkni uch yildan ortiq muddatga ijaraga berishdir.

Hairingda eng keng tarqalgan uskunalar transport vositalari, qurilish texnikasi, yo‘l texnikasi va sanoat uskunalari hisoblanadi.

Moliyaviy ijaradan farqli o‘laroq, hairingda odatda ijara shartnomasi tugagandan so‘ng aktivga egalik huquqini ijarachiga o‘tkazish nazarda tutilmaydi[3].

Ijara obyekti ketma — ket bir nechta ijarachiga ijaraga berilishi mumkin, bu esa egasiga obyekt qiymatini asta-sekin qoplash imkonini beradi.

Hozirgi vaqtda rivojlangan mamlakatlarda biznes amaliyotida turli xil ijara turlari qo‘llaniladi, ularning har biri o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Eng keng tarqalganlari turlari:

- Operatsion ijara.
- Moliyaviy ijara.
- Qaytariladigan ijara.
- Ulushli (uchinchi shaxs ishtirokida).
- To‘g‘ridan – to‘g‘ri ijara.
- Sub – ijara.

Ijaraning bunday turlari ikkita asosiy ijara shaklining variantlari hisoblanadi: operatsion yoki moliyaviy ijaralar [4].

O‘zbekiston Respublikasida “Ijara to‘g‘risida” gi Qonun ijaraning uchta asosiy turini tartibga soladi: operatsion, moliyaviy va qaytariladigan (moliyaviy ijara turi). Keling, ijaraning eng keng tarqalgan turlarini batafsilroq ko‘rib chiqaylik.

• Operatsion ijara — bu joriy ijara bitimi. Odatda, bunday bitimning muddati ijaraga olingan aktivning to‘liq amortizatsiya davridan qisqaroq. Shuning uchun, shartnomada ko‘rsatilgan ijara haqi aktivning to‘liq qiymatini qoplamaydi, bu esa bir necha marotaba ijaraga berishni talab qiladi. Operatsion ijaraning eng muhim farqlovchi xususiyati ijaraga oluvchining shartnomani muddatidan oldin bekor qilish huquqidir. Bunday shartnomalarda ijaraga olingan uskunani o‘rnatish va doimiy texnik xizmat ko‘rsatish bo‘yicha turli xil xizmatlar ham ko‘rsatilishi mumkin. Shu sababli, ushbu ijara shaklining yana bir nomi — xizmat ko‘rsatish ijarasi. Ko‘rsatilgan xizmatlarning qiymati ijara haqiga kiritiladi yoki alohida to‘lanadi.

Operatsion ijaraning asosiy obyektlari tez eskiradigan uskunalar (kompyuterlar, turli xil ofis uskunalari va boshqalar) va doimiy texnik xizmat ko‘rsatishni talab qiladigan texnik jihatdan murakkab uskunalar.

Umuman olganda, operatsion ijara shartlari ijaraga oluvchi uchun qulayroq. Xususan, ijara shartnomasini muddatidan oldin bekor qilish imkoniyati eskirgan uskunalaridan tezda qutilish va uni yuqori texnologiyali va raqobatbardosh uskunalar bilan almashtirish imkonini beradi. Bundan tashqari, noqulay vaziyatlar yuzaga kelsa, ijaraga oluvchi uskunani egasiga muddatidan oldin

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 2-son 2026 yil

qaytarish orqali ijara shartnomasini to‘xtatish ya’ni tezda tugatishi mumkin, bu esa obyektni tugatish yoki qayta tashkil etish bilan bog‘liq xarajatlarni sezilarli darajada kamaytiradi.

Bir martalik loyihalar yoki buyurtmalar uchun operatsion ijara kerak bo‘lmaydigan uskunalarini sotib olish va ularga texnik xizmat ko‘rsatish zaruratini bartaraf etadi.

Ijaraga beruvchi yoki uskunalar ishlab chiqaruvchisi tomonidan taqdim etiladigan turli xizmatlardan foydalanish ko‘pincha doimiy texnik xizmat ko‘rsatish xarajatlarini va tegishli xodimlarni kamaytirishga yordam beradi. Operatsion ijaraning kamchiliklari:

- Boshqa ijara shakllariga qaraganda yuqori ijara haqi;
- Avanslar va oldindan to‘lovlar uchun talablar;
- Ijara muddatidan oldin bekor qilingan taqdirda jarimalarni talab qiluvchi shartnoma bandlari;
- Mulk egalari xavfini kamaytirish va qisman qoplash uchun mo‘ljallangan boshqa shartlar.

Moliyaviy ijara — bu ijaraga olingan uskunaning to‘liq amortizatsiyasini ijaraga oluvchi tomonidan amalga oshiriladigan to‘lovlarni ko‘zda tutuvchi uzoq muddatli shartnoma. Bunday shartnomalar muddatidan oldin bekor qilishga yo‘l qo‘ymagani uchun, davriy to‘lovni to‘g‘ri belgilash egasiga uskunani sotib olish va unga texnik xizmat ko‘rsatish xarajatlarini, shuningdek, talab qilinadigan daromad stavkasini to‘liq qoplashni ta‘minlaydi. Ushbu turdagi ijarada barcha o‘rnatish va doimiy texnik xizmat ko‘rsatish xarajatlari odatda ijaraga oluvchi tomonidan qoplanadi. Bunday shartnomalar ko‘pincha ijaraga oluvchining shartnoma muddati tugagandan so‘ng aktivni chegirmali yoki qoldiq qiymatda sotib olish imkoniyatini o‘z ichiga oladi.

1- jadval

IFRSga muvofiq ijara turining ta’rifi

Ijara turi mezonlari	Parametrlari	Izohlar
1.Mulkchilik ijara muddati tugagandan so‘ng ijarachiga o‘tadi.	Shartnoma shartlariga ko‘ra, mulkchilik ijara muddati tugagandan so‘ng ijarachiga.	Moliyaviy ijara deb tan olish mezoniga javob beradi.
2.Aktivni ijarachining adolatli qiymatidan sezilarli darajada past narxda sotib olish huquqi va ijara muddati boshida bu huquqdan foydalanish aniqligi.	Shartnomada ijara muddati tugagandan so‘ng ijaraga olingan aktivning sotib olish narxi ko‘rsatilgan, bu uning bozor qiymatidan sezilarli darajada past.	Moliyaviy ijara deb tan olish mezoniga javob beradi.
3.Ijara muddati, hatto mulkchilik o‘tkazilmasa ham, aktivning foydali xizmat muddatining muhim qismidir.	Amortizatsiya guruhiga kiritilgan asosiy vositalar tasnifiga muvofiq, transport vositasi 3 yildan 5 yilgacha foydali muddati bilan uchinchi guruhga kiradi	Moliyaviy ijara deb tan olish mezoniga javob beriladi
4.Ijara olingan aktivning hozirgi qiymati ijaraga olingan aktivning bozor qiymatining sezilarli qismini tashkil etadi.	Ijara to‘lovlari jadvaliga ko‘ra, aktivning butun adolatli qiymati ijara muddati tugagunga qadar to‘lanadi.	Moliyaviy ijarani tan olish mezoniga javob to‘liq javob beradi.
5.Ijara olingan aktiv o‘ziga xos xususiyatga ega, shuning uchun uni faqat ijarachi sezilarli o‘zgartirishlarsiz ishlatishi mumkin.	Moliyaviy ijara shartnomasi bo‘yicha ijaraga olingan transport vositasi o‘ziga xos xususiyatga ega emas va ijarachidan boshqa foydalanuvchilar tomonidan ham ishlatilishi mumkin.	Moliyaviy ijarani tan olish mezoniga javob bermaydi.

Operatsion ijaradan farqli o‘laroq, moliyaviy ijara mulk egasi uchun xavfni sezilarli darajada kamaytiradi. Asosan, ularning shartlari uzoq muddatli bank kreditlari bilan deyarli bir xil, chunki

- ular uskunaning to‘liq qaytarilishini (kredit);
- uskunaning qiymati va egasining daromadini o‘z ichiga olgan davriy to‘lovlarni (kreditni

qaytarish — asosiy qarz va foizlar);

- agar ijaraqa oluvchi shartnomani bajarmasa, uni bankrot deb e’lon qilish huquqini va boshqalarni nazarda tutadi.

O‘zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiya qilish va sanoat korxonalarining texnologik bazasini yangilash sharoitida ijara munosabatlari moliyaviy barqarorlikni ta’minlovchi eng samarali mexanizmlardan biri bo‘lib xizmat qilmoqda. Maqolada keltirilgan tahlillar asosida quyidagi yakuniy xulosalarga kelish mumkin:

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar duch kelayotgan asosiy muammo — moliyaviy resurslarning cheklanganligidir. Ijara mexanizmi bir tomondan bo‘sh turgan aktivlarga ega korxonalar (ijaraga beruvchilar) uchun qo‘shimcha daromad manbai bo‘lsa, ikkinchi tomondan yangi tashkil etilgan kichik biznes subyektlari (ijarachilar) uchun katta miqdordagi sarmoya sarflamasdan zamonaviy texnologiyalarga ega bo‘lish imkonini beradi.

Moliyaviy ijara (lizing) kreditga nisbatan sezilarli afzalliklarga ega. U nafaqat korxonaning aylanma mablag‘larini tejaydi (o‘rtacha 10% gacha), balki bank va tadbirkor o‘rtasidagi investitsion risklarni pasaytiradi. Bunda ijara obyektining o‘zi garov vazifasini o‘tashi tomonlar uchun kafolatli himoyadir.

Mamlakatimiz qonunchiligi, xususan, Fuqarolik kodeksi va “Ijara to‘g‘risida”gi qonun ushbu munosabatlarni tartibga solish uchun mustahkam poydevor yaratgan. Sanoat korxonalari uchun ijara — bu shunchaki mulkdan foydalanish emas, balki ilmiy-texnik taraqqiyot yutuqlarini ishlab chiqarishga tezkor joriy etish usulidir. Bu esa mamlakat mahsulotlarining raqobatbardoshligini oshirishga va iqtisodiy o‘sish sur‘atlarini jadallashtirishga xizmat qiladi.

O‘zbekistonda ijara munosabatlarini yanada kengaytirish — sanoat korxonalarini modernizatsiya qilishdagi to‘siqlarni bartaraf etish hamda tadbirkorlik muhitini sog‘lomlashtirishning strategik yo‘nalishidir.

Foydalanilgan adabiyo‘tlar ro‘yxati:

1. Джуха В.М. Лизинг. Серия «Учебники, учебные пособия». Ростов н/д: «Феникс», 1999. - 320 с.
2. Пантелейчук Л. Формирование учетной политики — важный этап в работе предприятия // Бухгалтерский учет и аудит. - 2002. - № 9. - с. 3-11.
3. Пивоваров С.Е., Майзель А.И. Аренда: теория и опыт применения [текст]. - Санкт-Петербург: Аквилон, 1992. - 159 с.
4. Аренда: сущность и практика: Труды по экономическому всеобщему образованию для трудящихся / ред. В.М. Рутгайзер, А.Д. Берлин и М.И. Семенушкина. - М.: Профиздат, 1989. - 208 с. - (Экономическое всеобщее образование)

**SANOAT KORXONALARIDA MEHNAT UNUMDORLIGINI OSHIRISHDA MEHNATNI
NORMALASHTIRISH TIZIMINING O‘RNI VA AHAMIYATI**

**РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ СИСТЕМЫ СТАНДАРТИЗАЦИИ ТРУДА В ПОВЫШЕНИИ
ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ТРУДА НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ**

**THE ROLE AND IMPORTANCE OF THE LABOR STANDARDIZATION SYSTEM IN
INCREASING LABOR PRODUCTIVITY IN INDUSTRIAL ENTERPRISES**

Kamilova Anora Nasirovna

Andijon davlat texnika instituti “Iqtisodiyot” kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada sanoat korxonalarida mehnat unumdorligini oshirishda mehnatni normalashtirish tizimining o‘rni va ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Mehnatni normalashtirish ishlab chiqarish jarayonlarini oqilona tashkil etish, ish vaqtidan samarali foydalanish hamda xodimlar mehnatini adolatli baholashning muhim vositasi sifatida yoritiladi. Maqolada mehnat me‘yorlarini belgilashning amaldagi holati, ularning mehnat unumdorligiga ta’siri va mavjud muammolar atroficha ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, zamonaviy boshqaruv yondashuvlari va ilg‘or tajribalar asosida mehnatni normalashtirish tizimini takomillashtirish yo‘llari bayon etiladi.

Kalit so‘zlar: mehnat unumdorligi, mehnatni normalashtirish, mehnat me‘yorlari, ish vaqtidan foydalanish, ishlab chiqarish samaradorligi.

В данной статье научно анализируется роль и значение системы стандартизации труда в повышении производительности труда на промышленных предприятиях. Стандартизация труда рассматривается как важный инструмент рациональной организации производственных процессов, эффективного использования рабочего времени и справедливой оценки труда работников. В статье всесторонне рассматривается текущее состояние стандартизации труда, ее влияние на производительность труда и существующие проблемы. Также обозначены пути совершенствования системы стандартизации труда на основе современных подходов к управлению и передового опыта.

Ключевые слова: производительность труда, стандартизация труда, трудовые стандарты, использование рабочего времени, эффективность производства.

This article scientifically analyzes the role and importance of the labor standardization system in increasing labor productivity at industrial enterprises. Labor standardization is highlighted as an important tool for rational organization of production processes, effective use of working time, and fair assessment of employee labor. The article comprehensively examines the current state of labor standardization, their impact on labor productivity, and existing problems. It also outlines ways to improve the labor standardization system based on modern management approaches and best practices.

Keywords: labor productivity, labor standardization, labor standards, use of working time, production efficiency.

Hozirgi globallashuv va raqobat sharoitida sanoat korxonalarining barqaror rivojlanishi, avvalo, ishlab chiqarish samaradorligi va mehnat unumdorligi darajasiga bevosita bog‘liqdir. Mehnat unumdorligi iqtisodiy o‘rning muhim omili bo‘lib, u ishlab chiqarish hajmini oshirish, tannarxni kamaytirish, korxonaning moliyaviy barqarorligini ta‘minlash hamda xodimlar daromadlarini ko‘paytirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, sanoat korxonalarida mehnat

unumdorligini oshirish masalasi bugungi kunda iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Mehnat unumdorligini oshirishga ta’sir etuvchi omillar turli xil bo‘lib, ularning ichida mehnatni ilmiy asosda tashkil etish va normalashtirish tizimi alohida o‘rin tutadi. Mehnatni normalashtirish tizimi ishlab chiqarish jarayonida bajariladigan ish hajmi, sarflanadigan vaqt, xodimlarning mehnat yuklamasi va ish sharoitlarini me’yoriy jihatdan belgilash orqali mehnat jarayonini oqilona tashkil etishga xizmat qiladi. Ushbu tizim korxonalarda ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanish, ish vaqtining yo‘qotilishini kamaytirish hamda xodimlarning mehnat faolligini oshirish imkonini beradi.

O‘zbekiston Respublikasida mehnat munosabatlarini tartibga soluvchi asosiy huquqiy hujjat O‘zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi hisoblanadi [1]. Mazkur kodeks 2023-yil 30-apreldan kuchga kirgan bo‘lib, unda mehnatni tashkil etish, ish vaqti, dam olish vaqti, mehnat sharoitlari hamda mehnatga haq to‘lash masalalari huquqiy jihatdan mustahkamlangan. Mehnat kodeksida ish beruvchining xodimlar mehnatini oqilona tashkil etish, mehnat me’yorlarini joriy etish va ularni takomillashtirib borish majburiyatlari belgilangan bo‘lib, bu holat mehnat unumdorligini oshirishda mehnatni normalashtirish tizimining huquqiy asosini yaratadi. Shuningdek, mehnat me’yorlarini belgilash va ularni amaliyotga tatbiq etish masalalari O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining VM-465-sonli “Mehnat me’yorlarini ishlab chiqish, tasdiqlash va joriy etish tartibi to‘g‘risida” qarori bilan tartibga solinadi [2]. Ushbu qarorda mehnat me’yorlarining turlari, ularni ishlab chiqish metodikasi, mehnatni normalashtirish bo‘yicha mas’ul subyektlarning vakolatlari hamda nazorat mexanizmlari aniq belgilab berilgan. Qaror sanoat korxonalarida mehnat resurslaridan samarali foydalanish va ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirishga xizmat qiluvchi muhim normativ hujjat hisoblanadi. Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmonida iqtisodiyot tarmoqlarida mehnat unumdorligini oshirish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va mehnatni tashkil etishning zamonaviy usullarini joriy etish ustuvor vazifa sifatida belgilangan [3]. Mazkur strategik hujjatda sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishda mehnatni ilmiy asosda tashkil etish va normalashtirish mexanizmlaridan keng foydalanish zarurligi ta’kidlangan.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, mehnatni normalashtirish tizimi yetarli darajada joriy etilmagan korxonalarda ish vaqtining samarasiz sarflanishi, xodimlar mehnat yuklamasining notekis taqsimlanishi hamda ishlab chiqarish xarajatlarining oshib ketishi kuzatiladi. Aksincha, mehnatni normalashtirish tizimi puxta yo‘lga qo‘yilgan sanoat korxonalarida ishlab chiqarish jarayonlari uzluksizligi ta’minlanadi, xodimlarning mas’uliyati va mehnat intizomi kuchayadi hamda mehnat unumdorligi barqaror o‘sinib boradi. Shu bois, sanoat korxonalarida mehnat unumdorligini oshirishda mehnatni normalashtirish tizimining o‘rni va ahamiyatini ilmiy jihatdan tadqiq etish, amaldagi qonun hujjatlari asosida tahlil qilish va amaliy takliflar ishlab chiqish bugungi kunda dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi.

Sanoat korxonalarida mehnat unumdorligini oshirish masalasi iqtisodiy fanlarda uzoq yillardan buyon muhim tadqiqot obyekti sifatida qaralib kelinmoqda. Iqtisodiy samaradorlikni ta’minlash, ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligini saqlash va resurslardan oqilona foydalanish masalalarida mehnat omilining tutgan o‘rni alohida ta’kidlanadi. Shu jihatdan qaralganda, mehnat unumdorligini oshirish faqat texnologik modernizatsiya yoki investitsiya hajmini ko‘paytirish bilan cheklanmay, balki mehnat jarayonining ichki mexanizmlarini ilmiy asosda tashkil etishni ham talab qiladi.

Iqtisodiy tadqiqotlarda mehnat unumdorligi ko‘pincha ishlab chiqarish hajmining mehnat resurslariga nisbati sifatida talqin qilinadi. Biroq zamonaviy yondashuvlarda ushbu ko‘rsatkich faqat miqdoriy emas, balki sifat jihatidan ham baholanadi. Ya’ni, xodimlarning kasbiy malakasi, ish vaqtdan foydalanish darajasi, mehnat intizomi va ishlab chiqarish muhitining tashkil etilishi mehnat unumdorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi omillar sifatida e’tirof etiladi. Aynan shu omillarni tizimli ravishda boshqarish mehnatni normalashtirish orqali amalga oshiriladi.

Mehnatni normalashtirish masalalari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda ushbu tizim mehnatni ilmiy tashkil etishning ajralmas qismi sifatida talqin qilinadi. Normalashtirish jarayoni orqali ish vaqtining me'yoriy sarfi, bajariladigan ish hajmi va xodimlarning funksional yuklamasi aniq belgilanadi. Natijada, mehnat jarayonida tasodifiylik darajasi kamayadi, ishlab chiqarish intizomi mustahkamlanadi va mehnat natijalari bilan ish haqi o'rtasidagi bog'liqlik kuchayadi. Bu esa xodimlarning rag'batlanishini oshirish orqali mehnat unumdorligining barqaror o'sishiga zamin yaratadi. Ayrim ilmiy ishlarda mehnatni normalashtirish tizimi sanoat korxonalarida boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun muhim axborot manbai sifatida baholanadi. Chunki mehnat me'yorlari ishlab chiqarish quvvatlarini rejalashtirish, xodimlar sonini optimallashtirish va tannarxni shakllantirish jarayonlarida asosiy hisob-kitob bazasi vazifasini bajaradi. Shu sababli, mehnatni normalashtirish tizimi yetarli darajada ishlab chiqilmagan yoki eskirgan bo'lgan korxonalarda ishlab chiqarish xarajatlarining oshishi va mehnat unumdorligining pasayishi kuzatilishi qayd etiladi.

Zamonaviy ilmiy yondashuvlarda mehnatni normalashtirish tizimi faqat an'anaviy ishlab chiqarish sharoitlari bilan cheklanib qolmay, balki raqamlashtirish jarayonlari bilan uyg'un holda ko'rib chiqilmoqda. Xususan, sanoat korxonalarida avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish liniyalari, raqamli boshqaruv tizimlari va axborot texnologiyalarining joriy etilishi mehnat me'yorlarini qayta ko'rib chiqishni talab etmoqda. Bu esa mehnatni normalashtirish tizimini doimiy ravishda yangilab borish zaruratini yuzaga keltiradi.

Iqtisodiy adabiyotlarda mehnat unumdorligi va mehnatni normalashtirish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tahlil qilinarkan, ushbu ikki tushuncha bir-birini to'ldiruvchi mexanizmlar sifatida qaraladi. Mehnat unumdorligi natijaviy ko'rsatkich bo'lsa, mehnatni normalashtirish ushbu natijaga erishish vositasi sifatida talqin etiladi. Shu bois, ayrim tadqiqotchilar mehnatni normalashtirishni mehnat unumdorligini oshirishning institutsional omili deb baholaydilar.

Mahalliy va xorijiy tadqiqotlarda sanoat korxonalarida mehnatni normalashtirish tizimining joriy etilishi xodimlarning ijtimoiy-iqtisodiy holatiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatishi qayd etiladi. Xususan, mehnat yuklamasining adolatli taqsimlanishi, ish vaqtdan samarali foydalanish va ish haqi tizimining shaffofligi xodimlarning mehnatga bo'lgan munosabatini ijobiy tomonga o'zgartiradi. Bu holat mehnat unumdorligini oshirish bilan birga, kadrlar almashuvining kamayishiga ham xizmat qiladi. Shuningdek, ayrim ilmiy ishlarda mehnatni normalashtirish tizimi mehnat muhofazasi va xavfsizligi bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilinadi. Mehnat me'yorlarining ilmiy asosda belgilanishi xodimlarning ortiqcha jismoniy va ruhiy zo'rqiqlashini oldini olishga yordam beradi. Natijada, ishlab chiqarish jarayonida baxtsiz hodisalar va kasbiy kasalliklar xavfi kamayadi, bu esa uzoq muddatda mehnat unumdorligining barqaror saqlanishiga xizmat qiladi.

Sanoat korxonalarida mehnat unumdorligini oshirishda mehnatni normalashtirish tizimining amaliy samaradorligini baholash uchun rasmiy statistik ma'lumotlar asosida tahlil o'tkazish muhim hisoblanadi. Ushbu tahlil jarayonida sanoat tarmoqlarida mehnat unumdorligi dinamikasi, ish vaqtining samaradorligi hamda mehnatni tashkil etish darajasi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik o'rganildi. Tahlil uchun asosiy axborot manbasi sifatida O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi tomonidan e'lon qilingan rasmiy statistik to'plamlar va yillik hisobotlar ma'lumotlaridan foydalanildi.

Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, so'nggi yillarda sanoat ishlab chiqarish hajmining o'sishi bilan bir qatorda mehnat unumdorligi ko'rsatkichlarida ham ijobiy o'zgarishlar kuzatilgan. Biroq ushbu o'sish barcha korxonalarda bir xil sur'atda kechmayotgani, mehnatni normalashtirish tizimi joriy etilgan va etilmagan korxonalar o'rtasida sezilarli tafovutlar mavjudligi aniqlanadi. Aynan shu jihat mehnatni normalashtirish tizimining mehnat unumdorligiga ta'sirini statistik tahlil qilish zaruratini yuzaga keltiradi.

Quyidagi jadvalda 2019-2023-yillar davomida sanoat tarmoqlarida mehnat unumdorligining o'zgarishi hamda mehnatni normalashtirish bilan bog'liq asosiy ko'rsatkichlar keltirilgan.

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, tahlil qilinayotgan davrda sanoat ishlab chiqarish hajmi indeksi barqaror o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan.

O‘zbekiston sanoat tarmoqlarida mehnat unumdorligi va ish vaqtidan foydalanish ko‘rsatkichlari (2019–2023-yillar)

Yillar	Sanoat ishlab chiqarish hajmi indeksi (%)	Mehnat unumdorligi indeksi (%)	Ish vaqtidan foydalanish darajasi (%)	Mehnat me‘yorlari joriy etilgan korxonalar ulushi (%)
2019	106,8	104,2	84,5	52,1
2020	101,1	100,3	82,7	54,6
2021	107,4	105,8	85,9	58,3
2022	109,1	107,6	87,2	61,9
2023	111,3	109,4	88,6	65,7

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma‘lumotlari asosida muallif hisob-kitoblari [6].

Ayniqsa, 2021–2023-yillarda ishlab chiqarish hajmining sezilarli oshishi bilan birga mehnat unumdorligi indeksida ham mutanosib o‘shish kuzatilmoqda. Bu holat ishlab chiqarish jarayonlarining takomillashuvi va mehnat resurslaridan samaraliroq foydalanish bilan izohlanadi. Shu bilan birga, ish vaqtidan foydalanish darajasining 2019-yildagi 84,5 foizdan 2023-yilda 88,6 foizga yetgani mehnatni tashkil etish va normalashtirish mexanizmlarining bosqichma-bosqich takomillashib borayotganidan dalolat beradi. Ish vaqtining yo‘qotilishini qisqartirish, mehnat jarayonlarini me‘yorlash va ishlab chiqarish intizomini kuchaytirish natijasida mehnat unumdorligining o‘shishi ta‘minlangan. Alohida e‘tibor qaratish lozim bo‘lgan jihat shundaki, mehnat me‘yorlari joriy etilgan korxonalar ulushi yildan-yilga oshib bormoqda. Agar 2019-yilda ushbu ko‘rsatkich 52,1 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2023-yilda u 65,7 foizga yetgan. Mazkur tendensiya sanoat korxonalarida mehnatni normalashtirish tizimiga bo‘lgan ehtiyoj va qiziqishning ortib borayotganini ko‘rsatadi. Amaliy kuzatuvlar shuni tasdiqlaydiki, mehnat me‘yorlari joriy etilgan korxonalarda ishlab chiqarish jarayonlari aniq rejalashtiriladi, xodimlar yuklamasi me‘yoriy asosda taqsimlanadi va natijada mehnat unumdorligi yuqori bo‘ladi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, mehnat unumdorligi ko‘rsatkichlarining o‘shishi faqat ishlab chiqarish hajmining oshishi bilan emas, balki mehnatni normalashtirish tizimining amaliy joriy etilishi bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Mehnat me‘yorlari mavjud bo‘lgan sharoitda ish vaqtidan foydalanish samaradorligi ortadi, ishlab chiqarish jarayonida bekor turishlar kamayadi va xodimlarning mehnat natijalari aniq baholanadi.

Umuman olganda, rasmiy statistik ma‘lumotlar asosida o‘tkazilgan tahlil sanoat korxonalarida mehnat unumdorligini oshirishda mehnatni normalashtirish tizimi muhim iqtisodiy va tashkiliy omil ekanligini tasdiqlaydi. Ushbu tizimni keng joriy etish va uni zamonaviy ishlab chiqarish sharoitlariga mos ravishda takomillashtirish mehnat unumdorligining barqaror o‘shishini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, sanoat korxonalarida mehnat unumdorligini oshirish masalasi zamonaviy iqtisodiy rivojlanish sharoitida strategik ahamiyatga ega bo‘lib, uning samarali ta‘minlanishi ko‘p jihatdan mehnatni normalashtirish tizimining qay darajada to‘g‘ri va puxta joriy etilganiga bog‘liqdir. O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, mehnatni normalashtirish ishlab chiqarish jarayonlarini ilmiy asosda tashkil etish, ish vaqtidan foydalanish samaradorligini oshirish, xodimlar mehnat yuklamasini oqilona taqsimlash hamda mehnat natijalari bilan rag‘batlantirish mexanizmlarini uyg‘unlashtirishda muhim vosita hisoblanadi. Rasmiy statistik ma‘lumotlar asosida aniqlangan tendensiyalar mehnat me‘yorlari joriy etilgan korxonalarda mehnat unumdorligi ko‘rsatkichlari barqaror o‘shib borayotganini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, mehnatni normalashtirish tizimi nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshirishga, balki xodimlarning ijtimoiy himoyasini kuchaytirish, mehnat intizomini mustahkamlash va ishlab chiqarish xavfsizligini ta‘minlashga ham xizmat qiladi. Demak, sanoat korxonalarida mehnat unumdorligini oshirish bo‘yicha amalga

oshiriladigan chora-tadbirlar tizimida mehnatni normalashtirishni takomillashtirish, uni zamonaviy texnologiyalar va boshqaruv usullari bilan uyg‘unlashtirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi hamda korxonalarning uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi 30.04.2023, www.lex.uz .
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 24.07.2025 yildagi “Mehnat normalarini ishlab chiqish va joriy qilish tartibi to‘g‘risidagi namunaviy nizomni tasdiqlash haqida”gi 465-sonli qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni 28.01.2022 yildagi “2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni.
4. Kamilova, A., and Egamberdiyev Sh. "Setting a time norm in enterprises and its effect on the performance of the team" Экономика и социум 2-1 (129) (2025): 268-271.
5. Anora K., Shavkatbek E. Korxona innovatsion texnologiyasi-iqtisodiy samaradorlik oshishi kaliti //Modern education and development. – 2025. – T. 40. – №. 4. – С. 83-89.
6. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari, www.stat.uz

УДК: 331.5(575.1)

ЗАНЯТОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ – ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АНАЛИЗА И ПРАКТИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ

O‘ZBEKISTONDA BANDLIK – MUAMMOLARNI YECHISHNING AMALIY MEKANIZMLARI VA TAHLILNING NAZARIY VA METODOLOGIK ASOSLARI

EMPLOYMENT IN UZBEKISTAN – THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF ANALYSIS AND PRACTICAL MECHANISMS FOR SOLVING PROBLEMS

Базарова Гулнора Гуламовна

доцент кафедры «Экономики» Андижанского государственного
технического института, кандидат экономических наук.

Аннотация

В статье исследуются теоретико-методологические подходы к анализу занятости населения и практические механизмы регулирования рынка труда в Республике Узбекистан. Актуальность исследования обусловлена демографическим давлением (доля трудоспособного населения превышает 60%) и необходимостью адаптации системы занятости к рыночным условиям. Цель работы — систематизировать теоретические основы анализа занятости и оценить эффективность внедряемых в Узбекистане практических механизмов решения проблем трудоустройства. Методологическую базу составили структурно-функциональный анализ, сравнительный метод и анализ статистических данных. В результате исследования выявлено, что при общем снижении уровня безработицы до 4,8% и бедности до 5,8% (2025 г.) сохраняются структурные диспропорции между системой профессионального образования и требованиями рынка труда. Новизна работы заключается в комплексном анализе трансформации институтов занятости: перехода от надзорных функций к сервисной модели, внедрения цифровых платформ и механизма «профессиональных ваучеров». Сделан вывод о необходимости дальнейшего совершенствования методологии оценки эффективности программ занятости на уровне махаллей.

Ключевые слова: занятость населения, рынок труда, безработица, Узбекистан, методология анализа, профессиональное образование, цифровизация занятости, социально-трудовые отношения, механизмы регулирования, махалля.

Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida bandlikni tahlil qilishning nazariy va metodologik yondashuvlari va mehnat bozorini tartibga solishning amaliy mexanizmlari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotning dolzarbligi demografik bosim (mehnatga layoqatli aholining ulushi 60% dan oshadi) va bandlik tizimini bozor sharoitlariga moslashtirish zarurati bilan belgilanadi. Tadqiqotning maqsadi bandlikni tahlil qilishning nazariy asoslarini tizimlashtirish va O‘zbekistonda bandlik muammolarini hal qilish uchun joriy etilayotgan amaliy mexanizmlarning samaradorligini baholashdir. Metodologik asos tarkibiy va funktsional tahlil, qiyosiy usul va statistik ma'lumotlar tahlilidan iborat. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, ishsizlikning umumiy 4,8% gacha va qashshoqlikning 5,8% gacha pasayishiga qaramay (2025 yilga kelib), kasb-hunar ta'limi tizimi va mehnat bozori talablari o‘rtasidagi tarkibiy nomutanosiblik saqlanib qolmoqda. Tadqiqotning yangiligi bandlik institutlarining transformatsiyasini har tomonlama tahlil qilishda: nazorat funktsiyalaridan xizmat ko‘rsatish modeliga o‘tish, raqamli platformalarni joriy etish va "professional vaucher" mexanizmi. Mahalla darajasida bandlik dasturlarining samaradorligini baholash metodologiyasini yanada takomillashtirish zarur degan xulosaga kelish mumkin.

Kalit so‘zlar: bandlik, mehnat bozori, ishsizlik, O‘zbekiston, tahlil metodologiyasi, kasb-hunar ta'limi, bandlikni raqamlashtirish, ijtimoiy va mehnat munosabatlari, tartibga solish mexanizmlari, mahalla.

The article examines the theoretical and methodological approaches to the analysis of population employment and practical mechanisms for regulating the labor market in the Republic of Uzbekistan. The relevance of the study is due to demographic pressure (the share of the working-age population exceeds 60%) and the need to adapt the employment system to market conditions. The aim of the work is to systematize the theoretical foundations of employment analysis and evaluate the effectiveness of practical mechanisms for solving employment problems being implemented in Uzbekistan. The methodological framework consisted of structural-functional analysis, the comparative method, and the analysis of statistical data. The study revealed that despite an overall reduction in the unemployment rate to 4.8% and poverty to 5.8% (2025), structural imbalances persist between the vocational education system and labor market requirements. The novelty of the work lies in a comprehensive analysis of the transformation of employment institutions: the transition from supervisory functions to a service model, the introduction of digital platforms, and the mechanism of "professional vouchers." It is concluded that further improvement of the methodology for assessing the effectiveness of employment programs at the mahalla level is necessary.

Keywords: population employment, labor market, unemployment, Uzbekistan, methodology of analysis, vocational education, digitalization of employment, social and labor relations, regulatory mechanisms, mahalla.

Рынок труда Узбекистана в настоящее время функционирует в условиях сложной демографической структуры. Как отмечает министр экономики Б. Ходжаев, «главной проблемой ближайшего десятилетия является чрезвычайно высокая доля трудоспособных граждан — свыше 60%» [10]. Эта ситуация формирует «демографический дивиденд», который при отсутствии адекватной политики занятости может трансформироваться в фактор социальной напряженности.

Теоретические основы анализа занятости заложены в трудах классиков экономической науки (А. Смит, Д. Рикардо, К. Маркс) и развиты в работах Дж. М. Кейнса, А. Пигу, М. Фридмана, рассматривавших занятость через призму макроэкономического регулирования. Среди современных исследователей рынка труда Узбекистана можно выделить работы А. Абдурахманова, Б. Ходжаева, Р. Убайдуллаевой, однако вопросы адаптации международных методологий анализа к узбекской специфике остаются недостаточно изученными [6; 7; 8; 9].

Актуальность исследования подтверждается последними данными: по итогам 2025 года уровень безработицы снизился до 4,8%, а уровень бедности — до 5,8%. При этом экономика выросла на 7,7%, а объем иностранных инвестиций достиг 43 млрд долларов [1].

Несмотря на положительную макроэкономическую динамику, в Республике Узбекистан сохраняется ряд институциональных ограничений, препятствующих эффективному функционированию рынка труда. К ним относятся несоответствие образовательных программ актуальным требованиям экономики, ограниченное участие частного сектора в системе подготовки кадров, а также наличие бюрократических барьеров.

Цель настоящего исследования заключается в систематизации теоретико-методологических подходов к анализу занятости населения и в оценке практических механизмов, реализуемых в Узбекистане для решения проблем занятости.

Теоретико-методологическая основа исследования опирается на комплексный подход, включающий структурно-функциональный анализ, сравнительные методы, статистическую обработку данных и изучение нормативно-правовой базы. Структурно-функциональный анализ позволил рассматривать рынок труда как систему взаимосвязанных элементов — спроса, предложения, инфраструктуры и институтов регулирования. Сравнительный метод был использован для сопоставления различных теоретических парадигм анализа занятости, включая неоклассическую, кейнсианскую и институциональную. Статистический анализ обеспечил изучение динамики показателей занятости, безработицы и бедности на основе официальных данных и материалов президентских совещаний. Дополнительно был проведён анализ нормативно-правовых актов и программных документов, регулирующих сферу занятости в Узбекистане.

Эмпирическая база исследования охватывает период 2018–2026 годов и включает результаты совещания под председательством Президента Ш. Мирзиёева от 23 января 2026 года, где были обозначены целевые ориентиры: создание одного миллиона рабочих мест и снижение уровня бедности и безработицы до 4,5 процента.

Результаты анализа показывают, что эволюция теоретических подходов к занятости позволяет выделить три ключевые парадигмы, каждая из которых формирует собственный методологический инструментарий. Неоклассическая парадигма (А. Смит, А. Маршалл, А. Пигу)[7; 8] трактует рынок труда как саморегулирующуюся систему, где равновесие достигается посредством гибкости заработной платы. В рамках данного подхода акцент делается на микроэкономических показателях — предельной производительности труда, индивидуальных предпочтениях работников и эластичности спроса на труд.

Кейнсианская парадигма связывает вынужденную безработицу с недостаточностью совокупного спроса. Здесь методология анализа смещается в сторону макроэкономических показателей: зависимости занятости от объёма инвестиций, мультипликативных эффектов и роли государственных расходов в создании рабочих мест.

Институциональная парадигма (Т. Веблен, Дж. Коммонс, Г. Беккер) акцентирует внимание на роли институтов — как формальных (законодательство, контракты), так и неформальных (традиции, социальные нормы) — в регулировании занятости. Методологически это предполагает изучение трансакционных издержек, роли профсоюзов и эффективности контрактных отношений.

Применительно к Узбекистану наиболее продуктивным представляется синтез институционального и кейнсианского подходов. Это обусловлено тем, что рынок труда находится в стадии институциональной трансформации — перехода от административного регулирования к рыночным механизмам, при сохранении высокой роли государства в обеспечении занятости. Существенное значение также имеют неформальные институты, такие как махалля и клановые связи, оказывающие заметное влияние на функционирование рынка труда.

Анализ статистических данных за 2025 год демонстрирует позитивную динамику основных показателей (табл. 1).

Таблица-1

Ключевые социально-экономические показатели Узбекистана (2024–2026):

Показатель	2024	2025	Цель на 2026
Уровень безработицы, %	5,5	4,8	4,5
Уровень бедности, %	8,9	5,8	4,5
Занятость, млн чел.	14,26	14,6	план по созданию 1 млн рабочих мест.
Рост ВВП, %	5,6	7,7	6,8 прогноз

Таблица показывает динамику ключевых индикаторов:

- Безработица и бедность снижаются, цель — довести оба показателя до 4,5% к 2026 году.
- Занятость фиксируется 14,6, при этом на 2026 г. стоит план по созданию 1 млн рабочих мест.
- Рост ВВП в 2025 г. составил 7,7%, что отражает позитивную динамику экономики.

Как следует из таблицы, в 2025 году из бедности вышли сотни тысяч семей, а уровень безработицы снизился с 5,5 до 4,8 процента. Обнадеживающим является тот факт, что только за первое полугодие 2025 года к доходной трудовой деятельности были привлечены более трёх миллионов человек.

Однако за этими позитивными результатами скрываются структурные проблемы. Высокая доля трудоспособного населения — более 60 процентов — требует создания рабочих мест темпами, опережающими демографический рост. Дополнительным вызовом является значительная численность граждан, работающих за пределами страны: около трёх миллионов человек, что составляет почти треть трудоспособного населения. Этот факт свидетельствует о недостаточной емкости внутреннего рынка труда и необходимости его дальнейшего развития.

Анализ внедряемых в Узбекистане механизмов регулирования занятости позволяет выделить несколько ключевых направлений трансформации, представленных в таблице 2.

Таблица-2

Трансформация механизмов занятости и ожидаемые эффекты (2025–2026)

Традиционные механизмы	Новые механизмы (2025–2026)	Ожидаемые эффекты
Надзорная функция органов занятости	Сервисная модель, партнёрство с работодателями	Повышение доверия, достоверность данных о вакансиях
Штрафы за непредоставление данных	Отмена штрафов, добровольность участия	Снижение бюрократической нагрузки
Бумажный документооборот	Единая электронная платформа занятости	Прямое взаимодействие соискателей и работодателей
Централизованное профобразование	Специализированные Центры навыков с участием частного сектора	Соответствие программ требованиям рынка
Бесплатное обучение для всех	Профессиональные ваучеры (целевая поддержка)	Повышение доступности переподготовки

Таблица демонстрирует переход от административно-контрольной модели к более сервисно-ориентированной и цифровой системе занятости, где акцент делается на партнёрство с работодателями, гибкость и адресную поддержку.

Ключевым институциональным нововведением становится переосмысление роли органов занятости: от надзорных функций они переходят к сервисной модели, ориентированной на поддержку работодателей и предоставление аналитики по рынку труда. Отмена штрафов за непредоставление данных о вакансиях и отказ от принятия направленных кандидатов формирует стимулы для добровольного и добросовестного участия бизнеса в системе занятости, снижая административную нагрузку.

Особое значение приобретает внедрение механизма «профессиональных ваучеров» — целевой финансовой поддержки для граждан, уже вовлечённых в трудовую деятельность, но стремящихся повысить квалификацию или пройти переподготовку. Такой инструмент соответствует современным международным практикам и позволяет повысить эффективность использования бюджетных средств в сфере образования, обеспечивая адресность и результативность вложений.

Важным методологическим сдвигом становится переход к оценке эффективности политики занятости на локальном уровне. Анализ результативности реформ в разрезе махаллей позволяет учитывать специфику территорий и оценивать не только агрегированные показатели, но и реальные изменения в положении конкретных семей. Такой подход усиливает социальную направленность политики занятости и делает её более чувствительной к локальным условиям.

Полученные результаты позволяют сделать ряд теоретических и практических обобщений. С теоретической точки зрения, опыт Узбекистана подтверждает продуктивность институционального подхода к анализу занятости: успех политики зависит не столько от макроэкономических параметров, сколько от качества институтов, регулирующих взаимодействие работников, работодателей и государства.

Особый интерес представляет трансформация роли махалли как института регулирования занятости. Традиционно рассматриваемая как общинный институт социальной поддержки, махалля в новой модели становится первичным звеном мониторинга рынка труда и реализации программ занятости. Это требует разработки специальных методик сбора и анализа данных на микроуровне.

Сравнение с международным опытом показывает, что Узбекистан движется в русле глобальных трендов: цифровизация услуг занятости, переход от пассивных к активным программам содействия трудоустройству, вовлечение частного сектора в профессиональное образование. Однако специфика заключается в сохранении сильной роли государства и использовании традиционных институтов (махалля) как проводников реформ.

Ограничения исследования связаны с недостаточной детализацией статистических данных (отсутствие разбивки по отраслям, регионам, возрастным группам) и невозможностью оценить долгосрочные эффекты внедряемых механизмов ввиду их новизны. Перспективы дальнейших исследований связаны с разработкой методологии оценки эффективности программ занятости на уровне махаллей и анализом влияния цифровой платформы занятости на прозрачность рынка труда.

Проведенное исследование позволяет сформулировать следующие выводы:

1. Теоретико-методологический анализ занятости в условиях Узбекистана требует синтеза институционального и кейнсианского подходов, учитывающих как роль формальных и неформальных институтов, так и необходимость государственного стимулирования спроса на труд.

2. В 2024-2025 годах достигнуты значимые результаты в снижении безработицы (до 4,8%) и бедности (до 5,8%), что создает благоприятные предпосылки для дальнейших реформ.

3. Ключевыми практическими механизмами решения проблем занятости становятся: трансформация органов занятости в сервисные структуры, внедрение единой электронной платформы, создание специализированных центров профессиональных навыков с участием частного сектора и механизм «профессиональных ваучеров».

4. Методологически важным является переход к оценке эффективности политики занятости на уровне первичных территориальных единиц (махаллей), что требует разработки соответствующего инструментария анализа.

5. Дальнейшее совершенствование политики занятости должно быть направлено на устранение структурных диспропорций между системой образования и рынком труда, а также на повышение эффективности использования трудового потенциала растущего трудоспособного населения.

Список использованной литературы:

1. Президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев. Сокращению бедности и обеспечению занятости. 23 января 2026 года. <https://buzb.uz/news/>
2. В Узбекистане снизился уровень бедности. Caravan-Info, 26 июля 2025.
3. В Узбекистане снизился уровень бедности. Kun.uz, 26 июля 2025.
4. В Узбекистане отчитались о трудоустройстве 3 миллионов человек за полгода. Азия-Плюс, 28 июля 2025.
5. Министр экономики Узбекистана посетовал на избыток трудоспособных граждан. Фергана, 5 сентября 2025.
6. Абдурахманов, А. (2023). Рынок труда Узбекистана: проблемы и перспективы. Ташкент: Иктисодиёт.
7. Кейнс, Дж.М. (2017). Общая теория занятости, процента и денег. М.: Эксмо.
8. Пигу, А. (2019). Экономическая теория благосостояния. М.: Прогресс.
9. Убайдуллаева, Р. (2024). Институциональные преобразования на рынке труда Узбекистана // Экономика и образование, №2, с. 45-52.
10. Ходжаев, Б. (2025). Демографический фактор экономического роста: вызовы и возможности // Материалы Международной научно-практической конференции ТГЭУ, с. 12-18.

BYUDJET TAQCHILLIGI VA XALQARO MOLİYAVIY OQIMLARNING TA’SIRI

БЮДЖЕТНАЯ ТАМОЖНЯ И ВЛИЯНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ФИНАНСОВЫХ ПОТОКОВ

BUDGET CUSTOMS AND THE IMPACT OF INTERNATIONAL FINANCIAL FLOWS

Turabov Bahodir To‘htamishovich

Moliya va kredit kafedrası professori v.b, iqtisodiyot fanları doktori

Annotatsiya

Ushbu maqolada byudjet taqchilligi va xalqaro moliyaviy oqimlarning ta’siri tahlil qilingan. Shuningdek, byudjet taqchilligining iqtisodiy jarayonlar rivojiga ta’siri hamda xalqaro moliyaviy oqimlar – xususan, xorijiy investitsiyalar, xalqaro kreditlar, grantlar va moliyaviy yordamlar – bilan o‘zaro bog‘liqligi o‘rganib chiqilgan. Bundan tashqari byudjet taqchilligi darajasi iqtisodiy barqarorlik, davlat qarzi dinamikasi, makroiqtisodiy muvozanat hamda fiskal siyosat samaradorligiga ko‘rsatadigan bevosita va bilvosita ta’sirlarini yaxshilash bo‘yicha ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: davlat byudjeti, byudjet taqchilligi, moliyaviy oqimlar, xorijiy investitsiya, xalqaro kreditlar, fiskal siyosat, makroiqtisodiy muvozanat, investitsiya

В данной статье проанализировано влияние бюджетного дефицита и международных финансовых потоков. Также изучены воздействие бюджетного дефицита на развитие экономических процессов и его взаимосвязь с международными финансовыми потоками — в частности, с иностранными инвестициями, международными кредитами, грантами и финансовой помощью. Кроме того, разработаны научные предложения и практические рекомендации по совершенствованию прямого и косвенного воздействия уровня бюджетного дефицита на экономическую стабильность, динамику государственного долга, макроэкономическое равновесие и эффективность фискальной политики.

Ключевые слова: государственный бюджет, бюджетный дефицит, финансовые потоки, иностранные инвестиции, международные кредиты, фискальная политика, макроэкономическое равновесие, инвестиции.

This article analyzes the impact of budget deficits and international financial flows. It also examines the influence of budget deficits on the development of economic processes and their interrelationship with international financial flows — particularly foreign investments, international loans, grants, and financial assistance. In addition, scientific proposals and practical recommendations have been developed to improve the direct and indirect effects of the budget deficit level on economic stability, public debt dynamics, macroeconomic balance, and the effectiveness of fiscal policy.

Keywords: state budget, budget deficit, financial flows, foreign investment, international loans, fiscal policy, macroeconomic balance, investment.

Global moliya tizimiga xos fundamental muammolar jahon iqtisodiyotining moliyaviy-iqtisodiy xavfsizligi oqilona olib boriladigan davlat qarzi siyosatiga bog‘liqligini tasdiqlamoqda. XXI asrning dastlabki choragida aksariyat taraqqiy etgan mamlakatlar moliya tizimida olib borilgan monetarizm doktrinasiga asoslangan liberallashtirish va fiskal konservatizm siyosati “Qarzgа asoslangan iqtisodiyot” shakllanishi va barqaror iqtisodiy rivojlanishga davlat qarzlarning salbiy ta’siri kuchayishiga olib keldi. Xususan, “2021-yilda global masshtabdagi qarzdorlikning nominal qiymati 281 trln. AQSH dollaridan ortgan. Jahon YAIMdagi qarzlar ulushi 355 %ni tashkil qildi.

Bunday qarzdorlik asosan AQSH va Xitoy davlatlari faol qarz siyosatiga to‘g‘ri kelishi prognoz qilingan”. Bu esa, davlat qarz siyosatini to‘g‘ri olib borish, byudjet defitsiti va uni qarzni moliyalashtirish mexanizmini takomillashtirishni talab etmoqda [1].

Jahonda davlat moliyasi tizimida kuzatilayotgan surunkali byudjet taqchilligi va uning faol qarzni moliyalashtirish siyosati, ularning makroiqtisodiy barqarorlik va izchil iqtisodiy o‘sishga ta’siri borasida tadqiqotlar olib borilmoqda. Shuningdek, hozirgi kunda davlat moliyasi tizimida davlat qarzlarning iqtisodiy tabiatiga oid bir qator ilmiy konsepsiya va tadqiqotlar ustida ham ishlar olib borilmoqda. Xususan, bu borada davlat moliyasi tizimidagi “devalvasion qarz qopqoni” konsepsiyasi, makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash sharti sifatida “Aktiv byudjet taqchilligini qarzni moliyalashtirish” qoidasi davlat qarzlari boshqarishning makrofiskal va makromonetar ko‘rsatkichlari o‘zaro ta’sirchanligiga asoslangan zamonaviy konsepsiyalari ishlab chiqilgan. Qarz siyosati mamlakatdagi byudjet taqchilligi yoki ijtimoiy muammolarning oldini olishga yo‘naltirilgan kambag‘allikka qarshi kurashish bilan birga iqtisodiy rivojlanishning ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borishni talab etadi.

O‘zbekiston ham oxirgi yillarda iqtisodiy islohotlarning jadallashuvi, davlat xarajatlarining kengayishi va ijtimoiy dasturlar hajmining oshishi fonida byudjet taqchilligi darajasini optimal boshqarishga alohida e’tibor qaratmoqda. Shu jarayonda xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni kengaytirish, investitsion oqimlarni jalb etish va tashqi qarzning maqbul darajada saqlanishi ustuvor yo‘nalishlar qatorida turadi.

O‘zbekistonda 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasining “Milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o‘sish sur‘atlarini ta’minlash” deb nomlangan uchinchi ustuvor yo‘nalishidagi 21-maqсадda “Davlat byudjeti taqchilligini qisqartirish va 2023-yildan yalpi ichki mahsulotga nisbatan uning 3 foizdan oshib ketmasligini ta’minlash” va “Davlat qarzini boshqarishda yiliga yangi jalb qilingan tashqi qarz miqdorini ma’lum bir miqdordan oshib ketmasligini ta’minlash” belgilangan [2].

Yuqoridagi strategik maqsaddan ham ko‘rinib turibdiki, davlat byudjeti taqchilligi va davlat qarzlari boshqarishda makrofiskal ko‘rsatkichlar tizimi elementi sifatida ularning o‘zaro uyg‘unligini ta’minlash va chegaraviy mezonlarini belgilash istiqbolda davlat moliyasi barqarorligining kafolati sifatida namoyon bo‘ladi.

Yuqoridagilar mavzuning dolzarbligini belgilab bermoqda, uning ahamiyati shundaki, byudjet taqchilligi va xalqaro moliyaviy oqimlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik nafaqat davlat moliyasini muvozanatlashtirish, balki iqtisodiy o‘sish sur‘atlarini ta’minlashda ham hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shu sababli ularning ta’sir mexanizmlarini chuqur tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va barqaror fiskal siyosatni shakllantirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqish bugungi kunda katta ahamiyat kasb etmoqda.

Davlat qarzlari va uni makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash nuqtai nazardan boshqarishning ilmiy-nazariy asoslari qator xorijlik iqtisodchi olimlar tomonidan o‘rganilgan. Jumladan, G.Alfred, B.Frinke, R.Djessi, B.Alexin, A.Babich, L.Pavlova, L.Braginskaya va boshqa iqtisodchi olimlarning ishlarida yoritib berilgan [3].

Mahalliy iqtisodchi olimlardan T.Malikov, Sh.Toshmatov, O.Kamolov, S.Xudoyqulov, X.Qurbonov, H.Hakimov, Sh.Jalilov, J.Ataniyazov, S.Yelmirzayev va boshqalarning ilmiy ishlarida o‘z aksini topgan [4].

Mazkur mavzu doirasida amalga oshirilgan ilmiy tadqiqot ishlari va olib borilgan ilmiy-nazariy izlanishlarga qaramay, aynan byudjet defitsiti va uni qarzni moliyalashtirish mexanizmini takomillashtirish masalalari “Harakatlar strategiyasi” va “Taraqqiyot strategiyasi” davrlarida yanada chuqurroq hamda kompleks va tizimli o‘rganishni taqozo etmoqda.

Byudjet taqchilligining soliq yukini oshirish yoki qarzni moliyalashtirish singari muqobil variantlarida asosiy masalaga milliy iqtisodiyot uchun muhim bo‘lgan iste’molga ta’sir nuqtai nazaridan turli yondashuvlar mavjud.

Klassik iqtisodiy nazariyadan oldingi davrning ikkita asosiy maktabi hisoblanuvchi merkantilizm va fiziokratlar iqtisodiy siyosat va davlat byudjeti taqchilligini moliyalashtirish nuqtai nazaridan

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 2-son 2026 yil

qarama-qarshi pozitsiyada bo‘lib, merkantilistlar intervension pozitsiyada, fiziokratlar esa iqtisodiy liberalizmni qo‘llab-quvvatlash pozitsiyasida bo‘lganlar.

Xususan, merkantilistlar: T.Mann, U.Stafford, A.Sera, A.Monkreten va boshqalar davlat qarziyosati – davlat daromadlarining muhim manbai hisoblanishini e’tirof etib o‘tadilar. Ularning fikricha, davlat iqtisodiyotni tartibga solishda zamonaviy byudjet instrumentlari hisoblanuvchi soliqlar, davlat xarajatlari, davlat qarzlaridan faol foydalanishi kerak.

Fiziokratlar (F.Kene, A.R.Tyurgo, V.Mirabo, G.Letron, P.Merse de La River) esa davlatning iqtisodiyotga aralashuvini qat’iy cheklash tarafdorlari sifatida qarziy instrumentlari orqali davlat aralashuvi daromadlar tengsizligining asosiy omili hisoblanishini ta’kidlaydilar [5].

Yuqoridagi ilmiy tadqiqotlar natijasidagi to‘plangan fikrlarni umumlashtirgan holda tarixiy retrospektivada davlat qarzlariga oid asosiy iqtisodiy maktablarning qarashlarini quyidagi jadvalda tizimlashtirish mumkin(1-jadval).

1-jadval

Davlat qarzlariga oid nazariy yondashuvlar tahlili [6]

Iqtisodiy maktablar	Ijobiy	Salbiy	Konsepsiyalar
Merkantilizm	Qarz — davlat daromadlarining muhim manbai	-	“Funksional moliya” Intervension
Fiziokratlar	-	“Tabiat in’omi”, “tabiiy tartib”, davlat iqtisodiyotiga aralashmasligi kerak	“Sog‘lom moliya”, Iqtisodiy liberalizmni qo‘llab-quvvatlash
Klassiklar	-	Qarz kelajak avlod uchun qat’iy yuk, samarasiz iste’mol uchun olingan qarzi	“Sog‘lom moliya”, Pessimistik yo‘nalishda bo‘lib kreditning naturalistik nazariyasiga asoslanadi
Marksizm	Davlat kreditining “Ishlab chiqarish kuchi”ni tan oladi	-	“Funksional moliya”, optimistik yo‘nalishda bo‘lib, uning negizini kreditning kapital yaratuvchi nazariyasi (Capital theory of credit) tashkil etadi
Nemis yangi tarixiy maktabi namoyondalari	Iqtisodiyotdagi siklik tebranishlar natijasidagi aktiv va passiv byudjet taqchilligini moliyalashtirish manbai	-	“Funksional moliya”, optimistik yo‘nalishda bo‘lib, uning negizini kreditning kapital yaratuvchi nazariyasi (Capital theory of credit) tashkil etadi
Keyns va yangi keynschilik nazariyasi	Byudjet taqchilligi va qarzi olish – krizis davrida muhim omil	-	“Funksional moliya”, Siklik balanslashtirilgan byudjet g‘oyasi
Monetarizm	-	Iqtisodiyotni barqarorlashtirishga to‘sqinlik qiluvchi instrument	“Sog‘lom moliya”, davlat qarzlarini iqtisodiy o‘sishning monetar jihatlari tashkil etadi

Bizning fikrimizcha, mamlakat iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlash maqsadida xalqaro moliya institutlaridan jalb qilinayotgan kreditlarning salmog'i investitsion kreditlarga to'g'ri keladi. Bu holat davlat tashqi qarzi siyosati istiqbolida YAIM hajmining ijobiy yuqori oshishini ta'minlovchi iqtisodiy rivojlanish loyihalarini realizatsiya qilishning strategik tavsifdagi moliyaviy manbai vazifasini bajaradi. Respublikamizda olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar doirasida davlat tashqi qarzi mablag'laridan samarali foydalanish masalasi alohida o'rin tutadi.

Amalga oshirilayotgan loyihalar doirasida mablag'lardan maqsadli va samarali foydalanilishi mutasaddi vazirlik va idoralar ishtirokida doimiy monitoringi va nazorati yo'lga qo'yilgan.

So'ngi yillarda amalga oshirilgan islohotlar natijasida davlat tashqi qarzi yo'naltirilgan sohalarida salmoqli darajada iqtisodiy va ijtimoiy samaradorlikka erishildi. Birgina sog'liqni saqlash sohasiga katta mablag'lar yo'naltirildi. Loyihalar doirasida birlamchi tibbiyot muassasalari, ixtisoslashtirilgan tibbiy va boshqa respublika tashkilotlari, sanitariya-epidemiologiya nazorati markazlari uchun tibbiy laboratoriya va diagnostika jihozlari keltirilmoqda, soha mutaxassislarining malakasi oshirilmoqda. Loyihalar natijasida, aholining kasallanish va nogironlik darajasi, onalar o'limi kamaydi, tibbiyot birlashmalarida va boshqa statsionarlarda davolanganlar soni oshdi, tibbiyot birlashmalarida yotoq soni qisqarmoqda.

Amalga oshirilgan loyihalar doirasida o'zlashtirilgan tashqi qarzni salmoqli qismi transport, energetika, qishloq va suv xo'jaligi, kommunal va sog'liqni saqlash sohalariga yo'naltirilmoqda. Jumladan:

- yillik qo'shimcha elektr energiya quvvatlari yaratilmoqda, yuqori kuchlanishli stansiyalar quvvati oshirilmoqda, yuqori kuchlanishli elektr uzatish tarmog'i qurilmoqda, natijada aholi xonadonlari uzluksiz elektr energiya bilan ta'minlanmoqda;

- shuningdek ichimlik suvi va kanalizatsiya tarmog'i qurilmoqda va ayrim aholi punktlari ilk bor markazlashgan ichimlik suvi bilan ta'minlanmoqda;

- avtomobil yo'llari rekonstruksiya qilinmoqda, 2017-yilga nisbatan xalqaro yuk tashuvchi transportlar soni anchaga oshdi va Yalpi ichki mahsulotdagi tashish va saqlash tarmog'ining qiymati sezilarli darajada ko'paydi.

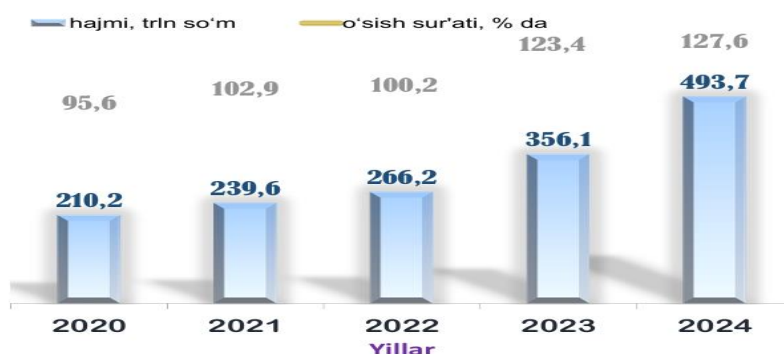
- temir yo'llar elektrlashtirilmoqda, “Talgo-250” tezyurar poyezd va elektrovoz xarid qilindi, natijada barcha transport turlari bo'yicha yuk tashish hajmi va yo'lovchi tashish oshdi;

- qishloq xo'jaligi yerlar kafolatli suv bilan ta'minlandi, elektron gaz hisoblagichlar o'rnatilishi natijasida gaz yo'qotishlar kamaydi, asossiz qarzdorlik bartaraf etildi.

Shu bilan birga, bugungi kundagi islohotlarning jadallashuvi doirasida Davlat qarzlari o'rta va istiqbolga mo'ljallangan boshqarish tizimida tashqi qarzlarni boshqarish tizimini takomillashtirish strategik ahamiyat kasb etuvchi masalalardan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son ““O'zbekiston — 2030” strategiyasi to'g'risida”gi Farmoniga muvofiq mamlakatimizda 250 milliard dollarlik investitsiyalarni o'zlashtirish, jumladan 110 milliard dollar xorijiy investitsiyalar va 30 milliard dollar davlat-xususiy sheriklik doirasidagi investitsiyalarni jalb qilish vazifasi belgilab berilgan [7].

Hozirgi davrda asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi yildan yilga oshib bormoqda buni quyidagi grafikda ko'rishimiz mumkin(1-rasm).



1-rasm. 2020-2024-yillarda asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi o'sish sur'atlari dinamikasi [8]

Yuqoridagi grafikdan shuni tahlil qilish mumkinki, 2020–2024-yillar davomida investitsiyalar hajmi barqaror o‘shish tendensiyasini namoyon qilmoqda. 2020-yildagi 210,2 trln so‘mlik ko‘rsatkich 2024-yilga kelib 493,7 trln so‘mga yetib, qariyb 2,3 baravar oshgan. Bu o‘shish mamlakatda moliyaviy siyosatning izchil liberallashtirish, iqtisodiy islohotlarning bosqichma-bosqich amalga oshirilishi va investorlarga yaratilgan qulay shart-sharoitlar bilan izohlanadi. Yillik o‘shish sur‘atlari ham investitsion faollikning jadallashganini ko‘rsatadi. 2020–2022-yillar oralig‘ida o‘shish nisbatan barqaror bo‘lsa (95,6–100,2%), 2023-yilda o‘shish keskin ravishda 123,4% gacha oshgan. 2024-yildagi 127,6% ko‘rsatkichi esa investitsiya oqimining yanada kuchayganini bildiradi. Ayniqsa, 2023–2024-yillarda yuz bergan sakrash investitsiya loyihalarining ko‘paygani, davlat infratuzilma dasturlarining kengaygani va xususiy sektor faolligining kuchaygani bilan bog‘liq.

Xulosa qilib aytganda, byudjet taqchilligi davlat moliyasining eng muhim ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lib, uning miqdori mamlakatning iqtisodiy barqarorligi, fiskal siyosatning samaradorligi va xalqaro moliyaviy munosabatlardagi ishtirokiga bevosita ta‘sir qiladi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bugungi kunda dunyodagi yuz berayotgan turli xil siyosiy – iqtisodiy masalalardagi notinchliklar natijasida iqtisodiy o‘shish sekinlashuvi, soliq tushumlarining pasayishi yoki davlat xarajatlarining keskin oshishi taqchillik darajasining ortishiga olib keladi.

Bunday sharoitda xalqaro moliyaviy oqimlar — xususan, xorijiy investitsiyalar, xalqaro kreditlar, grantlar va donor tashkilotlarning yordam dasturlari — byudjet barqarorligini qo‘llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega.

Xalqaro moliya institutlari orqali jalb qilinayotgan resurslar infrastrukturaviy loyihalarni moliyalashtirish, davlat dasturlarini davom ettirish va ijtimoiy yo‘naltirilgan xarajatlarni qoplash imkonini beradi.

Umuman olganda, barqaror iqtisodiy o‘shishni ta‘minlash uchun taqchillikni izchil boshqarish, samarali byudjet rejalashtirish, tashqi qarzning maqbul darajasini ushlab turish hamda xalqaro moliyaviy oqimlardan oqilona foydalanish zarur.

Bizning fikrimizcha, investitsion muhitni va jozibadorligini oshirish hamda samaradorligini ta‘minlash, shuningdek, byudjet taqchilligini oldini olish maqsadida quyidagi takliflarni olg‘a surishimiz mumkin:

Davlat xarajatlarini ustuvorliklar bo‘yicha qayta ko‘rib chiqish, samaradorligi past bo‘lgan loyihalarni qisqartirish lozim. Soliq bazasini kengaytirish orqali byudjetga tushumlarni oshirish: xususan, raqamli iqtisodiyotni soliqqa tortish mexanizmlarini takomillashtirish muhim deb hisoblaymiz. Shu bilan bir qatorda davlat xarajatlarida natijadorlikka asoslangan (results-based budgeting) metodologiyani joriy etish zarur.

Xalqaro moliyaviy oqimlardan samarali foydalanish ya‘ni xalqaro kreditlar va investitsiyalarni jalb qilishda foiz stavkalari, to‘lov muddatlari va valyuta risklarini chuqur baholash lozim. Xalqaro moliyaviy oqimlarni jalb qilishda loyiha boshqaruvi (project management) va monitoring tizimlarini mustahkamlash ham muhim rol o‘ynaydi.

Davlat qarzi xavfsizligini ta‘minlash bunda davlat qarzining milliy iqtisodiyotga nisbatan maksimal chegarasini aniq belgilash va muntazam monitoring qilish. Qarz portfelini diversifikatsiya qilish: qisqa va uzoq muddatli kreditlar ulushini muvozanatlashtirish lozim deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni. <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi ““O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-sonli Farmoni. <https://lex.uz/docs/6600413>
3. Physiocrat. Encyclopædia Britannica 2005; Kaplan S. Bread, Politics and Political Economy in the reign of Louis XV. Haguye, 1976, Vol. I, pp. 113-148.
4. Alfred Greiner, Bettina Fincke Public Debt, Sustainability and Economic Growth Theory and Empirics. Springer International Publishing Switzerland 2015.- p.267.;

5. David N. H. Public financye. A contemporary Application of theory to policy. 10 edition. South-Wyestern Cyengage Learning, 5191, Natorp Boulevard Mason, OH 45040 USA;
6. Рассел, Джесси. Государственный долг США / Джесси Рассел. – М.: ВСД, 2012. – 226 с.;
7. Алехин Б.И. Государственный долг. Пособие для студентов академии бюджета и казначейства.- М., 2007 г.;
8. Бабич, А.М. Государственные и муниципальные финансы / А.М. Бабич, Л.Н. Павлова. – М.: Юнити-Дана, 2011. – 687 с.;
9. Брагинская Л.С. «Государственный долг: анализ системы управления и оценка ее эффективности .- М.: Книга по Требованию, 2014. - 430 с.;
10. Ваҳобов А.В., Маликов Т.С. Молия. Дарслик. – Тошкент: Ношир, 2011. - 712 б.
11. Тошматов Ш.А. Управление государственным внешним долгом / Тошматов Ш.А., Нурматов Б.Э., Хамрохуджаев Н.Я., Юсупов К.А. – Ташкент: Чулпан, 2015. - 144 с.
12. Комолов О.С. ва бошқалар. Давлат қарзларини бошқариш. Ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисод-молия, 2018. - 259 б.
13. Qurbonov X.A. Davlat moliyasini boshqarish. – T.: Lesson press, 2019. - 228 b.
14. Jalilov Sh. Yoqilg‘i energetika korxonalarini soliqqa tortish tizimini isloh qilishning zamonaviy yo‘nalishlari. “Iqtisodiyot va innovasion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. 4-son, iyul-avgust, 2017-yil
15. Ataniyazov J. Maktab ta’limi sohasida o‘rta muddatli natijaviylikka yo‘naltirilgan byudjetlashtirish. “Iqtisodiyot va innovasion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. 2-son, mart-aprel, 2015-yil
16. Elmirzayev S. Korporativ moliyaviy munosabatlarda soliqlarni rejalashtirish masalalari. “Iqtisod va moliya” 2018-y. 6-son, 37-42-b.
17. Mustafokulov Sh.I. Investision muhit jozibadorligi: nazariya, metodologiya va amaliyot. / Monografiya. – T.: Ma’naviyat, 2017. – 328 b.
18. Tashbayev Bobir O‘razboy o‘g‘li Byudjet defisiti va uni qarzli moliyalashtirish mexanizmini takomillashtirish iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. T.:2022.
19. <http://global-financies.ru/mirovoy-dolg-2021/>
20. www.stat.uz
21. www.mf.uz

MAMLAKATIMIZDA KAPITAL BOZORINI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЛИКВИДНОСТИ РЫНКА ЦЕННЫХ БУМАГ В СТРАНЕ

WAYS TO INCREASE THE LIQUIDITY OF THE SECURITIES MARKET IN OUR COUNTRY

Xamzaev Azizbek Nematovich
Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti

Annotatsiya

Ushbu maqolada mamlakatimiz aksiyadorlik jamiyatlarining aksiyalarini likvidligini oshirish, investitsiya faoliyatini takomillashtirish yo‘llari, shuningdek, uning afzalliklari tahlili va rivojlantirish istiqbollarini takomillashtirish haqida co‘z boradi.

Shuningdek maqolada aksiyadorlik jamiyatlarining qimmatli qog‘ozlar bozoridagi investitsiya faoliyatini rivojlantirish istiqbollaridagi mavjud muammolar hamda ularni bartaraf etish bo‘yicha muallif yondashuvlari va takliflari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: aksiya, investitsiya, qimmatli qog‘oz, korporativ qimmatli qog‘oz, davlat qimmatli qog‘ozlari, obligatsiya, emitent

В этой статье будут обсуждаться вопросы, связанные с привлечением инвестиций, инвестиций в развитие юлари, шунингдек, юнгингдек, объединяющий анализ и развитие.

Также в статье представлены существующие проблемы в перспективах развития инвестиционной деятельности акционерных обществ на фондовом рынке, а также авторские подходы и предложения по их устранению.

Ключевые слова: акции, инвестиции, ценные бумаги, корпоративная ценные бумаги, государственная ценные бумаги, облигация, эмитент

This article talks about methods to improve the investment activity of joint stock companies in the capital market of our country, as well as the analysis of its advantages and improvement of development prospects.

Also, the article presents the extant problems in the prospects of development of investment activities of commercial banks in the securities market, as well as the author's approaches and proposals for their elimination.

Keywords: Commercial bank, investment, securities, corporate securities, government securities, shares, issuer

Kapital bozorining milliy iqtisodiyotda muhim o‘ringa ega ekanligi shubhasizdir. Ushbu bozorning har bir elementi davlat iqtisodiy barqarorligi, o‘sishi va rivojlanishini belgilab beruvchi asosiy omillardan biridir. Shunday muhim elementlardan biri sifatida fond birjani iqtisodiyotdagi o‘rniga to‘g‘ri baho berish, faoliyatini tartibga solish va rivojlanishi uchun sharoit yaratish, aholi o‘rtasida bozor munosabatlari rivojlanishi va mulkning aholi o‘rtasida mobilligiga olib keladi va o‘z navbatida iqtisodiy o‘sishga katta hissa qo‘shadi. Ushbu maqolada kapital bozorining milliy iqtisodiyotdagi ahamiyatini yoritishga, uning o‘ziga xos xususiyatlari va iqtisodiyotga ta‘sirini o‘rganishga qaratilgan.

Fond birjalari qimmatli qog‘ozlar, shu jumladan ochiq kompaniyalar aksiyalarini, obligatsiyalarni va boshqa moliyaviy vositalarni sotib olish va sotishni ta‘minlovchi muhim platforma bo‘lib xizmat qiladi. Birjalar orqali olib boriladigan savdolar oddiy bozor munosabatlari bo‘libgina qolmay, iqtisodiyotda resurslar harakatchanligini ta‘minlaydi, kapital shakllanishini rag‘batlantiradi,

boylik yaratishga yordam beradi va mamlakatning iqtisodiy baraqarorligini aks ettiradi[1] deb, belgilab qo‘yilgan.

Shuningdek, bugungi kunda aksiyadorlik jamiyatlari muhim moliyaviy institut sifatida bo‘sh pul mablag‘larini ma‘lum shartlar asosida jalb qilish orqali iqtisodiyot tarmoqlarini moliyalashtirish, sub‘ektlar o‘rtasidagi o‘zaro hisob-kitoblarni amalga oshirish, aholi daromadlarini ko‘paytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa, o‘z navbatida, cheklangan resurslar va cheklangan vaqt sharoitida ulardan eng samarali foydalanish yo‘llarini aniqlash, barcha imkoniyatlarni o‘z vaqtida va to‘liq ishga solish zaruriyatini oshiradi hamda ilmiy asosda tadqiq qilish zarurligini yuzaga keltiradi.

Ta’kidlash lozimki, bugungi kunga qadar aksiyadorlik jamiyatlarining qimmatli qog‘ozlar bozoridagi investitsiya faoliyati bilan bog‘liq muammolarni o‘rganishning ayrim nazariy-konseptual jihatlarini ishlab chiqishda mahalliy va xorijlik olimlartomonidan bir qator ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilgan hamda nazariyalar ilgari surilgan.

Jumladan, prof. H.Markovisning nazariyasiga ko‘ra, yo‘l qo‘yiladigan xatoliklardan biri shundaki, investor har doim daromadlilikning maqbul darajasi sharoitida kam riskni ta‘minlaydigan yoki riskning maqbul darajasi sharoitida yuqori daromadni ta‘minlaydigan portfelni ta‘minlaydi. Ushbu xatoga yo‘l qo‘ymaslik uchun investor shunday portfelni tanlashi kerakki, bunda kutilayotgan daromad risk oshmasdan turib oshishi mumkin emas yoki aksincha, risk kutilayotgan daromad kamaymasdan turib kamaymasligi kerak [2]. Yana bir guruh olimlar prof. Yu.Morozkin va dos. Ye.Svistunovalarning fikriga ko‘ra, fond bozori kon’yunkturasini dinamik o‘zgarishi sharoitida optimal qimmatli qog‘ozlar portfelini shakllantirish har doim ham yetarli bo‘lavermaydi. Bunday sharoitda tijorat bankiga qimmatli qog‘ozlar portfelini shakllantirishning takomillashgan strategiyasini shakllantirish zarur bo‘ladi. Boshqaruv fond bozoridagi holatlar to‘g‘risida xulosalar shakllantirish imkonini beradigan u yoki bu omillarni monitoring qilish asosida qimmatli qog‘ozlar portfeliga tuzatish kiritish imkonini beradi. Bu esa, investitsiyalash strategiyasi va portfelning tarkibi bo‘yicha zamonaviy va aniq qarorlarni qabul qilish uchun imkoniyat yaratadi [3]. Shuningdek, dos. M.Chekulaevning fikriga ko‘ra, jalb qilingan mablag‘larning qiymati, ya‘ni ularga to‘lanadigan foizlarning stavkalari “koll” opsionlarning premiyasi miqdoriga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Ammo, bunda ushbu omilning ta‘sirini cheklanganligini hisobga olish zarur, ya‘ni portfelida opsion pozitsiyasining uncha katta bo‘lmagan ulushi ham foiz stavkalari darajasini o‘zgartira oladi [4]. Prof. Ye.Jukovning xulosasiga ko‘ra, texnik tahlilni amalga oshirishda shunga e‘tibor qaratish kerakki, baholar dinamikasiga tashqi omillar ta‘sir ko‘rsatadi va birja kursiniig tebranishi ma‘lum qonuniyatlarga bo‘ysungan bo‘lib, ular barqaror mazmunga ega bo‘lishii lozim. Aniqlangan qonuniyatlar asosida birja kursining kelgusidagi tebranishi, boshqa omillarni ta‘siri hisobga olingan holda, prognoz qilinadi [5].

Jahon amaliyotida aksiyadorlik jamiyatlari investitsiya faoliyati o‘z aktivlarini diversifikatsiya qilish maqsadadi qimmatli qog‘ozlarga investitsiya kiritish, qo‘shimcha daromad olish va bank likvidligini saqlashdan iborat bo‘lmoqda [6].

Qimmatli qog‘ozlar bozori mamlakat iqtisodiyotiga investitsiyalarni jalb qilishda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan asosiy institutlardan biridir. Mustaqillikni qo‘lga kiritganidan so‘ng zamonaviy bozor munosabatlarini rivojlantirishni maqsad qilgan O‘zbekistonda fond bozorini shakllantirish ehtiyoji yuzaga kelib, hozirgi kunda u o‘z ishtirokchilariga va rivojlangan infratuzilmaga ega bo‘lgan barqaror faoliyat yurituvchi institutga aylandi [7].

Nomlari yuqorida zikr etilgan iqtisodchi olimlarning ilmiy ishlarida inflyatsiya va devalvatsiya darajasi nisbatan yuqori bo‘lgan sharoitda tijorat banklarining qimmatli qog‘ozlar bilan amalga oshiriladigan investitsion operatsiyalarini rivojlantirish imkoniyatlari tadqiq qilinmagan.

Maqolada ilmiy abstraksiyalash, gruhlash, qiyoslash, retrospektiv va istiqbolli, empirik tahlil natijalarini tizimlashtirish asosida ilmiy asoslangan xulosa va tavsiyalar ishlab chiqishda induksiya va deduksiya uslublaridan foydalanildi. Xususan, qiyosiy taqqoslash usulida tijorat banklarining qimmatli qog‘ozlar bozoridagi investitsiya faoliyatini rivojlantirish usullarining tashkiliy-huquqiy asoslarini mamlakatimizdagi mavjud asoslar bilan taqqoslab tegishli xulosalar shakllantirildi.

Hozirgi kunda mamlakatimiz aksiyadorlik jamiyatlarining qimmatli qog‘ozlarga qilingan investitsiyalardan oladigan daromadlari dividendlar va foizlar shaklida bo‘lib, ular banklarning

moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, tijorat banklarining ulushli tarzda ishtiroki investitsiyalari dividend ko'rinishida daromad olinishini ta'minlasa, ularning obligatsiyalar, imtiyozli aksiyalar, depozit va jamg'arma sertifikatlariga qilingan investitsiyalari foiz ko'rinishida daromad olishlarini ta'minlaydi. Aksiyadorlik jamiyatlarining investitsiya faoliyati bank o'z mablag'lari, jalb qilingan va qarz olingan mablag'larni to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarga yoki portfel investitsiyalarga yo'naltirish shaklida olib boradi. Mamlakatimizdagi aksiyadorlik jamiyatlari investitsiya faoliyatining asosiy yo'nalishlari bo'lib, investitsiya uchun mablag' jamg'arish; investitsion kreditlar ajratish; qimmatli qog'ozlarga, ulushlariga investitsiyalar kiritish hisoblanadi. Tijorat banklarning investitsiya faoliyati bu – iqtisodiy munosabatlarni amalga oshrishi tizimining kapital bozorida vositachilik operatsiyalaridir.

O'zbekiston qimmatli qog'ozlar bozorida quyidagi turdagi ishtirokchilar ishtirok etishadi:

1. Investorlar: Bular investitsiyalaridan daromad olish maqsadida fond bozorida qimmatli qog'ozlarni sotib oladigan va sotadigan jismoniy shaxslar, muassasalar yoki tashkilotlardir. Investorlar chakana investorlar (jismoniy shaxslar), institutsional investorlar (pensiya fondlari, investitsiya fondlari, sug'urta kompaniyalari) bo'lishi mumkin.

2. Treyderlar: Treyderlar - bu qisqa muddatli narxlarning o'zgarishidan foydalanish uchun fond bozorida qimmatli qog'ozlarni faol ravishda sotib oladigan va sotadigan jismoniy shaxslar yoki firmalar. Ular ko'pincha bozor tebraniishlaridan foyda olish uchun turli savdo strategiyalari va usullaridan foydalanadilar. Treyderlar jismoniy shaxslar sifatida faoliyat yuritishi yoki brokerlik firmalari yoki moliya institutlarida ishlashi mumkin

3. Birja brokerlari: Birja brokerlari - bu investorlar nomidan qimmatli qog'ozlarni sotib olish va sotishni osonlashtiradigan litsenziyalangan mutaxassislar yoki firmalar. Ular savdolarini amalga oshiradilar va investorlarga maslahat va yordam beradilar. Birja brokerlari bir qator moliyaviy xizmatlarni taklif qiluvchi to'liq xizmat ko'rsatadigan brokerlar yoki birinchi navbatda savdolarini amalga oshirishga qaratilgan chegirmali brokerlar bo'lishi mumkin.

4. Market-meykerlar: Market-meykerlar - bu qimmatli qog'ozlarni sotib olish va sotish narxini ko'rsatish orqali fond bozoriga likvidlikni ta'minlaydigan ixtisoslashgan shaxslar yoki firmalar. Ular istalgan vaqtda sotib olish yoki sotishga tayyor bo'lish orqali qimmatli qog'ozlarga doimiy talab va taklif mavjudligini ta'minlaydi. Market-meykerlar odatda sotib olish va sotish narxlari o'rtasidagi farqdan foyda ko'radilar

5. Depozitariylar: Depozitariylar fond bozoridagi savdolar bo'yicha hisob-kitoblarni osonlashtiradigan sub'ektlardir. Ular xaridorlar va sotuvchilar o'rtasida vositachi bo'lib, qimmatli qog'ozlar va pul mablag'larining to'g'ri va samarali almashinuvini ta'minlaydilar. Hisob-kitob markazlari, shuningdek, savdo faoliyati bilan bog'liq risklarni boshqaradi va savdoni tasdiqlash, hisob-kitoblar va hisob-kitoblar kabi xizmatlarni taqdim etadi.

O'zbekiston Respublikasiga chet eldan to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarning sof hajmi 2,0 mlrd. dollarni tashkil qildi (1,7 mlrd. dollar 2020 yilda). Portfel investitsiyalari bo'yicha sof majburiyatlar 2,0 mlrd. dollarga o'sib davlat (895,3 mln. dollar) hamda boshqa sektorlar (1,1 mlrd. dollar) tomonidan xalqaro bozorlarda qarz instrumentlarini yevrobondlarni) joylashtirish bilan izohlanadi.

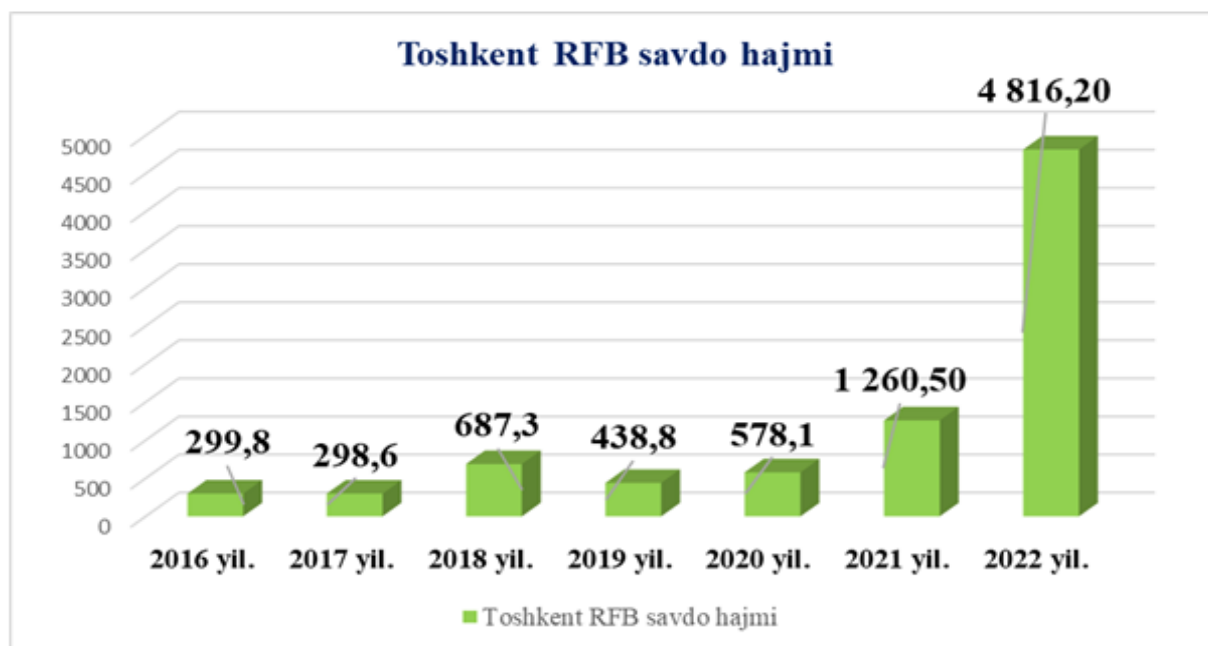
Bugungi kunda aksiyadorlik jamiyatlari tomonidan aksiyalar emissiya qilish bilan bir qatorda korporativ obligatsiyalarni ham emissiya qilinishiga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Korporativ obligatsiyalar - aksiyadorlik jamiyatlari, mas'uliyati cheklangan va qo'shimcha mas'uliyatli jamiyatlar tomonidan chiqariladigan obligatsiyalardir.

Korporativ obligatsiyalar ochiq yoki yopiq obuna orqali chiqarilishi mumkin. Ularning asosiy farqi shundaki, ochiq obuna bo'lgan taqdirda, qimmatli qog'ozlarni joylashtirish cheksiz ko'p investorlar o'rtasida, yopiq obuna bilan esa oldindan ma'lum bo'lgan cheklangan investorlar orasida amalga oshiriladi.

Jadval ma'lumotlaridan shuni ko'rish mumkinki "Toshkent" RFB ning 2016-2022 yillar davomidagi savdo aylanmasi bir tekis o'sish tendensiyasiga ega emas, chunki fond bozori 2017 va 2019 yillarda avvalgi yillarga nisbatan pasayish tendensiyasiga ega. Buning asosiy sabablaridan biri listing kompaniyalari faoliyatiga bog'liq bo'lib, 2022 yilda keskin oshib ketishi mazkur davrda yirik

davlat ulishi mavjud aksiyadorlik jamiyatlarining ko‘p miqdordagi aksiyalarning sotuvga qo‘yilishi hisoblanadi.



1-rasm. Toshkent RFB ning 2016-2022 yillardagi savdo hajmi dinamikasi [1]

Bizga ma’lumki ko‘pgina sabablarga ko‘ra tadbirkorlar kamdan-kam hollarda korporativ obligatsiyalarni qarz hisobidan moliyalashtirishning raqobatdosh usuli deb bilishadi. Shu bilan birga, korporativ obligatsiyalarni chiqarishda qarz oluvchi kompaniyaning o‘zi foiz stavkasini va emissiya muddatini belgilaydi. Bu kompaniyaga ko‘proq imkoniyatlar beradi, qarzni yanada moslashuvchan qiladi.

Korporativ obligatsiyalar ochiq yoki yopiq obuna orqali chiqarilishi mumkin. Ularning asosiy farqi shundaki, ochiq obuna bo‘lgan taqdirda, qimmatli qog‘ozlarni joylashtirish cheksiz ko‘p investorlar o‘rtasida, yopiq obuna bilan esa - oldindan ma’lum bo‘lgan cheklangan investorlar orasida bo‘ladi.

Shunday qilib, qarz oluvchi kompaniya o‘z maqsadlaridan kelib chiqib, potensial investorlarni oldindan tanlashi mumkin. Yopiq obunani tanlash obligatsiyalar emitentini ommaviy e’lon va reklama kampaniyasidan xalos qilishi va shu bilan xarajatlarni kamaytirishi mumkin. Ochiq va yopiq obunalar uchun korporativ obligatsiyalarni chiqarish jarayoni farq qiladi. Obligatsiyalarni ochiq obuna orqali chiqarish uchun qarz oluvchiga auditorlik tekshiruvdan o‘tgan moliyaviy hisobot va reyting ballari kerak bo‘ladi. Bundan tashqari, kompaniya so‘ngi moliyaviy yilda rentabellik, to‘lov qobiliyati, moliyaviy barqarorlik va likvidlikning ijobiy ko‘rsatkichlarini namoyish etgan bo‘lishi kerak.

Mamlakatimiz aksiyadorlik jamiyatlarining qimmatli qog‘ozlar bozoridagi aksiyalarini likvidligini oshirish yo‘llari ko‘rsatib o‘tildi. Jahon xo‘jaligining barqarorligiga erishishga hamda moliya bozori sohasidagi munosabatlarning uzluksizligini ta’minlashga yordam beradi.

Iqtisodiyotni transformatsiyalash jarayonida mamlakatimiz iqtisodiyotida mamlakatimiz aksiyadorlik jamiyatlarining qimmatli qog‘ozlar bozoridagi investitsiya faoliyatini takomillashtirish tizimini yaratish dolzarb ahamiyat kasb etayotganini hisobga olgan holda, quyidagi taklif va tavsiyalar shakllantirildi:

1. Aholining fond bozori to‘g‘risida moliyaviy savodxonligini oshirishni ta’minlash. Muxim ichki omillar – bu hozircha ommaviy investor fond bozoriga chiqishi uchun yetarli bo‘lmagan investitsiya salohiyati va daromadlari, demak aholini bo‘sh pul mablag‘larini jalb etishni keskin oshirish choralari ko‘rish kerak.

2. O‘zbekistonning qimmatli qog‘ozlar bozoriga xorijiy investorlar (xorijiy investitsiya kompaniyalari va fondlari) tomonidan qiziqish bormi degan masalaga keladigan bo‘lsak ularni respublika kapital bozoriga jalb qilishda qanday muammolar mavjud degan masalani hal qilish maqsadga muvofiq.

3. Anderrayterlarga aksiyadorlik jamiyati bilan tuzilgan shartnoma asosida aksiyalar taqsimlanadigan investorlarni tanlash, shuningdek, investorlarga IPO va SPO doirasida xarid qilingan aksiyalarni sotish taqiqlanadigan muddatni belgilash huquqini zarur.

4. Fond birjasi faoliyat mexanizmini jahon standartlari darajasiga ko‘tarish, qimmatli qog‘ozlar listingi va katirovkasi talablarini yengillashtirish, fond bozori infratuzilmasining eng asosiylari: birjalar, depozitariylar, investitsiya vositachilari va hisob-kitob kliring tashkilotlarining avtomatlashtirilgan aloqa tizimlarini yaratish orali samarali infratuzilmani shakllantirishga imkoniyat yaratadi va moliya bozori o‘rning yanada oshishiga asos bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 28 yanvar 2022 yildagi “2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” gi PF – 60 sonli Farmoni.
2. Markowitz, H. 'Portfolio Selection/ The Journal of Finance, 1952 – №7. – R. 77- 91.
3. Морозкин Ю.Н, Свистунова Е.С. Управление портфелем сенных бумаг в коммерческом банке//Вестник Челябинского государственного университета. – Челябинск, 2011. – №6. – С. 138.
4. Чекулаев М. Загадки и тайны опционной торговли. М.: ИК Аналитика, 2001. – С. 10.
5. Жуков Е. Ф. Рынок сенных бумаг: учебник для студентов вузов, обучающихся по экономическим специальностям. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ-ДАНА. — 567 с.,
6. Леонтев В.Э, Бочаров В.В, Радковская Н.П. Инвестиции — М.: Юрайт, 2014, 127-131 с
7. Haydarov O‘.A. “O‘zbekiston iqtisodiyotiga investitsiyalarni jalb qilishda fond bozorlarining ta’siri”. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 2, mart-aprel, 2015 yil.
8. <https://sqb.uz/uz/for-investors/reports-and-presentations-uz/>

**MAMLAKATIMIZDAGI XUSUSIY KORXONALARNING
RAQOBATBARDOSHLILIGINI OSHIRISH YO‘LLARI**

**СПОСОБЫ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЧАСТНЫХ
ПРЕДПРИЯТИЙ В НАШЕЙ СТРАНЕ**

**WAYS TO INCREASE THE COMPETITIVENESS OF PRIVATE ENTERPRISES IN OUR
COUNTRY**

Xamzaev Azizbek Nematovich
PhD, Aniq va Ijtimoiy fanlar universiteti

Mirzajonov Mohirjon
Aniq va Ijtimoiy fanlar universiteti 2-kurs talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishning nazariy-uslubiy asoslari hamda amaliy mexanizmlari kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqobatbardoshlik tushunchasining iqtisodiy mazmuni, uning shakllanish omillari va strategik boshqaruv bilan uzviy bog‘liqligi yoritiladi. Xususan, M.Porterning raqobat ustunligi nazariyasi, resurslarga asoslangan yondashuv (Resource-Based View) hamda innovatsion rivojlanish konsepsiyalari asosida korxona samaradorligini oshirish yo‘llari ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Maqolada ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish, sifat menejmenti tizimlarini joriy etish, raqamli transformatsiya, marketing strategiyasini takomillashtirish, inson kapitalini rivojlantirish va moliyaviy barqarorlikni ta’minlash kabi ustuvor yo‘nalishlar tahlil qilinadi. Shuningdek, globalizatsiya va raqamli iqtisodiyot sharoitida innovatsion faollik hamda eksport salohiyatining ahamiyati alohida e’tirof etiladi. Tadqiqot natijalari korxonalarda strategik boshqaruvni kuchaytirish, barqaror raqobat ustunligini shakllantirish va uzoq muddatli iqtisodiy samaradorlikka erishish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Raqobat, strategik boshqaruv, globalizatsiya, raqamli iqtisodiyot, transformatsiya, cheklangan resurslar

В данной статье представлен всесторонний анализ теоретических и методологических основ и практических механизмов повышения конкурентоспособности предприятий. Исследование освещает экономическое содержание концепции конкурентоспособности, факторы её формирования и неразрывную связь со стратегическим управлением. В частности, научно обоснованы пути повышения эффективности предприятия на основе теории конкурентных преимуществ М. Портера, ресурсного подхода и концепций инновационного развития. В статье анализируются такие приоритетные направления, как оптимизация производственных затрат, внедрение систем управления качеством, цифровая трансформация, совершенствование маркетинговой стратегии, развитие человеческого капитала и обеспечение финансовой стабильности. Особое внимание уделяется также важности инновационной деятельности и экспортного потенциала в контексте глобализации и цифровой экономики. Результаты исследования служат основой для разработки научно-практических рекомендаций по укреплению стратегического управления на предприятиях, формированию устойчивого конкурентного преимущества и достижению долгосрочной экономической эффективности.

Ключевые слова: Конкуренция, стратегическое управление, глобализация, цифровая экономика, трансформация, ограниченные ресурсы

This article provides a comprehensive analysis of the theoretical and methodological foundations and practical mechanisms for increasing the competitiveness of enterprises. The study highlights the economic content of the concept of competitiveness, its formation factors and its inextricable link with strategic management. In particular, the ways to increase the efficiency of an enterprise based on M. Porter's theory of competitive advantage, the resource-based approach (Resource-Based View) and the concepts of innovative development are scientifically substantiated. The article analyzes such priority areas as optimizing production costs, implementing quality management systems, digital transformation, improving marketing strategy, developing human capital and ensuring financial stability. The importance of innovative activity and export potential in the context of globalization and the digital economy is also particularly recognized. The results of the study serve to develop scientific and practical recommendations on strengthening strategic management in enterprises, forming a sustainable competitive advantage and achieving long-term economic efficiency.

Keywords: Competition, strategic management, globalization, digital economy, transformation, limited resources

Hozirgi innovatsiyalar, texnologiyalar, raqamli iqtisodiyot rivojlangan bir kunda korxonalarning raqobatlari o‘zaro kuchayib bormoqda. XXI asr bozorlarida kundan kunga sifati oshib borayotgan mahsulot va xizmatlar nafaqat sifat balki narx va boshqa bir qator foydali taraflari bilan raqobat yuritishga to‘g‘ri kelmoqda. Bu esa korxonalar yoki xizmat ko‘rsatish markazlaridagi raqobat kuchayishini o‘z o‘zidan kuchaytirib beradi. Bunday korxonalarning raqobatbardosh va tizimli va strategik boshqaruvi hozirgi kunda katta ahamiyat kasb etmoqda. Biz o‘zimizning bir birlari bilan raqobatlashayotgan korxonalardan qo‘rqmasdan o‘z o‘rnimizni saqlab qolishni istasak raqobat tushunchalarini yaxshi va samarali tarzda o‘rganishimiz lozim bo‘ladi.

Raqobat (competition) [1] nima — bu bozor iqtisodiyoti sharoitida mustaqil xo‘jalik yurituvchi subyektlarning cheklangan resurslar va iste‘molchilar talabini jalb etish uchun o‘zaro kurash jarayonidir. Raqobat iqtisodiy tizimda o‘z-o‘zidan paydo bo‘lib qolmaydi, balki ma‘lum iqtisodiy shart-sharoitlar asosida shakllanadi. Uning shakllanish jarayoni quyidagi omillarga tayanadi:

1. Resurslarning cheklanganligi (Scarcity)

Resurslar inson talablariga qarab turli miqdor va qiymatlar ega bo‘ladi bu resurs tanqisligi sababli kelib chiqadi. Iqtisodiyotning asosiy muammolaridan [2] biri — resurslar cheklangan, ehtiyojlar esa cheksizdir. Bunga nimalar kiradi xomashyo, kapital, bozor talabi va h.k. Demak o‘z o‘zidan kelib chiqadiki raqobatning birlamchi manbalaridan biri cheklanganlik qonunidir. Ishlab chiqaruvchi korxonalar va xizmat ko‘rsatuvchi markazlar buni ahamiyatga olishi lozim. Bunga misol qilib quyidagi vaziyatga e‘tibor berishimiz kerak bo‘ladi. Misol uchun bir shaharda ikkita ichimlik suvini ishlab chiqaruvchi korxona mavjud bo‘lsa va ular bir birlari bilan raqobat qilishda marketing, suvning qadoqlanishi, narxi va boshqa shunga o‘xshash narsalar orqali musobaqa olib borishadi. Shuningdek ular suv resursi cheklangan bo‘lganligi tufayli o‘z foydalarini oshirish uchun narx va optimal bo‘lgan barcha harakatlarni qilishadi shuningdek ular nafaqat narx balki ishlab chiqarilayotgan mahsulotning sifati va foydasini ham oshirishga majbur bo‘lishadi. Biroq korxonalardan biri narxni oshirib qo‘yishiga qaramay uning mahsulotlari hali ham bozorda talab paydo bo‘lishiga sabab bo‘lsa bu korxonaning mijozlari (loyal customer) ya‘ni sadoqatli mijozlar qatlami mavjud sirasiga kiradi. Shuning uchun cheklangan resurslar orqali ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarga har doim bozorda talab ko‘proq bo‘ladi. Buni quyidagi jadval orqali ham ko‘rishimiz mumkin:

1-jadval

Korxona nomi	Suv manbasi mln litr/yil)	Mavjud resurslar (%)	Maksimal ishlab chiqarish (mln litr)	Narx (\$/litr)	Bozor ulushi (%)	ED (mln litr)	Samaradorlik indeksi
1-korxona	5.0	80	4.0	0.50	40	3.8	0.85
2-korxona	4.0	70	2.8	0.52	30	2.5	0.72

1-jadvaldan ko‘rishimiz mumkinki bizdagi suv manbasi (1- korxona misolida) ya‘ni bizda ishlab chiqarishimiz uchun kerakli bo‘ladigan xomashyo cheklanganini ko‘rishimiz mumkin bu degani ishlab chiqaradigan mahsulotimiz 5 mln litrdan oshira olmaymiz. Ikkinchi korxonada esa 4 mln litr bu korxonada ham xuddi shunday. Bu ikki korxonaning bozor ulushlari 40 % ga, 30% ni tashkil etadi ya‘ni shahardagi har 10 litr suvning 4 litri 1- korxonaning ulushi ushbu korxonaga tegishli bo‘ladi, 2-korxonaning ulushi ham xuddi shu tarzda har 10 litr suvning 3 litri 2-korxona ulushi hisoblanadi. ED bizda (Economic Demand) Korxonaning ishlab chiqaradigan mahsuloti bo‘yicha iste‘molchilar tomonidan sotib olishga tayyor bo‘lgan hajmi hisoblanadi.

Porter nazariyasiga ko‘ra, korxona ichki resurslari va tashqi bozor muhitining uyg‘unligi barqaror ustunlikni ta‘minlaydi. Mazkur yondashuv xususiy korxonalar uchun strategik rejalashtirish muhimligini ko‘rsatadi. Raqobatbardoshlik tushunchasi strategik menejment nazariyasi doirasida chuqur tahlil qilingan. Michael Porter (1985) o‘zining “Competitive Advantage” asarida korxona raqobat ustunligini ikki asosiy strategiya — xarajatlar yetakchiligi va differensiallash orqali shakllantirishini asoslab bergan. Uning “Five Forces” modeli tarmoq ichidagi raqobat intensivligini aniqlash imkonini beradi.

Jay Barney (1991) o‘z tahlillarida quyidagi natijalarga erishgani ma‘lum. VRIN modeli orqali korxona resurslari (qimmatli, noyob, taqlid qilib bo‘lmaydigan va o‘rnini bosib bo‘lmaydigan) barqaror raqobat ustunligini shakllantirishini asoslagan.

Mazkur yondashuvga ko‘ra, xususiy korxonalarning ichki salohiyati — intellektual kapital, texnologik baza va boshqaruv tajribasi — asosiy ustunlik manbai hisoblanadi.

Resurslarga asoslangan yondashuv korxona raqobatbardoshligini uning ichki resurslari va imkoniyatlari orqali tushuntiradi. Ushbu nazariyaga ko‘ra, barqaror raqobat ustunligi tashqi bozor sharoitidan ko‘ra ko‘proq korxonaning o‘ziga xos ichki salohiyatiga bog‘liq.

Mazkur yondashuvning zamonaviy shakli Jay Barney (1991) tomonidan ishlab chiqilgan. U VRIN mezonini taklif qilgan bo‘lib, korxona resurslari quyidagi to‘rtta xususiyatga ega bo‘lishi lozim:

- a) Valuable (Qimmatli) – daromad yoki samaradorlikni oshiradi;
- b) Rare (Noyob) – raqobatchilarda mavjud emas;
- c) Inimitable (Taqlid qilib bo‘lmaydigan) – oson nusxa ko‘chirilmaydi;
- d) Non-substitutable (O‘rnini bosib bo‘lmaydigan) – muqobil resurs bilan almashtirib

bo‘lmaydi.

Agar resurslar ushbu mezonlarga javob bersa, ular korxonaga uzoq muddatli raqobat ustunligi beradi.

Resurs turlari

RBV nazariyasida resurslar uch guruhga bo‘linadi:

1. Moddiy resurslar – ishlab chiqarish uskunalari, moliyaviy kapital, infratuzilma.
2. Nomoddiy resurslar – brend, patent, texnologiya, korporativ madaniyat.
3. Inson resurslari – xodimlar bilim va ko‘nikmalari, boshqaruv tajribasi.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ayniqsa nomoddiy va intellektual resurslar barqaror ustunlikni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

2. Innovatsion raqobat (Innovative competition)

Schumpeter (1942) nazariyasi [3] ga ko‘ra, innovatsiyalar — eski texnologiya va ishlab chiqarish tizimlarini o‘rnini yangi, samaraliroq va innovatsion tizimlar bilan bosib o‘tadi. Bu jarayon creative destruction (ijodiy vayronkorlik) deb ataladi. Raqobat faqat narx yoki marketing orqali emas innovatsiyalar orqali ham vujudga kelishi mumkin. Ya‘ni qaysi korxonaning ishlab chiqarish jarayonidagi texnologiyalari va ularning zamonaviyligi raqobat bozorida katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Shuningdek buni yuqoridagi suv ishlab chiqaradigan korxonalar misolida ko‘radigan bo‘lsak 1-korxona o‘zining shaxsiy suvni yangi va zamonaviy filtrlar orqali o‘tkazib ishlab chiqara boshladi, bu esa unga suvning sifati va ishlab chiqarish jarayonidagi vaqtdan yutish imkonini berdi. Bundan ma‘lum bo‘ladiki ishlab chiqarish jarayonida qandaydir jarayonlardan 0,01 sekund tezroq bo‘lish ham ishlab chiqarilgan mahsulotlarni tezroq bozor rastalariga yetib borishi va ularni iste‘mol

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 2-son 2026 yil

uchun tarqatishda katta rol o‘ynaydi. Shuning uchun katta-katta ishlab chiqarish bilan shug‘ullanadigan korxonalar vaqtdan yutishga harakat qilishadi.

Raqobat bozorlarida institutsional yondashuv (Institutional Approach)

Institutsional yondashuv nima — Iqtisodiy faoliyatni tushinishda va tahlil qilishda ishlatilishadi. Buning raqobat bozorida aloqasi raqobat qilayotgan bozordagi korxonalar ishtirokchilari qat’iy nazorat qilinadi va ular qonun doirasida raqobat qilishda turli nizom va tartib choralarni belgilab beriladi.

Mamlakatimizda xususiy korxonalarda raqobat bardoshlikni oshirish uchun korxonalarda ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, yangi texnologiyalarni joriy etish va mahsulotni diversifikatsiya qilish zarur. Innovatsion mahsulotlar yuqori qo‘shilgan qiymat yaratadi va eksport imkoniyatlarini kengaytiradi. Shuningdek soliq siyosatining barqarorligi, byurokratik to‘siqlarni kamaytirish va huquqiy kafolatlarni mustahkamlash tadbirkorlik faolligini oshiradi. Ammo kelgusida davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, ilmiy tadqiqotlarni ishlab chiqarish bilan integratsiyalash hamda yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ulushini oshirish ustuvor yo‘nalish bo‘lib qoladi. Shu bilan birgalikda malakali kadrlar tayyorlash, xodimlarni qayta tayyorlash va menejment kompetensiyalarini oshirish korxona samaradorligini bevosita belgilaydi.

Joseph Schumpeter aytganidek iqtisodiy nazariyada innovatsiya raqobatning asosiy drayveri sifatida qaraladi. Joseph Schumpeter innovatsiyani “ijodiy vayronkorlik” jarayoni sifatida talqin qilib, aynan yangi texnologiyalar eski ishlab chiqarish tizimlarini siqib chiqarishini ta’kidlagan(2-jadval).

2-jadval

№	Omil nomi	Mazmuni	Korxonaga ta’siri	Amaliy taklif
1	Innovatsion faoliyat	Yangi mahsulot va texnologiyalarni joriy etish	Qo‘shilgan qiymat oshadi, bozorda farqlanish yuz beradi	R&D bo‘lim tashkil etish
2	Texnologik modernizatsiya	Zamonaviy uskunalar va avtomatlashtirish	Ishlab chiqarish tannarxi kamayadi	Raqamli ishlab chiqarish tizimlari
3	Inson kapitali	Xodimlar malakasi va boshqaruv sifati	Mehnat unumdorligi oshadi	Doimiy trening va qayta tayyorlash
4	Eksport yo‘nalishi	Tashqi bozorlarga chiqish	Valyuta tushumi va barqarorlik oshadi	Xalqaro sertifikatlash
5	Moliyaviy barqarorlik	Kapital tuzilmasi va likvidlik	Risk darajasi kamayadi	Diversifikatsiyalangan moliyalashtirish
6	Institutsional muhit	Huquqiy va soliq sharoitlari	Biznes xavfsizligi ta’minlanadi	Byurokratik to‘siqlarni qisqartirish
7	Marketing strategiyasi	Bozor sementatsiyasi va brending	Sotuv hajmi oshadi	Raqamli marketingni rivojlantirish

Shu bois xususiy korxonalar innovatsion rivojlanish strategiyasini ishlab chiqishi zarur deb ta’kidlab o‘tadi o‘zining maqolalarida. Michael Porter raqobat ustunligini shakllantirishda xarajatlar yetakchiligi va differensiallash strategiyasini asoslab bergan. Mamlakatimiz xususiy korxonalari uchun differensiallash (sifat, servis, brend) strategiyasi ayniqsa dolzarbdir.

Raqobatbardoshlikni shartli ravishda quyidagicha ifodalash mumkin:

$$R = f(I + T + K + M + E)$$

Bu yerda:

R – raqobatbardoshlik darajasi

I – innovatsiya

T – texnologiya

K – kadrlar salohiyati

M – moliyaviy barqarorlik

E – eksport salohiyati

Omillar o‘zaro bog‘liq bo‘lib, bittasining sustligi umumiy natijaga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Shuning uchun har bir ko‘rsatkichlarni (stabil) barqaror ushlab turishga harakat qilish kerak. Mamlakatimizdagi xususiy korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish yo‘llarini yaxshi va tizimli ishlab chiqilayotganda quyidagi omillarga e‘tibor berish lozim:

Innovatsion faoliyat — bu yangi mahsulot, xizmat, texnologiya yoki boshqaruv usullarini joriy etish jarayonidir. Iqtisodiy nazariyada Joseph Schumpeter innovatsiyani iqtisodiy o‘shishning asosiy omili sifatida baholagan. Korxonada innovatsiyalarni rivojlantirish mahsulotning qo‘shilgan qiymatini oshiradi, bozorda farqlanishni ta‘minlaydi va uzoq muddatli ustunlik yaratadi.

Raqamlashtirish — ishlab chiqarish, boshqaruv va savdo jarayonlariga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishdir. ERP, CRM tizimlari, elektron tijorat platformalari xarajatlarni optimallashtiradi va boshqaruv shaffofligini oshiradi. Natijada operatsion samaradorlik kuchayadi va qaror qabul qilish jarayoni tezlashadi.

Inson kapitali — bu xodimlarning bilim, ko‘nikma va professional salohiyati yig‘indisidir. Malaka oshirish, treninglar va menejment kompetensiyalarini rivojlantirish mehnat unumdorligini oshiradi. Strategik boshqaruv nazariyasida inson omili korxona samaradorligining hal qiluvchi faktori sifatida qoraladi.

Eksport geografiyasini kengaytirish — mahsulotni yangi tashqi bozorlarga olib chiqish va savdo hamkorlari sonini ko‘paytirishdir. Bu korxona daromadlarini diversifikatsiya qiladi, valyuta tushumini oshiradi va ichki bozorga qaramlikni kamaytiradi. Xalqaro standartlarga moslashish raqobatbardoshlikni mustahkamlaydi.

Institutsional muhit — bu huquqiy, moliyaviy va tashkiliy qoidalar tizimidir. Douglass North nazariyasiga ko‘ra, barqaror institutsional tizim iqtisodiy samaradorlikni ta‘minlaydi. Byurokratik to‘siqlarni kamaytirish, mulk daxlsizligini himoya qilish va soliq siyosatini barqarorlashtirish xususiy sektor rivojlanishining asosidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Michael Porter (1985). *Competitive Advantage. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations.*
2. W. Strahan and T. Cadell.
3. Joseph Schumpeter (1942). *Capitalism, Socialism and Democracy.* Harper & Brothers.
4. Organisation for Economic Co-operation and Development (2018). *Oslo Manual: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation.*
5. Erik Brynjolfsson & Andrew McAfee (2014). *The Second Machine Age.* W.W. Norton. Raqamli texnologiyalar iqtisodiy samaradorlik va raqobatga ta‘siri.
6. World Bank (2016). *World Development Report: Digital Dividends.* (Raqamli transformatsiyaning biznes va iqtisodiyotga ta‘siri.)
7. Gary Becker (1964). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis.* University of Chicago Press. (Inson kapitali nazariyasining asoschisi.)
8. Paul Krugman (1979). “Increasing Returns, Monopolistic Competition, and International Trade.” *Journal of International Economics.* (Eksport geografiyasini kengaytirish)
9. World Bank (2020). *Human Capital Index Report.* (Inson kapitalining iqtisodiy o‘shish va unumdorlikka ta‘siri.)

**INNOVATION IQTISODIYOT SHAROITIDA AYOLLAR TADBIRKORLIGINING
ROLI VA UNING TURMUSH FAROVONLIGIGA TA’SIRI**

**РОЛЬ ЖЕНСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ИННОВАЦИОННОЙ
ЭКОНОМИКЕ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА БЛАГОСОСТОЯНИЕ**

**THE ROLE OF WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP IN THE CONDITIONS OF AN
INNOVATIVE ECONOMY AND ITS IMPACT ON THE WELL-BEING OF LIFE**

Raximova Lola Shavkatovna

Farg‘ona Davlat Texnika Universiteti Menejment va marketing kafedrası assistenti

Annotatsiya

Maqolada innovatsion iqtisodiy rivojlanish jarayonida ayollar tadbirkorligining o‘rni va roli, shuningdek, ularni iqtisodiy faoliyatga jalb qilishning barqaror rivojlanish bilan bog‘liq tashkiliy-iqtisodiy asoslari o‘rganiladi. Tadqiqot ishida ayollarni kambag‘allikdan chiqarish, ularni raqamli va ekologik jihatdan barqaror bo‘lgan iqtisodiy faoliyatga keng jalb qilish masalalari tahlil qilinadi. Ayniqsa, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, chiqindisiz ishlab chiqarish tizimlari, ekologik toza mahsulot yetishtirish va innovatsion biznes-loyihalarda ayollarning tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan mexanizmlar ko‘rib chiqiladi. Shu orqali ayollar bandligini oshirish, ularning iqtisodiy faolligini kuchaytirish va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash imkoniyatlari aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: ayollar tadbirkorligi, innovatsion iqtisodiyot, raqamli iqtisodiyot, ekologik barqarorlik, yashil iqtisodiyot, iqtisodiy faollik, bandlik, kambag‘allikni qisqartirish.

В статье исследуются роль и роль женского предпринимательства в инновационном экономическом развитии, а также организационно-экономические основы вовлечения женщин в экономическую деятельность, связанную с устойчивым развитием. татье исследуются роль и роль женского предпринимательства в инновационном экономическом развитии, а также организационно-экономические основы вовлечения женщин в экономическую деятельность, связанную с устойчивым развитием. В исследовательской работе анализируются вопросы вывода женщин из бедности, широкого вовлечения их в экономическую деятельность, которая является цифровой и экологически устойчивой. В частности, будут рассмотрены механизмы, направленные на развитие предпринимательской деятельности женщин в области возобновляемых источников энергии, безотходных производственных систем, производства экологически чистых продуктов и инновационных бизнес-проектов. частности, будут рассмотрены механизмы, направленные на развитие предпринимательской деятельности женщин в области возобновляемых источников энергии.

Ключевые слова: женское предпринимательство, инновационная экономика, цифровая экономика, экологическая устойчивость, зеленая экономика, экономическая активность, занятость, сокращение бедности.

The article explores the role and role of women's entrepreneurship in the process of innovative economic development, as well as the organizational and economic foundations of their involvement in economic activities related to sustainable development. he article explores the role and role of women's entrepreneurship in the process of innovative economic development, as well as the organizational and economic foundations of their involvement in economic activities related to sustainable development. The research work analyzes the issues of removing women from poverty, involving them extensively in digital and environmentally sustainable economic activities. In particular, mechanisms aimed at developing women's entrepreneurial activities are considered in

renewable energy sources, waste-free production systems, environmentally friendly product production and innovative business projects. Through this, the possibilities of increasing the employment of women, strengthening their economic activity and ensuring socio-economic stability are identified.

Keywords: women's entrepreneurship, innovation economy, digital economy, environmental sustainability, green economy, economic activism, employment, poverty reduction

So‘nggi o‘n yilliklarda global iqtisodiyot innovatsion va raqamli transformatsiya jarayonlariga kirib, tadbirkorlik faoliyati shakllanishi va rivojlanishida yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Ayniqsa, ayollar tadbirkorligi iqtisodiy o‘shish va ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashda muhim vosita sifatida e‘tiborni qaratilmoqda. Raqamli iqtisodiyot sharoitida ayollar o‘z bizneslarini raqamli platformalar, elektron savdo, startaplar va innovatsion texnologiyalar orqali amalga oshirib, kambag‘allikni kamaytirish va turmush farovonligini oshirish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda.

O‘zbekiston sharoitida ayollar tadbirkorligini rivojlantirish milliy iqtisodiy strategiyalarda alohida o‘rin tutadi. “Yangi O‘zbekiston” strategiyasi (2022–2026) va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar ayollarni kichik va o‘rta biznes, shuningdek yuqori texnologiyali sohalarga jalb qilishni rag‘batlantiruvchi chora-tadbirlarni belgilaydi. Shuningdek, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi ayollarning innovatsion startap loyihalari, onlayn savdo platformalari va raqamli xizmatlarda faol ishtirokini kengaytirish imkonini yaratadi.

Ayollar tadbirkorligi sohasidagi tadqiqotlar global va mahalliy ilmiy adabiyotlarda turlicha yoritilgan. Xorijiy tadqiqotlar ayollar tadbirkorligi iqtisodiy o‘shish, ijtimoiy inklyuziya va kambag‘allikni kamaytirish bilan chambarchas bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi. Masalan, World Bank (2021) ayollar tadbirkorligi kichik va o‘rta biznesni rivojlantirish, ish o‘rinlari yaratish va daromad manbalarini kengaytirishda muhim rol o‘ynashini ta‘kidlaydi. OECD (2020) tadqiqotida ayollarning startaplar, elektron savdo va raqamli platformalarda ishtiroki, shuningdek gender tengligini ta‘minlashdagi roli ko‘rsatib o‘tilgan. UN Women (2022) tadqiqotida ayollarning raqamli iqtisodiyotdagi innovatsion loyihalarga integratsiyasi va kambag‘allikni kamaytirishdagi hissi tahlil qilingan [1].

O‘zbek olimlari va milliy statistik manbalar ham ayollar tadbirkorligining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini o‘rganishga e‘tibor qaratgan. Masalan, Sh.M. Karimov (2019) tadqiqotida O‘zbekiston sharoitida ayollar tadbirkorligi asosan kichik va mikrokorxonalarda rivojlanib, ularning ijtimoiy-iqtisodiy farovonlikni oshirishga ta‘siri tahlil qilingan [2]. A.R. Tursunov (2021) ayollar tadbirkorligining raqamli platformalarda, startap loyihalarini amalga oshirishdagi imkoniyatlari va cheklovlarini o‘rganib, davlat siyosatining ahamiyatini ta‘kidlagan [3]. Sh.M. Islomova (2022) o‘z tadqiqotida ayollarning innovatsion iqtisodiyotdagi ishtiroki va ularning kambag‘allikni kamaytirishdagi roli haqida amaliy tavsiyalar bergan [4].

Olimlar tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, ayollar tadbirkorligi nafaqat iqtisodiy o‘shish, balki gender tengligini ta‘minlash va ijtimoiy himoya vositasi sifatida ham strategik ahamiyat kasb etadi. Xorijiy olimlar, masalan V.A. Morozov (2005), ayollar tadbirkorligi jamoalari dastlab davlat korxonalari transformatsiya qilinayotgan davrda, asosan muhandis-texnik intellektual qatlam tashabbusi bilan shakllanganligini qayd etadi [5]. I.V. Dolgorukova va A.N. Kolesnikov (2008) tadqiqotida ayollar tadbirkorligining o‘ziga xos xususiyatlari va gender farqlari tahlil qilingan [6]. Z.A. Gritsyuk (2010) ish bozoridagi diskriminatsiyaga qaramay, ko‘pchilik ayollar-predprinimatel siyosiy va biznes vakillari tomonidan ishonchsizlikni sezmaydi, deb xulosaga keladi [7].

Mahalliy va xorijiy tadqiqotlarni solishtirish shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston sharoitida ayollar tadbirkorligini rivojlantirish va ularning innovatsion va raqamli iqtisodiyotdagi rolini chuqur o‘rganish hozircha yetarli darajada amalga oshirilmagan. Shu bois, mazkur tadqiqot ayollar tadbirkorligining innovatsion va raqamli iqtisodiyotdagi rolini aniqlash va kambag‘allikni kamaytirishga qo‘shayotgan hissasini tahlil qilishni maqsad qilgan.

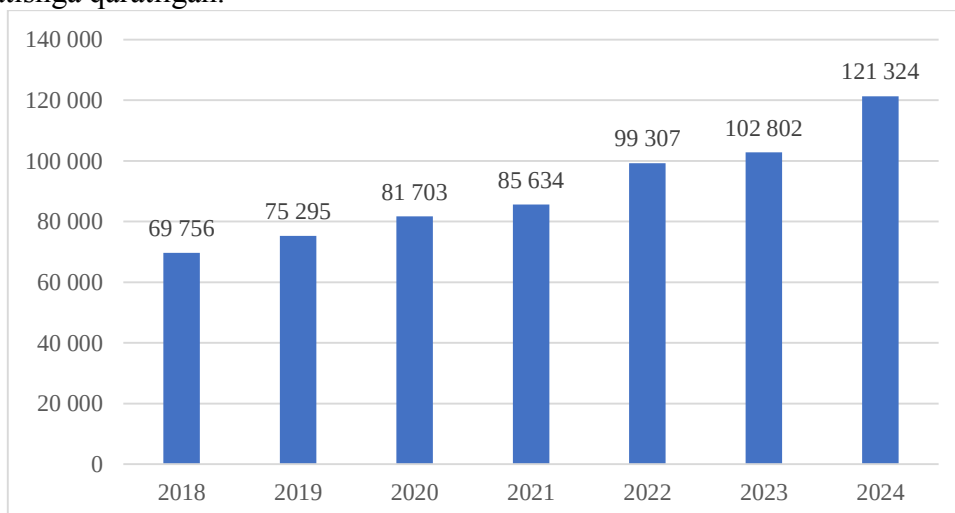
Tadqiqot jarayonida qiyosiy tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, tizimli tahlil, ilmiy abstraksiyalash, iqtisodiy-matematik modellashirish kabi usullardan keng foydalanildi. Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, ayollarni innovatsion va raqamli iqtisodiyotga keng jalb

etish, startaplar, elektron savdo va yuqori texnologiyalar sohalarida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish, ekologik barqaror iqtisodiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlash, “yashil” texnologiyalarni joriy etish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish hamda chiqindisiz ishlab chiqarish tizimlarini rivojlantirishga oid tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirishga ilmiy asos yaratadi. Tadqiqot natijalari ayollar tadbirkorligini rag‘batlantirish, ularning iqtisodiy faolligini oshirish hamda innovatsion iqtisodiyot sharoitida turmush farovonligini yaxshilashga qaratilgan amaliy dasturlarni ishlab chiqishda foydalanilishi mumkin.

O‘zbekiston hukumati ayollar tadbirkorligini rivojlantirish va ularni biznes faoliyatiga jalb etish bo‘yicha tizimli va keng qamrovli ishlar olib bormoqda. So‘nggi yillarda ushbu yo‘nalishda 40 dan ortiq normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Jumladan, Prezidentning 2023 yil 11 sentyabrdagi “O‘zbekiston – 2030” Strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni va ushbu strategiyani sifatli va o‘z vaqtida amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi qarorida ayollarning ijtimoiy-iqtisodiy muammolarini hal etish masalasi alohida ta’kidlangan [8]. Ushbu hujjatlarda ayollarga ko‘maklashish tizimini mustahkamlash, ularning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish hamda iqtisodiy va ijtimoiy imkoniyatlarini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar belgilangan. Shu bilan birga, milliy va xalqaro tadqiqotlar ham ayollarning tadbirkorlik faoliyatini rag‘batlantirish va ularning iqtisodiy mustaqilligini oshirish bo‘yicha davlat siyosatining samaradorligini tasdiqlaydi.

O‘zbekiston aholisi tarkibida ayollar va erkaklar soni nisbatan teng taqsimlangan bo‘lib, demografik struktura mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ayollar aholi tarkibida sezilarli ulushga ega bo‘lib, ular jamiyatda mehnat resurslari, ijtimoiy hayot va inson kapitalini shakllantirish jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, ayollar va erkaklar soni o‘rtasidagi nisbati hududlar, yosh guruhlar va ijtimoiy vaziyatga qarab farqlanishi mumkin. Demografik ma’lumotlarga ko‘ra, 2024 yil holatiga ayollar umumiy aholining 49,7% ini tashkil qilmoqda, ayniqsa mehnatga layoqatli va keksa yosh guruhlarida ularning ulushi yuqori bo‘lmoqda [9].

O‘zbekistonda ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha keng qamrovli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Ularning orasida ayollar uchun professional ta’lim dasturlarini tashkil etish, muhtoj ayollarni ish bilan ta’minlaydigan bizneslarni rag‘batlantirish, ayol tadbirkorlar uchun imtiyozli kreditlar ajratish, “Biznes-ledi” dasturini amalga oshirish, shuningdek, mahallalarda ayollar bandligini ta’minlash va sog‘ligini mustahkamlash markazlarini yaratish kabi tadbirlar mavjud [10]. Ushbu dasturlar asosan ishsiz ayollar uchun yangi hayotiy yo‘nalishlar belgilash yoki tadbirkorlik asoslarini o‘rgatishga qaratilgan.



1-rasm. Davlat soliq xizmati organlarida ro‘yxatdan o‘tib, faoliyat ko‘rsatayotgan yakka tartibdagi tadbirkor ayollar soni kishi (2018-2024 yillar)[11]

Hududlardagi ayollar biznes markazlari ayollarga mehnat bozorida yo‘naltirish, qiziqish bildirgan faoliyat sohalarini bo‘yicha ma’lumot berish, malaka oshirish imkoniyatlari bilan tanishtirish kabi yordamlarni taqdim etadi. Shu bilan birga, amalga oshirilayotgan islohotlar, qonunchilik va bir

qator farmonlar hamda qarorlar ayollarni qo‘llab-quvvatlash orqali ularning jamiyatdagi mavqeyini oshirish, muammolarini bartaraf etish va farovonligini ta‘minlashga xizmat qiladi. “O‘zbekiston – 2030” Strategiyasi doirasida qabul qilingan ushbu chora-tadbirlar ayollar tadbirkorligini rag‘batlantirish va ularning iqtisodiy faolligini oshirishga yo‘naltirilgan.

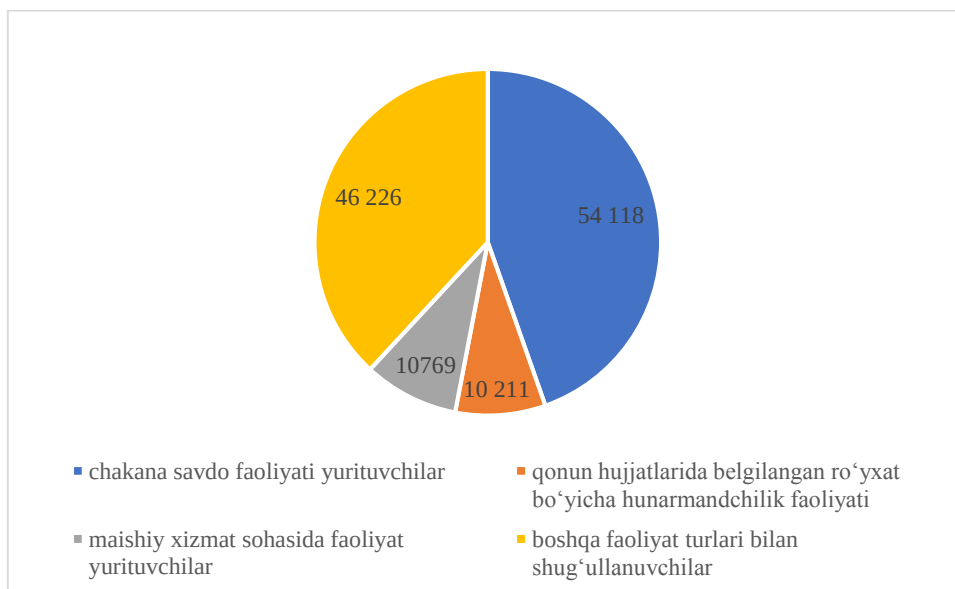
2018 yildan 2024 yilgacha respublika bo‘yicha tadbirkor ayollar soni sezilarli darajada o‘sgan. Masalan, 2018 yilda faoliyat yuritayotgan ayollar soni 69 756 kishini tashkil etgan bo‘lsa, 2024 yilda bu ko‘rsatkich 121 324 kishiga yetgan, ya‘ni 2018 yilga nisbatan 73,7% o‘shish kuzatilgan.

Ushbu o‘shish bir nechta omillar bilan izohlash mumkin:

- Davlat tomonidan ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan normativ-huquqiy hujjatlar va strategik dasturlar;
- Mahalliy va hududiy biznes markazlari orqali ayollarga malaka oshirish, konsultatsiya va moliyaviy yordam ko‘rsatish;
- Raqamli iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar joriy etilishi, ayollarga o‘z biznesini elektron platformalarda rivojlantirish imkoniyatini yaratdi;
- “Yashil iqtisodiyot” va ijtimoiy tadbirkorlik sohalarida ayollarning faol ishtiroki, ularning iqtisodiy faolligini oshirishga yordam beradi.

2024-yil holatiga ko‘ra, O‘zbekiston hududlarida tadbirkor ayollar soni sezilarli farq qiladi. Eng yuqori ko‘rsatkichlar Toshkent shahri va Samarqand viloyatida kuzatiladi: mos ravishda 13 920 va 13 997 ayol tadbirkor faoliyat yuritmoqda. Bu hududlar iqtisodiy jihatdan rivojlangan va biznes imkoniyatlari keng bo‘lgan markaziy va shahar hududlari hisoblanadi. Toshkent viloyati va Qashqadaryo viloyati ham ayollar tadbirkorligi bo‘yicha yetakchi hududlardan sanaladi, ular mos ravishda 12 353 va 10 574 nafar ayol tadbirkorga ega. Andijon viloyati va Farg‘ona viloyatida tadbirkor ayollar soni ham sezilarli darajada yuqori — 10 363 va 9 260 kishi. Bu hududlarda sanoat va xizmat ko‘rsatish sohalarining rivojlanishi, shuningdek, mahalliy biznes markazlari faoliyati ayollarning tadbirkorlikka jalb qilinishini rag‘batlantirgan.

Boshqa hududlarda esa tadbirkor ayollar soni nisbatan past. Jumladan, Navoiy va Sirdaryo viloyatlarida ko‘rsatkichlar eng past bo‘lib, bu hududlarda iqtisodiy imkoniyatlar, ishlab chiqarish tarmoqlari va biznes infratuzilmasi cheklanganligiga bog‘liq. Shuningdek, Jizzax viloyati va Namangan viloyati ham nisbatan past ko‘rsatkichga ega.



2-rasm. Davlat soliq xizmati organlarida ro‘yxatdan o‘tib, faoliyat ko‘rsatayotgan yakka tartibdagi tadbirkor ayollar soni, faoliyat turlari bo‘yicha kishi[12]

Davlat soliq xizmati organlarida ro‘yxatdan o‘tgan va faoliyat ko‘rsatayotgan yakka tartibdagi ayol tadbirkorlarning faoliyat turlari bo‘yicha taqsimoti ularning iqtisodiy faolligi va turmush farovonligiga ta‘sirini ko‘rsatadi. 2024-yil holatiga ko‘ra, ayollarning asosiy qismi chakana savdo va

xizmat ko‘rsatish sohaslarida faoliyat yuritadi. Jumladan, chakana savdo faoliyatida 54 118 nafar ayol tadbirkor ishlamoqda, bu umumiy tadbirkor ayollarning eng katta ulushini tashkil etadi. Ushbu ko‘rsatkich ayollarning biznesga kirishida eng qulay va boshlang‘ich darajadagi sohalarni tanlashini ifodalaydi. Shuningdek, hunarmandchilik faoliyati bilan shug‘ullanuvchi ayollar soni 10 211 kishi, maishiy xizmat sohasida faoliyat yurituvchilar esa 10 769 kishini tashkil etadi. Bu sohalarda ayollarning faol ishtiroki ularning oilaviy daromad manbalarini yaratish, mahalliy hunarmandchilikni rivojlantirish va kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi. Bundan tashqari, boshqa faoliyat turlari bilan shug‘ullanuvchi 46 226 nafar ayol tadbirkor mavjud bo‘lib, bu ko‘rsatkich ayollarning iqtisodiyotning turli sohaslariga, jumladan xizmat ko‘rsatish, kichik sanoat va innovatsion biznesga faol kirib borayotganini tasdiqlaydi. Umuman olganda, ushbu ma‘lumotlar shuni ko‘rsatadiki, ayollar tadbirkorligi asosan kichik biznes va xizmat tarmoqlariga yo‘naltirilgan. Shu bilan birga, davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash, moliyaviy yordam va malaka oshirish dasturlari orqali ayollar tadbirkorligini diversifikatsiya qilish va yangi sohalarga kengaytirish imkoniyati mavjud. Bu esa nafaqat ayollarning iqtisodiy faolligini oshiradi, balki ularning turmush farovonligini yaxshilashga ham xizmat qiladi.

Tadbirkorlik ayollar uchun yangi imkoniyatlar yaratishda muhim rol o‘ynaydi. So‘nggi yillarda ayol tadbirkorlar soni izchil o‘sib, ayniqsa chakana savdo, xizmat ko‘rsatish va hunarmandchilik sohaslarida faoliyat yuritmoqda. Bu holat ayollarning iqtisodiy faolligini oshirish va ularning jamiyatdagi mavqeyini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Tahlillar natijasida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Past ko‘rsatkichli hududlarda ayollar tadbirkorligini oshirish maqsadida moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, soliq imtiyozlari va hududiy biznes-markazlar orqali rag‘batlantirish choralari kuchaytirilishi lozim.

2. Ayollarni innovatsion va raqamli iqtisodiyot sohaslariga jalb etish, elektron tijorat va startap loyihalarini rivojlantirish uchun maxsus treninglar va onlayn platformalar tashkil etilishi zarur.

3. Ayollarga biznes, menejment, marketing va moliya bo‘yicha professional ta‘lim va malaka oshirish kurslarini tashkil etish, shu jumladan hududiy markazlarda seminar va treninglarni kengaytirish.

Ushbu chora-tadbirlar ayollarning iqtisodiy faolligini oshirish, ularning turmush farovonligini yaxshilash, ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash va innovatsion iqtisodiy rivojlanishga hissa qo‘shishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. UN Women. Women’s Economic Empowerment in the Digital Age. New York: UN Women, 2022.
2. Karimov Sh.M. Ayollar tadbirkorligi va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish. T.: Tashkent, 2019.
3. Tursunov A.R. Raqamli iqtisodiyotda ayollar tadbirkorligining imkoniyatlari va cheklovlari. T.: Tashkent, 2021.
4. Islomova Sh.M. Innovatsion iqtisodiyotda ayollar tadbirkorligining roli. T.: Tashkent, 2022.
5. Morozov V.A. Women Entrepreneurs in Post-Soviet Business Environment. Moscow, 2005.
6. Dolgorukova I.V., Kolesnikov A.N. Gender Features of Women Entrepreneurship. St. Petersburg, 2008.
7. Gritsyuk Z.A. Women Entrepreneurs and Labor Market Discrimination. Moscow, 2010.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2023 yildagi. ““O‘zbekiston — 2030” strategiyasini 2023-yilda sifatli va o‘z vaqtida amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-300-sonli qarori.
9. Davlat Statistika Qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasida aholi demografik tarkibi bo‘yicha yillik hisobot. T.: 2024.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “O‘zbekiston – 2030” Strategiyasi to‘g‘risida” Farmon. T.: 2023.
11. Davlat soliq qo‘mitasi ma‘lumoti asosida muallif ishlanmasi
12. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma‘lumoti asosida muallif ishlanmasi

**ESG TAMOYILLARINI JORIY ETISH ORQALI SUG‘URTA KOMPANIYALARINING
MOLIYAVIY BARQARORLIGINI OSHIRISH MEXANIZMLARI**

**МЕХАНИЗМЫ ПОВЫШЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ СТРАХОВЫХ
КОМПАНИЙ ПОСРЕДСТВОМ ВНЕДРЕНИЯ ПРИНЦИПОВ ESG.**

**MECHANISMS FOR INCREASING THE FINANCIAL SUSTAINABILITY OF
INSURANCE COMPANIES THROUGH THE IMPLEMENTATION OF ESG PRINCIPLES**

Nosirov Suxrobjon Nodirjon o‘g‘li

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti
Iqtisodiyot fakulteti, Moliya va Kredit kafedrası stajyor o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur tadqiqot sug‘urta kompaniyalarida ESG tamoyillarini joriy etish orqali moliyaviy barqarorlikni oshirish mexanizmlarini konseptual va tahliliy jihatdan o‘rganadi. Tadqiqot empirik modelga emas, balki ilmiy adabiyotlarning chuqur sintezi asosida ESGning moliyaviy barqarorlikka qanday mexanizmlar orqali ta’sir qilishini aniqlashga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: ESG, moliyaviy barqarorlik, sug‘urta sektori, risk-menejment, barqaror rivojlanish

Данное исследование концептуально и аналитически изучает механизмы повышения финансовой устойчивости страховых компаний посредством внедрения принципов ESG (экологические, социальные и управленческие факторы). В отличие от эмпирических моделей, исследование основано на глубоком синтезе научной литературы с целью выявления каналов воздействия ESG на финансовую устойчивость.

Ключевые слова: ESG, финансовая устойчивость, страховой сектор, управление рисками, устойчивое развитие

This study conceptually and analytically examines the mechanisms through which the implementation of Environmental, Social, and Governance (ESG) principles enhances financial stability in insurance companies. Rather than relying on empirical modeling, the research is based on a comprehensive synthesis of the academic literature to identify the channels through which ESG affects financial stability.

Keywords: ESG, financial stability, insurance sector, risk management, sustainable development

Zamonaviy moliya tizimida barqarorlik masalasi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, global iqtisodiy noaniqliklar, iqlim o‘zgarishi va moliyaviy inqirozlar moliya institutlaridan yuqori darajadagi barqarorlikni talab qilmoqda. Sug‘urta sektori risklarni qayta taqsimlash mexanizmi sifatida iqtisodiyotning uzluksiz ishlashini ta’minlovchi muhim bo‘g‘in hisoblanadi.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, so‘nggi yillarda O‘zbekiston sug‘urta bozorida sezilarli o‘sish kuzatilmoqda, “2024-yilda O‘zbekistonda istiqbolli loyihalar bo‘yicha milliy agentlik ma’lumotlariga ko‘ra, qariyb 10 million sug‘urta shartnomasi imzolangan. Agentlikning xabar berishicha, sug‘urta mukofotlarining umumiy hajmi 9,8 trillion so‘mga yetdi, bu 2023-yilga nisbatan 21% ga oshgan. Yil davomida sug‘urta to‘lovlari 2,2 trillion so‘mni tashkil etdi, bu o‘tgan yilga nisbatan 9% ga oshganini ko‘rsatadi. Sug‘urta kompaniyalarining umumiy aktivlari 11,8 trillion so‘mdan oshdi va bu o‘tgan yilga nisbatan 24,9% ga oshgan” [1], biroq uning YaIMdagi ulushi hali ham past darajada qolmoqda. Bu esa sug‘urta sektorining moliyaviy barqarorligini oshirish va uning iqtisodiyotdagi rolini kuchaytirish zarurligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, mamlakatimizda moliya

sektorini modernizatsiya qilish va barqaror rivojlantirishga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5847-son [2] Farmoni va boshqa normativ hujjatlar moliya tizimida samaradorlik va barqarorlikni oshirishga qaratilgan. Shuningdek, “yashil iqtisodiyot”ga o‘tish strategiyasi ESG tamoyillarini joriy etishni dolzarb masalaga aylantirmoqda.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi ESGning moliyaviy barqarorlikka ta’sirini baholash emas, balki uning qanday mexanizmlar orqali amalga oshirishini ochib berishdan iborat. Ilmiy adabiyotlarda ESG (Environmental, Social, Governance) omillarining moliyaviy natijalarga ta’siri keng o‘rganilgan bo‘lib, aksariyat tadqiqotlar “ESG va moliyaviy ko‘rsatkichlar o‘rtasida ijobiy bog‘liqlik mavjudligini tasdiqlaydi” [3]. Shuningdek, ESG kompaniyalar uchun risklarni kamaytirishning muhim mexanizmi sifatida qaraladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, “ESG amaliyotlarini faol qo‘llaydigan kompaniyalarda operatsion, ekologik va reputatsion risklar darajasi pastroq bo‘ladi” [4]. Ayniqsa, ekologik omillar iqlim bilan bog‘liq xavflarni kamaytirishga xizmat qilsa, ijtimoiy omillar manfaatdor tomonlar bilan barqaror aloqalarni shakllantiradi, boshqaruv (governance) omillari esa ichki nazorat va qaror qabul qilish jarayonlarini takomillashtiradi. Natijada kompaniyalar tashqi shoklarga nisbatan chidamliroq bo‘ladi. Nazariy jihatdan ESG konsepsiyasi manfaatdor tomonlar nazariyasiga asoslanadi, u R. Edward Freeman tomonidan ishlab chiqilgan. Mazkur nazariyaga ko‘ra, “korxonalar faqat aksiyadorlar manfaatini emas, balki barcha manfaatdor tomonlar - mijozlar, xodimlar, investorlar va jamiyat manfaatlarini hisobga olgan holda faoliyat yuritishi lozim” [5]. Aynan shu yondashuv ESG tamoyillarining mohiyatini tashkil etib, uzoq muddatli barqaror rivojlanishning nazariy asosini yaratadi. Biroq mavjud ilmiy tadqiqotlarning aksariyati ESGning moliyaviy natijalarga ta’sirini empirik jihatdan baholash bilan cheklanadi. Ayniqsa, sug‘urta sektorida ESGning moliyaviy barqarorlikka ta’sir kanallari risklarni boshqarish, investitsiya strategiyasi va mijozlar ishonchi orqali qanday amalga oshishi kam tadqiq qilingan. O‘zbekiston olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda moliyaviy barqarorlik asosan an’anaviy yondashuvlar risk-menejment, kapital yetariligi va likvidlikni ta’minlash orqali izohlanadi. Xususan, R.S. Azimov – “moliyaviy barqarorlikni ta’minlashda risklarni samarali boshqarish va institutsional mexanizmlarni takomillashtirish zarurligini ta’kidlaydi” [6]. Biroq ushbu tadqiqotlarda ESG tamoyillari alohida tizim sifatida ko‘rib chiqilmagan va uning moliyaviy barqarorlikka ta’siri yetarli darajada integratsiyalashgan holda o‘rganilmagan.

ESG tamoyillarining sug‘urta kompaniyalari moliyaviy barqarorligiga ta’sir mexanizmlarini aniqlash uchun konseptual va tahliliy yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot empirik modelga emas, balki ilmiy adabiyotlarning chuqur tahlili va sinteziga asoslanadi.

Metodologiya doirasida quyidagi usullar qo‘llanildi:

- Sistemali adabiyotlar tahlili (systematic literature review) — ESG va moliyaviy barqarorlik bo‘yicha xalqaro ilmiy tadqiqotlar o‘rganildi;

- Taqqoslash tahlili - rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi solishtirildi;

- Konseptual modellash ESG omillarining moliyaviy barqarorlikka ta’sir mexanizmlari nazariy jihatdan tizimlashtirildi.

Tadqiqotning asosiy e’tibori ESGning moliyaviy natijalarga bevosita ta’sirini emas, balki uning risklarni kamaytirish, boshqaruv samaradorligini oshirish, ijtimoiy ishonchni kuchaytirish va investitsiya siyosatini takomillashtirish orqali amalga oshadigan bilvosita mexanizmlarini aniqlashga qaratildi.

ESG tamoyillarining sug‘urta kompaniyalari moliyaviy barqarorligiga ta’siri to‘g‘ridan-to‘g‘ri emas, balki ko‘p bosqichli va o‘zaro bog‘liq mexanizmlar orqali amalga oshadi. Ushbu mexanizmlar risklarni boshqarish, boshqaruv samaradorligi, ijtimoiy ishonch va investitsiya siyosati orqali namoyon bo‘ladi.

1. Risklarni kamaytirish mexanizmi

ESGning ekologik (E) komponenti sug‘urta kompaniyalariga iqlim o‘zgarishi, tabiiy ofatlar va ekologik xavflarni oldindan baholash imkonini beradi. Bu esa underwriting (risk baholash) sifatini oshirib, noto‘g‘ri sug‘urta qarorlarini kamaytiradi. Natijada zararlar ehtimoli pasayadi va kompaniyaning to‘lovga qobiliyati (solvency) mustahkamlanadi. Bundan tashqari, “ESG operatsion

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 2-son 2026 yil

va reputatsion risklarni ham kamaytiradi. ESG standartlariga rioya qiluvchi kompaniyalar huquqiy jarimalar va imij yo‘qotish xavfiga kamroq duch keladi” [7].

2. Boshqaruv samaradorligi mexanizmi

“ESGning boshqaruv (G) komponenti korporativ boshqaruv tizimini takomillashtiradi. Bu quyidagilar orqali amalga oshadi:

- ichki nazorat tizimini kuchaytirish
- shaffoflikni oshirish
- manfaatlar to‘qnashuvini kamaytirish” [8]

Natijada resurslardan foydalanish samaradorligi oshadi, operatsion xarajatlar kamayadi va rentabellik ko‘rsatkichlari (ROA, ROE) yaxshilanadi. Shu orqali moliyaviy barqarorlik mustahkamlanadi.

3. Ijtimoiy ishonch mexanizmi

Ijtimoiy (S) komponent sug‘urta kompaniyalarining mijozlar, investorlar va jamiyat bilan munosabatlarini yaxshilaydi. ESGga rioya qiluvchi kompaniyalar:

- yuqori darajada ishonchga ega bo‘ladi
- mijozlar bazasini kengaytiradi
- uzoq muddatli shartnomalar ulushini oshiradi

Bu esa sug‘urta mukofotlari hajmining oshishiga va daromadlarning barqarorligiga olib keladi.

4. Investitsiya sifati mexanizmi [9]

Sug‘urta kompaniyalari yirik investorlardan biri sifatida ESG asosida investitsiya siyosatini yuritadi. ESGga mos aktivlarga investitsiya qilish:

- portfel risklarini diversifikatsiya qiladi
- uzoq muddatli barqaror daromadni ta‘minlaydi
- likvidlikni oshiradi

Natijada kompaniyaning investitsiya portfeli sifat jihatdan yaxshilanadi va moliyaviy barqarorlik kuchayadi.

Ushbu mexanizmlarning moliyaviy barqarorlikka ta‘sirini quyidagi 1-jadvalda ko‘rishingiz mumkin.

1-jadval

ESG mexanizmlari va moliyaviy barqarorlikka ta‘siri [10]

Mexanizm	ESG komponenti	Ta‘sir kanali (batafsil)	Moliyaviy natija	Yakuniy effekt
Risklarni kamaytirish	E	Iqlim o‘zgarishi, tabiiy ofatlar va ekologik xavflarni prognozlash imkoniyati oshadi. Underwriting jarayonida risklar aniqroq baholanadi, zarar ehtimoli va noto‘g‘ri sug‘urta qarorlari kamayadi.	Sug‘urta to‘lovlari va zararlar kamayadi, rezervlar barqaror shakllanadi	Solvency (to‘lovga qobiliyat) oshadi va moliyaviy barqarorlik mustahkamlanadi
Boshqaruv samaradorligi	G	Korporativ boshqaruv yaxshilanadi: ichki nazorat kuchayadi, shaffoflik oshadi, manfaatlar to‘qnashuvi kamayadi. Qaror qabul qilish jarayoni optimallashtiriladi.	Operatsion xarajatlar kamayadi, aktivlardan foydalanish samaradorligi oshadi, ROA/ROE yaxshilanadi	Rentabellik oshadi va kompaniya moliyaviy jihatdan barqarorlashadi
Ijtimoiy ishonch	S	Mijozlar, investorlar va jamiyat bilan barqaror aloqalar shakllanadi. Kompaniya reputatsiyasi oshadi, brend ishonchliligi kuchayadi.	Sug‘urta mukofotlari hajmi oshadi, daromadlar barqarorlashadi	Barqaror pul oqimlari shakllanadi va moliyaviy xavflar kamayadi

Investitsiya sifati	E + G	ESG mezonlariga mos aktivlarga investitsiya qilinadi. Portfel diversifikatsiyasi oshadi, yuqori risklik aktivlar ulushi kamayadi.	Investitsiya portfeli sifati yaxshilanadi, daromadlar barqaror bo‘ladi	Likvidlik oshadi va umumiy moliyaviy barqarorlik kuchayadi
------------------------	-------	--	---	---

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ESG tamoyillari sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligiga ko‘p kanallik mexanizm orqali ta’sir ko‘rsatadi. Eng muhim jihat shundaki, ESG bevosita moliyaviy natijani emas, balki risklarni kamaytirish, boshqaruvni yaxshilash va ishonchni oshirish orqali bilvosita ta’sir qiladi. Bu esa ESGni strategik boshqaruv instrumenti sifatida ko‘rib chiqish zarurligini asoslaydi. ESG tamoyillarini sug‘urta kompaniyalarida joriy etish orqali moliyaviy barqarorlikni oshirish mexanizmlarini konseptual jihatdan asoslab berdi. Natijalar ESG omillari moliyaviy barqarorlikka bevosita emas, balki risklarni kamaytirish, boshqaruv samaradorligini oshirish, ijtimoiy ishonchni kuchaytirish va investitsiya siyosatini takomillashtirish orqali bilvosita ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatdi.

Amaliy jihatdan, O‘zbekiston sug‘urta sektorida ESG tamoyillarini joriy etish moliyaviy barqarorlikni oshirish va tizimni modernizatsiya qilishda muhim ahamiyatga ega. Shu bois ESG asosida risk-menejmentni rivojlantirish, hisobot standartlarini joriy etish va barqaror sug‘urta mahsulotlarini kengaytirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5847-son Farmoni “Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida”. – Toshkent, 2019
2. Habib A. ESG performance and financial distress: Evidence from global firms // Journal of Business Ethics. – 2023. – Vol. 185, No. 2. – P. 345–362.
3. Dua P., Sharma S. ESG disclosure and cost of capital in emerging economies // Global Finance Journal. – 2024. – Vol. 60. – Article 100789.
4. Yin J., Li X., Xu L. ESG performance and cost of capital: Evidence from Asian markets // Pacific-Basin Finance Journal. – 2025.
5. Mushafiq M., Sohail M. T., Ali A. CSR and financial risk mitigation: Evidence from global markets // Corporate Social Responsibility and Environmental Management. – 2023. – Vol. 30, No. 2. – P. 789–803.
6. Mirza N., Naqvi B., Rahat B., Rizvi S. K. A. Price reaction of sustainable investments during COVID-19 pandemic // Finance Research Letters. – 2020. – Vol. 36. – Article 101669.
7. Tang D. Y. The value of ESG performance in emerging markets // Journal of Financial Economics. – 2022.
8. Berg F., Koelbel J. F., Rigobon R. Aggregate confusion: The divergence of ESG ratings // Review of Finance. – 2022. – Vol. 26, No. 6. – P. 1315–1344.
9. Cherkasova V., Nenuzhenko O. ESG performance and financial outcomes in emerging markets // Emerging Markets Review. – 2022. – Vol. 52. – Article 100901.
10. Cerón L. Á. M., Gómez López J. M., Caicedo Domínguez Y. C., Diaz Olaya J. P. ESG integration and financial stability trade-off in emerging markets // International Journal of Financial Studies. – 2026. – Vol. 14, No. 2. – Article 26.
11. Azimov R. S. Moliyaviy barqarorlikni ta’minlash va risklarni boshqarish masalalari // Iqtisodiyot va moliya. – 2020. – №3. – B. 45–52.
12. OECD. Global Insurance Market Trends 2024. – Paris: OECD Publishing, 2024.

**TIJORAT BANKLARIDA MUAMMOLI KREDITLAR ULUSHINI KAMAYTIRISHNING
IQTISODIY MEKANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH**

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ МЕХАНИЗМОВ СНИЖЕНИЯ ДОЛИ
ПРОБЛЕМНЫХ КРЕДИТОВ В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ**

**IMPROVING ECONOMIC MECHANISMS FOR REDUCING THE SHARE OF NON-
PERFORMING LOANS IN COMMERCIAL BANKS**

Maxkamov Xursanbek Maxmudovich

“Agrobank” ATB Shahrixon filiali Muommoli kreditlar bilan ishlash bo‘limi bosh menejer

Annotatsiya

Mazkur maqolada tijorat banklarida muammoli kreditlar ulushini kamaytirishning iqtisodiy mexanizmlari va ularni takomillashtirish yo‘llari tahlil qilingan. Tadqiqotda kredit risklarini minimallashtirishning nazariy va amaliy jihatlarini yoritilib, qarz oluvchilarni rag‘batlantirish, kredit monitoringini kuchaytirish, zaxira va foiz siyosatini optimallashtirish orqali muammoli kreditlar darajasini kamaytirish mexanizmlari ilmiy asosda ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, xalqaro bank amaliyoti tajribasi asosida tijorat banklari uchun samarali iqtisodiy mexanizmlarni joriy etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: muammoli kreditlar, iqtisodiy mexanizm, kredit risklari, bank zaxiralari, foiz siyosati, kredit monitoringi, bank samaradorligi, risk-menejment, kredit portfeli.

В данной статье рассматриваются экономические механизмы снижения доли проблемных кредитов в коммерческих банках и пути их совершенствования. Исследование освещает теоретические и практические аспекты минимизации кредитных рисков, включая стимулирование заемщиков, усиление кредитного мониторинга, оптимизацию резервов и процентной политики. На основе анализа международного банковского опыта предложены рекомендации по внедрению эффективных экономических механизмов для коммерческих банков.

Ключевые слова: проблемные кредиты, экономический механизм, кредитные риски, банковские резервы, процентная политика, кредитный мониторинг, эффективность банков, риск-менеджмент, кредитный портфель.

This article analyzes the economic mechanisms for reducing the share of non-performing loans in commercial banks and ways to improve them. The study highlights theoretical and practical aspects of credit risk minimization, including borrower incentives, enhanced credit monitoring, optimization of reserves and interest rate policies. Based on international banking practices, practical recommendations for implementing effective economic mechanisms in commercial banks are proposed.

Keywords: non-performing loans, economic mechanism, credit risk, bank reserves, interest rate policy, credit monitoring, bank efficiency, risk management, loan portfolio.

Tijorat banklarining barqaror faoliyati va moliyaviy samaradorligini ta‘minlashda kredit portfeli sifati muhim ahamiyatga ega. Muammoli kreditlar ulushi oshishi bankning kapital yetarliligi, likvidligi va daromadliligiga bevosita ta‘sir qiladi, natijada bank risklari ortadi va iqtisodiy barqarorlik zaiflashadi [1]. Shu bois, muammoli kreditlar darajasini kamaytirish va kredit risklarini samarali boshqarish banklar faoliyatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

An‘anaviy kredit boshqaruv tizimlarida muammoli kreditlar asosan qarz oluvchilar moliyaviy holati va tarixiy to‘lov ma‘lumotlariga tayanib aniqlanadi. Biroq, zamonaviy raqamli iqtisodiyot

sharoitida bu metodlar yetarli samaradorlikka ega emas. Katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlash, real vaqt rejimida monitoring va prediktiv baholash imkoniyatlari raqamli va iqtisodiy mexanizmlarni joriy etishni talab qiladi [2].

Xalqaro bank amaliyoti shuni ko'rsatadiki, muammoli kreditlar ulushini kamaytirish mexanizmlari nafaqat qarz oluvchilarni rag'batlantirish va kredit monitoringini kuchaytirish orqali, balki zaxira siyosati va foiz stavkalarini optimallashtirish orqali ham samarali bo'ladi [3]. Shu bilan birga, prediktiv tahlil va avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari banklarga kredit risklarini oldindan aniqlash va portfel sifatini oshirish imkonini beradi [4].

Tijorat banklarida muammoli kreditlar ulushini kamaytirish bo'yicha iqtisodiy mexanizmlarni tahlil qiluvchi ilmiy adabiyotlar ko'plab mualliflar tomonidan turli jihatlar bilan yoritilgan. Bu adabiyotlar kredit riskini aniqlash, monitoring, zaxira siyosati, foiz siyosati va raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali muammoli kreditlar ulushini pasaytirish bo'yicha ilmiy asoslarni shakllantiradi.

Shavkat Ko'makovning “Tijorat banklarida muammoli kredit (NPL) qarzдорliklarini undirish jarayonlarini takomillashtirish istiqbollari” maqolasida tijorat banklari kredit portfelidagi muammoli kreditlarni kamaytirish bo'yicha qarzдорlikni undirish jarayonlarini takomillashtirish mexanizmlari tahlil qilingan. Muallif ta'kidlaganicha, samarali qarzдорlikni undirish tizimi banklarning kredit portfeli sifatini oshirishga yordam beradi [5].

Nozima Nabiyevena Norova tomonidan yozilgan “Tijorat banklarida kreditlash amaliyotini takomillashtirish yo'llari” maqolasida kredit riskini kamaytirish uchun kreditorlar tomonidan kredit ta'minoti va diversifikatsiya mexanizmlari taklif qilingan. Bu yondashuvlar muammoli kreditlar ulushini pasaytirishga xizmat qiladi, chunki kredit siyosatini mustahkamlash orqali banklar risklarni samaraliroq nazorat qila oladi [6].

G.J. Salixovning “Tijorat banklarida muammoli kreditlarning nazariy asoslari va ular bilan ishlash mexanizmining zaruriyati” maqolasida muammoli kreditlar tushunchasi, ularning paydo bo'lish sabablari va ularga qarshi chora-tadbirlar nazariy asosda tahlil qilingan. Olimning fikricha, kredit monitoringini kuchaytirish, kreditni qayta tuzish va innovatsion mexanizmlar muammoli kreditlarni kamaytirishda muhim rol o'ynaydi [7].

Ilxom Raxmanovning “Tijorat banklarida kredit riskini boshqarish amaliyotini takomillashtirish yo'llari” maqolasida kredit portfelini diversifikatsiya qilish, kredit ajratish bosqichida risklarni baholash tizimini takomillashtirish muammoli kreditlarning oldini olishda muhim ekanligi aytiladi. Bu yondashuvlar bank faoliyatining umumiy risk-menejment tizimi bilan yaqin bog'liqdir [8].

Shu tarzda, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, muammoli kreditlar ulushini kamaytirish uchun nafaqat kredit monitoringi, zaxira siyosati va qarzдорlikni undirish tizimlarini takomillashtirish, balki raqamli texnologiyalardan foydalanish, diversifikatsiya va samarali kredit siyosati ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

Mazkur tadqiqotda tijorat banklarida muammoli kreditlar ulushini kamaytirishning iqtisodiy mexanizmlarini o'rganishda ilmiy tahlil, solishtirma tahlil va empirik yondashuvlar qo'llanildi. Tadqiqotda tijorat banklarining kredit portfeli, kredit risklari va kredit ta'minoti bo'yicha statistik ma'lumotlar hamda amaliy maqolalar tahlil qilindi, bu esa muammoli kreditlarni kamaytirish bo'yicha mavjud mexanizmlarning samaradorligini aniqlash imkonini berdi. Shuningdek, bank siyosati va kredit monitoringi jarayonlarini iqtisodiy mexanizmlar nuqtayi nazaridan qiyoslab o'rganish uchun strukturaviy tahlil va sistematik mulohazalar usullari ishlatildi.

Tijorat banklarida muammoli kreditlar ulushini kamaytirish bo'yicha iqtisodiy mexanizmlarni tahlil qilishda avvalo NPL (non-performing loans) darajalarining dinamikasi va bankning asosiy ko'rsatkichlariga ta'siri ko'rib chiqiladi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki statistik ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yil 1-sentyabr holatiga tijorat banklarining jami kredit portfeli 581,1 trillion so'mni tashkil etib, muammoli kreditlarning ulushi 3,8 % (21 802 mlrd so'm) darajasida qayd etilgan. Bu ko'rsatkich 2024-yil 1-iyul bilan solishtirilganda (4,0 %) biroz pasaygan [10]. Bu tendensiya, banklar tomonidan iqtisodiy mexanizmlar joriy etilib, kredit risklarini boshqarish samaradorligi oshirilganini ko'rsatadi.

O‘zbekiston tijorat banklarida NPL ulushi dinamikasi

Holat sanasi	Jami kredit portfelini (mlrd so‘m)	NPL (mlrd so‘m)	NPL ulushi (%)
2024-yil 1-fevral	469 600	20 014	4,3%
2024-yil 1-iyul	493 952	20 000	4,0%
2025-yil 1-sentabr	581 057	21 802	3,8%

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, umumiy kreditlar hajmi o‘shirib borayotgan bo‘lsa ham, muammoli kreditlar ulushi sekin-asta pasaymoqda. Bu banklarning iqtisodiy mexanizmlarni qo‘llash orqali NPL samaradorligini oshirayotganidan dalolat beradi.

Tahlillar natijasiga ko‘ra, muammoli kreditlar ulushini kamaytirishga xizmat qiluvchi asosiy iqtisodiy mexanizmlar quyidagilar:

1. Zahira siyosatini optimallashtirish: Banklar muammoli kreditlar uchun ajratiladigan rezervlarni aniqroq va prognozli asosda shakllantirishi bilan aktivlar sifatini yanada barqarorlashtiradi. Bu kredit risklaridan kelib chiqadigan yo‘qotishlarni oldindan qoplash imkonini beradi.

2. Foiz siyosatini moslashtirish: Kreditlarning foiz stavkalarini iqtisodiy sharoit va qarz oluvchi to‘lov qobiliyatiga muvofiq optimallashtirish natijasida qarzdorlarning to‘lov intizomi oshadi va kechikkan kreditlar soni kamayadi.

3. Diversifikatsiya strategiyasi: Kredit portfelini tarmoqlar bo‘yicha diversifikatsiya qilish bankni bir soha yoki segmentga qaram bo‘lishdan himoya qiladi va umumiy muammoli kreditlar ulushini kamaytiradi.

4. Kredit monitoringi va Early Warning System: Kredit portfelini doimiy monitoring qilish mexanizmlari orqali xavfli kreditlarni erta aniqlash va profilaktik chora-tadbirlarni qo‘llash samaradorligi oshiriladi.

Xalqaro tadqiqotlarda ham kredit risklari va bank moliyaviy ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi bog‘liqlik aniqlandi. Masalan, Vyetnam banklari bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotda NPL darajasi banklarning rentabelligi (ROA, ROE) va NIMga (Net Interest Margin) salbiy ta‘sir ko‘rsatishi ko‘rsatildi, ya‘ni NPL darajasi oshishi bankning moliyaviy ko‘rsatkichlarini yomonlashtiradi [11]. Bu umumiy xulosa tijorat banklarida muammoli kreditlarni kamaytirishga qaratilgan iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish zarurligini yanada mustahkamlaydi.

Shuningdek, O‘zbekiston bank tizimida NPL darajasining asta-sekin pasayishi (masalan, 2025-yilda 3,8 % ga tushishi) kredit nazorati va risk-menejment mexanizmlarining samaradorligini anglatadi, lekin ayrim banklarda yuqori NPL darajasi saqlanib qolmoqda, masalan Biznesni rivojlantirish banki 6 % dan yuqoriroq darajada muammoli kreditlarga ega bo‘lib qolmoqda [12]. Bu holat banklarda qo‘shimcha iqtisodiy mexanizmlarni joriy etish zaruratini oshiradi.

Umuman olganda, NPL ulushini kamaytirish bo‘yicha iqtisodiy mexanizmlar — banklar kredit riskini oldindan baholash, diversifikatsiya strategiyasini qo‘llash, zahira siyosati va foiz strategiyalarini optimallashtirish orqali kredit portfelini sifatini oshirish imkonini beradi. Bu turdagi chora-tadbirlar bankning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash va iqtisodiyot xizmatini yaxshilashga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, tijorat banklarida muammoli kreditlar ulushini kamaytirish bo‘yicha iqtisodiy mexanizmlar bank tizimining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash va kredit risklarini boshqarishda muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekiston bank tizimida 2025-yil 1-dekabr holatida muammoli kreditlar jami portfelning 3,5 % ni tashkil qilib, pasayish tendensiyasini ko‘rsatdi. Muammoli kreditlarni kamaytirish mexanizmlari kredit riskini baholash, monitoring, portfel diversifikatsiyasi, foiz siyosati va rezervlarni shakllantirish orqali amalga oshiriladi. Shu yo‘l bilan banklar risk darajasini pasaytirib, moliyaviy ko‘rsatkichlarini yaxshilaydi. Xususi banklar va kichik moliyaviy institutlar strategiyalarni joriy etib, NPL ulushini kamaytirgan, yirik davlat banklari esa kredit monitoringi va restrukturizatsiyani kuchaytirgan.

Umuman olganda, iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish banklarning barqarorligi va kredit portfelini sifatini oshirish, shuningdek, yuqori kredit risklariga qarshi chidamliligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdullayeva Sh.A. *Bank risklari va ularni boshqarish*. — Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2019.
2. Ko‘makov Sh. *Tijorat banklarida muammoli kredit (NPL) qarzdorliklarini undirish jarayonlarini takomillashtirish istiqbollari*. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 2024. (yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz)
3. Norova N.N. *Tijorat banklarida kreditlash amaliyotini takomillashtirish yo‘llari*. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. (green-eco.uz)
4. Salixova G.J. *Tijorat banklarida muammoli kreditlarning nazariy asoslari va ular bilan ishlash mexanizmining zaruriyati*. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 2025. (yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz)
5. Raxmanov I. *Tijorat banklarida kredit riskini boshqarish amaliyotini takomillashtirish yo‘llari*. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 2024. (yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz)
6. ‘Can the development of Fintech mitigate non-performing loan risk?’ *Finance Research Letters*. — ScienceDirect, 2024. (sciencedirect.com)
7. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. NPL hisobotlari 2024–2025. (cbu.uz)
8. Frank.uz. *O‘zbekistonda muammoli kreditlar kamaymoqda*. 2025. (frank.uz)
9. UzDaily. *Non-performing loans in Uzbekistan banks reach 21.26 trillion soums*. 2025. (uzdaily.uz)

UDK:339.137

**SANOAT KORXONALARIDA INNOVATSION BOSHQARUV MEKANIZMLARINING
MAHSULOT SIFATI VA BOZOR RAQOBATBARDOSHLIGIGA TA’SIRI**

**ВЛИЯНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ МЕХАНИЗМОВ УПРАВЛЕНИЯ НА КАЧЕСТВО
ПРОДУКЦИИ И РЫНОЧНУЮ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ПРОМЫШЛЕННЫХ
ПРЕДПРИЯТИЙ**

**THE IMPACT OF INNOVATIVE MANAGEMENT MECHANISMS ON PRODUCT
QUALITY AND MARKET COMPETITIVENESS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES**

Hamrakulova Mumtozbegin Faroxiddin qizi Andijon davlat texnika instituti
“Iqtisodiyot” (tarmoqlar va sohalar) yo‘nalishi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada sanoat korxonalarida innovatsion boshqaruv mexanizmlarini joriy etish orqali mahsulot sifati va bozor raqobatbardoshligini oshirish masalalari tadqiq etilgan. Tadqiqot innovatsion boshqaruvning nazariy asoslari, mahsulot sifati va raqobatbardoshlik o‘rtasidagi bog‘liqlik hamda ushbu jarayonga ta’sir etuvchi omillarni tahlil qilgan. Kompleks joriy etish mahsulot sifatini yaxshilash, xarajatlarni optimallashtirish va bozor ulushini kengaytirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: innovatsion boshqaruv, sanoat korxonalari, mahsulot sifati, raqobatbardoshlik, sifat menejmenti, texnologik modernizatsiya, iqtisodiy samaradorlik.

В статье исследуются вопросы повышения качества продукции и конкурентоспособности на рынке через внедрение инновационных управленческих механизмов на промышленных предприятиях. В работе анализируются теоретические основы инновационного управления, взаимосвязь между качеством продукции и конкурентоспособностью, а также факторы, влияющие на данный процесс. Комплексное внедрение способствует улучшению качества продукции, оптимизации затрат и расширению рыночной доли.

Ключевые слова: инновационное управление, промышленные предприятия, качество продукции, конкурентоспособность, менеджмент качества, технологическая модернизация, экономическая эффективность.

This article examines the enhancement of product quality and market competitiveness through the implementation of innovative management mechanisms in industrial enterprises. The study analyzes the theoretical foundations of innovative management, the relationship between product quality and competitiveness, and the factors influencing this process. Comprehensive implementation improves product quality, optimizes costs, and expands market share.

Keywords: innovative management, industrial enterprises, product quality, competitiveness, quality management, technological modernization, economic efficiency.

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda sanoat korxonalarining barqaror rivojlanishini ta'minlash, mahsulot sifati va bozor raqobatbardoshligini oshirish masalalari innovatsion boshqaruv mexanizmlarini samarali joriy etish bilan chambarchas bog'liqdir. Jahon bozorlarida raqobatning keskinlashuvi, texnologik yangilanishlar sur'atining ortib borishi hamda iste'molchilar talablarining murakkablashuvi sanoat korxonalaridan nafaqat ishlab chiqarish hajmlarini oshirishni, balki mahsulot sifatini doimiy ravishda takomillashtirib borishni ham taqozo etmoqda. Mazkur jarayonda innovatsiyalarni boshqarish masalasi korxona faoliyatining strategik ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Innovatsion boshqaruv mexanizmlari sanoat korxonalarida ilmiy-texnik yangiliklarni aniqlash, joriy etish va tijoratlashtirish jarayonlarini tizimli ravishda muvofiqlashtirishga xizmat qiladi. Ushbu mexanizmlar ishlab chiqarish jarayonlarining texnologik darajasini oshirish, resurslardan samarali foydalanish va mahsulot sifat ko'rsatkichlarini yaxshilash imkonini beradi. Shunga qaramay, amaliyotda innovatsion boshqaruvning shakliy joriy etilishi bilan uning real iqtisodiy samaradorligi o'rtasida sezilarli tafovut mavjudligi kuzatilmoqda. Shu bois, sanoat korxonalarida innovatsion boshqaruv mexanizmlarining mahsulot sifati va bozor raqobatbardoshligiga ta'sirini chuqur ilmiy tahlil qilish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.

Sanoat korxonalarida innovatsion boshqaruv mexanizmlari hamda ularning mahsulot sifati va raqobatbardoshligiga ta'siri masalalari iqtisodchi olimlar tomonidan turli davrlarda fundamental va amaliy jihatdan tadqiq etib kelingan.

Yozef Shumpeter o'zining “Iqtisodiy rivojlanish va innovatsion jarayonlar” nomli klassik asarida innovatsiyalarni iqtisodiy tizimning ichki drayveri va “ijodiy buzish” (creative destruction) jarayoni sifatida talqin etgan [1]. Muallifning fikricha, yangi mahsulot turlarini yaratish va ishlab chiqarishning yangi usullarini joriy etish korxonaga bozorda monopollashgan ustunlikni ta'minlaydi, bu esa bevosita raqobatbardoshlikning poydevori hisoblanadi.

Maykl Porter o'zining dunyoga mashhur “Raqobat strategiyasi va sanoat ustunligi” asarida mahsulot sifati va innovatsiyalarni korxonaning bozorda barqaror mavqega erishishidagi strategik quroli sifatida ko'rsatib o'tgan. Uning nazariyasiga ko'ra, innovatsiyalar mahsulotni differensiallashuvi (o'ziga xosligi)ga xizmat qiladi, bu esa iste'molchilar uchun mahsulotning jozibadorligini oshirib, korxonaning umumiy raqobatbardoshligini kuchaytiradi [2].

Sifat menejmenti tizimining innovatsiyalar bilan bog'liqligi masalasida Uilyam Deming o'zining “Sifat menejmenti va uzluksiz takomillashtirish” asarida muhim konsepsiyani ilgari surgan. Muallif sifatni oshirish orqali ishlab chiqarishdagi nuqsonlarni kamaytirish, bu esa o'z navbatida tannarxni pasaytirib, korxonaning narx bo'yicha raqobatbardoshligini ta'minlashini asoslab bergan [3].

Mahalliy olimlarning tadqiqotlarida ham ushbu masalalar o'ziga xos iqtisodiy sharoitlardan kelib chiqib tahlil qilingan. Jumladan, Abduvaxob Qodirov o'zining “Innovatsion iqtisodiyot va sanoat raqobatbardoshligi” asarida sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari mamlakat eksport salohiyatini oshirishda hal qiluvchi rol o'ynashini ilmiy jihatdan asoslagan [4].

Qalandar Abdurahmonov esa “Sanoat korxonalari iqtisodiyoti” darsligida sanoat tarmoqlarida texnologik modernizatsiya jarayonlari mahsulotning texnik-iqtisodiy ko‘rsatkichlarini yaxshilashning asosi ekanligiga e‘tibor qaratgan [5].

Baxtiyor Imomov “Sanoat korxonalarida innovatsion boshqaruv samaradorligi” nomli ilmiy maqolasida mahalliy korxonalar tajribasiga tayanib, innovatsion boshqaruvning samaradorligi faqat texnologiya bilan emas, balki kadrlar salohiyati va innovatsion madaniyat bilan bevosita bog‘liqligini isbotlagan [6].

Ushbu tadqiqotning metodologik asosi sanoat korxonalarida innovatsion boshqaruvning mahsulot sifati va raqobatbardoshligiga ta‘sirini baholashga yo‘naltirilgan tizimli va miqdoriy yondashuvlarga tayanadi. Tadqiqot jarayonida mantiqiy izchillikni ta‘minlash maqsadida induksiya va deduksiya usullaridan foydalanilib, innovatsion jarayonlarning nazariy asoslari amaliy tahlillar bilan qiyoslandi. To‘plangan ma‘lumotlarni qayta ishlashda qiyosiy tahlil, dinamik qatorlar tahlili va iqtisodiy guruhlash usullari qo‘llanildi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston sanoat korxonalarida innovatsion boshqaruv mexanizmlari kengayib bormoqda. Masalan, korxonalar soni va ularning innovatsion faoliyati statistikasi shuni ko‘rsatadiki, innovatsion boshqaruvni joriy etgan korxonalar soni 2008–2024 yillar mobaynida sezilarli darajada o‘ydi. 2008-yilda ushbu amaliyotga ega bo‘lgan korxonalar soni 304 tani tashkil etgan bo‘lsa, 2024-yilga kelib bu ko‘rsatkich 1450 taga yetdi — bu esa 4,8 barobar o‘shishni anglatadi. Shuningdek, korxonalar faoliyatiga joriy qilingan innovatsiyalar soni 5,1 marta ortib, 3452 taga yetganligi qayd etildi [7].

Bu ko‘rsatkichlar innovatsion boshqaruv mexanizmlarining tobora keng qo‘llanayotganidan dalolat beradi. Xususan, sanoat korxonalarida ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish, raqamli texnologiyalarni joriy etish, hamda sifat menejmenti tizimlarini rivojlantirish bilan bog‘liq innovatsion jarayonlar korxona strategiyalariga singdirilmoqda.

Statistik ma‘lumotlarga qaraganda, innovatsiyani samarali joriy etgan korxonalarda mahsulot sifati ko‘rsatkichlari sezilarli darajada yaxshilangan. Masalan, qurilish materiallari sanoatidagi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, innovatsion faollikni oshirish orqali korxonalar mahsulot sifati indikatorlarini oshirishga erishgan, bu esa bozorda talabni kuchaytiradi va raqobatbardoshlikni mustahkamlaydi [8]. Bunday natija innovatsion boshqaruv mexanizmlari korxona rivojlanishiga bevosita ijobiy ta‘sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi.

Quyidagi jadvalda O‘zbekiston sanoatining yirik korxonalari misolida innovatsion boshqaruv mexanizmlariga yo‘naltirilgan sarmoyalar va mahsulot sifati indikatorlari aks ettirilgan. Ma‘lumotlar ilmiy maqola tahlillari va amaliy tadqiqotlar asosida tuzilgan.

1-jadval

Tanlangan sanoat korxonalarining innovatsion faoliyat ko‘rsatkichlari (2020–2023)

№	Korxona nomi	Innovatsiyaga yo‘naltirilgan mablag‘ (mlrd so‘m)	Yangi mahsulotlar ulushi (%)	Raqamli texnologiya darajasi	Eksport hajmi o‘shishi (%)
1	UzAuto Motors	789.5	28 %	Yuqori	15 %
2	Artel Electronics	544.6	22 %	O‘rtacha-yuqori	18 %
3	O‘zkimyosanoat	602.7	19 %	O‘rtacha	10 %
4	Toshkent Vino Kombinati	501.4	12 %	Past	5 %
5	Bek Cluster (TTZ)	236.3	15 %	O‘rtacha	7 %
6	Samarqand Avtomatika	145.7	18 %	O‘rtacha	9 %

Tahlil:

- UzAuto Motors va Artel Electronics singari korxonalar innovatsiyalarga katta mablag‘ yo‘naltirib, mahsulot sifati va raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshirgan.
- Raqamli texnologiyalarni yuqori darajada joriy etgan korxonalar eksport ko‘rsatkichlarini ham oshira olganligi e‘tiborga molik.
- Nisbatan past innovatsion sarmoyaga ega bo‘lgan korxonalarda mahsulot sifati va eksport o‘lish sur‘ati pastroq.

Ushbu tahlillar shuni bildiradiki, innovatsiyalarga yo‘naltirilgan sarmoyalar mahsulot sifati va raqobatbardoshlikka ijobiy ta‘sir ko‘rsatmoqda.

Innovatsion boshqaruv mexanizmlari o‘rnatilgan korxonalar bozor sharoitida raqobatbardosh bo‘lish ehtimoli yuqori. Bu hisobga quyidagi komponentlar kiradi:

Texnologik afzalliklar – yangi texnologiyalar mahsulotning funksional xususiyatlarini yaxshilaydi, bu esa bozorda ustun pozitsiyani ta‘minlaydi. Ishlab chiqarish samaradorligi – innovatsiyalar ishlab chiqarish xarajatlarini pasaytiradi va mahsulot tannarxini optimallashtiradi. Sifat menejmenti – standartlar va nazorat tizimlari sifatni doimiy ravishda monitoring qiladi va takomillashtiradi.

Shuningdek, innovatsion boshqaruv mexanizmlari yordamida korxonalar bozor talablariga moslashishda tezkor qaror qabul qilish mexanizmlariga ega bo‘ladi. Bu raqobatchilarga nisbatan tez javob berish imkonini yaratadi va umumiy bozor raqobatbardoshligini oshiradi. Xalqaro tadqiqotlarda, raqamli transformatsiya va smart-kompaniya konsepsiyalari ham o‘rganilgan bo‘lib, sun‘iy intellekt, IoT va raqamli tizimlar bozor raqobatbardoshligiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishi aniqlangan [9].

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, innovatsion boshqaruv mexanizmlari sanoat korxonalarida mahsulot sifati yaxshilash va raqobatbardoshlikni oshirishda strategik rol o‘ynaydi. Tizimli boshqaruv mahsulot tannarxini optimallashtirish va xalqaro standartlarga muvofiqlikni ta‘minlash orqali korxonaning eksport salohiyatini oshiradi. Shu bilan birga, mahalliy korxonalarda innovatsion mexanizmlar hali operatsion darajada bo‘lib, ilmiy-tadqiqot bazasi va kadrlar salohiyatidan samarali foydalanish pastligi aniqlangan.

Kelgusida raqobatbardoshlikni oshirish uchun ishlab chiqarish jarayonlarini raqamlashtirish, sifat nazoratida sun‘iy intellekt texnologiyalarini qo‘llash va oliy ta‘lim muassasalari bilan innovatsion hamkorlikni kuchaytirish zarur. Shuningdek, xodimlarning innovatsion tafakkurini rag‘batlantiruvchi ichki korporativ tizimlarni joriy etish mahsulot sifati uzluksiz takomillashtirishga xizmat qiladi. Umuman olganda, kompleks innovatsion boshqaruv mexanizmlarini tatbiq etish korxonalarning ichki va global bozordagi barqaror mavqeyini mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Shumpeter J. Iqtisodiy rivojlanish va innovatsion jarayonlar (Theory of Economic Development). – Harvard University Press, 1934. – 255 b.
2. Porter M. Competitive Strategy. – Nyu-York: Free Press, 1985. – 397 b.
3. Juran J. Mahsulot sifatini rejalashtirish va boshqarish (Juran on Quality by Design). – Nyu-York: McGraw-Hill, 1992. – 538 b.
4. Friman K., Soete L. Sanoat innovatsiyalari va raqobatbardoshlik. – London: Pinter Publishers, 1997. – 470 b.
5. Qodirov A.A. Innovatsion iqtisodiyot va sanoat raqobatbardoshligi. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2019. – 312 b.
6. Abdurahmonov Q.X. Sanoat korxonalari iqtisodiyoti. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. – 384 b.
7. Imomov B.B. Sanoat korxonalarda innovatsion boshqaruv samaradorligi. // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy-elektron jurnali. Toshkent, 2022. – 4-son.
8. Statistika agentligi rasmiy hisobotlari (2008–2023).
9. green-eco.uz
10. yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz
11. SpringerLink

**O‘ZBEKISTON QIMMATLI QOG‘OZLAR BOZORIDAGI AKSIYALAR LIKVIDLIGINI
OSHIRISH YO‘LLARI**

**СПОСОБЫ ПОВЫШЕНИЯ ЛИКВИДНОСТИ АКЦИЙ НА УЗБЕКСКОМ РЫНКЕ
ЦЕННЫХ БУМАГ.**

**WAYS TO INCREASE THE LIQUIDITY OF SHARES IN THE UZBEK SECURITIES
MARKET**

Mirzayeva Layli Suxrabovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti tayanch doktoranti

ORCID: 0009-0006-1230-0264

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekistonda qimmatli qog‘ozlar bozori sezilarli darajada rivojlanayotgan bo‘lsada, mamlakat iqtisodiyoti bilan taqqoslaganda fond bozorining hajmi juda ham kichik va global miqyosda olib qaralsa bu o‘shish aksincha sezilarli darajada sekinligini kuzatish mumkin. Texnologiyalar yuqori tezlik bilan rivojlanayotgan zamonda “Toshkent” RFB ni yanada rivojlantirish uchun oldindagi bir qancha muammolarni aniqlab olish va ularni hal qilish usullarini taklif etish lozim.

Kalit so‘zlar: Fond bozori, kapital bozori, aksiyadorlik jamiyatlari, IPO, kapitallashuv, investitsiya, qimmatli qog‘ozlar, obligatsiyalar bozori, xususiylashtirish, moliyaviy infratuzilma, investorlar faolligi, likvidlilik.

В данной статье показано, что, несмотря на значительное развитие рынка ценных бумаг в Узбекистане, размер фондового рынка очень мал по сравнению с экономикой страны, а в глобальном масштабе этот рост, наоборот, заметно медленнее. В эпоху стремительного развития технологий необходимо выявить ряд проблем и предложить пути их решения для дальнейшего развития Ташкентской фондовой биржи.

Ключевые слова: Фондовый рынок, рынок капитала, акционерные общества, IPO, капитализация, инвестиции, ценные бумаги, рынок облигаций, приватизация, финансовая инфраструктура, активность инвесторов, ликвидность.

This article shows that although the securities market in Uzbekistan is developing significantly, the size of the stock market is very small compared to the country's economy, and on a global scale, this growth, on the contrary, is noticeably slow. In an era of rapidly developing technologies, it is necessary to identify a number of problems and propose ways to solve them in order to further develop the Tashkent Stock Exchange.

Keywords: Stock market, capital market, joint-stock companies, IPO, capitalization, investment, securities, bond market, privatization, financial infrastructure, investor activity, liquidity.

Mamlakat iqtisodiyotining samarali ishlashi uning moliya bozorlari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, unda fond birjalari muhim o‘rin tutadi. Shunday ekan, fond birjalari tushunchasi, o‘ziga xos xususiyatlari, tuzilishini tushunish ularning mamlakat iqtisodiyotiga ta‘sirini o‘rganish va baho berishda yordam beradi.

Fond birjasi xaridor va sotuvchi o‘rtasida qimmatli qog‘ozlar jumladan aksiya va obligatsiyalarni ayirboshlashni ta‘minlovchi ochiq savdo muassasasi bo‘lib, uning vazifasi odatiy tovar yoki xizmatlar savdosidan farqli ravishda mulkka egalik huquqini ifodalovchi qimmatli qog‘ozlar yoki ochiq kompaniyalar, aksiyadorlik jamiyatlari ulushlari hamda boshqa turdagi moliyaviy instrumentlar savdosini ta‘minlashdan iborat.

Fond birjalari qimmatli qog‘ozlar, shu jumladan ochiq kompaniyalar aksiyalarini, obligatsiyalarni va boshqa moliyaviy vositalarni sotib olish va sotishni ta’minlovchi muhim platforma bo‘lib xizmat qiladi. Birjalar orqali olib boriladigan savdolar oddiy bozor munosabatlari bo‘libgina qolmay, iqtisodiyotda resurslar harakatchanligini ta’minlaydi, kapital shakllanishini rag‘batlantiradi, boylik yaratishga yordam beradi va mamlakatning iqtisodiy barqarorligini aks ettiradi.

Zamonaviy tadqiqotlarga ko‘ra iqtisodiyotning istiqbolli rivojlanishi moliya bozorining rivojiga bevosita bog‘liq. R.King va R.Levinlarga ko‘ra “moliya bozorining rivojlanish darajasi va iqtisodiy rivojlanishning uzoq muddatli sur‘atlari o‘rtasida barqaror uzviy bog‘liqlik mavjud”. Xuddi shu fikrni A.Demirgyuch-Kunt va R.Levaynlar ham qat’iy qo‘llab-quvvatlab “yuqori darajada rivojlangan moliya tizimi asosida iqtisodiyot uzoq muddatli gorizontda tezroq rivojlanadi” deya ta’kidlaydi.

Sohaga doir tadqiqotlarda moliya bozori bank va nobank moliya bozoriga ajratiladi. B. Koumede, O. Denk, P. Hoellerlar “iqtisodiyotni uzoq muddatli investitsiyalar bilan ta’minlash nobank moliya bozorining asosiy funksiyasi sifatida alohida qayd etiladi va bunda bank sektorining faol roli shubha ostiga olinadi” Lekin bunda qayd etib o‘tishimiz lozimki, moliya bozorida kredit institutlari, ya’ni banklar va qimmatli qog‘ozlar bozorining o‘zaro raqobat asosida faoliyatining tashkil etilishi iqtisodiy taraqqiyot uchun nihoyatda muhimdir.

Amerikalik iqtisodchi olimlar Frederic S. Mishkin va Stanley G. Eakins. “Qimmatli qog‘oz (moliyaviy instrument deb ham ataladi) emitentning kelajakdagi daromadlari yoki aktivlari (har qanday moliyaviy da’vo yoki egalik huquqiga ega bo‘lgan mulk qismi) bo‘yicha da’vadir”, deya ta’rif beradi. Haqiqatdan ham qimmatli qog‘ozga mablag‘ini yo‘naltirgan investor emitentning istiqboldagi daromadlariga sherik bo‘lishi mumkin yoki da’vo qila oladi. Boshqa tomondan aynan qimmatli qog‘oz tufayli investor oldida qimmatli qog‘oz nominal qiymati va foizli daromadi bo‘yicha emitentni majburiyati yuzaga kelishini ham ta’kidlashimiz lozim. Umumiy holatda emitentning istiqboldagi daromadlari yoki aktivlari bo‘yicha da’vo qimmatli qog‘ozlarning turlari (ulush, qarz, hosilaviy) ga bog‘liq[2].

Qimmatli qog‘ozlar bozorining asosiy ko‘rsatkichlarini tahlil qilib bir qancha muammolarni biz aniqladik:

- Bozor ishtirokchilarining yetishmasligi
- Likvidlik sustligi
- Moliyaviy instrumentlarning kamligi
- Texnologik imkoniyatlardan foydalanishda kamchiliklar
- Malakali kadrlarning yetishmasligi

O‘zbekiston fond bozori ishtirokchilari sonining cheklanganligi uning o‘shish imkoniyatlarini cheklashi mumkin bo‘lgan hal qiluvchi masaladir. Ishtirokchilarning kamligi savdo hajmining kamayishi va potensial kam likvidlikni anglatadi.

Likvidlik fond bozorining muvaffaqiyatli ishlashining muhim omilidir. Bu investorlar qimmatli qog‘ozlarni bozorda ularning narxiga sezilarli ta’sir qilmasdan sotib olish yoki sotish qulayligini anglatadi. Bozorda likvidlik qanchalik yuqori bo‘lsa, operatsiyalarni amalga oshirish osonroq bo‘ladi.

Mahalliy va xorijiy investorlarni jalb qiladigan siyosat savdo hajmining oshishiga, likvidlikni oshirishga olib kelishi mumkin. Bu xorijiy investitsiyalar bo‘yicha cheklovlarni yumshatish, fond bozoriga investitsiya qilish uchun soliq imtiyozlarini berish yoki ro‘yxatga olish va tranzaksiya jarayonlarini soddalashtirishni o‘z ichiga olishi mumkin. Misol uchun, Xitoy o‘z fond bozorida chet el ishtirokidagi cheklovlarni asta-sekin yumshatib, ko‘proq ishtirokchilarni jalb qildi va likvidlikni oshirdi.

Savdo faoliyatini rag‘batlantirish yuqori hajmlarni rag‘batlantirishi mumkin. Bu tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish, katta hajmli treyderlar uchun chegirmalar taklif qilish yoki innovatsion savdo mahsulotlari va xizmatlarini joriy etishni o‘z ichiga olishi mumkin. Masalan, Nyu-York fond birjasi (NYSE) va Nasdaq yuqori hajmli savdolarni rag‘batlantiradi.

Market-meykerlar likvidlikni yaxshilashga yordam beradigan qimmatli qog‘ozlarni o‘zlari

ko‘rsatgan narxlarda doimiy ravishda sotib oladigan va sotadigan tashkilotlardir. Investorlar sotmoqchi bo‘lgan paytda sotib olishga tayyor bo‘lish va investorlar sotib olmoqchi bo‘lganida sotish, marketmeykerlar savdo har doim amalga oshirilishini ta‘minlashga yordam beradi. Ko‘pgina rivojlangan bozorlar, shu jumladan London fond birjasi va NYSE, likvidlikni saqlashga yordam beradigan marketmeykerlarga ega.

Qimmatli qog‘ozlar bozorida mavjud bo‘lgan moliyaviy vositalarning assortimenti uning investorlar uchun jozibadorligi va kapital bozorlarining chuqurligi va xilma-xilligida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Moliyaviy vositalarning tor doirasi investitsiya imkoniyatlarini cheklab qo‘yishi va risklarni diversifikatsiya qilishni cheklab qo‘yishi va shu bilan bozorning o‘rishini to‘xtatishi mumkin.

O‘zbekiston fond bozorida moliyaviy vositalar assortimenti birinchi navbatda asosiy aksiyalar bilan chegaralangan bo‘lsa, bu sezilarli cheklovga olib kelishi mumkin. Turli investorlar turli xil risk ishtahalariga, investitsiya uqqlari va moliyaviy maqsadlariga ega va turli xil vositalar ushbu turli xil ehtiyojlarni qondira oladi. Masalan, obligatsiyalar tavakkalchilikni yoqtirmaydigan investorlar uchun nisbatan barqaror daromad keltiradi, fyuchers va opsiolar murakkab investorlarga risklarni boshqarish imkonini beradi va ETFlar diversifikatsiyalangan portfelga sarmoya kiritishning qulay usulini taqdim etadi.

Bundan tashqari, turli xil moliyaviy vositalar biznes va iqtisodiyotga ham foyda keltirishi mumkin. Masalan, obligatsiyalar korxonalarga qarz kapitalini oshirish yo‘lini taqdim etadi, fyucherslar korxonalarga tovarlar bahosidagi xatarlarni boshqarishda yordam beradi va opsiolar xodimlarga kompensatsiya paketlarida ishlatilishi mumkin.

Ushbu muammoni hal qilish bir nechta strategiyalarni o‘z ichiga olishi mumkin.

Turli xil moliyaviy vositalar bosqichma-bosqich va tartibga solinadigan tarzda joriy etilishi mumkin. Bunga korporativ obligatsiyalar, davlat obligatsiyalari, fyucherslar, opsiolar, ETFlar va boshqalar kiradi. Ushbu vositalarning har biri adolatli amaliyotni ta‘minlash va investorlarni himoya qilish uchun aniq qoidalar bilan kiritilishi kerak. Masalan, Janubiy Koreya fond bozori, KOSPI, 2002 yilda birja opsiolarini joriy qildi va derivativlar bozorini doimiy ravishda rivojlantirdi.

Yangi vositalar joriy etilayotganda, potensial investorlar va korxonalar ularning qanday ishlashi, ularning potensial foydalari va xavflari haqida o‘rgatish juda muhimdir. Bu seminarlar, seminarlar yoki onlayn ta‘lim mazmunini o‘z ichiga olishi mumkin. Ushbu ta‘lim komponentining ahamiyatini oshirib bo‘lmaydi, chunki bu yangi moliyaviy vositalar murakkab bo‘lishi mumkin va noto‘g‘ri foydalanish katta yo‘qotishlarga olib kelishi mumkin.

Yangi moliyaviy vositalarni joriy etish shaffoflikni ta‘minlaydigan va firibgarlik va manipulyatsiyadan himoya qiluvchi mustahkam me‘yoriy-huquqiy baza bilan birga bo‘lishi kerak. Bu ushbu vositalarni chiqarish va sotish bo‘yicha aniq qoidalarni, tartibga soluvchi organ tomonidan nazoratni va nizolarni hal qilish va qoidalarni qo‘llash mexanizmlarini o‘z ichiga olishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda qimmatli qog‘ozlar bozorini rivojlanishining o‘ziga xos jihatlariga xulosa sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

Xususiylashtirishdan keyin bozor hukmronligidan foydalanishi mumkin bo‘lgan xususiy monopoliyalarning shakllanishiga yo‘l qo‘ymaslik muhimdir.

O‘zbekiston strategik ahamiyatga ega bo‘lmagan davlat mulklarini taqsimlash orqali fond bozorida kengroq ishtirokni rag‘batlantirish, bozor raqobati orqali samarali boshqaruvni rivojlantirish va potensial ravishda muhim iqtisodiy qiymatni ochish imkoniyatiga ega.

Bundan tashqari texnologik o‘rishni ta‘minlash va tezlashtirish maqsadida mamlakatda IT infratuzilmalarini, Axborot texnologiyalari bilan shug‘ullanuvchi kompaniyalarni jalb qilish, ularga qulay sharoitlarni yaratish, faoliyatini rag‘batlantirish va aholining ushbu sohaga qiziqishini oshirish, katta natijalar ko‘rsatishi shubhasizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 28 yanvar 2022 yildagi “2022 - 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni.
2. King, R.G. Finance and Growth: Schumpeter Might be Right / R.G. King, R. Levine // Quarterly

Journal of Economics. - 1993. - V. 108. - № 3. - P. 717-737.

3. Levine, R. Finance and Growth: Theory and Evidence. Handbook of Economic Growth / R. Levine Handbook of Economic Growth. - 2005. - V. 1. - Chapter 12. - P. 865-934.
4. Coumede, B. Finance and Inclusive Growth / B. Coumede, O. Denk, P. Hoeller // OECD Economic Policy Paper. 2015.-№ 14.-46 p.
5. Frederic S. Mishkin and Stanley G. Eakins. Financial markets and institutions. USA: Pearson, 2018. - P. 42 (704)
6. Mishkin and Stanley G. Eakins. Financial markets and institutions. US/V Pearson 2018 -P 4’
7. David Hillier, Mark Grinblatt and Sheridan Titman. Financial Markets and Corporate Strategy. UK: McGraw-Hill Education, 2012. - P. 4. (877)
8. <https://www.pwc.com/gx/en/srvcies/audit-assurance/ipo-centre/global-IPO-watch.html>
9. <https://companiesmarketcap.com/apple/marketcap/> Murojaat sanasi: 2023-yil 9-mart
10. <https://comDaniesmarketcap.com/apple/marketcap/> Murojaat sanasi: 2023-yil 9-mart.
11. Rubsov b.B. Sovremennye fondovye rynki. Uchebnoe posobie. - M.: «Alpina Biznes Buks», 2007. - S. 114.

УДК:336

**ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШДА КИЧИК БИЗНЕС ФАОЛИЯТИ
ЭКОТИЗИМИНИНГ РОЛИ**

**РОЛЬ ЭКОСИСТЕМЫ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МАЛОГО
БИЗНЕСА В ИННОВАЦИОННОМ РАЗВИТИИ**

**THE ROLE OF THE ENTREPRENEURIAL ECOSYSTEM OF SMALL BUSINESSES IN
INNOVATIVE DEVELOPMENT**

Очилов Жасур Жўрақулович
ЎзМУ Мустақил изланувчиси

Аннотация

Мақолада кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолиятининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишдаги ўрни замонавий назарий ёндашувлар асосида комплекс таҳлил этилган. Тадқиқотда тадбиркорлик экотизими ва геотизими тушунчалари тизимлар назарияси ва эволюцион иқтисодий ёндашувлар асосида фарқланиб, уларнинг ҳудудий барқарорлик, инновацион фаоллик ҳамда юқори технологияли бизнесни ривожлантиришдаги аҳамияти очиқ берилган.

Калит сўзлар. Кичик бизнес, тадбиркорлик фаолияти, ижтимоий таъсир, жамоа тадбиркорлиги, тадбиркорлик экотизими, тадбиркорлик геотизими, бизнес эркинлиги.

В статье на основе современных теоретических подходов всесторонне анализируется роль малого бизнеса и предпринимательства в социально-экономическом развитии. В исследовании, с учетом системной теории и эволюционно-экономического подхода, различаются понятия бизнес-экосистемы и геосистемы, раскрывается их значение для региональной стабильности, инновационной активности и развития высокотехнологичного бизнеса.

Ключевые слова: малый бизнес, предпринимательская деятельность, социальное воздействие, коллективное предпринимательство, предпринимательская экосистема, предпринимательская геосистема, свобода предпринимательства.

In the article, the role of small business and entrepreneurship in socio-economic development is comprehensively analyzed based on modern theoretical approaches. In the study, the concepts of business ecosystem and geosystem are distinguished based on systems theory and evolutionary economic approaches, and their significance in regional stability, innovative activity and high-tech business development is revealed.

Keywords. Small business, entrepreneurial activity, social impact, community entrepreneurship, entrepreneurial ecosystem, entrepreneurial geotism, business freedom, business environment, innovative development, sustainable economic growth, champion entrepreneurs, ecological sustainability.

Глобал иқтисодиётда сўнгги ўн йилликларда кузатилаётган таркибий ўзгаришлар, рақамлашув жараёнларининг жадаллашуви ҳамда барқарор ривожланиш кун тартибининг устуворлашуви тадбиркорлик фаолиятининг мазмун ва институционал асосларини такомиллаштириш заруриятини ошироқда. Жумладан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик иқтисодий ўсиш, иш билан бандликни таъминлаш, инновацияларни тижоратлаштириш ҳамда ижтимоий барқарорликни мустаҳкамлашдаги ролини ошироқда. Маълумки, жаҳонда иқтисодиётнинг рақобатбардошлиги тобора кўпроқ йирик корпорацияларга эмас, балки тез мослаша оладиган, инновацияга мойил ва экотизимни муҳитда шаклланаётган кичик бизнес субъектларига боғлиқ бўлиб бормоқда.

Замонавий иқтисодий назарияларда тадбиркорлик фақат алоҳида иқтисодий агент фаолияти сифатида эмас, балки “жамоалар, институтлар, билим манбалари ва молиявий ресурслар ўртасидаги мураккаб ўзаро таъсир натижасида вужудга келадиган тизимли жараён” [1] сифатида талқин этилмоқда. Шу нуқтаи назардан, тадбиркорлик экотизими ва тадбиркорлик геотизими тушунчалари иқтисодий таҳлилда алоҳида методологик аҳамият касб этмоқда. Экотизимли ёндашув тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватловчи расмий ва норасмий институтлар, бозор инфратузилмаси ҳамда инсон капитали ўртасидаги боғлиқликларни очиб беришга хизмат қилса, геотизимли ёндашув ҳудудий, ижтимоий ва табиий омилларни ҳисобга олган ҳолда тадбиркорлик муҳитини комплекс баҳолаш имконини беради.

Тадбиркорлик фаолияти бўйича олиб борилган тадқиқот ва амалиётларда ижтимоий таъсирни шакллантиришда кичик бизнес фаолиятининг аҳамиятига кенг урғу берилган [2]. Жамоалар тадбиркорлик ташаббуслари орқали яратилган қийматнинг бенефициарлари (манфаатдор томонлар) сифатида фойда олишлари мумкин. Жамоалар тадбиркорликка туртки берувчи шароитни шакллантира олади. Шунингдек, жамоалар ижтимоий, инсон, молиявий, маданий ва табиий капитал манбаи сифатида тадбиркорликни қўллаб-қувватлаши мумкин. Жамоалар тадбиркорлик фаолиятида фаол иштирокчи эмас, балки пассив томон сифатида намоён бўлади. Бундан ташқари, жамоалар янги бозор сегментлари ва ривожланаётган соҳаларда тадбиркорлик фаолиятларини йўлга қўйиш асосида имкониятларни яратувчиси ҳисобланади.

Тадбиркорга янги маҳсулот, хизмат ёки жараёнларни яратиш мақсадида имкониятларни аниқлайдиган, баҳолайдиган ва улардан фойдаланадиган шахс сифатида қаралади. Шу сабабли, жамоа тадбиркорлигининг тўғридан-тўғри иштирокини тадбиркор сифатида эмас, балки имкониятлар доирасидаги фаолият сифатида назарда тутилади. Жамоа тадбиркорлиги ва имконият ўртасидаги ўзаро боғлиқликни таҳлил этиш тадбиркорлик назариясини ижтимоий тадбиркорлик даражасида ривожлантиришга хизмат қилади.

Тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш ташкилотлари, масалан, консалтинг хизматлари кўрсатиш ва молиявий ёрдам кўрсатишда муҳим рол ўйнайди. Улар Кансас Сити (АҚШ), Сингапур, Минск (Беларус) каби шаҳарларнинг муваффақиятли экотизимларини яратишда катта аҳамиятга эга бўлган. Россияда эса бу ролни турли даражада муваффақият билан ривожлантириш институтлари: АСИ, Инновацияларни қўллаб-қувватлаш жамғармаси ва бошқалар, КСП корпорацияси, «Мой бизнес» каби кичик ва ўрта бизнес инфратузилмаси ташкилотлари бажаради. Барқарор экотизимларни ривожлантириш учун бизнес-агентлар ва

манфаатдор томонлар ўртасида кўп сонли горизонтал (тенг ҳуқуқли) алоқаларни шакллантириш муҳим ҳисобланади.

Худудлардаги юқори технологик таркибга эга бўлган тадбиркорлик экотизимини ҳосил қилиш куйида келтирилган (1-жадвал).

1-жадвал

Технологик конструкторлик тадбиркорлигини ривожлантириш бизнес экотизими модели [3]

Бизнесни ривожланиш босқичлари	Давлат томонидан қўллаб-қувватлаш нуктаи назаридан экотизимнинг жорий ва потенциал элементлари
Экишдан олдинги босқич. Потенциалга эга технологик тадбиркорлар-бизнес бошлашни хоҳловчи STEM битирувчиларининг улуши	Бизнес ўйинлар. Тадбиркорлик бўйича тренинг + STEM мутахассисликларига қабулни ошириш. Тадбиркорлик университетлари. Стартап лойиҳаси-диплом сифатида. Қайнаш нуқталари. Давлат грантлари. Чет элда ўқиш. Илғор муҳандислик мактаблари. Мигрант тадбиркорлар учун дастурлар. “Устуворлик-2030”.
Уруғлик босқичи. Янги юқори технологияли компаниялар сони	Бизнес инкубаторлари. Университетларда тадбиркорлар кенгашлари. Бизнес тренинг, консалтинг. Илмий шаҳарлар. Бизнес шароитларини яхшилаш. Стартап студиялари. Тажриба-синов майдончалари.
Фаол босқичдадаги стартап: даромади нолга тенг бўлмаган янги хусусий юқори технологияли компаниялар сони	Бизнес фаришталар. ИТТКИни қўллаб-қувватлаш. Солиқ ва бошқа имтиёзлар. Инновацион ваучерлар. Миллий технология ташаббуси. Технопарклар. Кластер ташаббуслари.
Фойдали стартап. Нол фойда эга янги хусусий юқори технологияли компаниялар сони (СПАРК-Интерфакс)	Акселераторлар. Инвестиция фондлари. Давлат харидлари. Боғланган грантлар. Офсет шартномалари билан дастлабки лойиҳалари. Кластер инвестиция платформаси
Экспорт қилувчи технологик компаниялари..	Экспортни қўллаб-қувватлаш экотизимлари. Инновацион илмий ва технологик марказлар. Саноат парклари. ЭИЗ.
Венчур капитални жалб қилган стартаплар	Хусусий-давлат венчур фондлари. Венчур инвесторларини, шу жумладан диаспорани жалб қилиш. Тадбиркорларнинг реемиграцияси.
Технологик "газелла", миллий чемпионлар	Халқаро инвесторларни, шу жумладан диаспорани жалб қилган ҳолда компанияларни танлаш. Иқтисодий боғдорчилик. Чемпионларни қўллаб-қувватлаш. Тегишли грантлар
Ягона шохлар	Бош вазир ўринбосарлари даражасида консерж ёрдами

Таъкидлаш лозимки, инновацион цикл босқичлари модели ёки технологик тайёргарлик даражаларининг пайдо бўлишига боғлиқ. Худудий экотизимнинг мақсадли ҳолати ҳар бир босқичнинг ривожланишини таъминлаш ҳисобланади.

Сўнгги йилларда Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан кичик тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш ҳамда ишбилармонлик муҳитини сифат жиҳатдан яхшилаш бўйича қабул қилинган қарор ва фармонлари ижроси натижасида 2020-2024- йиллар давомида жами 445,4 мингта кичик корхона ва микрофирма янгидан ташкил этилди. Янги ташкил этилган кичик корхона ва микрофирмалар соҳалар кесимида таҳлил қилинганда, энг кўп янги субъектлар савдо соҳасида – 169,5 мингта (38,1 %), хизматлар соҳасида – 111,7 мингта (25,1 %), саноат соҳасида – 81,1 мингта (18,2,%), қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалигида – 57,2 мингта (ёки 12,8 %) ва қурилиш соҳасида – 25,9 мингтани (5,8 %) ташкил этган. Натижада,

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 2-son 2026 yil

кичик бизнес ва тадбиркорликнинг жами қурилиш ишларидаги улуши 2000-2024 йилларда кескин ортганлигини кўриш мумкин. Кичик бизнес ва тадбиркорликнинг саноатдаги улуши 2000 йил 20,6 фоиздан 2024 йил 27 фоизга ўсди, яъни 6,4 бирликка, қурилишдаги улуши 19,0 бирликка, экспортдаги улуши 12,8 бирликка, импортдаги улуши 19,6 бирликка кўпайди.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспортини қуллаб-қувватлаш жамғармаси мамлакатимизда тадбиркорлик субъектлари экспорт салоҳиятини янада кенгайтириш, уларга замонавий, жаҳон бозорида рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтириш ва уни экспортга чиқаришда яқиндан ёрдам бериб келмоқда. 2024 йилда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспортини қуллаб-қувватлаш жамғармаси томонидан 2 минг 162 тадбиркорлик субъектига ўз товар ва хизматларини экспорт қилишда ҳукукий, молиявий ва ташкилий ёрдам кўрсатилган. Бунинг натижасида 395 тадбиркорлик субъекти томонидан 1 миллиард 93 миллион долларлик экспорт амалга оширилган.

Ушбу даврда кичик тадбиркорлик субъектларининг ЯИМдаги иқтисодий фаолият турлари бўйича энг юқори улуши қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалигида – 95,8%, қурилишда – 78,4%, хизматлар соҳасида – 49,8% ва саноатда – 25,9% ни ташкил қилди. Тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш уни бошқариш йирик ишлаб чиқариш корхоналарида агарда асосан менежерлар томонидан бошқарилса кичик тадбиркорлик ишлаб чиқаришни бошқаришда тадбиркор менежер вазифасини бажариши лозим.

2010-2024 йилларда аҳоли сони ва янги ташкил этилган кичик тадбиркорлик фаолиятлари сонининг ўзгариши динамикаси таҳлиliga кўра ушбу даврда аҳоли сони ўртача 32290.5 минг кишини ташкил этди. Фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони эса 274489,3 тага тенг бўлди (2-жадвал).

2-жадвал

2010-2024 йилларда кичик корхона ва микрофирмалар сони, унинг аҳолини иш билан бандлигини таъминлаш ва ЯИМдаги улушининг ўзгариши [4]

Йиллар	Кичик корхона ва микрофирмалар сони					Кичик тадбиркорлик субъектларида банд бўлганлар сони		Кичик тадбиркорлик субъектларининг жами ЯИМдаги улуши, %
	Жами	Шу жумладан:						
		Рўйхатдан ўтган кичик тадбиркорлик субъектлари сони		Янги ташкил этилган кичик тадбиркорлик субъектлари сони				
		бирлик	бирлик	жамига нисбатан улуши, %	бирлик	жамига нисбатан улуши, %	минг киши	
2010	152246	179693	118,0	32314	21,2	8643,9	74,3	60,8
2011	164052	193800	118,1	31242	19,0	8950,7	75,1	60,8
2012	177876	205184	115,4	21078	11,8	9239,7	75,6	60,9
2013	177551	206589	116,4	26334	14,8	9604	76,7	61,9
2014	189867	213643	112,5	26037	13,7	9950,8	77,6	64,6
2015	196014	221140	112,8	26896	13,7	10170,4	77,9	66,8
2016	207104	225998	109,1	31279	15,1	10397,5	78,2	67,2
2017	210594	225560	107,1	38167	18,1	10541,5	78,0	64,3
2018	229666	242379	105,5	48922	21,3	10128,8	76,3	61,9
2019	262930	276237	105,1	92874	35,3	10318,9	76,2	58,5
2020	334767	353921	105,7	93214	27,8	9865,7	74,5	57,5
2021	411203	436981	106,3	98886	24,0	10080,6	74,5	56,9
2022	462834	488936	105,6	90177	19,5	10131,1	73,9	54,6
2023	523556	555971	106,2	86030	16,4	10373,3	*74,0	54,3
2024	417080	614897	147,4	77046	18,5	10383,3	74,0	54,3

Юқоридаги назарий ва эмпирик таҳлиллар натижасига асосан инновацион ривожланишда кичик бизнес фаолиятининг роли алоҳида корхоналар фаолияти билан эмас, балки улар фаолият юритадиган тадбиркорлик экотизимининг ривожланганлик даражаси билан боғлиқ эканлигини тасдиқлади. Унга кўра, кичик бизнес инновацион жараёнларнинг асосий ташувчиси сифатида фақат қулай ишбилармонлик муҳити мавжуд бўлган, институционал сифат юқори ва иқтисодий агентлар ўртасида барқарор горизонтал алоқалар шаклланган экотизимларда самараси юқори бўлади.

Бизнингча, тадбиркорлик экотизимининг зичлиги, хилма-хиллиги ва боғлиқлик даражаси ошган сари тез ўсувчи инновацион компаниялар (“газеллалар”) улуши ортиб, уларнинг “миллий чемпионлар”га айланиш эҳтимоли кучаяди. Шу билан бирга, жамоалар тадбиркорлик жараёнида мустақил тадбиркор сифатида эмас, балки ижтимоий, инсон ва институционал капитал манбаи сифатида иштирок этиб, инновацион имкониятларни шакллантиришда ҳал қилувчи роль ўйнайди. Бундан ташқари, “тадбиркорлик экотизими ва геотизими ўртасидаги ўзаро уйғунлик ҳудудий чекловлар ва ресурслардан самарали фойдаланишни таъминлаб, конструктив тадбиркорлик улушини оширади” [5]. Ниҳоят, бизнес эркинлиги ва сифатли институтлар мавжуд бўлган шароитда иқтисодий ўсиш экологик барқарорлик билан зиддиятга киришмайди, аксинча, Экологик Кузнис эгри чизиғига мувофиқ, маълум босқичдан кейин атроф-муҳит муҳофазасини рағбатлантиради.

Мамлакатимизда кичик бизнес субъектлари сони, уларнинг ЯИМ, бандлик ва ташқи савдодаги улуши барқарор ўсиш тенденциясига эга бўлсада, янги ташкил этилаётган тадбиркорлик субъектлари нисбий улушининг пасайиши экотизим сифатини оширишга қаратилган мақсадли чора-тадбирларнинг амалий самарадорлигини ошириш зарурлигини оширмоқда.

Инновацион ривожланишда кичик бизнес фаолияти экотизимини такомиллаштиришда қуйидагиларни амалга ошириш илмий-назарий аҳамиятга эга:

кичик бизнесни рағбатлантириш механизмида имтиёزلардан экотизимни ёндашувга ўтиш, яъни университетлар, молиявий институтлар, инновация инфратузилмаси ва жамоавий капитал ўртасидаги боғлиқликни ошириш;

ҳудудий ривожланиш стратегияларида тадбиркорлик геотизими ҳисобга олиниб, маҳаллий ресурс ва экологик омиллар асосида дифференциал қўллаб-қувватлаш механизмлари жорий этишни кенгайтириш;

инновацион “газеллалар”ни аниқлаш ва уларни “чемпионлар” тадбиркорларга айлантиришга қаратилган мақсадли акселерация, венчур молиялаштириш ва экспортни қўллаб-қувватлаш дастурлари кенгайтириш;

бизнес эркинлигини ошириш билан бир қаторда экологик стандартлар ва қайта тикланувчи энергиядан фойдаланишни рағбатлантирувчи институционал инфратузилмани такомиллаштириш.

Инновацион ривожланишда кичик бизнес фаолиятининг самарадорлиги унинг соний ўсиши билан эмас, балки тадбиркорлик экотизимларининг сифатли, барқарор ва ҳудудий хусусиятларга мос шакллантирилиши билан белгиланади. Мазкур ёндашув иқтисодиётнинг рақобатбардошлиги, инклюзив ўсиши ва экологик мувозанатини таъминлашда стратегик аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Campos-Blázquez, J. R., Martín-García, S., & Cárdenas-Muñoz, M. Building an Entrepreneurial Ecosystem through Open Innovation fostered by Public Policies. *Journal of Innovation & Knowledge*, 2024;
2. Ferreira, J. J. Start-ups and entrepreneurial ecosystems in the circular economy. *International Small Business Journal*, 2024 (SAGE). Leal, M., Leal, C., & Silva, R. “Entrepreneurial Ecosystems and Knowledge Management: A Systematic Literature Review.” *Journal of the Knowledge Economy*, 2025.
3. Bakas, F.E., 2017. Community resilience through entrepreneurship: The role of gender. *J. Enterprising Communities People Places Glob. Econ.* 11, 61–77
4. www.stat.uz маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди
5. Queissner, M., Stolz, L., & Weiss, M. A. “A Meta-Analysis of Entrepreneurial Ecosystem Elements and Entrepreneurial Activity.” *Small Business Economics*, 2024
6. Bakas, F.E., 2017. Community resilience through entrepreneurship: The role of gender. *J. Enterprising Communities People Places Glob. Econ.* 11, 61–77

7. Юданов, А. Ю. (2024). Тридцать лет спустя, или Снова о биологическом подходе к конкуренции. «Теория конкуренции», (18)4, 21–44.
8. Queissner, M., Stolz, L., & Weiss, M. A. “A Meta-Analysis of Entrepreneurial Ecosystem Elements and Entrepreneurial Activity.” *Small Business Economics*, 2024.
9. Campos-Blázquez, J. R., Martín-García, S., & Cárdenas-Muñoz, M. Building an Entrepreneurial Ecosystem through Open Innovation fostered by Public Policies. *Journal of Innovation & Knowledge*, 2024.
10. Ali, S. R. “Entrepreneurship Ecosystems in Action: Innovation Capacity and Regional Economic Transformation.” *Regional Lens Journal*, 2025.
11. Chaves-Ladino, R. “How to Measure the Performance of Entrepreneurial Ecosystems.” 2025.
12. www.stat.uz

UDK:33

QURILISH MATERIALLARI BOZORI MOHIYATI VA UNING XUSUSIYATLARI

СУЩНОСТЬ РЫНКА СТРОИТЕЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ

THE ESSENCE OF THE BUILDING MATERIALS MARKET AND ITS CHARACTERISTICS

Usubjonov Zaxriddin Vasliddin o‘g‘li

Namangan davlat-texnika universiteti “Marketing” kafedrası assistenti, PhD

Annotatsiya

Maqolada qurilish materiallari bozori va uning mohiyati yoritilgan. Qurilish materiallari bozoriga ta’sir etuvchi omillar tahlil etilgan va har bir omil tahlil etilgan. Qurilish materiallari bozorini rivojlantirish bo’yicha xulosa va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar. Qurilish materiallari bozori, makroiqtisodiy omillar, ijtimoiy omillar, geografik omillar, moliyaviy omillar.

В статье освещается рынок строительных материалов и его сущность. Проанализированы факторы, влияющие на рынок строительных материалов, каждый из которых рассмотрен подробно. Сформулированы выводы и рекомендации по развитию рынка строительных материалов.

Ключевые слова: рынок строительных материалов, макроэкономические факторы, социальные факторы, географические факторы, финансовые факторы.

The article sheds light on the construction materials market and its essence. The factors influencing the construction materials market are analysed, with each factor examined in detail. Conclusions and recommendations for the development of the construction materials market have been formulated.

Keywords: construction materials market, macroeconomic factors, social factors, geographical factors, financial factors.

Jahon bozorlaridagi shiddatli raqobat muhitiga moslashish, zamonaviy qurilish materiallari ishlab chiqarishni, sotish va xizmat ko‘rsatish jarayonlari samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar keng qamrovli olib borilmoqda. Qurilish materiallari sanoatini raqamlashtirish, savdo va xizmatlar elektron tizimi yaratish, sohada sun’iy intellekt tizimini joriy etish, qurilish materiallari, savdosi va xizmatlarini jadal sur’atlarda rivojlantirish, soha korxonalari faoliyatini modernizatsiya qilish, ilm-fan yutuqlarini joriy etishga davlat tomonidan imtiyozlar berish, soliq yukini kamaytirish,

eksport va import ishlari xarajatlarining bir qismini qoplab berish, mutaxassis kadrlarga bo‘lgan talabni qondirishning innovatsion yondashuvlarini ishlab chiqish bu boradagi ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan hisoblanadi.

Qurilish materiallari bozorini rivojlantirishda avvalo hududiy qurilish materiallari sanoatini rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillarni o‘rganish muhim hisoblanadi. Hududiy qurilish materiallari sanoatini rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillarni tahlil etish muhim hisoblanadi. Hududiy qurilish materiallari sanoatiga ta’sir etuvchi omillarni quyidagi guruhlarga bo‘linadi: geografik omillar, moliyaviy omillar, ijtimoiy, ekologik, ma’muriy, ilmiy-ma’rifiy va boshqa omillar. Ularning har biri viloyatda qurilish materiallari sanoatini rivojlanishiga va istiqboliga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatadi.

Qurilish materiallari bozori muammolarining metodologik-nazariy asoslari, jahondagi yetuk olimlar E.Chemberlin [1], J.Tirol [2], F.Sherer va D.Ross [3] lar va boshqalar tomonidan tadqiq etilgan bo‘lib, ular asosan: qurilish materiallari sanoatini rivojlantirishga bog‘liq nazariyalar; bozor iqtisodiyoti sharoitidagi muammolar; raqobatbardosh mahsulot va bozorlar; mintaqalarda qurilish materiallari bozorining o‘ziga xosligini nazariy jihatlar; MDH olimlaridan S.B. Andashev, A.Vuros, N.M. Rozanov, V.Tretyak, V.A.Jukov [4] lar tomonidan raqobatdosh bozorlar nazariyasi, sanoat korxonalari ishlashiga ta’sir qiluvchi mintaqaviy omillar va qurilish materiallari bozorini boshqarish muammolari tadqiq etilgan.

Qurilish materiallari bozorini tadqiq etishning bosh maqsadi — mamlakatda olib borilayotgan qurilish ishlari hajmini va sifatini yuqori darajada ta’minlaydigan qurilish sanoatini rivojlantirish, ularning savdosini va barcha xizmat ko‘rsatish sohalarini yuqori darajada tashkil etishdan iborat bo‘lishi kerak. Mamlakatda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning samarasi mazkur bozorning rivojlanish holati bilan baholadi. Qurilish materiallari bozorini tadqiq etish va rivojlantirishning pirovard natijasida mamlakatda aholining sifatli va arzon uy-joylar bilan ta’minlanishi ya’ni aholining uy-joy bilan ta’minlanganlik darajasi ortishiga, ushbu sohada mehnat bilan band bo‘lganlar soni ortishiga erishiladi [5].

Qurilish materiallari bozori — bu qurilish sohasi ehtiyojlarini qondiruvchi, ishlab chiqaruvchi korxonalar, vositachilar, savdo tashkilotlari va iste’molchilar o‘rtasida shakllangan iqtisodiy munosabatlar tizimidir. Ushbu bozorning asosiy maqsadi — qurilish jarayonida zarur bo‘lgan materiallar, mahsulotlar va texnologiyalarni o‘z vaqtida, sifatli va raqobatbardosh narxlarda yetkazib berishdir.

Qurilish materiallari bozori — bu iqtisodiyotning real sektorida faoliyat yurituvchi ishlab chiqaruvchi korxonalar, vositachilar, chakana va ulgurji savdo subyektlari hamda yakuniy iste’molchilar o‘rtasida qurilish jarayonida zarur bo‘lgan materiallar, xomashyo va texnologik mahsulotlar harakati bilan bog‘liq iqtisodiy munosabatlar tizimidir.

Qurilish materiallari bozorining mohiyati shundan iboratki, u nafaqat ishlab chiqarish va savdoni, balki texnologik yangilanish, resurslardan samarali foydalanish hamda investitsiya muhitini shakllantirish jarayonlarini ham o‘z ichiga oladi. Bozor ishtirokchilari o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalar — talab va taklif, narx belgilash, logistika, marketing strategiyalari hamda raqobat mexanizmlari orqali tartibga solinadi.

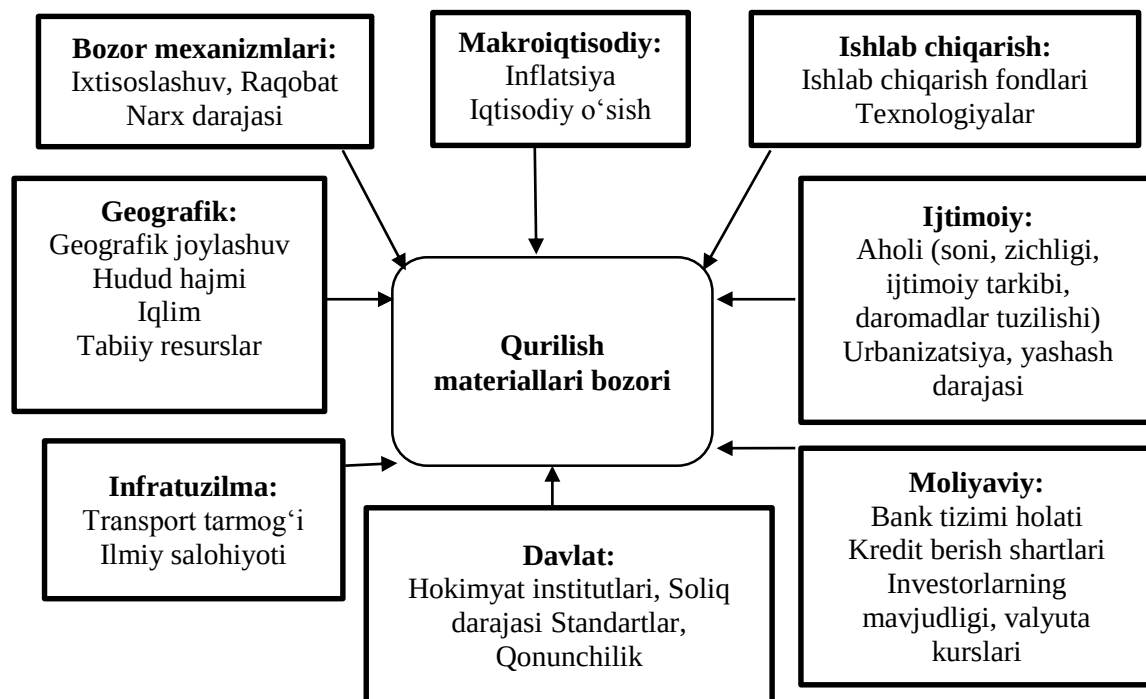
Ushbu bozorning asosiy mohiyati qurilish sohasi uchun zarur resurslar bilan ta’minlash, ishlab chiqarishning uzluksizligini ta’minlash, hamda bozor mexanizmlari orqali tarmoqlar o‘rtasidagi muvozanatni shakllantirishdan iboratdir. Qurilish materiallari bozori mamlakat iqtisodiyotining muhim tarmoqlaridan biri bo‘lib, u nafaqat uy-joy va infratuzilma qurilishini qo‘llab-quvvatlaydi, balki sanoat, transport, energetika, xizmat ko‘rsatish kabi ko‘plab sohalarning rivojlanishiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Shuningdek, ushbu bozor ishlab chiqarish, taqsimot, almashinuv va iste’mol jarayonlarini o‘z ichiga olgan murakkab tizimdir. Bozor ishtirokchilari o‘rtasidagi munosabatlar talab va taklif, narx shakllanishi, raqobat, marketing strategiyalari, logistika hamda davlat tartibga solish mexanizmlari orqali boshqariladi.

Qurilish materiallari bozori iqtisodiyotda strategik ahamiyatga ega, chunki u investitsiya loyihalarining amalga oshirilishi, bandlik darajasi, hududiy infratuzilma rivoji va aholi turmush

darajasiga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Bu bozorning samarali faoliyati iqtisodiy barqarorlik, sanoat diversifikatsiyasi va eksport salohiyatining oshishida hal qiluvchi o‘rin tutadi.

Qurilish materiallari bozorining holati va uning rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar ham mavjud bo‘lib, ularning barchasi mazkur bozorning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Quyidagi 1-chizmada qurilish materiallari bozorining holati va rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar berilgan.



1-chizma. Qurilish materiallari bozorining rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar

Yuqoridagi omillarni tahlil etish orqali shuni aytish mumkinki, qurilish materiallari bozorining chegaralari transport tarmog‘ining rivojlanish darajasiga va hududlarning ixtisoslashuviga bog‘liq. Agar qurilish materiallarining ayrim turlari bo‘yicha viloyatda ishlab chiqarish hajmlari va tarkibi iste’mol hajmlariga to‘g‘ri keladigan bo‘lsa, viloyatda ushbu turdagi qurilish materiallarining nisbatan yopiq bozori shakllanadi. Ushbu turdagi bozorlar viloyatdan tashqariga eksport qilish uchun mos bo‘lmagan qurilish materiallari turlariga xosdir. Shuning uchun hududiy qurilish materiallari bozorining shakllanishini o‘rganish hududiy qurilish majmuasi korxonalarining normal faoliyat ko‘rsatishi uchun zarur bo‘lgan moddiy resurslar hajmini aniqlash, qurilish materiallarining ayrim turlarini iste’mol qilishning tabiati va hududiy chegaralarini aniqlash, tarmoqlararo munosabatlarni tahlil qilib, ayrim turdagi xomashyo va materiallarning almashinishi muammolarni hal qilishni o‘z ichiga oladi.

Qurilish materiallari bozorining holatini belgilovchi ba’zi omillar o‘zgarishsiz bo‘ladi. Bu, birinchi navbatda, geografik omillardir. Qurilish va qurilish texnologiyasida ishlatiladigan materiallarning xususiyatlari iqlim omillariga bog‘liq. Landshaft va mintaqaning seysmiklik darajasi, o‘z navbatida, qurilish materiallari va mahsulotlarining dizayn xususiyatlariga qo‘yiladigan talablarga ham ta’sir qiladi. Mahalliy xom ashyoning mavjudligi yoki yo‘qligi ishlab chiqarilgan materiallar turini, ishlab chiqarish narxini belgilaydi. Ishlab chiqarish obyektlarining soni va joylashishi hududning kattaligiga va transport infratuzilmasining holatiga bog‘liq. Yuqoridagi omildan tashqari mavsumiy omillar juda muhim va ko‘p jihatdan qurilish materiallari bozoridagi talab va taklifni belgilaydi. Mavsumiy davrilik sovuq hududlar sharoitida qurilish asosan yozda amalga oshirilishi va qurilish materiallarini iste’mol qilish asosan yozda sodir bo‘lishi bilan izohlanadi. Misol uchun Rossiya Federatsiyasida Sibir hududida qurilish ishlari asosan yozda amalga oshiriladi. Mavsumiy omillarga mos ravishda ishlab chiqaruvchilar o‘z ishini quyidagicha tashkil qiladi: bahor va yozda to‘liq quvvat bilan ishlaydi, kuz-qish mavsumida kamroq mahsulot ishlab

chiqarib, o‘z omborlariga qoldiradi. Bundan tashqari makroiqtisodiy sikllar ham mavjud va ular ham qurilish materiallari bozoridagi talab va taklifga ta’sir o‘tkazadi. Shunday qilib, qurilishda yirik o‘zgarishlar, katta «portlashlar» har 20 — 30 yilda sodir bo‘ladi. S. Kuznets tomonidan qurilish sikllari, ularning boshlanishi ko‘plab omillar bilan bog‘liq ekanligi ta’kidlangan: uy-joy fondini yangilash zarurati, ishbilarmonlik va siyosiy faoliyatdagi tebranishlar, demografik va texnologik sikllarning bosqichlari [6].

Ko‘rib chiqilayotgan omillarning qurilish bozoriga ta’siri turiga ko‘ra, to‘g‘ridan-to‘g‘ri va bilvosita omillarni ajratish mumkin. To‘g‘ridan-to‘g‘ri omillar bozorda talab va taklifning xususiyatlarini bevosita belgilaydigan omillarni o‘z ichiga oladi. Ularga uy-joyga muhtoj aholi daromadlarining tarkibi va tuzilishi, qurilish tashkilotlaridan aylanma mablag‘larning mavjudligi, qurilish materiallari ishlab chiqarish hajmi, ularning nomenklaturasi va assortimenti, mahsulot narxi, ishlab chiqarish obyektlarining mavjudligi va boshqalar. Bilvosita omillarga bozordagi talab va taklifni shakllantiruvchi omillar va ularning xususiyatlari kiradi.

Bilvosita omillarga: mamlakatdagi makroiqtisodiy vaziyat, infratuzilma holati, investitsiya muhiti, geografik va boshqa omillar kiradi.

Qurilish ishlarining rivojlanishi natijasida, qurilish materiallariga bo‘lgan talab ortib bormoqda. Qurilish materiallari savdosi asosan bozorlar va maxsus ixtisoslashtirilgan savdo shoxobchalari hamda birja orqali amalga oshiriladi. Qurilish materiallari savdosini tashkil etish va rivojlantirish bo‘yicha Yevropa ulkan tajribaga ega.

Qurilish materiallarini sotish bo‘yicha Yevropa amaliyotining mavjud tizimini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, Yevropa davlatlari shu jumladan Rossiyada qurilish materiallari ishlab chiqaruvchilar uchun mahsulotlarni ishlab chiqish, ularning ekspertizasi va tashishda vositachilarni jalb qilish eng samarali usul hisoblanadi. Bu davlatlarda dilerlar qurilish materiallari bozorini rivojlanish istiqbollariga eng katta ta’sir ko‘rsatuvchi hisoblanadi. Qurilish materiallari bozorida sotuvchilar bir vaqtning o‘zida «ikki shaxs» sifatida — ham xaridor, ham sotuvchi sifatida ishlaydi. Shunday qilib, ular bir xil ahamiyatga ega va murakkab bo‘lgan ikkita vazifani hal qilish zaruratiga duch kelishadi: — 1) xaridlar bozoridagi mavjud vaziyatni baholash; 2) savdo bozoridagi vaziyatni boshqarish. Zamonaviy sharoitda bunga faqat opportunistik (opportunist) xarakterdagi ma’lumotlarni (assortiment, hajmlar, sifat, shartlar, yetkazib berish va tashish, narxlar va tariflar va boshqalar) va statistik ma’lumotlarni o‘z ichiga olgan keng qamrovli, ishonchli va foydalanish mumkin bo‘lgan axborot maydoni bilan erishish mumkin. Buning natijasida iqtisodiyotda yuzaga keladigan tendensiyalarni umumiyroq baholash mumkin.

Ulgurji va chakana savdo — Yevropa mamlakatlari milliy iqtisodiyotining tarmoq tuzilmasida yetakchi o‘rinlardan birini egallaydi. Qurilish materiallari savdosining har ikki tarmog‘i ulgurji va chakana savdosi ham mustahkam moddiy-texnik bazaga ega bo‘lib, hozirgi kunda mutanosib rivojlanmoqda. Yevropa mamlakatlarida mahsulotning ixtisoslashuvidan qat’iy nazar, ulgurji sotuvchilar uchta asosiy turga bo‘linadi: mustaqil ulgurji vositachilar yoki distribyutorlar; agent yoki broker tashkilotlari va sanoat ulgurji shuba korxonalar. Ixtisoslashuv xususiyatiga ko‘ra, bir xil turdagi tovarlarga aniq yo‘naltirilgan distribyutorlar va ko‘p tovar tarqatuvchilarga bo‘linish mavjud. Yevropa mamlakatlari uchun qurilish materiallarini sotadigan turli yirik savdo tashkilotlari odatiy ulgurji va chakana savdo uyushmalari hisoblanadi. Bunday assotsiatsiyani ishlab chiqaruvchidan chegirmali narx bo‘yicha tovarlar sotib oladigan, so‘ngra ularni assotsiatsiyaga a‘zo bo‘lgan chakana savdo do‘konlariga tarqatadigan ulgurji (kamroq chakana) kompaniya boshqaradi. Shu bilan birga, uyushma a‘zolariga kredit olish, ro‘yxatdan o‘tkazish va eng zamonaviy asbob-uskunalar bilan jihozlash kabi turli xizmatlar ko‘rsatiladi.

Qurilish materiallari bozori mamlakat iqtisodiyotining muhim tarmoqlaridan biri bo‘lib, uning rivojlanishi infratuzilma, hududiy ixtisoslashuv, ilmiy-texnologik taraqqiyot, davlat siyosati va iqtisodiy sharoitlarga bog‘liq. Bozor zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, raqamlashtirish, elektron savdo tizimlarini rivojlantirish orqali yanada samarali va raqobatbardosh holga kelmoqda. Hududiy omillar (geografik, iqtisodiy, ekologik, ijtimoiy) va mavsumiy ta’sirlar qurilish materiallari ishlab chiqarish va sotish jarayonlarini shakllantiradi. Mamlakatda qurilish hajmi va sifati oshgani sari

bozorga bo‘lgan talab ko‘payadi, bu esa bandlikni oshirish va iqtisodiy barqarorlikka xizmat qiladi. Quyidagilarni hisobga olish ijobiy natijalar beradi deb hisoblaymiz:

- Bozorni raqamlashtirish va elektron savdo tizimlarini kengaytirish orqali savdo va xizmat ko‘rsatish samaradorligini oshirish.
- Davlat tomonidan soliq imtiyozlari, eksport-import xarajatlarini kamaytirish, investitsiyalarni rag‘batlantirish orqali sohaga qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish.
- Qurilish materiallari sanoatini rivojlantirish uchun innovatsion ilmiy tadqiqotlarni kuchaytirish, yangi texnologiyalarni joriy etish zarur.
- Mutaxassislar tayyorlash va kadrlar salohiyatini oshirish uchun ta‘lim va ilmiy-ma‘rifiy ishlarni rivojlantirish.
- Hududiy qurilish materiallari sanoatini rivojlantirishda geografik va ekologik omillarni hisobga olish, transport infratuzilmasini yaxshilash.
- Mavsumiy talab va iqtisodiy sikllar ta‘sirini hisobga olgan holda ishlab chiqarishni va taqsimotni moslashtirish.
- Sifat va raqobatbardoshlikni oshirish maqsadida ishlab chiqaruvchilar va distribyutorlar o‘rtasida samarali marketing va logistika tizimlarini joriy etish.
- Xalqaro tajriba va ilg‘or texnologiyalarni o‘rganib, ularni mahalliy sharoitlarga moslashtirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Чемберлин Э. Теория монополистической конкуренции / Э. Чемберлин. - М.: Экономика, 1996. - 351 с.;
2. Тироль Ж. Рынки и рыночная власт: теория организации промышленности: в2-х-т./пер.анг.под ред. В.М.Гальперина и Н.А.Зенкевича. Спб: Экономическая школа, 2000г.
3. Шерер Ф. Д. Росс. Структура отраслевых рынков: Пер с англ. / Ф. Шерер, Д. Росс. - М.: ИНФРА-М, 1997. - 698 с.;
4. Андашев С.Б. Теория организации отраслевых рынков: Учеб./ Андашев С.Б, Н.М. Розанова.- М: ИЧП . “Издательство Магистр” 1998г.;
5. Вурос Л. Экономика отраслевых рынков / Л. Вурос, Н. Розанова. - М.: МГУ, 2000. -312 с.;
6. Розанова Н.М. Квазиконкурентные рынки-реальность российской экономики/ Н.М.Розанов, С.Б. Андашев// Вести. МГУ, Сер.6.Экономика.-1998 г.
7. Третьяк В. Анализ отраслевой организации рынков: Курс Лекций// РЭЖ.-2001 г.; В.А.Жуков. Методы управления результативностью рынка строительных материалов на уровне региона. Дисс.кан.эко.наук. Волгоград-2005 г
8. Z.V.Usubjonov “Qurilish materiallari bozorini rivojlantirishda marketing konsepsiyalaridan foydalanish” dis. 19-24b
9. Нив Г.Р. Пространство доктора Деминга: Пер. с англ. - М., 1998.

**HUDUDIY IQTISODIY RIVOJLANISHNING NAZARIY ASOSLARI VA
KONSEPSIYALARI**

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И КОНЦЕПЦИИ РЕГИОНАЛЬНОГО
ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ**

**THEORETICAL FOUNDATIONS AND CONCEPTS OF REGIONAL ECONOMIC
DEVELOPMENT**

Bekmurodov Nurali Xolmatovich University of Business and Science
Toshkent filiali, “Iqtisodiyot” kafedrası professori v.b.

Annotatsiya

Mazkur maqolada hududiy iqtisodiy rivojlanishning nazariy-metodologik asoslari hamda uning zamonaviy konseptual yondashuvlari tizimli ravishda tahlil etiladi. Tadqiqotda hududiy rivojlanish nazariyalarining evolyutsion bosqichlari ochib berilib, klassik joylashuv nazariyasi asoschilari qarashlari ilmiy jihatdan umumlashtiriladi.

Maqolada hududlararo iqtisodiy tafovutlarning shakllanish omillari, ishlab chiqarish kuchlarining hududiy joylashuvi, transport-logistika infratuzilmasi, institutsional muhit va innovatsion salohiyatning mintaqaviy rivojlanishga ta'siri kompleks yondashuv asosida yoritiladi. Shuningdek, barqaror va inklyuziv hududiy rivojlanish, klasterlashuv jarayonlari hamda raqobatbardosh hududlarni shakllantirish mexanizmlarining nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari hududiy iqtisodiy siyosat samaradorligini oshirish, mintaqalararo nomutanosibliklarni qisqartirish va uzoq muddatli barqaror o'sishni ta'minlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Hududiy iqtisodiyot, mintaqaviy rivojlanish nazariyalari, joylashuv konsepsiyasi, markaziy o'rinlar modeli, o'sish qutblari nazariyasi, kumulyativ sabablar, yangi iqtisodiy geografiya, hududlararo differentsiallashtirish, iqtisodiy klasterlashuv, barqaror rivojlanish, institutsional omillar, hududiy raqobatbardoshlik.

В данной статье всесторонне и системно исследуются теоретико-методологические основы регионального экономического развития, а также современные концептуальные подходы к его осмыслению. В работе раскрываются эволюционные этапы становления и развития теорий регионального развития, проводится обобщение и сравнительный анализ научных взглядов представителей классической теории размещения.

Особое внимание уделяется факторам формирования межрегиональных экономических различий, закономерностям территориального размещения производительных сил, а также влиянию транспортно-логистической инфраструктуры, институциональной среды и инновационного потенциала на динамику регионального развития. Комплексно рассматриваются теоретические и прикладные аспекты устойчивого и инклюзивного регионального развития, процессы кластеризации экономики и механизмы формирования конкурентоспособных региональных систем.

Полученные результаты ориентированы на совершенствование инструментов региональной экономической политики, снижение межрегиональных диспропорций и обеспечение долгосрочного, сбалансированного и устойчивого экономического роста.

Ключевые слова: Региональная экономика, теории регионального развития, теория размещения, модель центральных мест, теория полюсов роста, кумулятивная причинность, новая экономическая география, межрегиональная дифференциация, экономическая кластеризация, устойчивое развитие, институциональные факторы, региональная конкурентоспособность.

This article comprehensively and systematically examines the theoretical and methodological foundations of regional economic development, as well as modern conceptual approaches to its interpretation. The study explores the evolutionary stages in the formation and development of regional development theories and provides a synthesis and comparative analysis of the scientific views of representatives of classical location theory.

Particular attention is paid to the factors shaping interregional economic disparities, the patterns of territorial distribution of productive forces, and the influence of transport and logistics infrastructure, the institutional environment, and innovation potential on the dynamics of regional development. The paper comprehensively analyzes the theoretical and applied aspects of sustainable and inclusive regional development, the processes of economic clustering, and the mechanisms for forming competitive regional systems.

The findings are aimed at improving the instruments of regional economic policy, reducing interregional disparities, and ensuring long-term, balanced, and sustainable economic growth.

Keywords: Regional economics, regional development theories, location concept, central place model, growth pole theory, cumulative causation, new economic geography, interregional differentiation, economic clustering, sustainable development, institutional factors, regional competitiveness.

Hududiy iqtisodiy rivojlanish muammosi iqtisodiyot fanida iqtisodiy makon, ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish, resurslarning hududiy taqsimoti hamda institutlar samaradorligi bilan uzviy bog‘liq holda shakllangan murakkab ilmiy kategoriyalardan biri hisoblanadi. Mazkur tushuncha faqat iqtisodiy o‘shish sur‘atlari bilan emas, balki hududlar o‘rtasidagi tarkibiy tafovutlar, ijtimoiy-iqtisodiy nomutanosibliklar va rivojlanish trayektoriyalarining barqarorligi bilan tavsiflanadi. Shu sababli hududiy rivojlanish nazariyalari iqtisodiy fikr evolyutsiyasining turli bosqichlarida shakllangan bo‘lib, ularning har biri hududiy iqtisodiy jarayonlarning muayyan jihatlarini ilmiy asoslashga qaratilgan.

Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishning nazariy asoslarini rivojlantirishda xorijiy olimlaridan I.Tyunen (1783-1850), A.Veber (1868-1958), A.Lesh (1906-1945), V. Kristaller (1893-1969), rus olimlaridan K.I.Arsenev (1789-1865), P.P.Semenov-Tyan-SHanskiy (1827-1914), N.P.Ogarev (1813 1877), D.I.Mendeleev (1834-1907) lar munosib hissa qo‘shishgan. Xususan, I.Tyunenning «Qishloq xo‘jalik standarti», A.Veberning «Sanoat shtandortlar», F.Perruning «O‘shish qutblari va rivojlanish markazi», A.Lyoshning va U.Ayzardning «Joylashtirish» nazariyalari shular jumlasidan [1].

Hududiy iqtisodiy rivojlanish nazariyasining ilk konseptual asoslari klassik joylashtirish nazariyalari doirasida shakllangan. I. Tyunen tomonidan ishlab chiqilgan qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini joylashtirish modeli iqtisodiy faoliyatning fazoviy tashkil etilishini transport xarajatlari va yer rentasi mexanizmi orqali izohlab berdi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, hududiy ixtisoslashuv bozor markaziga nisbatan masofa bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, iqtisodiy faoliyat joylashuvi ratsional tanlov natijasidir. Tyunen modeli hududiy rivojlanishni mikroiqtisodiy qarorlar yig‘indisi sifatida talqin qilishi bilan nazariy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Uning ilmiy ishlarida ishlab chiqarishni tashkil etishda masofa va hududning rolini ochib berishga qaratilgan iqtisodiy modelda taklif qilingan. Muallif 1826 yildagi “Alohidalashgan davlatning qishloq xo‘jaligiga va milliy iqtisodga munosabatlari” kitobida lokalizatsiya (joylashtirish) nazariyasining asoslarini taklif etgan. Y.G.Fon Tyunen tovar ishlab chiqarishning obyektiv qonuniyatlari mavjudligini aniqlagan birinchi olim hisoblanadi (uning birinchi ishi 1826-yilda paydo bo‘lgan). V.Launxard ham sanoat korxonalarini ko‘rib, chiqib, transport omili hal qiluvchi omil, deb hisobladi. Uning fikri sanoat korxonalari joylashadigan joy to‘g‘ri tanlanganligini xomashyo, yordamchi materiallar va tayyor mahsulotlarni keltirish uchun transport xarajatlarini minimallashtirish bilan asoslangan edi[2].

I.Tyunen izolyatsiya qilingan davlat misolida erdan foydalanish tartibi va intensivligini turli xil ekinlar yetishtirishning markaziy shahar atrofida to‘planishi, uning davlatning eng chekkasigacha cho‘zilgan bir qator konsentratsiyalashgan halqalar shaklida davom etishini asoslashga harakat qildi. Ushbu davr uchun ideallashtirish makonda yopiq iqtisodiyot g‘oyasini qo‘llash butunlay yangi

yondashuv edi. Bu iqtisodiy faoliyatning joylashishi nazariyasining asosini tashkil etdi. O‘z kitobida muallif “umumiy jamoaviy xarajatlar” tuzilishini berib, unga quyidagilarni kiritadi: ma’muriy, binolarni saqlash, yong‘in va do‘ldan sug‘urta qilish, ruhoniy va maktab o‘qituvchisi uchun ajratmalar, ishlab chiqarish kapitaliga (tovar-moddiy zaxiralarga) foizlar, mulkda kam ta‘minlanganlarga yordam berish, tungi qorovulni saqlash, ko‘priklarni, yo‘llarni, suv oqimlarini va chegara ariqlarini saqlash xarajatlari hamda umumiy iqtisodiyot bilan bog‘liq bo‘lgan aralash xarajatlar.

Alfred Veber 1909 yildagi “Sanoat joylashuvi sof nazariyasi” kitobida mehnat omillari, xomashyo va yoqilg‘i resurslari tannarxi, shuningdek ularni bir-biriga o‘tkazish uchun transport xarajatlari sanoat ishlab chiqarishining taqsimlanishiga ta’sir etuvchi omillar sifatida ko‘rib chiqilgan [3].

A.Veberning sanoat korxonalarini joylashtirish nazariyasi esa hududiy iqtisodiy rivojlanish tahliliga ishlab chiqarish xarajatlarini minimallashtirish konsepsiyasini olib kirdi. Veber transport xarajatlari, mehnat resurslari va aglomeratsiya samaralarini hududiy joylashuvning asosiy determinantlari sifatida ajratib ko‘rsatadi. Ushbu nazariya hududiy rivojlanishda iqtisodiy samaradorlik mezonining ustuvorligini ilmiy asoslagan bo‘lsa-da, innovatsiyalar va institutsional omillarni yetarli darajada hisobga olmaganligi bilan cheklanadi.

Valter Kristaller 1933 yildagi "Janubiy Germaniyaning markaziy joylari" asarida bozor maydonida aholi punktlarining joylashuvi to‘g‘risidagi nazariyani (“Kristal panjarasi” nazariyasi) taqdim etdi. Markaziy joylar — o‘zlariga va o‘z tumanlari aholisiga tovarlar va xizmatlar bilan yordam qiladigan iqtisodiy markazlar sifatida hisoblanishi e’tirof etildi [4].

Klassik joylashtirish yondashuvlarini rivojlantirgan holda, V. Kristallerning markaziy o‘rinlar nazariyasi hududiy bozorlar tizimi va xizmatlar iyerarxiyasini tahlil qilishga qaratilgan. Ushbu nazariyada hududiy rivojlanish aholi punktlarining iyerarxik joylashuvi orqali izohlanib, xizmatlar ko‘rsatish markazlarining shakllanishi hududiy iqtisodiy faollikni belgilovchi muhim omil sifatida talqin qilinadi.

A.Lyoshning iqtisodiy makon nazariyasi esa hududiy rivojlanishni talab va taklif muvozanati, bozor hajmi hamda raqobat omillari bilan bog‘liq holda tahlil qilib, iqtisodiy makonning nisbatan dinamik xususiyatlarini ochib berdi. U bozor iqtisodiyoti sharoitida ishlab chiqarishni joylashtirish nazariyasini taklif qildi. Bunda u asosiy e’tiborni xomashyo va transport xarajatlarni kamaytirishga emas, balki foyda olishni maksimallashtirishga qaratdi [5].

Neoklassik iqtisodiy nazariya doirasida hududiy iqtisodiy rivojlanish masalalari iqtisodiy o‘shishning umumiy modellari bilan uzviy bog‘liq holda tadqiq etildi. R. Solou va T. Svan tomonidan ishlab chiqilgan ekzogen iqtisodiy o‘shish modeli hududlar o‘rtasida kapital va mehnat resurslarining erkin harakati sharoitida uzoq muddatda konvergensiya yuzaga kelishini nazariy jihatdan asoslab berdi. B. Barro va X. Sala-i-Martin tadqiqotlarida hududiy konvergensiya va divergensiya empirik jihatdan baholandi. Biroq real iqtisodiy amaliyot hududlar rivojlanishidagi barqaror tafovutlar mavjudligini ko‘rsatib, neoklassik yondashuvlarning hududiy notekislikni izohlashdagi cheklanganligini namoyon etdi.

Hududiy nomutanosibliklarning barqarorligini izohlashda kumulyativ rivojlanish va notekis o‘shish nazariyalari muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. G. Myrdal tomonidan ilgari surilgan kumulyativ sabablar nazariyasiga ko‘ra, rivojlangan hududlarda iqtisodiy ustunliklar o‘z-o‘zini kuchaytiruvchi mexanizmga ega bo‘lib, kapital, mehnat va texnologiyalar aynan ushbu hududlarda jamlanadi. Natijada chekka hududlarda iqtisodiy faollik susayib, hududiy tafovutlar yanada chuqurlashadi. A. Hirshman tomonidan ishlab chiqilgan notekis rivojlanish konsepsiyasi esa hududiy siyosatda selektiv yondashuvni asoslab, strategik ahamiyatga ega tarmoqlar va hududlarni ustuvor rivojlantirish orqali umumiy iqtisodiy o‘shishga erishish mumkinligini ta’kidlaydi.

XX asr oxirlarida shakllangan yangi iqtisodiy geografiya nazariyasi hududiy iqtisodiy rivojlanishni tushuntirishda sifat jihatdan yangi bosqichni boshlab berdi. P. Krugman, M. Fujita va A. Venables tomonidan ishlab chiqilgan ushbu konsepsiyada miqyos iqtisodiyoti, aglomeratsiya samaralari, transport xarajatlari va bozor hajmi hududiy rivojlanishning asosiy determinantlari sifatida qaraladi. Yangi iqtisodiy geografiya hududlar o‘rtasida iqtisodiy faoliyatning

konsentratsiyalanishi va markaz-periferiya munosabatlarining shakllanish mexanizmlarini matematik va nazariy modellar orqali asoslab berdi.

Endogen iqtisodiy o‘shish nazariyalari hududiy iqtisodiy rivojlanishda inson kapitali, bilimlar iqtisodiyoti va innovatsion faoliyatning hal qiluvchi rolini ilmiy jihatdan asoslab berdi. P. Romer va R. Lukas tomonidan ishlab chiqilgan ushbu yondashuvga ko‘ra, ilmiy-texnik taraqqiyot tashqi omil emas, balki iqtisodiy tizimning ichki elementi hisoblanadi. Bu holat hududiy rivojlanishda ta’lim tizimi, ilmiy tadqiqotlar va innovatsion infratuzilmaning strategik ahamiyatini keskin oshiradi.

Zamonaviy institutsional yondashuvlar D. North, O. Williamson va E. Ostrom ilmiy ishlanmalariga asoslanib, hududiy iqtisodiy rivojlanishni institutlar sifati, boshqaruv samaradorligi, mulk huquqlarining himoyalanganligi va ijtimoiy kapital bilan bog‘liq holda tahlil qiladi. Ushbu yondashuv hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy farqlarni resurslar yoki bozor mexanizmlarigina emas, balki institutsional muhitning barqarorligi va moslashuvchanligi orqali izohlash imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, hududiy iqtisodiy rivojlanishning nazariy asoslari turli ilmiy maktablar va konsepsiyalarning evolyutsion rivoji natijasida shakllangan bo‘lib, ularning har biri hududiy rivojlanish jarayonining muayyan jihatlarini ochib beradi. Ushbu nazariy yondashuvlarni kompleks tahlil qilish va integratsiyalash hududiy iqtisodiy siyosatni ilmiy asoslangan holda ishlab chiqish uchun mustahkam metodologik poydevor yaratadi.

Mamlakatimiz mintaqashunos olimlari A.M.Kadirov, M.T.Askarova, A.T.Axmediyevalar o‘z tadqiqotlarida Mintaqaviy iqtisodiy siyosat – umumdavlat boshqaruvi tizimining ma’lum sohalarda (viloyatlari) (ijtimoiy, iqtisodiy, ekologik, madaniy, tarixiy, siyosiy) rivojlantirish maqsadida davlat manfaatlarini ko‘zlab olib borilayotgan faoliyati mavjud resurslar va ichki ehtiyojlarni maqsadli va samarali foydalanish asosida faoliyat ko‘rsatib keladi deb ta’kidlaydi[6].

Mintaqaviy siyosat davlatning hududiy tizimlarni rivojlantirishga qaratilgan strategik boshqaruv faoliyatining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u hududlarning iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional rivojlanish jarayonlariga maqsadli va selektiv ta’sir ko‘rsatish mexanizmlarini o‘zida mujassam etadi. Mazkur siyosat hududlar rivojlanishining tabiiy-resurs salohiyati, ishlab chiqarish tuzilmasi, ijtimoiy infratuzilma darajasi hamda demografik va mehnat resurslari xususiyatlaridagi nomutanosibliklarni kompleks tahlil qilish asosida ularning rivojlanish trayektoriyalarini muvofiqlashtirishga qaratiladi. Natijada hududlararo iqtisodiy va ijtimoiy tafovutlarning chuqurlashuvi cheklanib, milliy makon doirasida muvozanatli rivojlanish shart-sharoitlari shakllantiriladi.

Bizning fikrimizcha, mintaqaviy siyosatni samarali amalga oshirish fiskal, investitsion va institutsional instrumentlar o‘rtasida o‘zaro uyg‘unlikni ta’minlashni, resurslarni hududlar kesimida iqtisodiy samaradorlik va ijtimoiy adolat tamoyillari asosida optimal qayta taqsimlashni hamda rivojlanish salohiyati nisbatan past bo‘lgan hududlarni qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan differensial yondashuvni joriy etishni taqozo etadi. Shu bilan birga, davlat boshqaruvining markazlashuv darajasini maqbullashtirish, subsidiarlik tamoyiliga tayanib hududiy va mahalliy boshqaruv organlarining vakolat hamda mas’uliyatini kengaytirish orqali hududlarda iqtisodiy faollik, tashabbuskorlik va institutsional javobgarlikni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur siyosatning konseptual-strategik yo‘nalishi hududiy rivojlanishdagi nomutanosibliklarning ijtimoiy barqarorlikka salbiy ta’sirini minimallashtirish, aholi turmush darajasi va hayot sifati ko‘rsatkichlarini hududlar kesimida muvofiqlashtirish hamda milliy iqtisodiyotning uzoq muddatli, inklyuziv va barqaror ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta’minlashdan iborat.

Yuqoridagilardan kelib chiqib quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Hududiy rivojlanishning notekisligi – iqtisodiy qonuniyatdir

Klassik joylashuv nazariyalari vakillari — Johann Heinrich von Thünen va Alfred Weber, shuningdek, markaziy o‘rinlar modeli asoschisi Walter Christaller ilmiy qarashlari hududiy rivojlanishning makoni notekisligi tabiiy-iqtisodiy sharoitlar, transport xarajatlari va bozor sig‘imi bilan belgilanadi degan xulosani asoslaydi. Demak, hududlararo tafovutlar iqtisodiy tizimning ichki qonuniyatlaridan kelib chiqadi.

2. Iqtisodiy o‘shishning “o‘shish nuqtalari” modeli ustuvor ahamiyatga ega

François Perroux tomonidan ilgari surilgan o‘shish qutblari konsepsiyasiga ko‘ra, iqtisodiy rivojlanish yetakchi tarmoqlar va markazlar atrofida konsentratsiyalanadi hamda keyinchalik multiplikativ va diffuzion ta‘sir orqali boshqa hududlarga tarqaladi. Shu bois hududiy siyosatda strategik tayanch markazlarni aniqlash va ularni qo‘llab-quvvatlash muhim hisoblanadi.

3. Kumulyativ rivojlanish jarayoni hududlararo tafovutlarni kuchaytirishi mumkin

Gunnar Myrdalning kumulyativ sababiyat nazariyasiga muvofiq, rivojlangan hududlar o‘z ustunliklarini mustahkamlab boradi, sust rivojlangan hududlar esa resurslar oqimi kamayishi sababli orqada qoladi. Ushbu jarayonni muvozanatlashtirish uchun davlat tomonidan maqsadli va differensial siyosat yuritilishi zarur.

4. Aglomeratsiya va klasterlashuv hududiy raqobatbardoshlik omilidir

Yangi iqtisodiy geografiya yo‘nalishi asoschisi Paul Krugman ilmiy ishlari ishlab chiqarishning makoni konsentratsiyasi, bozor yaqinligi va miqyos samarasi iqtisodiy samaradorlikni oshirishini ko‘rsatadi. Shu bois innovatsion klasterlar va sanoat hududlarini shakllantirish hududiy rivojlanishning samarali mexanizmlaridan biridir.

5. Institutsional va infratuzilmaviy omillar ustuvor ahamiyat kasb etadi

Zamonaviy yondashuvlar hududiy rivojlanishda boshqaruv sifati, normativ-huquqiy baza, investitsion muhit, transport-logistika tizimi va inson kapitali hal qiluvchi rol o‘ynashini ta’kidlaydi. Institutsional barqarorlik yuqori bo‘lgan hududlarda iqtisodiy o‘shish sur‘atlari izchil va barqaror bo‘ladi.

6. Barqaror va inklyuziv rivojlanish konsepsiyasi strategik yo‘nalishdir

Hududiy rivojlanish faqat yalpi iqtisodiy ko‘rsatkichlar o‘shishi bilan cheklanmasdan, ekologik muvozanat, ijtimoiy tenglik va hududlararo tafovutlarni kamaytirish tamoyillariga asoslanishi lozim. Bu uzoq muddatli barqarorlikni ta’minlaydi.

7. Hududiy siyosatda moslashuvchan va differensial yondashuv zarur

Har bir hududning resurs salohiyati, demografik tarkibi va iqtisodiy ixtisoslashuvi turlicha bo‘lgani sababli yagona standart siyosat samarali bo‘la olmaydi. Maqsadli (targeted) va hudud xususiyatlariga moslashtirilgan rivojlanish strategiyasi yuqori natija beradi.

Hududiy iqtisodiy rivojlanish nazariyalari shuni ko‘rsatadiki, makoni differensiallashtirish iqtisodiy tizimning tabiiy xususiyati bo‘lsada, uni boshqarish va muvozanatlashtirish samarali hududiy siyosat orqali amalga oshiriladi. Strategik o‘shish nuqtalarini shakllantirish, innovatsion klasterlashuvni rivojlantirish, infratuzilmani modernizatsiya qilish hamda institutsional islohotlarni chuqurlashtirish hududiy raqobatbardoshlik va uzoq muddatli barqaror o‘shishning asosiy omillari hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Yakubov I.O., Islomov A.A., Sunnatov M.N. Mintaqaviy iqtisodiyot: Darslik. T.:2019.-19 b.
2. G.M.Shadieva, T.S.Sharipov, Sh.A.Sultonov, Z.S.Artikov, L.U.Maxmudov, A.P.Xazratov, D.S.Musinov. Mintaqaviy iqtisodiyot. darslik Samarqand.: «FAN BULOG‘I» nashriyoti, 2023 - 12 bet.
3. Alfred Weber (1909) Über den Standort der Industrie (Theory of the Location of Industries).
4. Valiev B.B. O‘zbekistonda hududlar iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishda investisiya salohiyatini oshirishning strategik yo‘nalishlari. Iqtisod fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun dissertasiya. Toshkent 2020 yil.
5. Granberg A. G. Основы региональной экономики. — М.: ГУ VSHE, 2000. — S. 63-66. — 495 s. — ISBN 5- 7598-0074-4.
6. A.M.Kadirov, M.T.Askarova, A.T.Axmediyeva, Mintaqaviy rivojlanish strategiyasi. Darslik –T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi» – 2021, 161 bet.

ZAMONAVIY BOSHQARUV TIZIMI VA STRATEGIK BOSHQARUV HISOB

**СОВРЕМЕННАЯ УПРАВЛЕНЧЕСКАЯ СИСТЕМА И СТРАТЕГИЧЕСКИЙ
УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ УЧЕТ**

**MODERN MANAGEMENT SYSTEM AND STRATEGIC MANAGEMENT
ACCOUNTING**

Yusupova Malika Botiraliyevna

Andijon davlat texnika instituti professori, iqtisod fanlari nomzodi

Annotatsiya

Mazkur maqolada mamlakatimiz iqtisodiy rivojlanishining bugungi bosqichida shakllangan boshqaruv tizimi hamda uning strategik maqsadlarini ro'yobga chiqarish uchun xizmat qiluvchi strategik boshqaruv hisobi haqida yozilgan. Xususan, strategik boshqaruv hisobiga ehtiyoj tug'ilishi sabablari, uning o'ziga xos xususiyatlari, maqsadi, vazifalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Strategik boshqaruv, strategik boshqaruv hisobi, axborot ta'minoti, biznes strategiya, boshqaruv qarorlari

В данной статье рассматривается система управления, сформированная на современном этапе экономического развития нашей страны, а также стратегический управленческий учет, служащий для реализации ее стратегических целей. В частности, освещены причины необходимости стратегического управленческого учета, его особенности, цели и задачи.

Ключевые слова: стратегическое управление, стратегический управленческий учет, информационное обеспечение, бизнес-стратегия, управленческие решения

This article examines the management system formed at the current stage of economic development in our country, as well as strategic management accounting, which serves to implement its strategic objectives. In particular, it highlights the reasons for the necessity of strategic management accounting, its features, goals, and tasks.

Keywords: strategic management, strategic management accounting, information support, business strategy, managerial decisions

Firmalar o'rtasidagi raqobatning kuchayishi, yirik investitsiyalarni talab qiladigan texnologik yutuqlar, bozorning mahsulot va xizmatlarga nisbatan talabining shiddat bilan yangilanib borishi, o'zgaruvchan foiz stavkalari bilan inflyatsiya va moliya bozorlaridagi ma'lum chayqalishlar kabi omillarning tobora ortib borayotgan ta'siri — bularning barchasi birgalikda iqtisodiy subyektlarni boshqarishga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Bu menejment faqat ishlab chiqarish operatsiyalarining samaradorligini ta'minlashga e'tibor qaratmasligi kerakligini taqozo etadi. Bugungi sharoitda bu aniq yetarli emas.

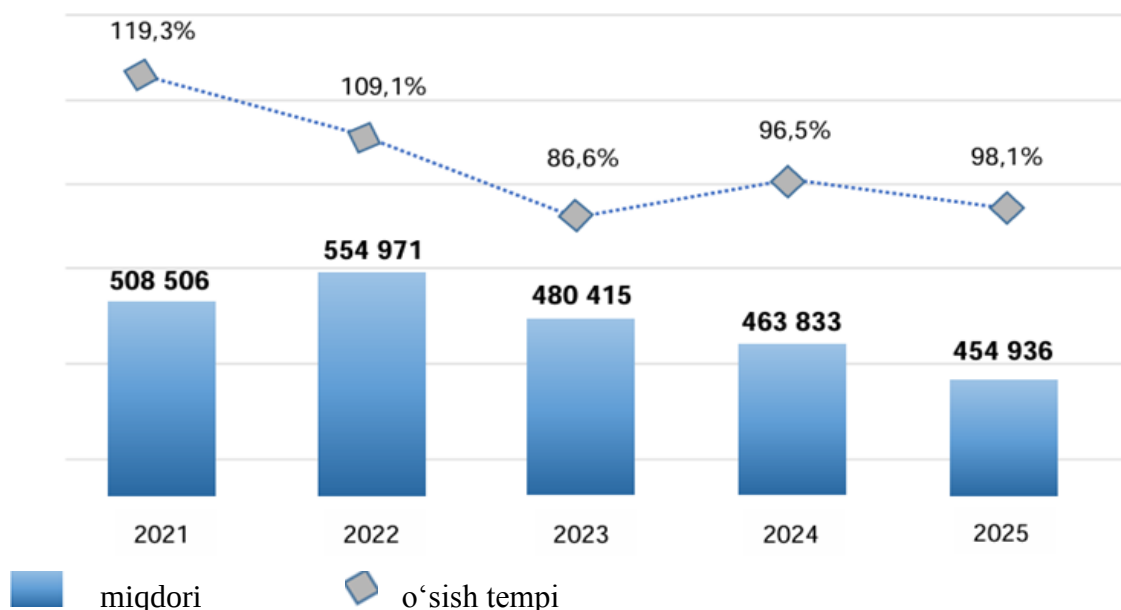
Xojalik subyektlari faoliyatini boshqarish mexanizmlari globallashtirish sharoitida ularning bugungi kunda omon qolishi va kelajakda farovonligini hisobga olgan holda takomillashtirilishi kerak. Bu operatsion va strategik boshqaruv qarorlari qabul qilish bilan bog'liq masalalar o'rtasidagi farqqa aniqlik kiritishni talab qiladi. Shuni ta'kidlash kerakki, iqtisodchilar ta'kidlaganidek, axborot ta'minoti bu borada markaziy o'rinni egallaydi.

Bu holatda "axborot ta'minoti" tushunchasi odatdagidan ancha kengroq: bu talqin bilan, ya'ni tahlil va tegishli xulosalar bilan taqdim etilgan ma'lumotdir. 1950 va 1960-yillardan boshlab amaliyot an'anaviy buxgalteriya hisobi doirasidagi axborot tanqisligini tan olib, boshqaruv hisobi deb ataladigan usulni joriy qilgani tasodif emas. Zamonaviy davrda buxgalteriya hisobi va iqtisodiy adabiyotlarda yangi tushuncha paydo bo'ldi: strategik boshqaruv hisobi.

Strategik boshqaruv hisobi bo'yicha taniqli olimlarning fikrlarini ko'rib chiqish shuni ko'rsatdiki, buxgalteriya hisobining ushbu sohasi ayniqsa muhim maqsadga ega. Masalan, professor V.P. Savchuk o'zining "Strategiya + Moliya: Menejerlar uchun biznes qarorlarini qabul qilish darslari" kitobida shunday ta'kidlaydi: "Strategik boshqaruv hisobining maqsadi mulkdorga asoslangan va strategik muhim qarorlar qabul qilish uchun strategik muhim axborotlarni taqdim etishdir" [1]. Boshqaruv qarorlarini xabardor qilish uchun bir nechta buxgalteriya omillari qo'llaniladi, masalan, foyda ko'rsatkichlarining ko'p qirrali tabiati, kompaniyaning

bозor ko'rsatkichlari va uning tavakkalchilikka chidamliligi. Kompaniya ichidagi turli biznes bo'linmalarining faoliyatini hisobga olishga alohida e'tibor qaratiladi.

Mamlakatimizda biznesning tobora rivojlanishi, xo'jalik subyektlarining turlicha tashkiliy-huquqiy shakllarining o'sishi yuqoridagi masalalarga e'tiborni kuchaytirmoqda. 2025 yil 1 iyun holatiga ko'ra, respublikada faoliyat yuritayotgan korxona va tashkilotlar soni 454,9 ming birlikni tashkil etadi, shundan 385,7 ming yoki 84,8 % – kichik korxonalar va mikrofirmalardir. Aksionerlik jamiyatlari soni esa 649 tani tashkil etadi(1-rasm). [2]



1-rasm. Amaldagi korxonalar va tashkilotlar soni (ta). [3]

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, bunday sharoitda boshqaruv hisobi ozida hisob, tahlil va nazoratni birlashtiradi. Bu esa boshqaruv hisobining xo'jalik subyektini boshqarishning tarkibiy qismi sifatida yuzaga chiqayotganligini anglatadi. Boshqaruv hisobi buxgalteriya hisobining tarkibiy qismi sifatida xo'jalik jarayonlarini qayd etadi, ular asosida ko'rsatkichlarni shakllantirib, ularni menejerlarga tegishli interpretatsiyasi bilan taqdim etadi.

Bu esa, albatta, haqiqiy hisob va reja ma'lumotlari ularning tahlili, ya'ni chetga chiqishlarning qo'shimcha izoh va tushuntirishlari bilan berilishini taqozo etadi.

Hozir xo'jalik yuritish amaliyotida boshqaruv hisobining ayrim elementlarigina faol qo'llanilmoqda:

- xarajat va daromadlarni javobgar markazlar kesimida hisobga olish;
- alohida turdagi mahsulotlar tannarxini ishlab chiqarish texnologik xususiyatlaridan kelib chiqib kalkulyatsiya qilish;
- “xarajatlar+ustama” prinsipi bo'yicha bahoni shakllantirish;
- tarkibiy tuzilmalar kesimida byudjetlashtirish va chetga chiqishlar tahlilini amalga oshirish;
- investitsion loyihalarni maqbul usullarda tahlil qilish.

Demak, AQSH va G'arbiy Yevropa tajribasidan olinib, boshqaruv hisobining zamonaviy texnologiyalaridan ma'lum bir darajada foydalanilyapti, deb aytish mumkin. Bu jarayonni mahalliy korxonalarda boshqaruv hisobi imkoniyatlarini joriy etish va ulardan foydalanishning birinchi bosqichi sifatida qayd etish mumkin.

Bozor o‘rishni talab qiladi: mamlakatimiz korxonalarida strategik buxgalteriya texnologiyalarini moslashtirish, strategik boshqaruv hisobining o‘ziga xos jihatlarini ochib berish va asosiy maqsadlarini shakllantirish kerak.

Strategik boshqaruv hisobi yuzasidan tadqiqot olib borayotgan olimlar asarlarida quyidagi maqsadlarga urg‘u berishadi:

- tashkilot faoliyatini baholash;
- xarajatlarni nazorat qilish va moliyaviy monitoring;
- rejalashtirish va byudjetni boshqarish;
- strategik rejalashtirish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish;
- biznes strategiyalarini amalga oshirish.

Bizning fikrimizcha, strategik boshqaruv hisobi sohasidagi tadqiqotlar hali boshlang‘ich bosqichda va shuning uchun ma‘lum aniqliklar kiritish zarur. Masalan, subyektning faoliyatini baholash an‘anaviy boshqaruv hisobi uchun qiyinchilik bo‘lib qolmoqda. Biroq, xarajatlarni nazorat qilish operativ boshqaruv hisobining asosiy maqsadi hisoblanadi.

Yuqorida ta‘kidlab o‘tganimizdek, bugun biznesni boshqarish strategik yondashuvni talab etmoqda. Biznes strategiyasiga ega bo‘lish ushbu strategiyani rejalashtirish, amalga oshirish va monitoring qilishni talab qiladi. Boshqacha qilib aytganda, bu boshqaruv jarayoniga integratsiyalashgan yondashuv bo‘lib, uning barcha alohida elementlarini birlashtiradi va strategik boshqaruvni ifodalaydi. Shuning uchun, bu, albatta, tashkilotning uzoq muddatli maqsadlari va vazifalarini belgilashni talab qiladi. Biznes faoliyat yuritayotgan va yuritadigan muhitni har tomonlama tahlil qilish ham zarur. Ushbu tahlil tashkilotning barcha ichki operatsiyalari va resurslarini (ham mavjud, ham potensial) o‘z ichiga olishi kerak, ammo uning muhitining tashqi jihatlarini ham qamrab olishi kerak. Bunga raqobatchilar, yetkazib beruvchilar, mijozlar, iqtisodiyot, hukumatdagi o‘zgarishlar, shuningdek, huquqiy va boshqa me‘yoriy tartibga solish o‘zgarishlari va boshqalar kiradi.

Biznes-strategiyalar uzoq muddatli bo‘lgan asosiy maqsad va vazifalarni belgilaydi. Strategik maqsad va vazifalar dinamik va doimiy o‘zgarib turadigan tashqi muhitda amalga oshirilishini unutmaslik kerak. Shu sababli, ushbu harakat rejalarining barcha kutilgan natijalari amalga oshirilishi ehtimoli juda past. Har qanday haqiqatan ham keng qamrovli strategik boshqaruv tizimi doirasida baholash va nazorat jarayoni, shuningdek, zarurat tug‘ilganda o‘zgarishlarni kiritish zarur. Strategik rejalashtirishning prognoz tabiatini tan olgan holda bunday o‘zgarishlar tanlangan strategiyalarda tuzatishlarga olib kelishi mumkin. Shunga ko‘ra, ba‘zi hollarda tashkilot o‘zining dastlabki maqsad va vazifalari mavjud tashqi biznes muhitida yoki mavjud ichki resurslar bilan amalga oshirib bo‘lmagani tan olishga majbur bo‘ladi.

Strategik boshqaruv tizimida bu hisob-kitob ushbu o‘zgaruvchan va rivojlanayotgan muhitda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi kerak, shunda u strategik tahlil, rejalashtirish va nazorat jarayonida moliyaviy masalalarni hal qila oladi.

Biroq, buning ma‘nosi shuki, strategik boshqaruv hisobi aksiyadorlar (biznes egalari) va biznesning boshqa muhim manfaatdor tomonlari (hozirda odatda obligatsiya egalari, mijozlar, yetkazib beruvchilar, xodimlar, hukumat va iste‘molchilar guruhlar yoki atrof-muhitni himoya qiluvchilar orqali ifodalanishi mumkin bo‘lgan jamoat) manfaatlari (ya‘ni maqsadlari va vazifalari) bilan juda chambarchas bog‘liq emas, deb tushunmaslik kerak.

Bozor strategik boshqaruv hisobini diqqat bilan o‘rganishni talab qiladi, u alohida soha sifatida tan olingan bo‘lib, moliyaviy menejment bilan bir-biriga aralashtirilmasligi kerak. Moliyaviy menejmentdan farqli o‘laroq, strategik boshqaruv hisobi kompaniyalarning quyidagi faoliyat sohaslarini o‘rganadi va prognoz qiladi:

- bozor uchun mahsulot ishlab chiqarish va sotish imkoniyatlari;
- shu asosda strategik rejalashtirish va biznesning kelajagini prognoz qilish.

Strategik boshqaruv hisobi, zamonaviy tadqiqotning keng qamrovli yo‘nalishini tashkil etib, yirik sanoat korxonalarining faoliyatida uni joriy etish texnologiyalarini rivojlantirish va izlashni talab qiladi.

Shunday qilib, bizning fikrimizcha, strategik boshqaruv hisobini vazifalariga quyidagilar kiradi:

- biznes strategiyasini belgilash;
- moliyaviy mexanizmni qamrab olgan strategik rejalashtirish va byudjet nazorati;
- kompaniyalar faoliyatini ularning bozorga munosabati va o‘rni hisobga olgan holda prognoz qilish;
- biznes muvaffaqiyatini ta‘minlash maqsadida mumkin bo‘lgan xavflarni aniqlash va ularning oldini olish.

Hozirgi vaqtda strategik boshqaruv hisobi rivojlanish bosqichida bo‘lib, amaliyotda uni an‘anaviy boshqaruv hisobining asosiy jihatlari bilan tenglashtirish mumkin. Biroq, har qanday korxonada boshqaruv hisobining samaradorligini oshirish va strategik boshqaruv hisobini tashkil etish va joriy etish uchun tashkiliy-iqtisodiy sharoitlarni yaratish imkoniyatlari mavjud. Korxonalarning moliyaviy-iqtisodiy faoliyatida strategik boshqaruv hisobini qo‘llash uchun uning tamoyillari tegishli tashkilotda o‘z ifodasini topishi lozim. Strategik boshqaruv hisobini tashkil etish usuli korxonaning strategik maqsadlari va vazifalariga bog‘liq. Muhim jihat shundan iboratki, strategik boshqaruv hisobi javobgarlik markazlarining axborot oqimlari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ularning faoliyatini korxonaning strategik maqsad va vazifalariga erishish nuqtai nazaridan baholashga xizmat qiladi. Javobgarlik markazlarining xilma-xilligi ularni guruhlashni talab etadi

Strategik boshqaruv buxgalteriyasining korxona boshqaruv tizimi bilan o‘zaro ta‘siri uchun optimal yechimni tanlash, korxonaning umumiy axborot oqimlari tizimida strategik boshqaruv buxgalteriyasining axborot oqimlarini ajratmasdan imkonsizdir. Ma‘lumotlar o‘zaro bog‘lanishini tashkil etishda, savdo sirini tashkil etuvchi ma‘lumotlarni himoya qilish uchun samarali tizim yaratish, himoya qoidalari va maxfiy ma‘lumotlarga kirish tartibini belgilash zarur. Bundan tashqari, quyidagi mezonlar va talablar bajarilishi shart: maqsadga yo‘naltirish, o‘z vaqtida, ishonchlilik, dolzarblik, to‘liqlik, qabul qilishning muntazamligi, tushunarlilik. Strategik boshqaruv buxgalteriyasini takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlaridan biri zamonaviy strategik boshqaruv buxgalteriya usullaridan foydalanishdir. Strategik boshqaruv buxgalteriyasining asosiy usullari va tizimlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi: "Standart xarajat", "To‘g‘ridan-to‘g‘ri xarajatlarni hisoblash", "JIT", "ABC", "FSA", "Muvozanatli hisob kartasi", "MOD «iqtisodiy qo‘shimcha qiymat modeli»". Ushbu yo‘nalish amaliy tatbiq uchun ancha murakkab, chunki korxonaga an‘anaviy va eng so‘nggi boshqaruv hisobiga oid usullarning ko‘pligi bo‘yicha yo‘naltirish zarur. Strategik boshqaruv hisobini takomillashtirish zaruriyati hozirgi vaqtda quyidagi sabablar bilan izohlanadi: — tahlil e‘tiborini ichki biznes-muhitdan tashqi biznes-muhitga, ya‘ni korxona rivojlanayotgan yoki rivojlanishi rejalashtirilayotgan muhitga o‘tkazish; — tashqi biznes-muhitdagi o‘zgarishlarga boshqaruv qarorlarini qabul qilish tezligini oshirish; — strategik boshqaruv hisobining avtomatlashtirilishi past darajada bo‘lishi. Strategik boshqaruv hisobining asosiy vazifalaridan biri korxona egalarining va yuqori darajadagi menejrlarning axborot ehtiyojlarini qondirish bo‘lgani sababli, korxonada strategik boshqaruv hisobi va menejment o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni tashkil etishda, yutuqlarni xarakterlaydigan ko‘rsatkichlar tizimini, strategik maqsad va vazifalarni aniqlash juda muhimdir.

Strategik boshqaruv hisobini tashkil etish va uni takomillashtirish – murakkab ichki jarayon. Biroq, strategik boshqaruv hisobini takomillashtirish zarurati iqtisodiy muhit bilan bog‘liqligini yuqorida asoslab berdik. Bozor munosabatlarining rivojlanishi korxona rahbarlarini korxona faoliyatining turli masalalari bo‘yicha boshqaruv qarorlarini qabul qilishga va ularning maqsadga muvofiqligi uchun xavf va mas‘uliyatni o‘z zimmasiga olishga majbur qiladi. Shunday qilib, amaliyotda strategik menejment hisobini amalga oshirish zamonaviy axborot-kompyuter texnologiyalaridan foydalanmasdan imkonsizdir. Strategik menejment hisobini avtomatlashtirishning o‘z davri, bosqichlari, xavflari va ta‘siri mavjud. Bu yo‘nalish juda murakkab bo‘lib, korxonadagi butun menejment tizimini qamrab oladi. Shu bilan birga, ushbu turdagi hisob metodikasini amaliyotga joriy etish korxonalarni rivojlantirish bo‘yicha strategik maqsad va vazifalarga erishishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Друри Колин. Управленческий и производственный учет. Учебник. Пер. с англ. - М.: Финансы и статистика, 1999 г.
2. Савчук В.П. "Стратегия + Финансы: уроки менеджерам принятия управленческих решений". Учебник. © Издательская дирекция Companion Group, подразделения ЗАО ИД «Максимум», 2009.- 352 с
3. Стратегический управленческий учет как основа информационного обеспечения деятельности предприятия УДК 657.6 Юрьева Л.В., д.э.н., профессор, https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/36285/1/urrr_2015_69_1.pdf
4. Юрьева Л.В. Контроллинг как концепция стратегии формирования и учёта затрат на металлургических предприятиях. Вестник УГТУ-УПИ. Сб. тр. Екатеринбург: ГОУ ВПО УГТУ-УПИ. 2006. № 4. С. 251-256.
5. Яругова А. Управленческий учет (management accounting): опыт экономики развитых стран: пер. с польск./ Предисловие Ya.B.Соколова. М.: Финансы и статистика, 2001.-с 46.

UDK:339

**GLOBALLASHUV SHAROITIDA ELEKTRON TIJORAT ORQALI TADBIRKORLIK
SUBYEKTLARINING XALQARO SAVDO MUNOSABATLARINI RIVOJLANTIRISH
MEXANIZMLARI**

**МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ТОРГОВЫХ ОТНОШЕНИЙ
КОММЕРЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ ПОСРЕДСТВОМ ЭЛЕКТРОННОЙ
КОММЕРЦИИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ**

**GLOBALLASHUV SHAROITIDA ELEKTRON TIJORAT ORQALI TADBIRKORLIK
SUBYEKTLARINING XALQARO SAVDO MUNOSABATLARINI RIVOJLANTIRISH
MEXANIZMLARI**

Xudayberdiyev Otabek Absalomovich

Namangan davlat texnika universiteti, mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida tadbirkorlik faoliyatida xalqaro savdo munosabatlarini rivojlantirishning zamonaviy yo‘nalishlari tahlil qilingan. Tadqiqotda elektron tijoratning jadal rivojlanishi, raqamli texnologiyalarning keng qo‘llanilishi hamda katta ma’lumotlar (Big Data) texnologiyalarining iqtisodiy jarayonlarga ta’siri o‘rganilgan. Elektron tijorat platformalarining shakllanishi natijasida savdo jarayonlarida geografik cheklovlarning kamayishi, iste’molchilarning bozor munosabatlaridagi rolining kuchayishi hamda marketing strategiyalarining transformatsiyalashuvi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, elektron tijorat va katta ma’lumotlar texnologiyalaridan samarali foydalanish tadbirkorlik subyektlarining xalqaro savdo faoliyatini kengaytirish, marketing samaradorligini oshirish hamda boshqaruv qarorlarini optimallashtirish imkonini beradi. Mazkur yondashuv korxonalarning global bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirishning muhim omili sifatida baholandi.

Kalit so‘zlar: elektron tijorat, katta ma’lumotlar, xalqaro savdo, tadbirkorlik, raqamli iqtisodiyot, biznes-intellekt, marketing strategiyasi, raqamli texnologiyalar, global bozor.

В данной статье проанализированы современные направления развития международных торговых отношений в предпринимательской деятельности в условиях глобализации и цифровой экономики. В ходе исследования изучены процессы стремительного развития электронной коммерции, широкого внедрения цифровых технологий, а также влияние

технологий больших данных (Big Data) на экономические процессы. Научно обосновано, что формирование платформ электронной коммерции приводит к снижению географических ограничений в торговых процессах, усилению роли потребителей в рыночных отношениях и трансформации маркетинговых стратегий. По результатам исследования установлено, что эффективное использование технологий электронной коммерции и больших данных способствует расширению международной торговой деятельности субъектов предпринимательства, повышению эффективности маркетинга и оптимизации управленческих решений. Данный подход рассматривается как важный фактор повышения конкурентоспособности предприятий на глобальных рынках.

Ключевые слова: электронная коммерция, большие данные, международная торговля, предпринимательство, цифровая экономика, бизнес-интеллект, маркетинговая стратегия, цифровые технологии, глобальный рынок.

This article analyzes the modern directions for the development of international trade relations in entrepreneurial activity under the conditions of globalization and the digital economy. The study examines the rapid development of electronic commerce, the widespread application of digital technologies, and the impact of Big Data technologies on economic processes. It is scientifically substantiated that the emergence of e-commerce platforms reduces geographical limitations in trade processes, strengthens the role of consumers in market relations, and transforms marketing strategies. The research findings indicate that the effective use of e-commerce and Big Data technologies enables business entities to expand their international trade activities, improve marketing efficiency, and optimize managerial decision-making. This approach is considered an important factor in enhancing the competitiveness of enterprises in global markets.

Keywords: electronic commerce, Big Data, international trade, entrepreneurship, digital economy, business intelligence, marketing strategy, digital technologies, global market.

Bugungi davr axborot-kommunikatsiya va tarmoq texnologiyalarining jadal rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Mazkur jarayonda marketingning yangi va innovatsion usullari uzluksiz ravishda shakllanib bormoqda. Tarmoq texnologiyalarining keng joriy etilishi natijasida tovar va xizmatlarni sotib olish hamda sotish jarayonlari endilikda anʼanaviy oflayn savdo nuqtalari bilan cheklanib qolmay, raqamli muhit orqali ham faol amalga oshirilmoqda. Elektron tijoratning iqtisodiy ahamiyati va bozor salohiyati tobora keng jamoatchilik tomonidan anglab yetilayotgani sababli ushbu soha yuqori surʼatlar bilan rivojlanmoqda. Hozirgi kunga kelib, elektron tijorat aholining kundalik turmush tarzining ajralmas tarkibiy qismiga aylangan. Turli xil elektron tijorat platformalari bozorning turli segmentlarida faoliyat yuritmoqda va bu holat raqobat muhitining yanada keskinlashuviga olib kelmoqda. Bunday sharoitda elektron tijorat korxonalarining bozorda muvaffaqiyat qozonishi, avvalo, keskin raqobat muhitida oʻziga xos ustunliklarni shakllantirish, isteʼmolchilarning haqiqiy ehtiyojlarini aniq belgilash hamda mijozlarga yoʻnaltirilgan xizmatlar va samarali marketing strategiyalarini ishlab chiqishga bogʻliqdir. Shu nuqtai nazardan, isteʼmolchilarning xarid xatti-harakatlari va isteʼmol maʼlumotlarini chuqur tahlil qilish elektron tijorat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish va yuqori iqtisodiy qiymat yaratishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Elektron tijorat platformalarining jadal rivojlanishi elektron tijorat maʼlumotlarini tahlil qilish jarayonida yangi muammolarni yuzaga keltirmoqda. Mavjud biznes-intellekt tizimlari katta hajmdagi maʼlumotlar bazalarini yetarli darajada aniqlik va samaradorlik bilan qayta ishlash hamda tahlil qilish imkoniyatiga toʻliq ega emas [1]. Elektron tijoratning zamonaviy rivojlanish ehtiyojlarini qondirish maqsadida maʼlumotlarni qazib olish (data mining) texnologiyalaridan foydalanish orqali elektron tijorat maʼlumotlarida mavjud boʻlgan yashirin qonuniyatlar va iqtisodiy qiymatni aniqlash imkoniyati kengaymoqda. Natijada biznes-intellekt tizimlarining elektron tijorat maʼlumotlarini tahlil qilish va qayta ishlash imkoniyatlari sezilarli darajada takomillashmoqda. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi katta maʼlumotlar (big data) konsepsiyasi doirasida elektron tijorat maʼlumotlarini empirik

tahlil qilish orqali korxonalar tomonidan yanada aniq, asoslangan va samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonini qo‘llab-quvvatlashdan iborat [2].

Mavjud ilmiy tadqiqotlar bilan solishtirganda, ushbu maqolaning ilmiy yangiligi katta ma’lumotlar texnologiyalarini biznes-intellekt nazariyasi bilan integratsiyalash hamda elektron tijorat korxonalarini amaliy misol sifatida tanlagan holda elektron tijorat katta ma’lumotlarini tizimli ravishda baholashdan iboratdir. Ushbu tadqiqot natijalari elektron tijorat katta ma’lumotlari asosida shakllanadigan qonuniyatlar va rivojlanish tendensiyalarini yanada chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, olingan natijalar elektron tijorat korxonalariga o‘z biznes strategiyalarini optimallashtirish, marketing faoliyatini takomillashtirish hamda bozordagi raqobatbardoshlik darajasini oshirish uchun yangi ilmiy-amaliy yondashuvlarni taklif etadi. Shu sababli, mazkur maqola nafaqat mavjud ilmiy tadqiqotlar natijalarini to‘ldiradi va kengaytiradi, balki elektron tijorat sohasida amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan muhim ilmiy izlanish sifatida ham namoyon bo‘ladi [3].

So‘nggi yillarda elektron tijorat sohasi jadal rivojlanib, umumiy savdo tizimi tarkibida tobora muhim o‘rin egallab bormoqda. Raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi hamda internet foydalanuvchilari sonining izchil ortib borishi ushbu sohaning rivojlanishida asosiy harakatlantiruvchi omillar sifatida namoyon bo‘lmoqda. Natijada elektron tijorat zamonaviy iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismiga aylanib, savdo munosabatlarini tashkil etishning yangi shakllarini vujudga keltirmoqda. Elektron tijorat tizimida ma’lumotlar tahlili alohida strategik ahamiyat kasb etadi. Xususan, iste’molchilarning xulq-atvori, afzalliklari va ehtiyojlarini chuqur o‘rganish maqsadida katta hajmdagi ma’lumotlar (Big Data) hamda ilg‘or tahlil usullaridan keng foydalanilmoqda [4]. Mazkur yondashuv marketing qarorlarini ilmiy asosda optimallashtirish, reklama kompaniyalarining samaradorligini oshirish hamda maqsadli auditoriyaga yanada aniqroq ta’sir ko‘rsatish imkonini beradi. Ma’lumotlarni to‘plash, qayta ishlash va amaliyotda qo‘llash metodologiyasini puxta egallash zamonaviy marketologlar uchun muhim kasbiy kompetensiyalardan biri hisoblanadi. Ushbu bilim va ko‘nikmalar asosida mutaxassislar iste’molchilarga yo‘naltirilgan shaxsiylashtirilgan takliflarni ishlab chiqish, mijozlar bilan uzoq muddatli hamkorlik munosabatlarini shakllantirish hamda natijada savdo hajmini sezilarli darajada oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Elektron tijorat bozorida raqobat darajasining yuqoriligi sharoitida mavjud rivojlanish tendensiyalarini muntazam ravishda kuzatib borish, yangi usul va texnologiyalarni o‘zlashtirish hamda ularni amaliyotga joriy etish korxonalarning bozordagi raqobatbardoshligini ta’minlashning muhim sharti hisoblanadi [5]. Ilmiy asoslangan yondashuv va innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish esa korxonalarning strategik maqsadlariga erishishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Elektron tijorat bozori o‘ziga xos faoliyat mexanizmiga ega bo‘lgan maxsus bozor turi hisoblanib, unda bozor subyektlari o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar qator spetsifik shartlar asosida amalga oshiriladi. Ushbu shartlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- savdo bitimlarining elektron shaklda tuzilishi va rasmiylashtirilishi;
- maxsus texnologik platformalarning mavjudligi hamda global va lokal axborot-kommunikatsiya tarmoqlariga uzluksiz ulanish imkoniyati;
- bozor subyektlari biznes-jarayonlarining yuqori darajada axborotlashtirilishi va raqamlashtirilishi;
- elektron hisob-kitob tizimlari, raqamli biznes-kommunikatsiya vositalari hamda zamonaviy axborot infratuzilmasi elementlaridan samarali foydalanish imkoniyati.

Mazkur xususiyatlar elektron tijorat bozorini an’anaviy savdo bozoridan tubdan farqlaydi hamda unga yuqori tezkorlik, geografik cheklovlarning nisbatan yo‘qligi, tranzaksiya xarajatlarining kamayishi va axborot shaffofligining oshishi kabi muhim ustunliklarni ta’minlaydi.

“Elektron tijorat” atamasi dastlab internet muhitida kompyuter tarmoqlari, elektron pochta, faks hamda telefon aloqasi vositalari orqali amalga oshiriladigan tijorat faoliyatini ifodalash uchun qo‘llanilgan. Ushbu tushuncha ilmiy muomalaga XX asrning 70-yillarida kirib kelgan bo‘lib, ayrim manbalarga ko‘ra, 1972-yilda IBM kompaniyasi tomonidan dastlabki bor rasman qo‘llanilgan. Keyinchalik, 1973-yilda kompyuter texnologiyalarining rivojlanishi natijasida AQSh va Yevropa davlatlari o‘rtasida dastlabki elektron tijorat operatsiyalaridan biri amalga oshirilgan bo‘lib, bu jarayon elektron tijorat rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi.

XX asrning oxirlariga kelib, internet tarmog‘ining tijorat maqsadlarida keng qo‘llanila boshlashi natijasida elektron tijorat global miqyosda jadal rivojlanish bosqichiga o‘tdi. Ushbu jarayon, avvalo, raqamli infratuzilmaning kengayishi, iste‘molchilarning onlayn xarid qilishga bo‘lgan ishonchining ortishi hamda elektron to‘lov tizimlarining takomillashuvi bilan izohlanadi [6]. Mobil qurilmalar, xususan smartfon va planshetlarning keng tarqalishi elektron tijoratning yangi yo‘nalishi mobil tijorat (m-commerce) rivojlanishiga asos yaratdi hamda ushbu sohadagi tranzaksiyalar hajmining sezilarli darajada oshishiga olib keldi. Hozirgi kunda elektron tijorat keng ma‘noda internet tarmog‘i orqali tovarlar va xizmatlarni sotib olish hamda sotish bilan bog‘liq barcha iqtisodiy operatsiyalarni qamrab oluvchi ko‘p qirrali iqtisodiy faoliyat turi sifatida talqin etiladi.

Elektron tijorat o‘zining eng muhim xususiyatlaridan biri sifatida geografik cheklovlarni sezilarli darajada kamaytirish imkoniyatiga ega bo‘lib, iste‘molchilar va ishlab chiqaruvchilar uchun global bozorlarga erkin kirish imkonini yaratadi. Mazkur holat bir qator muhim iqtisodiy oqibatlarni yuzaga keltiradi. Avvalo, iste‘molchi marketing strategiyalarini shakllantirish jarayonida passiv kuzatuvchidan faol ishtirokchiga aylanib, mahsulot va xizmatlarni bozorga chiqarish jarayoniga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi [7]. Shu bilan birga, raqamli savdo muhitida savdo-texnologik jarayonlarni samarali tashkil etish, optimallashtirish va doimiy ravishda takomillashtirib borish zaruriyati tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Iste‘molchining bozor kuchining ortib borishi esa kompaniyalarni o‘z marketing strategiyalarini qayta ko‘rib chiqishga hamda mijozlarga yo‘naltirilgan yondashuvlarni kengroq qo‘llashga undamoqda [8].

Zamonaviy sharoitda elektron tijorat sohasidagi bozor jarayonlarining ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlari bir qator omillar bilan belgilanadi. Birinchidan, bozor ishtirokchilari o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlar tubdan transformatsiyalanmoqda: an‘anaviy vositachilik zanjirlari qisqarib bormoqda hamda sotuvchi va iste‘molchi o‘rtasidagi bevosita o‘zaro aloqalar kengaymoqda. Ikkinchidan, tijorat jarayonlarining yuqori darajada texnologizatsiyalashuvi va globallashtirish iqtisodiy o‘rnatishni rag‘batlantirib, yangi innovatsion biznes-modellarning shakllanishiga zamin yaratmoqda hamda jamiyatning turli ijtimoiy guruhlarini o‘rtasidagi iqtisodiy integratsiyani kuchaytirmoqda. Shu bilan birga, mazkur jarayonlar qator murakkab muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Elektron tijorat sohasidagi mavjud muammolarni kompleks ravishda o‘rganish bugungi kunda ilmiy tadqiqotchilar va amaliyotchi mutaxassislar oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi [9]. Xususan, raqamli tengsizlikni kamaytirish, axborot xavfsizligini ta‘minlash, iste‘molchilar huquqlarini himoya qilish hamda soliqqa tortishning zamonaviy mexanizmlarini shakllantirish kabi masalalar chuqur ilmiy tadqiqotlarni talab etadi.

Elektron tijorat keng ma‘noda elektron tarmoqlar orqali amalga oshiriladigan axborot almashinuvi va iqtisodiy operatsiyalar tizimi sifatida talqin etilib, korxona faoliyatining barcha ta‘minot bosqichlarini qamrab oladi. Mazkur axborot oqimlari bir necha yo‘nalishda amalga oshiriladi: ta‘minotchi va xaridor o‘rtasidagi ikki tomonlama o‘zaro aloqalar shaklida; bir nechta ta‘minotchilar o‘rtasida hamkorlik va muvofiqlashtirish vositasi sifatida; shuningdek, davlat organlari va xususiy sektor subyektlarini o‘z ichiga oluvchi ko‘p tomonlama iqtisodiy munosabatlar tizimi doirasida [10]. Shunday qilib, elektron tijorat oddiy savdo-sotiq jarayoni bilan cheklanib qolmay, balki iqtisodiy faoliyatning turli subyektlarini o‘zaro bog‘lovchi murakkab va ko‘p darajali axborot-kommunikatsiya ekotizimi sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu ekotizimning samarali faoliyat yuritishi zamonaviy iqtisodiyotning raqobatbardoshligi va barqaror rivojlanishini ta‘minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Elektron tijorat bozorining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyatini ilmiy jihatdan chuqur o‘rganish va tahlil qilish ushbu sohaning tasnifi xususiyatlarini aniq belgilash imkonini berdi. Mavjud belgilar va mezonlarni kompleks hisobga olgan holda elektron tijorat turlarining tizimli tasnifi ishlab chiqildi hamda ular o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik va farqlar ilmiy asosda umumlashtirildi (1-rasm). Mazkur yondashuv elektron tijorat tizimini yaxlit va mantiqiy iqtisodiy tizim sifatida talqin etish hamda amaliy tadqiqotlar uchun mustahkam konseptual asos yaratishga xizmat qiladi.

Elektron tijorat turlarini tasniflashda qo‘llaniladigan asosiy mezon va belgilarni bir necha yo‘nalishlar bo‘yicha tizimli ravishda ko‘rib chiqish mumkin. Mazkur tasnif elektron tijoratning tarkibiy tuzilishini chuqurroq anglashga hamda uning turli shakllari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlashga imkon beradi.

1. Tijorat subyektlari o‘rtasidagi munosabat turiga ko‘ra tasnif

Elektron tijoratni tasniflashning eng keng tarqalgan mezonlaridan biri bitim ishtirokchilari, ya’ni tijorat subyektlarining identifikatsiyasiga asoslanadi. Ushbu mezon asosida elektron tijoratning quyidagi asosiy turlari ajratiladi: biznesdan biznesga (B2B — Business-to-Business), biznesdan iste’molchiga (B2C — Business-to-Consumer), iste’molchidan iste’molchiga (C2C — Consumer-to-Consumer), biznesdan davlatga (B2G — Business-to-Government) hamda davlatdan biznesga (G2B — Government-to-Business).

Har bir tur o‘ziga xos bozor mexanizmlari, huquqiy tartibga solish talablari hamda marketing strategiyalarining xususiyatlari bilan tavsiflanadi. Mazkur tasnif elektron tijorat subyektlari o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlarning mazmunini aniqlashda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

2. Texnologik platforma va axborot tarmoqlariga ko‘ra tasnif

Elektron tijorat turlari amalga oshiriladigan texnologik muhit hamda axborot-kommunikatsiya infratuzilmasining xususiyatlariga qarab ham tasniflanadi. Ushbu mezon asosida internet tarmog‘i orqali amalga oshiriladigan onlayn savdo platformalari, korporativ ichki tarmoqlar asosidagi intranet tizimlari hamda hamkor tashkilotlar o‘rtasidagi axborot almashinuvini ta’minlovchi ekstranet tizimlari farqlanadi.

Bundan tashqari, mobil texnologiyalar asosida shakllangan mobil tijorat (m-commerce) elektron tijoratning alohida va tobora muhim yo‘nalishi sifatida ajralib chiqmoqda. Mobil qurilmalardan keng foydalanish elektron savdo operatsiyalarining qulayligi va tezkorligini sezilarli darajada oshirmoqda.

3. Tovar va xizmatlar turiga ko‘ra tasnif

Elektron tijorat operatsiyalarining obyekti hisoblangan tovar va xizmatlarning tabiati ham muhim tasnifi mezonlardan biri hisoblanadi. Ushbu mezon asosida jismoniy tovarlarning onlayn savdosi, raqamli mahsulotlar (dasturiy ta’minot, elektron kitoblar, multimedia kontenti va boshqa axborot mahsulotlari) hamda xizmatlar bozori (konsalting, ta’lim, moliyaviy va boshqa xizmatlar) kabi yo‘nalishlar ajratiladi. Mazkur tasnif elektron tijorat operatsiyalarining iqtisodiy mazmunini aniqlash hamda logistika, yetkazib berish va xizmat ko‘rsatish mexanizmlarini samarali tashkil etishda muhim ahamiyatga ega.

4. To‘lov va hisob-kitob mexanizmlariga ko‘ra tasnif

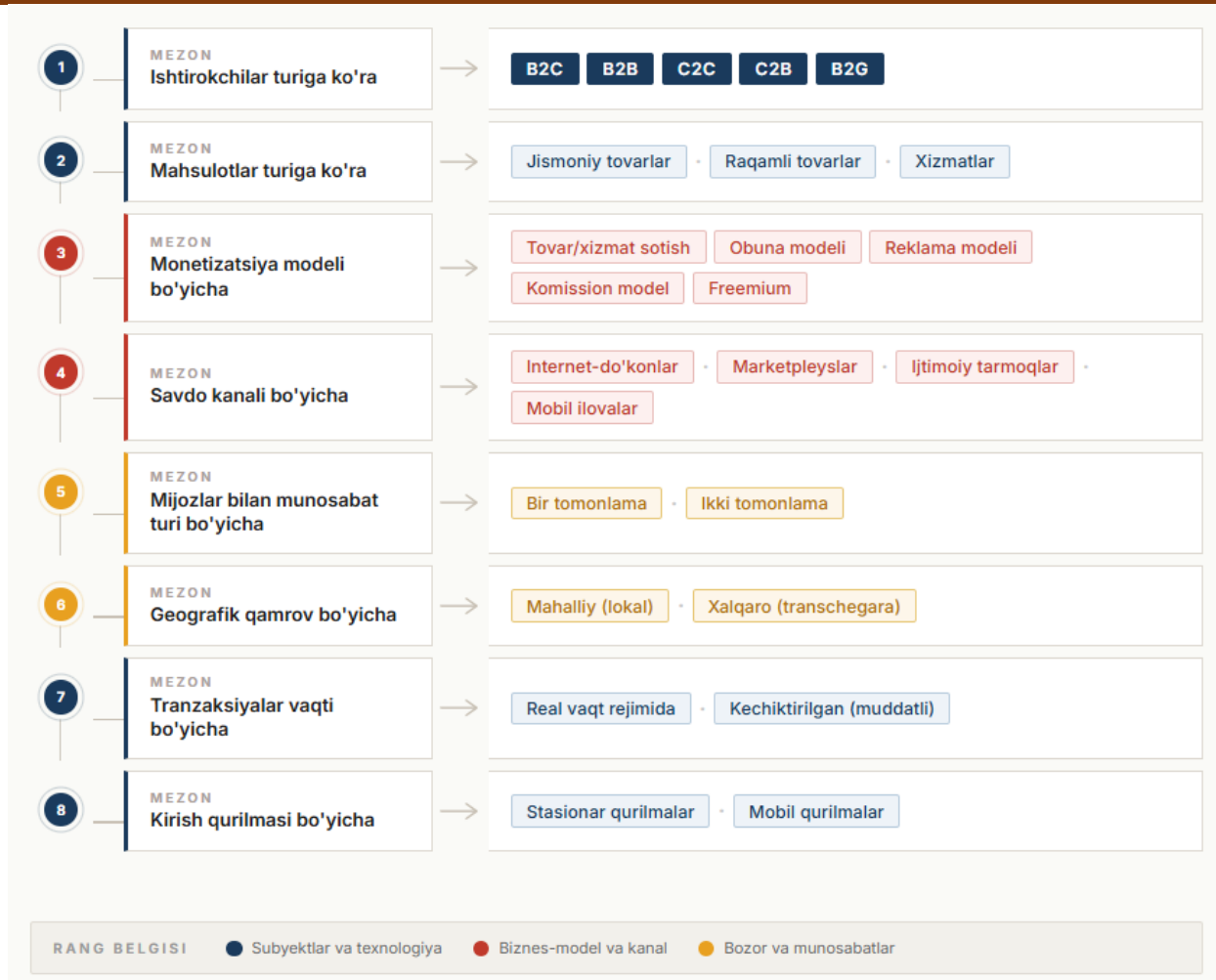
Elektron tijorat turlari elektron to‘lov tizimlaridan foydalanish xususiyatlariga qarab ham farqlanadi. Ushbu mezon asosida bank kartalari, raqamli hamyonlar, elektron to‘lov tizimlari hamda kriptovalyutalar kabi zamonaviy to‘lov vositalariga asoslangan elektron tijorat shakllari ajratiladi.

To‘lov infratuzilmasining rivojlanish darajasi elektron tijorat operatsiyalarining xavfsizligi, tezkorligi va qulaylik darajasini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

5. Geografik qamrov va bozor miqyosiga ko‘ra tasnif

Geografik qamroviga ko‘ra elektron tijorat mahalliy (lokal), milliy va xalqaro (transchegaraviy) savdo operatsiyalarini o‘z ichiga oladi. Xalqaro elektron tijorat nisbatan murakkab iqtisodiy va huquqiy xususiyatlarga ega bo‘lib, bojxona tartib-taomillari, valyuta operatsiyalari, logistika tizimi hamda turli mamlakatlarning huquqiy-me’yoriy talablarini hisobga olishni talab etadi. Mazkur tasnif elektron tijoratning hududiy rivojlanish darajasini aniqlash hamda xalqaro savdo munosabatlarida elektron tijoratning o‘rnini baholash imkonini beradi.

Ishtirokchilar turiga ko‘ra elektron tijorat bir necha asosiy shakllarda namoyon bo‘ladi. Birinchi va eng keng tarqalgan shakl korxonalar va yakuniy iste’molchilar o‘rtasidagi savdo munosabatlari (B2C — Business-to-Consumer) hisoblanadi. Mazkur modelda tovarlar yoki xizmatlar bevosita yakuniy foydalanuvchiga taqdim etiladi va elektron tijoratning ommaviy segmentini tashkil etadi. Ikkinchi shakl korxonalar o‘rtasidagi savdo-sotiq munosabatlari (B2B — Business-to-Business) bo‘lib, u odatda yirik hajmdagi bitimlar, uzoq muddatli hamkorlik aloqalari hamda murakkab ta’minot zanjirlari bilan tavsiflanadi. Ushbu model ishlab chiqarish va ulgurji savdo jarayonlarida keng qo‘llaniladi. Uchinchi shakl jismoniy shaxslar o‘rtasidagi savdo munosabatlari (C2C — Consumer-to-Consumer) hisoblanadi.



1-rasm. Elektron tijoratning tasnifi xususiyatlari.

Mazkur modelda alohida iste'molchilar bir-birlariga tovarlar yoki xizmatlarni taklif etadilar va bunday operatsiyalar ko'pincha maxsus elektron platformalar orqali amalga oshiriladi. To'rtinchi shakl iste'molchidan korxonaga yo'naltirilgan savdo modeli (C2B — Consumer-to-Business) bo'lib, bunda jismoniy shaxslar o'z mahsulotlari yoki xizmatlarini korxonalarga taklif etadilar. Ushbu model ayniqsa kreativ iqtisodiyot, masofaviy xizmatlar va frilanserlik faoliyati rivojlanishi bilan tobora keng tarqalib bormoqda. Beshinchi shakl korxonalar va davlat muassasalari o'rtasidagi savdo munosabatlarini qamrab oluvchi model (B2G - Business-to-Government) hisoblanadi. Davlat xaridlari, tender savdolari hamda elektron hukumat tizimi doirasidagi iqtisodiy operatsiyalar mazkur modelning asosiy ko'rinishlarini tashkil etadi.

Mahsulotlar tabiatiga ko'ra elektron tijorat uch asosiy yo'nalishga ajratiladi. Birinchisi - jismoniy tovarlar savdosi bo'lib, bunda buyurtma qilingan mahsulot iste'molchiga moddiy shaklda yetkazib beriladi va rivojlangan logistika infratuzilmasini talab etadi. Ikkinchisi raqamli mahsulotlar savdosi bo'lib, dasturiy ta'minot, elektron kitoblar, multimedia kontenti hamda boshqa nomoddiy mahsulotlar internet orqali tezkor yetkazib beriladi. Mazkur shakl logistika xarajatlarining nisbatan kamligi sababli global miqyosda samarali faoliyat yuritish imkonini beradi. Uchinchisi xizmatlar savdosi bo'lib, bunda iste'molchi muayyan xizmat turini xarid qiladi. Konsalting, ta'lim, tibbiy maslahat, huquqiy xizmatlar va boshqa xizmat turlari bunga misol bo'la oladi. Xizmatlar bozori elektron tijoratning eng tez rivojlanayotgan segmentlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda [11].

Elektron tijorat tizimida daromad olishning bir necha asosiy modellari shakllangan. Tovar va xizmatlarni to'g'ridan-to'g'ri sotish modeli eng an'anaviy va keng tarqalgan shakl bo'lib, unda har bir amalga oshirilgan bitimdan bevosita daromad olinadi. Obuna (subscription) modeli esa mijozning ma'lum muddat uchun to'lov amalga oshirishi evaziga doimiy xizmat yoki kontentdan foydalanish imkoniyatini nazarda tutadi hamda barqaror daromad oqimini ta'minlaydi. Reklama modeli

platformaning foydalanuvchilarga bepul xizmat ko‘rsatishi va daromadni reklama joylashtirish orqali olishiga asoslanadi. Ushbu model keng foydalanuvchi auditoriyasiga ega bo‘lgan platformalar uchun ayniqsa samarali hisoblanadi. Komission modelda platforma sotuvchi va xaridor o‘rtasida vositachi vazifasini bajarib, har bir muvaffaqiyatli bitimdan foiz yoki belgilangan miqdorda haq oladi. Mazkur model marketpleyslar va agregator platformalar faoliyatining asosiy daromad manbai hisoblanadi. Freemium modeli esa asosiy xizmatlarni bepul taqdim etish hamda qo‘shimcha kengaytirilgan imkoniyatlar uchun to‘lov undirishga asoslanadi. Ushbu model yangi foydalanuvchilarni jalb qilish va platforma auditoriyasini kengaytirishda samarali vosita hisoblanadi [12].

Savdo kanallarini tanlash korxonaning bozordagi mavqeyi hamda iste‘molchilar bilan o‘zaro aloqalar samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biridir. Bevosita savdo kanali korxonaning rasmiy veb-sayti orqali iste‘molchiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri murojaat qilish imkonini beradi va brend ustidan to‘liq nazoratni hamda mijozlar ma‘lumotlaridan samarali foydalanish imkoniyatini yaratadi. Marketpleyslar esa ko‘plab sotuvchilarni yagona platformada birlashtiruvchi yirik elektron savdo maydonchalari bo‘lib, keng auditoriyaga chiqish hamda raqobat muhitida faoliyat yuritish imkonini ta‘minlaydi. Ijtimoiy tarmoqlar orqali amalga oshiriladigan savdo zamonaviy raqamli marketing strategiyasining muhim tarkibiy qismi hisoblanib, iste‘molchilarning savdo jarayoniga faol jalb etilishini ta‘minlaydi.

Mobil ilovalar orqali amalga oshiriladigan savdo operatsiyalari smartfonlarning keng tarqalishi natijasida mobil tijorat (m-commerce) yo‘nalishining shakllanishiga olib keldi. Ushbu kanal foydalanuvchilarga qulay interfeys, tezkor xizmat ko‘rsatish hamda shaxsiylashtirilgan xizmatlardan foydalanish imkoniyatini yaratadi. Geografik miqyosiga ko‘ra elektron tijorat ikki asosiy turga ajratiladi. Mahalliy (lokal) elektron tijorat bitta hudud yoki mamlakat doirasida amalga oshiriladi va milliy qonunchilik talablariga, mahalliy to‘lov tizimlariga hamda mahalliy til asosidagi xizmat ko‘rsatishga tayanadi. Xalqaro (transchegaraviy) elektron tijorat esa turli mamlakatlar o‘rtasida amalga oshiriladigan savdo operatsiyalarini qamrab oladi. Mazkur tur bo‘jxona tartib-taomillari, valyuta operatsiyalari, xalqaro logistika tizimi hamda turli mamlakatlarning huquqiy-me‘yoriy talablariga moslashishni talab etadi. Shu bilan birga, xalqaro elektron tijorat global miqyosda tadbirkorlik imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirib, kichik va o‘rta korxonalar uchun jahon bozoriga chiqishning samarali vositasi sifatida xizmat qilmoqda.

Katta ma‘lumotlarning (Big Data) iqtisodiy va texnologik rivojlanishdagi roli

1. Axborot texnologiyalarini integratsiyalashning yangi avlod platformasi

Katta ma‘lumotlar (Big Data) zamonaviy axborot texnologiyalarining eng muhim qo‘llanilish yo‘nalishlaridan biriga aylanib bormoqda. Axborot texnologiyalaridan foydalanish jarayonida hosil bo‘ladigan katta hajmdagi ma‘lumotlarni tahlil qilish, qayta ishlash, optimallashtirish va boshqarish natijasida yangi bilimlar shakllanadi hamda ular axborot tizimlari faoliyatini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi. Ushbu jarayon natijasida korxonalar uchun qo‘shimcha iqtisodiy qiymat yaratiladi. Boshqacha qilib aytganda, katta ma‘lumotlarni iqtisodiy resurs sifatida qarash mumkin bo‘lib, ushbu resursdan samarali foydalanish korxonalarning ma‘lumotlarni tahlil qilish salohiyatini oshirish va ma‘lumotlar asosida yaratiladigan qiymatni ko‘paytirishni talab etadi. Katta ma‘lumotlar ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni rag‘batlantirish va iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq mazkur salohiyatdan to‘liq foydalanish uchun ma‘lumotlarni yig‘ish, saqlash va tahlil qilishning zamonaviy usullarini joriy etish, shuningdek, ma‘lumotlar bilan ishlashning samarali institutsional va texnologik sharoitlarini yaratish zarur hisoblanadi. Shu bilan birga, ma‘lumotlarga asoslangan innovatsiyalarni rivojlantirish uchun mos raqamli muhitni shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

2. Axborot sanoatining barqaror va jadal o‘shishini ta‘minlovchi muhim omil

Katta ma‘lumotlar texnologiyalarining qo‘llanilish sohasi tobora kengayib borib, axborot sanoatining barqaror va jadal rivojlanishida muhim omilga aylanmoqda. Mazkur texnologiyalar apparat vositalari ishlab chiqarish sanoatiga hamda dasturiy ta‘minot xizmatlari bozoriga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Apparat vositalari ishlab chiqarish sohasida katta ma‘lumotlar texnologiyalari ma‘lumotlarni saqlash qurilmalari, yuqori unumdorlikka ega protsessorlar hamda ma‘lumotlarni qayta ishlashga mo‘ljallangan texnik vositalar ishlab chiqarishni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu

bilan birga, ushbu texnologiyalar ma’lumotlarni saqlash va qayta ishlash infratuzilmasiga bo‘lgan talabning ortishiga olib keladi. Dasturiy ta’minot va xizmatlar sohasida esa katta ma’lumotlar ma’lumotlarni qayta ishlash, tahlil qilish va qazib olish (data mining) texnologiyalarining jadal rivojlanishiga turtki beradi. Natijada analitik platformalar, sun’iy intellekt tizimlari va biznes-intellekt vositalarining takomillashuvi kuzatilmoqda.

3. Raqobatbardoshlikni oshirishning muhim omili

Iqtisodiyotning turli tarmoqlarida faoliyat yurituvchi korxonalar an’anaviy biznes yuritish usullaridan ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv tizimlariga o‘tib borayotgan bir sharoitda katta ma’lumotlar korxonalarning asosiy raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Xususan, chakana savdo korxonalari uchun katta ma’lumotlar bozor konyunkturasidagi o‘zgarishlarni tezkor aniqlash hamda asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini beradi. Tadbirkorlik subyektlari uchun esa katta ma’lumotlar texnologiyalari maqsadli va samarali marketing strategiyalarini ishlab chiqishga yordam beradi. Bundan tashqari, katta ma’lumotlar korxonalarga iste’molchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash hamda ularga shaxsiylashtirilgan va o‘z vaqtida xizmatlar ko‘rsatish imkonini yaratadi. Shu jihatdan katta ma’lumotlar texnologiyalari iqtisodiyotning turli sohalarida muhim strategik resurs sifatida namoyon bo‘lmoqda.

4. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi va vositalarining takomillashuvi

Katta ma’lumotlar texnologiyalari juda katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish imkonini beradi. Ushbu imkoniyatlar ma’lumotlarni real vaqt rejimida kuzatish, monitoring qilish hamda boshqaruv qarorlarini tezkor qabul qilish jarayonlarini takomillashtirishga xizmat qiladi. Katta ma’lumotlar asosida olib boriladigan ilmiy tadqiqotlar an’anaviy kuzatuv va statistik tahlil usullari bilan cheklanib qolmay, murakkab ma’lumotlar to‘plamlaridagi yashirin qonuniyatlarni aniqlash imkonini yaratadi. Natijada katta ma’lumotlar texnologiyalaridan foydalanish orqali yangi ilmiy xulosalar olish hamda iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarni chuqurroq o‘rganish imkoniyati kengayadi. Globallashuv sharoitida elektron tijorat va katta ma’lumotlar texnologiyalarining rivojlanishi tadbirkorlik faoliyatida xalqaro savdo munosabatlarini kengaytirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Elektron tijorat savdo jarayonlarini soddalashtirib, geografik cheklovlarni kamaytiradi hamda korxonalarga global bozorlarga chiqish imkoniyatini yaratadi. Katta ma’lumotlar texnologiyalaridan foydalanish esa iste’molchilar xatti-harakatlarini chuqur tahlil qilish, marketing strategiyalarini takomillashtirish va boshqaruv qarorlarini ilmiy asosda qabul qilish imkonini beradi. Natijada korxonalar o‘z faoliyat samaradorligini oshirish hamda bozor talablariga tezkor moslashish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, elektron tijorat platformalari va katta ma’lumotlar texnologiyalarini integratsiyalash tadbirkorlik subyektlarining xalqaro savdo faoliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu texnologiyalardan samarali foydalanish korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish, eksport salohiyatini kengaytirish hamda barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Criveanu M. M. The Impact of Digital Technology on E-Commerce and Economic Growth // *Economies*. – 2025. – Vol. 14, No. 1. – P. 1–18.
2. Rajkumar S. Impact of Big Data Analytics on E-Commerce for Business Decision Making // *Proceedings of the International Conference on Data Science*. – 2024. – P. 45–52.
3. Wang L. Application of Business Intelligence Based on Big Data in E-Commerce Data Analysis // *Heliyon*. – 2024. – Vol. 10, No. 8. – P. 1–12.
4. Qi X., Chan J., Hu J., Li Y. Motivations for Selecting Cross-Border E-Commerce as a Foreign Market Entry Mode // *Industrial Marketing Management*. – 2020. – Vol. 89. – P. 50–60.
5. Cassia F., Magno F. Cross-Border E-Commerce Platforms and Export Performance // *Journal of Business Research*. – 2022. – Vol. 140. – P. 1–10.
6. Лапин А. В. Электронная коммерция в международной торговле и меры по её развитию // *Экономика и бизнес: теория и практика*. – 2025. – № 3. – С. 45–52.
7. Тасбулатова У. А., Баймуханбетова Е. Е. Развитие теории и практики мирового рынка электронной коммерции // *Вестник университета*. – 2023. – № 6. – С. 120–126.

8. Zeng Y., Li L., Zhang G. Impact of Big Data Products on Entrepreneurial Performance in E-Commerce // Journal of Electronic Commerce Research. – 2025. – Vol. 26, No. 2. – P. 115–128.
9. Chen H., Chiang R. H. L., Storey V. C. Business Intelligence and Analytics: From Big Data to Big Impact // MIS Quarterly. – 2012. – Vol. 36, No. 4. – P. 1165–1188.
10. Kache F., Seuring S. Challenges and Opportunities of Digital Information at the Intersection of Big Data Analytics and Supply Chain Management // International Journal of Operations & Production Management. – 2017. – Vol. 37, No. 1. – P. 10–36.
11. Liu C., Forsythe S. Examining Drivers of Online Purchase Intention: Moderating Role of Adoption Duration in E-Commerce // International Journal of Retail & Distribution Management. – 2011. – Vol. 39, No. 2. – P. 132–146.
12. Gregory G. D., Ngo L. V., Karavdic M. Developing E-Commerce Marketing Capabilities and Efficiencies for Enhanced Performance in Business-to-Business Export Ventures // Industrial Marketing Management. – 2019. – Vol. 78. – P. 146–157.

UDK:338.22

**ANDIJON VILOYATIDA KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINING SALOHİYATINI
TAHLILI**

**АНАЛИЗ ПОТЕНЦИАЛА СУБЪЕКТОВ МАЛОГО БИЗНЕСА В АНДИЖАНСКОЙ
ОБЛАСТИ**

**ANALYSIS OF THE POTENTIAL OF SMALL BUSINESS ENTITIES IN ANDIJAN
REGION**

Bo‘stonova Nilufar Abdusamatovna
Andijon davlat texnika instituti, katta o‘qituvchi

Annotatsiya

Mazkur maqolada O‘zbekistonning aholi zich joylashgan hududlari misolida kichik biznes subyektlarining iqtisodiyotdagi o‘rni, ularning yalpi ichki mahsulot va hududiy iqtisodiyot rivojiga qo‘shayotgan hissasi hamda 2020–2024 yillardagi asosiy tendensiyalari tahlil qilingan. Hududlar kesimida kichik tadbirkorlik ulushidagi o‘zgarishlar, mavjud hududiy farqlar va ularning sabablari statistik ma’lumotlar asosida yoritilgan. Xususan, Andijon viloyatining aholi zich shahar va tumanlarida o‘tkazilgan so‘rovnoma natijalari orqali kichik biznes subyektlarining faoliyat yo‘nalishlari, resurs yetishmovchiligi, moliyalashtirish manbalari, texnologiyalardan foydalanish darajasi va rivojlanish istiqbollari baholangan.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, salohiyat, hududiy rivojlanish, aholi zichligi

В статье проанализирована роль субъектов малого бизнеса в экономике Узбекистана на примере густонаселённых регионов, а также их вклад в валовой внутренний продукт и развитие региональной экономики в 2020–2024 годах. На основе статистических данных исследуются изменения доли малого предпринимательства по регионам, существующие территориальные различия и причины их формирования. Особое внимание уделено результатам социологического опроса, проведённого в густонаселённых городах и районах Андижанской области, который позволил оценить основные направления деятельности малого бизнеса, дефицит ресурсов, источники финансирования, уровень использования технологий и перспективы развития.

Ключевые слова: малый бизнес, потенциал, региональное развитие, плотность населения

This article analyzes the role of small business entities in the economy of Uzbekistan, focusing on densely populated regions, and examines their contribution to gross domestic product and regional economic development over the period 2020–2024. Changes in the share of small entrepreneurship across regions, existing territorial disparities, and their underlying causes are studied based on official statistical data. In particular, the results of a survey conducted in densely populated cities and districts of Andijan region are used to assess the main areas of activity of small businesses, resource constraints, sources of financing, level of technology adoption, and future development prospects.

Keywords: small business, potential, regional development, population density

Mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi va aholi farovonligini oshirishda kichik biznes muhim rol o‘ynaydi. Kichik biznes subektlari hududiy iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ular ish o‘rinlarini yaratish, innovatsiyalarni joriy etish va mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bugungi kunda iqtisodiy islohotlar natijasida kichik biznesga bo‘lgan e‘tibor ortib, uning rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratilmoqda.

Aholi zich joylashgan hududlarda, ayniqsa, Toshkent shahri, Farg‘ona vodiysi viloyatlari (Andijon, Farg‘ona, Namangan) va Samarqand, Buxoro kabi yirik shaharlarda kichik biznesning rivojlanishi yuqori bo‘lmoqda. O‘zbekistonda o‘tgan yilning 2024 1-dekabr holatiga faoliyat ko‘rsatayotgan tadbirkorlik subyektlari soni 428 396 tani tashkil etgan. Shundan 424 695 tasi kichik tadbirkorlik subyektlari hissasiga to‘g‘ri kelgan [1].

1-jadval

O‘zbekiston Respublikasida kichik tadbirkorlik subyektlarining jami YaiMdagi ulushi, [2] (%)

klassifikator	2020	2021	2022	2023	2024	2020 yilga nisbatan 2024 da o‘zgarishi (+, -)
O‘zbekiston Respublikasi	57,5	56,9	54,6	54,3	49,6	-7,9
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	62,3	61,4	61,8	64,6	57,9	-4,4
Andijon viloyati	72,7	74,6	69,6	68,6	64,8	-7,9
Buxoro viloyati	76,6	77,1	74,1	72,5	69,7	-6,9
Jizzax viloyati	84,1	81	78,7	75,3	70,6	-13,5
Qashqadaryo viloyati	74,1	71,8	70	70,5	66	-8,1
Navoiy viloyati	27,8	29,2	27,9	28,1	22,6	-5,2
Namangan viloyati	76,3	76,2	74,7	74,3	70	-6,3
Samarqand viloyati	75	74,3	70,8	72,3	70,9	-4,1
Surxondaryo viloyati	78	78,4	77,9	77,4	75,3	-2,7
Sirdaryo viloyat	73	71,2	67,8	65,9	62,1	-10,9
Toshkent viloyati	52	48,2	49,4	52,2	49,6	-2,4
Farg‘ona viloyati	73,3	72,4	71,6	72,2	69,5	-3,8
Xorazm viloyati	77,4	75,8	71,9	72,7	68,5	-8,9
Toshkent shahar	53,6	51,1	51,2	51,7	50,3	-3,3

Ushbu 1-jadval asosida kichik tadbirkorlik subyektlarining jami YaiMdagi ulushi (%) bo‘yicha 2020–2024 yillardagi tendensiyalarni tahlil qilganimizda O‘zbekiston Respublikasi bo‘yicha kichik tadbirkorlikning YaiMdagi ulushi 2020 yildagi 57,5 foizdan 2024 yilda 49,6 foizga kamaygan, bu 7,9 foizlik pasayishni bildiradi. Bu pasayish kichik biznesning iqtisodiyotdagi ulushi qisqarayotganini ko‘rsatadi, bu esa sanoat gigantlari ulushining oshishi yoki kichik subyektlar sonining kamayganidan dalolat beradi.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 2-son 2026 yil

Hududlar bo'yicha tahlil qilganimizda Surxondaryo viloyati 2,7 foiz pasayish, 2024 yilda ham yuqori 75,3 foiz. Kichik biznesning salohiyati yuqori darajada saqlanmoqda. Toshkent viloyati pastroq -2,4 foiz, bu esa kichik biznes ulushi barqaror qolganini ko'rsatadi. Farg'ona, Samarqand va Toshkent shaharda ham pasayish nisbatan kam bo'lgan (-3 foiz atrofida).

Keskin pasaygan hududlar Jizzax viloyati -13,5 foiz, eng katta pasayish kuzatilgan. 2020 yilda 84,1 foiz bo'lgan ulush, 2024 yilda 70,6 foizga tushgan. Sirdaryo viloyati -10,9 foizga pasayish, 2020 yilda 73 foizdan 62,1 foizga. Xorazm va Qashqadaryo viloyatlari - 8,9 foiz va - 8,1 foiz, sezilarli kamayish bo'lgan.

Kichik biznes ulushi yuqori bo'lishiga qaramay Andijon viloyati (2024 yilda 64,8 foiz), 2020 yilga nisbatan -7,9 foiz pasaygan.

Tahlil natijalarida xulosa qilganimizda ko'pgina viloyatlarda kichik tadbirkorlik ulushining kamayishi kuzatilmoqda, bu kichik biznesning iqtisodiyotdagi salohiyatini to'liq ro'yobga chiqara olmayotganidan dalolat beradi. Surxondaryo, Toshkent viloyati va Farg'ona viloyatlari kichik biznesda barqarorlikni saqlagan. Navoiy viloyatida esa juda past ulush saqlanib qolgan, bu esa alohida strategik choralarni talab qiladi. Tahlil asosida hududlararo farqlar mavjudligi ko'rinib turibdi - bu esa hududiy siyosatni moslashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Hududda kichik biznes subyektlarining salohiyatini o'rganish, ularning iqtisodiy, moliyaviy, mehnat, innovatsion va tashkiliy imkoniyatlarini baholash hamda rivojlanish istiqbollarini belgilash muhim ahamiyat kasb etadi. Hududiy iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlari, resurs salohiyati, infratuzilma darajasi va davlat tomonidan ko'rsatilayotgan qo'llab-quvvatlash choralari kichik biznesning samarali faoliyat yuritishiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar hisoblanadi.

Hududiy iqtisodiy salohiyatni baholash uchun kichik biznesning yalpi hududiy mahsulot (YHM)dagi ulushi, ishlab chiqarish hajmi, bandlik darajasi, rentabellik ko'rsatkichlari va moliyaviy barqarorligi kabi mezonlardan foydalaniladi. Ushbu tahlillar natijasida kichik biznesning hududiy iqtisodiyotga qo'shayotgan hissasi, rivojlanish tendensiyalari hamda mavjud muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqiladi.

Aholi zich joylashgan hududlarda iqtisodiy salohiyatni oshirish uchun infratuzilmani rivojlantirish, investitsiyalarni jalb qilish, davlat qo'llab-quvvatlash dasturlarini samarali tashkil etish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish muhim hisoblanadi. Shu sababli, hududdagi kichik biznes subyektlarining iqtisodiy salohiyatini baholash ham ilmiy, ham amaliy jihatdan dolzarb masala bo'lib, tadbirkorlikni yanada rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi.

2-jadval

**Andijon viloyatida aholi zichligini yuqori bo'lgan 2020- 2024 yil shahar va tumanlarda
1kv.kmga to'g'ri keladigan aholi soni, kishi [3]**

Shahar va tumanlar	yillar				
	2020	2021	2022	2023	2024
Andijon shahri	6748,7	6875,5	6550	7152	7346,1
Xonobod shahri	1831,1	1861,3	2195	1938,8	1973,3
Asaka tumani	1212,1	1237,4	1259,3	1292,8	1320,7
Shahrixon	1032,7	1053,5	1069	1100,4	1125,3

Andijon viloyati O'zbekistonning eng zich aholi yashaydigan hududlaridan biri bo'lib, bu omil kichik biznes subyektlari salohiyatini baholashda muhim rol o'ynaydi. Viloyatda aholi sonining yuqoriligi, mehnat resurslarining ko'pligi, iste'mol bozorining kengligi va xizmatlarga bo'lgan doimiy talab kichik biznesni rivojlantirish uchun tabiiy sharoit yaratadi.

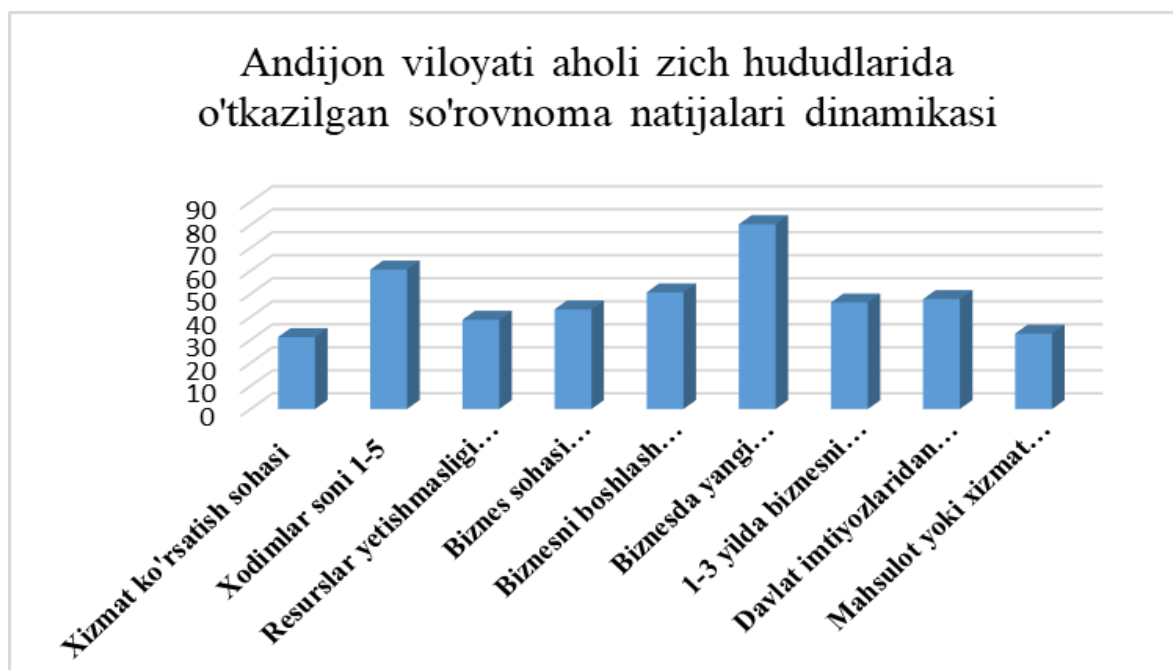
Mehnat resurslari salohiyati yuqoriligi, aholining katta qismi yoshlar bo'lgani uchun yangi g'oya, innovatsion yondashuv va mehnatga tayyor kuch mavjud. Bu kichik korxonalar uchun kadr tanlash va ishlab chiqarishni kengaytirishda ustunlik beradi.

Biroq, aholining zich joylashuvi ba’zi muammolarni ham yuzaga chiqaradi. Jumladan, infratuzilmaning ortiqcha yuklanishi, ekologik muammolar, yer va resurslardan foydalanishda cheklovlar. Shu sababli kichik biznesni rivojlantirishda ekologik toza ishlab chiqarish, raqamli xizmatlar va yuqori qo‘shimcha qiymatli mahsulotlarga e’tibor qaratish zarur.

Andijon viloyatida aholi zich hududlarning mavjudligi kichik biznes subyektlari salohiyatini oshiruvchi muhim omil bo‘lsada, resurslardan samarali foydalanish va innovatsion yondashuvlarni joriy etish ularning barqaror rivojlanishini ta’minlaydi.

Tadqiqotimiz davomida Andijon viloyatining aholi zich joylashgan hududlari Andijon va Xonobod shaharlari va Asaka va Shahrixon tumanlarida so‘rovnoma o‘tkazildi. So‘rovnomadan maqsad kichik biznesni rivojlantirishga doir bo‘lgan muammolarni aniqlash va ularga ilmiy yechim berish maqsad qilib qo‘yilgan. So‘rovnomaning birinchi savoli boyicha tahlil qilganimizda, kichik biznesni qaysi soha boyicha faoliyat yuritishini foizlarda ko‘rib chiqsak, yuqori ko‘rsatkich xizmat ko‘rsatish 31,3 foiz va 25,4 foiz boshqa sohalarga to‘g‘ri kelyapti.

Ikkinchi savolga ya’ni qo‘l ostidagi xodimlar soniga 1-5 taga 60,6 foiz yuqori ko‘rsatkichni va 20 dan ortiq xodimlar bilan faoliyat ko‘rsatuvchi kichik biznes subyektlari 22,7 foizni tashkil qilyapti.



1-rasm. Andijon viloyati aholi zich hududlari Andijon, Xonobod shaharlari va Asaka, Shahrixon tumanlarida kichik biznes va tadbirkorlik bilan shug‘ullanuvchi yuridik va jismoniy shaxslardan olingan so‘rovnoma natijalari

Kichik biznes subyektlari faoliyatini boshlash va kengaytirish moliyaviy mablag‘ga borib taqaladi. Shuni inobatga olib so‘rovnomada biznes faoliyatini boshlash uchun moliyaviy manbangiz nima deb savol berdik? Javoblardan kelib chiqib, shaxsiy jamg‘arma 50,7 foizni va 22,4 foiz kredit va qarzni, davlat dasturi esa 9 foiz ko‘rsatkichni bermoqda.

Kichik biznes subyektlari faoliyatini ochish va yuritishda davlat yoki xususiy sektor tomonidan qanday yordam kerakligini tahlil qilganimizda 47,3 foiz soliq imtiyozlari 34,3 foiz kreditni yengillashtirish javoblari yuqori ko‘rsatkichni berdi.

Mahsulot yoki xizmat sifatini oshirish uchun kichik biznes subyektlari faoliyatida 38,2 foiz kadrlar malakasini oshirish va 31,3 foiz yangi texnologiyalar joriy qilish choralari ekanligini o‘z javoblarida bildirgan.

O‘tkazilgan so‘rovnoma natijalari kichik biznes subyektlari faoliyatining ko‘lami, ularning duch kelayotgan muammolari va istiqboldagi rejalari haqida muhim ma’lumotlarni taqdim etdi.

Tahlillarga ko‘ra, kichik biznes eng ko‘p xizmat ko‘rsatish (31,3 foiz) va boshqa (25,4 foiz) sohalarda faoliyat yuritmoqda. Xodimlar soni bo‘yicha esa asosan 1-5 nafar ishchiga ega bo‘lgan subyektlar (60,6 foiz) ustunlik qiladi, bu esa ularning mikro biznes ko‘rinishida ekanini anglatadi.

Texnologiyadan foydalanish bo‘yicha sezilarli ijobiy holat kuzatilmoqda — respondentlarning 80,3 foizi doimiy ravishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanmoqda. Kelgusidagi rejalar esa mahsulot va xizmat hajmini oshirish (46,3 foiz) va yangi bozorlarni o‘zlashtirish (25,4 foiz) yo‘nalishlarida jamlangan.

Davlat yoki xususiy sektor tomonidan kutilayotgan yordamlar ichida soliq imtiyozlari (47,3 foiz) va kredit shartlarini yengillashtirish (34,3 foiz) yetakchi talablar sifatida ajralib turibdi. Mahsulot yoki xizmat sifatini oshirishda esa asosiy choralar kadrlar malakasini oshirish (38,2 foiz) va yangi texnologiyalarni joriy etish (31,3 foiz) deb ko‘rsatilgan.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, aholi zich joylashgan hududlarda kichik biznesning rivojlanishi salmoqli iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyatga ega. Aholi sonining ko‘pligi talabning yuqoriligi va mehnat resurslarining mavjudligi bilan birga, xizmat ko‘rsatish va ishlab chiqarish tarmoqlarini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

- 1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Kichik va o‘rta biznesni rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida” Farmoni. Toshkent, 2020.
- 2.S.S. G‘ulomov, B.Yu. Xodiyev. “Kichik biznesni rivojlantirish nazariyasi va amaliyoti”. Toshkent: Fan, 2019.
- 3.<https://oz.sputniknews.uz/20240109/ozbekiston-hudud-kichik-tadbirkorlik-41980726.html>
4. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/demography-2>
- 5.O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. “O‘zbekiston Respublikasida kichik tadbirkorlik faoliyati bo‘yicha yillik statistika”, 2020–2024.

**O‘ZBEKISTONDA AHOLINING DAROMADLARI VA ISTE’MOL XARAJATLARINING
BIZNES RIVOJLANISHIGA TA’SIRI**

**ВЛИЯНИЕ ДОХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ И ПОТРЕБИТЕЛЬСКИХ РАСХОДОВ В
УЗБЕКИСТАНЕ НА РАЗВИТИЕ БИЗНЕСА**

**THE IMPACT OF HOUSEHOLD INCOMES AND CONSUMER EXPENDITURES IN
UZBEKISTAN ON BUSINESS DEVELOPMENT**

Bo’stonova Nilufar Abdusamatovna

Andijon davlat texnika instituti, katta o‘qituvchi

Nematjonova Risolatxon Dilshod qizi

Iqtisodiyot yo‘nalishi 2- kurs talabasi

Annotatsiya

Maqolada aholi daromadlari va iste’mol xarajatlarining iqtisodiy o‘shish hamda biznes faoliyatiga ta’siri ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Aholi daromadlarining oshishi ichki talabni kengaytirishi, iste’mol bozorini faollashtirishi va tadbirkorlik subyektlari rivojiga turtki berishi asoslab berilgan. Turmush darajasi, kambag‘allik va iste’mol savatchasi tushunchalarining mazmuni ochib berilib, ularning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: aholi daromadlari, iste’mol xarajatlari, turmush darajasi, kambag‘allik, ichki talab, xizmatlar sektori, biznes rivoji, iqtisodiy o‘shish, raqamli iqtisodiyot.

В статье проведён научно-теоретический и практический анализ влияния доходов населения и потребительских расходов на экономический рост и деловую активность. Обосновано, что рост доходов населения способствует расширению внутреннего спроса, активизации потребительского рынка и развитию предпринимательской деятельности. Раскрыто содержание понятий уровня жизни, бедности и потребительской корзины, а также показано их социально-экономическое значение.

Ключевые слова: доходы населения, потребительские расходы, уровень жизни, бедность, внутренний спрос, сектор услуг, развитие бизнеса, экономический рост, цифровая экономика.

The article provides a scientific-theoretical and practical analysis of the impact of population incomes and consumer expenditures on economic growth and business activity. It substantiates that the growth of household incomes leads to the expansion of domestic demand, activation of the consumer market, and stimulation of entrepreneurial development. The concepts of living standards, poverty, and the consumer basket are examined, and their socio-economic significance is highlighted.

Keywords: population incomes, consumer expenditures, living standards, poverty, domestic demand, service sector, business development, economic growth, digital economy.

Hozirgi kunda aholi daromadlari iqtisodiy taraqqiyotning asosiy drayverlaridan biri bo‘lib, ularning o‘shishi bevosita iste’mol bozorining kengayishiga, ichki talabning ortishiga va natijada biznes faoliyatining faollashuviga olib kelmoqda. Iste’mol xarajatlari iqtisodiy tizimning harakatlantiruvchi kuchi sifatida ishlab chiqarish hajmini, xizmat ko‘rsatish sohasini, tadbirkorlik subyektlari tushumlarini va investitsion imkoniyatlarni kengaytiradi. Daromadlarning oshishi korxonalarda ishlab chiqarishni ko‘paytirishga, mahsulot turlarini diversifikatsiya qilishga, yangi xizmatlar yaratishga va biznes jarayonlarining modernizatsiyasiga turtki bo‘ladi.

«O‘zbekiston — 2030» strategiyasida: “...barqaror iqtisodiy o‘shish orqali daromadi o‘rtachadan yuqori bo‘lgan davlatlar qatoridan o‘rin olish, aholi talablariga va xalqaro standartlarga to‘liq javob

beradigan ta’lim, tibbiyot va ijtimoiy himoya tizimini tashkil qilish, aholi uchun qulay ekologik sharoitlarni yaratish, xalq xizmatidagi adolatli va zamonaviy davlatni barpo etish, mamlakatning suvereniteti va xavfsizligini kafolatli ta’minlash” belgilangan [1].

“O‘zbekiston Respublikasi uchun qashshoqlik chizig‘i – kuniga 3,2 dollardan kam pulga yashash degani, misol uchun besh kishidan iborat oilaning yalpi daromadi oyiga 480 dollar yoki 4,6 million so‘mdan kam bo‘lsa, bu oilani kambag‘al deb hisoblash mumkin. Tadqiqotlarga ko‘ra, bugungi kunda mamlakatimizda 46 turdagi mahsulot va birlamchi xizmatlar kiritilgan iste‘mol savatchasi 650 ming so‘m, hayot kechirishning eng quyi darajasi 810 ming so‘m atrofida hisoblab chiqilgan” [2]. Biroq, iste‘mol savatchasi yosh, jins, mavsumiylik nuqtai nazaridan farqlanishi mumkin.

Bu tushunchaga yanada aniqlik kiritish maqsadida ifodalash mumkinki, turmush darajasi tor ma’noda aholining iste‘mol ehtiyojlari qondirilganligi, iste‘molning daromad va xarajatlar bilan ta’minlanishini, keng ma’noda insonni rivojlanishi darajasini (sog‘liq, ehtiyojlarni qondirish imkoniyatlari) va uning yashash shart sharoitlarini (atrof-muhit, xavfsizlik masalalari) anglatadi.

Shu o‘rinda e’tirof etish kerakki, aholi turmush darajasining pasayib ketishi kambag‘allikni ijtimoiy-iqtisodiy hodisa sifatida iqtisodiy rivojlanish jarayonida moddiy va nomoddiy imtiyozlardan foydalanish va daromadlarni taqsimlashdagi tengsizlikning oqibati sifatida yuzaga chiqadi. Kambag‘allik darajasi mamlakatning ishlab chiqarish imkoniyatlarida va aholining turmush tarzida ifodalanib, ijtimoiy masala sifatida deyarli barcha iqtisodiy tizimlarda namoyon bo‘ladi.

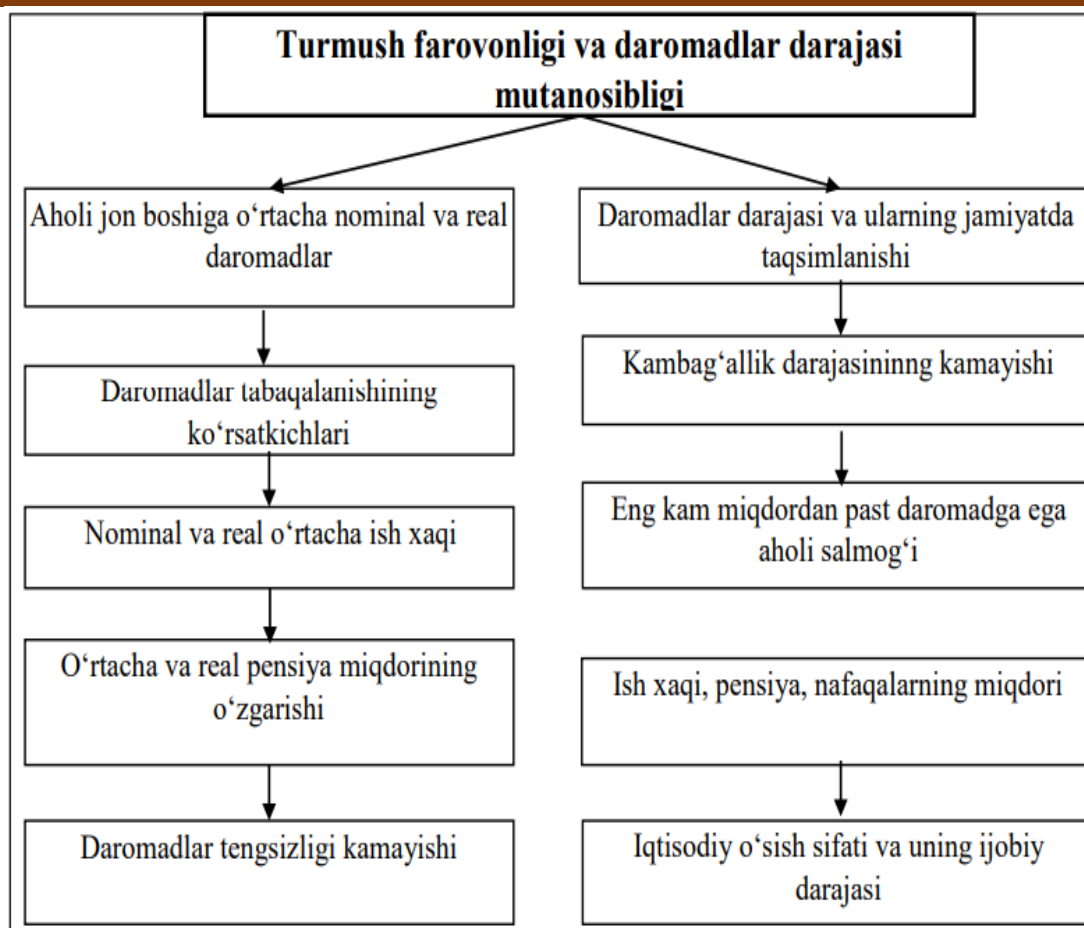
Turmush darajasining asosiy ko‘rsatkichlari (indikatorlari) aholi daromadlari bo‘lib, akademik, Q.X.Abdurahmonov “turmush darajasi” tushunchasining mazmunini iste‘mol sohasi bilan cheklaydigan mualliflar nuqtai-nazarini to‘g‘ri deb hisoblaydi. Uning fikricha, turmush darajasi deganda, aholining zarur moddiy va nomoddiy ne‘matlar va xizmatlar bilan ta’minlanish darajasi, ularni iste‘mol qilish darajasi tushuniladi. Yuqorida keltirilgan nazariy qarashlarga qo‘shilgan holda, quyidagi mualliflik ta’rifini ilgari suramiz: aholi daromadlari iqtisodiy kategoriya sifatida, yangidan yaratilgan qiymatni o‘zlashtirish, taqsimlash va qayta taqsimlashda bevosita xo‘jalik yurituvchi subyekt, davlat o‘rtasida vujudga keluvchi umumiy munosabatlarni ifodalaydi [3].

Jahon amaliyotida aholining turmush darajasi va turmush sifatini baholash uchun ularning daromadlari miqdoridan foydalaniladi. Ushbu daromadlar yoki joriy xarajatlarni qoplash, yoxud pul mablag‘larini jamg‘arish uchun ishlatiladi. Joriy xarajatlarga oziq-ovqat mahsulotlari, kiyim-kechak, turar joy, kommunal xizmatlar, uy jihozlari, sog‘liqni saqlash, transport, aloqa, ta’lim, madaniyat, jismoniy tarbiya va sport, dam olish va sayyohlik, boshqa xizmatlar va ne‘matlar uchun xarajatlar kiradi.

Aholining jamg‘armalari daromadlar va joriy xarajatlar o‘rtasidagi farqdan iborat hamda sifat o‘zgarishlarini yaxshilash bo‘yicha olib borilayotgan tadqiqotlarda uning tarkibiy qismlarini aniqlash ham uslubiy, ham amaliy jihatdan dolzarb ahamiyat kasb etadi, turmush farovonligi va daromadlar darajasi mutanosibligi quyidagi rasmda umumlashtirilgan (1-rasm)

Aholi daromad bazasini kengaytirish kompleks yondashuvni talab qiladi. Mehnat bozori siyosati, kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash, kapital daromadlarini oshirish, ijtimoiy himoya tizimi, mintaqaviy rivojlanish, migratsiya siyosati va innovatsion transformatsiya ushbu jarayonning asosiy tarkibiy qismlaridir. Ushbu yo‘nalishlarda izchil siyosat olib borish O‘zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi va aholi farovonligining oshishi uchun muhim shartdir.

O‘zbekiston iqtisodiyotida iste‘mol xarajatlarining tarkibini sog‘lomlashtirish nafaqat aholi farovonligini oshirish, balki iqtisodiy o‘rish sifatini yaxshilash va xizmatlar sektorini rivojlantirish uchun muhim strategik vazifadir. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi yo‘nalishlarda kompleks choralar ko‘rish zarur. Oziq-ovqat xarajatlarini optimallashtirish va sifatini oshirish birinchi navbatda mahalliy oziq-ovqat ishlab chiqarishni rag‘batlantirish orqali amalga oshirilishi mumkin. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash korxonalariga yo‘naltirilgan qo‘llab-quvvatlov choralari nafaqat import qaramligini kamaytiradi, balki iste‘molchilarga arzon va sifatli mahsulotlar taklif qilish imkonini beradi. Sog‘lom ovqatlanish bo‘yicha ommaviy axborot kompaniyalari esa aholi ongida sifatli ovqatlanish madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.



1-rasm. Turmush farovonligi va daromadlar darajasi mutanosibligi

Xizmatlar sektorini diversifikatsiya qilish iste'mol tarkibini yaxshilashning kalit yo'nalishlaridan biridir. Ta'lim xizmatlarini rivojlantirishda onlayn ta'lim platformalari va kasb-hunar ta'limini kengaytirish muhim ahamiyatga ega. Sog'liqni saqlash sohasida xususiy klinikalar tarmog'ini rivojlantirish va sug'urta tibbiyotini joriy etish bemorlarning xizmat sifatidan qoniqish darajasini oshiradi. Turizm va dam olish xizmatlarini rivojlantirish esa nafaqat ichki iste'molni rag'batlantirish, balki valyuta tushumlarini oshirish imkoniyatini ham yaratadi. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish zamonaviy iste'mol tarkibini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Onlayn xizmatlar, kontent industriyasi va smart-shahar loyihalari orqali nafaqat iste'mol qulayligi oshadi, balki yangi biznes modellari ham paydo bo'ladi. Bu esa iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga va yangi ish o'rinlari yaratishga yordam beradi.

Uzoq muddatli tovarlar bozorini rivojlantirish aholining investitsion qobiliyatini oshirish bilan bog'liq. Maishiy texnika, avtomobilsozlik va ko'chmas mulk bozorlarini rivojlantirish orqali aholining uzoq muddatli investitsiyalarga bo'lgan talabini qondirish mumkin. Mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirish va to'lovga sotish imkoniyatlarini kengaytirish bu sohalardagi iste'molni rag'batlantirishga xizmat qiladi. Ishlab chiqarish va iste'molni integratsiya qilish import o'rnini bosish va mahalliy tovarlarni rag'batlantirish orqali amalga oshirilishi mumkin. Innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarish esa iste'mol tarkibining yuqori texnologiyali mahsulotlar tomonga siljishini ta'minlaydi. Bu nafaqat ishlab chiqarishni rivojlantirish, balki iste'molchilarga sifatli mahalliy mahsulotlar taklif qilish imkonini beradi.

Iste'mol madaniyatini shakllantirish ma'lumotlangan iste'molchi dasturlari, ekologik iste'molni rag'batlantirish va ijtimoiy mas'uliyatli biznes amaliyotlarini joriy etish orqali amalga oshirilishi mumkin. Bu nafaqat iste'mol sifatini oshiradi, balki barqaror rivojlanishga ham hissa qo'shadi. Davlat siyosati va tartibga solish xizmatlar sektorini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Soliq imtiyozlari, xalqaro standartlarni joriy etish va infratuzilma investitsiyalari biznes muhitini yaxshilashga va iste'mol tarkibini sog'lomlashtirishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston iqtisodiyotida aholi daromadlari va iste‘mol xarajatlarining biznes rivojlanishiga ta‘sirini samarali boshqarish uchun quyidagi asosiy yo‘nalishlarda izchil siyosat olib borish zarur:

1. Aholi daromadlarining barqaror o‘shishini ta‘minlash uchun mehnat bozori siyosatini isloh qilish, kichik biznes va tadbirkorlikni rag‘batlantirish, kapital daromadlarini oshirish, ijtimoiy transfertlarni optimallashtirish, hududlar darajasida daromadlar farqini kamaytirish, mehnat migratsiyasidan samarali foydalanish va innovatsion iqtisodiyotga o‘tish.

2. Iste‘mol xarajatlarining tarkibini sog‘lomashtirish uchun oziq-ovqat xarajatlarini optimallashtirish va sifatni oshirish, xizmatlar sektorini diversifikatsiya qilish, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, uzoq muddatli tovarlar bozorini rivojlantirish, ishlab chiqarish va iste‘molni integratsiya qilish, iste‘mol madaniyatini shakllantirish va davlat siyosati va tartibga solishni takomillashtirish.

Iste‘mol xarajatlarining tarkibini sog‘lomashtirish va xizmatlar sektorini kengaytirish kompleks yondashuvni talab qiladi. Ushbu choralar nafaqat iste‘mol tarkibini yaxshilash, balki iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, yangi ish o‘rinlari yaratish va iqtisodiy o‘shish sifatini oshirishga xizmat qiladi. Buning uchun davlat, biznes va jamiyatning uyg‘un hamkorligi, shuningdek izchil va uzoq muddatli siyosat olib borish zarur.

O‘zbekiston iqtisodiy kontekstida aholi daromadlari va iste‘mol xarajatlarining o‘zgaruvchan dinamikasi yangi biznes modellari va strategiyalarni talab qilmoqda. Quyidagi amaliy takliflar orqali mavjud biznes modellarini takomillashtirish va yangi imkoniyatlardan samarali foydalanish mumkin. Maqsadli bozor sementatsiyasi va shaxsiylashtirilgan takliflar aholi daromadlaridagi differentsiatsiyani hisobga olgan holda ishlab chiqilishi kerak. Turli daromad guruhlari uchun maxsus biznes modellarini yaratish — yuqori daromadli segment uchun premium xizmatlar, o‘rta daromadli guruh uchun sifat va narx muvozanatiga asoslangan takliflar, kam daromadli aholi uchun esa arzonlashtirilgan modellar va mikroreditlash imkoniyatlari — biznesning ijtimoiy mas‘uliyatini namoyon etadi va bozorni kengaytiradi.

Ushbu choralar kompleksi amalga oshirilganda, O‘zbekiston iqtisodiyotida aholi daromadlari va iste‘mol xarajatlarining biznes rivojlanishiga ijobiy ta‘siri kuchayadi, ichki bozor kengayadi, iqtisodiy o‘shish sifat jihatdan yaxshilanadi va aholi farovonligi oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentabrdagi “O‘ZBEKISTON — 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni.
2. Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik. – Toshkent: “Iqtisodiyot” nashriyoti DUK, 2021.
3. Abduraxmonov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti: nazariya va amaliyot. Darslik. – Toshkent, “Fan” nashriyoti, 2019.
4. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. Aholi umumiy daromadlari (statistik to‘plam). – Toshkent, 2018-2025 yillar hisobotlari.

**SANOAT KORXONALARIDA MEHNATNI TASHKIL ETISH VA BOSHQARISH
SAMARADORLIGI TAHLILI**

**АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ И УПРАВЛЕНИЯ ТРУДОМ
ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ**

**ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF LABOR ORGANIZATION AND
MANAGEMENT AT INDUSTRIAL ENTERPRISES**

Hamidova Shahzoda Odiljanovna
Andijon davlat texnika instituti, assistent.

Annotatsiya

Mazkur maqolada sanoat korxonalarida mehnatni tashkil etish va boshqarish samaradorligini oshirish masalalari tahlil qilingan. Iqtisodiy va ijtimoiy samaradorlik ko‘rsatkichlari baholanib, rag‘batlantirish tizimini takomillashtirish hamda tashkiliy innovatsiyalarni joriy etish orqali korxona faoliyati natijadorligini oshirish yo‘llari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: mehnatni tashkil etish, boshqaruv samaradorligi, iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy samaradorlik, mehnat unumdorligi, rag‘batlantirish tizimi, tashkiliy innovatsiyalar, sanoat korxonasi.

В данной статье проанализированы вопросы повышения эффективности организации труда и управления на промышленных предприятиях. Оценены показатели экономической и социальной эффективности, обоснованы направления совершенствования системы стимулирования и внедрения организационных инноваций с целью повышения результативности деятельности предприятия.

Ключевые слова: организация труда, эффективность управления, экономическая эффективность, социальная эффективность, производительность труда, система стимулирования, организационные инновации, промышленное предприятие.

This article analyzes issues of improving labor organization and management efficiency at industrial enterprises. Indicators of economic and social efficiency are evaluated, and ways to enhance performance through improving incentive systems and implementing organizational innovations are substantiated.

Keywords: labor organization, management efficiency, economic efficiency, social efficiency, labor productivity, incentive system, organizational innovations, industrial enterprise.

Mamlakatimizda ijtimoiy – iqtisodiy islohotlar jadal sur‘atlarda amalga oshirilayotgan buguni kunda mehnatni ilmiy – innovatsion tashkil etish va samarali boshqarish barcha xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Korxonaning (tashkilotning, firmaning) muvaffaqiyatli tashkiliy rivojlanishi, shu jumladan tashkiliy innovatsiyalarni joriy etish faqat mavjud mehnatni tashkil etish tizimini eng to‘liq, har tomonlama va obyektiv baholash bilan mumkin. Mehnatni tashkil etish darajasi va samaradorligini tahlil qilish mehnatni tashkil etish va umuman korxonani samarali boshqarish uchun asosdir.

Mehnatni tashkil etishni tahlil qilishning mohiyati butun mehnatni tashkil etishning joriy tizimini va uning alohida elementlarini har tomonlama o‘rganish, mehnatni tashkil etish holatining iqtisodiy va ijtimoiy ko‘rsatkichlar va korxonaning quyi tizimlariga ta‘sirini aniqlashdan iborat. Mehnatni tashkil etishni tahlil qilish mehnatni tashkil etishning mavjud darajasini belgilovchi barcha omillarni (ish vaqti va asosiy vositalardan foydalanish, mehnat va ishlab chiqarishning unumdorligi va samaradorligi, ish sifati, xodimlarning samaradorligi va sog‘ligi, mehnat salohiyatini rivojlantirish

va ulardan foydalanish, xodimlarni rag‘batlantirish va boshqalar.) chuqur va har tomonlama o‘rganishni ham o‘z ichiga oladi.

Mehnatni tashkil etishni tahlil qilishning asosiy maqsadi eng muhim iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun mehnatni tashkil etish tizimining holati to‘g‘risida obyektiv, dalillarga asoslangan va har tomonlama ma‘lumot olish va tashkillashtirish yoki tashkiliy innovatsiyalar asosida korxonaning tashkiliy darajasini oshirish uchun barcha imkoniyatlarni aniqlashdir.

Mehnatni tashkil etish va boshqarish samaradorligi — bu umumiy boshqaruv faoliyatining tashkilot ishining yakuniy natijasiga qo‘shgan hissasini aks ettiruvchi iqtisodiy kategoriyadir. Mehnatni tashkil etish va boshqarish jarayonining funksional maqsadi asosiy faoliyat samaradorligini ta‘minlashdir, shuning uchun uning samaradorligi tashkiliy tizimning samaradorligi darajasi bilan belgilanadi. Bundan kelib chiqadiki, boshqaruv samaradorligi tashkilot maqsadlarini amalga oshirish darajasi va uning ajralmas ko‘rsatkichi – foyda va mehnat unumdorligi bilan belgilanadi [1].

Mehnatni tashkil etish va boshqarish samaradorligi muayyan boshqaruv tizimi samaradorligining nisbiy xarakteristikasi bo‘lib, u ham boshqaruv obyektining, ham boshqaruv faoliyatini o‘zining (boshqaruv subyektining) turli ko‘rsatkichlarida namoyon bo‘ladi va bu ko‘rsatkichlar ham miqdoriy, ham sifat ko‘rsatkichlari hisoblanadi.

Korxonada mehnatni tashkil etish va boshqarish tizimini takomillashtirish natijasida iqtisodiy va ijtimoiy samaraga erishiladi: ishlab chiqarish hajmi va samaradorligi oshadi, korxonalarning barqaror ishlashi ta‘minlanadi, mehnatni tejashga erishiladi, mahsulot sifati oshadi, mehnatdan qoniqish hosil qilinadi, xodimlar qo‘nimsizlik darajasi kamayadi [2].

Biroq, iqtisodiy va ijtimoiy ta‘sirning barcha elementlari miqdoriy ko‘rsatilmagan. Bu mehnatni boshqarish samaradorligini baholashni qiyinlashtiradi. Shu bilan birga, nafaqat miqdoriy, balki sifat ko‘rsatkichlarini ham hisobga olish kerak.

Samaradorlik — bu har qanday sohada xodimlar jamoasining mehnat faoliyatini baholash mezonidir. Shuning uchun boshqaruvning yuqori samaradorligini ta‘minlash ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligini oshirish umumiy muammosining bir qismidir.

Samaradorlikni aniqlashning turli usullari mavjud:

- boshqaruv samaradorligining sintetik ko‘rsatkichlarini hisoblash (samaradorlik koeffitsiyenti, ishonchlilik);
- haqiqiy ma‘lumotlar o‘tgan yillardagi me‘yoriy, rejali yoki ko‘rsatkichlar bilan taqqoslanadi (ma‘muriy xodimlar sonining me‘yorlari, iqtisodiyotni boshqarish samaradorligi);
- mutaxassislar yordamida samaradorlikni sifatli baholashni qo‘llash;
- boshqaruv samaradorligini tavsiflovchi ko‘rsatkichlarni hisoblash uchun empirik formulalarni qo‘llash va boshqalar.

Mutlaq samaradorlik ishlab chiqarishni boshqarish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari natijasida olingan samaraning umumiy qiymati bilan ifodalanadi [3].

Qiyosiy samaradorlik bir variant boshqasidan, ishlab chiqilganidan yoki ishlayotganidan qanchalik samaraliroq ekanligini ko‘rsatadi.

Yuqoridagi fikr va mulohazalar asosida sanoat korxonalarida mehnatni tashkil etish va boshqarish samaradorligini oshirish uchun quyidagi tavsiyalarni berishimiz mumkin:

har bir ishchi, xodim, mutaxassislar uchun lavozim yo‘riqnomasi, bajariladigan ishlarning nomi, bajarish tartibi, muddati, sifati, normasi, ularning haqiqatda bajarilishi va ularga mos keluvchi haq to‘lash va rag‘batlantirish(jazolash) miqdorlarini aniq ishlab chiqib ularning har biriga yetkazilishini ta‘minlash zarur(N_1);

har bir ishchi, xodim, mutaxassislar o‘z ish o‘rinlariga, ishlab chiqargan mahsulotiga yangilik elementlarini kiritilishini e‘tiborga oluvchi rag‘batlantirish tizimini ishlab chiqib, amaliyotga joriy qilish zarur(N_2);

“Eng yaxshi ishchi”, “eng yaxshi mutaxassis” kabi doskalarni tashkil etib, ularni rag‘batlantirishini ta‘minlash zarur(N_3);

ishga qabul qilish mexanizmini zamon talablari darajasida takomillashtirilib borishiga erishish zarur(N_4);

inson hayotida unutilmas kunlar(tug‘ilgan kun, to‘y “yaqin” kishisini yo‘qotgan kun va boshqalar)da rahbar(korxona) o‘z imkoniyatidan kelib chiqib individual rag‘batlantirish tizimini joriy qilish zarur(N₅).

Buning natijasida rahbarga(korxonaga) bo‘lgan sadoqat hissi, sog‘lom psixologik muhit shakllanadi, jamoa mehr-oqibat asosida jipslashadi;

rag‘batlantirish va jazolash tizimi ijtimoiy tenglik ta‘minlangan holda odilona prinsiplar asosida shakllantirilishi zarur(N₆).

Yuqoridagi biz tomonimizdan ishlab chiqilgan tavsiyalar asosida mehnatni tashkil etish va boshqarish samaradorligini aniqlash formulasini topishimiz mumkin:

$$S = \frac{[N_1 + N_2 + N_3 + N_4 + N_5 + N_6 + \dots + N_n]}{T_n},$$

Bu yerda: N – tavsiyalarni joriy etilishidan olingan natija;

T_n – ajratib olingan vaqt.

Samaradorlikni topish uchun berilgan tavsiyalar joriy etilgan ma‘lum bir ajratib olingan muddatdagi foydani avvalgi teng muddatdagi foydani bir biriga taqqoslash yo‘li bilan topiladi. Samaradorlik tushunchasi nisbiy tushuncha bo‘lib, u ikki ko‘rinishda bo‘ladi: iqtisodiy samaradorlik va ijtimoiy samaradorlik. Iqtisodiy samaradorlik pul yoki moddiylik shaklida namoyon bo‘ladi. Ijtimoiy samaradorlik – jamiyatga, davlatga, insonlarga qaysidir darajada naf(yaxshilik) keltirishi bilan pulda yoki moddiylikda ko‘rinmaydigan shaklida namoyon bo‘ladi(masalan, uchastka profilaktika inspektorining, o‘qituvchining yoki kutubxonachining mehnati va boshqalar).

Biz tadqiqot obyektlarida mehnatni tashkil etish va boshqarish samaradorligini aniqlash maqsadida taqqoslash muddatlarini 2023 va 2024 yillarni belgilab oldik.(1-jadval).

Quyidagi jadvalda biz “Saxovat tekstil” mas‘uliyati cheklangan jamiyatda mehnatni tashkil etish va boshqarish samaradorligini aniqlaymiz.

1-jadval

“Sarvinoz tekstil” xususiy korxonasida mehnatni tashkil etish va boshqarish samaradorligini aniqlash jadvali [4] (mln.so‘m)

№	Samaradorlikni ta‘minlovchi joriy qilinayotgan tadbirlar(tavsiyalar)	“Sarvinoz tekstil” MCHJ		
		Joriy qilingunga qadar foyda	Joriy qilingunga keyingi foyda	Samaradorlik
1	2	3	4	5
1	N ₁	430,8	534,6	103,8
2	N ₂	431,2	535,4	104,2
3	N ₃	433,3	529,3	96,0
4	N ₄	428,0	539,7	111,7
5	N ₅	441,7	530,0	88,3
6	N ₆	419,7	538,7	119,0
Jami:		2 584,7	3 207,7	623,0

Yuqoridagi jadval ma‘lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, “Sarvinoz tekstil” mas‘uliyati cheklangan jamiyat 2023 yilga nisbatan 2024 yili yuqorida ta‘kidlab o‘tilgan samaradorlikni ta‘minlovchi tadbir va tavsiyalarni amaliyotga tatbiq etish natijasida 623 million so‘m ziyod sof foyda olishga erishgan.

Bizga ma‘lumki, samaradorlik tushunchasi keng qamrovli nisbiy tushuncha bo‘lib, ta‘sir etuvchi ichki va tashqi omillar juda ko‘p. Biz tadqiqotimiz obyektlari hisoblangan to‘qimachilik korxonalari faoliyati samaradorligini oshib borishiga ta‘sir qiluvchi oltita tadbirlarni oldik, xolos.

Bundan tashqari mehnatni tashkil etish va boshqarish funksiyasini takomillashtirish bo‘yicha chora-tadbirlar samaradorligini baholashda shuni alohida yodda tutish kerakki, bunday takomillashtirishning haqiqiy samarasi tashkil etish va boshqaruv xarajatlarini tejash miqdoridan ancha yuqori bo‘ladi. Bunda boshqaruv tizimini takomillashtirish nafaqat boshqaruv xodimlarining mehnat unumdorligini oshirishga olib keladi, balki korxonaning barcha xodimlarining mehnat

unumdorligini ortishiga, ishlab chiqarish hajmini oshirishga, odamlar va asbob-uskunalarining ishlamay qolish vaqtini qisqartirishga yordam beradi. Bundan tashqari, mehnat intizomini yaxshilanishiga, inson o‘z qobiliyatlarini to‘liq darajada namoyon qilishi, rivojlantirishi mumkin bo‘lgan sharoitlarni yaratishga zaruriyat tug‘iladi va bunga erishiladi [5].

Mehnatni tashkil etish va boshqarish tizimini takomillashtirish bilan bog‘liq individual chora-tadbirlar samaradorligini (boshqaruv tuzilmasi, boshqaruv va xizmat ko‘rsatish standartlaridagi o‘zgarishlar, malakali kadrlar mavjudligi) omili tahlil yordamida baholash mumkin. Shu bilan birga, korxonaning ishlab chiqarish va moliyaviy faoliyatining yakuniy natijalarini shakllantirishga boshqa omillarning ta‘sirini bartaraf etishni ta‘minlash kerak.

Yuqoridagi fikr va mulohazalar asosida, shunday xulosaga kelishimiz mumkinki, ishlab chiqilgan tavsiyalarni mulk shaklidan qat‘iy nazar barcha xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatiga muntazam sistemali tatbiq etilishi barqaror rivojlanuvchi faoliyatni ta‘minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Abdukarimov B.A. Korxona iqtisodiyoti. -T.: «Fan» 2015 yil.
2. Abdukarimov T., Isroilov V., Pardiev M. Iqtisodiy tahlil (o‘quv qo‘llanma). – T.: «Mehnat», 2017 yil.
3. Yo‘ldoshev N.Q, Mirsaidova Sh. A, Goldman Ye.D. “Innovatsion menejment” T-2011, Darslik.
4. R. I. Gimush, F. M. Matmurodov., “Innovatsion menejment” T-2008, O‘quv qo‘llanma.
5. B. Mardonov, E. Shavqiev, Sh. Quvondiqov, “Mehnatni tashkil etish va boshqarish” O‘quv qo‘llanma, 2022.

UDK:330

MAXSUS IQTISODIY ZONALAR FAOLIYATINING IJTIMOIIY VA INSTITUTSIONAL SAMARADORLIGI

СОЦИАЛЬНАЯ И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН

SOCIAL AND INSTITUTIONAL EFFICIENCY OF SPECIAL ECONOMIC ZONES ACTIVITIES

Abdullayeva Zulfiya Sadullayevna

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti
“Biznes va boshqaruv” kafedrasida o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada maxsus iqtisodiy zonalar faoliyatining ijtimoiy va institutsional samaradorligi kompleks yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi maxsus iqtisodiy zonalarining hududiy rivojlanish, bandlikni oshirish, aholi daromadlarini ko‘paytirish hamda tadbirkorlik muhitini yaxshilashga ko‘rsatadigan ta‘sirini baholashdan iborat. Shuningdek, institutsional omillar - boshqaruv tizimi, normativ-huquqiy baza, investitsion muhit va davlat qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining samaradorlikka ta‘siri o‘rganiladi. Tadqiqotda statistik, taqqoslama va tizimli tahlil usullaridan foydalaniladi. Natijada ijtimoiy va institutsional samaradorlikni baholash mezonlari taklif etilib, maxsus iqtisodiy zonalar faoliyatini takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Maqola natijalari hududiy iqtisodiy siyosatni samarali shakllantirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: maxsus iqtisodiy zonalar, ijtimoiy samaradorlik, institutsional samaradorlik, hududiy rivojlanish, investitsion muhit, bandlik darajasi, tadbirkorlik muhiti, davlat qo‘llab-quvvatlashi, boshqaruv tizimi, iqtisodiy siyosat.

В данной статье комплексно анализируется социальная и институциональная эффективность функционирования специальных экономических зон. Основной целью исследования является оценка влияния специальных экономических зон на региональное развитие, рост занятости, увеличение доходов населения и улучшение предпринимательской среды. Особое внимание уделяется институциональным факторам — системе управления, нормативно-правовой базе, инвестиционному климату и механизмам государственной поддержки, а также их воздействию на общую эффективность. В исследовании применяются статистические, сравнительные и системные методы анализа. В результате предлагаются критерии оценки социальной и институциональной эффективности, а также разрабатываются практические рекомендации по совершенствованию деятельности специальных экономических зон. Полученные выводы имеют важное научно-практическое значение для формирования эффективной региональной экономической политики.

Ключевые слова: специальные экономические зоны, социальная эффективность, институциональная эффективность, региональное развитие, инвестиционный климат, уровень занятости, предпринимательская среда, государственная поддержка, система управления, экономическая политика.

This article provides a comprehensive analysis of the social and institutional efficiency of special economic zones. The main objective of the study is to assess the impact of special economic zones on regional development, employment growth, income generation, and the improvement of the business environment. Particular attention is given to institutional factors, including governance systems, the regulatory and legal framework, the investment climate, and state support mechanisms, as well as their influence on overall performance. The research applies statistical, comparative, and systemic analysis methods. As a result, criteria for evaluating social and institutional efficiency are proposed, and practical recommendations for improving the performance of special economic zones are developed. The findings have significant scientific and practical importance for shaping effective regional economic policy.

Keywords: special economic zones, social efficiency, institutional efficiency, regional development, investment climate, employment level, business environment, state support, governance system, economic policy.

Jahon iqtisodiyotida maxsus iqtisodiy zonalar (MIZ) hududiy rivojlanishni jadallashtirish, investitsiyalarni jalb etish va sanoatni modernizatsiya qilishning muhim instrumenti sifatida keng qo‘llanilmoqda. So‘nggi yillarda MIZlar nafaqat ishlab chiqarish hajmini oshirish, balki bandlikni ta‘minlash, aholi daromadlarini ko‘paytirish hamda infratuzilmani rivojlantirish orqali ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashda ham muhim rol o‘ynamoqda [1]. Shu bilan birga, ularning samaradorligi ko‘p jihatdan institutsional muhit - boshqaruv sifati, normativ-huquqiy baza, investorlar huquqlarining kafolatlanganligi va davlat qo‘llab-quvvatlash mexanizmlariga bog‘liq ekani ta‘kidlanadi [2].

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, MIZlarning muvaffaqiyati faqat soliq imtiyozlari bilan emas, balki samarali institutsional boshqaruv va shaffof tartibga solish tizimi bilan belgilanadi [3]. Rivojlanayotgan mamlakatlarda MIZlar hududlararo tafovutlarni kamaytirish, yangi ish o‘rinlari yaratish va eksport salohiyatini oshirish vositasi sifatida qaralmoqda [4]. Shunday sharoitda MIZlar faoliyatining ijtimoiy va institutsional samaradorligini kompleks baholash, ularning hududiy rivojlanishga ta‘sirini aniqlash hamda takomillashtirish yo‘nalishlarini belgilash dolzarb ilmiy masala hisoblanadi.

Tadqiqotda Xorazm viloyatidagi “Hazorasp” erkin iqtisodiy zonasi tanlab olingan bo‘lib, u O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 12-yanvardagi PF-4931-sonli Farmoniga asosan tashkil qilingan. EIZning umumiy yer maydoni 366,39 gektarni tashkil qiladi, viloyatimizning 5 ta tumanida 10 ta hududida o‘z faoliyatini olib boradi. Loyihalar joylashtirilgan umumiyer maydoni umumiy 59,42 gektarni tashkil qiladi.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 2-son 2026 yil

2021-2026 yil 1- yanvar holatiga erkin iqtisodiy zona hududlarida qiymati 71.1 mln. dollarlik 18 ta loyihalar ishga tushirilib, 1624 ta yangi ish o‘rinlari yaratilgan.

2025 yilda umumiy qiymati 6,0 mln. dollarlik 2 ta loyiha ishga tushirilishi natijasida 201 ish o‘rinlari yaratilgan. Jumladan:

1. "IMZO-GLASS KHAREZM" MChJning qiymati 5.2 mln. dollarlik 100 ish o‘rinli “Toblangan oyna, deraza va eshik rom mahsulotlari ishlab chiqarish” loyihasi ishga tushirildi.

2. "LUXFABRIC" MChJning qiymati 0.8 mln. dollarlik 101 ish o‘rinli “Zamonaviy tikuvchilik fabrikasini tashkil qilish va har xil turdagi trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarish” loyihasi ishga tushirildi.

2026-2027-yillarda qiymati 19,9 mln. dollarlik 5 ta loyiha ishga tushirilishi va 381 ish o‘rinlari yaratilishi rejalashtirilgan.

Bular:

1. “IBODULLAEVLAR” MChJning qiymati 0,6 mln. dollarlik 31 ish o‘rinli “Temir panelli isitish radiatorlarini ishlab chiqarish” loyihasi.

2. “Al-Jabr Kabel” MChJning qiymati 1.5 mln. dollarlik 45 ish o‘rinli “Emallangan va izolyatsiyalangan mis kabel mahsulotlari ishlab chiqarish” loyihasi.

3. “HKJ ELECTRIC” MChJning qiymati 1,3 mln. dollarlik 150 ish o‘rinli ““Damas” va “Labo” avtomobillari uchun simlar to‘plami ishlab chiqarish” loyihasi.

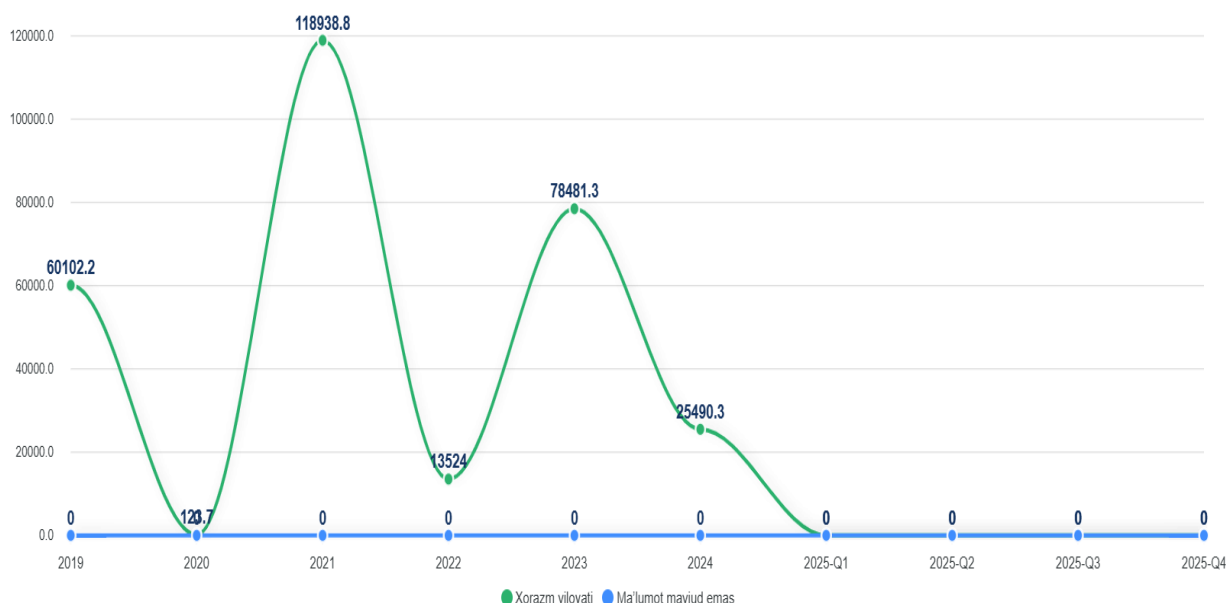
4. “NAFIS-DUNYO-TO‘RTLARI” OKning qiymati 0,5 mln. dollarlik 50 ish o‘rinli “Qandolat va yarim tayyor oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish” loyihasi.

5. “KING LONG KHOREZM” MChJning qiymati 16 mln. dollarlik 105 ish o‘rinli “Zamonaviy mikroavtobuslar ishlab chiqarish” loyihasi.

Ishlab chiqarish va eksport bo‘yicha 2026 — yil 1 — yanvar holatiga “Hazorasp” EIZning ishtirokchilari tomonidan 493,3 mlrd so‘mlik mahsulotlar ishlab chiqarilgan va 14,417 mln. dollarlik mahsulotlar eksportga yo‘naltirilgan.

Bo‘sh yer maydonlar bo‘yicha EIZ hududlarida loyiha joylashtirish mumkin bo‘lgan 228,25 gektar yer maydon mavjud bo‘lib, bugungi kunda jami bo‘sh yer maydon 170,1 gektarni tashkil qiladi.

Aukcion savdolariga chiqarilgan yer maydonlari bo‘yicha 2026 — yil yanvar holatiga “Hazorasp” EIZ hududlarida umumiy qiymati 1,203 mlrd dollarlik 34 ta loyihalar uchun 165,9 gektar yer maydonlari (97,53 %) 34 ta lotlarga bo‘lingan holda elektron-onlayn aukcion savdolariga chiqarilgan.



1-rasm. Xorazm viloyatidagi MIZ ishtirokchilarining asosiy kapitalga investitsiyalari (mln so‘m)

Mazkur loyihalar amalga oshirilishi natijasida 4625 ta ish o‘rinlari yaratilishi rejalashtirilgan. Bular:

1. Hazorasp tumani Aloqali ko‘l MFYda 144.4 ga
2. Tuproqqal’a tumani Yakkachiqir MFYda 21.5 ga

2.3.1-rasmda Xorazm viloyatidagi maxsus iqtisodiy zon (MIZ) ishtirokchilari tomonidan amalga oshirilgan asosiy kapital investitsiyalari hajmining 2019–2025-yillar kesimidagi dinamikasi aks ettirilgan. Grafik ma’lumotlariga ko‘ra, investitsion faollik yillar davomida keskin tebranishlarga ega bo‘lgan va barqaror o‘sish tendensiyasi hali to‘liq shakllanmaganini ko‘rish mumkin.

2019-yilda asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi 60 102,2 mln so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2020-yilda bu ko‘rsatkich keskin kamayib, atigi 123,7 mln so‘mni tashkil qilgan. Bunday pasayish, avvalo, global pandemiya sharoitida investitsion loyihalarning vaqtincha to‘xtatilishi, tashqi kapital oqimining qisqarishi hamda iqtisodiy noaniqlikning ortishi bilan izohlanishi mumkin.

2021-yilda esa investitsiyalar hajmi rekord darajaga, ya’ni 118 938,8 mln so‘mga yetgan. Bu davrda iqtisodiy faollikning tiklanishi, yangi loyihalarning ishga tushirilishi va davlat tomonidan investitsion muhitni yaxshilashga qaratilgan qo‘llab-quvvatlash choralari muhim omil bo‘lgan. 2022-yilda ko‘rsatkich 13 524 mln so‘mgacha pasaygan bo‘lsa-da, 2023-yilda yana sezilarli o‘sish kuzatilib, 78 481,3 mln so‘mni tashkil etgan. Bu holat investitsion jarayonlarning davriy xususiyatga ega ekanini, ya’ni yirik loyihalarning bosqichma-bosqich amalga oshirilishi bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi.

2024-yilda investitsiyalar hajmi 25 490,3 mln so‘mni tashkil etib, oldingi yilga nisbatan kamaygan. Bu esa MIZlarda yangi loyihalar sonining qisqarishi yoki mavjud loyihalarning yakunlanish bosqichiga o‘tganini anglatishi mumkin. 2025-yilning choraklari bo‘yicha ma’lumotlar mavjud emasligi investitsion jarayonlar monitoringini kuchaytirish zaruratini ko‘rsatadi.

Tahlil natijalari Xorazm viloyatidagi MIZlarda investitsion faollik yuqori salohiyatga ega ekanini, biroq uning barqarorligi yetarli darajada ta’minlanmaganini ko‘rsatadi. Kelgusida investitsiyalarni diversifikatsiya qilish, uzoq muddatli strategik loyihalarni ko‘paytirish hamda innovatsion yo‘nalishlarni kengaytirish orqali investitsion jarayonlarning barqaror o‘shirishini ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Xorazm viloyatidagi MIZning innovatsion faollik ko‘rsatkichlarini tahlil qilganda, asosiy omillar quyidagilardan iborat:

1. Investitsiyalar va moliyaviy rag‘batlar – MIZ doirasida davlat tomonidan berilayotgan soliq va bojxona imtiyozlari innovatsion loyihalarga jalb qilinayotgan investitsiyalarni oshirdi.
2. Texnologik yangilanishlar – Texnoparklar va MIZ korxonalari yangi texnologiyalarni joriy etish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirmoqda.
3. Startaplar va ilmiy-tadqiqot faoliyati – Texnoparklar startap ekotizimini rivojlantirish va ilmiy markazlar bilan hamkorlikni kuchaytirish orqali innovatsion mahsulotlar yaratmoqda.
4. Ish o‘rinlari sifati – Innovatsion faoliyat yangi yuqori malakali ish o‘rinlarini yaratishda asosiy omil bo‘lib xizmat qilmoqda, bu esa mahalliy iqtisodiyotga yuqori qo‘shilgan qiymat kiritadi.

Shu bilan birga, MIZ innovatsion faolligini oshirishda ayrim cheklovlar mavjud: yuqori malakali kadrlarning yetishmasligi, ilmiy-tadqiqot infratuzilmasining nisbatan past darajada rivojlanganligi va ba’zi korxonalarda texnologiyalarni joriy etishda moliyaviy cheklovlar mavjudligi. Shu sababli, kelajakda innovatsion ko‘rsatkichlarni yaxshilash uchun investitsiyalarni oshirish, ilmiy-tadqiqot markazlari va oliy ta’lim muassasalari bilan integratsiyani kuchaytirish va kadrlarni tayyorlash zarur.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, maxsus iqtisodiy zonalar faoliyatining samaradorligi faqat investitsiyalar hajmi yoki ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari bilan emas, balki ularning ijtimoiy natijalari va institutsional muhit sifati bilan ham belgilanadi. MIZlar hududiy bandlikni oshirish, aholi daromadlarini ko‘paytirish va infratuzilmani rivojlantirish orqali ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Biroq ularning uzoq muddatli samaradorligi boshqaruvning shaffofligi, normativ-huquqiy barqarorlik va investorlar uchun qulay institutsional sharoit mavjudligiga bevosita bog‘liq.

Shu asosda quyidagi takliflar ilgari suriladi: birinchidan, MIZlar samaradorligini baholash uchun ijtimoiy va institutsional ko‘rsatkichlarni qamrab olgan integrallashgan baholash tizimini joriy etish; ikkinchidan, boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirish orqali shaffoflikni oshirish; uchinchidan, hududiy mehnat bozorini rivojlantirish va mahalliy kadrlar salohiyatini mustahkamlash; to‘rtinchidan, davlat qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini natijadorlik tamoyili asosida takomillashtirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. World Bank. (2023). Special Economic Zones: An Operational Review of Their Impacts. Washington, DC.
2. OECD. (2022). Special Economic Zones and Institutional Quality. Paris.
3. UNCTAD. (2021). World Investment Report 2021: Investing in Sustainable Recovery. Geneva.
4. Farole, T., & Akinci, G. (2022). Special Economic Zones: Progress, Emerging Challenges and Future Directions. World Bank Publications.

UDK:332

HUDUDLARARO IQTISODIY NOMUTANOSIBLIKNI TARTIBGA SOLISHDA INVESTITSION YONDASHUVLARNING SAMARADORLIGI

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПОДХОДОВ В РЕГУЛИРОВАНИИ МЕЖРЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДИСПРОПОРЦИИ.

THE EFFECTIVENESS OF INVESTMENT APPROACHES IN ADDRESSING INTERREGIONAL ECONOMIC DISPARITIES.

Duvshatova N.K. Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada hududlararo iqtisodiy nomutanosiblikni tartibga solishda investitsion yondashuvlarning samaradorligi tahlil qilinadi. Hududlar kesimida investitsiya oqimlari, iqtisodiy o‘shish va bandlik ko‘rsatkichlari asosida nomutanosiblik darajasi baholanadi. Investitsion siyosatning maqsadli va differensial yondashuvlari hududiy rivojlanishga ta’siri aniqlanadi hamda resurslarni oqilona taqsimlash bo‘yicha ilmiy takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: hududlararo iqtisodiy nomutanosiblik, investitsion yondashuvlar, hududiy rivojlanish, investitsiya siyosati, iqtisodiy tafovutlar, barqaror iqtisodiy o‘shish, mintaqaviy iqtisodiyot, investitsiya samaradorligi.

В данной статье анализируется эффективность инвестиционных подходов в регулировании межрегиональной экономической диспропорции. На основе показателей инвестиционных потоков, экономического роста и занятости по регионам оценивается уровень межрегиональных различий. Определяется влияние целевых и дифференцированных инвестиционных подходов на региональное развитие, а также разрабатываются научные предложения по рациональному распределению инвестиционных ресурсов.

Ключевые слова: межрегиональная экономическая диспропорция, инвестиционные подходы, региональное развитие, инвестиционная политика, экономические различия, устойчивый экономический рост, региональная экономика, эффективность инвестиций.

This article analyzes the effectiveness of investment approaches in regulating interregional economic disparities. The level of regional inequality is assessed based on indicators such as

investment flows, economic growth, and employment across regions. The impact of targeted and differentiated investment approaches on regional development is identified, and scientific recommendations for the rational allocation of investment resources are proposed.

Keywords: interregional economic disparities, investment approaches, regional development, investment policy, economic inequality, sustainable economic growth, regional economy, investment efficiency.

So‘nggi yillarda hududlararo iqtisodiy nomutanosiblik masalasi global va milliy darajada dolzarb muammolardan biriga aylangan. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy o‘shish jarayonlari ko‘pincha hududlar kesimida notekis shakllanadi va bu resurslar taqsimoti, investitsiya oqimlari hamda infratuzilma rivoji bilan bevosita bog‘liqdir [1]. Mintaqalar o‘rtasidagi yalpi hududiy mahsulot, daromadlar va bandlik darajasidagi tafovutlar barqaror rivojlanishga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin [2]. Shu sababli investitsion siyosatni hududiy xususiyatlarni inobatga olgan holda shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ilmiy tadqiqotlarda investitsiya oqimlarining hududiy iqtisodiy o‘shishga ta‘siri, ayniqsa, differensial va maqsadli yondashuvlar orqali nomutanosiblikni kamaytirish imkoniyatlari keng o‘rganilmoqda [3]. Yangi iqtisodiy geografiya nazariyasi hududiy rivojlanishda kapitalning konsentratsiyasi va aglomeratsiya omillarining rolini asoslab beradi [4]. Shu bilan birga, investitsion resurslarni samarali va muvozanatli taqsimlash mexanizmlarini takomillashtirish hududlararo tafovutlarni qisqartirishning muhim sharti sifatida qaraladi [5].

Mazkur maqolada hududlararo iqtisodiy nomutanosiblikni tartibga solishda investitsion yondashuvlarning samaradorligi nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi hamda hududiy rivojlanishni muvozanatlashtirish bo‘yicha ilmiy takliflar ishlab chiqiladi.

Hududlararo iqtisodiy nomutanosiblikni tartibga solishda investitsion yondashuvlarning samaradorligini baholash uchun hududlar kesimida investitsiya hajmi, yalpi hududiy mahsulot (YaHM), bandlik darajasi va aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan daromad ko‘rsatkichlari o‘zaro bog‘liqlikda tahlil qilindi. Tadqiqotda so‘nggi besh yillik dinamik ma‘lumotlar asosida hududiy tafovutlarning o‘zgarish tendensiyasi o‘rganildi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, investitsiya oqimlari hududlar kesimida bir xil taqsimlanmagan. Nisbatan rivojlangan hududlarda kapital qo‘shilmalar hajmi yuqori bo‘lib, bu yerda infratuzilma, sanoat salohiyati va logistika imkoniyatlari yaxshi shakllangan. Natijada investitsiyalar iqtisodiy o‘shishni tezlashtiruvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Aksincha, iqtisodiy salohiyati past hududlarda investitsiya hajmining kamligi ishlab chiqarishning sust rivojlanishiga va bandlik ko‘rsatkichlarining pastligiga olib keladi.

Investitsiya va YaHM o‘rtasidagi korrelyatsion bog‘liqlik ijobiy xarakterga ega bo‘lib, investitsiya hajmining oshishi iqtisodiy o‘shish sur‘atlarining ortishiga xizmat qilgan. Shu bilan birga, investitsiyaning samaradorligi hududning iqtisodiy tarkibiga, infratuzilma darajasiga va institutsional muhitga bevosita bog‘liq ekanligi aniqlandi. Bu holat investitsion yondashuvlarni differensial asosda shakllantirish zaruratini ko‘rsatadi.

Hududlararo nomutanosiblik darajasini baholashda variatsiya koeffitsiyenti va nisbat ko‘rsatkichlaridan foydalanildi. Hisob-kitob natijalari investitsiya taqsimotidagi tafovutlar YaHM va bandlikdagi farqlarga sezilarli ta‘sir ko‘rsatishini tasdiqladi. Xususan, investitsiya hajmi yuqori bo‘lgan hududlarda o‘rtacha YaHM o‘shish sur‘ati 1,3–1,5 baravar yuqori kuzatilgan.

Hududiy rivojlanish jarayonida investitsiya oqimlarining iqtisodiy o‘shish va bandlik ko‘rsatkichlariga ta‘sirini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, asosiy kapitalga yo‘naltirilgan investitsiyalar hajmi va ularning hududiy taqsimoti iqtisodiy faollik darajasini belgilovchi omillardan biridir. Shu nuqtai nazardan, investitsiya hamda makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni statistik jihatdan ko‘rib chiqish zarur hisoblanadi.

Quyidagi jadvalda hududlar kesimida investitsiya va iqtisodiy ko‘rsatkichlarning o‘zaro uyg‘unligi keltirilgan (1-jadval).

O‘zbekiston hududlari kesimida investitsiya va iqtisodiy ko‘rsatkichlar o‘zaro bog‘liqligi [1]

Hudud guruhi	Asosiy kapitalga investitsiyalar (trln so‘m)	YaHM o‘sish sur‘ati (%)	Bandlik o‘sishi (%)	Aholi jon boshiga investitsiya (mln so‘m)
Yuqori rivojlangan hududlar (Toshkent sh., Navoiy vil.)	92,6	7,4	4,1	21,8
O‘rta rivojlangan hududlar (Samarqand, Farg‘ona, Andijon vil.)	63,3	6,2	3,2	14,7
Nisbatan past rivojlangan hududlar (Qoraqalpog‘iston R., Surxondaryo, Jizzax vil.)	38,9	4,6	2,0	9,5

2024-yil ma’lumotlari O‘zbekistonda investitsiya oqimlarining hududlar kesimida notekis taqsimlanayotganini ko‘rsatadi. Yuqori rivojlangan hududlarda asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi 92,6 trln so‘mni tashkil etib, YaHM o‘sish sur‘ati 7,4 % ga yetgan. Aholi jon boshiga investitsiya miqdorining 21,8 mln so‘mni tashkil etishi investitsion resurslarning konsentratsiyasini tasdiqlaydi.

O‘rta rivojlangan hududlarda investitsiya hajmi 1,5 baravar past bo‘lib, iqtisodiy o‘sish sur‘ati ham mos ravishda 6,2 % ni tashkil etgan. Nisbatan past rivojlangan hududlarda esa investitsiya hajmi yuqori hududlarga nisbatan qariyb 2,4 baravar kam bo‘lib, iqtisodiy o‘sish sur‘ati 4,6 % darajasida shakllangan.

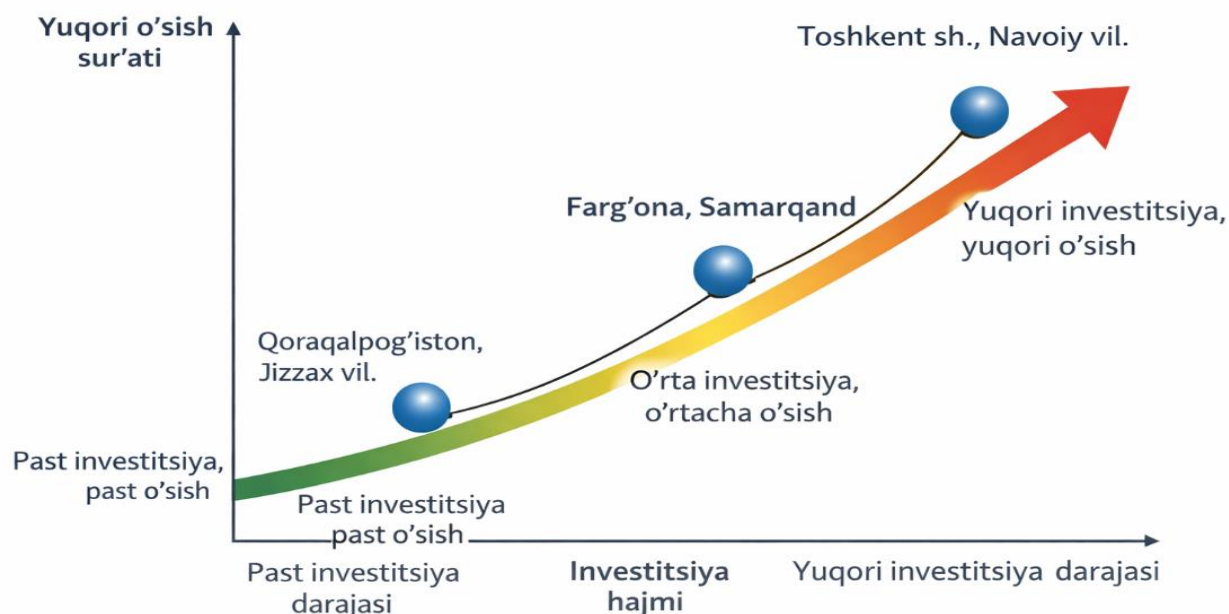
Mazkur holat investitsion yondashuvlarni differensial asosda takomillashtirish zarurligini hamda hududlararo nomutanosiblikni kamaytirishda maqsadli investitsiya siyosatini kuchaytirish lozimligini ko‘rsatadi.

Investitsion yondashuvlar samaradorligini tahlil qilishda uchta asosiy model ko‘rib chiqildi: markazlashgan investitsiya siyosati, differensial (hududiy ustuvorlikka asoslangan) yondashuv va rag‘batlantiruvchi (soliq va kredit imtiyozlari asosidagi) yondashuv.

Markazlashgan modelda investitsiyalar asosan iqtisodiy salohiyati yuqori hududlarga yo‘naltiriladi. Bu qisqa muddatda umumiy iqtisodiy o‘sishni ta‘minlaydi, biroq uzoq muddatda hududlararo tafovutlarni kuchaytirishi mumkin. Differensial yondashuv esa investitsiya resurslarini iqtisodiy jihatdan sust rivojlangan hududlarga ko‘proq yo‘naltirishni nazarda tutadi. Bu model ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash va hududiy tafovutlarni qisqartirishga xizmat qiladi. Rag‘batlantiruvchi yondashuv esa xususiy investitsiyalarni jalb qilish orqali iqtisodiy faollikni oshirishni ko‘zlaydi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, differensial va rag‘batlantiruvchi yondashuvlarning kombinatsiyasi eng yuqori natija bergan. Bunda infratuzilma rivojiga ustuvor investitsiyalar kiritish, kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash va soliq imtiyozlari orqali investitsiya muhitini yaxshilash hududiy o‘sish sur‘atlarini tezlashtirgan.

Hududlararo tafovutlarning dinamikasini grafik ko‘rinishda ifodalash investitsiya siyosati samaradorligini yanada aniqroq ko‘rsatadi (1-rasm).



1-rasm. Investitsiya hajmi va hududiy iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlik [2]

Yuqoridagi rasmda O'zbekiston hududlari misolida investitsiya hajmi va hududiy iqtisodiy o'sish o'rtasidagi ijobiy bog'liqlik grafik ko'rinishda tasvirlangan. Gorizontaal o'qda investitsiya darajasi, vertikal o'qda esa iqtisodiy o'sish sur'ati ifodalangan bo'lib, egri chiziq yuqoriga ko'tarilib boruvchi tendensiyaning ko'rsatadi. Bu investitsiya hajmi oshgani sari hududiy iqtisodiy o'sish sur'atlari ham ortishini anglatadi.

Grafikda uchta hududiy guruh ajratilgan. Past investitsiya va past o'sish zonasi sifatida Qoraqalpog'iston Respublikasi hamda Jizzax viloyati ko'rsatilgan. Ushbu hududlarda investitsiya faolligining nisbatan sustligi ishlab chiqarish hajmi va bandlik o'sishining cheklanganligiga olib kelayotganini anglash mumkin. O'rta investitsiya darajasiga ega bo'lgan Farg'ona va Samarqand viloyatlari grafikda o'rta nuqtada joylashgan bo'lib, bu hududlarda iqtisodiy o'sish sur'atlari ham o'rtacha darajada shakllanayotganini bildiradi.

Eng yuqori nuqta Toshkent shahri va Navoiy viloyatiga to'g'ri keladi. Bu hududlarda investitsiya hajmi yuqori bo'lib, sanoat, xizmatlar va infratuzilma rivoji iqtisodiy o'sish sur'atlarini tezlashtirmoqda. Grafikdagi yuqoriga yo'nalgan o'q investitsiyaning multiplikativ ta'sirini ifodalaydi, ya'ni kapital qo'yilmalar ko'paygani sari iqtisodiy faollik, bandlik va daromadlar oshadi.

Ushbu tahliliy rasm investitsion yondashuvlarning hududiy iqtisodiy rivojlanishga bevosita ta'sirini tasdiqlaydi hamda investitsiyalarni differensial va maqsadli taqsimlash orqali hududlararo nomutanosiblikni kamaytirish mumkinligini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda hududlararo iqtisodiy nomutanosiblik investitsiya resurslarining notekis taqsimlanishi bilan chambarchas bog'liq. Investitsiya hajmi yuqori bo'lgan hududlarda yalpi hududiy mahsulot o'sish sur'atlari va bandlik darajasi nisbatan yuqori shakllangan. Aksincha, investitsiya faolligi past hududlarda iqtisodiy o'sish sust kechmoqda. Bu investitsion yondashuvlarning hududiy rivojlanishga bevosita va multiplikativ ta'sirini tasdiqlaydi.

Tahlillar asosida quyidagi takliflar ilgari suriladi. Birinchidan, investitsion siyosatni differensial asosda takomillashtirish, ya'ni iqtisodiy salohiyati past hududlarga maqsadli investitsiyalarni ko'paytirish zarur. Ikkinchidan, transport, energetika va sanoat infratuzilmasini rivojlantirish orqali hududiy investitsion jozibadorlikni oshirish lozim. Uchinchidan, investitsiya samaradorligini baholashning yagona integral ko'rsatkichini joriy etish resurslardan foydalanish natijadorligini nazorat qilish imkonini beradi. To'rtinchidan, xususiy sektorni rag'batlantirish va davlat-xususiy sheriklik asosidagi loyihalarni kengaytirish hududiy iqtisodiy faollikni kuchaytiradi. Investitsion yondashuvlarni ilmiy asosda takomillashtirish hududlararo tafovutlarni qisqartirish va barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. World Bank. *World Development Report 2022: Finance for an Equitable Recovery*. Washington, DC, 2022.
2. OECD. *Regional Outlook 2023: Bridging Regional Disparities*. Paris, 2023.
3. Rodríguez-Pose A. *The Role of Investment in Regional Development*. Regional Studies, 2021.
4. Krugman P. *Geography and Trade Revisited*. Economic Geography Review, 2022.
5. UNDP. *Regional Inequality and Sustainable Development Report*. New York, 2024.

УДК:338.48

**ЦИФРОВАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ
ТУРИСТСКОЙ СИСТЕМЫ (НА ПРИМЕРЕ БУХАРСКОЙ ОБЛАСТИ)**

**MINTAQAVIY TURIZM TIZIMINING BARQAROR RIVOJLANISHINI RAQAMLI
KOMPONENTI (BUXORO VILOYATI MISOLIDAN)**

**DIGITAL COMPONENT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REGIONAL
TOURISM SYSTEM (ON THE EXAMPLE OF THE BUKHARA REGION)**

Усманова Азиза Баходировна

Старший преподаватель, д.ф.э.н. (PhD) кафедры «Экономика»
Бухарского государственного университета

Аннотация

В статье рассматриваются теоретико-методологические и прикладные аспекты формирования цифровой составляющей устойчивого развития региональной туристской системы. Актуальность исследования обусловлена необходимостью перехода туристской отрасли Узбекистана к модели устойчивого и цифрового развития в условиях реализации социально-экономических реформ. На основе статистических данных и материалов Управления туризма Бухарской области проведён анализ текущего уровня цифровизации туристской инфраструктуры региона. В рамках исследования предложена авторская SDT-модель устойчиво-цифрового развития туристской системы, интегрированная с цифровым мультипликатором, позволяющим количественно оценить влияние цифровых факторов на экономические результаты туристской деятельности.

Ключевые слова: устойчивое развитие, цифровизация туризма, региональная туристская система, SDT-модель, цифровой мультипликатор, Бухарская область.

Ushbu maqolada mintaqaviy turizm tizimining barqaror rivojlanishi uchun raqamli komponentni ishlab chiqishning nazariy, metodologik va amaliy jihatlarini ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotning dolzarbligi ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish sharoitida O‘zbekiston turizm sanoatining barqaror va raqamli rivojlanish modeliga o‘tish zaruratidan kelib chiqadi. Buxoro viloyati turizm boshqarmasining statistik ma'lumotlari va materiallaridan foydalangan holda, mintaqaviy turizm infratuzilmasini raqamlashtirishning hozirgi darajasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda turizm tizimining barqaror raqamli rivojlanishi uchun raqamli multiplikator bilan integratsiyalashgan, raqamli omillarning turizmning iqtisodiy ko‘rsatkichlariga ta'sirini miqdoriy baholash imkonini beruvchi xususiy SDG modeli taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: barqaror rivojlanish, turizmni raqamlashtirish, mintaqaviy turizm tizimi, SDG modeli, raqamli multiplikator, Buxoro viloyati.

This article examines the theoretical, methodological, and applied aspects of developing a digital component for the sustainable development of a regional tourism system. The relevance of the

study stems from the need for Uzbekistan's tourism industry to transition to a sustainable and digital development model amid the implementation of socioeconomic reforms. Using statistical data and materials from the Bukhara Region Tourism Department, an analysis of the current level of digitalization of the region's tourism infrastructure is conducted. The study proposes a proprietary SDG model for the sustainable digital development of a tourism system, integrated with a digital multiplier, allowing for a quantitative assessment of the impact of digital factors on the economic performance of tourism.

Keywords: sustainable development, digitalization of tourism, regional tourism system, SDG model, digital multiplier, Bukhara Region.

В условиях глобальной цифровой трансформации и усиления конкуренции между туристскими регионами устойчивое развитие туристской отрасли всё в большей степени определяется уровнем внедрения цифровых технологий и качеством цифровых сервисов, что подтверждается выводами международных организаций о роли цифровых решений в повышении устойчивости и конкурентоспособности туристских регионов (OECD, 2020; UNWTO, 2019). Для Узбекистана, реализующего масштабные социально-экономические реформы в рамках концепции «Янги Узбекистон», развитие туризма рассматривается как один из приоритетных драйверов регионального роста, занятости и диверсификации экономики.

Несмотря на положительную динамику туристских потоков и расширение инфраструктуры, цифровая составляющая устойчивого развития региональных туристских систем остаётся недостаточно сформированной. Это проявляется в ограниченной доле онлайн-бронирований, фрагментарном внедрении электронных сервисов, отсутствии единых цифровых платформ и слабой интеграции цифровых решений в систему регионального управления туризмом. Особенно актуальной данная проблема является для туристских регионов с высоким культурно-историческим потенциалом, в том числе Бухарской области.

Анализ научных исследований показывает, что в зарубежной литературе достаточно широко представлены вопросы устойчивого развития туризма, цифровой трансформации туристских услуг и оценки цифровых эффектов. В отечественных исследованиях при этом акцент делается на адаптацию цифровых инструментов к региональной специфике и институциональной среде (Усманова, 2023).

В исследованиях OECD подчёркивается, что цифровые технологии позволяют оптимизировать управление туристскими потоками, повысить прозрачность рынка услуг и расширить доступ к туристским продуктам (OECD, *Digital Transformation in Tourism*, 2020). В условиях Бухарской области цифровой блок формируется на основе сочетания доступных статистических данных, анализа институциональных документов и результатов авторского социологического опроса.

В дополнение к индексному анализу в методике оценки устойчиво-цифрового развития регионального туризма используется эконометрический инструментарий, позволяющий выявить факторные зависимости и оценить влияние отдельных параметров на итоговые показатели развития. Комбинирование индексных и эконометрических методов широко применяется в современных исследованиях экономики туризма (Song, Li, 2019). В исследованиях по экономике туризма подчёркивается, что сочетание индексных и эконометрических методов повышает аналитическую глубину исследования и позволяет перейти от описательного анализа к объяснению причинно-следственных связей (Song, Li, *Tourism Economics*, 2019).

Вместе с тем в отечественных исследованиях недостаточно разработаны комплексные методики количественной оценки устойчиво-цифрового развития региональных туристских систем, учитывающие взаимосвязь экономических, цифровых и институциональных факторов.

В этой связи целью исследования является разработка и апробация методического подхода к оценке цифровой составляющей устойчивого развития региональной туристской системы на основе авторской SDT-модели и цифрового мультипликатора. Отдельные

элементы методического подхода ранее были апробированы автором в исследованиях по цифровизации регионального туризма (Усманова, 2024).

Для достижения поставленной цели в статье решаются следующие задачи:

- проанализировать текущее состояние цифровизации туристской системы Бухарской области;
- обосновать методологические основы оценки устойчиво-цифрового развития регионального туризма;
- представить авторскую SDT-модель с цифровым мультипликатором;
- оценить влияние цифровых факторов на экономические результаты туристской деятельности региона;
- разработать практические рекомендации по совершенствованию цифровой политики в сфере туризма.

Научная новизна исследования заключается в следующем:

- предложена авторская SDT-модель устойчиво-цифрового развития региональной туристской системы;
- разработан цифровой мультипликатор, отражающий влияние цифровизации на экономические показатели туризма;
- обоснован комплексный подход к оценке цифровой составляющей устойчивого развития регионального туризма.

Объектом исследования является региональная туристская система Бухарской области, предметом — процессы формирования и развития её цифровой составляющей в контексте устойчивого развития.

Информационную базу исследования составили данные Государственного комитета по статистике Республики Узбекистан, материалы Управления туризма Бухарской области, официальные отчёты профильных ведомств, а также результаты авторских расчётов за 2015–2024 гг.

В процессе исследования использованы экономико-статистические, сравнительные, индексные и эконометрические методы анализа. Ключевым инструментом исследования выступает авторская SDT-модель устойчиво-цифрового развития, имеющая следующий вид:

$$SDT_t = \alpha + \beta_1 \cdot INF_t + \beta_2 \cdot INV_t + \beta_3 \cdot DIG_t + \beta_4 \cdot INST_t + \varepsilon_t,$$

где:

SDT_t — интегральный показатель устойчиво-цифрового развития туристской системы в период t ;

INF_t — уровень развития туристской инфраструктуры;

INV_t — объём инвестиций в туристскую отрасль;

DIG_t — индекс цифровизации туристских услуг;

$INST_t$ — институциональные условия развития туризма;

ε_t — случайная ошибка.

Для оценки мультипликативного эффекта цифровизации в модели используется цифровой мультипликатор, отражающий степень влияния цифровых технологий на экономические результаты туристской деятельности региона.

Результаты анализа показывают, что в Бухарской области наблюдается постепенный рост цифровых элементов туристской системы. Доля онлайн-бронирований увеличилась с 5–7 % в 2018 году до 18–20 % в 2024 году, а доля электронных билетов — до 17–20 %. Количество туристских объектов, оснащённых QR-кодами, достигло 42 единиц. Вместе с тем цифровые сервисы внедрены неравномерно и не образуют единой экосистемы.

Расчёты по SDT-модели подтверждают значимое влияние цифрового фактора на интегральный показатель устойчивого развития. Наибольший вклад в рост SDT-индекса вносит переменная DIG_t , что свидетельствует о высокой чувствительности туристской системы региона к уровню цифровизации. Однако ограниченность институциональной поддержки и недостаточная координация цифровых инициатив снижают потенциал цифрового мультипликатора.

Сравнение полученных результатов с выводами зарубежных исследований показывает их концептуальное соответствие, при этом предложенная модель позволяет учесть региональную специфику и институциональные особенности развития туризма в Узбекистане.

В результате проведённого исследования установлено, что цифровая составляющая устойчивого развития туристской системы Бухарской области находится на стадии формирования и требует системного подхода к управлению. Разработанная авторская SDT-модель и цифровой мультипликатор позволяют количественно оценить влияние цифровых факторов на экономические результаты туристской деятельности и могут быть использованы в практике регионального управления.

Развитие цифровой составляющей устойчивости региональной туристской системы целесообразно рассматривать не только как рост отдельных электронных сервисов (онлайн-бронирование, электронные билеты, QR-маркировка объектов), но и как формирование управляемой цифровой экосистемы, обеспечивающей измеримость результатов, сопоставимость регионов и оперативную корректировку политики. Наблюдаемая в Бухарской области динамика цифровых элементов (рост доли онлайн-бронирований и электронных билетов, расширение QR-инфраструктуры) подтверждает наличие положительного тренда, однако сам по себе рост отдельных цифровых показателей не гарантирует устойчивости системы: при неравномерном внедрении решений и отсутствии единой платформенной архитектуры цифровизация может усиливать «точечные» эффекты, не снижая системные дисбалансы (перегрузка ключевых объектов, сезонность спроса, разрыв в качестве сервиса между зонами дестинации)

С методологической точки зрения, для управления устойчиво-цифровым развитием регионального туризма важна связка трёх блоков: (1) измерение уровня устойчиво-цифрового развития, (2) диагностика причинно-следственных связей и мультипликативных эффектов цифровизации, (3) инструменты адаптивного управления потоками и качеством сервиса. В рамках предлагаемого подхода первый блок обеспечивается интегральным SDT-показателем, второй — цифровым мультипликатором и эконометрической проверкой влияния цифровых факторов на результаты, третий — механизмами smart-управления (KPI-мониторинг и цифровая панель), методикой оценки цифровой зрелости при дефиците официальной статистики и моделью адаптивного перераспределения туристских потоков по сигналам мониторинга.

Инструментарий SDT-индекса с цифровым мультипликатором позволяет перейти от описания цифровизации к количественной оценке её «усиливающего» эффекта в региональной туристской системе. Принципиально важно, что цифровые факторы воздействуют не линейно: повышение цифрового доступа к продукту (онлайн-каналы продаж, электронные билеты, цифровая навигация, платформенные решения для бронирования) способно ускорять оборот, повышать загрузку инфраструктуры, сокращать транзакционные издержки и усиливать эффекты сопутствующих инвестиций. В этой логике цифровой мультипликатор интерпретируется как коэффициент усиления влияния цифровизации на экономические, инфраструктурные и институциональные параметры устойчивости туристской системы. Его прикладная ценность заключается в том, что он помогает разграничивать ситуации «видимой цифровизации» (рост отдельных сервисов) и «эффективной цифровизации» (рост отдачи туризма для региональной экономики при сохранении культурно-экологического баланса).

Для углубления причинно-следственного анализа цифровых эффектов целесообразно использовать эконометрическую проверку устойчиво-цифровых взаимосвязей в динамике. В практической постановке это означает оценку того, насколько изменения индекса цифровизации туристских услуг статистически значимо связаны с изменением интегрального SDT-показателя и экономических результатов туристской деятельности, с учётом институциональных условий и инвестиционной активности. Такой подход повышает доказательность выводов: цифровизация рассматривается не как декларативный тренд, а как фактор, подтверждённый модельными оценками и пригодный для управленческого

нормирования (например, выделение пороговых значений цифровой зрелости, при которых цифровые инвестиции начинают давать заметный прирост устойчивости).

Отдельного внимания требует диагностика перегрузки туристской системы как ключевого риска для культурно-исторических дестинаций. Для Бухары, где ядро спроса концентрируется на ограниченном числе объектов и маршрутов, рост потоков при недостаточной цифровой координации может приводить к локальной сверхнагрузке, ухудшению качества впечатления и росту издержек на сохранение наследия. Поэтому в контуре устойчиво-цифрового управления целесообразно применять индекс перегрузки туристской системы (ОPI), отражающий концентрацию посещений и сервисной нагрузки во времени и пространстве. Управленческая идея ОPI состоит в том, чтобы «привязать» цифровые меры не к абстрактному развитию сервисов, а к снижению перегрузки: цифровые решения (слот-бронирование, электронная очередь, динамическое ценообразование, перераспределение маршрутов через рекомендации в приложении) должны измеримо уменьшать пики нагрузки и повышать равномерность распределения спроса.

Практическая реализация предложенного подхода требует организационно-экономического механизма smart-управления, который связывает стратегические цели устойчиво-цифрового развития с измеряемыми показателями и оперативной обратной связью. Такой механизм может быть представлен как регламентированная система KPI-мониторинга и цифровая панель контроля, включающая индикаторы цифровой зрелости, устойчивости инфраструктуры, качества сервиса и перегрузки (в том числе ОPI), а также блок управленческих решений по сценариям. KPI-логика особенно важна в условиях ограниченных ресурсов и необходимости приоритизации проектов: цифровая панель позволяет видеть, какие меры дают наибольший эффект на устойчивость (например, снижение перегрузки в пиковые периоды, рост доли «распределённых» маршрутов, рост удовлетворённости туристов), а какие требуют институционального усиления (стандартизация данных, межведомственная интеграция, единые протоколы обмена).

С учётом дефицита региональной статистики по цифровизации туризма методика оценки цифровой зрелости должна опираться на прокси-индикаторы цифрового спроса и предложения с обязательной процедурой верификации. К прокси-индикаторам спроса могут относиться доля онлайн-бронирований, доля безналичных платежей и электронных билетов, интенсивность поискового интереса к дестинации в цифровых каналах, доля пользователей цифровых навигационных и информационных сервисов. Прокси-индикаторы предложения могут включать охват объектов размещения и достопримечательностей цифровыми карточками/QR-контентом, наличие интегрированных модулей бронирования, доступность мультязычных цифровых путеводителей, долю поставщиков услуг, подключённых к агрегаторам и региональной платформе. Верификация при дефиците статистики реализуется через сопоставление нескольких источников (административные данные, результаты опроса стейкхолдеров, цифровые следы платформ) и проверку устойчивости оценок во времени. Такой дизайн методики делает оценку цифровой зрелости управленчески применимой: регион получает не разрозненные показатели, а сопоставимую шкалу, пригодную для мониторинга, типологизации и прогнозирования.

Третьим компонентом является модель адаптивного управления туристскими потоками в культурно-исторической дестинации на основе мониторинговых сигналов и сценарных режимов цифрового перераспределения спроса. В прикладной постановке это означает, что система отслеживает «сигналы» (перегрузка объектов, рост времени ожидания, транспортные заторы на маршрутах, снижение удовлетворённости, превышение порогов ОPI), после чего автоматически или полуавтоматически активирует сценарии: перенаправление потоков на альтернативные объекты и маршруты, изменение рекомендательных выдач в цифровых каналах, введение временных слотов посещения, стимулирование посещения вне пиков через ценовые/контентные механизмы, информационное уведомление туристов и операторов. В отличие от разовых административных ограничений, адаптивная модель обеспечивает

гибкость и минимизацию «побочных эффектов» для бизнеса и туристов за счёт цифровых инструментов координации.

Завершающим элементом методического контура выступает усовершенствованная типология уровней устойчиво-цифрового развития, позволяющая классифицировать состояние региональной туристской системы по сочетанию устойчивости и цифровой зрелости (например, «низкая цифровая зрелость при росте нагрузки», «цифровой рост без институциональной поддержки», «сбалансированное устойчиво-цифровое развитие» и др.). Типология важна тем, что задаёт разные управленческие траектории: для одних состояний приоритетом будет инфраструктурная цифровизация и стандартизация данных, для других — институциональная координация и платформенная интеграция, для третьих — внедрение адаптивного управления потоками и механизмов снижения перегрузки. На основе типологии и динамики SDT-показателей формируется база для среднесрочного прогнозирования параметров устойчиво-цифрового развития, что особенно актуально при планировании региональных программ и инвестиционных пакетов на горизонте 2026–2030 гг.

Таким образом, предлагаемое расширение методического подхода усиливает прикладной характер исследования: цифровая составляющая устойчивости встраивается в контур измерения (SDT-индекс), объяснения эффектов (цифровой мультипликатор и эконометрическая проверка), диагностики рисков (ОП) и управления (smart-механизм KPI-мониторинга, оценка цифровой зрелости на прокси-индикаторах, адаптивное перераспределение потоков). Это позволяет перейти от констатации уровня цифровизации к проектированию управленческих решений, ориентированных на баланс экономической отдачи, качества туристского опыта и сохранности культурно-исторического наследия региона.

Ключевыми направлениями повышения эффективности цифровизации регионального туризма являются формирование единой цифровой платформы, развитие институциональной среды и стимулирование инвестиций в цифровые туристские сервисы. Полученные выводы и рекомендации могут быть использованы при разработке региональных программ устойчивого и цифрового развития туристской отрасли.

Список использованной литературы:

1. Management. – 2026. – Vol. 9, Issue 1. – P. 471–475. – ISSN: 2576-5973. (ОАК Раёсатининг 2024 йил 28 августдаги 360-сон қарори)
2. Usmanova A.B. Comprehensive Assessment of the Tourism Potential of the Bukhara Region within the Framework of the Sustainable Development Strategy // Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance. – 2026. – 7(1). – January. – ISSN 2660-454X. (ОАК Раёсатининг 2024 йил 28 августдаги 360-сон қарори)
3. Усманова А.Б. Smart tourism как инструмент устойчивого развития туристских регионов: международный опыт и региональная адаптация // Muhandislik va iqtisodiyot jurnali. 1-son, 2026. – В. 471–476 (ОАК Раёсатининг 2024 йил 28 августдаги 360-сон қарори)
4. Усманова А.Б. Устойчивое и цифровое развитие регионального туризма: эволюция теоретических подходов и методологические основания // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. – 2026. – № 1. – С. 525–528. (ОАК Раёсатининг 2023 йил 28 февралдаги 333/5-сон қарори)
5. OECD. Digital Transformation in Tourism. – Paris: OECD Publishing, 2020.
6. UNWTO. Tourism and the Digital Transformation. – Madrid: World Tourism Organization, 2019.
7. Song H., Li G. Tourism demand modelling and forecasting: A review of recent research // Tourism Economics. – 2019. – Vol. 25(4). – P. 1–20.

**UY-JOY QURILISHIDA KAPITAL QO‘YILMALAR HAJMI VA YAKUNIY NATIJALAR
O‘RTASIDAGI BOG‘LIQLIKNI EKONOMETRIK MODELLASHTIRISH**

**ЭКОНОМЕТРИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ВЗАИМОСВЯЗИ МЕЖДУ ОБЪЕМОМ
КАПИТАЛЬНЫХ ИНВЕСТИЦИЙ И КОНЕЧНЫМИ РЕЗУЛЬТАТАМИ
ЖИЛИЩНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА**

**ECONOMETRIC MODELING OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE VOLUME OF
CAPITAL INVESTMENTS AND FINAL OUTCOMES IN HOUSING CONSTRUCTION**

Qidirniyazov Ajiniyaz Sherniyazovich

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
ORCID ID: 0009-0003-2043-0411

Annotatsiya

Ushbu maqolada Qoraqalpog‘iston Respublikasida uy-joy fondi tarkibi va o‘zgarishlari, ko‘p qavatli va yakka tartibdagi uylar sonining dinamikasi tahlil qilindi. Ishga tushirilgan uy-joy maydoni va uy-joy fondining umumiy o‘zgarishi orasidagi nomutanosiblik, resurslarni samarali taqsimlash va qurilish strategiyasini optimallashtirish imkoniyatlari ekonometrik modellashtirish yordamida aniqlangan. Shuningdek, ichimlik suvi, tabiiy gaz va uy-joy fondining deformatsiyasi kabi kommunal va infratuzilma masalalari ham ko‘rib chiqildi.

Kalit so‘zlar: Uy-joy fondi, ko‘p qavatli kvartiralar, yakka tartibdagi uylar, ekonometrik modellashtirish, infratuzilma, Qoraqalpog‘iston.

В статье проанализирован состав и динамика жилищного фонда Республики Каракалпакстан, а также изменения числа многоквартирных и индивидуальных домов. С помощью эконометрического моделирования выявлены дисбалансы между введенной площадью жилья и общими изменениями фонда, что позволяет оптимизировать распределение ресурсов и стратегии строительства. Рассмотрены также вопросы водоснабжения, газификации и деформации жилого фонда.

Ключевые слова: Жилищный фонд, многоквартирные дома, индивидуальные дома, эконометрическое моделирование, инфраструктура, Каракалпакстан.

This article analyzes the composition and changes of the housing stock in the Republic of Karakalpakstan, focusing on the dynamics of multi-apartment and individual houses. Econometric modeling reveals imbalances between newly commissioned housing and overall stock changes, enabling effective resource allocation and construction strategy optimization. Water supply, natural gas provision, and housing stock deformation are also addressed.

Keywords: Housing stock, multi-apartment buildings, individual houses, econometric modeling, infrastructure, Karakalpakstan.

Uy-joy bilan ta’minlashda ko‘p qavatli kvartiralar va yakka tartibdagi shaxsiy uylar o‘ziga xos guruhlarni tashkil etadi. Har bir guruh bo‘yicha uy-joylar sonining o‘zgarishi kapital qo‘shilmalar hajmi va yakuniy natijalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilish imkonini beradi. Ma’lumotlarga ko‘ra, 2010-2015-yillarda ko‘p qavatli uylar soni deyarli o‘zgarmagan, 2016-yilda esa keskin kamaygan, natijada yakka tartibdagi uylar soni oshgan.

Uy-joy fondining umumiy maydonidagi o‘zgarishlar ba’zi yillarda nomutanosib bo‘lib, 2016-2019-yillarda tanqislik kuzatilgan. Keyingi chora-tadbirlar ishga tushirilgan uy-joy maydonini fonda o‘zgarishlarga nisbatan oshirishga xizmat qilgan. Shu bilan birga, yakka tartibdagi uylar

xom g‘ishtdan qurilishi va kommunal xizmatlar bilan ta‘minlanishdagi pastlik urbanizatsiya va shaharsozlik talablariga mos kelmasligini ko‘rsatadi.

Ushbu tadqiqotda uy-joy fondi va kapital qo‘shilmalar o‘rtasidagi munosabatni ekonometrik modellashtirish orqali tahlil qilish, shaharsozlik va qurilish strategiyasini optimallashtirishga asos yaratadi.

Uy-joy qurilishi va energiya samaradorligi masalasi iqtisodiy va ijtimoiy siyosatning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida keng o‘rganilgan. Ilmiy manbalarda ushbu masala barqaror rivojlanish, kapital qo‘shilmalar samaradorligi, uy-joy bozorining barqarorligi hamda aholi farovonligini oshirish kontekstida tahlil qilinadi.

Saidov & Xolmurodov (2024) uy-joy fondini boshqarishda ekonometrik modellarning qo‘llanilishini va resurslarni optimallashtirish metodlarini yoritadi [1]. Kutbitdinova (2025) uy-joy siyosati va ijtimoiy himoya o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilgan [2]. Turayev & Ruzmetov (2025) ipoteka mexanizmlarining uy-joy bilan ta‘minlashdagi rolini o‘rganadi [3]. Adachi (2025) uy-joy ishlab chiqarish funksiyasini ekonometrik yondashuvda baholaydi [4]. Li, Lyu & Chen (2023) uy narxlari va mintaqaviy innovatsion salohiyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilgan [5]. Springer Nature (2023) uy-joy investitsiyalari va makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarni modellashtirish orqali o‘rganadi [6]. Redalyc (Brazil) uy-joy defitsiti va makroiqtisodiy omillarni statistik metodlar bilan tahlil qiladi [7]. UK Essays uy-joy va iqtisodiy o‘rta o‘rtasidagi empirik bog‘liqlikni sharhlaydi [8].

Shu tariqa, adabiyotlar tahlili uy-joy qurilishi va energiya samaradorligi masalalarining iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional jihatlarini qamrab olib, tadqiqot uchun nazariy-metodologik asos yaratadi.

Uy-joy bilan ta‘minlash sohasida tahlil ikki asosiy guruh — ko‘p qavatli kvartiralar va yakka tartibdagi shaxsiy uylar — bo‘yicha olib borildi. Har bir guruh bo‘yicha uy-joylar sonining o‘zgarish dinamikasi kapital qo‘shilmalar hajmi bilan yakuniy natijalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlashda asosiy indikator sifatida xizmat qildi.

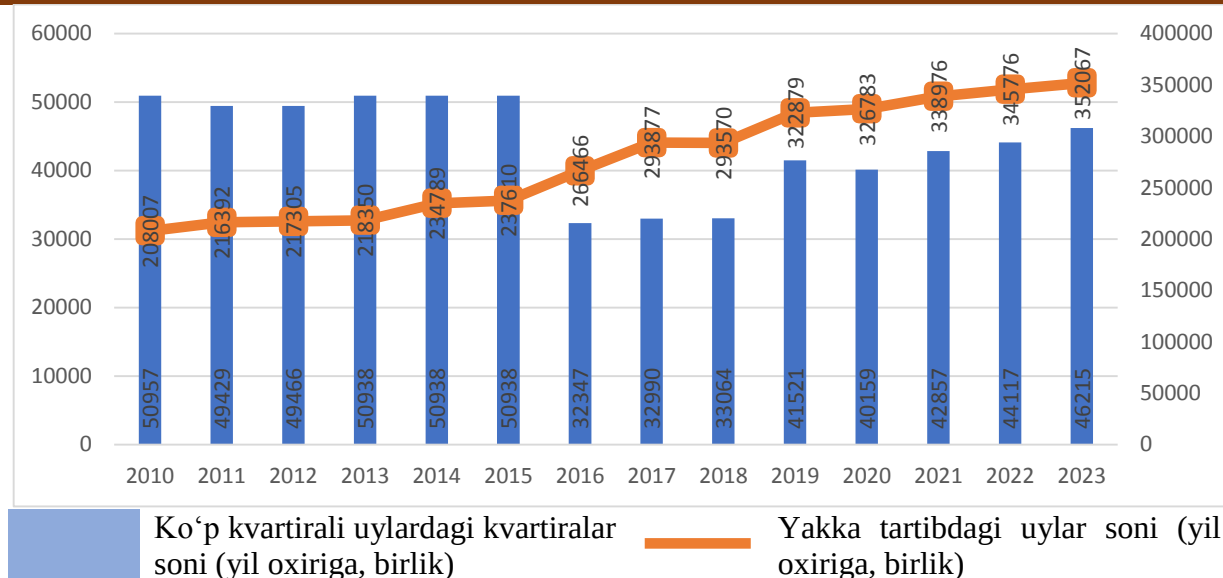
Tahlil uchun 2010-2023-yillar davri bo‘yicha mintaqaviy uy-joy fondi ma‘lumotlari, ishga tushirilgan uy-joy maydoni va fondning umumiy o‘zgarishi statistik ko‘rsatkichlari qo‘llanildi. Ekonometrik modellashtirish yordamida ko‘p qavatli kvartiralardagi va yakka tartibdagi uylar soni o‘zgarishi, kapital qo‘shilmalar hajmi va qurilish natijalari o‘rtasidagi munosabatlar tahlil qilindi.

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, 2016-yilda ko‘p qavatli uylar soni keskin kamaygan, yakka tartibdagi uylar esa o‘rta sur‘atini ko‘rsatgan. Ushbu jarayon xususiy sektorning kirib kelishi, eski uylarning buzilishi va kompensatsiya mablag‘lari bilan bog‘liq. Ishga tushirilgan uy-joy maydoni va umumiy uy-joy fondidagi o‘zgarishlar ba‘zi yillarda nomutanosiblikni namoyon qilgan, bu uy-joy bozorida tanqislikka olib kelgan.

Tadqiqot metodologiyasi shuni ta‘minladiki, uy-joy fondining o‘zgarishi va kapital qo‘shilmalar samaradorligini ekonometrik tahlil qilish orqali resurslarni optimal taqsimlash va qurilish strategiyasini shakllantirish mumkin.

Uy-joy bilan ta‘minlashda uylarga ikki guruh ajratiladi: ko‘p qavatli kvartiralar va yakka tartibdagi shaxsiy uylar. Har bir guruh bo‘yicha uy-joylar sonining o‘zgarish dinamikasi kapital qo‘shilmalar hajmi bilan yakuniy natijalar o‘rtasidagi munosabatni aniqlashda asosiy indikator sifatida xizmat qiladi. Ekonometrik modellashtirish yordamida bu bog‘liqlik tahlil qilinadi, natijada resurslarni samarali taqsimlash va uy-joy qurilishining natijadorligini oshirish imkoniyati paydo bo‘ladi (1-rasm).

Mintaqada ko‘p qavatli uy-joylar va yakka tartibdagi uylar sonining o‘zgarish dinamikasi uy-joy qurilishi sohasida kapital qo‘shilmalar va yakuniy natijalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilish imkonini beradi. Ma‘lumotlarga ko‘ra, 2010–2015-yillarda ko‘p qavatli kvartiralardagi uylar soni deyarli o‘zgarmagan, 2016-yilda esa keskin kamaygan. Keyingi yillarda u asta-sekin o‘rta sur‘atga erishgan, biroq 2015-yildagi darajasiga yetmagan. Ushbu pasayishning asosiy sabablaridan biri eski uylarning buzilishi va egalari kompensatsiya mablag‘lari bilan yer maydonlari ajratilishi bo‘lib, natijada yakka tartibdagi uylar sonida keskin o‘rta kuzatilgan.

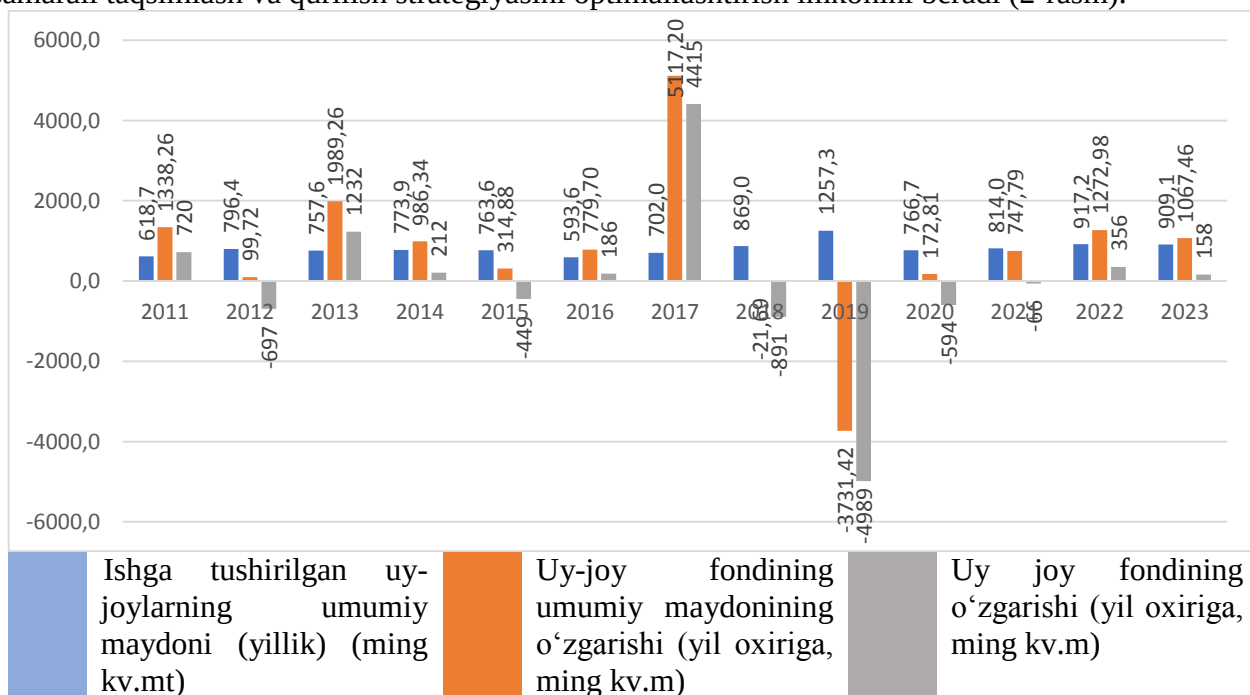


1-rasm. Qoraqalpog‘iston Respublikasida umumiy uy-joy fondi hamda aholini uy-joy bilan ta’minlanish darajasi dinamikasi

2010-yilda yakka tartibdagi uylar soni 208 007 birlikni tashkil qilgan bo‘lsa, 2023-yilda 352 067 birlikka yetgan; ko‘p qavatli kvartiralaridagi uylar soni esa 50 957 birlikdan 46 215 birlikka kamaygan. Shu sababli, ko‘p qavatli uylar ulushi 19,7% dan 11,6% gacha pasaygan. Bu jarayon, shuningdek, xususiy sektorning kirib kelishi va norasmiy qurilish biznesining rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘ldi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, yakka tartibdagi uylar asosan maxsus qurilish tashkilotlaridan tashqari ustalar tomonidan qurilgan, ko‘p qavatli uylar esa korxona qurilishiga asoslangan. Yakka tartibdagi uylarni qurish jarayoni asta-sekinlik bilan, aholi daromadi va kredit imkoniyatlariga bog‘liq, ko‘p qavatli uylar esa ko‘proq bir martalik xarajat talab qiladi. Bundan tashqari, iqlim sharoitlari va zamonaviy qurilish materiallari tanlovi ham uy-joyga bo‘lgan talabni shakllantiruvchi omillardan biridir.

Shu nuqtai nazardan, uy-joy fondining o‘zgarishi, kapital qo‘shilmalar hajmi va yakuniy uy-joy natijalari o‘rtasidagi munosabatni ekonometrik modellashirish orqali tahlil qilish, resurslarni samarali taqsimlash va qurilish strategiyasini optimallashtirish imkonini beradi (2-rasm).



2-rasm. Uy-joy fondidagi o‘zgarishlarni ifodalovchi ko‘rsatkichlar dinamikasi

Ishga tushirilgan uy-joy fondi maydonidagi o‘zgarishlar dinamikasi keskin tebranishlarsiz bo‘lsa-da, uy-joy fondining umumiy o‘zgarish ko‘rsatkichlari ba’zi yillarda nomutanosiblikni namoyon etdi. Masalan, ishga tushirilgan uy-joy maydoni 2016-yilda minimal 593,6 ming kvadrat metrni tashkil qilgan bo‘lsa, uy-joy fondining umumiy o‘zgarishi 779,7 ming kvadrat metrga yetgan va sof o‘zgarish 186,1 ming kvadrat metrni tashkil qilgan. 2017–2018-yillarda umumiy fondagi o‘shish maksimal darajaga yetgan bo‘lsa, 2019-yilda u o‘zining quyi chegarasiga tushgan.

Bu holat uy-joy bozorida tanqislik va nomutanosiblikka olib kelgan. Shu bilan birga, keyingi yillarda amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida ishga tushirilgan uy-joy maydoni fondning umumiy o‘zgarishiga nisbatan yuqori bo‘lishi ta’minlangan, bu esa o‘shish sur’atlarini rag‘batlantirgan.

Mintaqada uy-joy bilan ta’minlanish darajasi oshgan bo‘lsa-da, ichimlik suvi va tabiiy gaz bilan ta’minlanganlik pastligi kuzatilgan. Natijada, urbanizatsiya va shaharsozlik qoidalari muvofiq ko‘p qavatli uylar sonining oshishi kutilganiga qaramay, teskari holat kuzatilgan.

2010–2015-yillarda ko‘p qavatli kvartiralar soni barqaror bo‘lgan, 2016-yilda esa kamaygan, keyinchalik asta-sekin o‘sgan, lekin 2015-yildagi darajaga yetmagan. Yakka tartibdagi uylar soni 2010-yilda 208 007 dan 2023-yilda 352 067 birlikka oshgan, ko‘p qavatli uylar esa 50 957 dan 46 215 birlikka kamayib, ulushi 19,7 % dan 11,6 % ga tushgan. Yakka tartibdagi uylar asosan xususiy ustalar tomonidan, ko‘p qavatli uylar esa qurilish tashkilotlari orqali qurilgan. Ishga tushirilgan uy-joy maydoni 2016-yilda minimal 593,6 ming kv.m, uy-joy fondining o‘zgarishi esa 779,7 ming kv.m bo‘lgan. 2017–2018-yillarda fond o‘shishi maksimal, 2019-yilda quyi chegaraga tushgan, bu uy-joy bozorida nomutanosiblikka olib kelgan. Ichimlik suvi ta’minoti 66,4 %, tabiiy gaz 69,7 % ni tashkil qilgan. Pishiq g‘isht ulushi 14,9 % dan 24,7 % ga oshgan, xom g‘isht 46 % ga yetgan, yirik panelli va temir-beton uylar ulushi kamaygan.

Uy-joy fondidagi o‘zgarishlar va kapital qo‘shilmalar hajmi ekonometrik modelashtirish orqali tahlil qilinib, resurslarni samarali taqsimlash va qurilish strategiyasini optimallashtirish imkonini beradi. Qoraqalpog‘iston Respublikasida uy-joy fondida nomutanosiblik mavjud: yakka tartibdagi uylar soni ortgan, ko‘p qavatli kvartiralarining ulushi esa kamaygan, bu ba’zi yillarda uy-joy bozorida tanqislikka olib kelgan. Ichimlik suvi va tabiiy gaz bilan ta’minlanganlik pastligi hamda deformatsiyalangan uy-joy fondi urbanizatsiya talablariga mos emas. Uy-joy fondi tarkibi va kapital qo‘shilmalar hajmi o‘rtasidagi bog‘liqlik ekonometrik modelashtirish orqali aniqlangan, bu resurslarni samarali taqsimlash va qurilish strategiyasini optimallashtirish imkonini beradi.

Takliflar: ko‘p qavatli kvartiralar qurilishini rag‘batlantirish, yangi uylar uchun infratuzilmani yaxshilash, kapital qo‘shilmalarni optimallashtirish, xom g‘isht uylar sifatini oshirish va energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish hamda davlat-xususiy sektor hamkorligini mustahkamlash.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Saidov, Mash’al Samadovich, and Raxmatilla Ne’matillaevich Xolmuradov. Formation of the Organizational and Economic Mechanism of Housing Stock Management Through Econometric Models. *Economics and Innovative Technologies*, vol. 12, no. 5, 2024, pp. 76–87.
2. Kutbitdinova, Muhayyoxon. Aholini uy-joy bilan ta’minlash aholini ijtimoiy himoya qilishning muhim omili sifatida. *Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil*, vol. 3, no. 2, 2025, pp. 57–64.
3. Turayev, A. K., and F. U. Ruzmetov. Aholini uy-joy bilan ta’minlashda ipoteka kreditlarini ajratish mexanizmlarini takomillashtirish. *TADQIQOTLAR*, vol. 75, no. 1, 2025, pp. 96–100.
4. Adachi, Yusuke. “Estimating the Housing Production Function with Unobserved Land Heterogeneity.” *arXiv*, Apr. 29, 2025.
5. Li, Jianlong, Ping Lyu, and Chen Jin. “The Impact of Housing Prices on Regional Innovation Capacity: Evidence from China.” *Sustainability*, vol. 15, no. 15, 2023.
6. Forecasting Economic Growth: Evidence from housing, banking, and credit conditions. *Journal of Economics and Finance*, Springer Nature, 2023.
7. Economic Complexity and Housing Deficit: An Econometric Analysis in Brazil. *Redalyc.org*, 2024.
8. (Optional) Housing, Economic Growth and Poverty: A Literature Review. *UKessays.com*, 2025.

AYLANMA IQTISODIYOTNING BARQAROR RIVOJLANISHDAGI RO‘LI

РОЛЬ ЦИРКУЛЯРНОЙ ЭКОНОМИКИ В УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ

THE ROLE OF THE CIRCULAR ECONOMY IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Dexkanova Shodiyona Kaxramon qizi

O‘zMU talabasi Tel: 900647636

Anotatsiya

Mazkur maqolada aylanma iqtisodiyot tushunchasi, uning barqaror rivojlanishni ta’minlashdagi o’rni va an’anaviy lineer iqtisodiyotdan farqli jihatlari yoritilgan. Shuningdek, aylanma iqtisodiyot tamoyillarining resurslardan samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va ekologik muammolarni hal etishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Maqolada O‘zbekistonning yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonida aylanma iqtisodiyot bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar, davlat strategiyalari hamda 2025–2030 yillarga mo‘ljallangan asosiy maqsadlar misollar asosida ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Aylanma iqtisodiyot, Barqaror rivojlanish, Lineer iqtisodiy model, Resurslardan samarali foydalanish, Ta’minot zanjiri (circular supply chain), Teskari logistika, ekologik barqarorlik, Issiqxona gazlari emissiyasi, Suv resurslari tanqisligi, Qayta foydalanish va regeneratsiya.

В данной статье раскрывается понятие циркулярной экономики, её роль в обеспечении устойчивого развития и отличия от традиционной линейной экономики. Также анализируется значение принципов циркулярной экономики в эффективном использовании ресурсов, сокращении отходов и решении экологических проблем. В статье на примерах рассматриваются реформы, государственные стратегии и основные цели на 2025–2030 годы, реализуемые в Узбекистане в рамках перехода к зелёной экономике и развития циркулярной экономики.

Ключевые слова: Циркулярная экономика, Устойчивое развитие, Линейная экономическая модель, Ресурсоэффективность, Циркулярная цепочка поставок, Обратная логистика, Экологическая устойчивость, Выбросы парниковых газов, Дефицит воды, Повторное использование и регенерация.

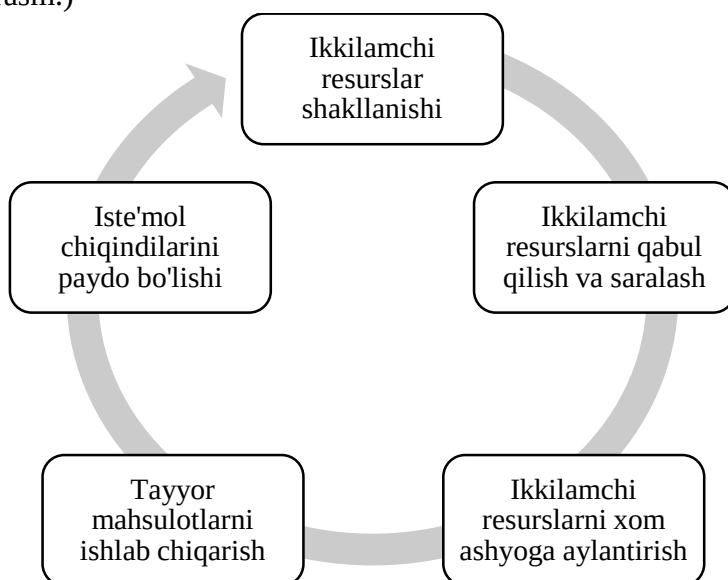
This article examines the concept of the circular economy, its role in ensuring sustainable development, and its differences from the traditional linear economy. It also analyzes the importance of circular economy principles in the efficient use of resources, waste reduction, and addressing environmental challenges. The article reviews, through examples, the reforms, government strategies, and key objectives for 2025–2030 being implemented in Uzbekistan as part of the transition to a green economy and the development of a circular economy.

Keywords: Circular economy, Sustainable development, Linear economic model, Efficient use of resources, Circular supply chain, Reverse logistics, Environmental sustainability, Greenhouse gas emissions, Water scarcity, Reuse and regeneration.

Bugungi kunda aylanma iqtisodiyot mavzusi global darajada eng muhim masalalardan biriga aylandi. Hozirgi lineer iqtisodiy model — “olish, ishlab chiqarish va tashlash” tamoyili — resurslarni tezda sarflanayotganligini ko‘rsatmoqda. 2025-yil holatiga ko‘ra global iqtisodiyotning atigi 6,9% i aylanma tamoyillarga tayangan. Bu ko‘rsatkichlar shuni anglatadiki, materiallarning 93% dan oshig‘i bir martalik foydalanishga mo‘ljallangan va chiqindilar sifatida tashlab yuborilmoqda. Resurslarni qazib olish va qayta ishlash global issiqxona gazlari emissiyasining taxminan 50-55%ini hamda biologik xilma-xillikning yo‘qolishi va suv tanqisligining 90% dan ortig‘ini keltirib chiqarmoqda. Bu

raqamlar shuni anglatadiki, ushbu jarayonlar muhim ekologik muammolarni yuzaga keltiradi va natijada global iqtisodiyotga trillion dollar zarar yetkazishi mumkin [1].

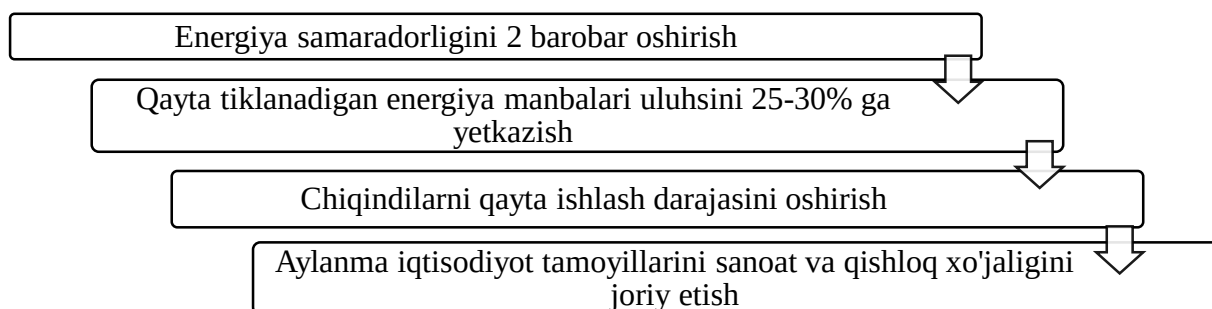
Biz yashayotgan dunyo tez sur’atlar bilan o’zgarib bormoqda va bu jarayonga insoniyatning ta’siri muhim ahamiyatga ega. Asosiy masalalardan biri barqarorlikni ta’minlashdir, ya’ni kelajak avlodlarning ehtiyojlarini qondirish imkoniyatlarini yo’qotmasdan, hozirgi kundagi talablarni ham qondirish zarur. Aylanma iqtisodiyotga o’tishni osonlashtirish uchun biznesdagi asosiy qaror qabul qiluvchilar uchun mahsulot dizayni strategiyalari, biznes modeli strategiyalari va misollar ro’yxati taqdim etiladi. Ushbu doira, shuningdek, aylanma iqtisodiyot uchun kelajakdagi tadqiqot talab qiladi [2]. Unda aylanma iqtisodiyotning tizimli zanjiri quyidagi algoritmik sxemada bo’lishligi maqsadga muvofiqdir. (1-rasm.)



1-rasm. Aylanma iqtisodiy ta’minot zanjiri [2].

Aylanma iqtisodiy ta’minot zanjiri — bu kompaniyalar qabul qilishi kerak bo’lgan yondashuv. Ushbu qayta tiklanadigan model e’tiborni qayta foydalanish, ta’mirlash, qayta ishlab chiqarish, qayta ishlash va samarali teskari logistikani rag’batlantirish orqali materiallarni iloji boricha uzoqroq saqlashga qaratadi. Tizimdan qiymatni yo’qotish o’rniga, dairesel ta’minot zanjirlari iloji boricha uni saqlab qolish, tiklash va yangilash uchun mo’ljallangan. Aylanma iqtisodiy ta’minot zanjiri — bu mahsulotlar va materiallarning iqtisodiy va funksional qiymatini saqlab, qiymat zanjirida imkon darajada davom etishini ta’minlash maqsadida yaratilgan tizimdir. Bu tizim zanjiri esa quyidagi elementlarga e’tibor beradi [1]:

O‘zbekiston ham so‘ngi yillarda barqaror rivojlanish yo‘lida yashil iqtisodiyot masalasini muhim o‘ringa qo‘ymoqda. Bu jarayonda esa yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda asosiy rol ni egallovchi aylanma iqtisodiyot masalasi asosiy e’tiborni tortadi, chunki mamlakatimiz bugungi kunda asosiy va global miqyosda muammoga aylanib borayotgan suv tanqisligi, chiqindi muammolari va energiya samaradorligi bilan bog‘liq masalalarga duch kelmoqda. Shu bois, O‘zbekiston Prezidentining PF-4477-sonli “2019-2030-yillarda O‘zbekiston Respublikasini yashil iqtisodiyotga o‘tkazish strategiyasi”gi Farmoni qabul qilinib, unda quyidagi maqsadlar o‘z ichiga olgan:



2-rasm. O‘zbekiston Respublikasini yashil iqtisodiyotga o‘tkazish strategiyasi maqsadlari [6].

2025-yil O‘zbekiston Respublikasida “Atrof-muhitni asrash va “yashil” iqtisodiyot yili” deb e’lon qilingan bo‘lib, bu davlat dasturi yashil texnologiyalar, chiqindi boshqaruvi, suv resurslarini tejash va qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish kabi strategik yo‘nalishlarga alohida ustuvorlik beradi [3]. Aylanma iqtisodiyot tamoyillari – resurslarni qayta foydalanish, chiqindilarni minimallashtirish va tabiatni regeneratsiya qilish – ushbu jarayonning asosiy tarkibiy qismi sifatida qaralib, 2019-2030 yillarga mo‘ljallangan “Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi”ni amalda mustahkamlashga xizmat qilmoqda [4]. O‘zbekiston yashil iqtisodiyotga o‘tish yo‘lida aylanma iqtisodiyot tamoyili amalda asta-sekinlik bilan qo‘llashni boshlagan. Bu jarayon bir qancha strategiya va xalqaro hamkorlikka asoslangan holda, ijobiy natijalarni ko‘rsatmoqda. 2025-yil holatiga ko‘ra, mamlakatda quyosh va shamol energiyasi quvvati sezilarli darajada oshgan. Masalan, Navoiy, Buxoro va Samarqand viloyatlarida qurilgan yangi stansiyalar energiya samaradorligini oshirib, qazilma yoqilg‘iga bog‘liqlikni kamaytirmoqda. Bu loyihalar aylanma iqtisodiyotning “qayta tiklanadigan resurslardan foydalanish” tamoyilini to‘liq aks ettiradi [5]. Toshkent shahri va boshqa yirik markazlarda chiqindi saralash punktlari va qayta ishlash korxonalari faoliyati kengaymoqda. Plastmassa, qog‘oz va shisha chiqindilarini qayta ishlash darajasi ortib bormoqda, bu esa “qayta ishlash” va “materiallarni qayta ishlatish” tamoyillarini amalda qo‘llashga misol bo‘lmoqda [6]. Yirik savdo tarmoqlari (masalan, Korzinka.uz va boshqalar) plastik idish va paketlarni qaytarib olish dasturlarini joriy etgan. Shuningdek, “Yashil makon” milliy loyihasi doirasida mahalliy darajada chiqindilarni saralash va qayta foydalanish tashabbuslari faollashmoqda [7]. To‘qimachilik sanoatida eski matolarni qayta ishlab, yangi mahsulotlar ishlab chiqarish tajribalari boshlangan. Qishloq xo‘jaligida organik o‘g‘itlardan foydalanish va suvni tejaydigan texnologiyalar tabiatni regeneratsiya qilish tamoyiliga mos keladi [8]. 2025-2030 yillarda O‘zbekiston qayta tiklanadigan energiya manbalarining ulushini 30-40% ga oshirishni, chiqindilarni qayta ishlash ko‘rsatkichini 50% dan yuqoriga olib chiqishni va millionlab yashil ish o‘rinlarini yaratishni maqsad qilmoqda. Ushbu maqsadlarga erishish uchun qonunchilikni yaxshilash, aholining ekologik tafakkurini oshirish va xorijdan investitsiyalarni jalb qilish muhimdir. O‘zbekistonning yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayoni nafaqat ekologik muammolarni hal etishga, balki iqtisodiy raqobatbardoshlikni kuchaytirishga va barqaror rivojlanishni ta’minlashga qaratilgan muhim bir qadamidir. Quyida keltirilgan 1-jadvalda turli manbalarining sentizlashtirilishi orqali muallif hisob-kitobi bo‘yicha joriy yil holatiga ko‘ra va 2030-yilga borib rejalashtirilayotgan yashil va aylanma iqtisodiyot yo‘nalishidagi asosiy raqamlar jamlangan.

1-jadval

2030-yilga borib rejalashtirilayotgan yashil va aylanma iqtisodiyot yo‘nalishi

Ko‘rsatkich	2025-yil holati /	Izoh / Maqsad (2030-yilgacha prognoz)	Manba
Qayta tiklanadigan energiya ulushi (elektr ishlab chiqarishda)	23-26% (quyosh va shamol ~9-11 mlrd kVt/soat)	25-40%ga yetkazish	Energiya vazirligi, 2025 hisobotlari [11].
Qayta tiklanadigan energiya quvvati	Taxminan 3.65-4.5 GVt (quyosh va shamol)	27 GVt ga yetkazish	Mordor Intelligence va vazirlik ma’lumotlari [12].
Chiqindi hosil bo‘lishi (maishiy)	Yiliga ~14-35 mln tonna / m ³	Qayta ishlash darajasini 50%+ ga oshirish	Ekologiya vazirligi va prezident taqdimotlari [13].
Qayta ishlangan chiqindi darajasi	10-20% (plastik va qog‘oz ~185-400 ming tonna)	50%+ ga yetkazish	Ekologiya vazirligi va loyihalar hisobotlari [14].
Qayta ishlangan qog‘oz chiqindisi	Yiliga 185-700 ming tonna (104 ta korxona)	To‘liq saralash va qayta ishlatish	Chiqindilarni boshqarish agentligi [15].

Yashil energiya ishlab chiqarish	23 mlrd kVt/soat (prognoz)	Aholining yillik iste'molini qoplash	O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi. (2024). <i>Yashil energetikani rivojlantirish bo'yicha yig'ilish materiallari</i> . Toshkent. [16].
----------------------------------	----------------------------	--------------------------------------	--

Bu raqamlar mamlakatning qayta tiklanadigan energiya va chiqindilarni qayta ishlashdagi hozirgi holatini hamda kelajakdagi maqsadlarini aniq ko‘rsatadi. Hozirgi kunda elektr energiyasining 23-26% qismiga yaqinini quyosh, shamol va gidroenergetika manbalaridan olishmoqda. Ushbu ko‘rsatkich 2030-yilga kelib, 54% ga yetishi mo‘ljallangan – ya’ni energiyamizning yarimdan o‘rtog‘i toza manbalardan ta’minlanadi. O‘zbekistonning hozirgi kundagi qayta tiklanadigan energiya: quyosh va shamol stansiyalarining quvvati 3,65-4,5 gigavatt atrofida, 2030-yilga kelib esa bu ko‘rsatkichlar 12-20 gigavattga yetkazilishi rejalashtirilmoqda. Har yili 14-35 million tonna maishiy chiqindi hosil bo‘lmoqda. Bu katta raqam, lekin uni boshqarish va qayta ishlash orqali chiqindi muammosini kamaytirish mumkin. Hozir chiqindilarning: plastik va qog‘ozlarning 185-700 ming tonnasi ya’ni 10-20%i qayta ishlanmoqda, kelgusida esa bu ko‘rsatkichlarni 50% va undan yuqori ko‘rsatkichlarga yetkazish maqsad qilingan. Yiliga 185 mingdan 700 ming tonnagacha qog‘oz chiqindisi qayta ishlanmoqda, va bu jarayon bilan 100 dan ortiq korxona faoliyati bog‘liq. Bu aylanma iqtisodiyotning sodda, lekin muhim namunalardan biridir. 2025-yilda taxminan 23 milliard kilovatt-soat toza energiya ishlab chiqarilmoqda. Bu raqam aholi ehtiyojining katta qismini qoplay boshlaganini bildiradi.

Ekologik ta’sirni baholashda keng qo‘llaniladigan IPAT modeli [10] (Ehrlich va Holdren, 1971) quyidagi formula bilan ifodalanadi:

$$I = P \times A \times T$$

bu yerda I — ekologik ta’sir, P — aholi soni, A — jon boshiga iste’mol darajasi, T — texnologiya ta’sir koeffitsiyenti [9].

Lineer iqtisodiyotda T faktori yuqori bo‘lib, resurs sarfi va chiqindilarni oshiradi. Aylanma iqtisodiyot esa qayta foydalanish, ta’mirlash va regeneratsiya orqali T ni sezilarli pasaytiradi. Masalan, materiallarni qayta aylantirish T ni 20–40% ga kamaytirishi mumkin, natijada aholi va iqtisodiy o‘sish sharoitida ham ekologik ta’sirni barqaror ushlab turish imkoniyati paydo bo‘ladi.

Aylanma iqtisodiyot lineer modelning salbiy oqibatlarini kamaytirish va resurslardan samarali foydalanishni ta’minlash orqali barqaror rivojlanishda muhim vosita hisoblanadi. O‘zbekistonning yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonida aylanma iqtisodiyot tamoyillari energiya samaradorligini oshirish, chiqindilarni qayta ishlash va ekologik barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Ushbu yondashuv kelajak avlod uchun barqaror va xavfsiz iqtisodiy-muhit yaratishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Reconomy. (2025, 5 December). *A Circular Economy supply chain: How circularity is reshaping global operations*. Reconomy.com. <https://www.reconomy.com/2025/12/05/circular-economy-supply-chain/>
2. Nancy M. P. Bocken, de Pauw, I., Bakker, C., & van der Grinten, B. (2016). Product design and business model strategies for a circular economy. *Journal of Industrial and Production Engineering*, 33(5), 308–320.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-yanvardagi “O‘zbekiston-2030” strategiyasini “Atrof-muhitni asrash va “yashil iqtisodiyot” yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi PF-16-sonli Farmoni. <https://lex.uz/uz/docs/-7369703>
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktabrdagi “2019 — 2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4477-sonli Qarori.
5. Energiya vazirligi ma’lumotlari (2025). Qayta tiklanadigan energiya loyihalari statistikasi.
6. Ekologiya vazirligi hisobotlari (2025). Chiqindi boshqaruvi holati.

7. “Yashil makon” milliy loyihasi rasmiy ma’lumotlari (2023-2025).
8. Qishloq xo‘jaligi vazirligi va xalqaro loyihalar hisobotlari (2025).
9. NTU China Global Warming Blog. (n.d.). I = P-A-T Model. Nanyang Technological University, Singapore. <https://blogs.ntu.edu.sg/chinaglobalwarming/i-p-a-t-model/>
10. Paul R. Ehrlich, & John Holdren. (1971). Impact of population growth. *Science*, 171(3977), 1212–1217.
11. O‘zbekiston Energetika vazirligi. (2025). *Qayta tiklanadigan energiya manbalari bo‘yicha 2025-yil hisoboti*. Toshkent: Energetika vazirligi.
12. Mordor Intelligence. (2025). *Uzbekistan Renewable Energy Market Report*. Retrieved from <https://www.mordorintelligence.com>; O‘zbekiston Energetika vazirligi ma’lumotlari.
13. O‘zbekiston Ekologiya vazirligi; O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti taqdimotlari. (2024). *Maishiy chiqindilarni boshqarish bo‘yicha ma’lumotlar*.
14. O‘zbekiston Ekologiya vazirligi. (2024). *Loyihalar hisobotlari: chiqindilarni qayta ishlash dasturi*. Toshkent.
15. O‘zbekiston Chiqindilarni boshqarish agentligi. (2024). *Qog‘oz chiqindisini qayta ishlash bo‘yicha statistika*. Toshkent.
16. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi. (2024). *Yashil energetikani rivojlantirish bo‘yicha yo‘l xaritasi va materiallar*. Toshkent: Prezident Administratsiyasi.

UDK:364.01

**AHOLINING FAROVONLIGINI TA’MINLASHDA IJTIMOY QO‘LLAB-
QUVVATLASHNING O‘RNI**

**РОЛЬ СОЦИАЛЬНОЙ ПОДДЕРЖКИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ БЛАГОСОСТОЯНИЯ
НАСЕЛЕНИЯ**

**THE ROLE OF SOCIAL SUPPORT IN ENSURING THE WELL-BEING OF THE
POPULATION**

Gulimboyev Sindor In’omjon o‘g‘li

O‘zbekiston Milliy Universiteti, Iqtisodiyot fakulteti, Moliya va moliyaviy texnologiyalar
yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: O‘zMU, Moliya va kredit kafedrasini mudiri

i.f.d., professor **X.X.Rejapov**

ORSID: 0000-0001-5403-9400

Annotatsiya

Ushbu maqolada davlat tomonidan aholini ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimining mazmun-mohiyati, ahamiyati va jamiyat taraqqiyotidagi roli yoritilgan. Shu bilan bir qatorda, ijtimoiy himoya siyosatining dolzarbligi, uni amalga oshirish mexanizmlari hamda asosiy yo‘nalishlari tahlil qilingan. Maqolada aholini ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning asosiy turlari-pensiya va nafaqalar, moddiy yordam, imtiyozlar, subsidiyalar hamda ijtimoiy xizmatlar tizimi keng ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar. Pensiya ta’minoti, kambag‘allikni qisqartirish, ijtimoiy nafaqa, ijtimoiy himoya, imtiyoz, bandlik, subsidiya.

В этой статье освещены содержание, значение и роль государственной системы социальной поддержки населения в развитии общества. Наряду с этим проанализирована актуальность политики социальной защиты, механизмы её реализации и основные направления. В статье подробно рассмотрены основные виды социальной поддержки

населения — пенсии и пособия, материальная помощь, льготы, субсидии, а также система социальных услуг.

Ключевые слова. Обеспечение пенсий, сокращение бедности, социальное пособие, социальная защита, льгота, занятость, субсидия.

This article highlights the essence, significance, and role of the state social support system for the population in the development of society. In addition, the relevance of social protection policy, the mechanisms for its implementation, and its main directions are analyzed. The article extensively covers the main types of social support for the population — pensions and allowances, financial aid, benefits, subsidies, and the system of social services.

Keywords. Pension provision, poverty reduction, social benefits, social protection, privilege, employment, subsidy.

Respublikamiz mustaqillikka erishgach, sotsialistik tizimdan bozor iqtisodiyotiga o‘tishni boshladi. Shu bilan birga, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qismini ya’ni nafaqa oluvchilar, ko‘p farzandlilar, kam ta’minlanganlar, mehnatga layoqatsizlar ham qo‘llab-quvvatlandi va bu hozirgacha davom etib kelmoqda.

Ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi qatlamini qo‘llab-quvvatlash bir qancha ahamiyati, roli, o‘rni, dolzarbligi va muhimligi mavjud. Aholini ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash orqali daromadlar tengsizligining oldi olinadi, ijtimoiy barqarorlik ta’minlanadi, aholini xarid qobiliyati oshadi, mehnat bozorini barqarorlashtiradi, kambag‘allikni qisqartiradi, jamiyatning davlatga nisbatan ishonchini oshiradi.

Aholini ijtimoiy himoya qilishning turlari mavjud va ularning bir nechtasini ko‘rib chiqamiz:

Pensiya yoshiga yetgan aholiga pensiya to‘lash, undan tashqari, nogironligi bor shaxslar va ishsizlar uchun nafaqa to‘lashni misol qilib aytishimiz mumkin. Shu bilan bir qatorda, 14 yoshgacha bir nechta farzandi bor oilalarga bola puli to‘lab beriladi. Har bir bola uchun alohida hisoblanadi va to‘lov miqdori oiladagi farzandlar soniga qarab belgilanadi. Ushbu nafaqani tayinlash “Ijtimoiy himoya yagona reyestri” orqali amalga oshiriladi.

Aholining ba’zi bir qatlamiga soliqdan yengilliklar berilishi mumkin, ommaviy transport vositalaridan foydalanishda imtiyozlar berilishi mumkin, kommunal to‘lovlar bo‘yicha chegirmalar qilinishi mumkin va hokazolar.

Hozirgi kunda temir daftar, yoshlar daftar, ayollar daftarida turuvchi shaxslar, o‘zlarining tadbirkorlik faoliyatini boshlamocqi bo‘lsa, davlat tomonidan bir martalik subsidiyalar ajratilmoqda. Undan tashqari ishsiz bo‘lgan shaxslarning katta qismi davlat tomonidan ish bilan ta’minlanmoqda. Xususan, bu borada mamlakatimizda “Kambag‘allikni qisqartirish va bandlik vazirligi” faoliyat olib bormoqda. Shu bilan bir birgalikda, mehnat birjalari ham faoliyat yuritmoqda. Ta’kidlash joizki, hozirgi vaqtda zamonaviy kasblarni bilish dolzarb masala bo‘lmoqda. Ushbu muammoga yechim topish maqsadida, hukumatimiz yoshlarni va ishsizlar katta qismini zamonaviy kasblarga o‘qitish bo‘yicha subsidiyalar ajratmoqda.

Ota-onasidan yetim qolgan bolalar uchun “Mehribonlik” uylari, boquvchisini yo‘qotgan yoki himoyaga muhtoj keksalar uchun “Muruvvat” uylari davlatimiz tomonidan tashkil qilingan.

Ijtimoiy himoyaga muhtoj aholiga ipoteka subsidiyalari, shu bilan birgalikda arzon uy-joy dasturlari ishlab chiqilmoqda.

Kambag‘allikni qisqartirish va aholini ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash borasida Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev tomonidan bir qatorlar qarorlar va farmonlar ijro qilingan. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 7-fevral 2017 yildagi PF-4947-sonli farmonida, 5 ta ustuvor yo‘nalishdan iborat bo‘lgan, 2017-2021-yillar uchun tuzilgan “Harakatlar strategiya”sining 4-yo‘nalishi “Ijtimoiy sohani rivojlantirish” bo‘lib, bu quyidagilarni o‘z ichiga oladi: “Ijtimoiy sohani rivojlantirishga yo‘naltirilgan aholi bandligi va real daromadlarini izchil oshirib borish, ijtimoiy himoya va sog‘liqni saqlash tizimini takomillashtirish, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, arzon uy-joylar barpo etish, yo‘l-transport, muhandislik-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilmalarni rivojlantirish hamda modernizatsiya qilish bo‘yicha maqsadli dasturlarni amalga

oshirish, ta’lim, madaniyat, ilm-fan, adabiyot, san’at va sport sohalarini rivojlantirish, yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish” [1].

Shu bilan birgalikda, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 28-yanvar 2022-yildagi PF-60-sonli farmonida, 7 ta ustuvor yo‘nalishdan tashkil topgan, 2022-2026-yillar uchun tuzilgan “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”ning 1-yo‘nalishi “Inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish” bo‘lib, bunda quyidagi vazifalarni amalga oshirish ta’kidlangan: “2026-yilga qadar ehtiyojmand aholi ijtimoiy nafaqa va moddiy yordam bilan to‘liq qamrab olish, ijtimoiy himoya sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshirish, ijtimoiy sug‘urta tizimini yaratish, jumladan ijtimoiy sug‘urta jamg‘armasini tashkil etish, kam ta’minlangan oilalarga ijtimoiy yordam va xizmatlarni ijtimoiy shartnoma asosida taqdim etish, “Ijtimoiy himoya yagona reyestri” axborot tizimida yordamga muhtoj ayollar, yoshlar va nogironligi bo‘lgan shaxslar bo‘yicha alohida ma’lumotlar bazasini yaratish, jumladan “Temir daftar”, “Yoshlar daftari” va “Ayollar daftari”ni “Ijtimoiy himoya yagona reyestri” bilan integratsiya qilish va boshqalar” [2].

Aholini ijtimoiy himoya qilish, kambag‘allikni qisqartirish va bandlikni ta’minlash borasida shu paytgacha keng ko‘lamli izlanishlar olib borilgan. Jumladan, iqtisodchi Q.X. Abdurahmonovning “Mehnat iqtisodiyoti va sotsiologiyasi” darsligida “Bandlikni ta’minlash, mehnat bozorini rivojlantirish, kambag‘allikni qisqartirish” [3] kabi asosiy muammolarga urg‘u berilgan. Shu bilan bir qatorda A.Vahobov va T.Malikovlarning “Moliya” darsligida “Ijtimoiy xarajatlarning samaradorligi, aholini ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning moliyaviy mexanizmlari” [4] yoritib berilgan. Undan tashqari, Tadqiqotchi M.Temirovning fikricha, “Aholi turmush darajasini yaxshilashdagi asosiy dastak bu-davlatning moliyaviy siyosatni to‘g‘ri boshqarishi” [5] deb ta’kidlagan.

Iqtisodchi olim G.Qosimovning fikricha “Ijtimoiy siyosat-bu aholining turmush farovonligini oshirish, uning yashashi, ish faoliyati olib borishi uchun yetarli sharoitlarni ta’minlaydigan asosiy davlat siyosati bo‘g‘inidir” [6].

Davlat tomonidan aholini ijtimoiy qo‘llab quvvatlash-bu aholining ehtiyojmand, kam ta’minlangan, mehnatga layoqatsiz yoki ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini moddiy, moliyaviy, huquqiy va ijtimoiy jihatdan himoya qilishga qaratilgan davlat siyosati va chora-tadbirlari tizimidir. Ushbu tizimning mohiyati, roli, dolzarbligi to‘g‘risida yuqorida tahlil qilindi. Endi ushbu tizim bo‘yicha quyidagi statistiklarni ko‘rib chiqamiz:

1-jadval**Pensiya oluvchilarning hududlar bo‘yicha taqsimlanishi [7]**

Hududlar nomi	Pensiya oluvchilari soni, ming kishida
O‘zbekiston Respublikasi	4246.4
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	226.1
Viloyatlar:	
Andijon	392.8
Buxoro	269.9
Jizzax	143.6
Qashqadaryo	378.9
Navoiy	145.1
Namangan	328.8
Samarqand	449.9
Surxondaryo	283.8
Sirdaryo	108.9
Toshkent	395.0
Farg‘ona	496.9
Xorazm	231.1
Toshkent shahri	395.6

1-jadvaldan ko‘rinadiki, 2024-yil oxiri holatiga O‘zbekistonda jami 4 246,4 ming nafar pensiya oluvchi ro‘yxatga olingan. Bu aholining katta qismini tashkil etuvchi ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlam-keksalar, nogironligi bo‘lgan shaxslar hamda boquvchisini yo‘qotgan fuqarolar mavjudligini ko‘rsatadi. Mazkur ko‘rsatkich davlat zimmasiga tushayotgan ijtimoiy majburiyatlar hajmi yuqoriligidan dalolat beradi.

Hududlar kesimida eng yuqori ulushga ega bo‘lgan viloyatlar-Farg‘ona, Andijon, Samarqand, Toshkentdir. Bu hududlarda pensiya oluvchilar sonining yuqoriligiga sabab: Aholi sonining ko‘pligi, demografik zichlik yuqoriligi va keksalarning ulushi ko‘pligidan deb ta’kidlashimiz mumkin.

Eng past ulushga ega bo‘lgan viloyatlar-Sirdaryo, Jizzax va Navoiydir. Ushbu hududlarda, aholi soni kam, urbanizatsiya darajasi past va migratsiya jarayoni yuqori bo‘lishi mumkin.

Hududlar o‘rtasidagi tafovutning kelib chiqishiga sabab-pensiya yuklamasining notekis taqsimlanganligi, mahalliy byudjetlarga tushadigan bosim turlicha ekanligini va ijtimoiy xizmatlarga ehtiyoj darajasi farqlanishini ko‘rsatadi.

Pensiya oluvchilarni hududlar kesimida o‘rganishning ahamiyati. Davlat byudjetini rejalashtirishda muhim rol o‘ynaydi, qaysi hududda ehtiyoj yuqori ekanligi aniqlanib, o‘sha hududga ko‘proq mablag‘ ajratiladi.



1-rasm. Pensiya oluvchilarining soni va ularning o‘shishi [8]

Yuqoridagi grafik ma’lumotlariga ko‘ra, 2020–2024-yillar davomida O‘zbekistonda pensiya oluvchilar soni izchil o‘shish tendensiyasiga ega bo‘lgan. 5 yil ichida pensiya oluvchilarning o‘shish dinamikasini tahlil qiladigan bo‘lsak, umumiy pensiya oluvchilar soni +633,8ga oshgan. Bu esa qariyb, 17-18% o‘shish deganidir. Pensiya oluvchilarning soni oshishi, ijtimoiy himoya tizimiga ta’sir jarayonini o‘rganib chiqamiz:

Byudjetdan tashqari pensiya fondi mamlakatimizda odatda defitsitda chiqadi. Defitsitni esa davlat moliyalashtiradi. Buning natijasida, davlat xarajatlari ortadi.

Demografik qarish jarayoni tezlashmoqda. Bu esa uzoq muddatli ijtimoiy siyosatni qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi.

Keyingi asosiy tahlil qilinishi kerak bo‘lgan narsa bu-kambag‘allik darajasidir.

2-jadval

Kambag‘allik darajasining yillar kesimida o‘zgarishi [9]

Yillar	Kambag‘allik darajasi, %
2021	17.0
2022	14.1
2023	11.0
2024	8.9
2025	5.8

2-jadvaldagi ma’lumotlarga ko‘ra, mamlakatimizda kambag‘allik darajasi yildan yilga pasaygan. 2025 yilda 2021 yilga nisbatan 11,2 punktga kamaygan. Bu ma’lumotlar mamlakatda

kambag‘allikni kamaytirish bo‘yicha izchil va samarali siyosat olib borilayotganini ko‘rsatadi. Agar bu tendensiya davom etsa, yaqin yillarda kambag‘allik darajasi yanada past ko‘rsatkichlarga tushishi mumkin.

3-jadval

Davlat tomonidan ijtimoiy soha va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash xarajatlari [10]

Yillar	Ijtimoiy soha va aholini ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash xarajatlari, mlrd so‘m
2024	134666.6
2023	122348.7
2022	105589.1
2021	80671.8
2020	63176.7

2020–2024 yillar davomida O‘zbekistonda ijtimoiy soha va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash uchun ajratilgan mablag‘lar sezilarli darajada oshgan. 2020-yilda bu ko‘rsatkich 63176.7 mlrd so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2021-yilda 80671.8 mlrd so‘mga yetib, 21 foizga o‘shirib kuzatilgan. 2022-yilda mablag‘lar 105589.1 mlrd so‘mga ko‘tarilib, 2020-yilga nisbatan 40 foizlik keskin o‘shirib qayd etilgan. 2023-yilda esa bu ko‘rsatkich 122348.7 mlrd so‘mni tashkil etib, yana 49 foizga oshgan. 2024-yilda mablag‘lar 134666.6 mlrd so‘mga yetgan bo‘lib, o‘shirib sur‘ati 53 foizni tashkil etgan (3-jadval). Umumiy hisobda, besh yil ichida ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash uchun ajratilgan mablag‘lar 2,1 baravar ko‘paygan. Bu davlatning ijtimoiy siyosatida aholining kam ta‘minlangan qatlamlarini qo‘llab-quvvatlashga katta e‘tibor qaratilganini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, ijtimoiy himoya tizimi aholining turli qatlamlarini — keksalar, nogironligi bo‘lgan shaxslar, kam ta‘minlangan oilalar, bolali oilalar hamda vaqtincha mehnatga layoqatsiz fuqarolarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan muhim davlat mexanizmi hisoblanadi. Statistik ma‘lumotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, yillar davomida ijtimoiy nafaqa va yordam oluvchilar sonining ortib borishi davlat tomonidan aholini qamrab olish darajasi kengayayotganini anglatadi.

Ijtimoiy himoya tizimining ahamiyati, avvalo, aholining minimal turmush darajasini ta‘minlash, kambag‘allikni qisqartirish hamda ijtimoiy tengsizlikni yumshatishda namoyon bo‘ladi. Shuningdek, bu tizim aholining eng zaif qatlamlarini iqtisodiy xavflardan himoya qilib, jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Davlat byudjeti xarajatlarida ijtimoiy sohaga ajratilayotgan mablag‘larning salmoqli ulushga ega ekani ham ushbu yo‘nalish ustuvor ekanini tasdiqlaydi.

Kelgusida ijtimoiy himoya samaradorligini oshirish uchun yordamlarning manzilliligini kuchaytirish, raqamli platformalar orqali hisob-kitob va nazoratni takomillashtirish, shuningdek, aholi bandligini oshirish bilan bog‘liq kompleks choralarni amalga oshirish muhim hisoblanadi. Shu tariqa, ijtimoiy himoya tizimi nafaqat yordam berish vositasi, balki jamiyatning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta‘minlovchi strategik omil sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 7-fevral 2017 yildagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli Farmoni. lex.uz - O‘zbekiston qonunchiligi
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 28-yanvar 2022-yildagi “Yangi O‘zbekiston Taraqqiyot strategiya to‘g‘risida”gi PF-60-sonli farmoni. lex.uz - O‘zbekiston qonunchiligi
3. Q.X.Abdurahmonov. “Mehnat iqtisodiyoti va sotsiologiyasi”. Darslik. Toshkent. 2005-yil.
4. A.Vahobov, T.Malikov “Moliya”. Darslik. Toshkent-2012
5. M.Temirov (2023). “Aholi turmush darajasini yaxshilashda moliyaviy siyosatning o‘rni”. <https://www.researchgate.net/>
6. G.Qosimova. “Ijtimoiy-madaniy sohalarni rivojlantirishda budjet siyosati”. Toshkent. “Moliya va iqtisod” 2004.
7. M.Xasanova(2023). Aholi farovonligini ta‘minlashda davlat ijtimoiy-moliyaviy siyosatining ahamiyati va o‘ziga xos xususiyatlari.

O‘ZBEKISTONNING INVESTISION IMKONIYATLARI: ASOSIY TENDENSIYA VA NATIJALAR

ИНВЕСТИЦИОННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ УЗБЕКИСТАНА: ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И РЕЗУЛЬТАТЫ

INVESTMENT OPPORTUNITIES OF UZBEKISTAN: MAIN TRENDS AND RESULTS

Mamatov Baxadir Safaraliyevich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori, DSc

ORCID: 0009-0004-6227-5103

Annotatsiya

Maqolada O‘zbekistonning investitsiya imkoniyatlari o‘rganilgan, tavsiflangan va unday foydalanishning ahamiyati yoritilgan. 2021-2025-yillarda asosiy kapitalga yo‘naltirilgan investitsiyalar dinamikasi hamda asosiy kapitalga yo‘naltirigan xorijiy investitsiya va kreditlar hajmi tahlil qilingan va ularning o‘zgarish dinamikasi bo‘yicha ilmiy asoslangan xulosalar shakllantirilgan.

Kalit so‘zlar: investitsiya, investitsiya muhiti, investitsiya imkoniyatlari, investision salohiyat, risk, xorijiy investitsiyalar, xorijiy kreditlar, asosiy kapital, iqtisodiyot tarmoqlari, ishlab chiqarish sanoati, eksport, modernizatsiya, texnologiya, investitsiya siyosati.

В статье исследуется, описывается и подчеркивается важность использования инвестиционных возможностей Узбекистана. Анализируется динамика инвестиций в основной капитал и объем иностранных инвестиций и займов в основной капитал в 2021-2025 годах, делаются научно обоснованные выводы о динамике их изменений.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционный климат, инвестиционные возможности, инвестиционный потенциал, риск, иностранные инвестиции, иностранные займы, основной капитал, экономические сектора, обрабатывающая промышленность, экспорт, модернизация, технологии, инвестиционная политика.

This article explores, describes, and highlights the importance of capitalizing on Uzbekistan's investment opportunities. It analyzes the dynamics of fixed capital investment and the volume of foreign investment and loans in fixed capital in 2021-2025, drawing scientifically substantiated conclusions about the dynamics of these changes.

Key words: investments, investment climate, investment opportunities, investment potential, risk, foreign investments, foreign loans, fixed capital, economic sectors, manufacturing industry, export, modernization, technology, investment policy.

Jahon iqtisodiyotida geosiyosiy o‘zgarishlar, ta‘minot zanjirlarining qayta shakllanishi va yangi bozorlarni izlash jarayonlari kuchaymoqda. Bunday sharoitda O‘zbekiston Markaziy Osiyoda barqaror va istiqbolli investisiya yo‘nalishi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ta‘kidlanganidek, so‘nggi to‘qqiz yilda iqtisodiyot tarmoqlariga 130 mlrd dollar xorijiy investisiya jalb qilingan, joriy yilda esa 140 mlrd dollarlik yangi investisiya kelishuvlariga erishilgan va kelgusi yilda 50 mlrd dollar jalb qilish rejalashtirilgan [1]. Bu holat mamlakatning investision imkoniyatlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish dolzarbligini oshiradi.

So‘nggi yillarda valyuta liberallashtirilishi, soliq islohotlari, erkin iqtisodiy zonalarining kengayishi va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarining joriy etilishi investisiya muhitini sezilarli darajada yaxshiladi. Investitsiyalar asosan sanoat va to‘qimachilik, energetika (quyosh va shamol loyihalari), qurilish va infratuzilma, turizm (Samarqand va Buxoro), axborot texnologiyalari

sohalariga yo‘naltirilmoqda. Ushbu tarmoqlardagi natijalar iqtisodiy barqarorlik va raqobatbardoshlikni baholash imkonini beradi.

Investisiyalar yangi ish o‘rinlari yaratish, eksportni kengaytirish, texnologik yangilanish va aholi daromadlarini oshirishga xizmat qiladi. Shu bois, investision siyosat samaradorligini baholash ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega.

U.F. Sharp, G.Dj. Aleksandr va D.V. Beyli investisiya muhitini asosan qimmatli qog‘ozlar likvidligi va daromadliliqi orqali tavsiflaydi [2]. Bu yondashuv rivojlangan kapital bozorlari uchun xos bo‘lsa-da, investisiya muhitining makroiqtisodiy, huquqiy va institusional omillarini to‘liq qamrab olmaydi.

D. Pestov investisiya jozibadorligini baholashda ichki, tarmoq va mintaqaviy omillarni hisobga olish, kutilayotgan daromad, risk va rivojlanish istiqbollari tahlil qilish zarurligini ta’kidlaydi [3]. Ushbu yondashuv investisiya muhitini kompleks baholashga mos keladi.

Straxova esa mintaqaning investisiya jozibadorligini kapital oqimi intensivligi va investisiya faoliyati bilan bog‘lab, uni investisiya salohiyati va risk darajasi orqali belgilaydi [4].

Mahalliy iqtisodchi-olimlardan Sh.Mustafakulovning monografiyasida “investitsiya muhitini har tomonlama, chuqur tahlil qilinishi asnosida investitsiya tavakkali baholanadi va aniqlanadi. Investitsiya muhiti va tavakkal darajalari bir-biriga teskari nisbatdadir” [5]. Investitsiya muhiti qanchalik qulay bo‘lsa, investorning tadbirkorlik tavakkali shunchalik past darajada bo‘ladi va bu investorlarning kirib kelishini faollashtiradi.

Maqolada mantiqiy abstraksiya, tizimli tahlil, induksiya va deduksiya usullaridan keng foydalanilgan bo‘lib, tadqiqot jarayonida foydalanilgan nazariy hamda statistik materiallarning ishonchliligi vakolatli tashkilotlar tomonidan tasdiqlanganligi bilan izohlanadi.

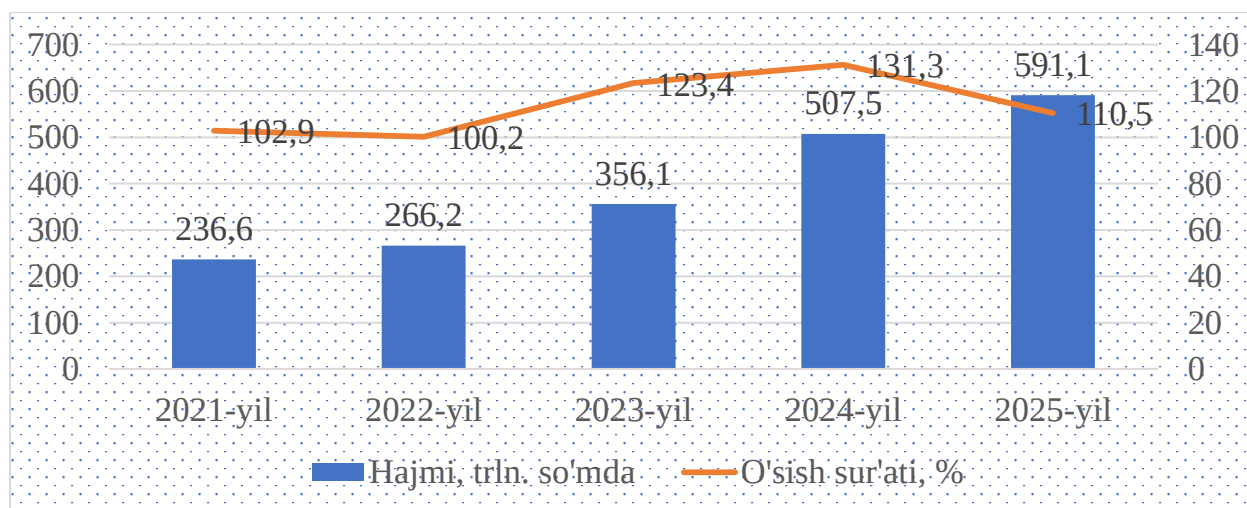
Investision imkoniyat — bu kompaniya yoki iqtisodiy tizimning moliyaviy resurslarni samarali joylashtirish orqali rivojlanish va daromad olish salohiyatidir. U kompaniyaning mavjud va kelgusida jalb etilishi mumkin bo‘lgan investisiya resurslari hamda ulardan faoliyatni kengaytirish, raqobatbardoshlikni oshirish va barqaror daromad shakllantirish qobiliyatini ifodalaydi. Investisiya imkoniyatlari kompaniyaning moliyaviy holati, boshqaruv salohiyati va bozor sharoitiga bog‘liq bo‘lib, likvidlik va rentabellik kabi ko‘rsatkichlar muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, investisiya qarorlari firmaning bozor qiymatiga ta’sir ko‘rsatadi: samarali sarmoyalashtirish yuqori baholanadi, ortiqcha yoki past sarmoya esa salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Investisiya imkoniyatlarini baholashda risk, samaradorlik va investor maqsadlarini hisobga olgan kompleks yondashuv talab etiladi.

O‘zbekistonning investision imkoniyatlari mamlakat iqtisodiyotining turli sohalariga sarmoya kiritish uchun mavjud resurslar, bozor salohiyati va huquqiy kafolatlar majmuini anglatadi. Geografik joylashuvi Markaziy Osiyo markazida bo‘lib, qo‘shni davlatlar orqali yirik bozorlarga chiqish imkoni mavjud. Tabiiy resurslar (oltin — Muruntau koni, tabiiy gaz, neft), qishloq xo‘jaligi (paxta, g‘alla, meva-sabzavot), qayta tiklanuvchi energiya (quyosh va shamol) hamda sanoat salohiyati mamlakat investision jozibadorligini oshiradi. Energetika, neft-gaz kimyosi, to‘qimachilik, qishloq xo‘jaligi, turizm va IT sohalar ustuvor yo‘nalishlar hisoblanadi.

Qonunchilikdagi imtiyozlar, maxsus iqtisodiy zonalaridagi yengilliklar, valyuta liberallashtirish va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari xorijiy sarmoyadorlar uchun qulay muhit yaratmoqda. Ta’kidlanganidek, “kelgusi besh yilda 180 mlrd dollarlik xorijiy investisiya hisobidan 1 mln yuqori daromadli ish o‘rinlari yaratiladi” [6].

2025 yilda iqtisodiyotga jalb qilingan xorijiy investisiyalar hajmi 43,1 mlrd dollarga yetdi, investisiyalarning YaIMdagi ulushi 31,9 foizni tashkil etdi [7]. Mamlakatning suveren reytingi “BB -”dan “BB”ga ko‘tarildi, Jahon bankining texnologik yetuklik indeksida O‘zbekiston 71 pog‘ona yuqori ko‘tarildi.

2021-2025-yillar davomida asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi dinamikasi tahlili bir nechta muhim ilmiy xulosalarni shakllantirish imkonini beradi (1-rasm):



1-rasm. 2021-2025-yillarda asosiy kapitalga investitsiyalar dinamikasi [8]

Birinchidan, 2021–2025 yillarda qurilish ishlari, uskunalarni montaj qilish, mashina va transport vositalarini sotib olish hamda boshqa kapital xarajatlar qariyb 2,5 barobarga oshdi. Bu mamlakatda modernizatsiya, texnik yangilanish va ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish jarayonlari faollashganini, investision faollik kuchayganini hamda uzoq muddatli iqtisodiy o'sish uchun asos yaratilganini ko'rsatadi.

Ikkinchidan, mazkur o'sish yangi sanoat korxonalari barpo etilishi, mavjud quvvatlarni kengaytirish va infratuzilma ob'ektlarini (yo'l, uy-joy, ijtimoiy ob'ektlar) qurish bilan bog'liq bo'lib, iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlar yuz berayotganini anglatadi.

Uchinchidan, mashina va asbob-uskunalar xaridining ko'payishi texnologik modernizatsiya jarayonini aks ettirib, mehnat unumdorligi va raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi.

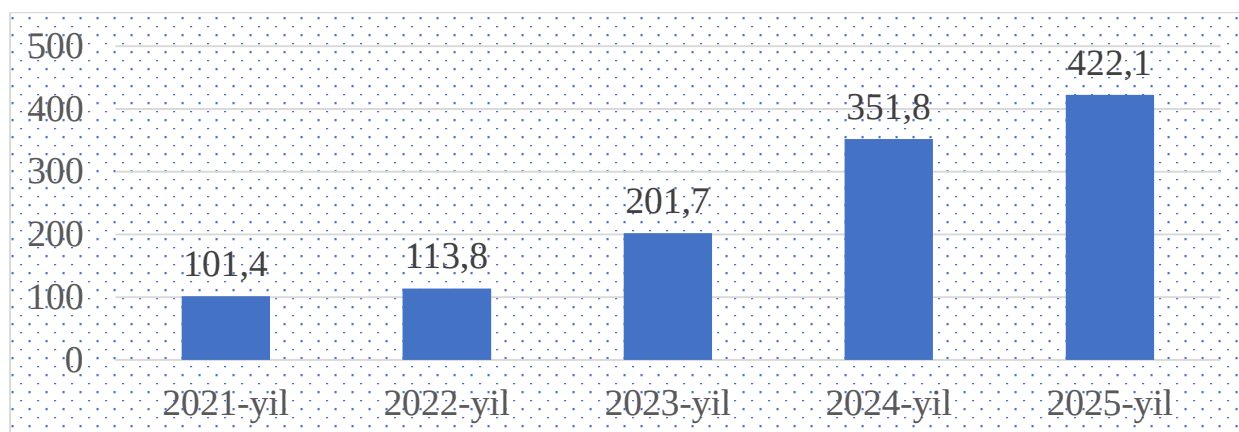
To'rtinchidan, 2,5 barobarlik o'sish iste'molga emas, investisiyaga tayangan o'sish modeli shakllanayotganini ko'rsatadi, bu esa barqaror rivojlanish uchun muhim omildir.

Beshinchidan, kapital xarajatlarning oshishi yangi ish o'rinlari yaratilishi, aholi daromadlari o'sishi va ichki bozor faollashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Oltinchidan, bu holat davlat investisiya dasturlari, investisiya muhitini yaxshilash islohotlari hamda xususiy va xorijiy sarmoyalar jalb qilinishi samara berayotganini tasdiqlaydi.

Yettinchidan, 2024 yilda o'sish sur'ati 131,3 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2025 yilda 110,5 foizga tushdi. 2021–2025 yillarda asosiy kapitalga yo'naltirilgan investitsiyalar o'sishi 7,6 foizli bandga oshgan bo'lsa-da, 2023 yilga nisbatan 12,9 va 2024 yilga nisbatan 20,8 foizli bandga pasaygan. Bu investitsiyalar mutlaq hajmi ortib borgan bo'lsa-da, o'sish sur'atida sekinlashuv mavjudligini ko'rsatadi. Ushbu holat yirik loyihalarning asosiy bosqichi yakunlanishi, tashqi iqtisodiy noaniqliklar, byudjet optimallashtirilishi va xususiy sektor faolligining muvaqqat susayishi bilan izohlanishi mumkin. Shuningdek, bu “yuqori baza effekti” bilan ham bog'liq bo'lishi ehtimoldan xoli emas.

So'nggi besh yilda asosiy kapitalga yo'naltirilgan xorijiy investitsiya va kreditlar hajmi 4,1 barobarga oshib, 422,1 trln. so'mni yoki 33,5 mlrd. AQSH dollarini tashkil qilgan (2-rasm). 2021-2025-yillar davomida asosiy kapitalga yo'naltirilgan xorijiy investitsiya va kreditlar hajmining 4,1 barobarga oshishi va 422,1 trln so'm (33,5 mlrd AQSH dollari)ga yetgani mamlakat iqtisodiyotida investision jozibadorlik sezilarli darajada kuchayganini ko'rsatadi. Bunday yuqori o'sish sur'ati, avvalo, investitsiya muhitini liberallashtirish, huquqiy kafolatlarni mustahkamlash va xalqaro moliyaviy institutlar hamda xorijiy investorlar bilan hamkorlikning kengayishi natijasi sifatida baholanishi mumkin.



2-rasm. 2021-2025-yillar mobaynida asosiy kapitalga yo‘naltirgan xorijiy investitsiya va kreditlar (trln. so‘mda) [9]

Mazkur dinamika quyidagi muhim iqtisodiy xulosalarni shakllantiradi. Birinchidan, kapital oqimlarining faollashuvi iqtisodiyotga tashqi moliyaviy resurslar jalb etilishini kuchaytirib, ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish va infratuzilmani modernizatsiya qilish imkonini oshirgan. Ikkinchidan, investitsiyaviy quvvatning ortishi xorijiy sarmoyalar hisobidan sanoat, energetika, qurilish va xizmatlar sohalarida yirik loyihalarni amalga oshirishga xizmat qilgan. Uchinchidan, investitsiya hajmining 4,1 barobarga o‘sshi mamlakatning xalqaro moliyaviy bozorlardagi imiji va investision reytinglari yaxshilanganini anglatadi. To‘rtinchidan, xorijiy investitsiyalar moliyaviy resurs bilan birga zamonaviy texnologiyalar, boshqaruv tajribasi va ishlab chiqarish standartlarini ham olib kirib, texnologik transfer va innovasion rivojlanishga zamin yaratgan.

2025 yilda jalb qilingan jami xorijiy investitsiya va kreditlarning 33,4 foizi davlat kafolati ostidagi va kafolatlanmagan xorijiy kreditlar hissasiga to‘g‘ri kelgani investitsiya manbalari tarkibida qarz vositalari ulushi sezilarli ekanini ko‘rsatadi. Bu holat xorijiy kapital tarkibida to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar bilan bir qatorda qarz majburiyatlari ham muhim o‘rin tutayotganini anglatadi. Davlat kafolati ostidagi kreditlar strategik tarmoqlardagi infratuzilma va sanoat loyihalarini moliyalashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq kreditlar ulushining 33,4 foizga tengligi tashqi qarz barqarorligini ta‘minlash zarurligini ham ko‘rsatadi. Agar kreditlar yuqori qo‘shilgan qiymat yaratuvchi va eksportbop loyihalarga yo‘naltirilsa, iqtisodiy o‘sinh rag‘batlantiriladi, aks holda fiskal xatarlar yuzaga kelishi mumkin. Kafolatlanmagan kreditlar esa xususiy sektorning xalqaro moliya bozorlariga mustaqil chiqish imkoniyatlari kengayganini va investision muhitga ishonch ortib borayotganini anglatadi.

Iqtisodiy faoliyat turlari kesimida asosiy kapitalga jalb qilingan xorijiy investitsiya va kreditlarda ishlab chiqarish sanoati yetakchilik qilmoqda. 2021–2022 yillarda mazkur tarmoqda o‘sinh kuzatilgan bo‘lsa, 2023–2025 yillarda muayyan pasayish tendensiyasi qayd etilgan. Shunga qaramasdan, 2021–2025 yillar davomida jalb qilingan jami xorijiy investitsiya va kreditlarning o‘rtacha 37,4 foizi ishlab chiqarish sanoatiga yo‘naltirilgan bo‘lib, bu tarmoqning milliy iqtisodiyotdagi strategik ahamiyatini tasdiqlaydi.

1-jadval

O‘zbekiston Respublikasida iqtisodiy faoliyat turlari bo‘yicha asosiy kapitalga xorijiy investitsiya va kreditlar, jamiga nisbatan foizda [10]

Iqtisodiy faoliyat turlari	2021-yil	2022-yil	2023-yil	2024-yil	2025-yil
Ishlab chiqarish sanoati	37,5	42,5	38,0	35,7	33,2
Elektr, gaz bilan ta‘minlash	12,1	14,1	19,8	19,5	17,1
Tog‘-kon sanoati	14,2	9,8	14,9	17,1	11,9
Qishloq xo‘jaligi	9,7	6,8	5,4	6,1	9,2

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 2-son 2026 yil

Suv bilan ta'minlash va kanalizatsiya	1,4	1,9	1,8	1,4	2,1
Qurilish	4,6	3,3	2,6	3,7	6,1
Tashish va saqlash	6,0	6,5	5,4	3,7	5,3
Axborot va aloqa	2,0	1,3	2,4	2,5	1,5
Sog'liqni saqlash	4,1	3,1	1,9	1,7	1,7
Boshqa faoliyat turlari	8,4	10,7	7,8	8,6	11,9
Jami	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Ishlab chiqarish sanoatiga yo'naltirilgan investisiyalar ulushining yuqori bo'lishi mamlakatda sanoatlashuv jarayoni faol kechayotganini anglatadi. Bu iqtisodiy diversifikasiya, qo'shilgan qiymat zanjirini chuqurlashtirish va eksport salohiyatini oshirish maqsadlariga mos keladi. 2021–2022 yillarda yuqori o'sish sur'ati investisiya muhitining barqarorligi va sanoat loyihalarining jozibadorligini ko'rsatgan bo'lsa, 2023–2025 yillardagi nisbiy pasayish tashqi iqtisodiy beqarorlik, global inflyasiya, moliyaviy resurslar qimmatlashuvi hamda ayrim institusional cheklovlar bilan izohlanishi mumkin. Shunga qaramasdan, o'rtacha 37,4 foizlik ulushning saqlanib qolishi ishlab chiqarish sanoati investision siyosatning ustuvor yo'nalishi ekanini tasdiqlaydi. Bu tarmoq yuqori qo'shilgan qiymat yaratish, yangi ish o'rinlari tashkil etish, texnologik modernizasiya va eksport diversifikasiyasiga xizmat qiladi hamda iqtisodiyotda multiplikativ ta'sirni kuchaytiradi.

2021–2025 yillarda elektr va gaz ta'minotiga yo'naltirilgan investisiyalar 5 foizli bandga, suv ta'minoti va kanalizatsiyada 0,7 foizli bandga, qurilishda 1,5 foizli bandga, boshqa xizmat sohalarda 3,5 foizli bandga oshgan. Bu infratuzilma va shaharsozlikni modernizasiya qilishga investision e'tibor kuchayganini anglatadi. Shu bilan birga, tog'-kon (-2,3%), qishloq xo'jaligi (-0,5%), tashish va saqlash (-0,7%), axborot va aloqa (-0,5%) hamda sog'liqni saqlash (-2,4%) sohalarda pasayish kuzatilishi investisiyalarning qisman infratuzilma va servis yo'nalishlariga qayta taqsimlanayotganini ko'rsatadi. Demak, investisiyalar tarkibida tarkibiy transformasiya yuz bergan.

2021–2025 yillarda asosiy kapitalga investisiyalar umumiy ijobiy dinamikaga ega bo'lgan. Biroq so'nggi yillarda o'sish sur'atlarining pasayishi investision faollik barqarorligini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlarni talab etadi. Shu davrda xorijiy investisiya va kreditlar hajmining 4,1 barobarga oshishi tashqi kapital ishtirokining yangi bosqichga ko'tarilganini va investision muhit yaxshilanganini ko'rsatadi.

2025 yilda xorijiy investisiya va kreditlar tarkibida kredit resurslarining 33,4 foiz ulushga ega bo'lishi moliyalashtirish modeli diversifikasiyalanganini anglatadi. Biroq bu tashqi qarz barqarorligini ta'minlash va investisiya samaradorligini oshirish zarurligini ham ko'rsatadi. Shu bois, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investisiyalar ulushini ko'paytirish, qarz mablag'larini yuqori qo'shilgan qiymatli va eksportbop loyihalarga yo'naltirish strategik ahamiyatga ega.

Ishlab chiqarish sanoatiga jalb qilingan investisiyalar ulushining yuqori saqlanib qolishi mazkur tarmoq milliy iqtisodiyotda drayver soha sifatida shakllanganini tasdiqlaydi. 2023–2025 yillardagi nisbiy pasayish qisqa muddatli kon'yunktura o'zgarishlari bilan bog'liq bo'lib, strategik ustuvorlikka ta'sir ko'rsatmagan. O'zbekistonning xorijiy va ichki investitsiya salohiyatini yanada yaxshilash va iqtisodiyotni modernizatsiya qilish uchun quyidagi taklif va tavsiyalar samarali bo'lishi mumkin:

- Soliq va bojxona imtiyozlarini barqaror va shaffof tizim asosida soddalashtirish;
- Investorlarni huquqiy himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish;
- Lisenziya va ruxsatnomalarni elektron platforma orqali tezlashtirish;
- Yuqori qo'shilgan qiymatli va sanoat tarmoqlariga investisiyalarni faol jalb qilish;
- Energetika va kommunal infratuzilmani modernizasiya qilishga xorijiy kapitalni keng jalb etish;
- Texnologik parklar va industrial zonalarini rivojlantirish;
- Davlat-xususiy sheriklik va uzoq muddatli moliyalashtirish instrumentlarini kengaytirish;
- Venchur kapital va investisiya fondlari orqali innovatsiyalarni rag'batlantirish;
- Xalqaro reytinglarda milliy investision salohiyatni faol targ'ib qilish;
- Yangi iqtisodiy sektorlar (aqli sanoat, qayta tiklanuvchi energiya, biotexnologiya)ga kapital jalb etish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. 26.12.2025.
2. Uilyam F.Sharp, Gordon Dj. Aleksander, Djeffri V.Beyli. Investisii. – M.: INFRA-M, 2001. – S. 1-2.
3. Pestov D.Yu. Povysheniye investitsionnoy privlekatelnosti promyshlennogo kompleksa regiona. Avtoref. diss. na soisk. uch. st. k.e.n. – M.: GOU DPO GASIS, 2007. – S. 21.
4. Straxova I.Yu. Metody povysheniya investitsionnoy privlekatelnosti promyshlennosti regiona. – SPb.: Sankt-Peterburgskiy gosudarstvennyy inzhenerno-ekonomicheskij universitet, 2009. – S. 8, 12.
5. Mustafakulov Sh.I. Investitsion jozibadorlikning nazariy, metodologik va amaliy talqini. Monografiya. – T.: Ma’aviyat, 2021. 16-b.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. 26.12.2025.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. 26.12.2025.
8. stat.uz/uz/?preview=1&option=com_dropfiles&format=&task=frontfile.download&catid=611&id=4227&Itemid=1000000000000 ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.
9. Asosiy kapitalga xorijiy investitsiya va kreditlar hajmi (yillik).
10. stat.uz/uz/?preview=1&option=com_dropfiles&format=&task=frontfile.download&catid=611&id=4227&Itemid=1000000000000

UDK:331.5

**AYOLLAR TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISH – ULAR BANDLIGINI
TA’MINLASHNING ASOSI**

**РАЗВИТИЕ ЖЕНСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА ЯВЛЯЕТСЯ ОСНОВОЙ ДЛЯ
ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИХ ЗАНЯТОСТИ**

**DEVELOPING WOMEN’S ENTREPRENEURSHIP IS THE BASIS FOR ENSURING
THEIR EMPLOYMENT**

Kamoldinova Nargiza Anvarovna
Andijon davlat texnika instituti

Annotatsiya

Ushbu maqolada ayollar tadbirkorligini rivojlantirish ular bandligini ta’minlashning strategik yo‘nalishi sifatida o‘rganilgan. Globallashuv sharoitida mehnat bozori transformatsiyasi va raqobatning kuchayishi bilan bog‘liq holda aholining ijtimoiy-demografik guruhlarini, xususan, ayollarning iqtisodiy faolligini oshirish masalalari tahlil qilingan.

Ka’lit so‘zlar. ayollar tadbirkorligi, bandlik, iqtisodiy faollik, davlat qo‘llab-quvvatlashi, imtiyozli kreditlash, multiplikativ samara.

В данной статье развитие женского предпринимательства исследуется как стратегическое направление обеспечения занятости женщин. В контексте трансформации рынка труда и усиления конкуренции в условиях глобализации проанализированы вопросы повышения экономической активности социально-демографических групп населения, в частности, женщин.

Ключевые слова: женское предпринимательство, занятость, экономическая активность, государственная поддержка, льготное кредитование, мультипликативный эффект.

This article examines the development of women's entrepreneurship as a strategic direction for ensuring their employment. In the context of labor market transformation and increasing competition under globalization, the issues of enhancing the economic activity of socio-demographic groups, particularly women, are analyzed.

Keywords: women's entrepreneurship, employment, economic activity, state support, preferential lending, multiplier effect.

Globalashuv jarayonlari jadallashib borayotgan bugungi davrda har bir davlatning iqtisodiy taraqqiyoti darajasi mavjud resurslar salohiyatidan samarali foydalanish bilan chambarchas bog‘liq. Aholining demografik tarkibida salmoqli ulushga ega bo‘lgan ayollarning iqtisodiy faollik darajasi mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining muhim ko‘rsatkichlaridan biri hisoblanadi.

Ayollar tadbirkorligini rivojlantirish ikki jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Bir tomondan, bu jarayon ayollarning shaxsiy bandligini ta‘minlash va ularning iqtisodiy mustaqilligini oshirishga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, yangi tashkil etilayotgan tadbirkorlik sub’ektlari hisobidan qo‘shimcha ish o‘rinlari yaratilishi orqali boshqa ayollar va yoshlarning ish bilan bandligini kengaytirishga olib keladi. Bu esa tadbirkorlik faoliyatining multiplikativ ta‘sirini namoyon etib, aholi bandligi muammosini hal etishda muhim mexanizm vazifasini o‘taydi.

Yangi O‘zbekistonda ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash tizimli davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan bo‘lib, mazkur yo‘nalishda amalga oshirilayotgan islohotlar xotin-qizlarning iqtisodiy faolligini oshirish va ularning jamiyatdagi mavqeini mustahkamlashga qaratilgan quyidagi ustuvor yo‘nalishlarni qamrab oladi.

Soha rivojining bugungi bosqichi mustahkam huquqiy baza hamda aniq maqsadli ko‘rsatkichlar (KPI) asosida boshqariladigan tizimli yondashuv bilan tavsiflanadi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 14-martdagi PQ-103-son qarori bilan 2025-yilda 2 million nafar xotin-qizlarning bandligini ta‘minlash, 250 ming nafarini kasb-hunar va tadbirkorlikka o‘qitish hamda 250 ming nafarini oliy ta‘lim bilan qamrab olish kabi aniq parametrlar belgilangan. Mazkur hujjat bilan shuningdek, ayollar tadbirkorligini rivojlantirishning yaxlit tizimi joriy etilib, u “Biznesga ilk qadam”, “Biznesni yo‘lga qo‘yish”, “Biznesni kengaytirish” va “Biznesni yuksaltirish” kabi bosqichma-bosqich yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu tizimning muhim institutsional yangiligi sifatida O‘zbekiston Savdo-sanoat palatasi huzurida yetakchi ishbilarmon ayollardan iborat Tadbirkor ayollar kengashi tashkil etilgan bo‘lib, uning asosiy vazifasi hududlardagi ayol tadbirkorlar muammolarini o‘rganish, ilg‘or tajribalarni ommalashtirish va tizimli masalalar yuzasidan Hukumatga takliflar kiritishdan iborat.

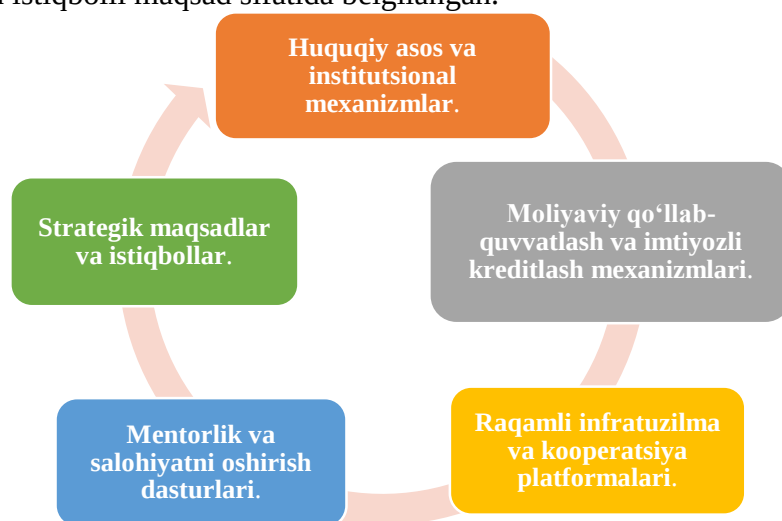
Ayollar tadbirkorligini rag‘batlantirishda moliyaviy instrumentlarning diversifikatsiyasiga alohida e‘tibor qaratilmoqda. “Hamroh” tadbirkor ayollarni qo‘llab-quvvatlash dasturi doirasida 2025-yil 1-maydan boshlab bir qator yangi mexanizmlar joriy etildi. Xususan, ijobiy kredit tarixiga ega bo‘lgan xotin-qizlarga 100 million so‘mgacha garovsiz kredit ajratish amaliyoti yo‘lga qo‘yilgan. Shuningdek, “yashil loyihalar” va IT sohasidagi tashabbuslarni amalga oshirishga, kamida 5 nafar ayolning tadbirkorligini yo‘lga qo‘yishga ko‘maklashgan 1 ming nafar “ustoz” tadbirkorlarga 50 million so‘mgacha grant ajratish tizimi joriy etildi. Ayol tadbirkorlar tomonidan kredit hisobidan sotib olinayotgan asbob-uskunalar yetkazib berilgunga qadar “Tadbirkorlikni rivojlantirish kompaniyasi” AJ tomonidan kafillik taqdim etilishi ham moliyaviy xavflarni kamaytirishga xizmat qilmoqda.

Zamonaviy iqtisodiy munosabatlarga moslashish maqsadida raqamli ekotizimni shakllantirish bo‘yicha ham tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. AT “Xalq banki” tomonidan Savdo-sanoat palatasi bilan hamkorlikda “Loyihalar fabrikasi” platformasi negizida “Tadbirkor ayollar” platformasi ishga tushirildi. Mazkur platforma orqali ayol tadbirkorlarga xomashyo sotib olishda ko‘maklashish, o‘zaro kooperatsiyani kengaytirish, mahsulotlarni sotish uchun bozor topish, zarur mutaxassislarni izlash va ishga qabul qilish, shuningdek loyihalar doirasida yuzaga kelayotgan muammolarni aniqlash va ularga yechim topish imkoniyati yaratiladi.

Xotin-qizlarning biznes ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan ta‘lim dasturlari ham tizimli tus olgan. BMT Taraqqiyot dasturi (BMTTD) hamda Iqtisodiyot va moliya vazirligi bilan

hamkorlikda amalga oshirilayotgan Ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash dasturi (WESP) doirasida mamlakatning 13 mintaqasida 1500 dan ortiq tadbirkor ayollarni amaliy qo‘llab-quvvatlash, biznesni rejalashtirish, moliyaviy savodxonlik, marketing va kredit olish bo‘yicha treninglar hamda mentorlik xizmatlari yo‘lga qo‘yilgan. Ushbu dasturning asosiy maqsadi gender-sezuvchan tadbirkorlik ekotizimini yaratish orqali ayollar boshchiligidagi korxonalarning imkoniyatlarini kengaytirishdan iborat.

Qabul qilingan dasturiy hujjatlar nafaqat joriy muammolarni hal etishga, balki uzoq muddatli tizimli o‘zgarishlarni amalga oshirishga qaratilgan. Jumladan, Markaziy bank tomonidan tijorat banklari bilan birgalikda ishlab chiqilayotgan “Ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash yo‘nalishida moliyaviy xizmatlar ko‘rsatish strategiyasi” doirasida homiladorlik va tug‘ish ta‘tilini olgan ayollar uchun bank kreditlari bo‘yicha to‘lovlar muddatini 10 oygacha uzaytirish kabi yangicha yondashuvlar joriy etilmoqda. Shuningdek, tadbirkorlik subyektlari orasida xotin-qizlarning ulushini 40 foizgacha yetkazish istiqbolli maqsad sifatida belgilangan.



1-rasm. Ayollar tadbirkorligini davlat tomonidan tizimli qo‘llab-quvvatlash siyosati

Mazkur tizimli islohotlar natijasida O‘zbekistonda ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash bosqichma-bosqich yondashuvdan strategik va institutsional siyosat darajasiga ko‘tarilgan bo‘lib, bu xotin-qizlarning iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirish, ularning jamiyatdagi rolini oshirish hamda oilaviy farovonlikni ta‘minlashga xizmat qilmoqda.

Mamlakatimizda so‘nggi yillar oralig‘ida kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatida, ya‘ni ayollar tadbirkorligi sohasida amalga oshirilgan islohotlar iqtisodiy taraqqiyotni muhim omillardan biri hisoblanadi. Shu sababli mazkur sohani rivojlantirishda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida ham ayollarga munosib sharoit yaratish, ularning tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash masalasini eng muhim yo‘nalishlardan biri sifatida [1] - ta’kidlab o‘tgan.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasini amalga oshirish jarayonida orttirilgan tajriba va jamoatchilik muhokamasi natijalari asosida «O‘zbekiston-2030» strategiya ishlab chiqildi. O‘zbekiston Respublikasi oliy majlisi senatining “2030-yilga qadar O‘zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasining 2021-2023-yildagi ijrosi hamda uni amalga oshirish bo‘yicha 2024-yilga mo‘ljallangan chora-tadbirlarni tasdiqlash haqida”gi hamda O‘zbekiston Respublikasi oliy majlisi senatining “2030-yilga qadar O‘zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasini tasdiqlash haqida”gi kabi qonuniy asoslar shular jumlasidandir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston-2030” strategiyasining 25-maqsadida: “Xotin – qizlarni qo‘llab – quvvatlash tizimini kuchaytirish, ularning huquq va qonuniy manfaatlarini ta‘minlash, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy faolligini oshirish va gender tenglikni ta‘minlash” ni ko‘zda tutadi va gender tenglikni ta‘minlash siyosatini davom ettirish, xotin – qizlarning ijtimoiy–siyosiy faolligini oshirish, ularni qo‘llab – quvvatlashga doir islohotlarni o‘z ichiga oladi” [2]. Ushbu

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 2-son 2026 yil

maqsadlarni amalga oshirish orqali ayollar tadbirkorligini yanada kengroq rivojlantirish imkoniyatlariga ega bo‘lishi shubxasiz.

O‘zbekiston Respublikasida tadbirkor ayollar soni 2018-2023-yillar oralig‘ida sezilarli darajada o‘shish tendensiyasidan iborat. Chunki keyingi yillarda mamlakatda faoliyat ko‘rsatayotgan ayollar rahbarligidagi korxonalarining solishtirma tahlili keltirilgan.

1-jadval

O‘zbekiston Respublikasida faoliyat ko‘rsatayotgan ayollar rahbarligidagi korxonalarni Farg‘ona vodiysidagi viloyati ko‘rsatkichlarining salmog‘i (%) [3]

№	Hududlar	Yillar							O‘zgarishi absolyut farqi (2024-2023)
		2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	
1	2	3	4	5	6	7	8		9
1	Andijon	22,4	5,5	23,7	30,5	23,3	25,3	27,1	+1,8
2	Namangan	13,9	19,1	14,7	55,6	21,0	22,6	24,3	+1,7
3	Farg‘ona	23,8	15,9	18,3	14,2	27,2	29,3	31,2	+1,9
	O‘zbekiston Respublikasi	21,9	14,9	24,1	38,0	29,2	32,2	34,1	+1,9

Ayollar rahbarligidagi korxonalar Andijon viloyatida tadbirkorlik faoliyati orqali ayollar tadbirkorligi korxonalari o‘z ichiga yakka tartibdagi korxonalar, ma’suliyati cheklangan jamiyatlar, firmalar va ayollarning o‘zini – o‘zi band qilish sohalarini o‘z ichiga oladi. Shu sababli 2018-2024-yillar oralig‘ida Farg‘ona vodiysi viloyatlaridagi ayollar rahbarligidagi korxonalarni absolyut salmog‘i Andijonda 4,7 foiz, Namanganda 10,4 foiz hamda Farg‘ona viloyatida 7,4 foiz yoki respublika bo‘yicha 12,2 foizni tashkil etgan. Hozirgi kunda ularni faoliyatiga iqtisodiy baho berish orqali aynan qaysi drayver sohalarga ko‘proq e’tibor qaratish mumkin. Shuningdek, “2024-yil 1-yanvar holatiga O‘zbekistonda tadbirkor ayollar rahbarligidagi kichik korxona va mikrofirmalar soni 41249 tashkil etgan. Shundan, Andijon viloyati 1158 ta, Namangan viloyatida 1094 ta, Farg‘ona viloyatida 1976 ta bo‘lgan” [4].

Ayollar rahbarligidagi korxonalar Andijon viloyatida tadbirkorlik faoliyati orqali ayollar tadbirkorligi korxonalari o‘z ichiga yakka tartibdagi korxonalar, ma’suliyati cheklangan jamiyatlar, firmalar va ayollarning o‘zini – o‘zi band qilish sohalarini o‘z ichiga oladi. Shu sababli 2018-2024-yillar oralig‘ida Farg‘ona vodiysi viloyatlaridagi ayollar rahbarligidagi korxonalarni absolyut salmog‘i Andijonda 4,7 foiz, Namanganda 10,4 foiz hamda Farg‘ona viloyatida 7,4 foiz yoki respublika bo‘yicha 12,2 foizni tashkil etgan. Shuningdek, “2025-yil 1-aprel holatiga O‘zbekistonda tadbirkor ayollar rahbarligidagi kichik korxona va mikrofirmalar soni 372,9 ming tashkil etgan. Shundan, Andijon viloyati 1227 ta, Namangan viloyatida 1130 ta, Farg‘ona viloyatida 2035 ta bo‘lgan” [5]. 2018-2024-yillarda Andijon viloyatida faoliyat ko‘rsatayotgan jami tadbirkorlik subyektlari soni qariyb 1,79 martaga yoki 24124 tani yoki viloyatda faoliyat ko‘rsatayotgan ayol tadbirkorlarning soni 2,34 martaga ko‘paygan. Ushbu ko‘rsatkich 2024-yildagi jami tadbirkorlik subyektlari tarkibida 38,2 foizi ayol tadbirkorlarni salmog‘iga taaluqlidir.

Ayollar tadbirkorlik faoliyati bilan shug‘ullanar ekan bu ularga iqtisodiy mustaqillik beradi. Tadbirkor ayol o‘z mehnati bilan daromad topib, oila byudjetiga hissa qo‘shadi va shaxsiy ehtiyojlarini mustaqil qondirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Iqtisodiy mustaqillik esa ayolning jamiyatdagi mavqeini oshiradi, uning qaror qabul qilish jarayonlaridagi ishtirokini kuchaytiradi. BMT ma’lumotlariga ko‘ra, ayollar daromadining 90 foizi oila va farzandlar ehtiyojlariga sarflanadi, bu esa kelajak avlodning sog‘lom va bilimli bo‘lib voyaga yetishiga zamin yaratadi.

Ayollar tadbirkorligini rivojlantirish – bu nafaqat ularning bandleligini ta’minlash, balki butun jamiyat farovonligini oshirishning strategik yo‘nalishidir. Tadbirkor ayol o‘z mehnati bilan oilasini moddiy ta’minlabgina qolmay, balki yangi ish o‘rinlari yaratadi, ijtimoiy muammolarni hal qiladi va mahalliy hamjamiyat rivojiga hissa qo‘shadi. O‘zbekistonda bu borada amalga oshirilayotgan ishlar, xususan, imtiyozli kreditlar, o‘quv dasturlari va kafillik tizimi ayollar tadbirkorligini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11-sentabrdagi PF – 158 – sonli “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 3-dekabrdagi “Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlashga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-240-son Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 14-martdagi “Oila va xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-103-son qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 7-martdagi “Xotin-qizlar tadbirkorligini yo‘lga qo‘yish va rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlashga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-122-son qarori
5. “Шавкат Мирзиёев раислигида хотин-қизларни қўллаб-қувватлашга бағишланган йиғилишда аёллар учун қандай енгилликлар киритилди”- 1.03.2022-й.
<https://review.uz/oz/post/shavkat-mirziyoyev-raisligida-xotin-qizlarni-qollab-quvvatlashga-bagishlangan-yigilishda-ayollar-uchun-qanday-engilliklar-kiritildi>.
6. <https://gender.stat.uz/uz/qo-shimcha-ko-rsatkichlar/iqtisodiy-resurslar>
7. Qaysi hududda tadbirkor ayollar rahbarligidagi kichik korxona va mikrofirmalar soni ko‘p?
<https://www.samstat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/14205-qaysi-hududda-tadbirkor-ayollar-rahbarligidagi-kichik-korxona-va-mikrofirmalar-soni-ko-p>
8. <https://daryo.uz/2025/08/22/ozbekistonda-ayollar-rahbarlik-qiluvchi-kichik-korxona-va-firmalar-soni-ochiqlandi/?ysclid=mgl66ypnpw928629840>

UDK:631.16

**AMORTIZATSIYA HISOBIDA FOYDALI XIZMAT MUDDATINI ANIQLASH:
NAZARIY VA AMALIY YONDASHUVLAR**

**ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОЛЕЗНОГО СРОКА СЛУЖБЫ В УЧЁТЕ АМОРТИЗАЦИИ:
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ**

**DETERMINATION OF USEFUL LIFE IN DEPRECIATION ACCOUNTING:
THEORETICAL AND PRACTICAL APPROACHES**

Aminboyev Jaloliddin Otabek o‘g‘li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada amortizatsiya hisobida foydali xizmat muddatini aniqlashning nazariy va amaliy yondashuvlari keltirilgan. Xususan, buxgalteriya hisobi va soliq solish maqsadlarida amortizatsiya hisoblashda foydali xizmat muddati va mulk huquqining o‘tishi ehtimolini asosiy mezon sifatida belgilab, hisob siyosatida aks ettirish taklif etilgan va tegishli xulosalar shakllantirilgan.

Kalit so‘zlar: amortizatsiya qilinadigan aktiv, asosiy vosita, nomoddiy aktiv, foydali xizmat muddati, foydalanish muddati, iqtisodiy xizmat muddati, foydalanish huquqidagi aktiv ijara muddati, ijara, amortizatsiya.

В данной статье представлены теоретические и практические подходы к определению срока полезного использования в амортизационном учете. В частности, при начислении амортизации в целях бухгалтерского учета и налогообложения в качестве основных критериев предлагается определить срок полезной службы и вероятность перехода права собственности, отразить их в учетной политике и сформировать соответствующие выводы.

Ключевые слова: амортизируемый актив, основное средство, нематериальный актив, срок полезного использования, срок полезного использования, срок экономической службы, срок аренды актива на праве пользования, аренда, амортизация.

This article presents theoretical and practical approaches to determining the useful life in depreciation accounting. In particular, when calculating depreciation for accounting and tax purposes, it is proposed to determine the useful life and the probability of transfer of ownership rights as the main criteria, reflect them in the accounting policy, and form relevant conclusions.

Keywords: depreciable asset, fixed asset, intangible asset, useful life, useful life, economic service life, lease term, lease, depreciation.

Amortizatsiya qilinadigan aktivlar xizmat muddatini to‘g‘ri aniqlagan holda belgilash, ular qiymatini foydalanish davrlari bo‘yicha iqtisodiy jihatdan asosli taqsimlashni ta‘minlab, moliyaviy natijalarning ishonchliligi, soliq bazasining obyektiv shakllanishi va boshqaruv qarorlarining samaradorligini kafolatlaydi. Shu bois, birinchi navbatda amortizatsiya qilinadigan aktivlar xizmat muddatini aniqlash muhim bo‘lib, xizmat muddatlarini aniq bo‘lishi amortizatsiya summasiga ta‘sir qiladi va bu o‘z navbatida xarajat, foyda va foyda solig‘i summalariga ta‘sir qiladi. Bundan kelib chiqadiki, amortizatsiya hisoblash maqsadida amortizatsiya qilinadigan aktivlar xizmat muddatini aniqlanishi aktiv qiymatiga ham majburiyat qiymatiga ham, hatto daromad va xarajatlarning summasiga ham o‘z ta‘sirini o‘tkazadi.

Iqtisodiy manbalarda eng ko‘p qo‘llaniladigan tushuncha bu amortizatsiya qilinadigan aktivlarning foydali xizmat muddati tushunchasi bo‘lib, asosiy vosita, nomoddiy aktiv va boshqa amortizatsiya qilinadigan aktivlarga nisbatan ham ishlatiladi. Jumladan, iqtisodchi olimlar Z.N.Qurbanov va K.Misirovlar moliyaviy va boshqaruv hisobi nomli o‘quv-uslubiy asarida foydali xizmat muddatini quyidagicha ta‘riflaydi: “Foydali xizmat muddati – korxona tomonidan aktivdan foydalanish ko‘zda tutilgan davr yoki korxona ushbu aktivdan foydalanishdan olishni mo‘ljallayotgan mahsulot (ishlar va xizmatlar) miqdori” [10].

N.B.Abdusalomovaning yozishicha, “Foydali xizmat muddati – korxona tomonidan asosiy vositalardan foydalanishdan moliyaviy foyda olish ko‘zda tutilgan davr.

Asosiy vositalar obyekti texnik sharoitlarda bo‘lmagan taqdirda uning foydali xizmat muddati quyidagilardan kelib chiqib belgilanishi mumkin: — mazkur obyektning kutilayotgan ish unumi va quvvatiga muvofiq kutilayotgan xizmat muddati; — foydalanish rejimi, tabiiy sharoitlar va atrof-muhit ta‘siri, ta‘mirlash tizimiga bog‘liq holda kutilayotgan jismoniy eskirish; — texnik eskirishi va imkoniyatlarini yo‘qotishi; — mazkur obyektidan foydalanishni normativ-huquqiy va boshqa cheklavlardan (masalan, obyektidan ijara shartnomasi bo‘yicha foydalanish)” [8].

K.B.Urazov va M.E.Po‘latovlar “Foydali xizmat muddati deganda asosiy vositaning korxona tomonidan belgilangan foydalanish muddati tushuniladi. Bu muddat yillarda yoki oylarda ifodalaniib, uning foydaliligi ishlab chiqilgan mahsulot (bajarilgan ish, xizmat) hajmi bilan o‘lchanadi. Foydali xizmat muddati davomida asosiy vositalar o‘zlarining qiymatini to‘liq qoplashlari va korxonaga qo‘shimcha daromad keltirishlari lozim.

Foydali xizmat muddati, odatda, asosiy vositaning texnik hujjatlarida ko‘rsatilgan bo‘ladi. Bunday hujjatlar mavjud bo‘lmaganda asosiy vositalarning foydali xizmat muddati qabul qilish komissiyasi tomonidan yoki korxona rahbari buyrug‘i bilan tasdiqlangan hisob siyosatida aniq belgilanishi kerak” [9] deb ta‘kidlashadi.

Xorijlik iqtisodchi olimlar Donald E. Kieso, Jerry J. Weygandt, Terry D. Warfield o‘z asarlarida foydali xizmat muddatini amortizatsiya qilinadigan aktivning iqtisodiy manfaat keltirish davri sifatida ta‘riflaydilar. Ularning fikricha, “foydali xizmat muddati fizik yemirilish bilan emas, balki iqtisodiy foydalanish imkoniyati bilan belgilanadi; menejment bahosi hal qiluvchi ahamiyatga ega; texnologiya tez o‘zgaradigan sohalarida xizmat muddati real fizik muddatdan qisqaroq bo‘lishi mumkin” [6].

Peter Waltonning ta‘kidlashicha, “foydali xizmat muddati — bu buxgalteriya bahosi emas, balki iqtisodiy prognoz kategoriyasi bo‘lib, u bozor konyunkturasi, innovatsion jarayonlar va raqobat

muhitiga bog‘liq holda shakllanadi” [7]. Fikrimizcha, bunday yondashuv subyektivlikni oshirib, buxgalteriya va soliq hisobining obyektivligini ta’minlashda qiyinchilik tug‘dirishi mumkin.

Amortizatsiya hisobida foydali xizmat muddatini aniqlashning nazariy va amaliy yondashuvlarini tadqiq qilib o‘rganishda ilmiy tadqiqot metodologiyasining nazariy va empirik tadqiqot metodlaridan foydalanildi.

O‘z navbatida, buxgalteriya hisobi milliy standartlariga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, 5-sonli “Asosiy vositalar” BHMSda “foydali xizmat muddati — asosiy vositalarning tashkilot tomonidan foydalanadigan vaqt davri yoki ushbu aktivdan foydalanishdan olinishi kutilayotgan mahsulot (ishlar va xizmatlar) miqdori. Qo‘shimcha qurish, qo‘shimcha asbob-uskunalar bilan ta’minlash, rekonstruksiya, modernizatsiya qilish va texnik qayta jihozlash bo‘yicha ishlar tugatilganidan so‘ng foydalanishga kiritilgan asosiy vositalar uchun foydali xizmat muddati bo‘lib ushbu ishlar tugatilganidan so‘ng mazkur asosiy vositalar foydalanishga kiritilgan paytdan boshlab tashkilot tomonidan asosiy vositalardan foydalaniladigan vaqt davri yoki tashkilot ushbu asosiy vositalardan foydalanishdan olishni kutilayotgan mahsulot (ishlar, xizmatlar) miqdori hisoblanadi” [1]. Mazkur standartda berilgan ta’rif, foydali xizmat muddatini asosiy vositaning real ekspluatatsiya davri yoki undan olinishi kutilayotgan mahsulot (ishlar, xizmatlar) hajmi bilan bog‘liq holda belgilashni, shuningdek modernizatsiya va texnik qayta jihozlashdan so‘ng, uni qayta ko‘rib chiqish orqali amortizatsiyani aktivning yangilangan iqtisodiy salohiyatiga muvofiqlash-tirishni nazarda tutadi.

7-sonli “Nomoddiy aktivlar” BHMSda esa, nomoddiy aktivning “foydali xizmat muddati — tashkilot tomonidan aktivdan foydalanish ko‘zda tutilgan davr yoki tashkilot ushbu aktivdan foydalanishdan olishni mo‘ljallayotgan mahsulot (ishlar va xizmatlar) miqdori [2] deb ta’riflangan.

Ushbu ikki ta’rif mazmunan bir xil bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasi 5- va 7-sonli buxgalteriya hisobining milliy standartlarida ayrim so‘zlar turlicha talqin qilinganligi bilan farqlanadi. Xalqaro standartlarga ko‘ra, asosiy vositaning foydali xizmat muddati deyilganda aktivning tashkilot tomonidan foydalanishda davom etilishi kutilayotgan davr yoki tashkilot tomonidan ushbu aktivdan foydalanishdan olinishi kutilayotgan mahsulot yoki shunga o‘xshash birliklar soni tushunilishi keltirilgan [3]. Shuningdek, standart aktivdan kutilgan foydalanish hajmi, ishlab chiqarish quvvati yoki chiqarish birliklari, jismoniy eskirish, texnologik yoki tijorat jihatdan ma’naviy eskirish va huquqiy cheklovlarni hisobga olgan holda asosiy vositaning xizmat muddatini belgilashni tavsiya qiladi. Bundan shuni aytish mumkinki, standart asosiy vositaning xizmat muddatini yuqoridagi omillarni hisobga olgan holda har yili qayta ko‘rib chiqishni talab etadi.

Nomoddiy aktivlar foydali xizmat muddati ham xuddi shunday bo‘lib, 38-sonli buxgalteriya hisobining xalqaro standartiga ko‘ra, nomoddiy aktivlar *foydali xizmat muddati* bu — aktivning tashkilot tomonidan foydalanishda davom etilishi kutilayotgan davr yoki tashkilot tomonidan ushbu aktivdan foydalanishdan olinishi kutilayotgan mahsulot yoki shunga o‘xshash birliklar soni hisoblanadi [4]. Faqat mazkur standart nomoddiy aktivlar xizmat muddatini aniq va noma’lum muddatlarga tasniflaydi. Bunda nomoddiy aktivning foydalanish davrini ishonchli baholash mumkin bo‘lsa, aniq xizmat muddatiga ega deb hisoblanadi va amortizatsiya qilinadi. Agarda nomoddiy aktivning foydalanish muddati noma’lum muddatli deb tan olinsa, u amortizatsiya qilinmaydi, balki qadrsizlanishga tekshiriladi.

Me’yoriy-huquqiy hujjatlar sharhi shuni ko‘rsatadiki, buxgalteriya hisobining xalqaro va milliy standartlarida ham amortizatsiya qilinadigan aktivlarning foydali xizmat muddati bo‘yicha iqtisodiy mazmuni jihatdan bir xil ta’rif berilgan. Bu esa, bir qancha standartlarda bir xil tushunchani takrorlamasdan, korxona hisob siyosatida amortizatsiya qilinadigan aktivlar uchun foydali xizmat tushunchasiga yagona ta’rif shakllantirishi va shu asosda hisob yuritish maqsadga muvofiq degan xulosani shakllantiradi (1-jadval).

1-jadval

Foydali xizmat tushunchasining me’yoriy-huquqiy hujjatlardagi talqini [1]

Me’yoriy-huquqiy hujjat	Me’yoriy-huquqiy hujjatda berilgan ta’rif
Buxgalteriya hisobining milliy standarti (5-son BHMS) “Asosiy vositlar”	asosiy vositalarning tashkilot tomonidan foydalanadigan vaqt davri yoki ushbu aktivdan foydalanishdan olinishi kutilayotgan mahsulot (ishlar va xizmatlar) miqdori

Buxgalteriya hisobining xalqaro standarti (16-son BHXS) “Asosiy vositlar”	Foydali xizmat muddati bu: (a) aktivning tadbirkorlik subyekti tomonidan foydalanishi uchun yaroqli bo‘lishi kutilgan davr; yoki (b) tadbirkorlik subyekti tomonidan aktivdan olinishi kutilgan ishlab chiqarish hajmi (miqdori) yoki shunga o‘xshash birliklar soni.
Moliyaviy hisobotning xalqaro standarti (16-son BHXS) “Ijara”	ijara muddati boshlanishidan keyin qolgan, lekin ijara muddati bilan chegaralanmagan, baholangan davr bo‘lib, bu davr mobaynida aktivda mujassamlangan iqtisodiy naf tadbirkorlik subyekti tomonidan foydalanishi kutiladi.
Buxgalteriya hisobining milliy standarti (7-son BHMS) “Nomoddiy aktivlar”	tashkilot tomonidan aktivdan foydalanish ko‘zda tutilgan davr yoki tashkilot ushbu aktivdan foydalanishdan olishni mo‘ljallayotgan mahsulot (ishlar va xizmatlar) miqdori
Buxgalteriya hisobining xalqaro standarti (38-son BHXS) “Nomoddiy aktivlar”	aktivning tashkilot tomonidan foydalanishda davom etilishi kutilayotgan davr yoki tashkilot tomonidan ushbu aktivdan foydalanishdan olinishi kutilayotgan mahsulot yoki shunga o‘xshash birliklar soni
O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi	Foydali xizmat muddati keltirilmagan, ammo, soliq solish maqsadida amortizatsiya normasi keltirilgan va shu asosida aniqlash mumkin.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, foydali xizmat muddati va iqtisodiy xizmat tushunchalaridan nafaqat amaliyotda o‘z ma‘nosida foydalanilmaydi, balki me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda ham boshqacha talqin qilinmoqda. Jumladan, qoidaga ko‘ra, nomoddiy aktivning foydali xizmat muddati har bir hisobot yili oxirida qayta ko‘rib chiqiladi, agar:

kelgusi davrda aktivning foydali xizmat muddatining o‘zgarishi yoki kelgusidagi iqtisodiy foydani olish shartlarining o‘zgarishi kutilayotgan bo‘lsa (nomoddiy aktivlarni yaxshilashga va mos ravishda, ularning foydali xizmat muddatini oshishiga yoki qisqarishiga olib keladigan xarajatlarni hisobga olgan holda);

prognozlar dastlabki baholardan sezilarli darajada farq qilsa (bunda, hisobot va kelgusi davrlar uchun amortizatsiya summasini ko‘paytirish yoki kamaytirish talab etiladi).

Ushbu tartibdan ham ko‘rishimiz mumkinki, bu yerda foydali xizmat muddati tushunchasi undan korxonada foydalanishini ifoda etmayapti, balki undan to‘liq (kim tomonidan foydalanilsa ham) foydalanishdagi muddatini ifoda etyapti. Bu esa, foydali xizmat muddati emas – iqtisodiy xizmat muddatidir.

1-jadval ma‘lumotlaridan ko‘rishimiz mumkinki, buxgalteriya hisobining milliy va moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarida foydali xizmat muddat tushunchalari asosiy vositalar va nomoddiy aktivlar bo‘yicha bir xil mazmunda berilgan. O‘zbekiston Respublikasi soliq kodeksida esa, asosiy vositalarga amortizatsiya hisoblashda qo‘llaniladigan minimal norma belgilangan bo‘lib, shundan kelib chiqib soliq solish maqsadida foydali xizmat muddatini aniqlash mumkin. Biroq, soliq kodeksidagi norma – bu asosiy vositaning iqtisodiy xizmat muddatiga ko‘proq to‘g‘ri keladi. Chunki, korxona asosiy vositadan qancha foydalanishidan qat’i nazar, soliq solish maqsadida soliq kodeksidagi normadan foydalanadi. Bu esa, korxona amortizatsiya qilinadigan aktivdan qancha foydalanishiga qarab aniqlanadigan muddat bo‘lmaganligi bois, foydali xizmat muddatidan ko‘ra, iqtisodiy xizmat muddatiga to‘g‘ri keladi.

Odatda asosiy vositaning foydali xizmat muddati tushunchasi amaliyotda asosiy vositaning butun ishlash davri, ya’ni, uning ishlatilishi mumkin bo‘lgan davrini ifodalashi tushuniladi. Biroq, mazmunan va amaliy jihatdan ko‘radigan bo‘lsak, bu tashkilotda necha yil ishlatilsa, o‘sha uning foydali xizmat muddatidir. Aytaylik, bir texnika 10 yil xizmat qilishi ishlab chiqaruvchi yoki mutaxassislar tomonidan belgilangan, ammo, korxona uni 8 yil ishlatmoqchi. Bunda korxona uchun ushbu texnikaning foydali xizmat muddati 8 yil. Garchi u, 10 yil iqtisodiy jihatdan foydali xizmat

muddatiga ega bo‘lsa ham. Ya’ni, uning jami xizmat davriga emas, foydali xizmat muddatiga amortizatsiya hisoblanadi.

Umuman olganda, asosiy vositalar bo‘yicha muddatga oid uchta tushunchani farqlash maqsadga muvofiq. Ya’ni, ijara olingan muddati, korxonada foydalaniladigan muddat hamda iqtisodiy xizmat muddati. Bu uchala muddatlarni farqlashning korxona uchun muhimligi shundan iboratki, korxona ijara olingan muddati davomida unga ijara obyekti sifatida amortizatsiya hisoblaydi. Ammo, bunda turli amortizatsiya usullarini qo‘llay olmay, foydalanish huquqi asosida olingan aktivni teng ulushlarda amortizatsiya qiladi. Shu bilan birga, iqtisodiy xizmat muddati uning butun foydalanish, ijara va undan keyingi foydalanish davrini (hisobdan chiqarilgandan keyin) ifodalaydi. Aytaylik, asosiy vosita keyinchalik xarid qilish sharti asosida moliyaviy ijara olindi. Uning ijara asosidagi xizmat muddati 10 yil, korxona undan 20 yil foydalanmoqchi. Aslida, ushbu asosiy vositaning iqtisodiy xizmat muddati 25 yil. Demak, bunday holatda korxona uchala xizmat muddatini ham asosiy vositadan foydalanish samarasini oshirish uchun hisobga olishi maqsadga muvofiq.

Foydalanish huquqidagi aktivning foydali xizmat muddati tashkilot tomonidan foydalanish uchun aktiv mavjud bo‘lgan davr; yoki tashkilot aktivdan foydalanishdan olishni kutayotgan mahsulot birliklari yoki shunga o‘xshash birliklar soni hisoblanadi [5]. Bunday tushuncha 16-sonli BHXSda keltirilmagan bo‘lsa-da, asosiy vositalar standartiga havola berilgan holda, asosiy vositalar foydali xizmat muddatiga berilgan ta’rif foydalanish huquqi asosidagi aktivga ham taalluqli ekanligi e’tirof etilgan.

Foydalanish huquqi asosidagi aktiv bo‘yicha yana bir tushuncha keltirilgan bo‘lib, u foydalanish muddatidir. Unga ko‘ra, xaridor bilan shartnomani bajarish uchun aktivdan foydalaniladigan umumiy davri (shu jumladan ketma-ket kelmaydigan davrlar) uning foydalanish muddatidir.

Mazkur tushunchalarga qaraydigan bo‘lsak, foydalanish muddati bu shartnomaga ko‘ra, undan foydalanadigan davr, ya’ni, ijara muddati bo‘lsa, foydali xizmat muddati deyilganda bir muncha boshqacharoq ma’no ifodalanadi. Ya’ni, foydali xizmat muddati foydalanish huquqi asosidagi aktivdan olinadigan mahsulot miqdoriga ham bog‘liqligi bilan farqlanadi.

Monografik tadqiqot obyekti bo‘lgan “Navoiyazot” AJning amortizatsiya qilinadigan aktivlari dinamikasi tahlil qilib o‘rganilganda quyidagi ma’lumotlarga ega bo‘lindi (2-jadval).

2-jadval ma’lumotlaridan ko‘rinadiki, “Navoiyazot” AJ asosiy vositalarining 2025-yil boshida 2021-yilga nisbatan boshlang‘ich qiymati 16519622552 ming so‘mga yoki 2131 foizga, jamg‘arilgan eskirish summasi esa, 3987682888 ming so‘mga yoki 826 foizga ortgan. Bunday keskin o‘zgarishlar, asosiy vositalar hajmining yillar davomida ortishi va ularga mos ravishda eskirish summalarining hisoblanishi natijasida yuzaga kelgan. Chunki, asosiy vositalarning 2024-yil boshiga nisbatan boshlang‘ich qiymati 193744104 ming so‘mga yoki 1,1 foizga, jamg‘arilgan eskirish summasi esa, 610220369 ming so‘mga yoki 15,8 foizga ko‘payib kuzatilgan. Ya’ni, 2024-yilda o‘tgan yilga nisbatan aksiyadorlik jamiyatida 193744104 ming so‘mlik yangi asosiy vositalar kirimi yuzaga kelgan. Lekin, mavjud asosiy vositalarga to‘liq eskirish hisoblanishi, jamg‘arilgan eskirish summasi 15,8 foizga oshgan. Natijada, 2025-yil boshiga nisbatan asosiy vositalarning qoldiq qiymati 416476265 ming so‘mga yoki 3,1 foizga kamaygan.

“Navoiyazot” AJning nomoddiy aktivlari ham 2025-yil boshida 2021-yilga nisbatan boshlang‘ich qiymati va jamg‘arilgan eskirish summalarida o‘sish kuzatilgan. Biroq, 2024-yil boshiga nisbatan nomoddiy aktivlarning boshlang‘ich qiymati 57472 ming so‘mga yoki 2,3 foizga kamayganligini ko‘rish mumkin. Aksincha, jamg‘arilgan eskirish summasi 302759 ming so‘mga yoki 44,7 foizga ortgan. Bunday o‘zgarishlarni nomoddiy aktivlarning chiqimi va hisobot davrida mavjud nomoddiy aktivlarga to‘liq eskirish hisoblanganligi bilan izohlash mumkin.

Shuni ta’kidlab o‘tish joizki, 2-jadval ma’lumotlari BHMS muvofiq tuzilgan “Navoiyazot” AJ moliyaviy hisobotining “Buxgalteriya balansi” shaklidan olingan ma’lumotlar asosida shakllantirilgan bo‘lganligi bois, asosiy vositaning tarkibini to‘liq izohlash imkoniyati mavjud emas. Chunki, asosiy vositaning tarkibida moliyaviy ijara olingan aktivlar, moliyaviy hisobotning xalqaro standartiga ko‘ra foydalanish huquqidagi aktiv ham kiritilgan bo‘lishi mumkin.

“Navoiyazot” aksiyadorlik jamiyati amortizatsiya qilinadigan aktivlari dinamikasining tahlili [2]

Ko‘rsatkichlar	Hisobot davri					01.01.2025-yilda 01.01.2021-yilga nisbatan o‘zgarishi (+;-)		01.01.2025-yilda 01.01.2024-yilga nisbatan o‘zgarishi (+;-)	
	01.01.2021	01.01.2022	01.01.2023	01.01.2024	01.01.2025	Mutlaq	Foiz	Mutlaq	Foiz
1. Asosiy vositalar, ming so‘m									
<i>Boshlang‘ich qiymati</i>	775190478	11973473488	17081283376	17101068926	17294813030	+16519622552	2131	+193744104	1,1
<i>Eskirish summasi</i>	482701457	1254820191	2886583439	3860163976	4470384345	+3987682888	826	+610220369	15,8
<i>Qoldiq qiymati</i>	292489021	10718653297	14194699937	13240904950	12824428685	+12531939664	4284	-416476265	-3,1
2. Nomoddiy aktivlar, ming so‘m									
<i>Boshlang‘ich qiymati</i>	143478	160864	2472536	2509994	2452522	2309044	1609	-57472	-2,3
<i>Eskirish summasi</i>	62212	88754	295558	677319	980078	917866	1475	302759	44,7
<i>Qoldiq qiymati</i>	81266	72110	2176978	1832675	1472444	1391178	1711,9	-360231	-19,6

O‘rganishlar shuni ko‘rsatdiki, asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarga oid buxgalteriya hisobining milliy yoki xalqaro standartlarida amortizatsiya qilinadigan aktivlarning iqtisodiy xizmat muddati tushunchalari izohlanmagan. 16-sonli “Ijara” MHXSda esa, iqtisodiy xizmat muddati aktivni bir yoki bir nechta foydalanuvchilar tomonidan iqtisodiy foydalanishi kutilayotgan muddat yoki bir yoki bir nechta foydalanuvchilar aktivdan olishi kutilayotgan mahsulot birliklari yoki shunga o‘xshash birliklar soni ekanligi e‘tirof etilgan [5].

Bundan ko‘rinadiki, iqtisodiy xizmat muddati, foydali xizmat muddatiga nisbatan keng tushuncha bo‘lib, amortizatsiya qilinadigan aktivdan butun faoliyat davridagi xizmatini ifodalaydi.

Faqatgina nomoddiy aktivlar bilan bog‘liq xalqaro standartda aniq foydali xizmat muddatiga ega aktivning amortizatsiya qilinadigan qiymati uning tugatish qiymati chegirilgandan keyin aniqlanishi, tugatish qiymatining noldan farqlanishi tashkilotning mazkur nomoddiy aktivni uning iqtisodiy xizmat muddati tugashidan oldin realizatsiya qilishni kutayotganligini nazarda tutishi bo‘yicha norma keltirilgan [4].

Mazkur xalqaro standartda iqtisodiy xizmat muddati nima ekanligi bo‘yicha izoh keltirilmagan. Ammo, mazkur tushunchadan ham ko‘rishimiz mumkinki, foydali xizmat muddati tashkilotdan undan foydalanish davri, iqtisodiy xizmat muddati esa, nomoddiy aktivdan umumiy foydalanish davri bo‘lib, u aynan bitta tashkilotda foydalanilmasligi mumkin. Bunday yondashuvni asosiy vositalarga nisbatan qo‘llashda ularning moddiy aktiv ekanligini inobatga olish lozim. Chunki, asosiy vositalarni tugatish qiymati noldan farqlanishi uning iqtisodiy xizmat muddati va foydali xizmat muddati bir xil bo‘lganda ham bo‘lishi mumkin. Eskirgan, iqtisodiy jihatdan naf keltirmaydigan asosiy vositani ham qanchadir qiymatga sotish mumkinligi bilan izohlanadi.

Xulosa qilib aytganda, amortizatsiya qilinadigan aktivlar iqtisodiy xizmat muddati, foydali xizmat muddati va foydalanish huquqidagi aktiv ijara muddati tushunchalari amaldagi me‘yoriy-huquqiy hujjatlar hamda iqtisodchi olimlarning ilmiy va o‘quv-uslubiy asarlarida keltirilgan yondashuvlari o‘rganilgan holda shuni aytish mumkinki, amortizatsiya qilinadigan aktivlarga nisbatan mazkur muddatlar strategik va investitsion qarorlar qabul qilish jarayonida hisobga olinishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Biroq, buxgalteriya hisobi maqsadlarida ya‘ni, amortizatsiya qilinadigan aktivlarga amortizatsiya hisoblashda foydali xizmat muddati va mulk huquqining o‘tishi ehtimolini asosiy mezon sifatida qarash lozim deb hisoblaymiz. Chunki, amortizatsiya qilinadigan aktivning foydali xizmat muddati, uning texnik jihatdan qancha muddat xizmat qilishi emas, balki buxgalteriya hisobi subyekti tomonidan undan iqtisodiy naf olish rejalashtirilgan davri hisoblanadi.

Shuningdek, amortizatsiya aktivning jismoniy eskirishini emas, uning qiymatini iqtisodiy naf keltirish davri davomida taqsimlashni ifodalaydi. Shu bois, har bir buxgalteriya hisobi subyekti o‘z tasarrufidagi amortizatsiya qilinadigan aktivlar bo‘yicha foydali xizmat muddatini iqtisodiy jihatdan asoslangan holda belgilashi va uni hisob siyosatida aks ettirishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bu albatta, axborotdan foydalanuvchilarga amortizatsiya qilinadigan aktivlarning foydali xizmat

muddati to‘g‘risida iqtisodiy jihatdan asoslangan, sodda va tushunarli ma’lumotlarni taqdim etish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Buxgalteriya hisobi milliy standarti (5-sonli BHMS) “Asosiy vositalar”. <https://lex.uz/acts/821041>
2. Buxgalteriya hisobining milliy standarti (7-sonli BHMS) “Nomoddiy aktivlar” <https://lex.uz/acts/627308>
3. Buxgalteriya hisobining xalqaro standarti (16-sonli BHXS) “Asosiy vositalar” <https://lex.uz/docs/6312360>
4. Buxgalteriya hisobining xalqaro standarti (38-son BHXS) “Nomoddiy aktivlar”. <https://lex.uz/docs/6312360>
5. Moliyaviy hisobotning xalqaro standarti (16-son MHXS) “Ijara”. <https://lex.uz/docs/6312360>
6. Donald E. Kieso, Jerry J. Weygandt, Terry D. Warfield. Intermediate Accounting. Wiley, IFRS Edition, 2018. Chapter 11 (Depreciation). 298 p.
7. Peter Walton. International Accounting. Cengage Learning, 2012. Chapter on Non-current assets. 352 p.
8. N.B.Abdusalomova. Buxgalteriya hisobi. Darslik. – T.: “Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi”, 2021 – 482 b.
9. Urazov K.B., Po‘latov M.E. Buxgalteriya hisobi. Darslik. –T.: “Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi”, 2021. -136 b.
10. Qurbanov Z.N., Misirov K. Moliyaviy va boshqaruv hisobi.–T.: “Iqtisod-Moliya”. 2019.– 449 b.

UDK:338.2

**СТРАТЕГИК МЕНЕЖМЕНТДА ҚАДРИЯТЛАР ЗАНЖИРИ:
РАҚОБАТБАРДОШЛИКНИ ОШИРИШНИНГ КОНЦЕПТУАЛ АСОСЛАРИ**

**ЦЕПОЧКА ЦЕННОСТЕЙ В СТРАТЕГИЧЕСКОМ МЕНЕДЖМЕНТЕ:
КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ**

**VALUE CHAIN IN STRATEGIC MANAGEMENT: CONCEPTUAL FOUNDATIONS FOR
INCREASING COMPETITIVENESS**

Maxramova Nigora Yuldashevna

Andijon davlat texnika instituti, “Menejment” kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada strategik menejmentning muhim tarkibiy qismi bo‘lgan “Qadriyatlar zanjiri” modeli tahlil qilinadi. Maqolada korxonaning ichki jarayonlarini optimallashtirish orqali qo‘shimcha qiymat yaratish, xarajatlarni kamaytirish va bozorda barqaror raqobat ustunligiga erishish yo‘llari yoritilgan. Maykl Porter modelining asosiy va yordamchi jarayonlari batafsil tavsiflangan.

Kalit so‘zlar: qadriyatlar zanjiri, strategik menejment, qo‘shimcha qiymat, xarajat, raqobat, ta’minot zanjiri.

В данной статье анализируется модель «Цепочки ценностей» (Value Chain), являющаяся важнейшим компонентом стратегического менеджмента. В работе освещаются пути создания добавленной стоимости посредством оптимизации внутренних процессов предприятия, сокращения издержек и достижения устойчивого конкурентного преимущества на рынке. Подробно описаны основные и вспомогательные процессы модели Майкла Портера.

Ключевые слова: цепочка ценностей, стратегический менеджмент, добавленная стоимость, затраты, конкуренция, цепочка поставок.

This article analyzes the "Value Chain" model, which is a crucial component of strategic management. The paper highlights ways to create added value by optimizing the internal processes of an enterprise, reducing costs, and achieving a sustainable competitive advantage in the market. The primary and support activities of Michael Porter's model are described in detail.

Keywords: value chain, strategic management, added value, cost, competition, supply chain.

Zamonaviy globallashuv va yuqori raqobat muhitida korxonalar nafaqat sifatli mahsulot ishlab chiqarishi, balki har bir bosqichda samaradorlikni ta'minlashi shart. Strategik menejmentning asosiy vazifasi — korxonaning raqobat ustunligini aniqlash va rivojlantirishdir. Bu borada 1985-yilda Garvard biznes maktabi professori Maykl Porter tomonidan taklif etilgan “Qadriyatlar zanjiri” (Value Chain) modeli hamon eng dolzarb metodologiya hisoblanadi [1].

Qadriyatlar zanjiri — bu xomashyoni tayyor mahsulotga aylantirish va uni iste'molchiga yetkazish bilan bog'liq bo'lgan barcha faoliyat turlarining tizimli majmuasidir. Ushbu zanjirning har bir bo'g'ini yakuniy mahsulot qiymatiga o'z hissasini qo'shadi [2].

Strategik menejment sohasidagi eng kuchli tahliliy vositalardan biri — Maykl Porter tomonidan ishlab chiqilgan “Qadriyatlar zanjiri” (Value Chain) modelidir. M.Porter korxona faoliyatini ikkita asosiy guruhga ajratadi:

1. Asosiy faoliyat turlari (Primary Activities).

Bu jarayonlar mahsulotni yaratish, sotish, yetkazib berish va sotishdan keyingi xizmat ko'rsatish bilan bevosita bog'liq:

- Kirish logistikasi (Inbound Logistics). Xomashyo va materiallarni qabul qilish, saqlash va ichki taqsimlash. Bu yerda samaradorlik ta'minotchilar bilan ishlash tezligiga bog'liq.
- Operatsiyalar (Operations). Xomashyoni tayyor mahsulotga aylantirish jarayoni (ishlab chiqarish, yig'ish, qadoqlash).
- Chiqish logistikasi (Outbound Logistics). Tayyor mahsulotni omborga joylashtirish va mijozlarga yetkazib berish (distribyusiya).
- Marketing va sotuv (Marketing & Sales). Iste'molchilarni mahsulot haqida xabardor qilish va xarid qilishga undash (reklama, narx siyosati, sotuv kanallari).
- Servis (Service). Mahsulot sotilgandan keyingi xizmatlar (o'rnatish, ta'mirlash, qo'llab-quvvatlash). Bu mijoz sodiqligini oshiradi.

2. Yordamchi faoliyat turlari (Support Activities).

Ushbu faoliyat turlari asosiy jarayonlarning uzluksizligini va samaradorligini ta'minlaydi [3]:

- Xaridlar (Procurement). Faqat xomashyo emas, balki texnika, binolar va boshqa resurslarni sotib olish jarayoni.
- Texnologik rivojlanish (Technology Development). Ilmiy-tadqiqot ishlari (R&D), yangi mahsulot dizayni, ishlab chiqarishni avtomatlashtirish va IT yechimlar.
- Inson resurslarini boshqarish (HR Management). Xodimlarni yollash, o'qitish, motivatsiya berish va rivojlantirish.
- Firma infratuzilmasi (Firm Infrastructure). Umumiy boshqaruv, rejalashtirish, moliya, buxgalterlik hisobi va huquqiy ta'minot.

Korxonaning asosiy va yordamchi faoliyat turlari

1-jadval

Mezon	Asosiy faoliyat (Primary Activities)	Yordamchi faoliyat (Support Activities)
Mahsulot bilan aloqasi	Mahsulotni yaratish, sotish va yetkazib berish bilan bevosita bog'liq	Asosiy faoliyatning uzluksiz ishlashini ta'minlash uchun zarur
Misollar	Ishlab chiqarish, marketing, servis, logistika	HR (xodimlar), IT (texnologiya), xaridlar, infratuzilma
Strategik roli	Xarajatlarni bevosita boshqarish va sotuvni amalga oshirish	Innovatsiyalar va boshqaruv sifati orqali samaradorlikni oshirish
Qiymat yaratish usuli	Mahsulotning jismoniy shakli va uning bozordagi mavqeyi orqali	Intellektual mulk va resurslarni boshqarish sifati orqali

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 2-son 2026 yil

Strategik menejmentda ushbu model shunchaki ro‘yxat emas, balki tahlil vositasidir. U ikkita asosiy strategik yo‘nalishni aniqlashga yordam beradi [4]:

- Xarajatlar ustunligi (Cost Advantage). Zanjirning har bir bo‘g‘inida xarajatlarni kamaytirish imkoniyatlarini topish. Masalan, logistikani optimallashtirish yoki energiya tejamonkor texnologiyalarni joriy etish.

- Differensiatsiya (Differentiation). Raqobatchilardan ajralib turish uchun zanjirning qaysidir bo‘g‘inida noyob qiymat yaratish. Masalan, brendning kuchli marketingi yoki yuqori darajadagi servis xizmati.

O‘rganish va tahlil jarayonida “Qadriyatlar zanjiri” (Value Chain) va “Ta’minot zanjiri” (Supply Chain) tushunchalari almashtirib yuboriladi. Biroq, strategik jihatdan ular farq qiladi. “Ta’minot zanjiri” mahsulotning jismoniy harakatiga (logistikaga) e’tibor qaratsa, Qadriyatlar zanjiri korxonaga foyda keltiradigan va mijoz uchun ahamiyatli bo‘lgan “qiymat”ga e’tibor qaratadi [5].

“Qadriyatlar zanjiri” va “Ta’minot zanjiri”ning farqi

2-jadval

Taqqoslash asosi	Ta’minot zanjiri (Supply Chain)	Qadriyatlar zanjiri (Value Chain)
Asosiy maqsad	Mahsulotni ta’minotchidan mijozga yetkazib berish samaradorligi	Har bir bosqichda qo‘shimcha qiymat yaratish orqali raqobat ustunligiga erishish
Diqqat markazi	Xarajatlarni kamaytirish va logistika tezligi	Mijoz uchun qiymat yaratish va mahsulotni differensiatsiya qilish
Jarayon yo‘nalishi	Ta’minotchi- Ishlab chiqaruvchi - Mijoz	Mijoz ehtiyoji — Strategik faoliyat — Foyda
Natija	Mijozning talabini qondirish	Bozorda noyob o‘rin egallash va yuqori rentabellik

Iqtisodiyotning globallasuvi, boshqaruvning turli-tumanligi, raqamli iqtisodiyotning tobora kengayib, chuqur kirib borishi “Qadriyatlar zanjiri”ning transformatsiyasiga sabab bo‘lmoqda. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar ushbu modelni o‘zgartirmoqda. “Virtual qadriyatlar zanjiri” tushunchasi paydo bo‘ldi [6]. Masalan:

- Big Data yordamida mijozlar ehtiyojini oldindan prognoz qilish (Marketing bo‘g‘inini kuchaytiradi).
- Robototexnika yordamida ishlab chiqarish tezligini oshirish (Operatsiyalar bo‘g‘ini).
- E-commerce orqali to‘g‘ridan-to‘g‘ri sotuvlarni yo‘lga qo‘yish (Chiqish logistikasi xarajatlarini kamaytiradi).

An’anaviy va raqamli qadriyatlar zanjiri

3-jadval

Faoliyat bo‘g‘ini	An’anaviy yondashuv	Raqamli (Digital) yondashuv
Operatsiyalar	Inson mehnati va mexanik boshqaruv	AI (sun’iy intellekt) va avtomatlashtirilgan robotlar
Marketing	Ommaviy reklama (TV, bannerlar)	Targetlagan reklama va Big Data tahlili
HR boshqaruvi	Qog‘ozbozlik va an’anaviy suhbatlar	Raqamli ta’lim platformalari va masofaviy boshqaruv
Mijozlarga xizmat	Telefon qo‘ng‘iroqlari va servis markazlari	Chat-botlar va 24/7 virtual qo‘llab-quvvatlash

Korxona rahbarlari va strateglari “Qadriyatlar zanjiri”ni tahlil qilishda quyidagi bosqichlarni bosib o‘tishlari lozim:

1. Faoliyatni dekompozitsiya qilish. Korxonadagi barcha ishlarni kichik jarayonlarga bo‘lib chiqish.

2. Xarajatlarni taqsimlash. Har bir jarayonga qancha mablag‘ sarflanayotganini aniqlash.

3. Qiymat drayverlarini topish. Qaysi jarayon mijoz uchun eng muhim ekanligini belgilash.

4. Zanjirlar-aro bog‘liqlikni optimallashtirish. Masalan, agar dizayn (Texnologik rivojlanish) bosqichida xato bo‘lsa, bu servis xarajatlarini oshiradi. Bu bog‘liqlikni to‘g‘rilash strategik yutuqdir.

“Qadriyatlar zanjiri” modeli strategik menejmentning «rentgen» apparatiga o‘xshaydi. U korxona ichidagi yashirin imkoniyatlarni va zaif nuqtalarni ko‘rsatib beradi. Raqobat ustunligiga faqatgina zanjirning har bir elementi bir-biri bilan uyg‘unlashgan va mijoz uchun maksimal qiymat yaratishga yo‘naltirilgan taqdirdagina erishiladi. Mazkur modelni muntazam tahlil qilish korxonaga nafaqat bozorda omon qolish, balki soha yetakchisiga aylanish imkonini beradi.

Maykl Porterning “Qadriyatlar zanjiri” modeli zamonaviy strategik menejmentda korxonaning ichki imkoniyatlarini baholash va raqobatbardoshligini oshirishda eng ishonchli vosita bo‘lib qolmoqda. Ushbu model korxona faoliyatini shunchaki alohida bo‘limlar yig‘indisi emas, balki bir-biri bilan chambarchas bog‘langan qiymat yaratish jarayonlari tizimi sifatida tahlil qilish imkonini beradi. Raqobat ustunligiga erishish uchun korxona nafaqat asosiy ishlab chiqarish bo‘g‘inlarini, balki yordamchi xizmatlarni ham yagona strategik maqsadga yo‘naltirishi shart. Bugungi raqamli transformatsiya davrida “Virtual qadriyatlar zanjiri” elementlarini, xususan, Big Data va sun‘iy intellekt texnologiyalarini joriy etish operativ samadorlikni oshirish va mijoz uchun noyob qiymat yaratishning asosiy omiliga aylandi. Shunday qilib, mazkur modelni muntazam tahlil qilish rahbariyatga resurslarni oqilona taqsimlash, yashirin xarajatlarni kamaytirish va global bozorda mustahkam mavqe egallash uchun aniq strategik yo‘l xaritasini taqdim etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Porter, M. E. (1985). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. New York: Free Press. – P. 33-40.
2. Каплински Р., Моррис М. Руководство по исследованию цепочек накопления стоимости. – ИДПС, 2001. – С. 4-12.
3. Wheelen, T. L., & Hunger, J. D. (2017). *Strategic Management and Business Policy: Globalization, Innovation and Sustainability*. 15th Edition. Pearson. – P. 154-158.
4. Barney, J. B., & Hesterly, W. S. (2018). *Strategic Management and Competitive Advantage: Concepts and Cases*. Pearson Education. – P. 210.
5. Christopher, M. (2016). *Logistics & Supply Chain Management*. 5th Edition. Pearson UK. – P. 13-17.
6. Rayport, J. F., & Sviokla, J. J. (1995). "Exploiting the Virtual Value Chain". *Harvard Business Review*. November-December issue.
7. Porter, M. E. (1998). *On Competition*. Boston: Harvard Business School Press.
8. Hitt, M. A., Ireland, R. D., & Hoskisson, R. E. (2020). *Strategic Management: Concepts and Cases: Competitiveness and Globalization*. Cengage Learning.
9. Shank, J. K., & Govindarajan, V. (1993). *Strategic Cost Management: The New Tool for Competitive Advantage*. Free Press.
10. Gereffi, G., & Fernandez-Stark, K. (2016). *Global Value Chain Analysis: A Primer*. Duke University, Center on Globalization, Governance & Competitiveness.
11. Barney, J. B. (1991). Firm Resources and Sustained Competitive Advantage. *Journal of Management*.

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE PHARMACEUTICAL INDUSTRY

FARMATSEVTIKA SANOATINING INNOVATSION RIVOJLANISHI

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Usmanova Sabohat Sobid qizi

Acting Associate Professor, PhD Department of Economics Alfraganus University

Annotation

The purpose of this study is to examine the innovative development of the pharmaceutical industry under the conditions of globalization and structural transformation of the economy. The research is based on a comparative and institutional analysis of industry development factors, as well as a qualitative assessment of state regulation and localization processes in the pharmaceutical sector of Uzbekistan. The paper substantiates the role of innovation clusters as an institutional mechanism for enhancing competitiveness and ensuring sustainable growth of the industry. Particular attention is given to the integration of localization strategies, technology transfer, and research and development (R&D) activities in the formation of a value-added chain within the pharmaceutical sector. The results demonstrate that the development of cluster-based models and the implementation of international standards contribute to increasing innovation efficiency, reducing import dependence, and strengthening export potential. The findings may be applied in the formulation of industrial and innovation policy aimed at the modernization of the national pharmaceutical industry.

Keywords: Pharmaceutical industry, globalization, innovation, state regulation, localization, research and development (R&D), high-tech drug production, competitive dynamics, economic growth.

Ushbu tadqiqotning maqsadi globallashuv va iqtisodiyotning tarkibiy o‘zgarishi sharoitida farmatsevtika sanoatining innovatsion rivojlanishini o‘rganishdir. Tadqiqot sanoatni rivojlantirish omillarining qiyosiy va institutsional tahliliga, shuningdek, O‘zbekiston farmatsevtika sektorida davlat tomonidan tartibga solish va mahalliyashtirish jarayonlarini sifat jihatidan baholashga asoslangan. Maqolada innovatsion klasterlarning raqobatbardoshlikni oshirish va sanoatning barqaror o‘shirishini ta’minlashning institutsional mexanizmi sifatidagi roli asoslanadi. Farmatsevtika sektorida qo‘shimcha qiymat zanjirini shakllantirishda mahalliyashtirish strategiyalari, texnologiyalar transferi va ilmiy-tadqiqot va ishlanmalar (IT&I) faoliyatini integratsiyalashga alohida e’tibor qaratilgan. Natijalar klasterga asoslangan modellarni ishlab chiqish va xalqaro standartlarni joriy etish innovatsiya samaradorligini oshirishga, importga qaramlikni kamaytirishga va eksport salohiyatini mustahkamlashga hissa qo‘shishini ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalari milliy farmatsevtika sanoatini modernizatsiya qilishga qaratilgan sanoat va innovatsiya siyosatini shakllantirishda qo‘llanilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: Farmatsevtika sanoati, globalizatsiya, innovatsiya, davlat tomonidan tartibga solish, mahalliyashtirish, ilmiy-tadqiqot va ishlanmalar (IT&I), yuqori texnologiyali dori vositalari ishlab chiqarish, raqobatbardosh dinamika, iqtisodiy o‘shirish.

Цель данного исследования – изучение инновационного развития фармацевтической промышленности в условиях глобализации и структурной трансформации экономики. Исследование основано на сравнительном и институциональном анализе факторов развития отрасли, а также на качественной оценке государственного регулирования и процессов локализации в фармацевтическом секторе Узбекистана. В работе обосновывается роль инновационных кластеров как институционального механизма повышения конкурентоспособности и обеспечения устойчивого роста отрасли. Особое внимание

уделяется интеграции стратегий локализации, трансфера технологий и научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ (НИОКР) в формирование цепочки добавленной стоимости в фармацевтическом секторе. Результаты показывают, что развитие кластерных моделей и внедрение международных стандартов способствуют повышению эффективности инноваций, снижению импортозависимости и укреплению экспортного потенциала. Полученные результаты могут быть применены при разработке промышленной и инновационной политики, направленной на модернизацию национальной фармацевтической промышленности.

Ключевые слова: фармацевтическая промышленность, глобализация, инновации, государственное регулирование, локализация, НИОКР, высокотехнологичное производство лекарственных средств, конкурентная динамика, экономический рост.

Globalization, changes in the structure of competition and increasing competitiveness, state regulation of the industry (drug registration, intellectual property protection), the development of new directions and technologies (biotechnology, pharmacogenomics), the aging global population, and the emergence of new diseases are the key trends shaping the pharmaceutical industry.

In recent years, the global pharmaceutical market has undergone rapid, unprecedented, large-scale, and complex changes. Today, the pharmaceutical industry is one of the most inventive, innovative, and profitable "high-tech" sectors of the economy. Due to globalization, the industry is experiencing periods of significant and profound transformation. The pharmaceutical sector is increasingly adapting to market trends and demands, integrating the vast potential of human innovation. However, it remains a highly complex, multifaceted, and high-risk industry, where success in bringing a new drug to market and achieving profitability is never guaranteed.

To develop and maintain their market positions, pharmaceutical companies must invest substantial resources in marketing and sales. Fundamental research and development (R&D), along with marketing and commercial activities, are the two most crucial aspects of the global pharmaceutical industry, attracting massive investments from pharmaceutical enterprises.

The scientific novelty of the research lies in substantiating the role of innovation-cluster development of the pharmaceutical industry in enhancing the sector's competitiveness under conditions of globalization and technological transformation of the economy. For the first time in the context of Uzbekistan, pharmaceutical clusters are considered as an institutional mechanism for forming a sustainable innovative environment in the industry. A conceptual approach to the development of the pharmaceutical industry is proposed based on the integration of localization processes, technology transfer, and expansion of research cooperation between production enterprises, research organizations, and educational institutions. It is demonstrated that increasing the innovative activity of pharmaceutical enterprises can be achieved through the formation of a value-added chain from the production of pharmaceutical substances to the manufacturing of finished dosage forms.

Foreign researchers M. Zizka et al [1]. (2018) have long proven the impact of clusters on the innovative activities of industrial enterprises. In their study, they examined whether clusters have a significant influence on the innovation performance of member enterprises. The research included a selection of innovative enterprises within a cluster and those operating outside of a cluster in the same region. The primary objective of the study was to test the hypothesis that enterprises within a cluster organization demonstrate higher innovation performance compared to those outside the cluster.

An analysis of the pharmaceutical industries of China and India shows that clusters have played a crucial role in the development of the pharmaceutical sector. To create favorable conditions for both domestic and foreign enterprises in Uzbekistan, the first innovative scientific and industrial pharmaceutical cluster, "Tashkent Pharma Park," [2] was established in the Zangiata district of the Tashkent region by a presidential decree. The main objective of establishing a pharmaceutical cluster in the country is to develop the scientific and educational potential of Uzbekistan's pharmaceutical sector by creating an integrated system for training and preparing highly specialized professionals,

facilitating their employment, and enhancing their qualifications within a unified innovative pharmaceutical cluster.

The methodological framework of the study is based on a systemic and institutional approach to the analysis of industrial development. The research employs comparative analysis to examine global and national trends in the pharmaceutical industry, as well as structural and functional analysis to assess the role of innovation clusters in enhancing sectoral competitiveness. Statistical data analysis was used to evaluate the dynamics of localization processes and innovation activity in the pharmaceutical sector. In addition, elements of qualitative assessment were applied to examine state regulation mechanisms, including regulatory policy, investment incentives, and institutional support instruments. The combination of these methods allowed for a comprehensive evaluation of the innovation-driven transformation of the pharmaceutical industry and the identification of key factors influencing its sustainable development.

The success of pharmaceutical companies depends on various factors. It is also important to note the significant role of state regulation in the industry. The government plays a key role in initiating localization efforts within the pharmaceutical sector.

An analysis of both foreign and domestic pharmaceutical industries in recent years highlights that the sustainable development of the industry is largely driven by innovation. Today, the pharmaceutical industry in the Republic of Uzbekistan is experiencing substantial growth, with increased production volumes due to modernization and the re-equipment of existing production facilities.

A comprehensive application of innovative tools will enable the creation of high-tech pharmaceutical products that meet international standards. The implementation of these tools should be carried out both at the level of individual enterprises and within specially designated zones, such as clusters and free economic zones.

An analysis of the current state of the pharmaceutical industry in the Republic of Uzbekistan shows that improving localization processes in the sector plays a crucial role in the accelerated and sustainable development of the national economy. Localization contributes to reducing the country's dependence on external factors and facilitates the introduction of new, efficient technologies into production processes.

The use of local raw materials and production factors to increase the volume of competitive products is the foundation of localization processes aimed at industrial development in Uzbekistan. The country has established all the necessary conditions for the formation and implementation of localization processes for the production of high value-added goods, including a well-developed regulatory and legal framework.

At the current stage of Uzbekistan's economic development, territorial factors play a key role in structural transformations, ensuring the dynamics and pace of modernization and growth. Localization in the pharmaceutical industry is primarily based on the country's vast resource potential. The localization process in the pharmaceutical sector is aimed at providing the population with high-quality domestically produced medicines, increasing employment and overall well-being, developing regional infrastructure by relocating production facilities to different regions, and enhancing export potential.

The localization of finished product manufacturing, components, and materials through industrial collaboration, as well as the establishment of a production chain from raw material processing to the creation of high-tech pharmaceutical products, is the ultimate and primary goal of localization. The formation of a value chain in the pharmaceutical industry can be achieved through the development of pharmaceutical clusters and special economic zones.

Today, clusters are considered one of the key tools for regional economic development and are used to establish regional innovation systems. Since the 1990s, the concept of clusters has evolved. Initially, clusters were understood as the geographic concentration of companies, universities, research institutes, professional organizations, and regional development agencies within a specific geographic area, benefiting participants through agglomeration economies. However, modern cluster organizations are now purposefully created based on cluster development strategies.

The formation of cluster organizations is often initiated by government authorities and supported with public funding. In this context, efficiency refers to the ability to achieve the goals of subsidized support, namely enhancing the innovative performance of cluster enterprises. Efficiency, in this case, is defined as achieving these objectives with minimal costs.

In a highly competitive environment, enterprises tend to localize within specific geographic areas [3]. The concept of cluster formation is closely linked to various innovation systems. Porter’s cluster theory has sparked debates across multiple academic disciplines, ranging from spatial planning and economic geography to public administration and economic development.

Over the past two decades, there has been a significant surge of interest in clusters among experts and policymakers, with cluster support becoming a dominant strategy for regional development [4]. Clusters have now evolved into a modern form of industrial collaboration, and their innovative nature is regarded as one of the key sources of regional and national competitive advantages [5].

A pharmaceutical cluster is a geographically localized group of interconnected innovative drug development firms, manufacturing companies, equipment and component suppliers, specialized service providers, and infrastructure facilities such as research institutes, universities, technology parks, business incubators, and other organizations. These entities complement one another and enhance the competitive advantages of both individual companies and the cluster as a whole.

The establishment of a pharmaceutical cluster will elevate Uzbekistan’s pharmaceutical industry to a new level of development. It will serve as the foundation for advancing research and development (R&D) capabilities, integrating international expertise into the biopharmaceutical sector, and training local personnel in accordance with globally recognized standards and requirements. These steps are crucial for the successful development of new pharmaceutical products and medical devices.

A key priority is to attract Big Pharma companies to the cluster and create a favorable environment for their successful operation. Achieving this goal requires an efficient cluster management system, an improved regulatory framework, streamlined drug registration processes, enhanced intellectual property protection, preclinical medical trials, and the establishment of substance production facilities.

The Concept for the Development of Uzbekistan’s Pharmaceutical Industry envisions an innovation-driven transformation of the sector, aligning with the broader vision of a New Uzbekistan. However, building a robust and self-sufficient pharmaceutical industry is a long-term, resource-intensive, and costly endeavor. To support this growth, it is essential to establish conditions for the localization of pharmaceutical and medical product manufacturing using cutting-edge technologies and in compliance with Good Manufacturing Practice (GMP) international standards. This strategic approach will ensure the sustainable development of Uzbekistan’s pharmaceutical sector and its competitiveness in the global market.

Globalization and the expansion of the global market impose new challenges on enterprises, requiring increased efficiency in industrial production and active growth in the export of high value-added products.

The establishment of free economic zones (FEZs) in Uzbekistan significantly contributes to the localization process and the overall improvement of regional infrastructure. These zones facilitate the modernization and technological advancement of the pharmaceutical sector, the development of innovative and high-tech pharmaceutical products, the expansion of pharmaceutical exports, and the promotion of cutting-edge scientific and technical innovations. Additionally, they help reduce the country's dependence on foreign markets.

Uzbekistan has established several pharmaceutical FEZs, including: Sirdaryo-Pharm, Zomin-Pharm, Nukus-Pharm, Boysun-Pharm, Andijan-Pharm, Parkent-Pharm, Kosonsoy-Pharm, Bustonlik-Pharm.

The creation of these zones aims to attract additional investments, establish new production facilities, promote technology transfer, foster innovation, and implement international standards in manufacturing.

The adoption of Good Manufacturing Practice (GMP) standards plays a crucial role in ensuring the production of high-quality pharmaceutical products. This, in turn, accelerates the development of Uzbekistan’s pharmaceutical industry and strengthens its position in the global pharmaceutical market in terms of both product quality and diversity.

The research results can be used in the development of industrial and innovation policy aimed at strengthening the pharmaceutical sector of Uzbekistan. The findings may contribute to improving the mechanisms of pharmaceutical cluster formation, enhancing technology transfer processes, and supporting the development of high-tech drug production. In addition, the results can be applied in the modernization of regulatory and legal frameworks governing the pharmaceutical industry and in the strategic planning of innovative industrial development.

The implementation of the proposed approaches will contribute to the sustainable development of the pharmaceutical industry and strengthen its innovation potential under global competitive conditions.

List of references:

1. С. Усманова Современное состояние фармацевтической промышленности республики Узбекистан - Экономика И Образование, 2020
2. Усманова С. Перспективы развития инновационной деятельности фармацевтической отрасли Республики Узбекистан. Материалы конференции «Экономика и менеджмент промышленности: проблемы и решения» Ташкент 2021.
3. Н. Гулямова Prospects for the development of innovative activities of the pharmaceutical industry of the Republic of Uzbekistan. Журнал инновации в экономике, 2023
4. Аналитический отчет с оценкой лучших мировых практик и методологий стран в области развития «зеленой» экономики. Проект ПРООН «Усиление потенциала для финансирования устойчивого развития в регионе СНГ» 2020
5. Convention on biological diversity. UNEP/CBD/WG-ABS/4/5 21 November 2005
6. <https://www.india-briefing.com/news/indias-pharmaceutical-industry-investment-trends-opportunities-incentives-18300.html/>

YASHIL TADBIRKORLIK VA UNING IQTISODIYOTDAGI O‘RNI

ЗЕЛЁНОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО И ЕГО МЕСТО В ЭКОНОМИКЕ

GREEN ENTREPRENEURSHIP AND ITS PLACE IN THE ECONOMY

Faxriddinova Nozima Nuritdin qizi

O‘zbekiston Milliy universiteti, Iqtisodiyot yo‘nalishi, 1-kurs talabasi

Annotatsiya

Maqolada yashil tadbirkorlik tushunchasi, uning asosiy tamoyillari hamda zamonaviy iqtisodiyotdagi o‘rni tahlil qilingan. Yashil tadbirkorlik atrof-muhitga salbiy ta’sirni kamaytirishga qaratilgan innovatsion biznes faoliyati bo‘lib, u barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim vosita hisoblanadi.

Maqolada ekologik toza texnologiyalar, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, resurslardan samarali foydalanish va chiqindilarni kamaytirish kabi yo‘nalishlarning iqtisodiy o‘rishga qo‘shayotgan hissasi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Qayta tiklanadigan energiya, organik qishloq xo‘jaligi, innovatsion rivojlanish, yashil tadbirkorlik, innovatsiya, resurs tejamkorlik.

В данной статье анализируется понятие зелёного предпринимательства, его основные принципы, а также место в современной экономике. Зелёное предпринимательство представляет собой инновационную хозяйственную деятельность, направленную на снижение негативного воздействия на окружающую среду и является важным инструментом достижения целей устойчивого развития. В статье раскрываются направления, такие как экологически чистые технологии, возобновляемые источники энергии, эффективное использование ресурсов и сокращение отходов, и их вклад в экономический рост.

Ключевые слова: Возобновляемая энергия, органическое сельское хозяйство, инновационное развитие, зелёное предпринимательство, инновации, ресурсосбережение.

This paper analyzes the concept of green entrepreneurship, its main principles, as well as its place in the modern economy. Green entrepreneurship represents innovative economic activity aimed at reducing negative environmental impacts and is an important tool for achieving sustainable development goals. The study explores areas such as environmentally friendly technologies, renewable energy sources, efficient resource use, and waste reduction, and their contribution to economic growth.

Keywords: renewable energy, organic farming, innovative development, green entrepreneurship, innovation, resource conservation.

Bugungi kunda iqlim o‘zgarishi, tabiiy resurslarning kamayib borishi va ekologik muammolarning kuchayishi jahon hamjamiyatini yangi iqtisodiy modelga o‘tishga undamoqda. An’anaviy iqtisodiy faoliyat ko‘pincha atrof-muhitga zarar yetkazgan bo‘lsa, zamonaviy yondashuvlar iqtisodiy o‘rishni ekologik barqarorlik bilan uyg‘unlashtirishni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, yashil tadbirkorlik tushunchasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Yashil tadbirkorlik — bu ekologik xavfsiz mahsulot va xizmatlarni yaratish, resurslardan samarali foydalanish hamda atrof-muhitga salbiy ta’sirni kamaytirishga qaratilgan tadbirkorlik faoliyatidir. U quyidagi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:

- qayta tiklanuvchi energiya manbalari (quyosh, shamol, biomassa);
- chiqindilarni qayta ishlash va kamaytirish;
- ekologik toza qishloq xo‘jaligi;

➤ energiya va suv tejamkor texnologiyalar;

➤ “yashil” qurilish va transport tizimlari. [1]

Bu faoliyat turi foyda olish bilan birga ekologik mas’uliyatni ham o‘z ichiga oladi.

Global miqyosda davlatlar va xalqaro tashkilotlar yashil iqtisodiyot va yashil tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashga oid siyosatlarni ilgari surmoqda. Masalan, OECD mamlakatlari maxsus moliyaviy instrumentlar, inkubatsiya dasturlari va siyosat tahlillari orqali yashil startaplar uchun qulay sharoit yaratishga intilmoqda, chunki bu tadbirkorlik shakli atrof-muhitga salbiy ta’sirni kamaytirish va innovatsiyalarni rag‘batlantirish imkonini beradi [2].

Shu bilan birga, yashil tadbirkorlik oddiy biznes amaliyotidan ustun bo‘lib, u ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy omillarni birlashtiradi, ya’ni barqaror iste’mol va ishlab chiqarish jarayonlarini qo‘llab-quvvatlab, yangi iqtisodiy imkoniyatlar yaratadi.

Xalqaro tashkilotlar hisobotlarida yashil tadbirkorlik iqtisodiy o‘rining yangi manbai sifatida baholanadi [3]. Ular yashil sohalarga investitsiyalar kiritish yangi ish o‘rinlari yaratishi, energiya xavfsizligini mustahkamlashi va uzoq muddatli barqaror o‘rinning ta’minlashini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, davlat siyosati, soliq imtiyozlari va ekologik standartlar yashil biznes rivojlanishida muhim omil sifatida qayd etiladi.

Mahalliy va mintaqaviy tadqiqotlarda esa asosiy e’tibor rivojlanayotgan davlatlarda yashil tadbirkorlikni joriy etish muammolariga qaratilgan. Xususan, moliyaviy resurslarning cheklanganligi, ekologik madaniyatning yetarli emasligi va texnologik bazaning sustligi asosiy to‘siqlar sifatida ko‘rsatiladi. Shu bilan birga, qishloq xo‘jaligi, qayta tiklanuvchi energetika va chiqindilarni qayta ishlash sohalari katta imkoniyatlarga ega ekanini ta’kidlanadi — bu jihatlar O‘zbekiston iqtisodiyoti uchun ham ayniqsa dolzarb hisoblanadi.

Bugungi kunda global iqlim o‘zgarishi, tabiiy resurslarning kamayib borishi va ekologik muammolarning kuchayishi an’anaviy iqtisodiy o‘rinning modelining cheklanganligini ko‘rsatmoqda. Shu sharoitda iqtisodiy rivojlanishni atrof-muhit muhofazasi bilan uyg‘unlashtira oladigan yangi yondashuvlarga ehtiyoj ortmoqda. Biroq amaliyot shuni ko‘rsatadiki, yashil tadbirkorlikni rivojlantirish jarayonida bir qator muammolar mavjud. Jumladan:

➤ yashil texnologiyalarni joriy etish uchun yetarli moliyaviy resurslarning mavjud emasligi;

➤ tadbirkorlar orasida ekologik bilim va ko‘nikmalarning yetarli darajada shakllanmaganligi.

Shu bilan birga, ko‘plab tadqiqotlar nazariy jihatdan yashil tadbirkorlikning afzalliklarini yoritgan bo‘lsa-da, uni milliy iqtisodiyot sharoitida, xususan O‘zbekiston misolida rivojlantirishning aniq yo‘llari va iqtisodiy samaradorligini baholash masalalari yetarlicha o‘rganilmagan.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi — yashil tadbirkorlikni rivojlantirish orqali iqtisodiy o‘rinning va ekologik barqarorlik o‘rtasida samarali muvozanatni ta’minlash yo‘llarini aniqlashdan iborat.

Yashil tadbirkorlik (Green Entrepreneurship) bugungi kunda barqaror rivojlanishning drayveri hisoblanadi. Yashil tadbirkorlik jahon ekologik, balki strategik va iqtisodiy bog‘liqlikni kuchaytiruvchi asosiy omilga aylandi. Bu bog‘liqlik quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

1. Global savdo va "Yashil" standartlar. Jahon savdosida ekologik toza mahsulotlarga talab ortishi davlatlar o‘rtasidagi eksport-import aloqalarini yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Yashil savdo: Davlatlar iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashish vositasi sifatida yashil savdoni rivojlantirmoqda. Masalan, Yevropa Ittifoqining "Green Deal" dasturi doirasidagi talablar boshqa davlatlardagi tadbirkorlarni ham o‘z ishlab chiqarishini "yashillantirishga" majbur qiladi.

2. Texnologiyalar transferi va hamkorlik. Rivojlangan davlatlar (Yaponiya, AQSh, YeI) va rivojlanayotgan davlatlar o‘rtasida yashil texnologiyalar transferi bo‘yicha faol hamkorlik yo‘lga qo‘yilgan. OECD platformasi kabi tuzilmalar yashil tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash uchun xalqaro tajriba va innovatsion yechimlarni baham ko‘rishga xizmat qiladi. Jahon banki va YeTTB kabi xalqaro moliya institutlari yashil loyihalarni moliyalashtirish orqali davlatlararo moliyaviy bog‘liqlikni ta’minlamoqda [3].

O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, yashil tadbirkorlik iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Nazariy manbalar va xalqaro tajribalar tahlili asosida quyidagi natijalarga kelindi:

Birinchidan, yashil tadbirkorlik an’anaviy biznesga nisbatan uzoq muddatda yuqori samaradorlikni ta’minlashi aniqlangan. Dastlabki investitsiya xarajatlari yuqori bo‘lishiga qaramay, energiya va resurs tejamkor texnologiyalar ishlab chiqarish tannarxini kamaytiradi hamda korxonaning raqobatbardoshligini oshiradi [4] Ikkinchidan, yashil sohalarning rivojlanishi yangi ish o‘rinlari yaratishga xizmat qiladi. Xususan, qayta tiklanuvchi energetika, chiqindilarni qayta ishlash va ekologik qishloq xo‘jaligi yo‘nalishlarida bandlik darajasining oshishi kuzatiladi. Bu esa nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy barqarorlikni ham mustahkamlaydi.

Uchinchidan, ekologik yo‘naltirilgan tadbirkorlik faoliyati atrof-muhitga salbiy ta’sirni kamaytirishga yordam beradi. Atmosferaga chiqariladigan zararli gazlar miqdorining qisqarishi, suv va yer resurslaridan oqilona foydalanish kabi ko‘rsatkichlar yashil biznesning ekologik samaradorligini tasdiqlaydi.

To‘rtinchidan, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, yashil tadbirkorlikning rivojlanishi ko‘p jihatdan davlat siyosatiga bog‘liq. Soliq imtiyozlari, subsidiyalar, ekologik standartlar va “yashil” moliyalashtirish mexanizmlari mavjud bo‘lgan sharoitda bu soha tezroq rivojlanadi.

O‘zbekiston sharoitida o‘rganishlar shuni ko‘rsatadiki, ayniqsa quyosh energetikasi, suvni tejovchi texnologiyalar va qishloq xo‘jaligida organik ishlab chiqarish yo‘nalishlari yashil tadbirkorlikni rivojlantirish uchun katta salohiyatga ega.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktyabrdagi PQ-4477- sonli qarori 2019-2030-yillar davrida mamlakatda "yashil" iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqladi. [4] Hujjatning asosiy maqsadi energiya samaradorligini oshirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va issiqxona gazlari ajratmalarini 2010-yildagiga nisbatan 10 foizga qisqartirishdan iborat.

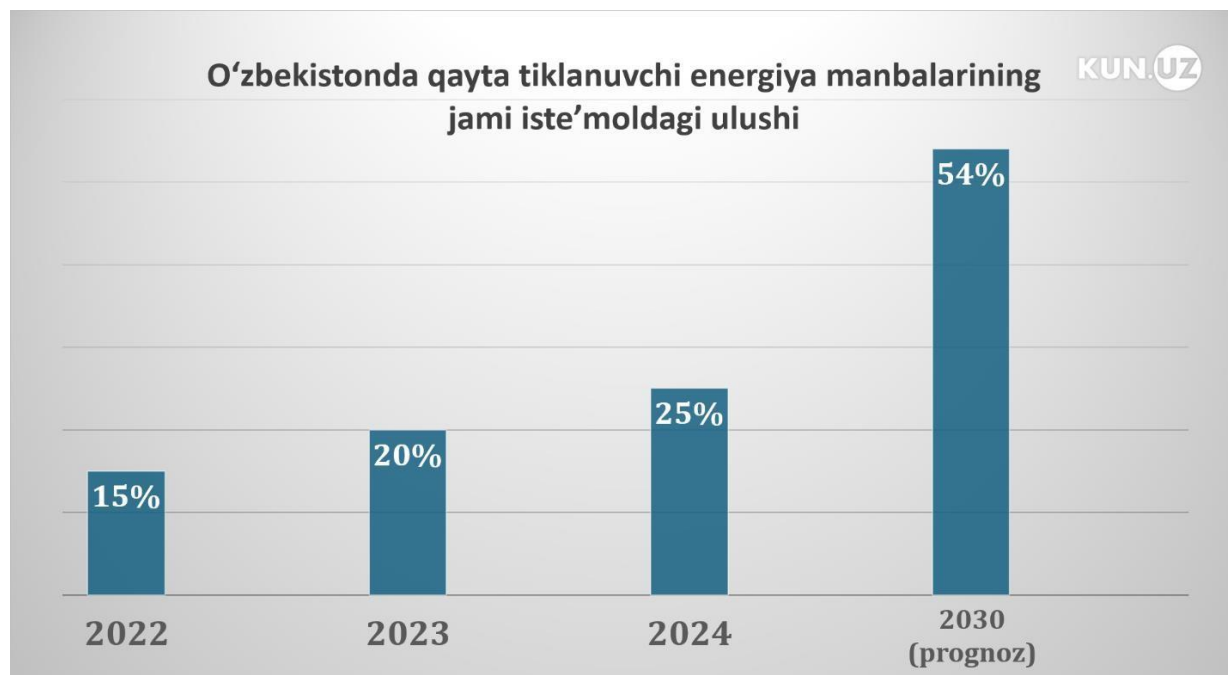
Asosiy yo‘nalishlari:

Energiya samaradorligi. Iqtisodiyot tarmoqlarida energiya sarfini kamaytirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish.

Ekologik toza transport. Elektr transportini rivojlantirish va ekologik yoqilg‘i ishlab chiqarishni kengaytirish.

Resurslarni tejash. Suv va yer resurslaridan samarali foydalanish texnologiyalarini joriy etish.

"Yashil" investitsiyalar. Ekologik xavfsiz loyihalarni moliyalashtirish va xususiy sektor ishtirokini qo‘llab-quvvatlash.



1-rasm. O‘zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalarining jami iste’moli

Qaror ekologik toza va barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun "yashil" o'sish tamoyillarini iqtisodiyotning barcha tarmoqlariga tatbiq etishni nazarda tutadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, yashil tadbirkorlik iqtisodiy o'sish va ekologik barqarorlikni uyg'unlashtiruvchi muhim vosita hisoblanadi. U resurslardan samarali foydalanish, yangi ish o'rinlari yaratish va atrof-muhit muhofazasini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Mazkur yo'nalishning muvaffaqiyatli rivojlanishi davlat qo'llab-quvvatlovi va tadbirkorlarning ekologik mas'uliyatiga bevosita bog'liq.

Umuman olganda, yashil tadbirkorlikni izchil rivojlantirish O'zbekiston iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish bilan birga, kelajak avlodlar uchun sog'lom ekologik muhitni saqlashga ham xizmat qiladi.

O'zbekistonning umumiy iste'molida qayta tiklanuvchi energiya manbalarining (QTEM) ulushi keskin o'sib bormoqda:

2022-yil: 15%

2023-yil: 20%

2024-yil: 25%

2030-yil (prognoz): 54%

So'nggi 3 yilda ulush har yili o'rtacha 5% ga oshgan. 2030-yilga borib energiya balansining yarmidan ko'pini "yashil" manbalar tashkil etishi kutilmoqda.

2022 yilda gaz qazib olish 53,8 mlrddan 51,67 mlrd kub metrgacha yoki 4 foizga, 2023 yilda esa 51,67 mlrddan 46,71 mlrd kub metrgacha yoki 9,6 foizga qisqargandi. Statistika raqamlariga qaraydigan bo'lsak, oxirgi 7 yilda gaz qazib olish qariyb 28 foizga yoki 17 mlrd kub metrga kamaygan. 2024 yilda ko'mir qazib olish 7 mln 166 ming tonnani tashkil etib, 2023 yilning mos davriga nisbatan 26,2 foizga oshgan[6].

Xulosa qiladigan bo'lsak, O'zbekiston an'anaviy gazga qaramlikni kamaytirib, 2030-yilga qadar energiya mustaqilligini qayta tiklanuvchi manbalar hisobiga ta'minlashni maqsad qilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. OECD. Green Growth Strategy: Enabling the Transition to a Green Economy. OECD Publishing, 2017.
2. World Bank. Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development. World Bank Publications, 2018.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4 oktyabrdagi "2019-2030- yillar davrida O'zbekiston Respublikasining "Yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4477-son Qarori.
4. O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi rasmiy materiallari va hisobotlari.
5. <https://lex.uz/uz/docs/-4539502>.
6. <https://kun.uz/news/2025/02/03/2024-yilda-ozbekistonda-gaz-neft-va-benzin-ishlab-chiqarish-kamaydi>

**ТИББИЙ ТУРИЗМ ХИЗМАТЛАРИ БОЗОРИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ ХОРИЖ
ТАЖРИБАСИ**

ОПЫТ РАЗВИТИЯ РЫНКА УСЛУГ МЕДИЦИНСКОГО ТУРИЗМА ЗА РУБЕЖОМ

**FOREIGN EXPERIENCE OF MEDICAL TOURISM SERVICES MARKET
DEVELOPMENT**

Захирова Гулнора

ЎЗМУ Иқтисодиёт факультети катта ўқитувчиси

Аннотация

Мазкур мақолада тиббий туризм хизматларининг ривожланиши, унинг жаҳон иқтисодиётидаги ўрни ва аҳамияти таҳлил қилинган. Шунингдек, тиббий туризм соҳасида етакчи ҳисобланган бир қатор давлатларнинг илғор тажрибалари ўрганилган. Мақолада тиббий хизматлар сифати, замонавий тиббий технологиялар, хизматлар нархининг рақобатбардошлиги ҳамда давлат томонидан қўллаб-қувватлаш механизмлари тиббий туризм ривожланишида муҳим омиллар сифатида кўриб чиқилган. Хориж тажрибаси асосида Ўзбекистонда тиббий туризм хизматларини янада такомиллаштириш ва ушбу соҳани ривожлантириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: Туризм, тиббий туризм, хизматлар, тиббий хизмат, туризм хизматлари бозори

В данной статье проанализировано развитие услуг медицинского туризма, а также их роль и значение в мировой экономике. Кроме того, изучен передовой опыт ряда стран, считающихся лидерами в сфере медицинского туризма. В статье рассмотрены такие важные факторы развития медицинского туризма, как качество медицинских услуг, современные медицинские технологии, конкурентоспособность цен на услуги, а также механизмы государственной поддержки. На основе зарубежного опыта разработаны предложения и рекомендации по дальнейшему совершенствованию услуг медицинского туризма и развитию данной сферы в Узбекистане.

Ключевое слова: Туризм, медицинский туризм, услуги, медицинское обслуживание, рынок туристических услуг

This article analyzes the development of medical tourism services, as well as their role and significance in the global economy. It also examines the advanced experience of several countries considered leaders in the field of medical tourism. The article discusses important factors influencing the development of medical tourism, such as the quality of medical services, modern medical technologies, the competitiveness of service prices, and mechanisms of state support. Based on international experience, proposals and recommendations have been developed to further improve medical tourism services and promote the development of this sector in Uzbekistan

Key words: Tourism, medical tourism, services, medical service, tourism services market

Сўнги йилларда тиббий туризм жаҳон туризм индустриясининг энг тез ривожланаётган йўналишларидан бирига айланди. Тиббий туризм – бу инсонларнинг соғлиқни сақлаш хизматларидан фойдаланиш мақсадида бошқа мамлакатларга сафар қилиши билан боғлиқ туризм тури ҳисобланади. Ушбу соҳанинг ривожланиши тиббий хизматлар сифатининг ошиши, нархлар фарқи, юқори технологияли тиббий хизматлар ва санаторий-курорт ресурсларининг мавжудлиги билан изоҳланади.

Тиббий туризм ёки соғломлаштириш туризми, биринчи навбатда тиббий даволаниш учун чет элга саёхат қилаётган беморларнинг амалиётини англатади. У кенг кўламли тиббий хизматларни, жумладан, профилактика ва соғломлаштириш муолажаларини, режали жарроҳлик муолажаларини, телетикланиш (телереабилитация), шунингдек, мураккаб операцияларни ва бошқаларни ўз ичига олади. Тиббий сайёҳлар кўпинча ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда арзон нархларда малакали мутахассислар томонидан кўрсатиладиган илғор тиббий ёрдам учун мурожаат қилишади.

Тиббий туризм бозори ўсиши ва ривожланишини белгилайдиган бир нечта сезиларли тенденцияларни бошдан кечирмоқда. Телетиббиёт ва виртуал консултацияларнинг тобора кўпайиб бориши, соғломлаштириш туризмга эътиборнинг кучайиши, интеграциялашган технологиялар ва рақамли соғлиқни сақлаш ечимларга талабнинг ўсиши каби омиллар мазкур соҳанинг ўсишига туртки бўлмоқда.

Тиббий туризм масалалари кўплаб хорижий олимлар томонидан ўрганилган. Жумладан, М. Смит ва Л.Пуцко тиббий ва соғломлаштириш туризмнинг назарий асосларини таҳлил қилган [1]. М.Букман ва К.Букман тиббий туризмнинг ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиётига таъсирини ўрганган [2]. Шунингдек, К.Холл тиббий туризмнинг этик, ҳуқуқий ва маркетинг жиҳатларини тадқиқ этган [3].

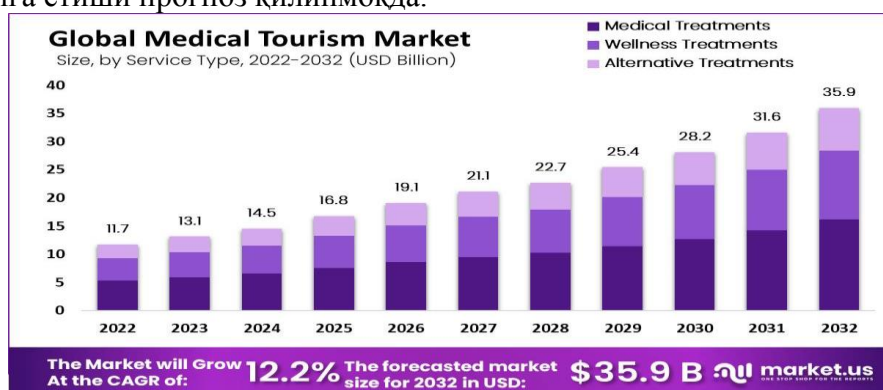
Тадқиқотларда тиббий туризм ривожланишига қуйидаги омиллар асосий таъсир кўрсатиши таъкидланган:

- тиббий хизматлар сифатининг юқорилиги;
- замонавий тиббий технологиялар;
- хизматлар нархининг нисбатан арзонлиги;
- туристик инфратузилманинг ривожланганлиги;
- давлат томонидан қўллаб-қувватлаш сиёсати.

2023 йилда Шимолий Америкадаги тиббий туризм бозори 2,9 миллиард АҚШ доллари даромад келтирди ва 2024 йилдан 2032 йилгача ўртача йиллик 15,6 % ўсиши кутилмоқда [4].

Минтақада асосан эстетик истаклар, гўзаллик стандартлари ва турмуш тарзига қараб косметологик ва жорий муолажаларга талаб катта. Косметологик жарроҳлик, стоматологик даволаниш, бепуштлиқ муолажалари ёки вазн йўқотиш бўйича жарроҳлик амалиётини олишни истаган беморлар чет элда арзон ва сифатли хизматлардан фойдаланиш учун тиббий туризмни танлашлари мумкин. Тиббий туризм йўналишлари эстетик яхшиланишларни ёки жорий муолажаларни излаётган беморларни жалб қиладиган кенг қамровли косметик хизматлар пакетлари, замонавий ускуналар ва тажрибали жарроҳларни таклиф этади.

Халқаро ташкилотлар маълумотларига кўра, тиббий туризм бозори йилдан-йилга ўсиб бормоқда. Масалан, Халқаро туризм ташкилоти (UN Tourism) маълумотларига кўра, халқаро туризм оқими доимий ўсиш тенденциясига эга бўлиб, тиббий туризм ушбу соҳанинг муҳим сегментларидан бирига айланди. Тадқиқотлар натижасига кўра тиббий даволаш хизматлари, соғломлаштириш хизматлари, ҳамда альтернатив даволаш хизматлари тобора ортиб бориб, 2030 йилларга бориб тиббий туризм бозорининг йиллик ўртача ўсиш суръати — 12,2% ни ташкил этиши мумкин. Бунда ҳозирги даврга нисбатан 2032 йилда бозор ҳажми 35,9 млрд АҚШ долларига етиши прогноз қилинмоқда.



1-расм. Жаҳон тиббий туризм бозори ҳажми, 2022–2032 (млрд АҚШ долларида) [5]

2025 йилда глобал тиббий туризм бозори тахминан 38,2 млрд АҚШ долларни ташкил қилган [6]. Айрим таҳлилларга кўра бозор ҳажми 43,5 млрд долларгача баҳоланади. Баъзи кенг қамровли ҳисоботларда 172 млрд долларлик глобал хизматлар айланмаси ҳам қайд этилган [7].

2025 йилда энг кўп тиббий турист қабул қиладиган давлатлар:

1. Таиланд
2. Ҳиндистон
3. Туркия
4. Малайзия
5. Жанубий Корея
6. Сингапур
7. Мексика
8. Бразилия

Бу давлатлар арзон нархлар ва юқори тиббий сифат билан машҳурдир [8].

Хорижий тажриба шуни кўрсатадики, тиббий туризмни ривожлантиришда тиббий хизматлар сифати, халқаро стандартларга мос инфратузилма, малакали кадрлар, давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва самарали маркетинг сиёсати муҳим аҳамиятга эга. Шу билан бирга, тиббий хизматлар ва туристик хизматларни интеграция қилиш ҳам тиббий туризм ривожланишида муҳим омил ҳисобланади.

Халқаро тажрибага назар ташласак, бир қатор давлатлар тиббий туризмни миллий иқтисодиётнинг муҳим тармоғига айлантирган. Жумладан, Таиланд, Туркия, Ҳиндистон, Жанубий Корея ва Малайзия каби давлатлар тиббий туризмни ривожлантириш бўйича муваффақиятли тажрибага эга. Ушбу мамлакатларда замонавий тиббий технологиялар, малакали шифокорлар, нисбатан арзон нархлар ва туристик инфратузилманинг ривожланганлиги тиббий туристлар оқимининг ортишига хизмат қилмоқда.

Масалан, Таиланд тиббий туризм соҳасида етакчи давлатлардан бири ҳисобланади. Мамлакатдаги халқаро аккредитациядан ўтган клиникалар, юқори даражадаги хизмат кўрсатиш сифати ва туризм инфратузилмасининг ривожланганлиги хорижий беморлар сонининг кўпайишига олиб келмоқда. Натижада Таиланд ҳар йили 2,5 млн дан ортиқ тиббий турист қабул қилади, бунда асосан пластик хирургия, стоматология, кардиология бўйича тиббий хизматларнинг устуворлиги намоён бўлмоқда [9].

Ҳиндистон эса юқори технологияли тиббий операцияларни ҳамда тиббий хизматларининг нисбатан арзонлиги билан ажралиб туради. Масалан, кардиологик операциялар ёки мураккаб жарроҳлик амалиётлари Европа ва АҚШ давлатларига нисбатан 60–80% арзон нархларда амалга оширилади. Бу эса тиббий туристлар оқимини оширишга хизмат қилмоқда ва ҳар йили 500 мингдан ортиқ тиббий турист мамлакатга тиббий хизматлар учун ташриф буюриши кузатишмоқда [10].

Туркия ҳам тиббий туризм соҳасида катта ютуқларга эришган давлатлардан бири ҳисобланади. Мамлакатда пластик жарроҳлик, стоматология ва трансплантология каби соҳалар яхши ривожланган бўлиб, давлат томонидан тиббий туризмни қўллаб-қувватлаш сиёсати амалга оширилмоқда. Шу билан биргаликда тиббий муассасалар халқаро стандартларга мос равишда фаолият юритмоқда. Бу эса мамлакатга келаётган тиббий туристлар сонининг йилдан-йилга ортишига хизмат қилмоқда. Маълумотларга кўра 2024 йилда Туркияга 1,4 млн тиббий турист ташриф буюрган бўлиб, асосан эстетик хирургия, стоматология, трансплантация соҳасидаги тиббий хизматларига талаб ортган [11].

Жанубий Корея косметологик ва пластик жарроҳлик соҳасида жаҳонда етакчи давлатлардан бири ҳисобланади. Мамлакатда тиббий хизматлар юқори технологияларга асосланган бўлиб, бу ҳолат тиббий туристлар сонининг ортишига олиб келмоқда. Тиббий хизматлар жаҳон стандартларига мос бўлган замонавий технологиялар асосида кўрсатилиш натижасида ҳар йили мамлакатга 400 мингдан ортиқ тиббий турист ташриф буюрмоқда [12].

Малайзия Жануби-Шарқий Осиё минтақасида тиббий туризмнинг муҳим марказларидан бири бўлиб қолмоқда. Бунинг асосий сабаблари:

- юқори сифатли ва халқаро даражада тан олинган тиббий хизматлар;
- қўшни давлатлардан келган беморлар кўплиги;
- давлат томонидан соҳани қўллаб-қувватлаш ва маркетинг стратегияси;
- тиббий хизматлар билан туризмнинг интеграцияси.

2024 йилда Малайзияга тахминан 1,52 млн халқаро бемор ташриф буюрган, улар тиббий ва соғлиқни сақлаш хизматларидан фойдаланган. Олдинги йилларга қараганда тиббий туристлар сони ўсмоқда (2019–2024 даврида кескин ўсиш кузатилган) [13].

Малайзия тиббий туристларининг катта қисми тахминан 65% Индонезиядан ташриф буюради. Шунингдек, Хитой, Ҳиндистон ва бошқа давлатлардан ҳам беморлар ташриф буюрмоқда.

1-жадвал

Айрим давлатларда тиббий туризм ривожланиш кўрсаткичлари [14]

Давлат	Йиллик тиббий туристлар сони	Асосий ихтисослашган хизматлар
Таиланд	2–3 млн	пластик хирургия, стоматология
Ҳиндистон	500–700 минг	кардиология, трансплантация
Туркия	1 млн дан ортиқ	эстетик хирургия, стоматология
Жанубий Корея	400 минг	косметологик ва пластик хирургия
Малайзия	1 млндан ортиқ	диагностика, кардиология

Ушбу давлатларда тиббий туризмнинг муваффақиятли ривожланиши бир нечта омиллар билан боғлиқ. Бунда:

биринчидан, тиббий хизматлар халқаро стандартларга мос равишда ташкил этилганлиги, иккинчидан, давлат томонидан тиббий туризмни қўллаб-қувватлаш бўйича махсус дастурлар амалга оширилаётгани,

учинчидан, тиббий хизматлар ва туристик хизматлар ўртасида интеграция йўлга қўйилганлиги тиббий хизматларнинг дунё миқёсидаги истеъмолчилар сони кўпайишига ўз таъсирини кўрсатмоқда.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, тиббий туризмнинг ривожланиши нафақат соғлиқни сақлаш тизимини, балки туризм, транспорт, меҳмонхона ва хизмат кўрсатиш соҳаларининг ҳам ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади. Натижада мазкур давлатларда тиббий туризмни ривожлантириш иқтисодиётнинг турли соҳаларига ижобий таъсир кўрсатишини намоён этди.

Тиббий хизматлар сифати, замонавий инфратузилма, малакали кадрлар ва давлат томонидан қўллаб-қувватлаш сиёсати тиббий туризмнинг асосий ривожланиш омиллари ҳисобланади. Шунингдек, тиббий ва туристик хизматларни интеграция қилиш, халқаро стандартларга мос тиббий муассасаларни ривожлантириш ҳамда самарали маркетинг сиёсати юритиш тиббий туризмни янада ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга.

Ушбу тажрибадан самарали фойдаланиш тиббий хизматлар сифатини ошириш, туристик инфратузилмани ривожлантириш ва халқаро бозорда мамлакатнинг рақобатбардошлигини кучайтиришга хизмат қилади.

Фикримизча, хорижий давлатлар тажрибасини ўрганиш асосида Ўзбекистонда тиббий туризмни ривожлантириш учун қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

- тиббий муассасаларни халқаро стандартлар асосида модернизация қилиш;
- тиббий хизматлар сифатини ошириш ва халқаро аккредитацияни жорий этиш;
- санаторий-курорт муассасаларини ривожлантириш;
- тиббий туризм бўйича халқаро маркетинг стратегиясини ишлаб чиқиш;
- хорижий беморлар учун қулай визавий ва сервис хизматларини ташкил этиш.

Хулоса қилиб айтганда, тиббий туризмни ривожлантириш мамлакат иқтисодиётини диверсификация қилиш, халқаро туристик оқимни ошириш ва соғлиқни сақлаш тизимини модернизация қилишда муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Smith M., Puczkó L. Health and Wellness Tourism. – Amsterdam: Butterworth-Heinemann, 2009.
2. Bookman M. Z., Bookman K. R. Medical Tourism in Developing Countries. – New York: Palgrave Macmillan, 2007
3. Hall C. M. Medical Tourism: The Ethics, Regulation and Marketing. – London: Routledge, 2011.
4. Connell J. Medical Tourism. – Wallingford: CABI Publishing, 2013.
5. Carrera P., Bridges J. Globalization and Healthcare: Understanding Health and Medical Tourism. – Expert Review of Pharmacoeconomics & Outcomes Research, 2006
6. Lunt N., Smith R., Exworthy M. Medical Tourism: Treatments, Markets and Health System Implications. – OECD Publishing, 2011
7. World Health Organization. Global Health Expenditure Report. – Geneva, 2023.
8. UN Tourism. World Tourism Barometer. – Madrid, 2024–2025.

УДК:332.1

**БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШ СТРАТЕГИЯСИ АСОСИДА МИНТАҚАВИЙ
САНОАТЛАШУВНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАР
АМАЛИЁТИ**

**ПРАКТИКА ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ПО ОСУЩЕСТВЛЕНИЮ РЕГИОНАЛЬНОЙ
ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ НА ОСНОВЕ СТРАТЕГИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ.**

**THE PRACTICE OF FOREIGN COUNTRIES IN IMPLEMENTING REGIONAL
INDUSTRIALIZATION ON THE BASIS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT
STRATEGY**

Абдуллоев Аслиддин Жунайдуллаевич

Бухоро давлат университети Иқтисодиёт кафедраси мудири и.ф.д., профессор

Аннотация

Мақолада барқарор ривожланиш стратегияси орқали минтақавий саноатлашувни амалга оширишнинг илғор хориж амалиёти қиёсий таққосланиб, ундан мамлакатимиз амалиётида ижодий фойдаланиш имкониятлари аниқланган.

Калит сўзлар: барқарор ривожланиш, иқтисодий барқарорлик, ижтимоий барқарорлик, экологик барқарорлик, “яшил” иқтисодиёт, стратегия, барқарор ривожланиш стратегияси, саноат, саноатлашув, минтақавий саноатлашув, экологик стандартлар.

В статье сравнивается передовая зарубежная практика региональной индустриализации посредством стратегии устойчивого развития и определяются возможности ее творческого применения в практике нашей страны.

Ключевые слова: устойчивое развитие, экономическая стабильность, социальная стабильность, экологическая стабильность, «зеленая» экономика, стратегия, стратегия устойчивого развития, промышленность, индустриализация, региональная индустриализация, экологические стандарты.

The article compares the advanced foreign practice of regional industrialization through the strategy of sustainable development, and identifies the possibilities of creative use of it in the practice of our country.

Key words: sustainable development, economic stability, social stability, ecological stability, "green" economy, strategy, sustainable development strategy, industry, industrialization, regional industrialization, environmental standards.

Барқарор ривожланиш стратегияси бўйича минтақани саноатлаштиришда бир вақтнинг ўзида иқтисодий ўсиш, ижтимоий фаровонлик, ҳамда экологик барқарор мувозанатни таъминлаш мақсадида саноат соҳасини ривожлантириш бўйича жаҳон мамлакатларида амалга оширилаётган давлат дастурлари, жумладан, соҳадаги ислохотлар турли тамойиллар асосида амалга оширилиб, бунинг натижасида жаҳон амалиётида барқарор ривожланиш стратегияси асосида минтақани саноатлаштиришнинг турли моделлари шаклланган. Узоқ йиллар мобайни иқтисодий адабиётда минтақавий саноатлашувни барқарор ривожлантиришнинг миллий стратегияларини ишлаб чиқишда жаҳон ҳўжалигида шаклланган моделларнинг амал қилиш хусусиятлари, минтақа саноатини ривожлантиришга қаратилган ислохотлардаги устуворликлар, жумладан, уларни амалга ошириш йўналишлари ҳамда тамойилларини тадқиқ қилиш асосида моделлар учун хос бўлган хусусиятларни маҳаллий саноат соҳасининг ривожланиш салоҳиятидан келиб чиқиб, ўзаро интеграциялашган ҳудудий дастурларни шакллантириш орқали юқори иқтисодий самарадорликка эришилиб келинмоқда.

Жаҳонда барқарор ривожланиш стратегияси асосида минтақавий саноатлашув борасида турли мамлакатлар иқтисодиётида экологик стандартларга мос келадиган юқори технологик маҳсулотлар ишлаб чиқариш орқали глобал қўшилган қиймат занжирида миллий саноатнинг улушини оширишга қаратилган ислохотларга устуворлик қаратилиб келинмоқда. Халқаро ташкилотлар маълумотларига кўра, “глобал саноат ишлаб чиқаришида яратилаётган қўшилган қиймат ҳажмида Хитой, АҚШ, Япония ва Германия каби мамлакатлар етакчи ўринларни эгаллаб келмоқда. Жумладан, саноат соҳасида яратилаётган ялпи глобал қўшилган қиймат ҳажмининг 30,9 фоизи биргина Хитой хиссасига тўғри келиб, мамлакат саноат ишлаб чиқаришида рақамли трансформациялашув, ҳамда роботизация даражаси нисбатан юқорилиги билан характерланади”[1].

Янги Ўзбекистоннинг минтақавий саноатлашув борасидаги ислохотларининг устувор йўналишлари республика вилоятлари, жумладан, улардаги шаҳар ва туманларнинг ишлаб чиқаришини ривожлантиришда уларнинг ишлаб чиқариш салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, инновацион фаолликни таъминлаш, маҳсулот ишлаб чиқариш занжирини тўлиқ ўзлаштиришга қаратилганлиги билан характерланади. Сўнгги йилларда “мамлакатда саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш, ишлаб чиқарилаётган саноат маҳсулотлари турларини кенгайтириш орқали аҳолининг истеъмол товарларига бўлган эҳтиёжини самарали қондириш”[2] га қаратилган ислохотларга устуворлик қаратилиб, минтақавий саноатлашув борасидаги чора-тадбирлари саноат маҳсулоти ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастурлари билан узвий алоқадорликда амалга оширилиб келинмоқда. Ушбу ҳолат мамлакатда минтақавий саноатлашувни барқарор ривожланиш стратегияси асосида амалга ошириш жараёнлари самарадорлигини оширишнинг илмий ва амалий жиҳатдан долзарб аҳамият касб этишидан далолат беради.

Минтақавий саноатлашувни барқарор ривожлантириш стратегиясининг моҳияти, унинг илмий-назарий концептуал асослари, уни амал қилиш тамойиллари, амалга ошириш дастаклари, ҳамда, самарадорлигини баҳолашнинг илмий-услубий асослари Г. Петракос, Д. Пуга, Л.А. Рисси, М. Амита, Д.Р. Давис, Р. Добринский, Г. Эллисон каби узоқ хорижлик иқтисодчи олимларнинг илмий ишларида ўз аксини топган.

Яқин хорижлик Т.Г. Косенко, Р.М. Притков, В.Г. Гусаков, А.В. Котов каби олимлар томонидан бозор иқтисодиёти шаклланиши шароитида минтақавий саноатлашувни барқарор ривожланиш стратегиясини амалга ошириш масалалари тадқиқ этилган.

Ўзбекистонлик А.Т. Юсупов, Т.М. Ахмедов, Ф.Т. Эгамбердиев, Э.А. Ахмедов, Н. Тўхлиев, Қ.Қ. Шарипов, Д.Ш. Явмутов каби иқтисодчи олимлар томонидан мамлакатда минтақавий саноатлашув жараёнларини амалга оширишнинг миллий хусусиятлари тадқиқ этилган. Тадқиқот жараёнида тизимли таҳлил, тарихийлик ва мантиқийлик, индукция ва дедукция, анализ ва синтез, қиёсий ва селектив танлаб тадқиқ қилиш, монографик таҳлил ва гуруҳлаш каби усуллардан фойдаланилган.

Иқтисодий адабиётда Ж.А. Ван Зантен[3], Н. Цолакис[4], Х. Ёин[5], К. Янг[6], С. Риззо[7], П. Фороуди[8] каби узоқ хорижлик иқтисодчи олимларнинг илмий

тадқиқотларида барқарор ривожланиш стратегияси асосида минтақавий саноатлашувни амалга оширишнинг жаҳонда амал қилаётган замонавий моделлари, жумладан, уларнинг амал қилиш хусусиятлари, минтақани саноатлаштириш борасида давлат томонидан амалга оширилаётган ислохотларнинг устувор йўналишлари тадқиқ этилганлиги билан характерланади. Ўрганишларга кўра, бугунги кунда жаҳон хўжалигида минтақавий саноатлашувни барқарор ривожланиш стратегиялари асосида амалга оширишнинг инновацион, эко-саноатлаштириш, кластерлик саноатлашув, агросаноат ҳамда, рақамли саноатлаштириш моделлари ўзаро фарқланиб, ҳар бир модел минтақаларда саноат ишлаб чиқаришини ривожлантириш борасида амалга оширилаётган давлат дастурлари устуворликлари жиҳатидан ўзаро фарқланади. Шу билан биргаликда, саноат жиҳатдан ривожланаётган мамлакатлар, жумладан, аксарият ИХТТ мамлакатлари эса ушбу моделларнинг таркибий компонентларини ўзаро интеграциялашган ҳолда ўз амалиётларида қўллаш ҳисобига иқтисодий, ижтимоий ва экологик барқарорлик ўртасидаги ўзаро мутаносибликни таъминлаш асосида юқори даражадаги самарадорликка эришиб келаётганлиги ташкилот экспертлари томонидан ўтказилган тадқиқотларда[9] аниқланган.

Ўрганишлар натижасида барқарор ривожланиш стратегияси асосида минтақавий саноатлашувни амалга ошириш моделларининг ўзига хос хусусиятлари, уларнинг устунликлари, ютуқ ва камчиликларини аниқлашга эришилди. Шу билан биргаликда, минтақавий саноатлашувни барқарор ривожланиш стратегияси моделларининг замонавий бозор иқтисодиёти шароитида амал қилишида мамлакатлар амалиётида ҳар бир моделнинг маълум бир жиҳатларидан ўзаро интеграциялашган ҳолатда фойдаланиб келинаётганлиги аниқланди.

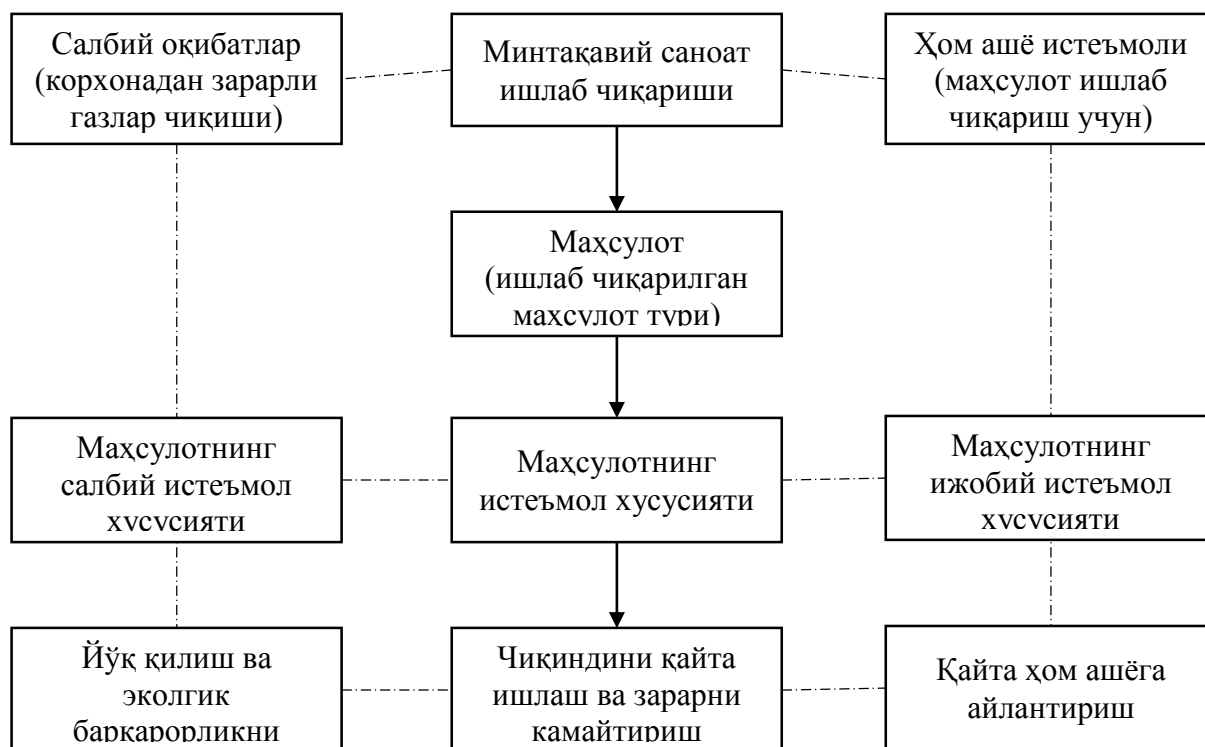
Замонавий иқтисодий адабиётда шаклланган барқарор ривожланиш стратегияси асосида минтақавий саноатлашувни амалга ошириш моделларининг амал қилиш хусусиятларини қиёсий таҳлил қилиш асосида, бугунги кунда саноат жиҳатдан тараққий этган мамлакатлар амалиётида ҳам турли моделлар хусусиятларини аралаш ҳолда минтақавий саноатлашувни амалга оширишга қаратилган дастурларни ишлаб чиқишда гибридлаштирилган ҳолда фойдаланилаётганлиги аниқланди. Мазкур ҳолат айрим мамлакатлар амалиётида минтақавий саноатлашувни барқарор ривожлантириш стратегиялари бўйича амалга оширилаётган дастурларни таҳлил қилиш заруриятини вужудга келтиради.

Барқарор ривожланиш стратегияси асосида минтақани инновацион саноатлаштириш модели АҚШ (Силикон водийси) амалиёти учун хос ҳисобланиб, Г.К. Вилсон[10], Н. Тхам[11], Р.У. Салисбури[12], Р. Реих[13] каби иқтисодчи олимларнинг илмий изланишларида ушбу моделнинг амал қилиш хусусиятлари тадқиқ этилган ҳисобланади. Ўрганишларга кўра, минтақани инновацион саноатлаштиришнинг барқарор ривожланиш стратегияси саноат ишлаб чиқаришини юқори технологиялар орқали ташкил этиш, жумладан, турли кичик ва ўрта турдаги саноат корхоналарининг илмий тадқиқот тажриба-конструкторлик ишланмалари (ИТТКИ) дан стартапларни қўллаб-қувватлаш орқали фаол даражада фойдаланишини, ҳамда, маҳсулот ишлаб чиқариши занжирининг турли босиқларида рақамли технологияларнинг жорий этилиши ҳисобига юқори самарадорликка эришишга қаратилганлиги билан характерланади.

Таҳлилларга кўра, “1970-2024 йилларда жаҳон ялпи ички маҳсулоти (ЯИМ) таркибида саноат ишлаб чиқаришининг улуши 13,7 фоиздан бугунги кунга келиб қарийб 18,0 фоизга етган бўлса, ушбу кўрсаткич АҚШда қарийб 17,0 фоизни ташкил этади”[14]. Жумладан, “1979 йилда мамлакат ишлаб чиқариш саноатида 20 млн.га яқин киши банд бўлган бўлса, 2024 йилда ушбу кўрсаткич қарийб 13 млн. кишига тенг ҳисобланади”[15]. Ушбу ҳолат мамлакатда барқарор ривожланиш стратегияси асосида минтақани инновацион саноатлаштириш жараёнлари жадал суръатларда бориб, саноат ишлаб чиқаришини ташкил этишда инсон омили ўрнини замонавий техника, машина ва ақлли роботлар эгаллаб келаётганлиги билан изоҳланади.

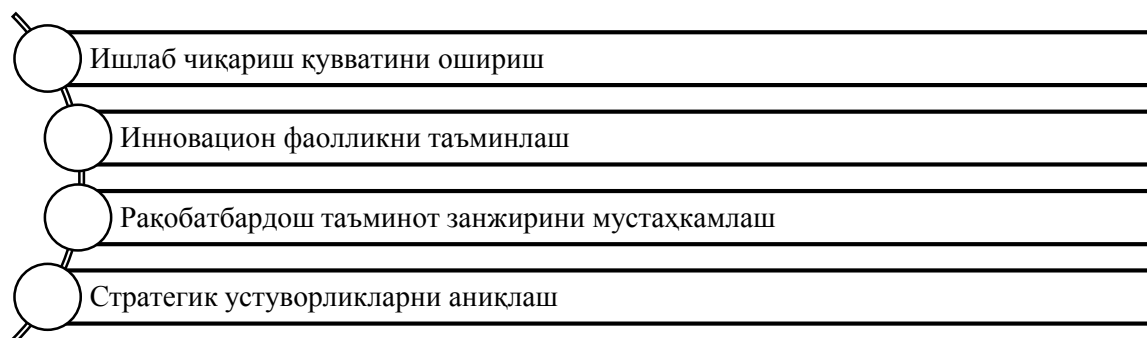
Шунингдек, 2017 йилнинг май ойидан буён мамлакатда минтақавий инновацион саноатлашув жараёнлари ўша даврдаги мамлакат Президенти ҳисобланган Д. Трамп

томонидан тасдиқланган “Савдо ва саноат сиёсати (2017 йил 29 апрелда тасдиқланган)”[16] доирасидаги “Таъминот занжирини стратегияси” га асосланилади.



1-расм. АҚШда минтақавий саноатлашувни амалга оширишнинг маҳсулот ишлаб чиқариш нуқтаи-назаридан функционал-схематик тузилиши [1]

Мазкур Стратегияга мувофиқ минтақавий инновацион саноатлашувда режалаштирилаётган саноат ишлаб чиқаришини ривожлантириш учун зарур бўлган барча турдаги компонентлар, айниқса, энергия тизими таъминоти, уни узатиш ва ишлатиш билан боғлиқ бўлган инфратузилманинг ривожланганлик даражасига устуворлик қаратилади. Бунинг сабаби АҚШ саноат ишлаб чиқариши корхоналари техник-технологик жиҳатдан қуролланганлик даражаси бўйича жаҳонда етакчи мамлакатлар қаторидан ўрин эгаллаганлиги билан изоҳланади. Жумладан, Н. Тхам [17] АҚШ амалиётида сўнгги йиллар мобайнида, аниқроғи, Д. Трамп томонидан ишлаб чиқилган “Савдо ва саноат сиёсати” доирасида мамлакатдаги минтақавий саноатлашув жараёнларининг ривожланиш тенденцияларини таҳлил қилиш асосида ушбу йўналишдаги ислохотлар ишлаб чиқариш қувватини ошириш, ишлаб чиқариш жараёнларининг инновацион фаоллигини таъминлаш, минтақавий саноат ишлаб чиқаришининг ҳар қандай таъминот занжирини мустаҳкамлаш ва унинг рақобатбардошлигини ошириш билан биргаликда, барқарор ривожланиш стратегиясининг устуворликларини белгилаш каби таркибий дастурлардан (2-расм) ташкил топишини аниқлаган.



2-расм. АҚШда минтақавий саноатлашувни амалга ошириш бўйича барқарор ривожланиш стратегияси ислохотларнинг таркибий дастурлари[2]

АҚШда кичик ва ўрта турдаги саноат ишлаб чиқариши корхоналари Хитой тажрибасига кўра, унда саноат ҳудудларини ташкил этиш билан биргаликда, маҳаллийлаштириш дастурларини ўзаро мутаносибликда олиб борилган. Шунингдек, саноат корхоналари илмий-техник тараққиётини таъминлашда ИТТКИ ишланмаларини ишлаб чиқиш ва уларни амалиётга жорий этиш бўйича инновацион ҳамкорлик алоқалари мунтазам кучайтириб борилади. Хитойнинг устун жиҳатларидан бири бу мамлакатда аҳоли сони кўплиги ҳисобига арзон ишчи кучига эгалиги ҳисобланади. Шу сабабли йирик хорижий саноат корхоналари мамлакатга ишлаб чиқариш нуқталарини жойлаштириши Хитойда саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни техник-технологик жиҳатдан ўзлаштириш бўйича имкониятларини кенгайтирган ва мамлакат ушбу вазиятдан самарали фойдаланган ҳисобланади.

Демак, минтакаларда саноатлашувни барқарор ривожланиш стратегияларини амалга оширишнинг замонавий тенденциялари ва ўзига хос хусусиятларини ўрганиш асосида ушбу жараёнларини амалга ошириш моделларининг қиёсий таҳлилини ўтказиш натижалари куйидаги хулосаларни шакллантириш имконини берди:

- инновацион саноатлаштириш модели юқори инвестиция талаб қилишига қарамай, иқтисодий самарадорликка эришиш имкониятларини кескин оширади;
- эко-саноатлаштириш моделини амалга оширишда экологик хавфсизликни таъминлаш билан биргаликда, инвестицион қайтимга эришишда узоқ муддат давр талаб қилинади;
- кластерлик саноатлаштириш модели бўлса саноатда илм-фан-ишлаб чиқариш ўртасидаги ўзаро интеграцион муносабатларни чуқурлашувини таъминлаш имконини бериб, инвестицион талаб ҳажми ўрта даражадалиги билан характерланади;
- агросаноатлаштириш модели қишлоқ хўжалиги ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини оширади, аммо ушбу моделни амалга оширишда паст даражадаги рентабелликка эришилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Thomas, D (2023) Annual Report on the U.S. Manufacturing Economy: 2023. (National Institute of Standards and Technology, Gaithersburg, MD), NIST Advanced Manufacturing Series 600-13-upd1. – 64 p.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат ва хўжалик бошқаруви ҳамда маҳаллий ижроия ҳокимияти органларининг ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш ва саноат тармоқларида кооперация алоқаларини жадаллаштиришнинг янги тизимини жорий этиш бўйича масъулиятни янада ошириш тўғрисида”ги ПҚ-4426-сон қарори, 24.08.2019 й. <https://lex.uz/ru/docs/4486600>
3. Van Zanten J. A., & Van Tulder R. Multinational enterprises and the Sustainable Development Goals: An institutional approach to corporate engagement. Journal of International Business Policy, Vol. 1 (3-4), 2018. – pp. 208–233
4. Tsolakis N., Niedenzu D., Simonetto M., Dora M., & Kumar M. Supply network design to address United Nations sustain-able development goals: A case study of block chain implementation in Thai fish industry. Journal of Business Research, Vol. 131, 2021. – pp. 495–519
5. Yin X., Chen J., & Li J. Rural innovation system: Revitalize the countryside for a sustainable development. Journal of Rural Studies, Vol. 93, 2022. – pp. 471–478
6. Yang K., Schot J., & Truffer B. Shaping the directionality of sustainability transitions: The diverging development patterns of solar photovoltaics in two Chinese provinces. Regional Studies, Vol. 56 (5), 2022. – pp. 751–769
7. Rizzo C., Guido G., Pino G., Pirotti T., & Anzilli L. A fuzzy expert system for sustainable local development. Regional Studies, Vol. 56 (5), 2022. – pp. 808–817
8. Foroudi P., Marvi R., Cuomo M.T., and D’Amato A. Sustainable Development Goals in a regional context: conceptualising, measuring and managing residents’ perceptions. Regional Studies, Jul, 2024. – 16 pages. DOI: 10.1080/00343404.2024.2373871
9. Industrial Policy for the Sustainable Development Goals: Increasing the Private Sector’s contribution. OECD Publishing, Paris, 2021. – 196 pages.

10. Wilson, G. K. Business and Politics. A Comparative Introduction. — N. J. : Chatham House Publishers, Inc. Chatham, 1990
11. Tham N., McGee J. Making Things, Better: Federal Support for U.S. Manufacturing [on-line resource]. Apr 03, 2024. URL: https://bipartisanpolicy.org/blog/federal-support-for-manufacturing/?campaignid=18598281593&adgroupid=159472843383&keyword=manufacturing%20policy&gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwz7C2BhDkARIsAA_SZKajtOxA_aa96elizvoFE8Qhi69NbaAWduJRYbOuEmeOVK6ZJP7qpEYAv0iEALw_wcB
12. Salisbury, R. U. Interest Groups // Greenstein N. I., Polsby, N. W. (Eds.) // Non-Governmental Politics Handbook of Political Science. Massachusetts : Reading, 1975
13. Reich, R. An Industrial Policy of the Right // Peretz P. (Eds.) // The Politics of American Economic Policy Making. M. E. Sharpe, N. Y., 1987
14. U.S. Manufacturing Economy [on-line resource]. URL: <https://www.nist.gov/el/applied-economics-office/manufacturing/manufacturing-economy/total-us-manufacturing>
15. U.S. Bureau of Labor Statistics. Manufacturing: NAICS 31-33. URL: <https://www.bls.gov/iag/tgs/iag31-33.htm>
16. Donald J. Trump. President Executive Order on Establishment of Office of Trade and Manufacturing Policy. The White House, April 29, 2017. URL: <https://trumpwhitehouse.archives.gov/presidential-actions/presidential-executive-order-establishment-office-trade-manufacturing-policy/>
17. Tham N., McGee J. Making Things, Better: Federal Support for U.S. Manufacturing [on-line resource]. Apr 03, 2024. URL: https://bipartisanpolicy.org/blog/federal-support-for-manufacturing/?campaignid=18598281593&adgroupid=159472843383&keyword=manufacturing%20policy&gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwz7C2BhDkARIsAA_SZKajtOxA_aa96elizvoFE8Qhi69NbaAWduJRYbOuEmeOVK6ZJP7qpEYAv0iEALw_wcB

**HUDUDLARNI BARQAROR RIVOJLANTIRISH DASTURLARINI XALQARO
STANDARTLAR TIZIMIGA MOSLASHTIRISH IMKONIYATLARI**

**ВОЗМОЖНОСТИ АДАПТАЦИИ ПРОГРАММ УСТОЙЧИВОГО РЕГИОНАЛЬНОГО
РАЗВИТИЯ К СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ.**

**OPPORTUNITIES FOR ADAPTING SUSTAINABLE REGIONAL DEVELOPMENT
PROGRAMS TO THE SYSTEM OF INTERNATIONAL STANDARDS**

Sharapova Nigina Kadirovna

Iqtisodiyot kafedrası katta o‘qituvchisi, i.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya

Maqolada hududlarni barqaror rivojlantirish dasturlarini xalqaro standartlar tizimiga moslashtirish imkoniyatlari “ESG” tamoyillari tizimida xarakterlanib mamlakatimiz amaliyotida ijodiy foydalanish imkoniyatlari aniqlangan.

Kalit so‘zlar: Barqaror rivojlanish, iqtisodiy barqarorlik, ijtimoiy barqarorlik, ekologik barqarorlik, “yashil” iqtisodiyot, strategiya, barqaror rivojlanish strategiyasi, “ESG” tamoyillari, ekologik standartlar.

В статье рассматриваются возможности адаптации программ устойчивого развития регионов к системе международных стандартов через принципы «ESG», а также определяются возможности их креативного применения в практике нашей страны.

Ключевые слова: Устойчивое развитие, экономическая устойчивость, социальная устойчивость, экологическая устойчивость, «зеленая» экономика, стратегия, стратегия устойчивого развития, принципы «ESG», экологические стандарты.

The article explores the possibilities of adapting regional sustainable development programs to international standards within the "ESG" principles system and identifies opportunities for creative application in the practical context of our country.

Keywords: Sustainable development, economic stability, social stability, environmental stability, "green" economy, strategy, sustainable development strategy, "ESG" principles, environmental standards.

Jahonda mintaqani barqaror rivojlantirish mexanizmi samaradorligini oshirish, xususan, qayta tiklanadigan energiya manbalari, ishlab chiqarishda eko-texnologiyalar, hududlarda “yashil” investitsion dasturlarni amalga oshirish, chiqindilarni qayta ishlash hajmini oshirish, ekologik iqtisodiyot bo‘yicha standartlar tizimini ishlab chiqish asosida hududlarning barqaror rivojlanish salohiyatidan foydalanish unumdorligini oshirish, davlat-xususiy sheriklikning zamonaviy tamoyillarini ishlab chiqish, ishlab chiqarish jarayonlarini raqamlashtirish va sun’iy intellektni joriy etish samaradorligini oshirishga qaratilgan tadqiqotlar soni ortib bormoqda.

Jahon xo‘jaligi rivojlanishining turli bosqichlarida mamlakatlar, jumladan, ularning hududlari va turli mintaqalarda barqaror rivojlanish mexanizmi samaradorligini oshirishga qaratilgan davlat va hududiy dasturlar tarkibi takomillashib, ularning amal qilish tamoyillari ham yildan yilga kuchaytirib borilmoqda. Xususan, BMT tomonidan e‘lon qilingan 2030-yilga qadar bo‘lgan muddatda barqaror rivojlanishning 17 ta maqsadlari bo‘yicha rivojlanish tendensiyasiga erishish imkoniyatini beruvchi davlat va hududiy dasturlarni ishlab chiqish va ularni amalga oshirishning samarali mexanizmlarini shakllantirish murakkab jarayon hisoblanadi. Jumladan, mamlakatimiz prezidenti Sh.M. Mirziyoyev tomonidan respublika turli hududlarini kompleks va barqaror rivojlanish tendensiyalariga erishishini ta‘minlashda “yalpi hududiy mahsulot hajmi 6,0-7,0 foiz miqdorda o‘shirishini ta‘minlashga qaratilgan

hududning tabiiy geografik joylashuvi, ixtisoslashuvi, mehnat resurslari hamda infratuzilmaviy imkoniyatlarini inobatga olgan holda sanoat, qishloq xo‘jaligi, eksport, investitsiyalar, qurilish, xizmat ko‘rsatish va boshqa tarmoqlar bo‘yicha kichik dasturlarni ishlab chiqish”[1] vazifasi belgilangan bo‘lib, ushbu vazifani samarali hal etilishini ta‘minlashda ishlab chiqiladigan dasturlarni xalqaro standartlar tizimiga integratsiyalash talab etiladi.

Mintaqani barqaror rivojlantirish mexanizmi amal qilishining xorijiy va milliy amaliyotlarini qiyosiy tahlil qilgan holda ularning bir-biridan farqli jihatlarini tadqiq etishda R. Kostiyukevich [2], V. Danilyuk [3], V.V. Dyadik [4], S. Filatov [5], V.V. Stroyev [6], M.A. Bazileva [7], V.I. Belov [8] kabi yaqin xorijlik iqtisodchi olimlarning ilmiy ishlarida o‘z aksini topgan.

Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, tarixiylik va mantiqiylik, induksiya va deduksiya, analiz va sintez, qiyosiy va selektiv tanlab tadqiq qilish, monografik tahlil va guruhlash, ekonometrik tahlil va prognozlashtirish usullari qo‘llanilgan.

Jahon xo‘jaligi rivojlanishining turli bosqichlarida mamlakatlar, jumladan, ularning hududlari va turli mintaqalarda barqaror rivojlanish mexanizmi samaradorligini oshirishga qaratilgan davlat va hududiy dasturlar tarkibi takomillashib, ularning amal qilish tamoyillari ham yildan yilga kuchaytirib borilmoqda. Xususan, BMT tomonidan e‘lon qilingan 2030 yilga qadar bo‘lgan muddatda barqaror rivojlanishning 17 ta maqsadlari bo‘yicha rivojlanish tendensiyasiga erishish imkoniyatini beruvchi davlat va hududiy dasturlarni ishlab chiqish va ularni amalga oshirishning samarali mexanizmlarini shakllantirish murakkab jarayon hisoblanadi. Jumladan, mamlakatimiz Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev tomonidan respublika turli hududlarini kompleks va barqaror rivojlanish tendensiyalariga erishishini ta‘minlashda “yalpi hududiy mahsulot hajmi 6,0-7,0 foiz miqdorda o‘shirishini ta‘minlashga qaratilgan hududning tabiiy geografik joylashuvi, ixtisoslashuvi, mehnat resurslari hamda infratuzilmaviy imkoniyatlarini inobatga olgan holda sanoat, qishloq xo‘jaligi, eksport, investitsiyalar, qurilish, xizmat ko‘rsatish va boshqa tarmoqlar bo‘yicha kichik dasturlarni ishlab chiqish”[9] vazifasi belgilangan bo‘lib, ushbu vazifani samarali hal etilishini ta‘minlashda ishlab chiqiladigan dasturlarni xalqaro standartlar tizimiga integratsiyalash talab etiladi.

Mamlakatda mintaqani barqaror rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan davlat dasturlari samaradorligini, ularni amalga oshirishning ustuvor yo‘nalishlari va hozirgi holati bo‘yicha umumlashtirilgan ko‘rsatkichlarni tahlil qilish asosida mazkur sohadagi mavjud muammolarni aniqlagan holda, xalqaro standartlar tizimiga mos keluvchi dasturlarni ishlab chiqish asosida respublika viloyatlarini barqaror rivojlantirish mexanizmi samaradorligini oshirishga erishiladi. Jumladan, mamlakatimizda mintaqani barqaror rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan davlat va hududiy dasturlar samaradorligini baholash maqsadida Xalqaro barqaror rivojlanish instituti (International Institute for Sustainable Development – IISD) bilan O‘zbekiston Respublikasi ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi tomonidan o‘zaro hamkorlikda o‘tkazilgan tadqiqotlari natijalaridan foydalanishni lozim topdik.

Mamlakatda mintaqani barqaror rivojlantirish yo‘nalishlari sifatida quyidagi shartli belgilash o‘tkazilgan:

- iqtisodiy islohotlar samaradorligi sifatida mamlakatning barqaror rivojlanish indeksi belgilangan;
- ekologik barqarorlik yo‘nalishi bo‘yicha mamlakatning atrof muhit samaradorligi indeksi ko‘rsatkichlari belgilab olingan;
- ijtimoiy yo‘nalishdagi barqarorlik borasida inson taraqqiyoti indeksi belgilangan.

1-jadval

O‘zbekistonning global reytinglardagi o‘rni [10]

Reyting tizimlari	So‘ngi o‘n yillikdagi tendensiya	So‘nggi uch yillikdagi tendensiya
Atrof-muhit samaradorligi indeksi	+1,90 reyting ball	O‘zgarishsiz qolgan
Barqaror rivojlanish indeksi	+9,0 foiz	+3,0 foiz
Inson taraqqiyoti indeksi	+1,0 foiz	+7,0 foiz

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 2-son 2026 yil

So‘nggi o‘n yillik davr mobayni mamlakatda barqaror rivojlanish indeksi bo‘yicha ko‘rsatkichi 9,0 foizga ortib, iqtisodiy yo‘nalishda amalga oshirilayotgan davlat dasturlarining barqaror rivojlanish mexanizmi ekologik va ijtimoiy yo‘nalishdagi dasturlarga nisbatan samarali ekanligi aniqlangan. Jumladan, so‘nggi uch yil mobaynida mamlakatda inson taraqqiyoti indeksi 7,0 foizga ortib, ijtimoiy yo‘nalishdagi islohotlarni barqaror rivojlanish mexanizmi iqtisodiy va ekologik yo‘nalishlardagi dasturlarga nisbatan samarali ekanligi isbotlangan.

Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, 2014 yilga nisbatan inson taraqqiyoti indeksi 2023 yilda 1,0 foizga ortgan bo‘lsa, 2015-2020 yillarda 6,0 foizga kamayib, 2021-2023 yillarda 7,0 foizga ortganligi bilan xarakterlanadi. Ushbu holat Yangi O‘zbekiston islohotlarining dastlabki bosqichida ijtimoiy yo‘nalishdagi davlat dasturlarining barqaror rivojlanish mexanizmi samarasiz bo‘lib, so‘nggi yillarda rivojlanish vektoriga ega bo‘lib kelayotganligi bilan izohlanadi. Jumladan, ekologik yo‘nalishda amalga oshirilayotgan davlat dasturlarining ham barqarorlik mexanizmini takomillashtirish zaruriyati mavjud ekanligi so‘nggi uch yillikda mamlakatning atrof muhit samaradorligi bo‘yicha reyting ko‘rsatkichlari o‘zgarishsiz qolganligi, shuningdek, respublikada barqaror rivojlanish indeksining tahlil etilayotgan davrda 3,0 foizga ortganligi respublika viloyatlarining iqtisodiy rivojlanish salohiyatidan yetarli darajada foydalanilmayotganligini ko‘rsatadi.

O‘tkazilgan tadqiqot doirasida mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining asosiy tendensiyalari va ko‘rsatkichlariga baho berish orqali uning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlashga erishilgan. Tadqiqotga ko‘ra, mamlakatimiz iqtisodiy rivojlanish salohiyatidan barqaror rivojlanish mexanizmi samaradorligini oshirishda sanoat tarmoqlarining suv resurslariga bo‘lgan talabi ortib borayotganligi, birlamchi yoqilg‘i va energiya ishlab chiqarish, hamda qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishda infratuzilma yetishmovchiligi bilan bog‘liq muammolar mavjud ekanligi aniqlangan (2-jadval). Bu mamlakatda iqtisodiy rivojlanish uchun infratuzilmani rivojlantirish bo‘yicha investitsion talab mavjud ekanligini ko‘rsatadi.

2-jadval

O‘zbekistonning iqtisodiy taraqqiyotiga xos xususiyatlari[10]

Ko‘rsatkichlar	So‘ngi o‘n yillikdagi tendensiya	So‘nggi uch yillikdagi tendensiya	Rivojlanish trendi xususiyati
YaIM o‘sishi	Ijobiy	Ijobiy	Uzoq vaqt mobaynida YaIMning o‘rtacha yillik o‘sishi 5,0 foizdan yuqori bo‘lgan
Rasmiy bandlik	Ijobiy	Ijobiy	Yollanib ishlovchilar bilan o‘z-o‘zini band qilish hisobiga rasmiy bandlik ortgan
Ishlab chiqarish hajmining o‘zgarishi	Ijobiy	Ijobiy	Ishlab chiqarishning fizik hajmi innovatsiya va yangi texnologiyalar hisobiga ortmoqda
Birlamchi yoqilg‘i va energiya ishlab chiqarish	O‘zgarmagan	Ijobiy	Energiya samaradorligi ko‘rsatkichi so‘nggi yillardagi innovatsion faollik hisobiga ortmoqda
Sanoat tarmoqlarida suvga bo‘lgan talab	Salbiy	Salbiy	Ishlab chiqarish hajmining ortishi suv resurslaridan intensiv foydalanish zaruriyatini oshirmoqda
Qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish	Salbiy	Sezgarsiz ijobiy tendensiya	2021 yildan keyingi davrda quyosh va gidroenergetika rivojlantirilmogda, infratuzilma yetishmovchiligi muammosi mavjud

Shu bilan birgalikda, tadqiqot doirasida ekologik yo‘nalishdagi barqaror rivojlanish mexanizmi holatiga ham baho berilib, bunda mamlakatda ekologik muammolar tobora avj olib borayotganligi

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” jurnali 2-son 2026 yil

aniqlangan. Mamlakatda infratuzilma yetishmovchiligi, jumladan yo‘l infratuzilmasining talabga javob bermasligi hisobiga avtomobillar tirbandligi hisobiga atmosferaga zararli gazlar chiqish hajmi ortib bormoqda. Shuningdek, mamlakatda sanoat ishlab chiqarishi sohasini rivojlantirish bo‘yicha “yashil” investitsiya va texnologiyalardan keng foydalanish zaruriyati mavjud ekanligi aniqlandi. Ushbu holat sanoat ishlab chiqarishi hisobiga atrof-muhit va inson salomatligi uchun zararli bo‘lgan maxsus ifloslantiruvchi moddalarning chiqarilishi ham ortib borayotganligi bilan izohlanadi (3-jadval).

3-jadval

O‘zbekistonning ekologik barqarorlik yo‘nalishi uchun xos xususiyatlari^[10]

Ko‘rsatkichlar	So‘ngi o‘n yillikdagi tendensiya	So‘nggi uch yillikdagi tendensiya	Rivojlanish trendi xususiyati
Statsionar manbalar hisobiga ifloslanish	Salbiy	O‘zgarmagan	Statsionar manbalardan ifloslanish hajmi jadal sur‘atlarda ortib borgan, ammo so‘nggi uch yillikda uni barqarorligini ta‘minlashga erishilgan
Mobil manbalar hisobiga ifloslanish	Salbiy	Salbiy	Avtomobillar harakatiga yo‘l infratuzilmasining to‘liq javob bermasligi hisobiga tirbandliklar ortib, atmosferaga chiqariladigan zararli gazlar hajmi o‘shib bormoqda. Toshkent, Samarqand va Farg‘ona viloyatlari jami bu turdagi gazlarning 88,0 foizini atmosferaga chiqaradi
Maxsus ifloslantiruvchi moddalar bo‘yicha:			
Qattiq jism va moddalar	Salbiy	Salbiy	Sanoat (sement) chiqindilari chiqarish hajmi baland bo‘lib, atrof-muhit va insonlar salomatligi uchun xavfli
Oltinugurt dioksidi (SO ₂)	Salbiy	Ijobiy	Sanoat tarmoqlarida atrof-muhit va insonlar salomatligi uchun xavfli bo‘lgan energiya chiqindilari hajmi ko‘p
Kobalıt (CO)	Salbiy	Ijobiy	So‘nggi yillarda qisqartirishga erishildi
Azot oksidi (NOX)	Salbiy	Salbiy	Sanoat va qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi hisobiga ortmoqda
Uglevodorodlar	Salbiy	Ijobiy	So‘nggi yillarda sezilarli darajada qisqartirishga erishildi

Shu bilan birgalikda, mamlakatda suv resurslaridan foydalanish holati bo‘yicha ham tegishli muammolar mavjud bo‘lib, faqatgina sug‘oriladigan yerlarning 23,0 foiz qismini suv tejamkor texnologiyalar bilan ta‘minlashda ijobiy natijaga erishilgan bo‘lib, iqtisodiyot tarmoqlari kesimida suv resurslari iste‘moli, ularda suvning yo‘qotilishi, suvning ifloslanishi kabi yo‘nalishlarda salbiy tendensiyalari kuzatilmoqda (4-jadval).

4-jadval

O‘zbekistonning suv resurslaridan foydalanish holati bo‘yicha o‘ziga xos xususiyatlari^[10]

Ko‘rsatkichlar	So‘ngi o‘n yillikdagi tendensiya	So‘nggi uch yillikdagi tendensiya	Rivojlanish trendi xususiyati
Suv iste‘moli (tarmoqlar kesimida)	Salbiy	Salbiy	Sanoat ishlab chiqarishi va kommunal sohada suv iste‘moli ortib bormoqda

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 2-son 2026 yil

Tarmoqlarda suv resurslari yo‘qotilishi	Salbiy	Juda salbiy	Magistral va xo‘jaliklararo kanallar va ichki tarmoqlarda katta miqdorda suv yo‘qotiladi, sug‘orish tizimlari past samaradorlikka ega, sanoat korxonalari suvni qayta ishlashdan manfaatdor emas
Suvning ifloslanishi	Salbiy	Salbiy	Aksariyat suv oqimlari o‘rta darajadagi ifloslanish reytingiga ega, yirik sanoat obyektlari va kommunal oqava suvlarini tozalash inshootlari mavjud hududlarda suv sifati mahalliy darajada yomonlashgan
Muzliklarning qisqarishi	Salbiy	Salbiy	Global iqlim o‘zgarishi sababli Markaziy Osiyo muzliklari hajmi 30,0 foizga qisqarib, keyingi yillarda ushbu ko‘rsatkich o‘sishi prognoz qilinmoqda
Qurg‘oqchilik davomiyligi va chastotasi	O‘zgarmagan	Salbiy	Kuchli qurg‘oqchilik davrlari: 2000 y, 2008 y, 2011 y, 2014 y. va 2018 yillar
Suv tejamkor texnologiyalar	Salbiy	Ijobiy	Sug‘oriladigan yerlarning 23,0 foizi suv tejamkor texnologiyalar bilan ta‘minlangan

Mamlakatda mintaqani barqaror rivojlantirishning ijtimoiy yo‘nalishida amalga oshirilayotgan islohotlarning samaradorligi ekologik va iqtisodiy yo‘nalishdagi islohotlarga nisbatan ijobiy tendensiyaga ega bo‘lganligi bilan xarakterlanadi. Ammo, mamlakatda ijtimoiy infratuzilma yetishmovchiligi bilan bog‘liq bo‘lgan muammolar hali hanuz mavjud bo‘lib, ushbu holat chekka hududlardagi aholi yashash punktlariga ko‘zga tashlanadi. Shu bilan birgalikda, qishloq va shahar hududlari ijtimoiy infratuzilmasining rivojlanganlik darajasi bo‘yicha ham sezilarli darajada farqlanish holatlari mavjud hisoblanadi (5-jadval).

5-jadval

O‘zbekistonning ijtimoiy rivojlanish yo‘nalishidagi barqarorlik xususiyatlari^[10]

Ko‘rsatkichlar	So‘ngi o‘n yillikdagi tendensiya	So‘nggi uch yillikdagi tendensiya	Rivojlanish trendi xususiyati
Umr davomiyligi	Ijobiy	O‘zgarmagan	Mamlakat aholining umr davomiyligi tibbiy xizmatlar sifati hisobiga ortib bormoqda
Bolalarning oziq-ovqat xavfsizligi va ovqatlanishi	O‘zgarmagan	Ijobiy	So‘nggi yillarda bolalar salomatligi, jumladan, ularning sog‘lom va xavfsiz ovqatlanishini ta‘minlashga ustuvorlik kuchli qaratilmoqda
Yurak-qon tomir va nafas yo‘li kasalligi	O‘zgarmagan	Ijobiy	Kasallanish darajasi kamaygan, ammo IHTT mamlakatlariga nisbatan hali hanuz yuqori hisoblanadi
Oziq-ovqat va to‘yib ovqatlanish	Ijobiy	Ijobiy	Aholining asosiy turdagi oziq-ovqat, jumladan, sut va sut mahsulotlari, tuxum, meva va sabzavotlar iste‘moli sezilarli ortgan
Aholi savodxonligi	Ijobiy	Ijobiy	Aholiga ko‘rsatilayotgan ta‘lim xizmatlarining qamrovi kengayib, sifati takomillashtirilgan
Aholi daromadlari	Ijobiy	Ijobiy	Aholi jon boshiga real daromadlar respublikaning barcha viloyatlari ortgan
Ijtimoiy infratuzilma	Ijobiy	Ijobiy	Ijtimoiy infratuzilma holati yaxshilanishiga qaramay, muammolar mavjud

Mamlakatimizda mintaqaviy barqaror rivojlanish mexanizmi ijtimoiy yo‘nalishda iqtisodiy va ekologik barqarorlik yo‘nalishiga nisbatan samarali amal qilib kelayotganligi aniqlandi. Shu bilan birgalikda, mintaqaviy barqaror rivojlanish mexanizmining barcha yo‘nalishlari bo‘yicha tegishli muammolar mavjud bo‘lib, eng ko‘p muammoli vaziyatlar ekologik barqarorlik yo‘nalishida bo‘lib, bu turdagi muammolar respublika hududlarining iqtisodiy rivojlanish salohiyatidan to‘liq foydalanish imkoniyatini bermayotganligini ko‘rishimiz mumkin bo‘ladi. Ushbu vaziyatni inobatga olgan holda, mamlakatimiz hududlari kesimida mintaqaviy barqaror rivojlanish mexanizmini xalqaro standartlarga moslashtirishda ilg‘or xorij amaliyotiga asoslanishni lozim topdik.

Jahon amaliyoti tahliliga ko‘ra, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (IHTT) ga a‘zo bo‘lgan mamlakatlarda mintaqaviy barqaror rivojlanish mexanizmlari BMT tomonidan ishlab chiqilgan tamoyillar tizimini o‘zaro mutanosiblashgan holda qo‘llab kelayotganligini bilan xarakterlanadi. O‘tkazilgan tahlillarga ko‘ra, barqaror rivojlanish mexanizmida ekologik muammolar ustuvor ahamiyat kasb etuvchi mamlakatlar amaliyotida “ESG” tamoyillariga asoslangan holda “yashil” investitsiyalarni jalb qilishga ustuvorlik qaratiladi. Shu bilan birgalikda, bugungi kunda “ESG” tamoyillari tizimi global investitsion bozorda investorlar uchun ustuvor ahamiyat kasb etuvchi yo‘nalishlarda milliy iqtisodiyot tarmoqlariga o‘z kapitalini joylashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

“ESG” tamoyillari tizimi – bu investorlar uchun barqarorlik va javobgarlik mezonlari sifatida xarakterlanib, faqatgina moliyaviy foyda ko‘rish emas, balki ekologik (atrof-muhitning ifloslanishi, energiya samaradorligini oshirish, resurs tejamkorligini ta‘minlash), ijtimoiy (mehnat huquqlarini himoya qilish, ijtimoiy tenglikni ta‘minlash va aholi bandligini rag‘batlantirish) va boshqaruv (davlat boshqaruvida shaffoflik, korporativ boshqaruv samaradorligini oshirish, korrupsiyaga qarshi kurashish va uni cheklash) bo‘yicha barqaror rivojlanish mexanizmi samaradorligini oshirishga xizmat qilgan holda Yangi O‘zbekiston sharoitida “Yashil” energetika siyosati, karbon chiqindilarini qisqartirish (COP 26 – Parij kelishuvi), davlat-xususiy sheriklik (DXSh) orqali ekologik loyihalarni amalga oshirish imkoniyatlarini kengaytirishi bilan xarakterli hisoblanadi.

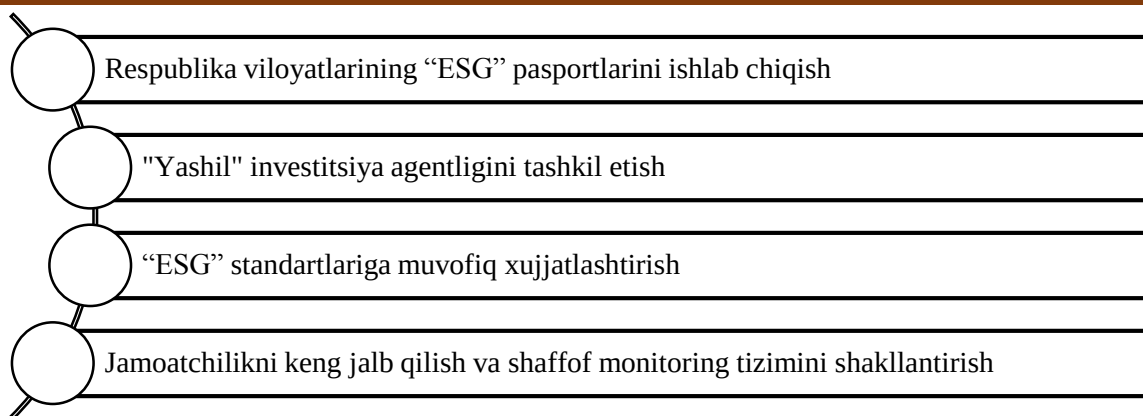
Yangi O‘zbekiston sharoitida “ESG” tamoyillari tizimi asosida qayta tiklanuvchi energiya (quyosh, shamol energiyasi), suv tejamkor texnologiyalar, eko-infratuzilma, barqaror qishloq xo‘jaligi va “yashil” transport kabi sohalarga “yashil” investitsiyalarni jalb qilish mumkin bo‘ladi (6-jadval).

6-jadval

Yangi O‘zbekistonda “ESG” tamoyillari orqali “yashil” investitsiyalarni jalb qilish mumkin bo‘lgan ustuvor sohalar

Sohalar	Sabablar
Qayta tiklanuvchi energiya (quyosh va shamol energiyasi)	Tabiiy iqlim sharoiti, energiya ehtiyoj yuqori
Suv tejoychi texnologiyalar	Qurg‘oqchilik, suv resurslari tanqisligi
Eko-infratuzilma	Qattiq chiqindilarni qayta ishlash, energiya samarador uylar
Barqaror qishloq xo‘jaligi	Agroeksport va organik mahsulot yetishtirish salohiyati
“Yashil” transport	Avtobuslar, velosiped infratuzilmasi, elektromobillar

Shu bilan birgalikda, “ESG” tamoyillari tizimi asosida davlat tomonidan amalga oshiriladigan islohotlarning strategik yo‘nalishlari (1-rasm) quyidagilar bilan boyitilishi talab etiladi:



1-rasm. Yangi O‘zbekistonda “ESG” tamoyillari tizimini joriy qilishning strategik yo‘nalishlari

– respublika viloyatlari uchun “ESG” pasportlarini ishlab chiqish – bunda har bir hududning “ESG” ko‘rsatkichlarini baholash orqali olingan natijalarni investorlarga taqdim etish talab etiladi;

– “Yashil” investitsiya agentligini tashkil etish – bu orqali “ESG” loyihalarini moliyalashtirishda DXShning ixtisoslashtirilgan yo‘nalishi shakllantiriladi;

– “ESG” standartlariga muvofiq hujjatlashtirish – bunda yangi investitsion loyihalarni xalqaro “yashil” obligatsiyalar bozoriga chiqarish imkoniyatiga erishiladi;

– jamoatchilikni jalb qilish va shaffof monitoring tizimini shakllantirish – mahalliy loyihalarda aholi ishtirokini ta’minlash va ochiq ma’lumotlar platformalarini ishlab chiqish kerak bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasi hududlari kesimida taklif etilayotgan “ESG” tamoyillari tizimi asosida yashil investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatlarini hududlarning “yashil” investitsion salohiyatining ustuvorliklaridan kelib chiqqan holda “ESG” tamoyillari tizimining tarkibiy yo‘nalishlari bo‘yicha quyidagi tartibda asosida shartli baholashni amalga oshirdik:

- bir yulduz (★ □) – past daraja;
- ikki yulduz (★ □ ★ □) – o‘rtadan past daraja;
- uch yulduz (★ □ ★ □ ★ □) – o‘rta daraja;
- to‘rt yulduz (★ □ ★ □ ★ □ ★ □) – o‘rtadan yuqori darajada;
- besh yulduz (★ □ ★ □ ★ □ ★ □ ★ □) – yuqori darajada.

Yuqorida keltirilgan mezonlar asosida respublika viloyatlarining “ESG” tamoyillari tizimiga asoslangan holda “yashil” investitsiyalarni jalb qilish salohiyati bo‘yicha baholash natijalari 7-jadvalda keltirib o‘tildi. O‘tkazilgan baholash natijalari quyidagi xulosalarni olish imkonini berdi:

7-jadval

Respublika viloyatlarining “ESG” tamoyillari asosida “yashil” investitsion salohiyati bo‘yicha reyting ko‘rsatkichlari

Viloyat / Hudud	Ekologik (E)	Ijtimoiy (S)	Davlat (G)	Umumiy “ESG” ball	Yashil investitsiya salohiyati	Izoh
Toshkent shahri	★ ★ ★	★ ★ ★ ★ ★	★ ★ ★ ★ ★	13 / 15	Juda yuqori	Raqamlashtirish, transparentlik yuqori
Toshkent viloyati	★ ★ ★	★ ★ ★ ★	★ ★ ★ ★ ★	12 / 15	Yuqori	Sanoatlashgan, yaxshilangan boshqaruv
Navoiy viloyati	★ ★ ★ ★ ★	★ ★ ★	★ ★ ★ ★	12 / 15	Juda yuqori	Quyosh energiyasi salohiyati yuqori
Buxoro viloyati	★ ★ ★ ★	★ ★ ★	★ ★ ★	10 / 15	O‘rtadan yuqori	Qayta tiklanuvchi energiya uchun qulay
Samarqand viloyati	★ ★ ★	★ ★ ★ ★	★ ★ ★ ★	11 / 15	Yuqori	Turizm va boshqaruv birgalikda o‘smoqda
Surxondaryo viloyati	★ ★ ★	★ ★ ★	★ ★ ★	9 / 15	O‘rtadan past	Agrosanoat, lekin ESG yondashuv kamroq
Qashqadaryo viloyati	★ ★	★ ★	★ ★	6 / 15	Past	Suv tanqisligi, ESG institutsional zaif
Farg‘ona viloyati	★ ★ ★	★ ★ ★ ★	★ ★ ★	10 / 15	O‘rtadan yuqori	Agroinnovatsiyalarga salohiyat bor
Andijon viloyati	★ ★ ★	★ ★ ★ ★	★ ★ ★ ★	11 / 15	Yuqori	Qishloq xo‘jaligi markazlaridan biri
Namangan viloyati	★ ★ ★	★ ★ ★	★ ★ ★ ★	10 / 15	O‘rtadan yuqori	Yoshlar loyihalari uchun qulay muhit
Jizzax viloyati	★ ★ ★ ★	★ ★	★ ★ ★	9 / 15	O‘rtacha	Yashil sanoat uchun imkoniyat bor
Sirdaryo viloyati	★ ★ ★	★ ★ ★	★ ★ ★	9 / 15	O‘rtacha	Agrar-sanoat zonasi sifatida rivojlanmoqda
Xorazm viloyati	★ ★ ★	★ ★ ★ ★	★ ★ ★	10 / 15	O‘rtadan yuqori	Turizm, agrar loyihalar uchun ochiq
Qoraqalpog‘iston Resp.	★ ★ ★ ★ ★	★ ★	★ ★ ★ ★	11 / 15	Donor asosida	Donor va ekologik regeneratsiya markazi

– Toshkent shahri, Navoiy va Toshkent viloyatlari “ESG” tamoyillari tizimi bo‘yicha ball diapazoni yuqori (13–15 ball yoki yulduz) bo‘lgan hududlar hisoblanib, ular institutsional (yoki davlat boshqaruvi samaradorligi) va texnik salohiyati yuqoriligi bilan xarakterlanadi;

– respublikaning Samarqand, Andijon, Xorazm, Farg‘ona, Buxoro viloyatlari va Qoraqalpog‘iston Respublikasi hududlari “ESG” tamoyillari tizimi bo‘yicha ball diapazoni o‘rtadan yuqori bo‘lib (10–12 ball yoki yulduz), ular “yashil” investitsiyalarni jalb qilish bo‘yicha ma’lum salohiyatga ega holda loyihalarni to‘g‘ri tanlash muhim ahamiyat kasb etadi;

– Namangan, Surxondaryo, Jizzax va Sirdaryo viloyatlari o‘rta darajadagi (7–9 ball yoki yulduz) “ESG” tamoyillari tizimi bo‘yicha ball diapazoniga ega bo‘lib, ushbu hududlarda “ESG” tamoyillariga asoslangan transformatsiya va hududiy dasturlarni ishlab chiqishga ustuvorlik qaratish maqsadga muvofiq;

– respublikada faqatgina Qashqadaryo viloyatining “ESG” tamoyillari tizimi bo‘yicha ball diapazoni past darajada (7–9 ball yoki yulduz) bo‘lib, hududda energiya va boshqaruv bo‘yicha investitsiyalarni jalb qilishdan avval hududiy islohotlarni kuchaytirish zaruriyati mavjud ekanligi aniqlandi.

Umuman olganda, taklif etilayotgan “ESG” tamoyillari tizimiga asoslangan holda respublika viloyatlari kesimida belgilangan tarmoqlarga “yashil” investitsiyalarni jalb qilish orqali mintaqaviy barqaror rivojlanishning ekologik va iqtisodiy yo‘nalishdagi rivojlanish salohiyatidan foydalanish samaradorligi ortadi. Shu bilan birgalikda, hududlarga bu turdagi “yashil” investitsiyalarni jalb qilish bo‘yicha ishlab chiqilgan takliflar davlat va hududiy dasturlar asosida barqaror rivojlanish mexanizmini xalqaro standartlarga integratsiyalash imkoniyatini kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Hududlarda yuqori iqtisodiy o‘rta darajadagi va aholi bandligini ta’minlashning yangi tizimini yo‘lga qo‘yish hamda bu borada mahalliy hokimliklarning roli va mas’uliyatini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-223-son Farmoni. 20.12.2024
2. Kostiukevych R., Mishchuk H., Zhidobekkyzy A., Nakonieczny J. and Akimov O. The impact of european integration processes on the investment potential and institutional maturity of rural communities. *Economics and Sociology*, Vol. 13 (3), 2020. – P. 46–63;
3. Danyliuk V., Riepina I., Shafalyuk O., Kovylyna M. and Nitsenko V. Functional and investment strategies of technical development of enterprises. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, Vol. 3, 2020. – P. 115–121;
4. Dyadik V.V., Masloboev V.A., Klyuchnikova E.M. Conceptualizing environmental policy: an analysis of Russian and international scientific discourse and national Arctic development priorities. *The North and the Market: Forming the Economic Order*, Vol. 1, 2023. – P. 7–34;
5. Filatov S. and Filatova V. Clusters as an instrument of economic development of ukrainian regions. *Scientific Notes of the University “KROK”*, Vol. 4 (72), 2023. – P. 102-110;
6. Stroyev V.V., Aleshnikova V.I., Svistunov V.M., Problems of theory and practice of managing regional economic security. *Region: Systems, Economics, Management*, Vol. 1, 2024. – P. 35–44;
7. Базылева М.А. Дифференциация регионов и политика выравнивания социально-экономического развития Российской Федерации. *Экономика и парадигма нового времени*, Выпуск № 1, 2024. – с. 5–19;
8. Белов В.И. Оценка устойчивого развития регионов России. *Общество: политика, экономика, право*, №1, 2024. – с. 84–89.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Худудларда юқори иқтисодий ўсиш ва аҳоли бандлигини таъминлашнинг янги тизимини йўлга қўйиш ҳамда бу борада маҳаллий ҳокимликларнинг роли ва масъулиятини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-223-сон фармони, 20.12.2024 й
10. Ministry of Ecology, Environmental Protection and Climate Change of the Republic of Uzbekistan. National state of the environment report: Uzbekistan. International Institute for Sustainable Development. 2023. – 121 p. ma’lumotlari asosida tuzilgan.

**DEMOGRAFIK OMILLAR VA BANDLIK SAMARADORLIGI O‘RTASIDAGI
MUNOSABATLAR**

**ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ ДЕМОГРАФИЧЕСКИМИ ФАКТОРАМИ И
ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТЬЮ ТРУДА**

**RELATIONSHIP BETWEEN DEMOGRAPHIC FACTORS AND EMPLOYMENT
PRODUCTIVITY**

Rahmatullayeva Dilbar Olimovna

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti Iqtisodiyot fakulteti,
Iqtisodiyot nazariyasi kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada demografik omillar va bandlik samaradorligi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik zamonaviy iqtisodiy nazariya va empirik yondashuvlar asosida keng qamrovda tahlil qilinadi. Tadqiqotda aholi sonining o‘shish sur‘atlari, yosh-jins tarkibi, mehnatga layoqatli aholi ulushi, demografik yuklama koeffitsiyenti, tug‘ilish va o‘lim darajasi hamda ichki va tashqi migratsiya jarayonlarining mehnat bozori va bandlik samaradorligiga ta’siri chuqur o‘rganiladi. Demografik jarayonlarning bandlik darajasi, mehnat unumdorligi va ish bilan ta’minlanganlik sifatiga ta’sir mexanizmlari nazariy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: demografik omillar, bandlik samaradorligi, mehnat bozori, mehnat resurslari, aholi tarkibi, demografik yuklama, iqtisodiy samaradorlik.

В статье проводится расширенный анализ взаимосвязи между демографическими факторами и эффективностью занятости на основе современных экономических теорий и эмпирических методов исследования. В рамках исследования рассматривается влияние динамики численности населения, возрастно-половой структуры, доли трудоспособного населения, коэффициента демографической нагрузки, показателей рождаемости и смертности, а также внутренних и внешних миграционных процессов на функционирование рынка труда и эффективность занятости.

Ключевые слова: демографические факторы, эффективность занятости, рынок труда, трудовые ресурсы, структура населения, демографическая нагрузка, экономическая эффективность.

This article provides a comprehensive analysis of the relationship between demographic factors and employment efficiency based on modern economic theories and empirical approaches. The study examines the impact of population growth dynamics, age and gender structure, share of the working-age population, demographic dependency ratio, fertility and mortality rates, as well as internal and external migration processes on labor market performance and employment efficiency. The mechanisms through which demographic changes influence employment rates, labor productivity, and job quality are theoretically substantiated.

Keywords: demographic factors, employment efficiency, labor market, labor resources, population structure, demographic dependency ratio, economic efficiency.

Hozirgi globallashuv va iqtisodiy raqobat kuchayib borayotgan sharoitda mamlakatlarning barqaror iqtisodiy rivojlanishi ko‘p jihatdan mehnat resurslaridan samarali foydalanish darajasi bilan belgilanadi. Bu borada O‘zbekistonda “O‘zbekiston—2030” [1] strategiyasining “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili”da amalga oshirilishini ta’minlash maqsadida har bir insonga o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun munosib sharoitlar yaratish va barqaror iqtisodiy o‘shish orqali aholi

farovonligini ta'minlash ustuvor vazifa etib belgilangan. Mehnat resurslarining shakllanishi va ularning miqdoriy hamda sifat ko'rsatkichlari esa, avvalo, demografik jarayonlar bilan chambarchas bog'liqdir. Shu munosabat bilan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 19-sentyabrdagi PF-173-son "O'zbekiston Respublikasida aholi va qishloq xo'jaligini ro'yxatga olish tadbirini o'tkazish to'g'risida"gi Farmoni [2] bilan 2026-yilda aholi va qishloq xo'jaligini ro'yxatga olish tadbiri o'tkazilishi belgilangan bo'lib, bu aholining demografik va ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlari, yashash darajasi va farovonligini baholash tizimini yaratishga xizmat qiladi. Shu bois demografik omillar va bandlik samaradorligi o'rtasidagi munosabatlarni ilmiy jihatdan o'rganish zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Demografik omillar, xususan aholi sonining o'sish sur'atlari, yosh va jins tarkibi, mehnatga layoqatli aholi ulushi, demografik yuklama darajasi, tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlari hamda migratsiya jarayonlari mehnat bozorining shakllanishi va rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ushbu omillarning o'zgarishi bandlik darajasi, ish o'rinlariga bo'lgan talab va taklif nisbatlari, mehnat unumdorligi hamda bandlik sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Natijada, demografik jarayonlar iqtisodiy samaradorlikni belgilovchi muhim determinant sifatida namoyon bo'ladi.

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda demografik o'zgarishlar va mehnat bozori o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik yanada murakkablashib bormoqda. Aholining tez o'sishi yoki, aksincha, demografik qarish jarayonlarining kuchayishi bandlik samaradorligiga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Mehnatga layoqatli aholi ulushining ortishi iqtisodiy o'sish uchun qulay sharoit yaratishi mumkin bo'lsa-da, yetarli ish o'rinlari yaratilmagan sharoitda bu holat ishsizlik va norasmiy bandlikning ortishiga olib keladi. Shu sababli demografik omillarni iqtisodiy siyosat, xususan bandlik siyosati bilan uyg'unlashtirish zarurati yuzaga kelmoqda.

Demografik omillar va bandlik samaradorligi o'rtasidagi munosabatlar masalasi iqtisodiy nazariya va amaliyotda uzoq yillardan buyon ilmiy tadqiqotlar markazida bo'lib kelmoqda. Ushbu yo'nalishdagi ilmiy qarashlar evolyutsiyasi aholi o'sishi nazariyalaridan boshlab, zamonaviy mehnat bozori va inson kapitali konsepsiyalarigacha bo'lgan davrni qamrab oladi.

Ilk iqtisodiy nazariyalarda demografik jarayonlar iqtisodiy rivojlanishga ta'sir etuvchi asosiy omillardan biri sifatida talqin qilingan. Klassik iqtisodiy maktab vakillaridan biri bo'lgan Adam Smith o'zining mashhur "Xalqlar boyligi" [3] asarida mehnat taqsimoti va aholi o'sishi ishlab chiqarish hajmini kengaytirishda muhim rol o'ynashini ta'kidlagan. U aholi sonining ortishi mehnat resurslarini ko'paytirishini va bu iqtisodiy o'sishga xizmat qilishini asoslab bergan.

Keyingi davr tadqiqotchilaridan Gari Beker inson kapitali nazariyasini rivojlantirib, "Inson kapitali: nazariy va empirik tahlil" [4] asarida ta'lim, sog'liq va malaka darajasi bandlik samaradorligining asosiy omillari ekanligini asoslab bergan. Uning ishlari demografik omillarni sifat jihatidan tahlil qilishga katta hissa qo'shgan.

Demografik tuzilma, xususan aholining yosh tarkibi bandlik samaradorligini belgilovchi muhim omil sifatida ko'plab tadqiqotlarda alohida o'rganilgan. Ilmiy adabiyotlarda mehnatga layoqatli aholi ulushining ortishi iqtisodiy o'sish uchun qulay imkoniyat — "demografik dividend"ni yuzaga keltirishi mumkinligi ta'kidlanadi. Demografik dividend nazariyasini rivojlantirishda David Blum va Jeffri Williamson muhim tadqiqotlar olib borib, aholining yosh tarkibi o'zgarishi iqtisodiy o'sishga qanday ta'sir qilishini empirik asosda ko'rsatib berganlar. Biroq ushbu dividenddan samarali foydalanish uchun mehnat bozori institutsional jihatdan rivojlangan bo'lishi va bandlik siyosati demografik jarayonlarga moslashtirilishi zarurligi qayd etiladi.

Bundan tashqari, Robert Solou tomonidan ishlab chiqilgan "Solou iqtisodiy o'sish modeli" [5] iqtisodiy o'sish modelida aholi o'sishi kapital bilan qurollanish darajasiga ta'sir etuvchi omil sifatida ko'rib chiqiladi. Ushbu model demografik jarayonlarning uzoq muddatli iqtisodiy o'sishga ta'sirini tushuntirishda muhim nazariy asos hisoblanadi.

Milliy va xorijiy tadqiqotlarni umumlashtirish shuni ko'rsatadiki, demografik omillar va bandlik samaradorligi o'rtasidagi munosabatlar ko'p qirrali va murakkab bo'lib, ularni baholashda faqat alohida ko'rsatkichlar emas, balki demografik, iqtisodiy va institutsional omillarni kompleks yondashuv asosida tahlil qilish talab etiladi. Shu bilan birga, mavjud ilmiy adabiyotlarda demografik

jarayonlarning bandlik samaradorligiga ta'sirini mamlakatlar va hududlar kesimida chuqurroq o'rganish zarurati saqlanib qolmoqda.

Mazkur tadqiqotning metodologiyasi demografik omillar va bandlik samaradorligi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni nazariy va empirik jihatdan chuqur o'rganishga qaratilgan bo'lib, unda iqtisodiy jarayonlarni tizimli va kompleks tahlil qilish tamoyillariga asoslanildi. Tadqiqotda demografik jarayonlarning mehnat bozori va bandlik samaradorligiga ta'sir mexanizmlarini aniqlash maqsadida umummilliy, maxsus iqtisodiy hamda statistik tadqiqot usullarining uyg'unlashgan majmuasidan foydalanildi.

Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini klassik va neoklassik iqtisodiy ta'limotlar, keynschilik yondashuvi, inson kapitali nazariyasi hamda mehnat bozori institutsional nazariyalari tashkil etadi. Ushbu nazariy yondashuvlar demografik omillarning mehnat resurslari shakllanishi, bandlik darajasi va mehnat unumdorligiga ta'sirini izohlashda metodologik poydevor bo'lib xizmat qildi. Xususan, inson kapitali nazariyasi doirasida demografik omillar bandlik samaradorligining sifat jihatlarini belgilovchi muhim determinant sifatida qaraldi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning analiz va sintez, induksiya va deduksiya, taqqoslash, umumlashtirish hamda abstraksiyalash kabi umummilliy usullaridan keng foydalanildi. Analiz usuli orqali demografik omillarning alohida elementlari — aholi soni, yosh tarkibi, mehnatga layoqatli aholi ulushi, demografik yuklama koeffitsiyenti, migratsiya ko'rsatkichlari bandlik samaradorligiga ta'siri alohida-alohida o'rganildi. Sintez usuli yordamida esa ushbu omillarning o'zaro bog'liqligi va umumiy iqtisodiy ta'siri yaxlit tizim sifatida baholandi. [6]

Empirik tahlil bosqichida statistik va iqtisodiy-matematik usullar qo'llanildi. Bandlik samaradorligini baholashda bandlik darajasi, mehnat unumdorligi, ishsizlik darajasi, ish bilan band aholining tarkibiy tuzilmasi hamda YAIM o'sish sur'atlari kabi ko'rsatkichlar tanlab olindi. Demografik omillar sifatida esa aholi o'sish sur'atlari, yosh guruhlari bo'yicha taqsimlanish, mehnatga layoqatli aholi ulushi va migratsiya saldosi ko'rsatkichlari foydalanildi.

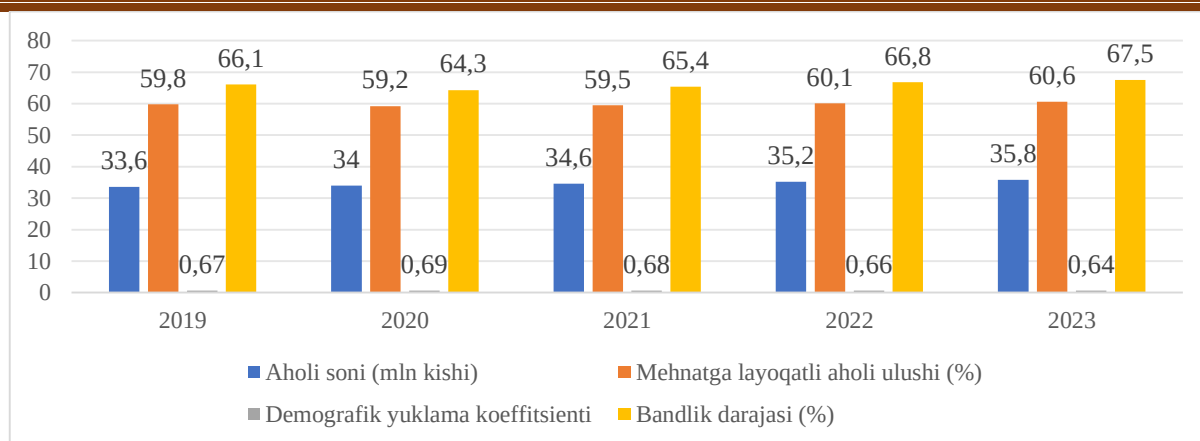
Mazkur ko'rsatkichlar asosida dinamik (vaqt qatori) tahlil va strukturaviy tahlil amalga oshirilib, demografik o'zgarishlarning bandlik samaradorligiga ta'sir tendensiyalari aniqlashtirildi. Shuningdek, demografik omillar va bandlik samaradorligi o'rtasidagi miqdoriy bog'liqlikni baholash maqsadida korrelyatsion va regressiyaviy tahlil usullaridan foydalanildi. Ushbu usullar demografik ko'rsatkichlarning bandlik darajasi va mehnat unumdorligiga ta'sir kuchini aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqotning axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining rasmiy ma'lumotlari, Xalqaro mehnat tashkiloti, Jahon banki va boshqa xalqaro tashkilotlarning statistik hisobotlari tashkil etdi. Ma'lumotlarning ishonchliligini ta'minlash maqsadida turli manbalardan olingan statistik ko'rsatkichlar o'zaro solishtirildi va tanqidiy baholandi.

Metodologik yondashuvning muhim jihati sifatida tizimli yondashuv tamoyili qo'llanilib, demografik omillar va bandlik samaradorligi iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional omillarning o'zaro ta'siri natijasi sifatida qaraldi. Tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligi tanlangan metodlarning mantiqiy izchilligi, statistik ma'lumotlarning rasmiyligi va mavjud nazariy qarashlar bilan uyg'unligi orqali ta'minlandi.

Bugungi kunda demografik jarayonlar nafaqat bandlik miqdoriga, balki bandlik samaradorligining sifat jihatlariga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Aholining yosh tarkibi va ta'lim darajasi mehnat unumdorligini belgilovchi asosiy omillar sifatida namoyon bo'lib, inson kapitalining rivojlanishi orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, migratsiya jarayonlari hududlar kesimida mehnat resurslari taqsimotini o'zgartirib, bandlik samaradorligida hududiy tafovutlarni keltirib chiqaradi.

Shu nuqtai nazardan, mazkur maqolada demografik omillar va bandlik samaradorligi o'rtasidagi o'zaro munosabatlar nazariy va empirik jihatdan tahlil qilinadi, demografik jarayonlarning mehnat bozoriga ta'sir mexanizmlari ilmiy asosda ochib beriladi hamda bandlik samaradorligini oshirishda demografik omillarni hisobga olish zarurati asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari demografik va bandlik siyosatini uyg'unlashtirishga qaratilgan ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.



1- Rasm. Demografik omillar va bandlik ko‘rsatkichlarining dinamikasi [7]

2019–2023-yillar davomida aholi soni, mehnatga layoqatli aholi ulushi, demografik yuklama koeffitsienti hamda bandlik darajasi dinamikasi aks ettirilgan bo‘lib, mazkur ko‘rsatkichlar demografik omillar va bandlik samaradorligi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni kompleks baholash imkonini beradi.

Avvalo, aholi soni dinamikasiga e‘tibor qaratilsa, 2019-yilda 33,6 mln kishini tashkil etgan aholi soni 2023-yilga kelib 35,8 mln kishiga yetgan. Aholi sonining barqaror o‘sishi mehnat resurslari bazasining kengayishiga xizmat qilgan bo‘lsa-da, ushbu jarayon bandlik samaradorligiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishi uchun iqtisodiyotda yetarli ish o‘rinlari yaratilishini talab etadi. Grafikdan ko‘rinadiki, aholi sonining o‘sishi bandlik ko‘rsatkichlari bilan muvozanatli tarzda kechgan.

Mehnatga layoqatli aholi ulushi 2019-yildagi 59,8 foizdan 2020-yilda 59,2 foizgacha qisqargan bo‘lib, bu davrda bandlik darajasining ham pasayishi kuzatiladi. Biroq 2021–2023-yillarda mehnatga layoqatli aholi ulushi izchil oshib, 60,6 foizga yetgan. Ushbu o‘shish bandlik darajasining barqaror ko‘tarilishi bilan bir vaqtda kechgan bo‘lib, demografik tuzilmaning bandlik samaradorligiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatganini tasdiqlaydi.

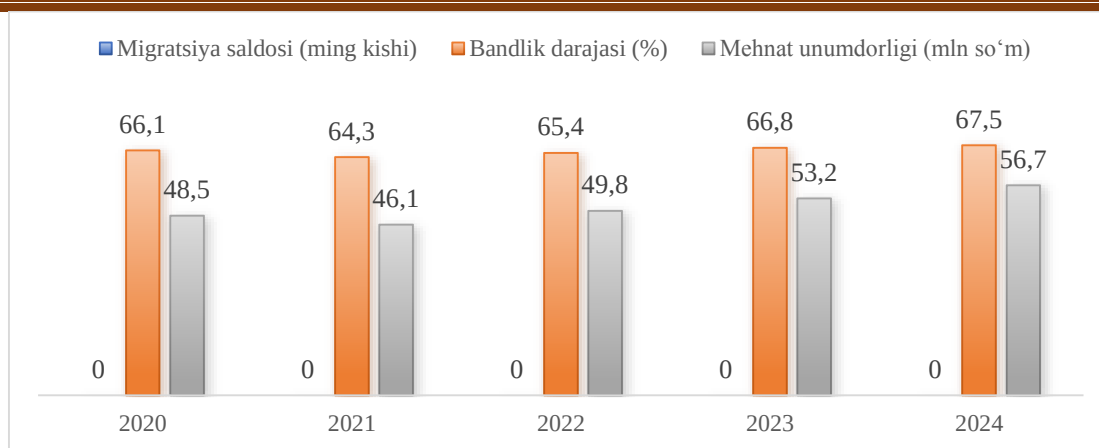
Grafikdagi demografik yuklama koeffitsiyenti dinamikasi alohida e‘tiborga loyiq. 2020-yilda ushbu ko‘rsatkich 0,69 ga yetib, eng yuqori darajada qayd etilgan va aynan shu davrda bandlik darajasi 64,3 foizgacha pasaygan. Keyingi yillarda demografik yuklama koeffitsiyentining 0,64 gacha kamayishi bandlik darajasining 67,5 foizgacha oshishi bilan uyg‘unlashgan. Bu holat iqtisodiy faol aholi zimmasidagi demografik yukning kamayishi bandlik samaradorligini oshirishga xizmat qilishini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

Bandlik darajasi ko‘rsatkichlari umumiy tendensiyada ijobiy dinamikani namoyon etadi. 2020-yildagi vaqtinchalik pasayishdan so‘ng, bandlik darajasi izchil ravishda oshib borgan va 2023-yilda eng yuqori darajaga yetgan. Ushbu o‘shish mehnatga layoqatli aholi ulushining ko‘payishi hamda demografik yuklamaning kamayishi bilan bevosita bog‘liq holda shakllangan.

Umuman olganda, grafik tahlili shuni ko‘rsatadiki, demografik omillarning maqbul nisbatda shakllanishi bandlik samaradorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Mehnatga layoqatli aholi ulushining ortishi va demografik yuklama koeffitsiyentining pasayishi bandlik darajasining yuksalishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Shu bois, demografik siyosatni bandlik siyosati bilan uyg‘unlashtirish, mehnat resurslarini samarali jalb etish va inson kapitalini rivojlantirish barqaror iqtisodiy o‘shishni ta‘minlashda muhim strategik ahamiyatga ega.

2020–2024-yillar davomida migratsiya saldosini, bandlik darajasi va mehnat unumdorligi ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik aks ettirilgan. Grafik migratsiya jarayonlarining bandlik samaradorligiga bevosita va bilvosita ta‘sirini baholash imkonini beradi.

Avvalo, bandlik darajasi dinamikasiga e‘tibor qaratilsa, 2020-yilda 66,1 foizni tashkil etgan ushbu ko‘rsatkich 2021-yilda 64,3 foizgacha pasaygan. Keyingi yillarda bandlik darajasi izchil ravishda oshib, 2024-yilda 67,5 foizga yetgan. Mazkur tendensiya mehnat bozorida bosqichma-bosqich barqarorlashuv jarayoni kechayotganini ko‘rsatadi.



2- Rasm. Migratsiya va bandlik samaradorligi o‘rtasidagi bog‘liqlik [8]

Mehnat unumdorligi ko‘rsatkichlari ham bandlik darajasi bilan uzviy bog‘liq holda shakllangan. 2020-yilda mehnat unumdorligi 48,5 mln so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2021-yilda 46,1 mln so‘mgacha pasaygan. Biroq 2022–2024-yillarda ushbu ko‘rsatkich izchil o‘sib, 2024-yilda 56,7 mln so‘mga yetgan. Bu holat mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligining ortib borayotganini va ishlab chiqarish jarayonlarida qo‘shilgan qiymatning oshayotganini tasdiqlaydi.

Grafikda migratsiya saldosi nolga yaqin yoki barqaror holatda aks etgan bo‘lib, bu davrda migratsiya bosimining nisbatan kamayganini anglatadi. Migratsiya saldosi keskin manfiylashmasligi ichki mehnat bozorida ishchi kuchi barqarorligini ta‘minlashga xizmat qilgan. Natijada, bandlik darajasi va mehnat unumdorligining o‘shishi uchun qulay sharoit shakllangan.

Umuman olganda, 2-rasm tahlili shuni ko‘rsatadiki, migratsiya jarayonlarining nisbatan barqarorlashuvi bandlik samaradorligi va mehnat unumdorligining oshishi bilan bevosita bog‘liqdir. Shu bois, migratsiya siyosatini bandlik siyosati bilan uyg‘unlashtirish, ichki mehnat bozorida munosib ish o‘rinlarini yaratish hamda qaytib kelayotgan migrantlarning mehnat bozoriga integratsiyasini ta‘minlash bandlik samaradorligini oshirishning muhim omillari hisoblanadi.

Olib borilgan tadqiqot natijalari demografik omillar bandlik samaradorligining shakllanishi va rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini tasdiqladi. Aholi sonining o‘shishi, mehnatga layoqatli aholi ulushi, yosh tarkibi, demografik yuklama koeffitsiyenti hamda migratsiya jarayonlari mehnat bozori ko‘rsatkichlariga va bandlik samaradorligiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadigan asosiy determinantlar sifatida namoyon bo‘ldi.

Statistik va grafik tahlillar shuni ko‘rsatdiki, mehnatga layoqatli aholi ulushining ortishi va demografik yuklama koeffitsiyentining pasayishi bandlik darajasining oshishi bilan chambarchas bog‘liqdir. Ayniqsa, iqtisodiy faol aholi zimmasidagi ijtimoiy-demografik yukning kamayishi mehnat bozorida barqarorlikni ta‘minlash va bandlik samaradorligini oshirish uchun qulay sharoit yaratadi. Bu holat demografik tuzilmaning maqbul shakllanishi iqtisodiy samaradorlikning muhim sharti ekanligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Tadqiqot natijalari migratsiya jarayonlarining bandlik samaradorligiga ta‘siri murakkab va ko‘p qirrali ekanligini ko‘rsatdi. Migratsiya saldosi nisbatan barqarorlashuvi ichki mehnat bozorida ishchi kuchining saqlanib qolishiga, bandlik darajasining oshishiga va mehnat unumdorligining yuksalishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, tashqi migratsiyaning kuchayishi ayrim tarmoqlarda mehnat resurslari yetishmovchiligini yuzaga keltirib, bandlik samaradorligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkinligi aniqlandi.

Shuningdek, yosh tarkibi va inson kapitalining sifati bandlik samaradorligini belgilovchi muhim omillar sifatida namoyon bo‘ldi. Mehnat bozorida eng yuqori samaradorlik mehnat tajribasi va malakasi yetarli bo‘lgan yosh guruhlarida kuzatiladi. Shu bois, yoshlar bandligini qo‘llab-quvvatlash, kasbiy tayyorgarlik va qayta tayyorlash tizimini rivojlantirish bandlik samaradorligini oshirishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Umuman olganda, demografik omillar va bandlik samaradorligi o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni hisobga olgan holda olib boriladigan demografik va bandlik siyosatini

uyg‘unlashtirish barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashning muhim sharti hisoblanadi. Mehnat resurslaridan samarali foydalanish, inson kapitaliga investitsiyalarni kengaytirish hamda migratsiya jarayonlarini tizimli boshqarish bandlik samaradorligini oshirish va aholi farovonligini ta’minlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 19-sentyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasida aholi va qishloq xo‘jaligini ro‘yxatga olish tadbirini o‘tkazish to‘g‘risida”gi PF-173-sonli Farmoni
2. Smit, A. Xalqlar boyligining tabiati va sabablari to‘g‘risida tadqiqot. London, 1776.
3. Rikardo, D. Siyosiy iqtisod va soliqqa tortish tamoyillari. London, 1817.
4. Keyns, J. M. Bandlik, foiz va pulning umumiy nazariyasi. London: Macmillan, 1936.
5. Bekker, G. S. Inson kapitali: ta’limga alohida e’tibor qaratilgan nazariy va empirik tahlil. Chikago: Chikago universiteti nashriyoti, 1964.
6. Shults, T. V. Inson kapitaliga investitsiyalar. Nyu-York: Free Press, 1971.
7. Solou, R. M. Iqtisodiy o‘sish nazariyasiga qo‘shilgan hissalar. Iqtisodiy tadqiqotlar jurnali, 1956.
8. Sen, A. Rivojlanish erkinlik sifatida. Oksford: Oxford University Press, 1999.
9. Xalqaro Mehnat Tashkiloti (XMT). Global bandlik tendensiyalari. — Jeneva, turli yillar.
10. Jahon banki. Bandlik va iqtisodiy rivojlanish: Jahon taraqqiyot hisoboti. Vashington, 2013.

Muassis: Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti

Muharrirlar:

dots. N.A.Kudratxodjayeva

Texnik muharrir:

I.M.Nig‘matullayev

Ro‘yxatdan o‘tish tartibi № 4715

Jurnaldan ko‘chirib bosilganda «Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti» dan olindi, deb yozilishi shart.

Chop etishga tavsiya etildi: 28.02.2026 nusxa 50

Format 70x108 1/8. Shartli bosma taboq 18,0. Buyurtma №__2__

Sotuvda kelishilgan holda

ООО «KLASSIC PRINT» MCHJ bosmaxonasida chop etilgan.

Toshkent sh., Chilonzor ko‘chasi 19, 28-uy

Учредитель: Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Редакторы:

доц. М.И.Саидкаримова

Тех. редактор:

И.М.Нигматуллаев

Регистр № 4715

При использовании материалов журнала «Экономика Нового Узбекистана» необходимо сделать на него ссылку

Подписано к печати: 28.02.2026

Формат 70x108 1/8. Усл. печ. л. 18,0 Тираж 50 экз. Заказ №__2__

Цена договорная

Отпечатано в типографии ООО «KLASSIC PRINT» г. Ташкент, ул Чилонзор 19, 28 дом.

Founder: The National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Editors:

I.M.Nigmatullayev

Technical editor:

I.M.Nigmatullayev

Registration № 4715

When copying the entire journal material, it should be indicated that material was taken from the journal: “The economy of New Uzbekistan”.

Signed for printing: 28.02.2026

Format 70x108 1/8. The number of printed pages accepted 18,0. Circulation 50 copies.

The order № 2

Cost agreed.

Printed at the Tashkent ООО «KLASSIC PRINT» MCHJ. Press. Tashkent, Chilanazar street 19, 28.

МИРЗО УЛУГБЕК НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ “ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИ” ЖУРНАЛИГА МАҚОЛА РАСМИЙЛАШТИРИШ ТАЛАБЛАРИ

Журнал таҳририяти 7 бетдан кам бўлмаган ҳажмдаги мақолани қабул қилади. Мақола матни Microsoft Word дастурида 14 шрифт ўлчамида, 1.5 интервалда, юқоридан ва пастдан 2 см, ўнгдан 2 см, чапдан 2.5 см жой қолдирилиб, таҳририятга топширилиши лозим. Мақолада чизма, графиклар, жадваллар ва расмлар келтирилиши мумкин. Журнал бир йилда 6 марта нашр этилади.

Мақола таркиби:

- юқорида чап томонда УДК кўрсатилади;
- муаллиф исм-шарифи ўзбек, рус ва инглиз тилларида қисқартирилмаган ҳолда ўнг томонга ёзилади;
- шаҳар ва ташкилот номи;
- мақола номи ўзбек, рус ва инглиз тилларида берилади;
- мақола номидан сўнг ўзбек, рус ва инглиз тилларида аннотация ва калит сўзлар ёзилади.
- матн сўнгида фойдаланилган адабиётлар рўйхати берилади.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЬИ В ЖУРНАЛ “ЭКОНОМИКА НОВОГО УЗБЕКИСТАНА” НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА УЗБЕКИСТАНА ИМЕНИ МИРЗО УЛУГБЕКА

Редакция журнала принимает статьи объемом не менее 5 страниц, набранных в редакторе Microsoft Word в виде компьютерного файла. Шрифт - Times New Roman – 14, междустрочный интервал 1.5, все поля страницы сверху и снизу – 2 см, справа – 2 см, слева – 2.5 см. В статью можно добавлять графические материалы – рисунки, таблицы и т.д.

Структура статьи:

- в верхнем левом углу указывается УДК;
- имя и фамилия автора без сокращений на узбекском, русском и английском языках по правому краю;
- название города, организации;
- название научной статьи на узбекском, русском и английском языках;
- после названия статьи - аннотация, ключевые слова на трех языках;
- список источников и литературы размещается в конце текста.

YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI

2

ISBN 978-9943-5256-3-4

Qog‘oz bichimi 60x84 1/16. Times New Roman
garniturasida terildi.

Ofset uslubida oq qog‘ozda chop etildi.

Nashriyot hisob tabog‘i 18, Adadi 25. Buyurtma № 2

Bahosi kelishuv asosida

OOO «KLASSIC PRINT» MCHJ MChJ

bosmaxonasida chop etildi.

Manzil: Toshkent shahar Chilonzor tumani,

Chilonzor ko‘chasi 19, 28-uy